

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Alan Palmer
OSMANLI
İMPARATORLUĞU

Son üç yüz yıl
BİR ÇÖKÜŞÜN
YENİ TARİHİ

YENİ YÜZYIL
Tarih Dizisi

Alan Palmer

**OSMANLI
İMPARATORLUĞU**

Son üçyüz yıl

**BİR ÇÖKÜŞÜN
YENİ TARİHİ**

Çeviren:

Belkıs Çorakçı Dışbudak

Özgün adı: The Decline and Fall of the Ottoman Empire

Copyright ©: Alan Palmer 1992

Birinci baskı (ciltli): Sabah Kitapları, Ekonomik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1993. ISBN 975-7389-00-8

Beşinci baskı (ciltli): Sabah Kitapları, Gençlik Yayınları A.Ş., İstanbul 1995. ISBN 975-7238-02-3
Karton kapaklı bu baskı **Bilgin Yayıncılık A.Ş.** tarafından yayınlanmıştır. İstanbul, 1995. Bilgin Yayıncılık A.Ş., Medya Plaza, Basın Ekspres Yolu, 34540 Güneşli, İstanbul.

Kezban Akçalı Telif Hakları Ajansı

Türkçeye çeviren: Belkıs Çorakçı Dışbudak

Teknik Tasarım: Ortam Şenol

Baskı ve cilt: Medya Holding A.Ş. Tesisler

Türkçe Çevirinin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

E. R. P'ye sevgi ve minnettarlıkla

Önsöz

.

Bir imparatorluğun zayıflayışı ve çöküşüyle ilgili kitap yazmış tarihçilerin en büyüğü, hayatının baş eserini kaleme almaya, “Capitol’de oturmuş keyif çatarken ve karşısındaki Jüpiter tapınağında yalınayak adamlar bir yandan piliç kızartıp bir yandan şarkılarını söylerken” karar vermişti. İşte bundan daha iddiasız bir girişim de, Gibbon’un seçtiği yerden aşağı kalmayan bir başka yerde kararlaştırılmıştı, ama bu seferki genel atmosfer, meditasyona pek Gibbon’un karar verdiği andaki kadar elverişli değildi. Boğaziçi’ne bakan bir tepede oturmaktaydım. Ayaklarına sandaletler giymiş turistler, eski sarayın balkonundaki masalara yerleşmiş, yemeklerini ısmarlamaktaydılar.

Bu tarihi saraydan, Dolmabahçe’nin upuzun, klasik beyaz cephesine, daha ötede Yıldız’ın yemyeşil parkına baktığımda, yazacağım her yazının sultanlarla ilgili olması gerektiği kanısına vardım. Ama İstanbul’dan ayrıldıktan sonra bunun bir hata olacağını anladım. Çünkü bulunduğumuz noktadan dönüp geriye baktığımızda, Osmanlıların en hayranlık uyandırıcı yönünün, birbirini izleyen ve hepsi de pek o kadar dikkate değer olmayan hükümdarlardan ileri gelmediği, bu imparatorluğun coğrafi büyüklüğünden, bir de, şaşılacak kadar küçük bir yönetici sınıfın, Tuna vadilerinden Kafkas dağlarına, Basra körfezine, Güney Arabistan çöllerine ve Kuzey Afrika’ya kadar uzanan bir alanı yönetmeyi sürdürebilmesinden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu altı yüzyıl boyunca

ca Balkanlar'ın ve Ortadoğu'nun en önemli gücü iken Birinci Dünya Savaşı sonrasında çöktüğünde hiç kimsenin pek şaşırmadığını da kabul etmek gerekir. Çar I. Nikola'nın "elimizde hasta bir adam var" diye yakınmasından çok önce, yabancı gözlemciler zaten böylesine karmakarışık bir müessesenin er geç yıkılmak zorunda olduğunu ileri sürmüşlerdi. Ama nasıl olmuş da bu kadar uzun yaşamıştı? Osmanlıların gerileyişinin pek de hızlı olmadığı kesindir. Ayrıca bu gerileyişin bir gerileme olduğu da söylenemez. Karşımızda, 1683 yılında Osmanlı ordusunun Viyana'yı alma konusundaki ikinci başarısızlığından başlayarak hep aşağıya doğru inen bir grafik yoktur. Bu çöküşü sık sık durduran reformlar ve bunları gerçekleştirenler tarihsel açıdan özellikle ilginçtir.

Çağdaş tarih üslubu, konuları birer birer ele alarak incelemeyi sürekli bir anlatıma tercih etmektedir. Bu kitabın kapsadığı yaklaşık üç yüz yıllık süre boyunca ikide bir tekrarlanan sorunlar sözkonusudur: laik ve dinsel yetki meselesi, nüfus hareketleri, güçlü komşuların ihtirasları ve hepsinden çok da, batıdan borç almakla, Osmanlıların kuzeybatı Anadolu'daki ilk köklerinden ilham aramak arasındaki kararsızlıklar, bunlar arasındadır. Fakat söz konusu yüzyıllarda, H.A.L. Fisher'in ünlü sözü, "bir acil durumu izleyen bir başka acil durum, bir dalganın peşinden gelen bir başka dalga" ile anlatmaya çalıştığı plansızlığı gözlemlemek o kadar kolaydır ki, ben bu kitabım için esas olarak "anlatım" üslubunda bir tarih yaklaşımını seçtim, böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kurup yerleştirdiği o son derece kişisel mutlakiyeti yansıtmayı uygun buldum.

İtiraf etmem gerekir ki bu kitapla ilgili ilk araştırmalarım başladığımda Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili malzemenin çevremizde bugün olup biten olaylarla ilgisi, benim gözümde de zayıf görünüyordu. Güller Savaşı'yla ne kadar bir ilgi kurulabilirse, hemen hemen o kadar. O sıralar sürekliliğiyle ve hazzinliğiyle dikkati çeken, yalnızca Lübnan'daki çekişmelerdi. Ama bugün Osmanlı geçmişi gözümüze o kadar da uzak görünmüyor. Belki hanedan gitmiş olabilir, ama son padişahları uğraştırmış olan pek çok sorun bir kere daha basında haber olmaktadır. İki yıldan beri tarihin çarkı en yüksek viteste dönmektedir. Yarı yarıya unutulmuş yerlerin adları bir kere daha manşetlerdedir. Basra, Musul, Şam, Diyarbakır buna örnektir. Bir zamanlar bu imparatorluğun batıdaki uçlarını oluşturan Bosna-Hersek ve Arnavutluk gibi, Basra körfezinin kıyıları gibi, doğuda Kafkas dağları gibi yerler de öyledir. Kürtlerin va-

rolma mücadelesini, Ermenilerin bağımsızlık umutlarını bugün yine okuyoruz. Üç yüzyıldan beri Osmanlılardan çok Habsburglarla ilişkilendirilmiş olan Saraybosna'nın Müslüman yapısını ve karakterini yeni baştan hatırlıyoruz. Makedonya'da yeniden ortaya çıkan birbirine rakip milletleri, Bulgaristan'da farklı dilli azınlık grupların çatışmasını okuyoruz. Ve daha yavaş bir tempoyla da, on dokuz ayrı Türki dili farke ediyor, bu dillerin Sovyetler Birliği'nden daha uzun yaşamayı başarmış olduğunu ve bu dilin yeni Orta Asya cumhuriyetlerini bir Osmanlı ruhu ile tehdit ettiğini ya da üzerlerine en azından bir Enver Paşa gölgesi düşürdüğünü görüyoruz. Sovyet İmparatorluğu'nun bir gerileme dönemi yaşamaya fırsat bulamayacak kadar hızlı çökmesiyle, Rusya'nın Karadeniz'deki rakibi Osmanlılar tekrar güncellik kazanmaktadır.

Üç kıtaya yayılmış eski bir imparatorlukla ilgili yazı yazmak elbette bir takım adlandırma sorunlarını da birlikte getirmektedir. İngilizce adı olan yerlerden söz ederken, kitapta bu İngilizce adları kullandım. Aksi halde, hangi çağla ilgili yazıyorsam, o yerin o çağda kullanılan adıyla yetindim. Kitabın büyük bölümünde İstanbul'un adı bu nedenle Konstantinopl olarak; İzmir, Smirna olarak; Trabzon da Trebizond olarak geçmektedir. Eğer kuşku varsa, o zaman da okurun en iyi bileceğini tahmin ettiğim adı seçtim, örneğin Adrianapolis yerine Edirne'yi kullandım. Aynı bölümde okurlarım, İstanbul'da hüküm sürmüş padişahların hükümranlılık tarihlerini de bulacaklardır. Özel isimlere gelince, bunların bir kısmı Slav, Yunan, Arap veya Fars kökenlidir. Bunlar için standard Türkçe yazın kurallarına uymak yerine, İngilizce'ye en iyi uyan yazılış biçimini seçtim. Paşa, Vezir gibi İngilizceye de girmiş kelimeleri aynen aldım. Dilin saflığına önem verenler bunlardan rahatsızlık duyarlarsa, şimdiden özür dilerim. (*)

Benden önceki tarihçilere ne kadar çok şey borçlu olduğum, bibliyografya okuyan kimselerin gözünden kaçmayacaktır. Ayrıca, Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi, Londra Kütüphanesi, Kamu Kayıtları Bürosu ve British Library çalışanlarına yardımlarından ötürü teşekkür etmek isterim. John Murray Ltd.'de, Grant McIntyre ve Gail Pirkis'in yararlı öğütlerinden ve editörlük yönlendirmelerinden çok yararlandım. Elizabeth Robinson'un derin gözlem yeteneğiyle sunduğu okuma, transkripsiyon ve tashih hizmetlerinden ötürü de minnettarım. Eşim Veronica bana çok yardımcı oldu, eski Osmanlı topraklarını ziyaret ettiğimde benimle birlikte geldi, ay-

rıca kitabın “endeks”ini derledi, yazılarımı bölüm bölüm ele alıp eleştirdi. Ona da bir kere daha teşekkür etmek istiyorum. Bu kitabı teyzem Elsie Perriam’a sunuyorum. İlk bölümler onun Devonshire’daki evinde yazılmıştır.

*Woodstock, Oxfordshire
Mayıs 1992
Alan Palmer*

(*) Çeviride bu yerlerin Türkçe adları, genellikle Türkçe yazılımlarıyla alınmış, yalnızca belli bir çağda kullanılan isim yeğlendiğinde, o isme sadık kalınmıştır. Örneğin kitapta İstanbul’a Konstantinopl denildiği için çeviride de Konstantinopl sözü kullanılmış, böylece dünya kamuoyunun gözünde Konstantinopl isminin ne zamana dek sürdüğünün Türk okurlarınca anlaşılması istenmiştir. (Ç.N.)

Giriş

Muzaffer Osmanlılar

Konstantinopl'un Türk'ün eline geçtiğine dair haberler 1453 Haziran'ında duyulduğunda, Girit'teki bir manastırda kayıt tutan vakanüvis, "Dünyada bundan daha feci bir olay olmamıştır ve olmayacaktır" diye yazmıştır. Bu tarihçinin duyduğu dehşet, Papalık tarafından yönetilen Roma'da, Venedik Cumhuriyeti'nde, Cenova'da, Bologna'da, Floransa ve Napoli'de aynen hissedilmiş, şok dalgası tüm kıtaya yayılırken Aragon ve Kastilya gibi ticaret kentlerine de bulaşmıştır. Yalnız İngiltere'de bu haber pek o kadar kaygı yaratmamıştır. Çünkü o sırada İngilizler, Bordo'yu Fransızlara kaptırmış olmanın üzüntüsünü henüz yakından yaşamaktaydılar. Bunun dışında her yerde kaygılar çok büyük olmuştur. Konstantinopl belki eskiye oranla tenhalaşmış, yoksul düşmüş, Türkler tarafından kuşatılmış bir yer olabilirdi. Zaten daha 1204 tarihinde Dördüncü Haçlı Seferi şövalyelerinin yağmasına da uğramıştı. Ama kendi klasik kültürel mirasını giderek daha çok bilinçlendirmeye başlamış bir ortaçağ toplumunda, yine de Bizans'ın, Yunan-Roma uygarlığının Hristiyan mirasçısı olarak idealleştirilmiş bir saygınlığı vardı. Ayrıca duyulan üzüntüyü arttıran bir suçluluk duygusu da vardı. İmparator XI. Konstantin, Müslümanlara karşı kendisini koruyacak silahlı destek istemiş, ama ona pek az bir yardım gönderilmiş, yardımın yanı sıra Latin ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesi gününün yaklaştığı haberi da sunulmuştu.

Ama Konstantinopl'un fethedilmesi bir yazgıydı. Bu kentin kurtarılması ancak, çok büyük çapta askeri yardım göndermekle ve bir yandan da Osmanlı sınırlarının her yanında onun gücünü böylecek saldırılar düzenlemekle mümkündü. 29 Mayıs 1453 Salı sabahı güneş doğduktan pek az sonra, Sultan'ın askerleri, aşılmaz Kerkopoorta (Topkapı) surlarındaki küçük bir kapıdan kente girme olanağını buldular. Güneş batarken, yağma edilmiş kentten geriye kalan her şey onların elindeydi. Bizans'ın seksen altıncı Rum İmparatoru Konstantin XI Dragas, batı surları dibindeki dar sokaklarda savaşırken yitip gitmişti. On bir yüzyıllık bir dönemin sonunda, artık doğuda hiç Hristiyan imparator olmayacaktı. .

Sultan II. Mehmet salı günü akşama doğru askerlerinin başında atıyla Konstantinopl'a girdiğinde, ilk önce Ayasofya'ya, Kutsal Bilgelik kilisesine gitti ve bu tapınağın camiye çevrilmesini emretmeden önce orayı kendi koruması altına aldı. Altmışbeş saat kadar sonra, cuma günü öğle namazını kılmak üzere oraya bir kere daha döndü. Tapınağın geçirdiği değişim, Fatih'in planlarını çok iyi simgeliyordu. Çünkü Sultan Mehmet'in aradığı şey süreklilikti. "Feci olay" diye nitelendirilen şey onun gözünde ne bir dünya imparatorluğunun sonu, ne de yeni bir sultanlığın başlangıcıydı.(1) Hristiyan mihraplarını alıp

İslam'ın hizmetine sunmakla yetinmeyecekti o. Bizans imparatorlarının yasaları, onun başlattığı hukuk sistemine model oluşturunca. Çok önemli bir nokta, kendi unvanına Rum Kayzeri sözünü de ekletmiş olması, böylelikle kendisinin bir zamanlar Akdeniz sahillerini ve daha ötelelerini kapsayan bir imparatorluk geleneğinin mirasçısı olduğunu ilan etmesiydi. Daha önce Ortadoğu'da Arap imparatorlukları da olmuş, ama bunların geçici şeyler olduğu ortaya çıkmıştı. Fatih Sultan Mehmet, Konstantinopl'u eski ihtişamına ulaştırmak isteğiyle, Türklere Avrupa toprakları üzerindeki Rumeli'de, geldikleri Anadolu yaylalarına bakan bir başkent veriyor, böylelikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıcı olduğu konusundaki inancını ispatlıyordu.

Türkler gerçekte Orta Asya'dan gelme atlı göçebe bir kavimdi. 9. yüzyılda İslam dinine girmişlerdi. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey döneminde, halifenin kenti olan Bağdat'ı ele geçirdiler. Türklerin Bağdat'ı alması, William'ın İngiltere'yi işgal etmesinden 11 yıl öncesine rastlamaktadır. Selçuklu Türklerinin Hristiyanlara karşı kazandığı ilk büyük zafer 1071 tarihini

taşımaktadır. O tarihte bir Bizans ordusu, Van Gölü yakınlarında yenilgiye uğratılmıştır. Selçuklular daha sonra bir sultanlık kurmuş, İkonyum adlı bir Rum kenti olan Konya'yı başkent yapmışlardır. Bu Selçuklu Sultanlığı, 14. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş, fakat putperest Moğol grupların saldırılarıyla zayıf düşerek ortadan kalkmıştır. Bunun üzerine, çeşitli bölgelerdeki Beyler kendilerine bir takım prenslikler kurmuşlardır. Bunlar arasında, batı Anadolu'da bugünkü Eskişehir kenti yakınlarında bulunan Söğüt'teki Osman Bey de vardır. Osman Bey'le başlayan hanedan, Türkçe'de "Osmanlı", Arapçada ise "Otman" olarak anılmış, sonradan batı Avrupa dillerine "Otoman" olarak geçmiştir. Osmanbey 1326 tarihinde, ordusu Brusa (Bursa) adlı Bizans kentini kuşattığı sırada ölmüş, kenti sonradan yerine geçecek olan oğlu Orhan Bey almıştır. Böylelikle Bursa Osmanlı Sultanlığı'nın ilk etkin başkenti olmuş, 1922'ye dek bir Osmanlı kenti olarak varlığını sürdürmüş, fakat başkentliğini 1364 yılı civarında Adrianople (Edirne)'a devretmiştir. Doksan yıl sonra da bugünkü İstanbul başkent olmuştur.

Osmanlı Türkleri 1345 yılında, Bizans İmparatoru Jüvanis V. Paleologos'un bir saldırgan güce karşı askeri yardım istemesi üzerine Çanakkale'den Avrupa'ya geçmişlerdir. Türk atlıları öyle karşı konulmaz bir hız sergilemişlerdir ki, Bulgarları ve Sırları hemen egemenlikleri altına almış, 1389'da Kosova'da güney Slavlarına karşı kazandıkları büyük bir zaferle de bu kazançlarını perçinlemişlerdir. Daha 1366'da bile, İslami güçlerin güneydoğu Avrupa'da hızla büyümesi, Papa V. Urban'i kaygılandırmaya başlamış, hatta onu bir haçlı seferi ilan etmeye itmiş, fakat Osmanlıların ilerlemesine karşı durmak mümkün olmamıştır. Sultan'ın pek çok ırkın karışımından oluşan askerlerine Avrupa'da yanlış olarak verilen bir isimle "Türkler" denilmiş ve bu adla bilinen güçler, çok geçmeden, bir zamanlar Viking saldırıları sırasında Kuzeylilere de denildiği gibi, "vahşi yaratıklar" "insanlık dışı barbarlar" diye anılır olmuş, korku yaratmaya başlamışlardır. Osmanlılar, Konstantinopl'un düşmesinden daha önce de Avrupa'nın derinliklerine sızmış durumdaydılar. Macaristan'ın güneyindeki çiftliklerle sürekli olarak baskınlar düzenleyip duruyorlardı. 1442'de Transilvanya'da, 1456'da da Belgrad dışında, Macar Kralı Yanos Hunyadi (Jan Hünyat) onları durdurmayı başardı. Ama yetmiş yıl sonra Osmanlı orduları tüm ağırlıklarıyla yine Avrupa ortalarında idi. 29 Ağustos 1526'da Mohaç'da, Sultan

I. Süleyman, Macarları korkunç bir yenilgiye uğrattı. 24000 kişi savaş alanına gömüldü. Esir alınan 2000 kişi katledildi ve binlerce kişi de esir olarak Konstantinopl'a götürüldü.

Osmanlıların onuncu padişahı, yeni başkent İstanbul'da oturan sultanların da dördüncüsü olan Kanuni Sultan Süleyman, tarihte Türkleri yönetmiş kişiler arasında en tanınmış olanıdır. 1520'den 1566'ya kadar süren hükümlanlığı, diğer bütün padişahların döneminden uzundur ve bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak devrine rastlamaktadır. Tıpkı Batı'da hemen hemen çağdaşı olan İngiltere Kralı VIII. Tehny ve (Habsburglara karşı padişahla ittifaka giren) Fransa Kralı I. François gibi o da muhteşem ve debdebeli bir yöneticiydi. Türkler Süleymanı en başta bir kanun yapıcısı olarak hatırlarlar. Ayrıca şiir yazardı, çok okurdu ve sanatçıları da çok korurdu. Buna uygun olarak da bu padişahın ebedi anıtı, Osmanlıların en büyük mimarı olan Mimar Sinan'ın yaptığı Süleymaniye Külliyesidir ve Haliç tepelerinden İstanbul'a bakmaktadır. Hepsinden önemlisi de Süleyman'ın gazi bir savaşçı olmasıdır. Dicle'de, Tuna'da zafer kazanmış; Belgrad'ı, Budin'i ve Rodos'u fethetmiştir. Güney Rusya'nın oldukça geniş kesimlerini doğrudan o yönetirdi. Transilvanya, Macaristan, Balkanlar, Anadolu, Suriye, Filistin, Ürdün, Irak'ın büyük bölümü, Kuveyt ve Basra körfezinin batı kıyısı onun yönetimi altındaydı. Kudüs'ün ve bugün Suudi Arabistan'da bulunan kutsal İslami yerlerin koruyucusuydu. Aden ve Yemen, Nil deltasından başlayarak Atlas dağlarının eteklerine kadar uzanan Kuzey Afrika da onundu.

Süleyman laik bir yöneticiden öte güçlere sahipti. Halife konumunda olduğu için, Müslüman beyler ve hükümdarlar arasında ruhani önceliği vardı. Ayrıca Bağdat yöneticilerinden sonra Mısır'da yeniden kurulan, ama çoktan beri karanlıklar içinde yaşayan halifeliği diriltinin de o olduğu söylenebilir. Süleyman'ın babası Sultan I. Selim, 1517'de Kahire'yi fethettiğinde, son Abbasi Halifesi de Osmanlıların egemenliği altına girmiş oldu. Halifenin kendisi kutsal mevkiini yeni egemene devrettiği söylenir.(2) Bu belki de bir efsaneden

ibaret olabilir. Çünkü hiçbir Osmanlı padişahı, İmparatorluğun yıkılma dönemleri gelip çatıncaya kadar, Halifelik iddiasında bulunmuş değildir. Ama Süleyman'la onu izleyen varislerinin Müslüman dünyasında büyük bir güce ve yetkiye sahip oldukları kesindir. Mekke Şerifi, Sultan Selim'e Medine ve Mekke kentlerinin anahtarlarını yollamış, bu iki kutsal kenti

(ve oralara giden hac yollarını) onun korumasına devretmiştir. Fakat buna karşılık, padişahların dinsel yetkisi, İran ve Mezopotamya'daki Şiiler tarafından hiçbir zaman kabul edilmiş değildir. Şiilerin ruhani liderleri, peygamberin kuzeni ve damadı olan Ali İbni Ebu Talip soyundan oldukları iddiasındadırlar. (Ali'nin türbesi, bugünkü Irak'ın Necef kentindedir).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kökünde, kafirlerin topraklarını fethederek "İslam dinini" yaymaya dönük kutsal emri yerine getirmeye adanmış bir askeri müessese yatmaktadır. Daha İstanbul'un fethinden önce, savaşçı sultanlar kendi kişisel yönetimlerini güçlendirmek amacıyla bir sistem geliştirmişlerdi. Hristiyan olarak doğmuş çocuklardan seçtiklerini İslam dinine geçirerek büyütmüş ve onları kraliyet muhafızları olarak görevlendirmişlerdir. Sultanlar vezirlerinin, askeri komutanlarının (ağalar) çoğunu bu imtiyazlı sınıftan seçerlerdi. Kanuni Süleyman, sürekli olarak sınır savaşlarıyla uğraşan bu mekanizmanın niteliğini değiştirme konusunda Fatih Sultan Mehmet'in başlattığı yolda bir adım daha ileri gitti ve kişisel kölelerinin (kullarının) yönettiği bir imparatorluk yönetimi oluşturdu, ama gerçekte bu bir işgal ordusuydu.

"Türk'e saldıran, onun birleşik güçleriyle karşılaşmaya kendini hazırlamalıdır; çünkü hükümdara yakın kimseler hep köle (kul) oldukları, bağımlı oldukları için, onları rüşvetle ve kandırmayla saptırmak daha da zor olacaktır." Makyavelli'nin "Hükümdar" adlı eserindeki bu imrenme dolu hayranlık ifadesi, Kanuni Süleyman'ın tahta çıkmasından kısa bir süre sonra yazılmıştır ve imparatorluk otokrasisinin temel güç kaynağına zekice parmak basmaktadır.(3) Bu otorite, "padişaha yakın" kimselerin sadakatine tümüyle

güvenmeden işleyemezdi. Güçlü bir padişah, imparatorluğunun iyi bir şekilde yönetilebilmesi için rahatlıkla divan-ı hümayun'a (hem bakanlar konseyi, hem de bir mahkeme), özellikle de sadrazam'a (başvezir) güvenebilirdi ve bu başvezir de genellikle imparatorluk köleleri (padişahın kulları) arasında en imtiyazlı olanıydı. Bu merkezi yönetimde padişah her zaman, kendisi tarafından vilayetlere atanmış olan her bir beylerbeyi'nin (daha sonra vali diye anıldılar) sadakatine güvenmek zorundaydı. Bu valilere bağlı olan birkaç bey bulunur, bunlar da o vilayetin içinde, kendi sancaklarını yönetirlerdi. Mevkiler, valilere verilen Paşa unvanıyla temsil edilir ve kendilerine paşa oldukları zaman bir törenle tuğ (at kuyrukları) sunulurdu. Beylere birer tuğ, valilere ikişer tuğ, sadrazama üç

tuğ verilir, padişahın kendisi ise dört tuğ taşırdı.

Padişah, tüm yetkilere sahip bir hükümdar olmakla da kalmıyordu. Toprak sahiplerinin en büyüğü oydu. Yeni fethedilen topraklar doğruca onun mülkiyetine geçerci. Kentlerde, özellikle de başkentte, arazisi olan mülklerin çoğu vakıftı. Vakıf (çoğulu evkaf), dinsel bir müessesenin kontrolünde bir yardım kurumuydu, ama Kanuni Süleyman tahta çıktığında, kentlerin dışındaki arazinin hemen hemen yüzde doksanı, resmi olarak tahtın mülküydü ve bu nedenle de devlet malı sayılıyordu. Tahtına ait bu araziye hükümeti için temel gelir kaynağı olarak kullanan Süleyman, Batı feodalitesinin İslam dünyasındaki karşılığını yarattı ve bu yolla imparatorluğunun köle tabanını, en son noktasına kadar kullandı. Balkanlarda ve Anadolu'da sipahiler'e (atlı asker) tımar adı verilen araziler dağıtılıyordu. Bu askerlerin bu araziler üzerinde mülkiyet hakkı olmamasına rağmen, kendilerine verilen arazilerde sultanın temsilcisi sayılmaktaydılar. Sipahi orada düzenin sağlanmasından sorumluydu. Tarımı teşvik edip tarlalardan alınan ürünü arttırmak da onun göreviydi. Ama hepsinden önemlisi, köylülerden kararlaştırılmış miktarda vergiyi de o toplayacaktı. Topladığı paranın belli bir miktarını, kendisinin, ailesinin ve atının bakımı için ayırdıktan sonra, geri kalanını merkezi hükümete göndermek zorundaydı. Karmaşık bir sistemdi bu. İmparatorluğun her yanında koordine bir disiplin gerektiriyor, ancak bu yolla feodal beylerin korktularak işbirliği yapmaları sağlanıyordu. Sultan Süleyman zamanında bu tımar sistemi iyi işledi ve padişah öldüğünde hazinesi gerçekten ağzına kadar doluydu.(4) Ama daha az

becerikli sultanların zamanında öyle olmadı.

Halifelik sayesinde Süleyman, hükümetin işlevlerine Kuran'dan kaynaklanan bir saygınlık da katabiliyordu. İslam Kutsal Hukukunun (şariat) bir yorumuna ihtiyaç duyduğu zaman, ulema'nın kollektif öğütlerine başvurabiliyordu. Daha ayrıntılı belirtmek gerekirse, kendi yakın çevresine ilmiye adıyla bilinen topluluğun liderlerine danışıyor, onların baş sözcüsü olan şeyhülislam'dan (baş müftü) yorum alıyordu. Ulema toplumun imtiyazlı bir grubuydu. Vergiden muaftı. Yalnız dinsel konularda karar vermekle kalmıyor, aynı zamanda devletin uyguladığı adalet mekanizması, eğitimin niteliği ve uygulaması üzerinde de söz sahibi oluyordu. Önemli kararlar, dikkatle düşünülmüş hukuksal görüşler (fetva) biçiminde genellikle şeyhülislam adına verilirdi. Sultan Süleyman

açısından, şeriat aslında hükümete yönelik sağlam bir destekti. Kararlarına itiraz edilemeyen bir referans kaynağıydı.(5)

Zamanla bu dinsel kurumlar Osmanlı Hükümeti üzerinde bir anayasa gibi etkili olmaya başladı ve padişahın yetkilerini kısıtlar hale geldi. Dinsel liderler öyle çok saygı görüyordu ki, padişahın tahtına layık olup olmadığı konusunda bile fikir yürütebilir oldular. Sultan Süleyman'ın padişahlık haklarını hiçbir zaman tartışmadıkları gibi (şaşılacak bir şey olsa da), onun ardından tahta geçen Sarı Selim'in haklarını da tartışmadılar. Ama 1610'da ulema'nın ve ilmiye'nin nüfuzu, tahttan padişah indirecek, tahta padişah çıkaracak düzeye ulaştı ve imparatorluğun sonuna kadar da öyle devam etti. 1612 ile 1922 yılları arasında hükümdarlığı sona eren yirmi bir padişaktan on üçü, şeriata ne kadar uygun olduğu konusunda siyasal düşmanlarının açtığı sorulara cevap olarak şehülislam'ın verdiği fetvalarla tahtlarından oldular.(6)

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra, onu izleyen sultanların hükümdarlık nitelikleri hızla bozuldu. Selim çok okuyan biriydi, torunu III. Mehmet de başarılı bir Macaristan seferi gerçekleştirmişti ama hiçbirisi eski sultanlar gibi hem iyi savaşçı, hem de iyi yönetici olamadılar. 1595'den sonra tahta geçen sultanların hiçbirinin, tahta geçmeden önce aktif askeri hizmet tecrübesi olmamıştı. IV. Murat çok irade sahibi bir hükümdar olarak 1623-1640 yılları arasında hüküm sürdü, Kafkaslar'da ve Mezopotamya'da usta bir askeri komutan olarak kendini gösterdi, ama padişahlık süresinin büyük kısmını, vilayetlerdeki asi askerleri bastırmaya çalışmakla geçirmek zorunda kaldı. Ayrıca Murat çok güçlü bir sultan olmasına rağmen, fazla içki yüzünden 31 yaşında öldü. Padişahların çoğu, politikaların oluşturulması işini saraydaki diğer kimselere memnuniyetle bırakıyorlardı. Ya sadrazama ya da bir ağaya. 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarındaki birçok padişahın döneminde, Valide Sultan'ın entrikaları da büyük rol oynamıştır. Saraydaki nüfuz kavgaları öylesine yoğunlaşmıştır ki, bu döneme sonradan "İmtiyazlı Kadınlar Dönemi" denilmeye başlanmıştır.

Çağdaş bilim adamları, bu derece romantik bir yafta karşısında kaşlarını çatmaktadırlar. Ama bu tarihçiler, harem politikalarının önemini azımsasalar bile, 17. yüzyıl ortalarında artık inişe geçmiş bir imparatorluğun belirtilerinin ortaya çıkmaya başladığını kabul etmek zorundadırlar.(7) Kronik

zaaf işaretlerinden en az altı tanesi apaçık ortadaydı; enflasyon, Cenova ve Dubrovnik’li tacirlerin Peru’dan getirdiği ucuz gümüş yüzünden körükleniyor, temel gıda maddelerinin fiyatlarını üç katına fırlatabiliyordu. Tımar yoluyla vergi toplama sistemi bozulmaya başlamıştı. Haydutluk artıyor, Anadolu’da bir nüfus patlaması görülüyordu. Aşırı kalabalık kentlerden bazılarında kenti mahveden yangınlar oluyordu. Eskisi gibi seferler düzenleyerek fethedilen toprakları yönetme hevesi hala vardı. Ayrıca 1536’dan başlayarak Kapitülasyonların verilmesi sonucu, Osmanlı topraklarında yaşayan Avrupalılar özel anlaşmalarla bir takım imtiyazlara ve gümrük ödünlerine kavuşmuşlardı. Böylelikle karlı ticaretin büyük bölümü yabancıların eline doğru kayıyordu. Bütün bunlara rağmen, günümüz tarihçileri Osmanlı İmparatorluğu’nun o dönemde artık doruk noktasını aşmış inşeye geçmiş olduğunu görebilseler de, o çağda yaşayan sultanın adamları ya da yabancı gözlemciler, bunu gözlemleyemiyorlardı. Osmanlılar gerileme döneminde bile, İslamiyet’in sınırlarını Hristiyan dünyasının içine doğru ilerletme amaçlarına bağlı kaldılar. 17. yüzyıl sona ererken, batılı krallar bu gerçekler konusunda ancak uyanabildiler. 1683 yılında, Viyana tepelerinde gelişmekte olan savaşın haberleri geldiğinde, padişahın ordularının da kendi orduları gibi olduğunu, kusursuz ve yenilmez olmadığını anlayabildiler. Efsanevi “Büyük Türk”ten korkmaya gerek yoktu artık.

Ama Türk’ün şaşırtıcı bir dokuz canlılığa sahip olduğunu anlamaları da bir o kadar uzun sürdü.

Bölüm-1

İslamın Seli

Viyana halkı, 7 Temmuz 1683 akşamının boğucu sıcağında tedirgin bir bekleyiş içindeydi. Çarşamba sabahının erken saatlerinde Leopold, Wienerwald'daki av sahasından alelacele döndüğünden beri bir takım söylentiler kentte kol geziyordu. Macaristan'daki Balaton gölü kıyısındaki Alföld ovasından batıya doğru koskoca bir Türk ordusunun ilerlemekte olduğu dillerde dolaşıyordu. Günlerden beri bir mülteci akını, doğudan Habsburgların kentine akmakta, yakılan köyleri, erkek, kadın ve çocuklara yapılan zulümleri anlatmaktaydı. Şimdi de kentin doğusundaki tepeden bakıldığında, dikkati çeken bir toz fırtınası ufku dolduruyor, bunun İslam'ın yeşil bayrağı altında Katolik Hristiyanlara saldırma hevesiyle ilerleyen savaşçı atlıların ayaklarından kalkan tozlar olduğu anlatılıyordu.

Osmanlı Türkleri zaten kuşaklardan beri Hristiyanların Ortodoksuyla da, Katoliğiyle de savaşıyordu. Son zamanlarda sultanın askerlerinin, Konstantinopl surlarına saldıran yeniçerilerden daha az korkutucu oldukları konusunda da kuşku yoktu. Ama Viyana halkı yaklaşan düş-

manın zayıflık belirtilerinin farkında olsa bile, bundan pek bir avuntu duyamazdı. 1683’de, Shakespeare’in de dediği gibi “Türk” hala “dünyaya dehşet salan” bir varlıktı. Bir buçuk yüzyıldan beri Macaristan’ın can alıcı yöreleri sultanın yönetimi altındaydı. Batıda ta Estergom’a, daha Habsburglar da, Osmanlılar da tarih sahnesine girmeden önce Macaristan’ın ermiş kralı Stephen’in doğduğu bu yere kadar olan bölgede, Tuna’nın kale gibi tepelerinde küme küme minareler yükselmişti. Viyanalılar için Estergom’un Wienerwald’dan sadece 160 kilometre uzakta olduğunu hatırlamak oldukça tatsız bir düşünceydi.

Bütün bunlara rağmen bu tehlike, halk kültürünün bir parçası olarak, tanımadıkları bir şey değildi. Macaristan’ın Mohaç’ta korkunç bir yenilgiye uğramasından üç yıl sonra, Habsburg başkentinde çok geçmeden Türk yönetimine girecekmiş gibi bir görünüm vardı. 1529 yılının Eylül ve Ekim aylarında Kanuni Sultan Süleyman Viyana’yı 250.000 kişilik bir kuvvet ve 300 ağır topla gelerek kuşatmış, ama ardı arkası kesilmeyen yağmurlar, ordusunu bataklığa gömme tehdidini ciddileştirmeye başlayınca Macaristan’a geri çekilmek zorunda kalmıştı. Tehlike gerilemişti ama, bir Türk istilasının korkusu Karşı-Reformasyon yıllarında hep devam etmişti. 1529’dan sonra Avusturyalı din adamları, Süleyman’ın Katolik dünyasının derinlerine sızmaya başlamasından telaşa kapılmışlar ve Orta Avrupa papazlarının Türkenglocken adı verilen bir uyarı sistemi geliştirmesini önermişlerdi. Buna göre, her kentteki çanlar topluca çalınarak askerler Türklerin geldiği konusunda uyarılıyor ve Katolik dindarlar kiliselere toplanarak Tanrı’ya kendilerini İslam’dan koruması için dua ediyorlardı.

Aradan bir yüzyıl geçmiş, ama Türkenglocken’in Avusturya semalarında çınlamasına ihtiyaç duyulmamıştı. Kanuni Sultan Süleyman’ın uzun hükümdarlık süresi 1566’da sona erdikten sonra, sarayın rekabet ve entrikala-

rıyla zayıflayan devlet, askeri bakımdan da gücünü yitirmeye başlamıştı. Ama bir Osmanlı istilasının korkusu yine de her zaman vardı. Nitekim kiliseler uyarı çanlarını 1664 Temmuz’unda, güçlü bir ordu, Macaristan’ın tarihi batı sınırlarındaki Sen Gotar’da yenilgiye uğradığı zaman çalmıştı. Şimdi, 1683’ün boğucu yazında, Viyana bir kere daha türk istilasının tehdidi altındaydı. Avusturyalı ve Osmanlı diplomatlar arasında bir kış ve bir ilkbahar boyunca süren temaslar ve görüşmeler sonunda, büyük bir Osmanlı ordusu haziran ayının sonlarında Macaristan ovasının batı sınırını aşmıştı. İstilacılarla omuz omuza savaşan bir de Macar grubu vardı. İmre Tököli adlı ihtiraslı bir soylunun askerleriydi bunlar. Ama Avusturyalıları en çok korkutan şey, ordunun önünde gelen akıncı’lardı. Disipline girmemiş kuvvetler olan akıncılar, düzenli Osmanlı ordusu gelmeden çok önce saldırıyor ve her yanı yakıp yıkıp yağmalyordu. Temmuz ayının bu ilk çarşamba günü, İmparator Leopold’e hilalli bayrağın Györ kalesine dikilmiş olduğu söylendiğinde, o da tehlikenin büyük olduğunu anladı. Györ kalesi Viyana’ya 140 kilometre uzaklıktaydı ve dehşet saçan akıncılar kente varmadan önce imparator ailesi kenti terketmek zorundaydı.

O akşam saat sekizde, ağır arabalardan oluşan bir konvoy Hofburg’dan yola koyuldu ve Schweizerhof sarayının hendek köprüsünü aşarak batıya, Melk ve Linz tarafına yöneldi. İmparatorluk ailesinin gitmesi, Viyana halkının en büyük korkularının onaylanması anlamına geliyordu. Yüzlerce mülteci, imparator ailesi ve refakatçileriyle birlikte gitmeye kalkıp yollara düştü, konvoyun yolunu engelledi. Bu yüzden Korneuburg’a kadar olan 15 kilometre yol ancak dört saatte alınabildi. Leopold gece yarısından hemen sonra arabasından indiğinde dönüp arkasına bakmış ve doğudaki tepelerin üzerinde alev rengi bir gökyüzüne karşı Stephans-Dom’un silüetini görmüştü.(1)

Ama istilacılar Viyana’ya yaklaştıklarında hızlarını dü-

şürmeye başladılar. En iyi birlikler Avrupa ortalarına kadar hemen hemen 1600 kilometre yol gelmişlerdi. Çünkü Boğaziçi'ndeki kışlarından mart ayı sonlarında çıkmış bulunuyorlardı. Wienerwald'ın ormanlık tepelerini karşılarında gördüklerinde, komutanları sert bir direnişle karşılaşmaya kendini hazırlamış durumdaydı. O çağın Hollandalı bir yazarının Viyana diye isimlendirdiği Antemurale Christianitatis (Hıristiyanlığın Ön Cephesi) denilen surlarda boşluklar ve zayıflıklar olduğunu bilmiyordu. Kentten kaçanların orada yalnızca 12.000 düzenli asker bulunduğuna ilişkin haberlerini de ciddiye alamıyordu. 16 Temmuz Salı gününe, yani İmparator Leopold'un kaçmasından altı gün sonrasına dek, Türk öncüleri Viyana surları önüne varamadı.

1529'da Kanuni Sultan Süleyman Viyana kuşatmasına kendisi komuta etmiş, Tuna nehri kıyılarındaki ovalarda, 17 yıldır aralıksız süren savaşların ilk duraklamasını yaşamıştı. Gerçekte Sultan Süleyman'ın ordusu yenilgiye uğramış değildi. Yalnızca bu kenti alamamıştı. Kentin doğal savunma durumu da daha önce Tuna ortalarında alınmış olan birçok kente göre hiç de daha güçlü değildi. Ama 1683'de, artık Osmanlıların karakteri farklıydı. Otuz beş yıldır hüküm süren IV. Mehmet çok müsrif ve sefahat düşkünüydü, mükemmel ata binerdi ama iyi bir asker sayılmazdı. Osmanlı tarihinde Avcı Mehmet diye bilinen bu sultan, Edirne civarındaki ormanlarda binlerce köylüyü av seferinde davulla tempo tutmak için seferber ettiğine dair manzum ve düzyazı epiklerle de hatırlanmaktadır. Tahta çıkışından sekiz yıl sonra, çok yetenekli bir aileyi keşfetme bahtiyarlığını yaşadı ve bu aile ona iki sadrazam verdi. Biri Köprülü Mehmet Paşa, diğeri de oğlu Fazıl Ahmet Paşa'ydı. Bu kişilerin reformları ve yönetim becerileri sultana dopdolu bir hazine kazandırdı. O da bu hazineden bol bol para alıp av seferleri için harcadı. Ama bu sadrazamlar aynı zamanda ona orduyu diriltme olana-

ğı da sağlamışlardı. İşte şimdi Viyana önlerine gelen, bu orduydu. Sultan Mehmet, askerlerinin başında ancak Belgrad'a kadar gelmeye razı oldu. Kişisel bir yenilgiye uğrama ihtimalini göze alamadı. Bu kadar iddialı bir girişimin sorumluluğunu, Fazıl Ahmet Paşa'nın 1676 Kasım'ındaki ölümünden sonra sadrazamlığa getirilmiş bulunan yakın dostu Kara Mustafa Paşa'ya bırakmak çok daha iyi göründü gözüne.(2)

Ondan daha büyük askeri tecrübeye sahip Osmanlı komutanı yoktu. 1672'de Dinyester nehri kıyılarında Kara Mustafa, büyük Polonyalı asker Jan Sobieski'yi faka bastırarak, Kamenet Podolski kalesini Türklere ve Türklerin koruduğu Tatarlara kazandırmıştı. İki yıl sonra Uman kentini almış, Hristiyan esirlerin derisini yüzdürmüş ve derilerin içlerine doldurarak padişaha armağan diye göndermişti. Kara Mustafa'nın nereden gelme olduğu biraz belirsizdir. Kendisi doğuştan bir Köprülü değildi. Ama Fazıl Ahmet'in üvey kardeşi gibi eğitim almış ve onunla birlikte ilerleyip yükselmişti. 1675 Haziran'ında da, Uman'dan o korkunç armağanları yolladığı padişahın kızı Küçük Sultan'la evlenerek saraydaki gücünü ve etkinliğini arttırmıştı. Sadrazamın, yanında tüm maiyetiyle geldiği, hareminden 1500 kadını ve onları koruyacak 700 siyah haremağasını birlikte getirdiği söylentileri dolaşıyordu. Özel yaşamıyla ilgili pek çok iğrenç hikaye gerçeğe dayanmaktadır, ama sefere geliş biçimiyle ilgili bu söylentiler büyük ihtimalle abartılmıştır. Ancak doymak bilmez bir cinsel iştaha sahip, son derece ihtiraslı bir kişi olduğu kesindir. Kanuni Sultan Süleyman'ın başaramadığı işi başaracak, onu çok ünlü bir komutan haline getirecek ve bir yüzyıl önce Barbaros Hayrettin denizlerde nasıl idiyse, kendisi de şimdi karada aynı yüceliğe ulaşacaktı.

İşe çok sağlam başladı. Viyana'nın dış surlarını gezdikten iki gün sonra, kuvvetlerini yerleştirmişti. 14 Temmuz günü kötü bir yangın, kentteki pek çok zenginin evi-

ni harap etti. Osmanlı hatlarına doğru gelen dumanı koklayan Kara Mustafa, Viyana'nın şimdiden enkaz haline gelmiş olmasından korktu. Bu durumda, kuşatma hatlarının ve takviye kuvvetlerin gerisinde çok büyük bir kamp inşa edilmesi için emir verdi. Burası hem askeri komuta merkezi, hem de sultanın sadrazamına uygun bir saraycık olarak hizmet görecekti. Bir haftadan biraz uzun bir zamanda, Viyana'yla Wienerwald'ın batısındaki tepeler arasında bir çadır kenti ortaya çıktı. Savaştaki hasımları, Osmanlıların bu debdebe gösterisinden pek etkilendiler. Habsburg ordusunda hizmet etmekte olan bir İtalyan kontu, o yaz kaleme aldığı birkaç satırı bize duygularının bir tarifi olarak bırakmıştır: “Ne kadar büyük bir araziyi işgal ettiklerini hiç kimse düşünemez. Kampın orta yerinde, Baş Vezir'in köşkü vardı. Çevresi birkaç villayla çevrilmiş bir saray yavrusuna benziyordu. Çadırlar renk renkti. Hepsi bir araya gelince, çok zengin bir tablo çeşitliliği sunuyordu..”(3)

Bukuşatmadan üç yüzyılı aşkın bir süre sonra, Viyana'da hala bir Türkenschanz Park bulunmaktadır. Ama artık açık bir arazi değildir. Türklerin kampının ortasındaki tepenin çevresini bugün çok güzel ağaçlar doldurmaktadır. Ayrıca parkta çocuklar için bir de “eğlence alanı” bulunmaktadır.

Kara Mustafa altmış gün boyunca bu saray benzeri kampında kaldı. 200.000 adamını surların on iki burcunun ve savunma noktalarının önüne topladı. Bu Avusturya seferi, yalnız onun zalimlik ününü daha da perçinlemekle kalmadı, aynı zamanda sultanın askerlerinin barbar olduğu konusunda Batı Avrupa'da yerleşmiş olan kanıları da güçlendirip kesinleştirdi. Gerçekte Osmanlı düzenli ordusu, diğer savaşan ordulardan ne daha iyi, ne de daha kötüydü. Ama komutanları Kara Mustafa söz konusu olduğunda, durum farklıydı. Dindar bir kişiydi ve Hristiyanlara karşı fanatik bir nefret duyardı. Bir Venedik

elçisi, memleketteki Dük'üne yazdığı mektupta onun için, "İnsanların en musibeti," diyordu.(4)

Tuna nehrine 32 kilometre uzaklıktaki Hainburg adlı, çevresi surla çevrili köyü alışının anısını canlı tutmak amacıyla, orada kestiği kafaları hala yanında saklıyordu. 16 Temmuz günü askerleri Perçtoldsdorf'da da 4000 köylüyü kesmişti. Kuşatmanın ilk haftası içinde de askerlerine, esirleri düzenli olarak

ucunda göstermelerini ve böylece surlarda savunma yapanların morallerini bozmalarını emretmişti. Temmuz ayı sonunda, Kara Mustafa'nın da pek söz geçiremediği akıncılar, Tuna boyunca ilerlemiş, şiddet ve yıkımı batıda Enns yakınlarına kadar vardırırmışlardı. Bu kaynaklı İslam selinin karşısında ancak doğal koşulların koruduğu birkaç kilise, birbiriyle bağlantısız Hristiyan adaları olarak varlığını sürdürebildi. Bunlardan biri de, dağın kayalık yamacına oyulmuş gibi inşa edilen Melk kilisesiydi.

İmparator I. Leopold artık Passau'ya varmıştı. Derhal acil yardım istedi. Viyana'nın umudu, Papa'nın sunacağı yardıma, kuzey İtalya ve Frankonyan Almanya'daki genç soyluların gönüllü olarak yardıma gelmesine, bir de Baviera ve Saksonya'da ordu toplanmasına bağlıydı. Ayrıca Polonya (Lehistan) Kralı Jan Sobieski'den de hatırı sayılır bir yardım gelmesi mümkündü; tabii güneydeki Karpat dağlarını yürüyerek aşabildikleri takdirde. Sobieski'nin Kara Mustafa'yla görülecek bir takım eski hesapları da vardı. Ama yine de, Viyana'nın en büyük umudunun, Sadrazam'ın kişilik kusurlarında yattığı ileri sürülebilirdi. İhtirası ve açgözlülüğü onu bir haydut çetesinin lideri düzeyine indiriyordu. Surlara saldırıp bir gedik açmak, askerlerini kenti yağmalamak üzere serbest bırakmak, onun gözünde kentin kendisine resmi yoldan teslim edilmesi kadar karlı değildi. Resmi bir teslimde, koşullar kararlaştırılacak, Viyana'nın geriye kalmış saray ve kiliselerinde zengin servetler de onun sandıklarına girecekti. Kara

Mustafa'nın kenti aç bırakarak teslim alma umutları ancak Ağustos ayın sonlarında, Jan Sobieski'nin askerleri Tuna'nın kuzey kıyısına vardığı zaman söndü. Güney surlarına topyekün saldırı emrini ancak o zaman verebildi.

7 Eylül günü Sobieski, Loren Dükü Karl emrindeki Almanlarla ilişki kurdu ve 80.000 kişilik bir yardım kuvveti Wienerwald'ın kuzey tepesine geldi. O salı akşamı, Kahlenberg tepelerindeki kamp ateşleri, Viyana garnizonu komutanı Kont Starhemberg'e yardımın gelmiş olduğunu gösteriyordu. Bu ateşleri Kara Mustafa da gördü ve sorguya çektiği esirlerden gelen kuvvetlerin ne büyüklükte olduğunu da öğrendi. Derhal Türk ordusunun lağımçılarına, Viyana'nın dış savunma hatlarının gerisine doğru paralel tüneller kazmalarını emretti. Sonunda 12 Eylül sabahı, büyük bir patlama o tarafın surlarını yıktı. Ama artık iş işten geçmişti. Osmanlı orduları, zaferlerinin tadını çıkaramadılar. Pazar sabahı, saat beşten başlayarak, Kahlenberg'in ağaçlık tepelerinde ve yamaçlarındaki bağlarda korkunç bir savaş yaşandı. Akşam olurken Alman süvarileri büyük Türk kampının eteklerine varmışlardı. Batan güneşi arkalarına alan Polonya süvarileri de çadır kente saldırıp zaferi garantiye aldılar ve Viyana'yı kurtardılar. Sadrazam bu seferde elde ettiği ganimetin büyük bir kısmını geride bırakmak zorunda kaldı. Bunlar arasında çok değerli ve soylu bir at da vardı. Ortalık kararırken kendisi daha zarif bir atın üzerinde, hemen hemen tanınmaz kılıkta ve sol gözü sargılı olarak, yıldırım hızıyla Györ'e doğru giderken görüldü.(5)

1529'da Kanuni Sultan Süleyman Viyana'dan kendi kararıyla ve düzenli biçimde geri çekilmişti. 1683'de ise Kara Mustafa'nın askerleri bozguna uğrayarak çekilmek zorunda kalmışlardı. Komutanları da savaş alanından kaçmıştı. Hiç kimse belli bir tarihi seçip de "Osmanlı Devleti şu tarihte gerilemeye başladı," diyemez. Ama o eylül akşamı Viyana dışında dağıtılan kamp kesinlikle ta-

rihin en büyük dönüm noktalarından birine işaret sayılmaktadır. Daha önceki savaşların hiçbirinde Osmanlı ordusu böylesi bir yenilgiye uğramamıştı. Ama ne gariptir ki, Kahlenberg yamaçlarındaki kıyasıya savaş hiçbir kaynakta “tarihin yönünü değiştiren savaşlar” arasında yer alamamıştır. Kuşkusuz , o pazar gününün, olayları, başlangıçta, İmparator Leopold dışında herkese önemsiz görünmüş olmalıdır. Askeri bakımdan ilginç bir yanı yoktur. Ardından hemen barış da imzalanmış değildir. Bu savaşın büyük önemi ancak aradan zaman geçtikten sonra ortaya çıkmıştır. Çünkü Tuna kıyılarındaki ovalarda daha pek çok savaş yapılacak ama hiçbir zaman bir İslam ordusu Katolik Hıristiyanlığın kapılarına dayanmayacaktır.

Viyana’yı kurtardıktan sonra, Sobieski de, Dük Karl da, morali bozulmuş düşmanı hemen izlemeye kalkışmadılar. Ertesi salı günü İmparator Leopold dönene kadar kent dışında oyalandılar. O zamana dek Kara Mustafa Paşa, ordusunu Leita ve Raab nehirlerinin öte yanına geçirmiş bulunuyordu. Alföld’e vardığında, harap durumdaki atlılarını yeniden düzenledi ve Budapeşte’ye döndü. Bir yandan da Sultan’a suçun kendisinde olmadığını kanıtlayabilmek için çevresinde kusur bulacak birilerini arıyordu. Hincını yanlarında sefere katılmış olan Macarlardan çıkarması olanaksızdı. Çünkü bu kuvvetlerin kurnaz komutanı kuzeye doğru sıvışarak Jan Sobieski’yi aracı olarak kullanıp İmparatorun gazabından kurtulmaya uğraşüyor ve bunda oldukça da başarılı oluyordu. Ama Osmanlı birliklerinin komutanları hala Sadrazam’ın avucundaydı. Viyana önünde bozguna uğramanın acısını onlar çektiler. Kara Mustafa Paşa’nın özel muhafızları, Kahlenberg savaşını izleyen hafta içinde elliden fazla paşayı boğdu.

Bütün bu ölümler elbette savaşın sonucunu değiştirmedi. Ekim ayının ilk haftasında Sadrazam’ın bir temsilcisi Polonyalıları Estergom’un güneyinden geçen Parkan

nehirinde sert bir biçimde durdurdu. Ancak aradan iki gün geçtiğinde Loren Dükü Karl komutasındaki birleşik bir Hristiyan ordusu Parkan'ın sonucunu tersine çevirdi ve Tuna ortalarındaki Türk direnişini kırdı. 24 Ekim günü Estergom kısa bir bombardımandan sonra teslim oldu. Aynı yüzyıl içinde zaman zaman Avusturya orduları Türklerin camiler yaptığı bazı kasaba ve köyleri almış olsa bile, Estergom aslında Katolik Avrupa içinde İslamlaştırılmış bir kentin Hristiyan orduları tarafından ilk geri alınışını simgelemektedir.

Daha Estergom düşmeden Kara Mustafa Budapeşte'den ayrılmış ve Belgrad'a doğru yola çıkmıştı. Ordu Pannon ovasında geri çekilirken o yeni idamlar emretti. Niyeti Avusturya ve Macaristan'daki bozgun haberinin Sultan'a mümkün olduğunca geç ulaşmasını sağlamaktı. Coğrafî olarak, Tuna nehrinin ortaları bu imparatorluğun kuzeybatıdaki uzak bir köşesi sayılırdı. Ama Sadrazam, Sultan'ın askeri bir yenilgiye ne tür tepki göstereceği konusunda hiç de hayalperest değildi. IV. Mehmet karizmatik bir lider sayılmazdı. Birçok Osmanlı padişahı gibi, en görkemli törenlerde, Venedikli bir diplomatın ifadesiyle, "Üzerindeki süslerle acı bir çelişki oluşturan" bir insandı. Ama görünüşü etkileyici olmaktan uzak da olsa, Mehmet "En Büyük Türk" durumundaydı.(6) Başkentten Tuna ortaları kadar uzak bir yerde yaşanan bir tek askeri yenilgi bile, imparatorluğun gücünde karanlık bir küçülmeyi simgelerdi. Mehmet'in sadrazamı, padişahların on kuşaktan beri yalnızca zaferlere alışkın olduğu yerlerde başarısızlığa uğramıştı.

17 Kasım'da Kara Mustafa Belgrad'ın Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği yerdeki kireç tepeye dikilmiş kalesine vardığında, artık ömrünün pek uzun olmadığını biliyordu. Kötü komuta yeteneğiyle ilgili olarak sultanın sarayında şimdiden kol gezen kuşakları daha da azdırmaksızın her görgü tanığını idam ettiremezdi. Sefere katılan

pek çok kişiyi rüşvetle susturmaya çalıştıysa da, verilen paraların kalıcı bir sessizliğı satın alabilmesi kuşkuluydu. Kara Mustafa'nın sonu da, tıpkı çağın padişahının birkaç yıl sonra gelecek sonu gibi, Osmanlı yönetiminin kararlı bir Batı karşısında güçlerini korumaya çalıştığı dönemde bile ne kadar özdisiplin sahibi olduğunun tipik göstergesidir.

Belgrad'da Kara Mustafa hala sadrazamdı. Kalemeydanı kalesinde, Sultan Mehmet'in kendisine yedi yıl önce bahsettiğı yetki simgelerini taşıyordu. Padişahın mührüyle Kabe'nin anahtarı ondaydı. Sultan'ın mayıs ayında burada, kendisine teslim ettiği sancak-ı şerif de yanındaydı. Konumu sayesinde kendi yenik ordusuna da, çevredeki Sırp kent ve köylerine de hala sözünü geçirebilecek durumdaydı. Ama sancak-ı şerifi taşırken yenilen komutanların bağıylanamayacağını da biliyordu. IV. Mehmet o sırada Edirne sarayındaydı. Kara Mustafa'nın da çok sevdiği, padişahla birlikte birçok kez av seferleri için gittiğı o sarayda, çevresi Kara Mustafa'nın kişisel düşmanlarıyla sarılı durumdaydı. Sadrazamlar sefere çıktıklarında, gündelik işleri bir başka temsilciye devredilirdi. Tuna boylarından haberler gelip dururken, gerek o temsilcinin, gerekse diğeri Divan üyelerinin, Sultan'a, Sadrazam'ın aldığı sorumluluğı layık olmadığını telkin etmeleri pek kolaydı. Durumu padişah da anlıyordu. Eğer Kara Mustafa sağ bırakılırsa, kafir ordularına yenilmenin küçük düşürücü ağırlığı Halife-Sultan'ın kendi üzerine doğru kayacaktı.

İşte bu düşünceler Kara Mustafa'nın kaderini çizdi. Aralık ayının son cumartesi günü Sadrazam öğle namazını kılarken, Edirne'den gelen iki saray temsilcisi, Kalemeydanı'na ulaştı. Sultan'dan damadına iki emir getiriyorlardı: İdari ve askeri yetkilerini imparatorluk elçilerine teslim edecek, sonra daruhunu esirgiyen ve bağışlayan Allaha teslim edecekti. Kara Mustafa namazını bitirdi, sadrazamlık kavuğıyla cübbesini çıkardı ve celladın işi ça-

bucak bitirmesine izin verdi. Onun öldüğü tarih ve kade-
rin bir başka cilvesine işaret etmektedir. Belgrad'da cella-
dın yağlı kementi Kara Mustafa'nın boynunda sıkışırken,
uzaklarda, bir zamanlar "Türk geliyor," diye korkan Vi-
yana, Estergom kent ve köylerinde kilise çanları bu sefer
Noel'i kutlamak için çalıyordu. Hristiyanların baş belası
olan bu adamı dindaşları 25 Aralık günü idam etmişler-
di.(7)

Cesedin başı kesildi, başın derisi yüzülerek içi doldu-
ruldu ve emirlerin yerine getirilmiş olduğunun kanıtı ola-
rak IV. Mehmet'e gönderildi. Ama kader, talihsiz Kara
Mustafa'yla alay etmekten hala vazgeçmiş değildi. Daha
sonraki savaşlar sırasında, içi doldurulmuş olan baş,
Avusturyalıların eline geçti. Viyana'daki Historisches
Museum'da bir vitrinde seyredabiliyorlar. Bugün artık
Avusturya başkentinde barışma havası hüküm sürmekte
ve eski düşmanlıklar, geçen zamanın gizemi içinde eriyip
kaybolmaktadır.

Bölüm-2

Batının Meydan Okuması

Otuz milyonu aşan bir nüfusun sultanı olarak IV. Mehmet, Fransa Kralı XIV. Louis'in halkının iki katı, Avusturya İmparatoru I. Leopold'un halkının da atı katı olan bir kitlenin yöneticisiydi. Tuna boylarındaki hezimetten sonra bile, İmparatorluğu hala müthişti. Balkanların hemen hemen tümünü, Zagreb'in doğusuna kadar o yönetiyor, askerleri Polonya'daki Bug nehriyle Rusya'daki Don ve Dinyeper nehirlerinde karakollar kurmuş bulunuyordu. Yalnızca Avrupa'daki toprakları bile, Fransa ile İspanya'nın toplamından daha fazla bir yüzölçümüne sahipti. Küçük Asya'da çok geniş bir araziye doğrudan yönetiyor ve bu arazi Kızıl Deniz'le Basra körfezinin üstlerine kadar ulaşıyordu. Doğuda Hazar Denizi'ne doğru uzanan Kafkas toprakları da onun elindeydi. Rodos, Girit ve Kıbrıs onun egemenliğini kabul etmiş, Mısır ile aşağı Nil vadisi de aynı egemenliğe girmiş, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir ona bağlı topraklar olmuştu.

Ama bu sınırların çoğunda imparatorluğun daha fazla

genişlemesini engelleyen şeyler vardı ve bu durum harita üzerinde belliydi. Doğuda Osmanlı ilerlemesini durduran şey, coğrafya durumuyla askeri bilimin bir birleşimiydi. Buna dindar Şii'lerin dinsel düşmanlığını da eklemek yerinde olur. İran'daki Safevi sülalesi, ülkelerinin yüksek yaylasını korumak için dağların doğal savunma olanaklarını iyi kullanabilecek becerilere sahipti. Osmanlıların eski Arap saldırılarını taklit ederek Pencap'a kadar varabilmesi pek kuşkuluydu. Güneyde de ilerlemeyi durduran yalnızca coğrafyaydı. Kum orada doğal bir sınır oluşturuyordu. Mekke ve Medine'ye giden hac yollarını korumanın dışında, Osmanlıların daha ilerdeki kervan yollarını ele geçirip Sahra'ya ya da Arabistan çöllerine ulaşması için bir gerek de yoktu. Güneydoğu sınırları da zaten 17. yüzyıl sonundan çok daha önce kesinleşmişti. Çünkü o yöndeki yeni fetihler deniz gücü gerektirirdi. Oysa Türk tersaneleri Atlas okyanusuna dayanacak kadar sağlam gemiler yapamıyordu. Padişahın açık deniz donanması Sicilya boğazının doğusunda hala etkinliğini korumakla birlikte Osmanlıların denizcilik iddiaları, 1571 yenilgisinden sonra pek canlanmış sayılmazdı. Bu tarihte Avusturyalı Don John komutasındaki İspanyol, Ceneviz ve Venedik gemilerinden oluşan armada, Patras körfezindeki Lepanto'da Osmanlı donanmasına karşı su götürmez bir zafer kazanmıştı. Bu olaydan sonra sadrazamlar Sultan'ın Hristiyan düşmanlarını deniz yoluyla rahatsız etme işini "Berberi korsanları"na bıraktılar. Ancak bunlar da pek güvenilirmez müttefiklerdi.

Dağlar, kumlar ve denizler Osmanlı gücünü üç yönden sınırılıyor olsa da, Balkanların kuzeyine ilerleme konusunda Karpatlardan ve Alplerden başka bir engel yoktu. Habsburglar 16. yüzyıl sonlarında batı Hırvatistan'a bir dizi kale inşa etmiş, böylelikle adına "Askeri Sınır" dedikleri bir yapay engel dikmeye çalışmışlardı. Ama Tuna vadisi, askeri bilimin değişen tekniklerini çabuk ögre-

nen generallerin düşmanı savaşa zorlayabileceği koskoca bir arena oluşturunuyordu. 15. yüzyılda Türkler top denilen silahın değerini çabuk anladılar. Daha 1453’de, 8 metre uzunluğundaki bir “süper top”, gülleleriyle Konstantinopl surlarını dövmüşü. Ama yeni silahlar geliştirmekteki üstünlüklerini sürdüremediler. Viyana’nın alınamaması ve Estergom’un düşmesi, yabancı gezginlerin bir buçuk yüzyıldır sezinlediği şeyi, Osmanlı savaş mekanizmasının duraklamaya geçtiği gerçeğini tüm dünyanın önünde ortaya koydu. Bu düzen belki Sultan’a, orduyu diğer krallara göre daha hızlı toplayıp sefere girişme olanağı getiriyordu, ama Tuna seferi, Kara Mustafa’nın özel birlikler, tımarlı sipahiler ve eğitim görmemiş yardımcılarından oluşan grubunun batının yeni gelişen profesyonel askerliğine karşı ayakta duramayacağını göstermişti. Türklerin eski model silahları hala öldürücüydü ama öküzlerin, mandaların ve develerin çektiği ağır top arabaları Tuna vadisinde güçlükle ilerleyebiliyordu.

Katolik Hristiyanlığı, Söbieski ile Loren Dükü Karl’ın sağladığı avantajdan yararlanmaya karar verdiler ve ilk kez “Türk”e karşı büyük bir stratejik planı oluşturdular. (1) 1684 Mart’ında, Venedik, Polonya (Lehistan) ve Avusturya temsilcileri bir araya geldi ve Papa XI. Innocent’in desteğiyle yeni bir “Kutsal Birlik” kurdu. Bu koalisyon, Tuna vadisi dışındaki Osmanlı sınırlarını da tehdit edecek bir saldırı planına yöneldi. Venedik’teki tartışmalar sırasında ilk planlar hazırlandı ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’daki arazilerinin bölünmesi kesinleştirildi. Ortadoğu’daki topraklarının dağıtılması da daha muğlak bir biçimde belirlendi. Fransa kralı XIV. Louis’nin bakanları, Osmanlılarda birbirini izleyen sadrazamlarla hayli karlı bir ticareti sürdürmeyi başarıyorlardı. Bu nedenle XIV. Louis’nin bakanları, Osmanlılarda birbirini izleyen sadrazamlarla hayli karlı bir ticareti sürdürmeyi başarıyorlardı. Bu nedenle XIV. Louis, Fransa’yı herhan-

gi bir “Kutsal Birlik”le ilişkilendirme eğiliminde değildi. Ama Ortodoks Rusya’nın, Protestan Almanya’nın ve hat-
ta Müslüman İran’ın bile üç Katolik güçle uyum halinde
hareket edeceği umuluyordu.

Bu planlar aşırı iddialıydı. İran, Venedik elçileri ola-
rak giden Çapucin papazlarına itibar etmedi. Alman Lut-
heranlarının katılımı çok sınırlı kaldı. Rusların savaşa as-
ker yollaması iki yıl sürdü. Üstelik IV. Mehmet’e bağlı
olan Kırım’daki Tatar Hanına karşı asker yolladılar. Ama
koalisyon tamamlanamamış olsa da, Kutsal Birlik IV.
Mehmet’e birkaç cephede birden peşpeşe ve hızla saldır-
dı. Bu girişimler otuz beş yıllık, hemen hemen kesintisiz
savaşlara yol açtı. Bu süre içinde padişahın düşmanları İsl-
amiyet sınırlarını geriye itmeye ve Kanuni’nin imparator-
luğunun gerileme dönemine girmiş olduğunu kanıtlama-
ya uğraştılar.

Çatışmaların başladığı yer, bir yıl önce savaşın bırakıl-
dığı yerdı. Loren Dükü Karl, savaşı Alföld’de sürdürdü ve
iki yaz peşpeşe yaptığı seferlerle Peşte’yi ve Macaristan’ın
kuzey bölümlerinin büyük kısmını aldı. Budin’i de iki ay-
lık bir kuşatmadan sonra, 2 Eylül 1686 günü ele geçirdi.
On bir yıl sonra Türkleri, tarihi savaş alanı olan Mohaç’ın
pek yakınında kötü bir bozguna uğrattı. Karl’ın bu zafer-
leri, Habsburg ordularına da Hırvatistan ve Transilvan-
ya’daki Osmanlıları geri püskürtme fırsatını verdi. 1 Eylül
1688’de Avusturyalılar savaşı Balkanlara kadar getirdiler
ve Belgrad’a saldırdılar. Belgrad bir buçuk yüzyıldan beri
paşalıkla yönetilen bir vilayetti. Bir sonraki yaz Niş’e ve
Üsküp’e ilerlediler ve sonbaharda Konstantinopl’a 640
kilometre uzaklıkta bir yere varmayı başardılar.

Bu sırada Venedik de, Balkanlarda bir savaş cephesi
açmıştı. Güney Dalmaçya kıyılarındaki ve Bosna’daki Os-
manlı ileri karakollarına baskınlar düzenleniyordu. Ar-
dından 1685’de Yunanistan’a yeni bir sefer yapıldı. Yaşı
altmışlara varmış eski bir Dük olan Francesco Morosini,

Mora'daki Tolon'a çıktı. Burası Mora yarımadasının sancağıydı. Morosini oradan Epirüs ve Mani'deki ayaklanmaları teşvik etti. 1687'de, aralarında İsveçli serüvenci Kont Jan Königsmark'la paralı askerlerinin de bulunduğu Venedik kuvvetleri Türkleri Mora'dan hemen hemen tümüyle temizlemişti. Geriye yalnızca, dağlık ve kayalık Monemvasia kalmıştı. Bir ay sonra Morosini'nin adamları Korint boğazını aşarak denizden ve karadan Pire'ye ilerlediler. Daha sonra, eski klasik kentin kalıntıları olan Akropol yakınlarındaki köhne evlere ve dükkanlara saldırdılar. On gün süren aralıksız bombardıman sonucunda Osmanlı birlikleri teslim oldu. Ama bu sırada, Atina'nın başına onarılmaz bir felaket geldi. (2) 26 Eylül 1687 akşamı, Alman paralı askerlerinden biri, Museyon tepesinden bir top atışı yaparak, Partenon'daki Türk baruthanesini patlattı. Kapı girişi ve on dört sütun yerle bir oldu. Birkaç gün sonra Morosini, Partenon'un batı alınlığı altında bulunan, Tanrıça Atena'ya ait heykelin sökülüp savaş ganimeti olarak Venedik'e götürülmesini emretti. Pire Aslanı diye bilinen bir başka mermer heykel zaten çoktan yola çıkarılmış, Dük'ün sarayının kapı girişini süslemeye gidiyordu. Ne var ki bu seferki heykelin atları ve arabalarını yerinden kaldırıp taşımak Morosini'nin beceriksiz adamlarının harcı değildi. Heykel düşüp parçalandı. Gerçekte Atina'nın klasik mirası, iki yüz yıl boyunca Osmanlıların elindeyken görmediği zararı, Morosini seferi sırasında görmüştür. Tabii Partenon'u barut deposu olarak kullanmayı düşünenler de Türklerdi.

Kutsal Birlik'in stratejik karşı saldırılarının kaygı verici haberleri Konstantinopl'a kadar ulaştı. Birbirini izleyen aylarda binlerce aç ve çaresiz mülteci akın akın başkente gelmeyi sürdürdü. Savaşın sonuçlarından ne başkentte, ne de Boğaziçi'nin iki kıyısında kurtulmak mümkün değildi. 1686'da ekmek fiyatları iki katına çıktı ve 1688'de bir kere daha ikiye katlandı. Rumeli'de haydutlar kol gezi-

yor, tarlalar işlenmiyordu. Çünkü köylülerin hepsi Kara Mustafa'nın ordusuna alınmıştı. Padişah Avcı Mehmet, mümkün olduğunca uzun süre Edirne'de kalmayı tercih etti. Çünkü başkentte hayatından kaygı duyuyordu. Saltanatının başlangıç dönemlerinde iki Köprülü bu padişaha iyi hizmet etmişlerdi. Şimdi bir üçüncüsü, Fazıl Ahmet'in küçük kardeşi Mustafa (Küçükoglu Fazıl Mustafa Paşa), bir muhalefet grubunun doğal lideri haline gelmiş, imparatorluğun sınır yörelerinde Sultan'ın otoritesinin zayıflamasını önlemeye çalışıyordu.

Sultan Mehmet saygınlığından çok şey kaybetmiş, Mustafa Paşa'nın onu kurtarabilmesi için de iş işten geçmişti. Mohaç'taki yenilginin haberini Morosini'nin Attika'da ilerlemesi haberleri izleyince, o da tahtından oldu. Yüzyılın ilk yarısında zaten dört selefi tahttan indirilmişti. Sonuncusu, Mehmet'ın babası Deli İbrahim'di ve 8 Ağustos 1648'de onun da sekiz yıllık hükümdarlığı sona ermişti. Deli İbrahimi dönemi, bu sultanın hazineyi müsrifçe zıyan etmesiyle ve bir gece 280 cariyesinin boğdurulmasını emretmiş olmasıyla hatırlanmaktadır. Tahttan inişinden on gün sonra kendi celladı tarafından boğdurulduğunda İbrahim'e pek acıyan olmadı. Şimdi 1687'de maaşlarının azlığından yakınan öfkeli askerler kente doluşırken, Mehmet'in de babasının kaderini paylaşması yakın görünüyordu. Ama ne Divan, ne de ulema ikinci bir cinayetle Saltanat ve Halifelik müesseselerini daha fazla zayıflatmayı uygun bulmuyorlardı. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa padişahın kansız indirilmesinden ve tahtın 45 yaşındaki baba-bir kardeşi Şehzade Süleyman'a devredilmesinden yanaydı.

Taht değişimleri pek olaysız gitmez. Tek kadınla evliliğin gelenek olduğu toplumlarda bile bu sarsıntılı bir iş tir. Osmanlı harem sistemi sürekli taht kavgalarına yol açıyordu. (3) 19. yüzyıla dek, belirli bir veliahtın bulunmasına, şehzadelerden birinin derli toplu yetiştirilerek,

sultan öldüğünde ya da tahttan indiğinde hemen işi devralmaya hazır olmasına pek seyrek rastlanırdı. Osmanlı padişahlarının çoğu, sayıları birden fazla olan karılarının ve harem hiyerarşisinin daha aşağı düzeylerdeki cariyele-
rin kendilerine oğullar doğurmasını yeğlerdi. Sorun öyle-
sine karmaşıktı ki, 15. ve 16. yüzyıllarda genellikle yeni
bir sultanın tahta çıkış gününde tüm baba-bir ya da ana-
baba bir kardeşleri boğdurulur ve böylelikle taht üzerinde
iddia sahibi kimselerin saray entrikalarına odak oluşturma-
ması önlenmeye çalışılırdı. V. Murat'ın beş kardeşi 21
Aralık 1574'de yay sicimiyle boğulmuş, 28 Ocak 1595'de
ise III. Mehmet'in on sekiz kardeşi (rekor sayısı) aynı ka-
deri paylaşmıştı. Hanedanda erkek kıtlığının doğması
üzerine dini liderler bu kitle idamlarının doğru olup ol-
madığını tartışmaya başlamışlardı. Bundan sonra padişah-
hın yakın erkek akrabalarının bir kafese kapatılmasına
karar verildi. Kafes, sultanın bir numaralı sarayı Topka-
pı'nın dördüncü avlusunda apartman dairesine benzeyen
küçük bölmelerden biriydi. Mehmet 6 yaşında padişah ol-
muştu ama 1617 ile 1839 arasında hüküm sürmüş on beş
padişahın hepsi tahta çağrılmayı, mermer balkonu Haliç'e
ve Boğaz'a bakan bu küçük dünyalarında bekleyip dur-
muşlardı. (4)

Bazı şehzadeler ancak göstermelik bir hapis hayatı ya-
şarlardı. Ama Mehmet'ten yalnızca üç ay daha küçük
olan Şehzade Süleyman 6 yaşında kafese girmiş ve orta
yaşlı bir adam oluncaya dek dördüncü avludaki küçük
bölmesinin penceresinden gördüğünün dışında, dünyayı
hiç tanımamıştı. Otuz dokuz yılı kafeste, sosyal ilişkiler-
den uzakta geçirmek, tahta çıkmak için uygun bir hazırlık
sayılmazdı. Ama yine de 9 Kasım 1687'de vezirler bu yarı
unutulmuş şehzadeyi, şaşkın ve gözü kamaşmış durumda
dördüncü avludan çıkarıp getirdiler. Bir Fransız'ın satır-
larına göre Süleyman, "uzun, ince ve solgun" bir görünüşe
sahipti. (5) Vezirler ellerinde bir fetva ile IV. Meh-

met'in tahttan çekilmesini bekliyorlardı. Tahttan indirilişini kaderci bir yaklaşımla kabul etmesi üzerine, dördüncü avludaki kafesine götürüldü. Bu sırada II. Süleyman Eyüp Camii'ndeki törenle kılıç kuşanıyordu. Bu, Batı'daki taç giyme töreninin karşılığıydı. Mehmet'in hayatı bağışlanmış gibi görünüyordu. Ama kaderin garipliği onu da rahat bırakmadı. Sonunda Topkapı sarayından alınarak, muhafızlar denetiminde Edirne'ye, birçok kez av seferleri için gittiği o en sevdiği saraya götürüldü. Bu sefer yazgısında av seferleri yoktu. Hayatı onu her türlü zevkten mahrum eden sıkı bir hapis dönemiyle bitti. 1693'ün Ocak ayında öldüğünde kimi ölümünü gut hastalığına, kimi zehirlenmeye bağladı. Ama büyük çoğunluk onun melankoliden öldüğü kanısındaydı.

O zamana dek II. Süleyman da ölmüştü. 1691 Hazi-ran'ında, kılıcı kuşanmasından üç buçuk yıl sonra, Edirne'den Avusturya ordusuna karşı sefere çıkarken vücudu su toplamaya başladı. Ölümünde ona gösterilen saygı sağ-lığındakinden fazla oldu. Naaşı büyük adaşı zamanında yapılan Süleymaniye Külliyesi'nin türbesine, kentin en güzel camiinin yanına gömüldü. Kafesten çıktığında kimsenin kendisinden beklemediği kadar çok şey başarmıştı. 1688 Mart'ının ilk günlerinde askerlerinin başına geçmiş, Konstantinopl'un Stambul ve Galata bölgelerindeki asileri, haydutları ve soyguncuları bizzat haklamıştı. Halkın üzerindeki vergi yükünü kaldıracağına söz vermiş-ti. Son olarak da Ekim 1689'da Köprülü Fazıl Mustafa'yı Sadrazamlığa getirmişti. Bu cesur bir karardı, çünkü Köp-rülüler çok güçlü bir aileydi ve padişah indirip çıkarabilen etkinliklere sahipti. Sadrazam aynı zamanda iyi bir komutan olduğunu da kanıtladı. 1690 sonbaharında Niş ve Belgrad geri alındı ve Tuna boylarına yeni bir savunma hattı kuruldu. II. Süleyman Sadrazamıyla birlikte Macaristan seferine hazırlanırken ölüm gelip onu bulmuştu.

Köprülü Fazıl Mustafa, II. Süleyman'ın cenazesi için

İstanbul'a dönmedi. Vezirler sarayın arka bahçesinden bir kardeş daha bulup çıkardılar. Bu seferki de Süleyman'ın kendisinden on ay küçük olan baba-bir kardeşi Şehzade Ahmet'ti. Kafesi 44 yaşında geride bırakmıştı. Eyüp Camii'nde kılıç kuşanmaya zaman yoktu. Edirne'nin Eski Camii'nde ona biraz değişik bir tören yapıldı. Ardından da Fazıl Mustafa Paşa hemen Tuna boylarındaki savaş alanına hareket ederek II. Ahmet'i Divan'ın talimatıyla devleti yönetmek üzere yalnız bıraktı. Aradan bir ay geçmeden Sadrazamın ordusu Belgrad'ın 50 kilometre kuzey batısındaki Slankamen'de, Fruska Gora ormanı yakınında tuzağa düşürüldü. Sadrazam ölümcül biçimde yaralandı, ordusu da dağıldı.

Acaba o sırada Kutsal Birliğin Balkanları geri alma şansı mı doğmuştu? Öyle bile olsa, bu fırsat kaçırıldı. 1689'de yeni Haçlı sefercisi diyebileceğimiz Papa XI. Innocent ölünce, siyasal amaçlar da, papalıktan gelen fonlar da daraldı. Müttefiklerin bir arada hareket edememesi, Venedik'te kararlaştırılan büyük stratejik planın uygulanması yerine orduların teker teker savaşa yönelmesini zorunlu kıldı. Daha Morosini 1688'de kendi kentine dönmeyen, Venediklilerin Yunanistan seferi hızını kaybetmeye başlamıştı. Türkler çok geçmeden Atina'yı geri aldılar. Venedik, Mora'yı yine de bırakmadı. Polonya ve Rusya'da iç olayların yaşanması Osmanlılar üzerine kuzeyden gelen baskıyı hafifletmiş, Tuna boylarında da Alman ve Avusturyalıların Birliğe katkısı, ordularını XIV. Louis'ye karşı hazır bulundurma kaygıları yüzünden en aza inmişti. Venedik'teki bir ayaklanma, stratejik önemi olan Kos adasının terkedilmesine neden oldu. Genç Büyük Petro'nun Don nehri ağzını kontrol eden Azak kalesini geri alma girişimi de inatçı bir Türk direnişi karşısında başarısız oldu. Ama Osmanlı Devleti'nin bu uç noktalarına düzenli olarak asker ve ikmal gönderilemiyordu. 1696 Hazi-
ran'ında yeni yapılan bir Rus donanması, Petro'nun

Azak'ı geri alabilmesini sağladı ve Rus Çarlarının Karadeniz'in kontrolü konusundaki uzun sürecek mücadelesini de başlattı. Batılılaşmış bir Rusya kuzeyden Osmanlı İmparatorluğu'na yüklenmeye başlayınca, çok geçmeden eski Moskova'nın kine göre çok daha büyük bir tehdit oluşturmaya başladı.

Çarın da, Sultanın da karşısında aynı zorluk vardı. Bu da imtiyazlı askeri kuvvetlerin aşırı nüfuzuydu. Büyük Petro ülkeyi Batılılaştırmak için önce streltsy diye bilinen Moskova garnizonunu yok etmek zorunda kalmıştı. Osmanlıların şanssızlığı, 18. yüzyıl padişahlarından hiçbirinin benzer bir kurum olan, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmaya hazır olmayışydı. (6) Tarihsel olarak bu Ocağın kuruluşu, 14. yüzyılda Osmanlıların Küçük Asya'dan Balkanlara doğru ilerlediği zamanlara rastlamaktadır. Birinci Murat, Yeniçerileri kölelerden (kapıkullarından) oluşan bir muhafız alayı olarak kurmuştu. Daha sonra Yeniçeriler modern Avrupa'nın ilk sürekli ordusunun çekirdeğini oluşturdular. Elli yıl sonra zorlamalı bir devşirme usulü getirilmiş ve Yeniçeri Ocağı'nın insangücü kaynağı bu yolla garantiye alınmıştı. Hristiyan babalar beş yılda bir yerel yönetim yetkililerine ailelerinde kaç erkek evlat olduğunu bildirmek zorundaydılar. Beş erkek evlattan biri, genellikle altı-yedi yaşında bir çocukken sultanın emriyle aileden alınır ve Müslüman olarak yetiştirilirdi. Kuramsal olarak devşirmeler, imparatorluğun, halkı Hristiyan olan tüm bölgelerinden alınıyordu. Ama gerçekte en büyük ağırlık Bosna, Arnavutluk ve Bulgaristan üzerine binmekteydi. Bu kullardan birkaç zeki çocuk seçilir ve Konstantinopl'daki sarayın okulunda (enderun) eğitim almaya gönderilirdi. Bunların ileride yüksek mevkilere gelmesini engelleyecek hiçbir şey yoktu. Birçoğu sadrazam da olmuştu. Ama devşirmeler daha çok asker olurdu. Askeri bir aile sayabileceğimiz Ocağa kayıtsız şartsız sadakat göstermeleri için beyinleri yıkanırđı.

1453’de yeniçeriler saldırısının en can alıcı anında Konstantinopl’a girmeyi başarmışlardır. Yüz yıl sonra, Kanuni Sultan Süleyman’ın ordusunun en önemli unsuru onlardı. Bu yıllarda Ocak çok sıkı ve iyi tanımlanmış kurallara göre yönetilirdi. Yeniçeri, ağasına kayıtsız şartsız boyun eğe ve her ikisi de birbirleriyle kusursuz bir uyumu sürdürürlerdi. İçki içmek yasaktı. Düzenli olarak namaz kılınırdı. Ocağa devşirmeler ya da savaş esirleri alınır, yeniçerilerin sakal bırakmalarına, evlenmelerine, askerlikten başka bir meslek ya da iş edinmelerine izin verilmezdi. Terfiye esas olan şey kıdemdi. Kışlada yaşanır ve askerlerin emekliliği de garantiye alınır. İdam cezası, oldukça insafli bir biçimde uygulanır. Yeniçeri Ağalarının emriyle cezalandırılmalara boyun eğme zorunluluğu vardı. Her an talim emrine hazır olacaktı. Bu askerlere iyi yemek ve para verilir. 1451’den başlayarak, tahta her yeni padişah çıktığında bir de Cülus parası almaya başladılar. Yüz elli yıl boyunca tahta ancak yedi padişah çıktığı için, cülusiyeler bütçeye pek de fazla bir ikramiye yükü bindirmiyordu.

Ama 1620’de yeniçeriler artık daimi ordu değil, daimi baş belası haline gelmişlerdi. (7) Kurallar artık ihmal ediliyordu. Yasal evliliklere ilk kez olarak 1566’da, Kanuni Süleyman’ın öldüğü yıl izin verildi. Çok geçmeden, yeniçerilerin oğullarının da ocağa girmesine izin çıktı. Oysa bu çocuklar Müslüman olduğundan, sıkı disiplini sağlayan köle itaatine bağlanmamaları gerekirdi. Güneydoğu Avrupa’da son olarak 1676’da büyük miktarda devşirme toplandı. O tarihe dek zaten birçok Müslüman babalar, çocuklarını Hristiyan ailelere ödünç vererek, bu çocukların güçlü bir kuruluş olan ocağa katılmasını sağlamaya çalışmıştı. Bu, son zamanlarda çok rastlanan bir şeydi. 17. yüzyılın başlarında, artık yeniçeri ocağının komün hayatı pek fazla bağlayıcı olmamaya başlamıştı. Yeniçeriler garnizon kentlerinde kendi evlerine sahip olabiliyor ve sefer olma-

dığı zaman ticaret yapabiliyorlardı. Pek çoğu, sürekli bir ordunun temel gücüne mensup askerden çok, yedekte bekleyen misil kuvveti gibi davranmaya başlamıştı. Yeni hakları elde etme konusunda çok açgözlü olmalarına karşılık, eski imtiyazlarını da elden kaçırmaya razı değildiler. Cülusiye artık bir ödül değil, hak olmuştu. 1623’de IV. Murat dört yıl içindeki altıncı taht değişiminde padişah olurken, Sadrazam yeniçeri ağalarına ve ileri gelenlerine hazinenin bomboş olduğunu söylemişti. Komutanlar askerlerin ikramiyeden vazgeçmesini kararlaştırdılar. Ama yeniçeriler isyan havasına girerek haklarında direndi. Topkapı Sarayı’nın önemli miktardaki altını ve gümüşü eritilerek sikkeler döküldü ve yeniçerilere dağıtıldı.

Güçlü ve korkusuz bir padişah, yeniçeri sorununu çözebilirdi. Ama nasıl? Rusların streletsy’lerinden farklı olarak, Yeniçeri Ocağı ülkenin belli bir merkezinde üslenmiş değildi. Konstantinopl’da da, taşra büyük kentlerinde de, Şam ve Kahire gibi fethedilmiş başkentlerde de çok uzun zamandan beri yeniçeri kışlaları vardı. Süleyman bu sorunun getirebileceği büyük tehlikeleri gördüğü için, muhafız diyebileceğimiz silahtar’ların büyümesini teşvik etmişti. Ondan sonraki padişahların döneminde bu askerler nisbeten zengin Türk seçkinlerinden derlenir ve seferlerde padişahın yakınında bulunurlardı. Ama silahtarların küçük ve seçkin bir kuvvet olmasına karşılık, yeniçerilerin sayısı 30.000’e varıyordu. Tam seferberlikte yüzde fazla orta (birlik) halinde düzenlenmişlerdi. Aralarında “her an hazır komando birliği” sayabileceğimiz serdengeçti’ler de bulunuyordu. Bu sözün kelime anlamı, başlarını kaybetmeye razılar demektir. Bunlar bir atlı saldırı grubuydu. Eğer Osmanlı İmparatorluğu Batı’dan herhangi bir askeri tehditle karşılaşır, padişahın yeniçerilere ihtiyacı olacaktı. Yeter ki bu askerler Fatih Sultan Mehmet’in, Kanuni Sultan Süleyman’ın günündeki gibi sadık ve kahramanca dövüşsün.

Yeniçeriler kısa bir süre için, iyi dövüşebileceklermiş gibi göründü. 1695 Şubat'ında tahta çıkan II. Mustafa zamanında, Avusturyalıların ilerlemesini durdurmak için büyük bir hamle yapıldı. (8) Sultan Mustafa tahta çıkışının onbirinci haftasında, eski hocası Feyzullah Efendi'yi şeyhülislam'lığa getirdi. Saygın bir şeriat yorumcusu olarak Feyzullah Efendi'nin görevi, Tuna boylarında yeni bir savaş için ulema'nın desteğini sağlamaktı. Yeniden sefer açmak, halka yeni bir vergi yükünün binmesi, Anadolu ve Rumeli köylülerinin çok daha fazla acı çekmesi demekti. Tarlalar yine ırgatsız kalacaktı. Feyzullah Efendi bir dini liderden daha fazla güce sahip oldu. Daha iyisi bulunmadığı için, padişahın baş yöneticisi durumundaydı. Taşradaki paşaları korkutarak padişahın seferi için asker toplamayı, yeniçerilerin isyan eğilimlerini bastırmayı başara- cak durumdaydı. Kuramsal olarak Yeniçeri Ocağı tam gücüyle hazırды, ama gerçekte Avrupa'daki bir savaşa hazır 10.000 kişi vardı. Mısır'daki orta ise son derece disiplinsiz bir durundaydı. Ama 1696'nın ilk aylarında kutsal sancağın çevresine müthiş bir ordu toplanmıştı. Feyzullah Efendi'yle ulema, Allah'ın yardımıyla Osmanlı Devletini başkentten yönetirken. sefere bir kere daha Sultan çıkıyordu.

Başlangıçta Sultan Mustafa'nın komutanlığı başarılı oldu. Temeşvar'ı İmparator Leopold'ün askerlerine karşı korudu ve Türklerin Tuna'nın kuzeyinde sağlam bir yer edinmelerini sağladı. Ama 1697'nin yaz sonunda ihtirası fazla büyümeye başladı. Belgrad'dan kuzeye, Macaristan'ın zengin Baksa bölgesine (Sırp Vojvodina'sı) yürüdü. Zenta adlı kasabanın yakınında Sultanın mühendisleri aşağı Tunca üzerine bir köprü kuruverdiler. Tunca geniş bir nehirdi ve suyu hızlı akardı. Bulundukları yer nehrin Tuna'ya kavuştuğu noktaya pek uzak değildi. 11 Ağustos akşamı ordu bu köprüden geçerken Avusturyalılar saldırdı. Prens Eugene de Savoy'un zekice uyguladığı

planla, Türk kuvvetleri ikiye bölündü. Yaklaşık 30.000 Osmanlı askeri Zenta savaşında öldü ya da Tunca'nın sularında boğulup gitti. Kümelenen cesetler nehirde adalar oluşturuyordu. Prens Eugene bu savaştan hemen sonra Viyana'ya döndü. Bu kesin zaferi, Prens'in parlak kariyerinin başlangıcını müjdeliyordu. Lord Acton ondan, "Avrupa'nın en ünlü komutanı oldu", diye söz ederken, bu komutanın İspanya'da Marlborough ile işbirliği yaparak kazandığı ortak zaferi sanki önceden biliyordu. (9) Ama Türkler için Zenta savaşı bir dönemin başlangıcı olmaktan çok, bir çağın sonu anlamına geliyordu. Viyana'nın kurtulmasından hemen hemen ön dört yıl sonra, Türklerin Tuna'dan yukarı çıkma konusundaki son girişimi de etkisiz kalmıştı. Sultan'ın Asya dışında hiç ordusu kalmamış gibiydi.

II. Mustafa'yı bu yenilginin getirebileceği kötü sonuçlardan şiddetli yağmurlar kurtardı. I. Leopold askerlerini kış ortasında Balkanlara yollamak niyetinde değildi. En önemlisi de, Zenta savaşının Avrupa diplomasisi üzerinde yaptığı genel etkilerdi. İngiltere ile Hollanda hakemlik etmeye gönüllü oldular. Doğu'da barış sağlamasını, böylelikle Habsburgların Fransa Kralı XIV. Louis ile olan çatışmaya ağırlık verebilmesini istiyorlardı. Şimdilik ortada Batılı devlet adamlarını kaygılandıracak bir 'Doğu Sorunu' yoktu. Doğu olayları yalnızca oyalayıcı şeyler olarak kalıyor, daha ileri gitmiyordu.

Uzun görüşmeler 1699 Ocak ayının son haftasında bitirilebildi ve barış anlaşması Karlofça'da (Sremski Karlovici) imzalandı. İmparator Leopold bu anlaşmadan pek memnundu. Avusturyalı tüccarlara ticaret ödünleri veren ve Osmanlı ülkesinde yaşayan Katoliklere serbestçe ibadet edebilme hakkı tanıyan maddeler belki en iyi cümlelerle kaleme alınmamıştı, ama görünüşe göre Habsburg imparatoruna, Osmanlı devletinin içişlerine karışma yetkisi veriyordu. Toprak meseleleriyle ilgili maddeler ise in-

sanı şaşırtacak denli açık seçikti. Zaten görüşmeler başlarken Macaristan ve Transilvanya'nın tamamı, Temeşvar'daki üçgen biçiminde küçük bir yer hariç olmak üzere Habsburgların elindeydi. Anlaşma hükümleri de bunu onayladı. Venediklilerin Dalmaçya ve Mora'da ele geçirdikleri topraklara sahip oldukları onaylanıyordu. Türkler Polonya'nın güneyinden ve Ukrayna'dan çekilmiş ve bu toprakları Polonya'dan geri almak için de herhangi bir girişimde bulunmamışlardı. Rus temsilcileriyle konuşmalar daha da uzun sürdü, ama 1700 Haziranında uzlaşmaya varıldı. Azak kalesini ve Dinyeper nehrinin aşağı kısımlarını Çar Petro'ya veriyor, ama bunu Rusların oralardaki tüm istihkamlarını sökmeleri şartıyla yapıyordu.

Bu anlaşmalara imza koyan tarafların hiçbiri, çizilen sınırları kalıcı olarak görmüyordu. Karadeniz egemenliği kavgası daha yeni başlıyordu ve Venedik'in uzun süredir elinde tuttuğu yerlerin yakında bu Cumhuriyetin elinden çıkacağı da kesin gibi görünüyordu. Karlofça Anlaşması bir bölgede haritayı gerçekten değiştirmişti. 1683'e dek, Batı Macaristan ve Hırvatistan'da İslam'a karşı bir duvar rolü oynamış olan "Askeri Sınır", 1699'dan sonra artık Transilvanya'nın doğusuna gelmiş, Balkanların tepesine tehditkar bir biçimde dikilmişti. Habsburglar artık Türkleri gerisin geri Asya'ya itebileceklermiş gibi görünüyordular. Tıpkı İspanyolların yüz yıl önce Endülüs Emevilerini gerisin geri Afrika'ya sürdükleri gibi. Oysa bu bir hayalden ibaretti. Belki bu Habsburgların daha çok Fransa'nın iddialı amaçlarıyla, Almanya'nın, Polonya'nın ve İtalyan yarımadasının sorunlarıyla uğraşmasından olabilir. Yeni askeri sınır da eskisi gibi daha çok savunma işlevini gördü. Prens Eugenu doğuda başarılı bir savaş daha yaptı, 1716'da Temeşvar'da ününe ün kattı, bir yıl sonra da Belgrad'da zafer kazandı. Temeşvar her ne kadar bir daha Türk yönetimine geri dönmediyse de, Türkler Sırbistan'ı 1739'da tekrar aldılar. Sembolik bir Türk kuvveti-

nin Belgrad'da hilalli bayrağı son olarak indirmesi için aradan yüz yıl daha geçmesi gerekti. Karlofça sırasında göze çok ciddi bir tehlike gibi görünen Avusturyalıların Konstantinopl'a yürümesi ihtimali, hiçbir zaman gerçekleşmedi. 18. yüzyıl başlarındaki yirmi yıllık bir süre hariç olmak üzere Tuna ve Sava nehirleri hep Habsburgların sınırını oluşturmaya sürdürdü. Ta ki Birinci Dünya Savaşı iki imparatorluğu da tarihe gömene kadar.

Karlofça bazı tarihçilerin iddia ettiği gibi Osmanlı Devleti için bir felaket değildi. (10) Tersine bu anlaşma Türklerin kuzeyden gelen daha büyük tehlikeye ve Asya'dan üstlerine yönelen daha yeni tehditlere karşı kendilerini toparlamalarına olanak verdi. Karlofça'dan sonra üç yıl boyunca, Köprülü soyundan gelen en son sadrazam olan Amcazade Hüseyin Paşa çok şiddetli reformlara girişti. Vergi sisteminde, ordunun teşkilatında ve eğitiminde, kürekli gemilerden oluşan eski donanmanın yerine yelkenli gemilerden yeni bir donanma yapılması gibi konularda büyük değişiklikler yaptı. Hüseyin Paşa'nın bu sert reformları, bağlılık duyulan bir takım alışkanlıklara meydan okuyordu. Sonunda çok tutucu bir grup olan ulema'yı gücendirdi. Ulema'nın başında hala padişahın atadığı Şeyhülislam Feyzullah Efendi bulunuyordu. Eğer 1702 Eylülünde hastalanıp ölme, Hüseyin Paşa kesinlikle siyasal düşmanlarının kurbanı olacaktı.

Bundan sonraki on bir ay tahmin edilebileceği gibi geçti. Feyzullah Efendi bu mevkie ilk getirildiğinde atak ve uyanık biri olduğu halde zamanla uyusuk biri haline gelmişti. 17. yüzyıl biterken o da kendine epey servet biriktirmiş, yakınlarını kayırmaya koyulmuştu. Sultan Mustafa'yla Feyzullah Efendi'nin sarayı ve başkenti tekrar Edirne'ye taşıyacaklarına dair söylentiler başlamıştı. Böyle bir karar, İstanbul'da ve Haliç kıyılarında işlerini sürdüren yüzlerce tüccar için felaket demekti. 1703 Temmuzunda yeniçerilerden dört birlik, ulufe'lerini çoktan beri

alamadıkları için İstanbul'da ayaklandılar, diğer askerlerin ve din öğrencilerinin de desteğini kazandılar. Direnişlerini sürdüren asiler daha sonra padişahla şeyhülislamın bulunduğu Edirne'ye vardılar. Sultan Mustafa derhal Feyzullah'ı ve tüm yakınlarını sürmekle birlikte babasının yazgısından kurtulamadı. Vezirler onu 22 Ağustos'ta tahttan indirdiler. Ardından onun da vücudu su topladı ve kapatıldığı kafeste Aralık ayı sonlarında bu hastalıktan öldü.

Topkapı Sarayı'nın dördüncü avlusunda yeni bir şehzade daha bulundu. Yeni Sultan Eyüp yerine Edirne'de kılıç kuşandı. Ama bu sefer, bilinen senaryoda küçük bir değişiklik vardı. III. Ahmet, kendinden önceki sultanın yalnızca baba-bir değil, anababa-bir kardeşiydi. Giritli anneleri Rabia Gülnüz, Ahmet'in tahta çıkışı sırasında 60 yaşını yeni geçmişti. O yaştan sonra Valide Sultanlığın keyfini, ölümüne dek on iki yıl boyunca sürdürdü. İlk birkaç ay boyunca, sanki Osmanlı hanedanının da sonu geliyormuş gibi bir hava vardı. III. Ahmet, daha önceki padişahların hepsinden fazla bir cülusiye dağıtmak zorunda bırakılmıştı. Asi yeniçerileri memnun etmek için bunu yapmaya mecburdu. Gerekli paraları da Feyzullah Efendi'yle yakınlarının servetine el koyarak elde etmişti: Buna rağmen isyan eden birliklerin hepsine eşit para dağıtmayı başaramadı. Rumeli'ye ve Güneybatı Anadolu'ya büyük bir hoşnutsuzluk yayıldı. Bu sırada Silivri'de askerler düşmanca bir tutum içinde toplandılar. Eğer o anda bir grubun komutanları, ileri gelen ailelerden başka bir saltanat adayı üzerinde görüş birliğine varabilmiş olsalardı, Osmanlı İmparatorluğu dağılabilir ve çok sayıda küçük beyliklere ayrılabilirdi. Ama Ahmet de, imparatorluk da kuruldu. Ahmet yeniçerileri kendi hanedanının koruyucusu olarak kullanmaya hazırdı. Onlar Edirne'de yaklaşırken, asiler de Silivri'den kaçıp dağıldılar. İçlerinden birçoğu doğu Trakya'da ve Rodop dağlarında haydutluğa başladı,

iç savaş tehlikesi tavsadı. (11)

Yirmi yedi yıllık saltanatının ilk yarısında III. Ahmet zaman zaman iyi ve akılcı devlet adamı nitelikleri sergiledi. Geriye bakıldığında, 1703-1718 dönemi gerçekte zayıf bir hükümet dönemi olarak gözüktür. Sadrazamlar büyük bir hızla gelip geçiyordu. İmparatorluğun çeşitli uçlarında kontrol büyük ölçüde elden çıkmıştı. Kahire’de altı askeri birlik işbirliği yaparak yeniçerilerin baskısına karşı savaşmış ve orada yetmiş gün boyunca kan dökülmüştü. Ama Osmanlı başkentinde Sultan Ahmet bu yılları, tahttaki durumunu sağlamlaştırmak, rakip vezirleri ve divan üyelerini birbirine karşı kullanmakla geçirdi. Bir yandan da kendi desteklediği kimseleri orduda ve sarayda kilit noktalara getirdi. Orduyu ve donanmayı çağdaşlaştırma konusunda Hüseyin Paşa’nın başlattığı reformlara sürekli olarak devam etti ve oldukça başarılı oldu. Hiçbir Osmanlı komutanı Prens Eugene’den daha kurnaz davranmamıştı, ama Ruslar yine de 1711 yılında Prut nehrinde durduruldu. Büyük Petro esir düşmekten zorlukla kurtuldu. Ama bu dönemin en çarpıcı başarıları Yunanistan’ın güneyinde yer alıyordu. Mora’nın büyük bir hızla geri alınması, yeni yapılan donanmanın ne kadar etkin olduğunun tanığıdır. Ayrıca III. Ahmet, Rum Ortodoks tebasının durumu konusuna da ilginç yorumlar getirmektedir.

Yüzyıllar boyunca Osmanlılar pek çok kiliseyi camiye çevirmiş, fakat bir Hıristiyan toplumu tümünden Müslüman yapmaya hiçbir zaman çalışmamışlardır. (12) Fatih Sultan Mehmet, Ortodoks tebaasını dini bir “millet” olarak kabul etmiştir. Daha ağır vergiler ödeyen bu insanlar ayrımcı bir takım yasaları kabul etmek zorundadır. Müslümanları kendi dinlerine çevirmeye çalışmazlar, kilisenin sokaklarda düzenlediği resmi geçitler yasaktır, ata binemezler, silah taşıyamazlar, vb. Ama Konstantinopl’daki Rum Ortodoks Patriğinin liderliği altında dini ve kiliseyle ilgili işlerde kendi kendilerini yönetmelerine izin verilmekte-

dir. Bu patriğe yüksek bir Osmanlı mevkii verilmiştir. Kendisi üç tuğlu bir paşadır. Daha sonraki Sultanlar Rumları devletin birçok işlerinde kullanmıştır. Örneğin Osmanlı elçisinin yanındaki çevirmen hemen her zaman Rum olurdu. Ama Rumlar asıl ticaret yoluyla zenginleştiler. Fener'deki Patrikhane'yi de içine alan bir Rum mahallesi, Konstantinopl'un İstanbul tarafında hep varlığını korumuştur. 18. yüzyılın başlarında Fenerli Rumlar bir ticari aristokrasi oluşturdular. Yalnız başkentte değil, Rumeli'de ve Levant bölgesinde de faal hale geldiler. En büyük ticari rakipleri eskiden beri Venedikliler, daha küçük çapta da Cenevizlilerdi. III. Ahmet'e başvuruda bulunan Fener Rumları, Ege adalarındaki Rumlara Venedik yönetimlerinin çok eziyet ettiğini söyleyerek, sultandan onları Latin yönetiminden kurtarmasını istediler. Bu nüfuzlu gruba, Sultan Ahmet'in aslen Giritli olan annesi de destekliyordu. Valide Sultan 1715 Kasım'ına dek yaşamıştı. Venediklilere karşı denizden ve karadan yapılacak bir sefer, Konstantinopl'da hiçbir Tuna seferinin bulamadığı desteği bulacaktı.

Mora yarımadasında yirmi beş yıldır hüküm süren Venedikliler, uzun yılların ihmalinden sonra 1710'da oraya biraz bereket getirmeye başlamışlardı. Nüfus hızla artmış, Korint'in kuzeyinden de gelip yerleşenler olmuştu. Toprağı biraz iyice olan yerlerde tarım, Klasik Çağ'dan bu yana ilk kez diriliyordu. Ama bütün bu yükselen hayat standartına rağmen Rumlar Venedik yönetiminden hiç memnun değillerdi. Fransız gezgini Aubrey de la Moustraye, 1710 yazında Metohi'ye ayak bastığında, halkın Venedikli tacirleri kayıran ticari sınırlamalardan çok yakındığına tanık olmuştu. (13) Ayrıca Rumlar, İtalyan papazlarının gelmesinden ve Katoliklerin Ortadoks kiliselerine saldırılarda bulunmasından da şikayetçiydiler. Hala Osmanlı yönetimi altında yaşayan dindashlarının kendilerinden daha fazla ibadet özgürlüğüne sahip olduğunu söylüyorlar-

dı. Rum Ortodoksların Latinlere bu düşmanlığı, Fener grubunun Venedik ticaretini baltalama umutlarıyla birleşince, söz konusu savaşın Haliç kıyılarında sıcak karşılanacağı belli olmuştu. 1714 Aralık ayı başlarında Ege Denizi'nde seyreden Osmanlı ve Venedik gemilerinin birbirine ateş açması padişaha istediği bahaneyi yarattı. Osmanlılar, St.Mark Cumhuriyetine savaş ilan etti.

Sefer ertesi yaz başladı. Sadrazam'ın ordusu Mora'ya yürüdü. Maaşlarını Venediklilerin verdiği birlikler bu orduya pek ciddi biçimde direnmediler. Ayrıca Osmanlı askerleri oradaki Ortodoks papazlarından da sıcak bir destek buldular. Osmanlı kuvvetleri Girit'teki son Venedik kalelerini, Spinalonga ve Kalami'yi ele geçirirken, bir yandan da Tenos'u aldılar. Burası beş yüz yıldır bir Venedik adasıydı, halkı koyu Katolikti ve henüz adaya Ortodoks göçü de başlamamıştı. Bu göç sonradan adayı 19. yüzyılda oldukça üne kavuşturacaktı. Papa XI. Klement'in ve Malta şövalyelerinin yardıma yolladığı gemiler sayesinde Venedikliler 1717'de, Osmanlı komutanları Banat'ta Prens Eugene'den peş peşe darbeler yerken, bir karşı saldırı düzenlemeye çalıştılar. Ama bu son "Kutsal Birlik" girişimi adeta bir şakaydı. 1718 yazında Pasarofça'da barış imzalandığında, Venedik artık Mora'yı terketmeye razı oldu. İyonya adaları yine Venedik Cumhuriyeti'nin elinde kalmıştı. Kitira'yı ve Epirüs kıyısındaki dört küçük limanı daha seksen yıl yönettiler. Bunları Ege'de ve Levant bölgelerinde ilerlemek için stratejik üs olarak değil, ticari açıdan elde tutmak istiyorlardı.

Bu anlaşma Avrupa'nın pek dikkatini çekmemiş olsa bile, Pasarofça aslında Akdeniz tarihinde bir çağı bitirip yenisini başlatan anlaşmaydı. Osmanlılar son stratejik zaferlerini kazanmış ve Batı'dan gelen ilk deniz tehditlerini önlemişlerdi. St.Mark'ın aslanı bir daha hiçbir zaman Lepanto sularında kükreemeyecek, Suda Koyu'ndaki hüznü sessizliği bozamayacaktı. Ama buna karşılık, Mora'daki

olaylar da Osmanlıların yeniden buraları elde tutmaya başlayacakları konusunda pek inandırıcı sayılamazdı. Bu olayların nedeni, Papalığın Doğu Akdenizi Katolik yapma çabalarına karşı Müslümanlarla Ortodoksların işbirliğinden kaynaklanmıştı. Konstantinopl'un Türkler tarafından alınışını izleyen dönemde, tahta çıkmış otuz sultanla Fener'deki Rum Patriği arasındaki ilişkiler her zaman Latinlerin dinsel uygulamalarına karşı duydukları ortak nefrete dayanmıştı ve tarafların birbirinin mevkiine saygı göstereceği umulmuştu. Bu umutlar her zaman gerçekleşmemişti tabii. Her üç patrikten ikisi, küçük politika değişiklikleri sonucunda Osmanlıların ısrarıyla görevini devretmek zorunda kalmış, altı patrik de Osmanlıları fazla rahatsız ettikleri için, asılarak, boğularak ya da zehirlenerek öldürülmüşlerdi. Ama Osmanlı Devleti de, Patriklik de doğal olarak tutucu kurumlardı. Reformlara karşı tümüyle kör değillerdi ama, aralarındaki o duyarlı yetki dengesini bozabilecek inançlara karşı içgüdüsel bir kuşku duyuyorlardı. İkisi de bilerek milliyetçiliği teşvik etmiş değildi. Patrik, Bizans geleneğini yaşatarak kapsayıcı bir kilise içinde evrenselliği sürdürdü, Sultan da yalnızca bir bölümünü Anadolu'nun imtiyazsız Türkmen köylülerinin oluşturduğu çok milletli imparatorluğunu yönetmeye devam etti. Mora'yı geri almak için yapılan savaş, bu iki kurumun Latin kilisesine karşı etkin bir ortaklığa girebileceklerinin kanıtıydı. Ancak, dindar Ortodoksların evrensel patriğinin ruhani yetkileri dışında bir misyonerlik gösterisine kalkışması halinde bu ilişkinin ne gibi tepki göstereceği henüz belli değildi.

Bu tehlike de gerçekte yaklaşmıştı. Sultan'ın da, Patriğin de sandığından çok daha yakındaydı. Rusları 1711'de Prut Nehrinde geri püskürttükten sonra III. Ahmet'le vezirleri, Balkanlarda bir Hristiyan ayaklanması kıskırtmak isteyen Çar Petro'ya karşı yalnızca bir tiksinti duymakla yetindiler. Oysa Rusya'da yer almakta olan olayları azım-

samak bir hataydı. Pasarofça Anlaşmasının üzerinden üç yıl geçtiğinde Petro kendi statüsünü yükseltmek için “Tüm Rusların İmparatoru” unvanını aldı ve aynı yıl içinde çıkardığı “Ruhani Mevzuat”la da Moskova kilisesini, dünyada hiçbir Avrupa kralının hiçbir dinsel kuruma uygulamadığı kadar sıkı bir kontrol altına aldı. Çok geçmeden, aralarında devletin de, kilisenin de temsilcilerinin bulunduğu yeni Rus ajanları Sultan’ın Balkan topraklarına sızmaya başladılar ve çoktan beri uyku halinde bulunan milliyetçi duyguları kışkırtmaya koyuldular. Bu faaliyetler özellikle daha önce Venedik yönetiminden yakınmış bölgelerde, bambaşka bir yoğunlukla yer alıyordu. Kutsal Rusya, “Gerçek İnanc”ın militan koruyucusu rolüne bürününce, Osmanlı yönetimi altında yaşamakta olan Ortodoksların da ikinci sınıf vatandaşlık statüsüne pasif biçimde razı olması zorlaştı. Daha 1452’de bir Bizans yetkilisinin, İmparatorun Doğu Kilisesini Katolik kilisesiyle birleştirmek niyetinde olduğunu duyduğu zaman söylediği rivayet edilen bir söz vardır: “Bu kentte Latin takkeleri görmektense, Türk kavukları görmeyi tercih ederim.” Bu görüş 1710’da Rum kilise camiasının büyük bölümü tarafından hala paylaşılıyordu. (14) Ama Latinlere duydukları güven ne kadar az olursa olsun, kavuğa duyulan saygı da giderek hayli azalıyordu. Yüzyılın ikinci yarısı geldiğinde, birçok Rum en büyük rüyalarının yakında gerçekleşeceğini ummaya başlamıştı.. Konstantinopl’un Ayasofya kilisesinde kutsal ayinlerin çınlaması ihtimali, artık o kadar da imkansız görünmüyordu.

Bölüm-3

Lale Devri ve Sonrası

Osmanlı Devleti'nin gerilemesi hızlı olmadığı gibi sürekli de olmamıştır. 1700'de artık Avrupa'daki İslam fetihleri sona ermiş, sınırlar kaybedilen ya da sonu belirsizlikle biten seferler sonucunda küçülmüş, Kuzey Afrika'da ve Yemen'de rasgele alınmış olan uç noktalardaki vilayetler bağımsızlıklarını kazanmanın eşiğine gelmişlerdi. 17. yüzyılın son yıllarından itibaren ülkeye dışardan bakanlar saltanatın yıkılmak üzere olduğunu defalarca söylemişlerdi. Ama tüm beklentilerin tersine, Osmanlı İmparatorluğu, İspanya İmparatorluğu'ndan, Cenova ve Venedik Cumhuriyetlerinden, Polonya mutlakiyetinden, Amerika'daki İngiliz sömürgelerinden, Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan, Bürbonlar ve Napolyon Fransa'sından, Papalığın inişli çıkışlı nüfuzundan da daha çok yaşadı, hatta Habsburg ve Romanof İmparatorluklarının ömrünü bile birkaç yılla aştı, Fransa'yı ele geçirmek isteyen Hohenzollern İmparatorluğu'ndan da çok yaşadı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çürüme belirtilerini teşhis etmek kolay, ama bu imparatorluğun nasıl bu kadar dayandığını anlayabilmek daha zordur. Bir kere o canlılık

ve hayatiyetin kaynaklarından biri kesinlikle yönetici seçkinler ve ulema arasındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak İslam olduğu yolundaki inançtı. Halifelik ister meşru, ister zorlamalı olarak gelmiş olsun, padişahın nüfuzunu yüceltiyor, Eyüp'te kılıcı kuşandıktan sonra, eski kişiliği ne kadar zayıf olursa olsun, her şey değişiyordu. "Haşmetmeap bilsinler ki ülkenin ve toplumun düzeni, iman ve hanedanın istikrarlı temelini garantisi, Hazreti Muhammed'in güçlü yasalar örgüsünün sağlam avucundadır." Bu sözler Osmanlı sarayının danışmanı Mustafa Koçi Bey'in 1630'da IV. Murat'a sunduğu ünlü yazıdan alınmadır. Murat'ın haleflerine daha sonra verilen diğer memorandumlarda da yine ülkedeki toplum yaşamıyla özel yaşamı Kutsal İslam Hukukuna (şariat) dayandırmanın önemi vurgulanmıştır. (1) Ama Osmanlı devletinin yapısında yine de derinden derine, ulema'dan bazılarının istediği gibi dar ve karanlıklara gömülmüş olmayan, onarıcı ve reformcu karakterde bir muhafazakarlık vardı. Bu çok ince, ama çok da önemli bir farktı. Dış görünüş aynı kaldığı sürece, Batı Avrupa'nın askeri ve denizcilik teknikleri benimsenebilir, hükümetin gündelik işlerinde uygulama değişiklikleri getirilebilirdi. Daha Köprülüler zamanında bile sadrazamlara bir yasal ikametgah verilmişti. Bu ev, Topkapı Sarayı'nın dış duvarını çevreleyen yolun üzerindeydi ve 1654'den başlayarak sadrazam orada bir yönetici kadro bulunduruyordu. Pek gösterişli kapısından ötürü bu binaya Bab-ı Ali denmekteydi. İmparatorluk yıkılıncaya dek orası hükümetin yeri olarak kabul edilmeyi sürdürdü. Gerek 18. ve gerekse 19. yüzyılda zaman zaman padişah ya da sadrazam, pek tedbirli adımlarla Batılılaşmayı denemiş, Osmanlı yönetiminin hayli eskimiş dokusuna bir Avrupalı üslup aşılamaya çalışmışlardır.

Bunlardan ilki ve en orijinal yenilikler getireni, III. Ahmet'in damadı olan İbrahim Paşa'ydı (Nevşehirli). 1718'de sadrazam olan İbrahim Paşa daha önce iki yıl da

kaymakam (sadrizam yardımcısı) olarak görev yapmıştı. (2) Yabancı gözlemciler kendisini zevk-ü sefa düşkünü biri olarak tanıtırken, sanatkarane bakışla, büyük entelektüel meraka sahip biri olduğunu da söylemektedirler. Aynı zamanda çok zeki bir diplomattı, saray politikasını çok büyük beceriyle yönetirdi ve standard sadrazamlık süresinin on dört aya kadar indiği bir dönemde on iki yıl boyunca sadrazamlıkta kalmayı da başarmıştı. Bu bekaasını, düşmanlarını birbirine düşürme yoluyla, hanedan sülalesiyle yakın evlilik bağları kurmakla, padişahı sürekli olarak eğlendirmekle ve devlet kaygılarından uzak tutmakla sağlardı.

İbrahim Paşa, padişahın en büyük kızıyla evlenmişti. Bu nedenle kendisini diğer ihtiraslı adaşlarından ayırabilmek için ona Damat İbrahim Paşa denirdi. Tıpkı dönemin padişahı gibi o da servete düşkün ve şatafatı seven biriydi. Yine de pek çok kusurlarına rağmen Damat İbrahim Paşa etkileyici bir insandı ve seleflerine göre çok daha geniş bir bakış açısına sahipti. Büyük Avrupa başkentlerine elçiler yollayan ilk Osmanlı veziri odur. 1719'da Viyana'ya, 1720-21'de Paris'e, 1722-23'de Moskova'ya temsilciler yollamıştı. Ticaret anlaşmaları için görüşmelerde bulunmanın yanı sıra bu elçilerin bir görevi de gözlemler yapmak, Sadrazam'a oralardaki hayatla, kültürle ilgili olup Osmanlı ülkesinde de uygulanabilecek konularda bilgiler getirmektir. Fransa'ya elçi olarak giden Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'ye verilen talimat bugüne kadar kaybolmamıştır. Bu paşaya, "kaleleri, fabrikaları ziyaret etmesi, Fransız uygarlığının ürünlerini genel olarak görmeye çalışması" emredilmişti. O da bunu başarıyla yaptı. Sadrazam'a Fransız sarayıyla, Paris'in sokak manzaralarıyla, hastaneleri, askeri eğitim alanları ve okullarıyla ilgili raporlar yolladı. Çelebi her şeyden çok da kütüphanelerdeki kitapların sunuluşunu ve matbaanın ne harikula-de bir şey olduğunu anlatıyordu. Çelebi'nin oğlu Mehmet

Sait bu konuya özel bir dikkat gösteriyordu.(3)

Fransa'ya giden bu iki konuk gerçekte kültür misyonerleriydi. Efsaneleşmiş “zalim Türk” kuşkusunun silinmesine katkıda bulundular, Türklüğe yönelen merakı bir moda haline getirdiler, hatta Batı Avrupa'ya kebabları bile tanıttılar. Ama en büyük etkileri, Konstantinopl'daki saray hayatı üzerinde görüldü. Gerçi Sultanahmet Camii 1616'da, Yeni Cami de 1663'de bitirilmişti, ama Osmanlı destekli klasik mimarının günü çoktan sona ermiş bulunuyordu. Padişahlar yarım yüzyıl süren Avrupa seferleri sırasında, daha çok Edirne sarayında bulunmayı tercih etmişlerdi. Orası daha sakin ve hoş bir kentti, üstelik savaş cephelerine bir hafta daha yakındı. Ama barış gelince Üçüncü Ahmet imparatorluk başkentinin solmakta olan debdebesini yeniden ihya etme isteği duydu. Yeter ki İbrahim Paşa ona gerekli olan fonları bulsundu.

İbrahim bunu başardığı gibi daha fazlasını da yaptı. Bir mülk vergisi kondu ve en azından imparatorluk başkentinde başarıyla uygulandı. Sınırlarda o sırada barış hakim olmasına rağmen acil “sefer yardım vergileri” de düzenli olarak toplanıyordu. Boğazın Anadolu sahilinde İbrahim Paşa, Çelebi'nin Paris'ten yolladığı ayrıntılı raporlardan ilham alarak yeni bir villa yaptırdı ve kayınpederini 1721 Mayıs'ında orada ağırladı. III. Ahmet'in estetik duyguları çok gelişmişti. Şiire, resme, hattatlığa, özellikle de çiçek yetiştiriciliğine ilgi duyardı. Sadrazamının villası ve bahçeleri onu çok etkiledi. Venedik elçisi, İbrahim Paşa'nın bu evi derhal padişaha hediye ettiğini yazmaktadır.(4)

Ama III. Ahmet'in kültürel sahiplenme hevesini bir tek villa tatmin edemezdi. Mehmet Çelebi'nin Fontainebleau'yu, hatta Kral Louis'nin Marly'deki küçük şatosunu tarif edişi padişahın hayranlığını uyandırdı. Fransız kralliyet modasının taklidi olarak gördüğü Sadabad Kasrı'nı, Damat İbrahim Paşa'nın teşvikiyle yaptırdı. Eyüp'ün ileri-

sinde, Avrupa'nın tatlı suları üzerinde, Topkapı Sarayı'ndan Haliç'e doğru 6 kilometre kadar uzakta olan bu zarif, yazlık saray 1722'de şaşırtıcı bir hızla yapıldı. Tatlı suları oluşturan iki derenin, Ali Bey Suyu'yla Kağıthane Suyu'nun yolları değiştirildi, Sadabad'a uzun bir süs gölü oluşturuldu, fıskiyeli havuzlar, suların yüksekten döküldüğü küçük çağlayan yapıldı. Divan'ın diğer üyeleri padişahı taklit etmeye çaba gösterdiler. Kandilli'de Damat İbrahim Paşa için Kandilli Sarayı kuruldu. Bu saray Boğaziçi sahilinde, Anadolu yakasında, 8 kilometre kadar kuzeydeydi. Sadrazam orada padişahı 1724'de ve 1728'de, ikişer haftalık sürelerle ağırladı. Yabancı mimarlar Konstantinopl'a davet edildi, küçük yalılar kuruldu. Bunlar genellikle ahşap ve kagirdi. Daha pahalı olan mermir ve taşlar kullanılmıyordu. Boğazın Anadolu kıyısıyla Haliç'in başını bu yalılar süslemeye başladı.

Tekneyle Chelsea'ya gitmek, buradaki sularda kürek çekmekle boy ölçüşemez. Burada Boğaziçi'nin 32 kilometre uzunluğu boyunca en büyük güzelliklerle karşılaşmak mümkündür. Asya tarafı meyve ağaçlarıyla, küçük köylerle, doğanın en güzel manzaralarıyla doludur, Avrupa tarafındaysa Konstantinopl, yedi tepe üzerine yayılmış, durmaktadır. ... çok güzel bahçelerde çam ağaçları, servi ağaçları, saraylar, camiler, resmî binalar birbirinin üzerinden Boğaz'a bakar. Güzelliği ve simetrik görünüşü, en usta ellerden çıkmış süslü ve sanatsal mobilyalar kadar etkileyicidir.

29 yaşındaki Lady Mary Wortley Montagu, 1718 Nisan'ında Lady Bristol'a yazdığı mektupta, Kral George'un sefiri olan kocasıyla birlikte geldiği bu kenti böyle tarif ediyordu (5). Ama onun bu satırları, Sadabad çılgın-

lığının sarayı sarmasından önce yazılmıştı. Eğer Boğaziçi'ne beş altı yıl sonra geri dönmüş olsa, hayran olduğu simetrik "mobilyasını" Rokoko desenlerle süslenmiş görecekti. Fransız elçisi Louius Sauveur de Villeneuve, saray hayatının özellikle iki yönü üzerinde yorum yapmaktadır: Saltanatın saraydan saraya taşınması ile sultanın ve diğer yöneticilerin geceleri açık havada yapılan ışık oyunlarına duydukları ilgi.

Konstantinopl'a gelişinden hemen sonra Louis de Villeneuve Paris'e şunları yazmıştır:

Bazen saray, Boğaz'ın ya da Haliç'in sularında yüzmüş gibi görünüyor. Zarif kayıklar, ipek tentelerle örtülü olarak uzun konvoylar halinde zevk-ü sefa saraylarından birine doğru ilerliyor... Bu olayları daha da çekici kılan, atların güzelliği ve örtülerinin ihtişamı. Altın ve gümüş koşumları, tüylü, sorguçlu alınları, değerli taşlarla süslenmiş örtüleri çok etkileyici. (6)

Bir gece Pera (Beyoğlu) tepesinden İstanbul tarafına doğru bakan Villeneuve, cami kubbelerinin ateş parıltıları arasından görünüşüne hayran olmuştu. Gözle görünmez bir mekanizma sayesinde, minareler arasına gerilen ipler, Kuran'dan ayetleri gökyüzüne sanki ateşle yazmıştı (7).

Venedik elçisi 1723 Şubat'ında, süslü kayıklardan, şenlik zincirlerine dizilmiş yavaş yanan reçine lambalarından pek o kadar etkilenmemesine rağmen, Sadabad parkına kurulan köşklere padişahın yakınları tarafından getirilen süslerin zenginliğine hayran olmuştu (8). Sosyal açıdan oldukça sarsıntılı yıllarda bu diyarlara gelen her ziyaretçi, belli bir yenilikten etkilenmiş gibiydi. Belki gelen konuklara tahin ikram edilen helva bayramından, belki İslam'daki tasvir yasağına (insan suretinin günah olması-na) meydan okuyan portrelerden, belki hokkabazlardan,

güreşçilerden, cücelerden, kuşlardan, palmiyelere benzetilmiş şekerlerden, belki de Sultan'ın üç kızının düğününde ikram edilen 17 mterekarelik şekerden yapılma bahçeden. Yabancı ziyaretçilerin çoğuna bunlar önem taşımayan bir oyuncak dünya gibi gözüküyor, hayranlık uyandırıyor, ama Haliç'in güney kıyılarında genellikle görülebilen gerçek hayatla da korkunç bir çelişki oluşturunuyordu. Orada gayrimüslimlerin falakaya yatırıldığına, kızığa oturtulduğuna, çene altından et çengeline asıldığına rastlamak mümkündü.

Sultan'ın son yıllarında edindiği en yakın dostu, saray baş şairi Ahmet Nedim de bir yandan, "Gülelim, eğlenelim, kam alalım dünyadan" demektedir (9). İnişe geçmiş bir imparatorluk için bu, doğrusu 200'den fazla mutlu bir felsefeydi. Ama sözünü ettiğimiz bu hayat tam anlamıyla bir zevk-ü sefa hayatı da sayılmazdı. Bir yandan yeni okullar açılıyor, öte yandan da mali kaynaklarını iyi kullanmadıkları için bozulan eski okullar kendilerine paşalardan, beylerden ya da padişah'tan destek alıyorlardı. Konstantinopl'da daha 15. yüzyıldan itibaren Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından Türkçe olmayan kitapları basmak için matbaa kullanılıyordu. Mehmet Sait'in Paris'ten dönüşünden sonra Damat İbrahim onu ilk Türkçe matbaasını kurmak için teşvik etmiş, bu iş İbrahim Müteferrika adlı, Macar olarak doğup sonradan İslam dinine geçmiş birinin teknik yardımlarıyla gerçekleştirilmişti. Ulema bir yandan, Kuran'ın ve diğer kutsal İslam eserlerinin matbaada basılmasının günah olduğunu söyleyip yakınıyor, hattatlar da işlerini kaybetme korkusuyla sızlanırken, Müteferrika ilk Türkçe kitabı 1729'da basıp ortaya çıkarmıştı ve bu ilk kitap da tarihsel coğrafya ile ilgili bir eserdir. Bundan sonraki on üç yıl boyunca yirmi üç cilt eser daha basıldı. Bunlar arasında, Müteferrika'nın 1732'de bastığı Fuyuzatı Miknatisiye adlı manyetizm incelemesi de bulunuyordu (10).

III. Ahmet bir buçuk yüzyıldır gelmiş sultanlar içinde en kibar ve kültürlü olanıydı. Dostu şair Nedim de gerçekte yalnızca yetenekli bir şair olmakla kalmıyordu. III. Ahmet'in kurduğu kütüphanenin yönetimini o üstlenmişti. O kütüphane hala Galata Köprüsü'nün İstanbul tarafında, Yeni Cami'nin yanındaki Şair Nedim Türbesi'ne bitişik olarak ayaktadır. Başka yerlerde de rastlanan Sultan'ın sanat ve bilim merakının bazı işaretleri, bugün çağdaş İstanbul'u ziyaret eden turistlerin çok hoşuna gitmektedir. Topkapı Sarayı'nın özel daireleri arasında, III. Ahmet'in yemek odası kadar güzel ve sevimli bir oda daha yoktur. Bu odanın tavanı yıldız desenli, duvarları lake ahşap panolardan oluşmaktadır. Panolarda pırıl pırıl renklere boyanmış çiçek ve meyve resimleri vardır. Ayasofya'yla Topkapı Sarayı arasına kurulmuş koca çeşmenininkinden daha güzel bir çeşme çatısı yoktur. Boğazın karşı tarafında, Üsküdar (Scutari) vapur iskelesinin meydanında da III. Ahmet 1726'da bir çeşme daha yaptırmıştır. O meydana her yıl bir Şürre alayı kalkar, 2400 kilometrelik bir yolu katederek Medine ve Mekke'ye, hac seferine giderdi. Eyüp Camii'nin iki yanındaki zarif minareler de, oradan geçerek Sultan'ın Sadabad Kasrı'na giden konuklarına her zaman büyük zevk vermiştir.

III. Ahmet gerçekte en çok, çiçeklere olan sevgisiyle hatırlanır. Tarihte onun dönemine Lale Devri adı verilmiştir. Daha önce Anadolu'da yaban çiçeği olarak yetişen lale Türklerle birlikte Anadolu'dan Batıya gelmiş bir çiçektir. 16. yüzyılda bir Habsburg sefiri lale soğanlarını Hollanda'ya götürmüş, orada 1560'dan itibaren Hollandalılar soğanları yetiştirmeye başlamıştır. Bu çiçek Konstantinopl'da ilginçliğini çoktan kaybettiği sıralarda Hollandalılar yaklaşık 1200 değişik türde lale elde etmişlerdir. Ahmet'in babası Avcı Mehmet, lale soğanlarını sarayın sevdiği bir çiçek olarak yeniden değerlendirmiş, bu işi önce Edirne'de, daha sonra da Topkapı Sarayı'nda yap-

miştir. Ama Ahmet için lale bir tutkuydu. Sarayının bahçeleri sıra sıra lalelerle doluydu ve her lale türüne ayrı tarhlar ayrılmıştı. Yeni türler İran'dan ve Batıdan ısmarlanırdı. Bir sonbahar mevsiminde Venedik sefiri, ülkesindeki Dük'e yolladığı mektupta, Haliç'e Marsilya'dan gelen bir gemiyle Sultan'ın bahçesi için otuz bin lale soğanı geldiğini bildirmeyi uygun görmüş, bunu önemli bir haber saymıştır. Yüzyılın biraz daha ileri yıllarında Jean Claude Flachet adlı bir Fransız taciri de, "Türkler insan hayatına, at kadar da, lale kadar da değer veremez", diye sert bir yorumda bulunmuştur (11).

Dekoratif seramik karolar, lake panolar, yeni kütüphaneler için sanatsal biçimde ciltlenmiş kitaplar ve daha bir sürü sanatsal ifadeler hep lale motifini kullanıyor, saray şairleri de aynı akımı izliyordu. Her Nisan ayında padişah Topkapı Sarayı'nda, dördüncü avlunun aşağısındaki teraslı bahçede bir lale festivali düzenlerdi. Festival iki gece sürer ve hep ayın on dördüne rastlardı. Kabuklarına ağır yanan mumlar dikilmiş kaplumbağalar lale yataklarının arasında dolaşır, yeryüzünde ışıklandırma sağlarlardı. Bahçenin duvarlarındaki raflara vazolar içinde seçilmiş laleler dizilir, aralarına konan renkli cam fanuslarda mumlar yanınca, lalelerin renkleri ışıkların rengine tam uyardı. III. Ahmet bu festival sırasında Sofa Köşkü'nün dışında tahtına oturup, çevredeki ağaçların dallarına asılmış kafeslerdeki kuşlar cıvıldaşırken halkının sadakat ifadelerini kabul ederci. Festivalin ikinci akşamı, harem kadınlarını eğlendirmek için verilen bir ilkbahar partisine ayrılırdı. Akşamın bir zamanı da bahçeye saklanmış olan şekerlemelerin (ya da Sultan cömert günündeyse, mücevherlerin) aranmasıyla geçerci.

Venedik sefiri 1724'de ayrıca, "Sadrazamın gücü her gün artıyor" diye yazmıştı (12). Damat İbrahim Paşa o sırada İran'daki iç karışıklıktan yararlanarak bu ülkenin oldukça geniş arazilerini kolayca işgal edivermişti. Konstan-

tinopl'a zengin ganimetler akıp duruyor, savaş vergilerinin yükünü hafifletirken, saraydaki müsrifliği de arttırıyordu. Ama İran'a müdahale etmek gerçekte fazla düşünülmenden alınmış bir karardı. İran'da bir grup asi ayağa kalktı ve ülkeye Batıdan girmiş olan bir grup Afgan da onlara katıldı. 1726-27 kışı geldiğinde, yabancı gözlemciler Damat İbrahim Paşa'nın Sultan'ı oyalama ve doğudaki artan krize dikkat yöneltmemesi için başka konular bulma peşinde olduğunu açıkça görebiliyorlardı. Ayrıca Kahire'de de kabaran bir tedirginlik vardı. Uzak vilayetlerden vergi toplayabilmek sorun oluyordu, çünkü bu vilayetlerin bazılarında müzmin bir açlık hüküm sürmekteydi. 1727 Mart'ında Venedik sefiri Dolfın, düküne yazdığı mektupta, "Sarayın aylaklığı içinde kendini kaybetmiş bir padişahıtan, savaş yüzü görmemiş bir sadrazamdan, ömründe Hisarlardan ayrılmamış bir Kaptan Paşa'dan başka ne beklenir ki?" diye yazmış, ardından da, "Durumu hala tersine çevirmek mümkün. İmparatorlukta ne baş var, ne de kol" diye eklemişti (13).

Tuhaf ama Damat İbrahim Paşa bu krizi atlatmayı başardı. Başkentteki kamuoyunun nabzını iyi izlediğine inanıyordu. Genelde İstanbul ve Galata halkı, yeni gelen kahvehanelerden, çoktan ihmale uğramış binaların onarılmasından, kente daha fazla çeşme yapılmasından ve 1729'da Ahmet Gerçek tarafından kurulan (Louis Favid adıyla doğan ve sonradan Müslüman olan bir Fransız) yeni Osmanlı itfaiye bölüğünden memnundu. Boğazın karşı kıyısında da Damat İbrahim Paşa'dan memnundu halk. 1729 Mart'ında Sadrazam, Kandilli'deki sarayından dönerken, Üsküdar'da bir grup aç köylü ona yiyecek bulması için yalvarmışlardı. Ertesi gün bol yiyecek İstanbul fırınlarından gelme bedava ekmekler dağıtıldı. Üsküdarlılar böyle anlayışlı ve cömert bir sadrazamları olduğu için Allah'a şükrettiler.

Ama 1730 sonbaharında, on iki yıllık sadrazam olan

Damat İbrahim Paşa, kamuoyunun tüm hoşnutsuzluk işaretlerini yanlış yorumladı. Başkente ulaşan dedikodular, Sadrazam'ın İranlılarla yaptığı anlaşmada çok ödün verdiği, Sünni Müslüman köyleri Şii'lere teslim ettiği haberlerine yayıyordu. 28 Eylül 1730'da Patrona Halil adlı, Arnavut kökenli bir eski yeniçeri (o sırada kendisi elden düşme elbise satıyordu) Beyazıt Camii'ne namaza gelen halkı kışkırtmaya başladı. Yanında beş yandaşıyla birlikte, sürekli olarak, Sadrazam'ın ve Sultan'a yakın diğer danışmanların şeriatı ihlal ettiği iddialarını seslendiriyordu. Camiden öfkeli bir kalabalık fırladı, gösteriler başladı, güruh Topkapı Sarayı'na doğru yürüdü, yolda da önünden geçtikleri yeniçeri kışlasından bir çok kişiyi topladı. Yeniçeri ayaklanması bir anda gösteriden isyana dönüştü(14).

Damat İbrahim Paşa bu kalabalığın kolayca dağıtılabileceği kanısındaydı. En güvenilir birliklerin Üsküdar kışlasında bulunduğunu, İran'a yeni bir seferin hazırlıklarına başlamış olduklarını ya unutmuştu, ya da bilmiyordu. Bir yandan da, padişah kayınpederine gereğinden fazla güvenmekteydi. Oysa III. Ahmet, Patronalılarının yalnızca Sadrazam'ın, Kaptan Paşa'nın ve Batılılaşmış bir vezirin kellesini istediklerini duyduğunda, bu talebi hemen kabul etti. Bu kişilerin her üçü de, zamanın geleneğine göre, çabucak boğduruldular, ardından da kafaları kesildi. Cellatlar Kaptan Paşa'yı yalısının bahçesinde lalelerini yeni yataklarına alırken bastırmış ve orada haletmişlerdi. Adamın İstanbul'daki olaydan haberi bile yoktu.

Ancak III. Ahmet, vezirlerini vererek kendisini kurtarabileceğini sanarken, çok yanılıyordu. Haliç'in iki kıyısında ayaklanmalar, kundakçılık olayları ve yağmalara iki gün daha sürdü. Birdenbire kültürel anlamda bir yabancı düşmanlığı patlamış, halk "Frenk işi" gibi gözüken her türlü Batılı şeyin üzerine yürümüştü. 1 Ekim günü III. Ahmet, tehditler karşısında tahtını terketti ve yerini 34

yaşındaki yeğeni I. Mahmut'a bıraktı. Şehzade Mahmut yedi yaşından beri kafesteydi. Onun yerine kafese "laleler kralı" girdi ve ömrünün son altı yılını bulunduğu köşkün birkaç yüz metre ilerisindeki bahçesinde her nisan ayında çiçeklerini seyrederek geçirdi. Kızı Fatma Sultan (Damat İbrahim Paşa'nın dul eşi) bir yıl sonra babasını yeniden tahta geçirmeye çalışma suçundan hapsedilmişti. III. Ahmet 63 yaşında öldü. Oysa Kanuni Sultan Süleyman'dan bu yana hiçbir padişah altmışlı yaşlarına varamamıştı. Öte yandan III. Ahmet'in ölümünün kendisine verilen zehirlerle hızlandırılmış olması da mümkündür.

III. Ahmet 27 yıl hüküm sürmüştü. Tüm beklentilerin tersine, yeğeni de 24 yıl tahtta kaldı. Padişah olduktan sonraki ilk on üç ay boyunca, yabancı elçiler Mahmut'u, Patrona Halil'le zorba arkadaşlarının bir kuklası olarak görüyorlardı. Çünkü yeni padişah Lale Devri'nin zarif saray ve köşklarının çoğunu yaktırmıştı. Zorbaların başı, kent çapında bir "çete"den gelen haraçlarla çok zenginleşmişti. Yakında bu nüfuz alanını daha da genişleteceği benziyordu. 24 Kasım 1731'de padişah, Patrona Halil'le yandaşlarını, yeni bir İran seferinin planlarını görüşmek bahanesiyle saraya davet etti. Böyle bir görüşme gerçekleşmedi. Patrona Halil'le arkadaşları Topkapı Sarayı'na gelir gelmez yakalanıp oracıkta boğduruldular. Mahmut artık devletini kendisi yönetebilecekti. İşleri Batılılaşma reformlarından yana olan sadrazam ve vezirlere devretti, fakat Damat İbrahim Paşa'dan daha temkinli ve mevkisine o kadar sıkı sarılmayan kimseleri tercih etti.

Patronalı'nın teröründen kurtulan epey şey kalmıştı. Bunlar arasında en önemlilerinden biri, İbrahim Müteferrika'nın matbaasıydı. Her yıl Lale Festivali'nin kutlanmasına da devam edildi. Yalnızca bu kutlamalar, ekonomik gereklerle biraz daha az gösterişli olmaya başladı. Tıpkı III. Ahmet gibi, Sultan Mahmut da kitaplara ve eğitime meraklıydı; en azından başkent söz konusu olduğun-

da bu böyleydi. Fatih Camii'nin yanına kurulan küçük bir kütüphaneyle Ayasofya'ya bitişik bir ilkokul hala ayakta durmaktadır. Ayrıca bu sultan, bir önceki sultanın döneminde vazgeçilmiş olan bir projeyi de gerçekleştirerek Haliç'in kuzey kıyısına, Pera'ya (Beyoğlu) ve Galata'ya borularla su getirtti. Suların taksim edildiği sekizgen biçiminde bir merkez padişahın emriyle kuruldu. Bu yer hala İstiklal Caddesi'nin (oraya İstanbul'un Regent Street'i ya da Rue de Rivoli'si denilebilir) tepesinde ayakta durmakta ve bulunduğu meydana da Taksim Meydanı adını kazandırmaktadır. Gerçekte bu meydan İstanbul'un Pica-dilly Meydanı sayılabilir.

Bu projeler I. Mahmut'un daha çok son yıllarına aitti. İstanbul'un ilk barok camii de yine son dönemlerinde yapılmış olan, Kapalı Çarşı'ya bitişik Nuruosmaniye Camii'dir. Bu sultan tahta geçer geçmez ilk önce vergi toplama sisteminin bozukluklarına yöneldi. 1732 Ocak ayında yeni bir kanun çıkarıp tımar sisteminin verimini yükseltmeyi amaçladı. Aynı yıl İbrahim Müteferrika padişaha elli sayfalık araştırmasını basıp armağan etti. Bu araştırmanın konusu ulusların yönetimiyle ilgiliydi, adı da Uşulul-hikem fi nizam al-uman idi. Müteferrika bu çalışmasında başka ülkelerin hükümet biçimlerini tarif ediyor, sultanı, dış politikaları komşu ülkelerin coğrafi yapısını düşünerek seçmeye teşvik ediyor, Osmanlıların, kafir ordularından askeri bilim ve disiplin konusunda nasıl bir şeyler öğrenebileceği konusunda önerilerde bulunuyordu. Bu kafir ordularına karşı Müteferrika belirli dozda bir nefreti yazılarına bilinçli bir biçimde yansıtıyordu (15). I. Mahmut çok etkilendi ve nice sultan gibi o da danışmak üzere bir yabancı uzmana döndü. Kont de Bonneval'in Osmanlı ordusunu modernleştireceğini ve onu yeni baştan İslam'ın fütuhatçı gücü haline getirebileceğini umuyordu.

Bonneval Kontu Claude Alexandre, Limousin'den gelme bir Fransız generaliydi. Sultan'ın beklentileri ola-

rak varsaydığı şeyleri yerine getirebileceğine çok güveniyordu. 1727'de Osmanlı hizmetine girdiği zaman 52 yaşında olan bu Kont daha önce hem XIV. Louis ordusunda, hem de XIV. Louis'ye karşı savaşmış, Prens Eugene'in ordusunda Türklere karşı çarpışmış, sonradan komutanıyla arası açılınca bir yılını hapiste geçirmişti. Venedik Cumhuriyetinin ona verebileceği hiçbir şey olmadığı için güneye, Dubrovnik'e inmiş, Bosna'ya geçmiş, İslamiyeti kabul ederek, padişahın ordusunda savaşmaya hazır duruma gelmişti. Birkaç ay boyunca Osmanlı ordusunu gözlemledikten sonra I. Mahmut'a bir rapor hazırladı, yeni süvari ve topçu birliklerini nasıl kurabileceğini, yeniçerileri de, birkaç orta'yı birleştirerek nasıl modern ve seçkin bir savaşçı grubu haline getirebileceğini belirtti. Böylelikle subaylar da, Kont'un çok yakından tanıdığı Fransız ve Avusturya modeline uygun olarak düzenli bir terfi sistemine kavuşmuş olacaktı. Yabancı ülke doğumlu askeri danışmanlar, özellikle Alman, Avusturyalı ve İskoç subaylar, Rus ordusunu modernleştirmekte azımsanmayacak bir rol oynamışlardı. Büyük Petro'nun yüksek düzeyli komutanları arasındaki dört kişiden biri Rus değildi. Onun yerine geçen İmparatoriçe Anna'nın kurduğu yeni hassa birlikleri de hemen hemen tümüyle yabancılar tarafından kurulmuş ve eğitilmişti. Bonneval kendisine yardımcı olmak üzere, Müslümanlığı kabul etmiş üç genç Fransız subayıyla birkaç İrlandalı ve İskoç askere ihtiyacı olacağını biliyordu. Belki birkaç da İsveçli. Kağıt üzerinde, Ahmet'in (Bonneval'in yeni adı) Sultan'a kuzey komşusununkine benzer bir ordu kazandırılmasına için hiçbir neden yokmuş gibi görünüyordu.

Bonneval'in meslek hayatına bakmak, Sultan'ın sarayındaki reformcuları bekleyen zorlukların neler olacağını anlamaya yetiyordu. 1731 Eylül'ünde Sadrazam Topal Osman, onu, padişahın ordusunun bir tek bölümünü, humbaracıları modernleştirmek üzere göreve davet etti.

Humbaracılar her türlü patlayıcı silahı (bomba, el bombası, mayın) karada ve denizde taşımak ve atışları yapmakla görevliydi. Ahmet'e Üsküdar dışında bir eğitim yeri ve kışla tahsis edildi, bir tophane kurulması için ona danışıldı ve dış politikayla ilgili olarak da Bab-ı Ali'ye bir rapor yazması istendi. Ama altı ay sonra, Sadrazam Topal Osman'ın yerine, İtalyan olarak doğmuş olan Hekimoğlu Ali getirildi. Bu kişi tutucu yeniçeri liderlerine öylesine bağımlı durumdaydı ki, görevinin ikinci yılı biterken bile herhangi bir askeri reforma destek sunmaya cesaret edememişti. Ama 1734 sonbaharında Bonneval yine rağbetliydi. Onun önerileri doğrultusunda, Üsküdar'da bir askeri mühendislik okulu kuruldu ve 1735 Ocak ayında da ona yüksek bir mevki ve iki tuğ verildi.

Hayatının son on iki yılı boyunca Claude Alexandre'ın adı Humbaracıbaşı Osman Ahmet Paşa'ydı. Ne var ki Sultan Mahmut'un desteğinin devam edeceğine güvenemiyordu. 1735 Temmuz'unda sadrazam yine değişti, bir yıl sonra da Paşa başkentten Anadolu'nun kuzeyindeki Kastamonu'ya sürüldü ve humbaracı reformu için ayrılan paralar hemen kesildi. Kendisi her nasılsa 1740'ta tekrar Üsküdar'a gelmeyi başardı. Ama yeniçerilerin kuşku ve kıskançlıkları, onun tekrar nüfuz kazanmasını engelledi. Orduyu modernleştirmekle ilgili büyük planlarına kimse aldırmış etmedi. Yalnızca, 72 yaşında ölünceye dek askeri mühendislik okulunu yönetmesine izin verildi. Bir Fransız elçisi, "Büyük savaş yeteneğine sahip, zeki ve güzel konuşan, çekici, zarif bir adam" diye tarif ediyordu onu. "Çok gururlu, çok müsrif, çok sefahat düşkünü ve çok çapkın" (16) Bonneval'in reformları Osmanlı ordularının 1736 ile 1739 arasında Ruslara ve Avusturyalılara karşı çıkılan seferlerde başarılı olmasına katkıda bulunmuştur. Padişahın orduları bu dönemde Sırbistan'ın çoğunu, Belgrad da dahil olmak üzere geri almış ve Bosna'daki Osmanlı hakimiyetini güçlendirmiştir. Sultan

Mahmut döneminde Bab-ı Ali hem doğuya, hem kuzeye, hem de batıya savunma açısından dikkat etmek zorundaydı. Çünkü İran'da Han Nadir Afşar 1737 yılında başa geçmiş, şah olmuştu. Sultan Mahmut'la Nadir birbirlerine armağan yolladılar. Şah'dan Sultan'a altın kaplamalı, inci, yakut ve elmas kakmalı, oval biçimde bir taht geldi. Mahmut da Nadir'e altın bir hançer yolladı. Kabzasında üç büyük zümrüt vardı ve en üstteki ayrı bir zümrüt de oradaki saate kapak oluşturunuyordu. Ama bütün bu gösterişli diplomatik nezakete rağmen, Sultan'la Şah, Nadir'in hükümlerlik döneminde daha çok savaş halindeydiler. Kafkaslarda İranlılar bir dereceye kadar başarı kazanırken, Mezopotamya'da iki ordu sonu belirsiz savaşlar yapıp duruyordu. 1747'de Nadir bir suikaste kurban gidince tehlike bir dereceye kadar azaldı. Sultan da bu bahaneyle, ona armağan ettiği hançeri geri aldı. Her iki armağan bugün Topkapı Sarayı'nın hazinesindedir ve hançer, 1964'de orada çekilen Topkapı adlı filmde gözükmemektedir (Filmin konusu Eric Ambler'in Gün Işığı adlı romanından alınmıştır).

Şah Nadir'in öldürülmesi Osmanlı tarihinde beklenmedik bir dönemin başlangıcı oldu. 1746'yla 1768 arasında İmparatorluk barış dönemindeydi. Daha önce savaşız geçen yirmi iki yıllık bir süreye rastlanmamıştı. Kemalist Devrime ve Cumhuriyetin ilanına dek ülke bir daha böyle rahat nefes alamayacaktı. Osmanlı İmparatorluğu aslında askeri bir müesseseydi. Bu uzun barış ülkeyi tuhaf biçimde dermansızlığa itti. Yalnızca bir tek sadrazam, Koca Mehmet Ragıp Paşa, 1750'li yılların sonunda hükümetteki bu inişi durdurmaya çalıştı. Rumeli, Anadolu ve Suriye'deki haydut çetelerini bastırmak üzere asker çıkardı, evkaftaki rüşvet olaylarını kontrol edecek kimseler tayin etti ve dinsel amaçla toplanan paraların gerçekten hayır işlerine harcanmasını garanti altına almaya uğraştı (17). Ama Ragıp Paşa'nın bu çabalarına rağmen, eski suiisti-

maller çok geçmeden`yönetime yeniden sızdı ve usulsüz tayinler, akraba kayırmalar, rüşvet almalar tekrar yaygınlaştı. Yeniçeriler geçen çeyrek yüzyılın reformlarını daha ileriye götürmek yerine, zamanı geri almaya çalıştılar. Türkiye’de matbaa hemen hemen durdu. Bu rekabetten çok korkan profesyonel yazıcılarla hattatlara gün doğdu. İbrahim Müteferrika’nın 1745’de ölmesinden sonra on bir yılda yalnızca iki cilt kitap basıldı, ondan sonra da bu iş 1748’de I. Abdülhamit’in Türkçe matbuatın yeniden kurulması yolunda ferman çıkarmasına dek tümüyle kesildi. Ordu ve donanma reformları da aynı şekilde durmuştu. Bonneval’in askeri mühendislik okulu, kurucusunun ölümünden sonra üç yıl daha yaşayabildi. Osmanlı ordusunu modernleştirme yolundaki çabalar ancak aradan yirmi yıl geçtikten sonra yeniden başlayabildi.

Uzun barış boyunca, Konstantinopl’daki padişahlarla sadrazamların, ülkenin ne denli hızla çökmekte olduğunu görüp görmedikleri kuşkuludur. Libya’nın batısında kalan. Kuzey Afrika toprakları artık yalnızca ismen Osmanlılara bağlıydı. 1711’de III. Ahmet, Karamanlı sülalesinin Trablusgarp’ı, Husaynid hanedanının da Tunus’tan ötesini yönetmesini kabul etmiş, Cezayir’deki yeniçerilere bir vali adayı gösterme hakkını tanımış ve bu valinin yetkisini üç taşralı beyle paylaşmasına da razı olmuştu. Kahire’de habire değiştirilen Osmanlı valileri de etkisiz kalıyordu. Mısır hemen hemen tümüyle, rakip Memluk prensleri tarafından yönetiliyordu (yönetilme kelimesi pek iyimser bir kelimeydi). Bu beyler oradaki yeniçerilerle bazen beraber oluyor, bazen de onlara karşı çıkıyorlardı. Sürüp giden iç savaş, Bedevilerin Nil deltasına sızmasına olanak vermişti ve oradaki tarım bu yüzden çok engelleniyordu. Mısır’ın yalnızca görünüşte yönteicisi olan III. Ahmet döneminde Kahire’de dört kere ciddi açlık.krizleri yaşandı. Bu açlık krizleri hemen hemen Mezopotamya’daki kadar kötüydü. Orada da Bedevi akınları, Bağdat’ın kuzeyinde kalan

münbit Dicle vadisini yeni baştan çölleştirmişti. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde Musul, Bağdat ve Şam'da vali artık geleneğin getirdiği bir mirastı. Ailesi küçük bir yerel hanedan oluşturuyor ve özel bir ordu tarafından korunuyordu. Suriye'nin imparatorluk hükümetine gönderdiği yıllık para, istenilenin çeyreği kadardı ve diğer vilayetlerin durumu da bundan farklı değildi. Yerel valilere verilen tek tük imparatorluk görevleri bile bazen fena halde ihmal ediliyordu. Bu tür olayların en kötülerinden biri, 1757'de Şam valiliğinin padişahtan, hacıları Bedevi saldırılarından koruma emri almasına rağmen bu işi yapmaması olmuştu. Bedeviler o yıl saldırıp 20.000 dindar Müslümanı öldürdüler. Bunlar arasında iradesi zayıf bir padişah olan III. Osman'ın kızkardeşi de vardı. Haber başkente geldikten az sonra padişaha inme indi ve o da öldü (18).

Osman'ın yerine geçen kuzeni III. Mustafa, Büyük Frederik'in komutanlık yeteneklerine büyük hayranlık duyardı. 1761'de Prusya'yla imzalanan bir anlaşma, Avrupa'nın ittifak sistemindeki bir değişiklik gibi görünüyordu. Bu anlaşma ayrıca bir takım ticari ödünlerle de tatlandırılmıştı. Ne var ki Mustafa, Frederik'in bu başarılarını, astrologların ona verdiği rivayet edilen öğütlere göre yorumlayan biriydi. Prusya yönetimini böyle yanlış anlaması, Mustafa'nın yanlış bir karar vermesine yol açtı. Eğer yıldızlar Sultan'ın isteklerine gülümser gibi görünüyorsa, uzun barış döneminin sona ermesi gerektiğine inanıyordu. Bu türlü hesaplarla oluşturulan politikalar düşünülmürse, 1768 Ekim ayında bir grup savaş yanlısının padişahı, Osmanlıların Rusya'nın Büyük Katerina'sıyla savaşması gerektiğine ikna etmesine de şaşmamak gerekir.

Tahmin edilebileceği gibi, yıllardan beri ihmale uğramış olan Osmanlı askeri güçleri başarılı olamadı. Üç Rus filosu Baltık denizinden Akdeniz'e doğru yola çıktı. Bu arada Baltık'tan gelen gemilerin Adriyatik denizine gir-

mesine izin verdiği için Venedik Düküne protesto çekilmesi de Avrupa coğrafyası konusundaki cahilliğe işaret etmektedir. Deniz kuvvetleriyle ilgili istihbarat da zayıftı. Uygulanan strateji de tuhaftı. Gemiler Çeşme limanında demirli birer kale olarak tutulmaktaydı. Bu durumda Rusların bir deniz zaferi kazanarak İzmir yakınında kıyıya asker çıkarması da kolay oldu. Bir ay sonra, güneye, Moldavya'ya inen birlikler, Prut nehri kıyısındaki Kagul'da Osmanlı birliklerini dağıtınca, Ruslar karada da çarpıcı bir zafer kazanmış oldular. 1772 başlarında İmparatoriçe Katerina'nın orduları Kırım'ın büyük bölümünü kontrol altına almış, Romanya'nın can damarı sayılabilecek Eflak ve Boğdan'ı da yönetir olmuşlardı.

Taktik ve strateji açısından, çok durgun bir savaştı. Savaşın son aylarına kadar, savaşan ülkelerin ikisi de yetenek ve inisiyatif gösteren bir komutan çıkarabilmiş değillerdi. O günlerde şöyle bir söz Rusya'da dilden dile dolaşmaktaydı: "Türkler yaprak gibi düşüyor, ama bizim adamlarımız, Tanrıya şükür, hala ayakta... omuzlarının üzerinde kafaları olmasa bile". Sonunda 1774 yazının başlarında, Rus Generali Alexander Suvorov'un parlak bir saldırısı, savaşın Bulgaristan'a sokulması tehlikesini getirdi. III. Mustafa, bir önceki ocak ayında kalp krizinden ölmüş, tahta 48 yaşındaki kardeşi I. Abdülhamit çıkmıştı. O gerçekçi bir insandı. Altı yıl süren savaşın sonunda, Avusturya, Rusları destekleyeceği tehditlerini savururken, Bab-ı Ali çatışmaları sona erdirmeye karar verdi. Böyle yapmak en azından, yeni sultanın ordusuna ve donanmasına çekidüzen vermesine fırsat tanırdı. 21 Temmuz 1774'de, Tuna'nın güneyindeki Silistre kentine yakın bir Bulgar köyü olan ve şimdi Kainardzi diye bilinen Küçük Kaynarca'da barış anlaşması imzalandı.

Küçük Kaynarca anlaşmasına tarih açısından baktığımızda, sona erdirdiği savaştan çok daha önemli olduğunu görüyoruz. Avusturya elçisi Franz Thugut (19), "Anlaş-

manın maddeleri Rus diplomatlarının büyük becerisinin bir

göstergesi ve Türk ayrımazlığının da ender rastlanabilen bir örneğidir” demişti. Eğer I. Abdülhamit’in niyeti gerçekten uzun savaş raundları arasında bir soluk almak idiyse, görüşmeler için gönderdiği adamların ona pek de iyi hizmet etmediği ortadaydı, çünkü toprak verilmesiyle ilgili maddelerde bir kesinlik ve kalıcılık vardı. 1699’da Karlofça anlaşması nasıl Orta Avrupa’da İslam sınırlarını geriye doğru itmişse, yetmiş beş yıl sonra gelen bu anlaşma da Karadeniz’in kuzeyinde Osmanlı güçlerinin zayıflamasına yol açıyordu. Anlaşma ile padişah Kırım ve Tatar stepleri üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçiyor ve “Kırım Hanlığı”nın bağımsızlığını kabul ediyordu. Bu hanlık da dokuz yıl sonra Ruslar tarafından ilhak edilecekti. Ayrıca Dinyeper nehri ağzında Karadeniz’in küçük bir parçasını Ruslara devrediyor, böylelikle Azak limanının verilmesi pekişiyordu. Ruslar aynı zamanda Kerç ve Yenikale’yi de almaktaydılar. Bu kaleler Azak denizini açık denize bağlayan boğazı kontrol ediyorlardı. Daha güneyde Ruslara Eflak ve Boğdan’da da özel haklar verilmiş, ama bu Tuna Prenslikleri Osmanlı İmparatorluğu’nda kalmıştı.

Toprağın bu şekilde el değiştirmesi, Osmanlıların iki buçuk yüzyıldır rakipsiz egemenlik sürdürdüğü bir bölgede Rusya’nın yeni statüsünü tanıyan küçük düşürücü bir durumdu. Ama Ruslara verilen ödünler bunlarla sınırlı kalmıyordu. Bir kere Rus ticaret gemileri güney Avrupa ve doğu Akdeniz limanlarıyla ticaret yapabilecekti. Türklerin Boğazlarda kontrolü ele geçirmesinden bu yana ilk kez bir başka ülkenin gemileri Karadeniz’de ticaret yaptıktan sonra İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçerek Akdeniz’e çıkabilecekti. Ayrıca, Çariçe Katerina ve onun yerine geçecekleri Osmanlı başkentinde tıpkı Avusturyalılar ve Fransızlar gibi daimi büyükelçilik açma izni

veriliyordu. Sultanın imparatorluğunun bellibaşlı kentlerinde de konsolosluklar açabileceklerdi. İşte bu ödün, Rusların güneydoğu Avrupa'daki öteki illere, özellikle Yunanistan'a ajanlar yollamasını çok kolaylaştırmıştı.

Eğer Franz Thugut o sözüyle, bir çok yazarın inandığı gibi toprak ve ticaret ödünlerine değil de, yalnızca dinsel konularla ilgili maddelere değinmişse, o zaman vardığı yargı tartışmaya açıktır. Bu konudaki karmaşıklık, anlaşmanın orijinal dilleri olan Rusça, Türkçe ve İtalyanca metinler arasında ortaya çıkan, sonradan çağın diplomasi dili olan Fransızca'ya yapılan çeviride daha belirginleşen tutarsızlıklardan kaynaklanmaktadır (20). Uzun süre bu maddelerin sultanın haklarını kısıtladığına, bu nedenle de Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandırdığına inanılmıştır. Oysa tersine, maddeler sultana daha önceki hiçbir anlaşmada görülmediği kadar geniş kişisel yetkiler vermektedir. Osmanlıların tüm dünya Müslümanlarının lideri olma iddiası ilk kez uluslararası bir ortamda onaylanmaktadır. Üçüncü maddede padişahın, "Müslüman dininin halifesi olarak" siyasal ve medeni bağımsızlık verilen Müslüman Tatarların ruhani lideri olduğu belirtilmektedir. Bu iddia, halifeliğin 1517'de son Abbasi halifesi tarafından resmen Yavuz Sultan Selim'e devredildiği yolundaki dayanaksız hikayeye dayanmaktadır. Tatarlarla ilgili bu etkinliğin uygulamada on yıldan az sürmesine karşın üçüncü madde yine de kalıcı bir önem taşımaktadır, çünkü sultanların tahta çıkıp kılıç kuşandıktan sonra dini lider olarak yetki kazanmalarını onaylamaktadır. Bunu izleyen yüzelli yıl boyunca, Osmanlı toprakları gitgide küçülürken, Osmanlı Halifeliğine yönelik dinsel saygı sürekli olarak artmıştır.

Ortodoks Hristiyanları ilgilendiren 7. ve 14. maddeler daha tartışmalıdır. Çariçe Katerina anlaşmasının imzalanmasından sekiz ay sonra yayınladığı müjde manifestosunda, "Bundan böyle Ortodoksluk, doğduğu yerlerde bizim

emperyal korumamız altındadır” demekteydi. Daha sonra gelen pek çok Rus devlet adamıyla bazı arlık yanlısı ve Fransız tarihçiler, bunun Rus hükümdarına Ortodoksluu, Ortodoks kiliselerini ve bu dine inananları Osmanlı topraklarında koruma hakkını verdiğini iddia etmişlerdiş. Küçük Kaynarca’nın bu aşırı yorumu 1853 yılında Doğu Krizi’ne yol açmış ve dolaylı olarak da Kırım Savaşı’nı peşinden getirmiştir. Oysa madde 7, “Hıristiyanların ve kiliselerinin kesin korunmasını” Rus hükümdarına değil, Bab-ı Ali’ye vermektedir. Bu maddede mezheplere ayrıca değinilmemiş olduğundan sultanın kendi imparatorluğu içinde yalnız Ortodokslara değil tüm Hıristiyanlara karşı koruma sorumluluğu olduğu görülmektedir. Daha sonraki reformcu Osmanlı padişah ve vezirleri de genellikle tarafsız bir Müslüman-Hıristiyan eşitliğini yasalarla güvence altına almışlardır. Ama anlaşma Galata’daki Beyoğlu caddesinde bir “Rus-Rum” kilisesi yapılmasına ve bu binanın bakımının güvence altına alınamsına (Madde 14) değinmektedir. İşte madde 7 de, Bab-ı Ali’nin Rus sarayından gelen papazlara Konstantinopl’da yapılan kilise adına her konuda temsil izni vereceğini belirtirken bu binadan sözetmektedir.

Aslında Beyoğlu caddesinde bir “Rus-Rum” kilisesi yapılmadı. Bğn bile Pera Caddesi (Beyoğlu) diye bilinen o caddede yürürken,  Katolik kilisesi, 19. yüzyıla ait bir Anglikan kilisesi ve konsolosluklara ait birkaç küçük kilise görebilirsiniz. Diğer Hıristiyan kuruluşlarının adı eski rehberlerde anılmasına rağmen, Küçük Kaynarca’nın sözünü ettiği bu kilisenin temelinin yapıldığı konusunda bile hiçbir işaret yoktur. Bunda da şaşılacak bir şey görülmemektedir. Eğer Rusya, Bab-ı Ali’nin koruması altında belli bir tapınak kursaydı, anlaşmaya göre “Rus imparatorluk sarayından gelen papazların” tüm imparatorluktaki dindar Ortodoksların çıkarlarını koruma yolunda genel bir hakka sahip olduğunu iddia edebilmek çok zor-

laşırdı. Küçük Kaynarca'da Osmanlı diplomatları belki I. Abdülhamit'in niyetlendiğinden daha fazla toprak ve ticari ödün vermiş olabilirlerdi. Ama hiç de budala olmadıkları ortadadır. Hukukçu kafaları ile anlaşmanın değindiği dinsel hakları, sokağın adını bile verecek biçimde tanımlamışlardır. Aslında uğradıkları kayıp, Katerina'nın iddia ettiğinden çok daha azdır. Yanılgıları ise Rusların uygulamada benimseyebilecekleri sert tutumu azımsamak olmuştur.

Bölüm-4

Batılılaşma Eğilimleri

Küçük Kaynarca'nın meydan okumasına, geleneksel tepkiyi gösteren I. Abdülhamit, imparatorluğunun merkezinde ordu ve donanma reorganizasyonunu emretti. Macar göçmeni olan ve Fransız ordusunda görev yapmakta olan Baron de Tott; Haliç'te hızlı bir topçu birliği kurmak üzere davet edildi. Birliğin çok yakınında da Tott'un yeni top dökümhanesiyle matematik enstitüsü bulunuyordu. Ayrıca yeni tersane de Haliç'teydi. Orada iki Fransız gemi yapımcısı, Marsilyalı küçük bir işçi grubuyla, Sultan'a Çeşme'de Rusların yaktığı gemilerin yerine çabucak yeni bir donanma yaratmak için ellerinden geleni yapıyordu. Boğaz kıyısında bir de deniz akademisi açılmış, denizcilikle ilgili bazı temel becerileri kazandırmaya çalışmaktaydı. Geçmişteki reform dönemlerine göre ortada büyük bir fark vardı. Daha önceki danışmanlar genellikle Bonneval gibi kendi ülkesinden kaçıp din değiştirenler olmuştu. Türk olmak için çok acil nedenleri vardı. I. Abdülhamit, yabancıları kendi hizmetinde sürekli olarak çalıştırmak niyetinde değildi.

Bu nedenle, onların Müslüman olmasında hiç direnmedi. Baron de Tott 1776'da Fransa'ya döndü, anılarını yazdı. Konstantinopl'dayken edindiği arkadaşlarının da çoğu ülkelerine döndüler. Doğu'yla ilgili çok güzel şeyler anlattılar. Ama içlerinden azıları daha on iki, on üç yıl Türkiye'de kaldı. İçlerinden ancak Tott'un en yakın yardımcısı, İskoçyalı Campbell Müslüman oldu. Onun kendi ünlü ailesinden, önemli klanından neden kopmak istediğini hiç kimse anlayamadı, ama nedenler herhalde çok zorlayıcıydı, çünkü Campbell ömrünün sonuna kadar İngiliz Mustafa diye anılmayı bile kabul etmişti.

Batılılaşmanın çoğu yüzeyseldi. Sinop'da bir deniz üssü kurulmasının dışında, reformların çoğu başkente yakın yerlerde yoğunlaşmıştı. Yabancı elçiler bu reformlardan pek etkilenmediler. 1778'de Tatarların Ruslara karşı direnişine yardım çabaları, Osmanlı'nın bir Karadeniz gücü olarak ne kadar zayıf olduğunu vurguluyordu. Bab-ı Ali'nin müdahale kararı vermesinden, gidecek kuvvetlerin Üsküdar'dan ve hisarlardan gemilere binmesine kadar yedi aylık bir süre geçmesi gerekmişti. Altı hafta da o durumda bekledikten sonra, Osmanlı amiralleri nihayet rüzgarın Karadeniz'e çıkmaya elverişli olduğuna karar verebildiler. On sekiz gün boyunca, askerleri taşıyan gemiler Kırım'ın güneyindeki sularda aylak aylak dolaştı, eylül ortalarında ilk kuzey fırtınaları eser esmez de hemen Sinop'a kaçıp limana sığındılar. Kış geldiğinde filo Boğaziçi'ne döndü. Karaya çıkmaya çalışılmamıştı bile. Tatarlara da hiçbir yardım ulaşmamıştı (1).

Bu etkisiz girişimin saçmalığı, yönetimin diğer bölgelerdeki kaotik karakteriyle de tutarlıydı. 1780'ler geldiğinde, Osmanlı devleti paslanmaya başlamış, üç yüzyıl öncesinin VI. Henry İngiltere'sindeki feodal bağlara benzermişti. Görünüşte devletin geleneksel yönetim mekanizması hala varlığını korumakla birlikte, yetkiler en merkezi vilayetlerde bile yerel seçkinlerin, açgözlü tımar beyleri

iken daha sonra işbilirlikleriyle mevkilerini yükselten ailelerin elindeydi. Eskiden Kuzey Afrika'nın Magrep ülkelerindeki, Hicaz ve Mezopotamya valilerinde gözlemlenen, sultanın egemenliğini göstermelik sayma eğilimi, başkente daha yakın yerlere de bulaşmıştı. Güney Lübnan şimdiden birbiriyle savaşıyan fraksiyonların yuvasıydı. Şihbab ve Canbolat gibi uzun geçmişi olan hanedan aileler, kontrolü ele geçirme konusundaki askeri güçlerle çatışıyor, Dürzi bölgelerindeki Maronite Hristiyan Kilisesi de toprak sahiplerini ve köylüleri birbirinden ayırmaksızın, halkının çoğunluğu Arap olan toplumlarda hiç rastlanmayan bir düzen ve istikrar vaadi sunuyordu (2).

Aslen Bosnalı bir köle olan Cezzar Ahmet Paşa, Beyrut'tan Akra'ya kadar olan kıyıyı yüzyılın son kırk yılı boyunca yönetmiş, bunu sağlarken de, kanlı katliamların çok yaygın olduğu bir bölgede bile adını "Kasap"a çıkarmak türden yöntemler kullanmıştı.

Osmanlılar Anadolu'da ancak Marmara kıyılarında, Bursa, Eskişehir ve Toroslar ötesindeki Karaman vilayetinde otorite sağlayabilmekteydiler. Bunların dışındaki batı Anadolu, altı feodal ailenin kontrolündeydi: kuzeydoğuda, padişahın gücünün en aza indiği Kürt bölgelerine sınır olan yerlerde Paşaoğlu, Ankara ve Kayseri dolaylarındaki orta Anadolu yaylasında Çapanoğlu, Trabzon dağları ardında Canikli, güneybatıda Menderes vadisini Aydın'dan kontrol eden Karaosmanoğlu, Antalya çevresinde Yılanlıoğlu ve Adana bölgesinde de Küçükalioglu. Rumeli tarafında da durum aşağı yukarı buna benziyordu. Orada da dört güçlü feodal bey vardı: Tirsiniçlioglu İsmail, Bulgaristan'ın Tuna kıyılarındaki Rusçuk'dan batıdaki Nikopol'e kadar olan alanda hakimdi. Dağdevirenoglu, Edirne bölgesini kontrol ediyordu. 1770'de kuzey Arnavutluk beyi olan Buşatlı Kara Mahmut daha önce babasının üzerinde hak iddia ettiği İşkodra paşalığını da ele geçirmişti. Bu savaşçı beylerin en ünlüsü Ali Tepe-

denlioğlu'ydu. Onun fırtınalı egemenliği yarım yüzyıl devam etmişti (3). Tepedelenli Ali Paşa'yı hiç kimse doğduğu yerle bağdaştırarak düşünmez. Çünkü Tepedelen güney Arnavutluk'taki bir ırmak üzerinde, unutulmuş bir köydür. Bu kişi en çok, 1788'de ele geçirdiği, Epirüs üzerindeki Yanya kalesiyle hatırlanır. I. Abdülhamit bu hizmetini birkaç ay sonra ödüllendirmiş ve onu Tırkale Paşası yapmıştır. Ama Tepedelenli Ali Paşa zaten 1770'de bile güney Arnavutluğun beyiydi. Kendini daha 28 yaşındayken Tepedelen beyi ilan etmişti. Arnavutluk'taki bu küçük güç merkezinden başlayarak ilerleyen Ali Paşa, yüzyıl sonuna doğru oğullarıyla birlikte Epirüs ve Tesalya bölgelerini, hatta Mora yarımadasının büyük bölümünü yönetir duruma gelmişti.

Bu taşra beylerinin çoğu kaprisli ve zalimdi. Ama içlerinden bazıları, despot niteliklerini arada sırada bazı iyi niyet ve merhamet jestleriyle yumuşatıyordu. Modern Bağdat, Memluk lideri Büyük Süleyman Paşa'nın güçlü ve aydın yönetimini haklı olarak hala hatırlamaktadır. Doğu sınırları çoktan beri, az maaş alan askerlerin doldurduğu Osmanlı garnizonları tarafından pek üstünkörü korunuordu. İranlılar birkaç kez ciddi tehdit oluşturmuş, Basra kentini dört yıl boyunca işgal etmişlerdi (1775-79). Ama daha sonra, 1780'le 1802 arasında, gerek Mezopotamya, gerekse bugünkü Irak'ın büyük bölümü, Süleyman tarafından Bağdat'tan yönetilmiş, Süleyman orada Bedevileri kontrol altına almak ve İranlıları durdurmak için demir pençeli bir yönetim kurmuştu. Ne var ki o da Konstantinopl'daki padişaha büyük nefret duyuyor ve ona göndermesi gereken yıllık paraların pek azını gönderiyordu.

2500 kilometre kadar uzakta, imparatorluğun Avrupa sınırlarında, tek tek beyler, başkentte olabilecek her türlü taşkınlığı aşan bir İslam fanatizmi göstermekteydiler. Örneğin Bosna'da son derece tutucu bir Müslüman toprak sahibi kitlesi, Hristiyan köylülerden çok ağır vergi toplu-

yordu. Ne var ki bu toplanan paraların pek azı Konstantinopl'a varabiliyordu. Saraybosna'yı kendi kaleleri haline getiren seçkinler vilayet başkenti Travnik'e peşpeşe gelen valilere meydan okuyor, onların tehlike yaratacak kadar yenilikçi olduklarını ileri sürüyorlardı. Ama aslında seçkinler de, valiler de, bir başka çifte tehlike karşısında savunmaya geçme durumundaydılar. Katolik Macaristan'ın buraları istila etmesi her zamandan fazlaydı. Ayrıca bir tehlike de Karadağ'dan geliyordu. Karadağ bağımsızlığına son derece düşkün bir komşuydu. Karadağ'ın Ortodoks yöneticisi Prens Piskopos Danilo 1702'de Noel'i kutlamak için prenslik sınırları içindeki her Müslümanın katlini emretmişti. Seksen yıl sonra, Danilo'nun yeğeninin çocuğu olan bilge ve yetenekli Vladika Peter 1782'den 1830'a kadar Setinye Prensi olmuş, köyleri üç kere yağma edilen Karadağ'dan Türkleri uzak tutma mücadelesinin bir parçası olarak ülkeyi Batılılaştırmaya girişmişti. 1799'da Vladika Peter, padişahтан Karadağ'ın hiçbir zaman Bab-ı Ali'ye bağımlı olmadığını kabul eden bir ferman koparmıştı. Balkan prensliklerinin en küçüğüne verilen bu güvence aslında pek de pahalıya mal olmayan bir jestti ve bir kriz sırasında verilmişti. 18. yüzyılın son yirmi yılı boyunca Osmanlı düzeni, varlığına yönelik peşpeşe saldırılar nedeniyle çok sarsılmış durumdaydı. 1780'li yılların başında, merkezi yöneticilerin yozlaşmışlığı, vilayetlerin pek çoğundaki anarşi ve uzak bölgelerin kopma tehdidi, güçlü komşularını, imparatorluğun son yıllarını yaşayan bir güç gibi görmeye tahrik ediyordu. Büyük Katerina, sevgili Prens Potemkin'in etkisi altında, Habsburg İmparatoru II. Joseph'le mektuplaşıyor, ona bir ittifak teklif ediyordu. Bir yandan Avusturya, bugünkü Romanya'yla Yugoslavya'nın hayli büyük topraklarını eline geçirecek, bir yandan da Rusya, Karadeniz çevresindeki Türk topraklarını yutacak, Rumeli'de özerk devletler kuracak ve sonunda da Katerina'nın torunu (henüz bebek olan)

Grand Dük Konstantin Pavloviç'e (1779-1831) bağı yeni bir Bizans İmparatorluğu yaratabilecekti. 1783 Nisan'ında Katerina, gizli "Yunan Projesi"nin ilk adımı olarak Kırım'daki Tatar Hanlığı'nı ilhak ettiğini ilan edince, Konstantinopl'da yaygın bir güceniklik ve kızgınlık başgösterdi (4). Ama savaş ilan edilmedi. Padişahla vezirleri, güçlü bir müttefik bulmadıkça zaferi kazanabileceklerinden pek emin değillerdi. Ortada öyle bir müttefik de görünmüyordu.

Ama Abdülhamit'in Rus tahriklerini görmezden gelmesi de giderek güçleşiyordu. Padişahın en büyük kaygısı 1783'de Gürcistan üzerinde koruma haklarını perçinledikten sonra Rusların Kafkaslarda sürekli olarak ilerlemesiydi. Ama daha başka can sıkıcı şeyler de yapıyorlardı. Rum Ortodoks din adamlarının St. Petersburg'u ziyaret etmek için cesaretlendirilmesi, Bükreş, Yaş ve birkaç Yunan adası halkının Rus konsolosluk görevlileri tarafından ayaklanmaya kışkırtılması, 1786'da Dinyeper üzerindeki 10.000 kişinin oturduğu Kerson'da, Karadeniz ticaretini yönetebilmek için nehir ağzına bir kule yapılması, Çariçe'nin yeni elde ettiği Kırım topraklarında zaferle ilerlemesi gibi şeyler. Abdülhamit hem fizik olarak güçlü kuvvetli, hem de zihin olarak uyanık bir insandı. Bilinen çocuklarının sayısı yirmi ikiydi. Ama 1785 yılı geldiğinde artık hızla yaşlanmaya başlamış, saray entrikaları karşısında da kuşkuculuğu fena halde artmıştı. O yılın ilkbaharında, yeniçeri kuvvetlerini yüzde altmış azaltmayı başarmış olan Halil Hamit'in yakalanıp öldürülmesi komplosuna göz yummuştu. 1786 Ocak ayında padişah, Koca Yusuf Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Koca Yusuf, sonradan Müslüman olmuş bir Gürcüydü. Mora valiliği sırasında, vilayetin her köşesinde Rus ajanları görme vehimlerine kendini kaptırmıştı. 1787 Ağustosunda Koca Yusuf, o sırada çok hasta olan Abdülhamit'i, müttefik bulamamış olsalar bile Ruslara savaş açmaya ikna etti.

Rusya'yla yeniden başlayan bu savaş, Osmanlıların aralıksız yirmi dört yıl hep yabancı ülkelere karşı savaşmak zorunda kalacakları bir yarım yüzyılın başlangıcını simgeliyordu. Bu dönem içinde padişahlar bir yandan çeşitli uzak vilayetlerdeki on beş ayaklanmayı bastırmak için asker yollamak zorunda kaldılar. Ayaklanmaların en ciddi olanları, zamanla birer ulusal kurtuluş hareketine dönüştü. Orduyu ve donanmayı zorlayan bu talepler, Türklerin yaşadığı topraklardaki ekonomik büyümeyi durdurdu ve Abdülhamit'in ardından tahta çıkan iki kararlı padişahın, III. Selim'le II. Mahmut'un reformlarının da karakterini sınırladı. Aynı zamanda, Bab-ı Ali'yi de Avrupa diplomatik sisteminin içine soktu ve ortaya bir Doğu sorunu getirdi. Zamanla bu sorunun ancak çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesiyle halledilebileceği belli oldu.

1787'de Koca Yusuf Paşa'nın açtığı savaş, başlangıçta yavaş gelişti. Savaşın başlamasından altı ay sonra II. Joseph, Çariçe'nin müttefiki olmayı kabul ettiğinde bile, pek bir şeyler olmuyordu. Karada Avusturyalılar Bosna'ya girip Bukovina'dan Kuzey Boğdan'a geçtiler, Ruslar da sonunda Bug ve Dinyester sularının birbirine yaklaştığı yere hakim olan Oçakov kalesini almayı başardılar. Haziran 1788'de Dinyeper bataklıkları arasında iki deniz savaşı yapıldı, Amerikalı kahraman John Paul Jones'un komuta ettiği küçük bir Rus filosu, yeni diriltiilen Osmanlı donanmasının zaafılarını sergiledi. Aslında Rusya'yla Avusturya arasında pek bir koordinasyon yoktu, çünkü her iki imparatorluk da Avrupa'da başka sorunlarla yüz yüze idi. Ruslar Habsburgların Sırbistan'da kazandığı zaferden ta Suvorov'un 1789'da Foskani'deki on saatlik savaşı kazanmasına kadar yararlanamadılar. Ama ertesi yaz, Suvorov'la Kutuzov Türk savunma mevzilerine yıldırım gibi saldırırken, Avusturya Osmanlılarla barış görüşmelerine başlamıştı bile. Osmanlı temsilcileri Habsburg-

lardan Zıştovi anlaşmasında (Ağustos 1791) iyi koşullar sağladılar. Ardından da İngiliz, Prusya ve Hollanda arabuluculuğu sayesinde, Rus orduları Tuna'nın güneyine inmeden savaşın sona erdirilmesi sağlandı. Bununla birlikte, 1792 Ocak ayında imzalanan Yaş anlaşması yine de Bab-ı Ali için küçük düşürücü bir anlaşmaydı; çünkü çok uzun zamandır bir Türk gölü olarak bilinen yer artık öyle olmaktan çıkıyordu. Padişah yalnızca Katerina'nın Kırım'ı ilhak etmesini ve Gürcistan'ı koruma haklarını kabul etmekle kalmıyor, aynı zamanda Rus sınırının aşağı Dinyester'e kadar ilerlemesine de razı oluyordu. İşte 1794 Ağustos'unda Odessa limanının yapılması için ilk temel taşlarının dizilmeye başladığı bölge burasıydı. Kısa bir süre sonra bu liman, Karadeniz ticareti konusundaki rekabet açısından Osmanlılara nehrin iç kesimindeki Kerson'dan çok daha büyük bir tehdit oluşturacaktı (5).

I. Abdülhamit de, daha önceki bir savaşta Ruslarla çatışan selefi gibi, savaşın en kızgın zamanında felç oldu. Yeğeni III. Selim tahta Nisan 1789'da çıktı. Aynı tarihte George Washington, Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk başkanı oluyor, Fransa'da da halk temsilcileri Versailles Sarayı'nda, XVI. Louis'nin "Etats Generalc"i için toplanıyordu. Amerika'daki olaylar Selim'i pek etkileyemezdi. Ama Fransa'da olup bitenler doğrusu çok ilginçti. Kafesteki sözde hapis süresi içinde bile Selim, XVI. Louis ile temas halindeydi. Güvendiği dostu İshak Bey, Selim'in özel elçisi olarak 1786'da Versailles'a gitmiş, Osmanlıların uzun süreli dostu olan Fransa'nın, orduyu modernleştirme ve Rusları durdurma konusunda yardım etmesi konusunda ricada bulunmuştu. Ama Louis'nin saltanatının ilk on üç yılı boyunca dışişleri bakanı olan Kont de Vergennes zaten daha önce Konstantinopl'da sefir olarak bulunmuş biriydi. Osmanlıların reform niyetleri konusunda ciddi kuşkuları vardı, ayrıca bir Fransız-Rus savaşına yol açabilecek nedenler yaratmayı da istemiyordu. Louis'nin

Selim'e verdiği cevap, temkinli ve kibirliydi. "Konstantinopl'daki Müslüman topçu subaylarına savaş sanatları için gösteriler yapmaları ve örnekler vermeleri konusunda ekipler yollamış bulunuyoruz. Ve onları orada, gerekli görüldükleri sürece tutma kararındayız" (6) diyordu Louis, 20 Mayıs 1787 tarihli mektubunda.

Rus savaşı boyunca Fransız subayları, Haliç'teki askerlere öğüt vermeyi sürdürdüler. Askeri el kitaplarının Türkçeye çevirileri, Fransız sefaretinin mükemmel matbaasında çok iyi biçimde basılıyordu. Böylelikle, hırslı Türk topçu uzmanlarına, Napolyon'un askeri okulda öğrendiklerini aynen okuyup öğrenebilme şansı tanınmış oluyordu. Elbette ki bunlar Karadeniz kıyılarındaki savaşın dengesini kendi başına değiştiremezdi. III. Selim'in niyeti ve istekleri ne olursa olsun, ilk üç yıllık saltanatı boyunca Osmanlı devletini daha iyiye götürme yolunda pek fazla bir reform yapamayacağı ortadaydı, çünkü o dönemde padişahın ve vezirlerin davranışını etkileyen şey, Rus cephesinden her gün gelen haberlerdi. Ama yine de, 1791 sonbaharında Selim, hem dinci, hem de laik kesimden yirmi iki kişiye, imparatorluğun zayıf noktalarını ve bu konuda neler yapılması gerektiğini belirten bir rapor hazırlamalarını emretmişti. Birkaç ay sonra Yaş anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'na cephelerde bir soluk alma süresi tanıyınca, padişah Batılılaşma politikasını uygulamaya koymaya karar verdi. Avrupalı devlet adamlarının Paris'te olup bitenlerle meşgul olmasından yararlanarak, orduyla donanmayı gerek eğitim, gerekse teçhizat bakımından Batı standartlarına yükseltebilmeyi umuyordu.

Bu iyiniyet aslında göze çok tanıtık bir şey gibi görünmektedir. Ama Selim'in planları, daha önce reform yapmaya kalkışan seleflerinkini kat kat aşıyordu. Topladığı yirmi iki rapor Selim'i bir "Yeni Düzen" (Nizamı Cedid) arama yolunda cesaretlendirmiş ve padişah yukarıdan gelen bir devrimi gerçekleştirmeye karar vermişti. Yönetim-

deki değişiklikler arasında, valilikleri güçlendirecek yeni yasaların çıkarılması, uzmanlaşmış laik okulların kurulması ve bu okullarda ordu ve donanma mensuplarına savaş ve komuta konularında dersler verilmesi (buna Fransızca öğretmek de dahildi), tahıl ticaretinin kontrolü, belli başlı Avrupa güçleriyle sefir düzeyinde düzenli diplomatik ilişkilerin oluşturulması ve taşra valiliklerinin topladığı vergilerin yeni kurulacak bir hazineye ulaştırılması yöntemlerinin değiştirilmesi sayılabilirdi. Bu valiliklere kahve, içki ve tütüne vergi koyma hakkı tanınmıştı. Daha önceki padişahlar, modern gemi yapımına, hafif ve ağır topçu birliklerinin reformuna ara sıra destek vermişlerdi. III. Selim ise Ege kıyı vilayetlerinde bulunan donanmanın denetimini güçlendirdi, topçuların ve diğer uzmanlık dallarında görev yapanların disiplinini arttırdı. Ayrıca herkesin kaygılarına aldırmadan Fransız usulünde eğitilmiş ve modern silahlarla donatılmış yeni süvari birliklerini kurdu. Her türlü yeniliğe büyük kuşkuyla bakan yeniçerilerin ödenmemiş ulufeleri ödendi, aktif serviste bulunurlarsa kendilerine daha fazla para verileceği, ödemelerin de hep belli günlerde yapılacağı vaat edildi. Ama yeni birliklere alınan Türk gençlerinin Üsküdar tepelerinden boğaza bakan kışlaları, yeniçerilerin yerleşmiş nüfuzuna doğrudan bir tehdit gibi geliyordu. Sultan Selim'in diğer reformları çabucak unutuldu, Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) sözü de yalnızca kurduğu yeni süvari birliklerine verilen bir ad olarak benimsendi.

Selim Paris'te yaşanan devrimi yakından izliyordu (7). 1793 Haziran'ında, Yurttaş Marie Louis Henri Decorches ya da eşitlik iddialarından önceki adıyla Marki de Saint Croix, Fransa Cumhuriyeti'nin temsilcisi olarak Konstantinopl'a geldi. 14 Temmuz'da iki Fransız gemisi Sarayburnu'na demirledi, tarafsız bir tutum içinde, Osmanlıların hilalli bayrağını, Amerika'nın çizgili ve yıldızlı bayrağını ve üç renkli Fransız bayrağını dalgalandırarak top atışla-

rıyla selam verdi. Boğaz kıyısına törenle bir “özgürlük ağacı” dikildi. Sekiz hafta kadar sonra padişah Paris’e ayrıntılı bir envanter yollayarak, ordusuna ve donanmasına Fransa’dan geçici olarak istediği teknisyen ve eğitimcilerin uzmanlık alanlarını bildirdi. Fransa’nın kendi sınırları konusunda o sırada hayli kaygılı olmasına rağmen, Kamu Güvenliği Komitesi padişahın isteklerini dikkatle inceledi. Aşağı Tuna’da bir Doğu Cephesi’nin bulunması ya da Karadeniz’de saldırgan bir donanmanın varlığı, Avusturya ve Rusya yöneticilerinin Ren’de ve Kuzey İtalya’da savaşı Fransız ordularına yönelttiği dikkati zayıflatabilirdi. Selim’in danışmanları da zaten Paris’teki devrimcileri seve seve teşvik etmeye hazırdılar. Padişah’ın özel katibi, 1792 başlarında, Fransa’yla Avusturya arasında savaş çıkacağı belli olduğu sıralarda yazdığı bir mektupta, “İnsallah Fransa’daki ayaklanma Osmanlı İmparatorluğu’nun düşmanları arasında frengi gibi yayılır” diyordu (8).

Ama Selim, kendi imparatorluğunu Jakobenlerle yapılacak geri dönülmez bir işbirliğine tümüyle bağlamayacak kadar akıllıydı. Diplomatik sistemini modernleştirmeye karar verdiğinde, sefirlerini Avrupa saraylarına özel durumlarda yollamak yerine daimi olarak atamaya karar verdi. İlk Osmanlı temsilcisini de Paris’e değil, Londra’ya göndermeyi tercih etti. Bu kararının üç sağlam gerekçesi vardı. Başbakan William Pitt’in Karadeniz’de Rusların genişlemesine, özellikle de Oçakov’daki merkezleşmesine karşı olması, henüz İngiltere’nin Osmanlılığı varlığına göz dikmemiş olması ve III. George’un sefiri olarak Konstantinopl’da on sekiz yıllık hizmeti sona ermek üzere olan Sir Robert Ainslie sayesinde İngiliz aristokrasisini padişahın bir dereceye kadar tanımış olması yeterince ağırlıklı nedenlerdi. Kısa bir süre sonra Selim daimi sefirlerini Berlin’e, Viyana’ya ve St.Petersburg’a da gönderdi. Ancak ondan sonra Fransa Cumhuriyeti’ne bir sefir atamaya sıra geldi.

Selim için Paris'le ilişkiler kurmak, diğer başkentlerden çok daha doğaldı. Çevresindeki yetkililerin bir kısmı, Fransızca'ya daha şimdiden aşinaydı, padişah da bu dili bilmiyormuş gibi görünmesine rağmen, Fransızca öğretimini teşvik ediyordu. Avrupa'da hükümet ve yönetim sistemlerini akılcı bir temelde inceleyen ve başka geleneklerin biçimlendirdiği insanlar için projeler üreten yazarlar yalnızca 18. yüzyıl Fransa'sında çıkmıştı (9). Selim'in ordu ve

donanma kütüphanelerine istediği eserler Marsilya'dan gemilere yüklenirken, bunlar arasında Grande Encyclopedie'nin serisinin de bulunması ilginçtir. Ama bütün bu seçkin öğrenme çabalarından daha genel anlamda etkili olan şey, ticari ilişkiler olmuştur. Bunların çoğu, tüm Doğu kesiminde ve özellikle Suriye'de çoktan beri yerleşmiş ilişkilerdi. Daha yakın geçmişte Fransızların imparatorluk merkezine yakın alanlarda yaptığı ticaret de seksen yılda üç katına çıkmış, İzmir'de oldukça büyük bir Fransız topluluğu oluşmuştu. Bir kültürün diğerine etkisi elbette iki yönlüydü. Yüzyıl başında Paris ve Versailles'ın modaya düşkün sosyetesini, Turquerie'nin zevkine varırken, Konstantinopl da Fransız mobilyalarını, bahçe süslemelerini ve dekoratif desenlerini keşfediyordu.

“Frenk” adetleri III. Ahmet'in tahtına mal olmuştu. Selim de çevresindeki her yeniçeri ikide bir Mekke'ye doğru dönerken bir Halife Sultan'ın bu kadar sık Paris'e “yönelmesinin” biraz tehlikeli olabileceğini anlamış olmalıydı. Bir türlü belleklerden silinmeyen bir efsane, Selim'in bu frenk sevgisini, Aimee Dubucq de Rivery adlı genç bir Fransız kadınından çok hoşlanmış olmasına yorumlamaktadır. Bu genç kadın Marsilya'yla Martinik arasında deniz yolculuğu yaparken kaybolmuştur (10). Dillerde dolaşan masala göre onu Berberi korsanları esir almış, I. Abdülhamit'e bir cemile olmak üzere armağan

olarak Cezayir'den Konstantinopl'a yollamışlardır. Bu kadının "Fransız Sultan" adıyla ölene kadar sarayda mutlu bir hayat sürdüğü, Selim'in kuzeni II. Mahmut'un annesi olduğu söylenmektedir. Ama II. Mahmut aslında Aimee'nin kaybolmasından üç yıl önce doğmuştur. Bu zavallı kadının, Türkiye bir yana, Cezayir'e varabildiğine dair bile hiçbir dişe dokunur kanıt yoktur. Ama onun saray haremının favorilerinden olduğunu kabul etsek bile, Sultan'ı Fransız politikası ve etkinlikleri konusunda aydınlatabileceğini nasıl söyleyebiliriz? Zaten kendisi bunları bilemeyecek kadar gençtir. Her Martinique'li kadın, Paris hayatı konusunda Napolyon'un eşi İmparatoriçe Josephine (Aimee'nin uzaktan akrabasıydı) kadar bilgili olamaz. Esasen Sultan Selim için de Fransız hayranlığı asla kişisel düzeyde değildir. Her zaman siyasal ve askeri düzeyde kalmıştır. Fransızlar aracılığıyla kendi imparatorluğunu modern savaş bilimine kavuşturacak bir anahtar keşfedebileceğine inanmıştır.

1795'de kısa bir süre için, Tümgeneral Bonaparte bu anahtarı padişaha sunabilecekmiş gibi göründü. 20 Ağustos'ta Napolyon, meslek hayatında son on beş aydır pek az ilerleme kaydetmiş bir komutan olarak, erkek kardeşi Joseph'e, "İstersem hükümet beni Türkiye'ye, iyi bir maaş ve parlak bir sefir rütbesiyle göndermeye hazır. Orada Grande Turk'ün topçularını düzenlemek benim görevim olabilir" diye yazmıştı. Bundan on gün sonra da Savaş Bakanlığı'na şöyle bir not bırakılmıştı: "Bazı zor durumlarda, özellikle Toulon kuşatması sırasında topçu birliklerine komutasıyla belli bir isim yapmış olan General Bonaparte, Türkiye'ye giden bir hükümet misyonuna refakat etmeyi önermektedir. Yanına her biri savaş sanatının belli bir dalında uzmanlaşmış altı yedi subay alacaktır. Eğer bu yeni çabasında Türk imparatorluğunu daha güçlü kılabilir, bu imparatorluğun kalelerini daha içine sızılmaz hale getirebilirse, ülkesine çok önemli bir hizmet yapmış ol-

duğuna inanacak ve döndüğünde ülkesinin kendisine şükran duymasını hakedecektir.” (11) Eylül ayı ortasında da kendisine bir pasaport verildiği bilinmektedir. Ama yola çıkamadan önce, 5 Ekim günü Saint-Honore’de yürüyüşe geçen bir kalabalık, “Yurttaş Bonaparte”ı Fransız tarihine sokuvermiştir. Böylece Konstantinopl’u, bir zamanlar “dünya imparatorluğunun merkezi” dediği kenti hiçbir zaman görememiştir.

Napolyon’un Türkiye misyonu, tarihin en hayranlık uyandırıcı gerçekleşmemiş ihtimallerinden biridir. Onun dehasının imparatorluğun gerilemesini durdurabileceği düşünülebilir. Ancak 26 yaşındaki pek tanınmamış bir Korsikalı, kendisinden önce Baron de Tott’un ve kırk yıl sonra bu işe kalkışacak Binbaşı von Moltke’nin yapamadığını nasıl başaracaktı? Bütün Batılılaşma çabalarının karşısında, dört yüzyıllık gelenek ve önyargılar vardı. İmtiyazlı bir avuç yetkilinin bencil çıkarları bunu daha da yoğunlaştırıyordu. Bonaparte ancak Konstantinopl’a bir fatih olarak girer ve sonradan İslam dinini benimserse bu imparatorluğu yeniden biçimlendirebilirdi; hatta 1798-99 yıllarına yayılan birkaç aylık kısa bir süre için, bu bile olası görünüyordu.

1760’ların ortalarından bu yana, Marsilyalı tüccarlar-
dan oluşan bir baskı grubu, peşpeşe gelen hükümetleri, Mısır’ı alıp orada bir koloni kurmaya zorluyordu. Cloiseul bir ara böyle bir projeyi desteklemiş, ama Vergennes, Osmanlı yönetimi konusundaki uzun süreli tecrübelerine dayanarak, Sultan’la şimdiki iyi ilişkileri sürdürmenin Fransız ticari çıkarlarına daha yararlı hizmetler getireceğini savunmuştu. İlk devrim hükümetleri de bu çizgiyi izledi. Ama yönetim yine de kararsızdı. İtalya zaferini kazanmış olan Bonaparte’dan peşpeşe gelen muhtıralar, yöneticileri sonunda doğuya bir kuvvet gönderme konusunda ikna etti. 1798 Nisan’ında Bonaparte’ın Mısır’a asker çıkararak doğudaki Fransız çıkarlarını İngilizler aleyhine

sağlamlaştırmasına karar verildi. Bu arada Memluklerin Kahire'deki o yozlaşmış nüfuzu yok edilecek, padişaha bağlı iyi ve yararlı bir yönetim kurulacak, yıllık vergiler de Konstantinopl'daki hazineye daha düzenli olarak aktarılabilirdi. Seferin temel ilkeleri, Müslüman inancına saygı gösterilmesi gerektiğini özellikle vurguluyordu. Bab-ı Ali'nin bu hareketteki iyi niyetten kuşku duymaması için de, 1797 Temmuz'unda ilk defa Dışışleri Bakanlığına getirilen Talleyrand'ın Haliç'e doğru bir yolculuk yapmasına, Sultan'a Fransız politikasının altında yatan incelikleri anlatmasına karar verilmişti. Bu ilginç karşılaşma hiçbir zaman gerçekleşmedi. General Bonaparte, 38.000 kişilik bir kuvvetle, Mayısın üçüncü haftasında gemiye binip Mısır'a doğru yola çıktı. Ama Talleyrand Konstantinopl yolculuğuna çıkmadı. Zaten çıkmaya baştan beri pek niyeti yoktu (12).

Yönetim dört beş ay boyunca Mısır seferini destekledi. Başlangıçta her şey iyi gidiyordu. Bonaparte, Memluk devletlerini Piramitler Savaşı'nda (aslında piramitlere 25 kilometre uzakta) yenilgiye uğrattı ve üç gün sonra, 21 Temmuz'da, zaferle başkent Kahire'ye girdi. Kurduğu sivil yönetim, iyi hükümetin bir örneğini oluşturunuyordu. Mısır'da yüzyıllardan beri bu kadar iyi bir yönetim görül-müş değildi. Savaşa rağmen, sulama projelerine başlandı, yeni değirmenler, hastaneler yapıldı, piyasalarda durum düzeldi ve vergi toplanması iyileştirildi. İyi niyetli bir padişahın Konstantinopl'da yararlı görebileceği her reform, Kahire fatihinin imzasını taşıyan emirlerde uygulanıyordu. Minareleri bayrak direği diye kullanma saygısızlığının dışında, Napolyon dindar Müslümanları memnun etmek için her türlü çabayı gösterdi, ulema'ya İslam öğretilerine büyük saygı duyduğunu söyledi, kendisinin de din değış-tirmeye istekli olabileceğini ima etti. Fransızların girdiği her köy ve kasabada, duvar ilanları Arapça olarak asılıyordu. Bu ilanlarda özgürlüğe kavuşmanın ne kadar iyi

bir şey olduğu anlatılıyor, okuma bilenlerin bu yazıları bilmeyenlere anlatması umuluyordu:

Ey Mısır halkı... ben buraya sizin haklarınızı korumak, o hakları ihlal edenleri cezalandırmak için geldim. Allah'a, onun Peygamberine ve Kuran'a olan saygım Memluklerinkinden fazladır... Biz tüm gerçek Müslümanların dostuyuz. Müslümanlara karşı savaş açılmasını isteyen Papa'yı mahvetmedik mi? Yüzyıllar boyunca (Allah razı olsun) Padişah Hazretleriyle dost, onun düşmanlarıyla düşman olmadık mı?.. Herkes, "Padişahım çok yaşa!" diye bağırırsın! Onun müttefiki olan Fransız ordusu da çok yaşasın! Memluklere lanet olsun! Halka mutluluk gelsin!" (13).

Bu sözler Konstantinopl'da pek buruk bir tepki yarattı. Padişah Fransız ordusunu kendi müttefiki saymadığı gibi, Eylül ayında Fransa Cumhuriyetine resmen savaş ilan etti. Bir ay sonra çıkan bir ferman, Mısır'ı ellerinde tutan "kafir vahşilere" karşı cihad açıldığını ilan ediyordu.

Ama Yönetim artık Mısır'la ilgilenmiyordu, çünkü Amiral Nelson'un 31 Ağustos'ta Nil nehrinin ağzında kazandığı deniz zaferi, Marsilya ve Toulon'un İskenderiye'yle olan bağlantısını kesmişti. 4 Kasım'da Talleyrand, Bonaparte'a, isterse Hindistan'a yürüyebileceğini, ama istemezse Mısır'da kalıp orada tıpkı kuzey İtalya'da yaptığı gibi Fransa'ya bağlı bir vilayet düzeni kurabileceğini bildirdi. Ya da isterse Filistin, Suriye ve Anadolu'ya yürüyebilir, Konstantinopl'u almaya çalışabilirdi. Bu şatafatlı talimat Napolyon'un karargahına 25 Mart 1799'dan önce ulaşamadı. O zamana dek Napolyon kendi iddialı planını çizmiş ve kuzeye yürüyüp Akra'yı kuşatmıştı (14). Orada,

Bonaparte seferinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan sert bir tepki alacağı belli oldu. Selim gerçi Memluk kapkaççı-

larının sindirilmesinden memnundu, ama imparatorluğunun oldukça zengin bir vilayetini Fransızlara kaptırmaya hiç hazır değildi. Filistin ve Suriye'nin hizipçi beyleri, Sultan'ın Şam'daki valisiyle işbirliği yapıp istilacılara karşı koydular. "Kasap" Ahmet Cezzar, Bonaparte'ın kuzeye yürüyen ordusunu durdurmak için 100.000 kişilik bir ordu toplamayı başardı ve Komodor Sidney Smith komutasındaki küçük İngiliz filosunun desteğiyle Fransızların Akra'ya yönelik saldırılarına yedi hafta boyunca karşı koydu. Bu süre içinde Selim'in Nizam-ı Cedid birlikleri Rodos'tan gelip garnizonu güçlendirdi.

Askerleri arasında hastalık yayılmaya başlayınca Bonaparte, Akka kuşatmasını kaldırdı. General Kleber, 16 Nisan'da Tabor dağı yöresinde sipahileri bozguna uğrattı ve Fransızlar bu son zaferin keyfi içinde Suriye'den geri sin geri Mısır'a çekildiler. İngiliz ve Rusların deniz desteğiyle, 60 gemilik bir konvoy temmuz ortalarında Mısır kıyılarına Nizamı Cedid ve yeniçerilerden oluşan 15.000 kişilik bir kuvvet getirdi. Bu askerler Ebukir yöresinde, nakliye için kullanılacak atların gelmesini beklemeden kıyıya çıktılar ve İskenderiye'deki Fransız üssünü tehdit ettiler. Ne var ki, savaşta pişmiş Fransız süvarilerinin kendi hatlarına girmesini engelleyemediler ve Napolyon'un generali Murat'ın süvarileri tarafından dağıtıldılar. Fransızların bu zaferi anlatan raporunda yeniçerilerin çılgınlığı tarif edilmekte, "Ganimet toplamak için yaralı askerlerin kafasını kesmeye öyle hevesliydi ki, düşmanın gelecek saldırısı için toplanıp hazırlanmayı bile düşünmüyorlardı" denilmektedir.

Napolyon bir daha Osmanlı birliklerine karşı savaşmadı. Ekim ortalarında Fransa'ya dönmüştü, bir ay sonra da Birinci Konsül seçildi. Osmanlı İmparatorluğu İkinci Koalisyon'a katılırken savaş Napolyon'un Mısır'dan ayrılmasından sonra da sürdü. 1801'de bir Osmanlı ordusu, İngilizlerin deniz ve kara desteğiyle, İskenderiye yakınlarında

başarıyla karaya çıktı ve yedi aylık bir savaş sonucunda Fransızların Arme de l'Orient'ından geri kalmış çaresiz durumdaki askerleri teslim olmaya zorladı. Ertesi yaz Amiens'de bir barış anlaşması imzalandı (15).

Savaş olmuş, özellikle de Napolyon "Doğu İmparatoru" olma hayallerini sürdürürken pek şiddetli geçmişti. Askerler inançları sarsılınca, Yafa'da türlü gaddarlıklar yaptılar. Aşağı Mısır'da patlak veren iki ayaklanmadan sonra, Napolyon Kahire'deki Müslüman rehinelere öldürülmesini emretti. III. Selim ise bu sırada kesinlikle Fransızlara hasım bir tutum takınmıştı. Fransız mülklerine el koydu. Hatta Ruslarla işbirliği yaptı ve bir filonun boğazlardan geçmesine izin verdi. Ayrıca bir Rus-Türk askeri kondominyumu, Ege adalarında Venedikliler gittikten sonra kurulan Fransız yanlısı rejimlerin yerini aldı. Ama III. Selim'in yüreğinde her zaman bir Fransız sevgisi yatıyordu. Yardım ya da tavsiye için ilk fırsatta Paris'e dönmek istiyordu. 1798-99'da Talleyrand planlanan misyona göre Konstantinopl'a gitse, büyük bir diplomatik başarı kazansa ve Arme de l'Orient daha Selim'in Mısır topraklarına çıkmadan önce Bonaparte'ın "Sultan ve Fransız ordusu" ittifakı gerçekleşmiş olsa neler olabilirdi... Bu ihtimalleri düşünmek insana çok ilginç geliyor.

Bölüm-5

Sultan Selim'in Garip Akıbeti

Amiends'de, 1802 Haziran'ında imzalanan barış anlaşmasından sonra III. Selim bir kere daha Fransızlarla dostluğa yöneldi. El konulmuş mülkler sahiplerine iade edildi ve Doğu Akdeniz'de çok karlı bir ticaretin gelişmesini kolaylaştırmış olan imtiyazlı ticari ödümler (kapitülasyon) yenilendi. Fransız tüccarların Karadeniz limanlarına çıkabileceklerine dair güvence verildi. Ama yine de, altta yatan derin bir kuşku ve güvensizlik hüküm sürüyordu. Fransızlar hilekar bir politika izliyordu. General Horace-François Sebastiani sonbaharda Suriye ve Mısır'da özel görevle gönderilmiş ve Fransızların sorunlu bölgelerdeki gizli ya da açık etkinliğini güçlendirmeye uğraşmıştı. Aynı tarihlerde Birinci Konsül de, Sultan'a olan saygısını ifade edebilmek amacıyla çok seçkin bir askeri, sefir olarak yollamıştı. General Guillaume Brune bir zamanların devrimci şairi ve hukukçusuydu. Arcola ve Rivoli'de savaşmış, 1799'da Hollanda'ya yönelik İngiliz-Rus işgal girişimini püskürtmüştü. Selim'in Paris elçisi seçimi ise daha garipti. Aslında fanatik bir Müslüman olan Mehmet Sait Halit Efendi kafirlerin nefret verici diyarındaki uğursuz başkente gönderilmekten bü-

yük utanç duyuyordu.

Barışın gelmesi, Selim'in Suriye, Lübnan ve Anadolu'daki feodal beylerle işbirliğine son verdi. Ama Sebastiani'nin tüm entrikalarına rağmen, Mısır'dan başlangıçta Sultan'a bağlılık mesajlarıyla haraç paralarının düzenli olarak gönderildiği haberleri geliyordu. Bu biraz Fransızların "iyi yönetim"inin mirası olmakla birlikte, daha çok da Mehmet Ali'nin hesaplı sadakatinden kaynaklanıyordu. Mehmet Ali, Kavala'dan gelme bir tütün tüccarıydı. Napolyon'la aynı yıl doğmuş, Mısır'a bir Arnavut birliğinde genç bir subay olarak gelmiş, eski mevkilerini elde etmeye çalışan iki Memluk liderini yenilgiye uğrattınca hızla terfi etmişti. Padişah onu 1805 Mayıs'ında vali olarak atadığında o daha 1803 yılında başlattığı Bonapartist yönetimler çerçevesinde bir Yeni Düzen kurma mücadelesini başarıya ulaştırmaya çalışıyordu. Mısır'da Batı tipi bir otokrasi kurmak Mehmet Ali'nin otuz yılını aldı. (1)

Balkanlardan batı kesimlerinden gelen haberler ise Sultan Selim için oldukça tatsızdı. Tepedelenli Ali Paşa, Arnavutluk ve Epirüs'de giderek güçlenen egmenliğine, Ege adalarıyla kıyıdaki eski Venedik topraklarını da katmayı umuyordu. Korfu'daki tedirgin Rus-Türk işbirliği, Ali Paşa'nın isteklerini engellemiştir. Ama o kendi bölgesini Yanya'dan yönetmeyi sürdürüyor, Avrupa güçleriyle kendi diplomatik ilişkilerini kuruyor, ordusunu eğitmek için yabancı uzmanlar davet ediyor, Konstantinopl'dan gelen emir ve talimata ise ancak canı istediğinde uyuyordu. Daha kuzeyde şimdiki Bulgaristan ve Romanya sınırlarındaki cephe, iki tecrübeli savaşçı bey tarafından kontrol ediliyordu. Batı kesimi Osmanlı Pasvanoğlu Paşa'nın, doğu kesimi ise Tirsiniklioğlu İsmail'in elindeydi. 1806 yazında her ikisi de ölmüş olduğundan, bu yöredeki etkin askeri güç, Alemdar Mustafa Paşa resmi olarak yalnızca, Rusçuk'tan Silistre kalesine kadar olan çok önemli alandaki Osmanlı askerlerinin başıydı, ama gerçekte Bulgaris-

tan'ın büyük bölümünün sahibi gibiydi. Tuna'nın karşı kıyısında Eflak ve Boğdan beylikleri, Küçük Kaynarca anlaşmasından bu yana özerkliğin tadını çıkarmaktaydılar. Başlarında Sultan'ın atadığı Hristiyan beyler, Konstantin İpsilantis ve Alexander Maruzzi bulunuyordu. Divan'ın nisbeten gerici olan üyeleri her ikisine de Çar'ın ajanı gözüyle bakıyorlardı.

Sırbistan'da III. Selim dönemi yumuşak bir yönetimle başladı. Hatta Sırlara, kendilerini Pasvanoğlu'nun yağmacı adamlarından korumak amacıyla milis kuvvetlerini geliştirme izni bile verildi. Ama padişah Tuna cephesindeki sınırın gerilememesi için savaşçı beylerin desteğini istediğinde, özerkliğe doğru gidiş bir anda durdu. 1804 Şubatı'nda, yeniçerilerin beş yıl süren kötü yönetimi ve talanı sonucunda, Drina ve Morava nehirleri arasında, Sumatya yöresinin ormanlık tepelerinde ulusal bir Ortodoks Hristiyan ayaklanması başgösterdi. Sırp lideri Karajorj Petroviç (bir zamanların domuz yetiştiricisi ve taciri) Avusturya ordusunda eskiden çavuşluk yapmış biri olarak, Sultan Selim'in reformlarını yeniçerilere ve buradaki beylere kabul ettirmek için savaştığını ısrarla ileri sürüyordu ve bu sözlerde biraz gerçek payı da vardı. Selim'i başlangıçta Sırp ayaklanmasından çok, Ali Paşa'nın kibirli tutumu rahatsız ediyordu. Karajorj aralık ayında Belgrad, Smederevo ve Sabak kentlerinde kontrolü eline geçirdi. III. Selim ancak, 1805'de Ruslar da Sırp hareketine aktif destek vermeye başladığında tehlikenin boyutlarını farketti ve Sumatya'da son zamanlarda olup bitenlerin ne tür sorunlar yaratabileceğini anladı. (2)

Bu kadar çok sayıdaki sınır beyliğinde böylesine yaygın çatışmaların olması, başkentte sergilenen diplomatik oyunların önemini daha da artırıyordu. Sultan en güçlü desteği nereden sağlayabilirdi? İngiliz deniz gücü, Tuna boylarında ve Balkanlarda düzeni sağlamaya pek yardımcı olamazdı. Fransız ordusuna yönelebilirdi. Yoksa Rus-

larla tehlikeli bir kucaklaşmayı göze almalı mıydı? Avrupa 1803'de yeniden savaşa kalkışırken Pitt, Üçüncü Koalisyon'u oluşturmaya başlıyordu. Sultan aslında tarafsızlıkta direnerek bağımsızlığını koruma eğilimindeydi. Ama zayıflayan Osmanlı gücü geniş bir alana dağılmış olduğu için, barış umutları beslemek gerçekçi değildi. Belki Brune'la Mehmet Efendi'den daha akıllı sefirler olsa, Türk-Fransız ittifakı yeniden canlandırılabilirdi. Ama Paris'te Sultan'ın elçisi kötü bir espri sayılmaya başlamış, Brune de tıpkı Bernadotte'un altı yıl önce Viyana'da düştüğü duruma düşerek, başarısız bir sefir olup çıkmıştı.

General Bernadotte canı istediğinde davranışlarında çekicilik yaratabilen bir kişiliğe sahipti. General Brune'da bu tür bir özellikten eser yoktu. Küstahlılığıyla Divan'ın ve Bab-ı Ali'nin canını sıkıyor, kendi unvanına ve Paris'teki devletinin şanına yakışan bir muamele görmek istediğinde direniyordu. (3) III. Selim Fransa'da bir kralın başının kesilmesini tepkisiz karşılamakla birlikte, Türk topraklarına özgürlük ağacının dikilmesini kabul etmişti. Ama soylulukla ilgisi olmayan bir askerin kendine imparatorluk yakıştırmasına çok sert tepki gösterdi. Eski Mısır ve Suriye işgalcisini "Fransa İmparatoru" olarak görmediği gibi, onun Brune'a 1804 Mayıs'ında verdiği soyluluk unvanını da kabule yanaşmadı. Napolyon onu İmparatorluğun dokuzuncu en yüksek mareşali yapmıştı. Brune padişahın orduda yapacağı ıslahat için Fransız desteğine mutlaka ihtiyaç duyacağını hesapladığından, Napolyon'a hakarete uğradığını bildirerek pasaportunu istedi. Bab-ı Ali'nin hemen pişman olup özür dileyeceğinden emindi. Ama Sadrazam, Brune'un ülkesine dönmekte serbest olduğunu söyledi. Sefir yola çıkış tarihini iki kez erteledi ve bu arada İstanbul'da tutumun değişeceğini umdu. Sonbahar geldiğinde, başarısızlığını kabullenmekten başka çaresi kalmamıştı. Çanakkale'ye doğru yola koyuldu. Selim'in kişisel tercihleri ne olursa olsun, Fransız etkinliği pek faz-

la bir şey ifade etmiyordu. Bu garip çatışmada, saygınlıklardan daha başka şeyler de tehlikedeydi. Geçen yıl Güney Rusya buğdayının önemli bir bölümü Boğazlardan Fransız bayrağı taşıyarak geçen gemilerle Marsilya'ya ulaşabilmişti. (4) Bu ticaretin de artık sonu gelmiş bulunuyordu.

Fransızların kaybı, Rusların kazancı oldu. Çar'ın sefiri Alexander Italinski, 1802 Aralığı'nda birlikte Haliç kıyılarına vardıkları günden beri Brune'u kışkırtıp durmuştu. Gerçi Italinski'nin istekleri Bab-ı Ali'de pek kabul görmüyordu ama, en azından red cevapları inandırıcı kanıtlarla destekleniyordu. Rus konsülü Mora'ya Fransız ajanların sızdığını, Fransızların oradaki hareketleri teşvik ettiğini, yalnız Cenina'daki Ali Paşa'yla ailesine değil, Suriye çöllerinin ötesindeki fanatik Vahabi gruplarına da bildirmişti. Selim isteksiz olarak Çar'la bir ittifak yapmaya yöneldi. Rus gemilerinin sürekli olarak Boğazlardan geçmesine ve Amiral Dimitri Senyavin'in beş gemilik küçük bir filoyla birkaç bin askeri Korfu'ya ulaştırmasına olanak vermişti.

Napolyon'a gelince, o Divan üyelerinin yarısına Ruslar tarafından maaş bağlanmış olduğuna inanıyordu. Bunu 1805 Ocak ayında Paris'ten Sultan Selim'e yazdığı özel bir mektupla da belirtti. "Büyük Osmanlıların soyundan gelme, dünyanın en büyük imparatorluklarından birinin başında bulunan siz, şahsen yönetmiyor musunuz artık?" diye soruyordu Napolyon. "Rusların size emir vermesine nasıl izin veriyorsunuz?... Kendi çıkarlarınızı gözünüz görmüyor mu?... Ben size bu mektubu, Saray'ın Fransa'da kalan en son dostu olarak yazıyorum... Harekete geç ve seni destekleyenleri mevkie getir, Selim... Ruslar senin gerçek düşmanıdır, çünkü Karadeniz'i kontrol etmek istiyorlar ve Konstantinopl'u ele geçirmeden bunu yapamazlar. Üstelik onlar Yunan dininde ve senin tebaanın yarısı da o dinde." Bu mektup, "Fransa'nın en eski

müttefiki”ne yönelik güçlü bir talepti. Gerçekte mektup padişahı, kendi hükümlarlığını uygulayarak kendi kararlarını vermesini, Fransa’yla yeni baştan iyi ilişkiler kurmasını istiyor, aksi halde Napolyon’un öfkesiyle yüz yüze geleceğini bildiriyor “...ve benim düşmanlığım hiçbir zaman zayıf bir düşmanlık olmamıştır” diyordu. (5)

Talihsiz Selim “hüküm sürmüyor” değildi, ama gücü dışardan bakan bir gözlemcinin farkedemeyeceği kadar sınırlanmıştı. Napolyon’un bu mektubu yazdığı sıralarda, Selim yeni Nizam-ı Cedid birlikleri kurmayı planlıyor, bunun giderlerini karşılamak için de Balkan vilayetlerine bir genel vergi koymayı düşünüyordu. Böyle bir adım atarsa, hem savaşan beylerin, hem de yeniçerilerin acemi asker bulması zorlaşacak ve yeniçerilerden bazılarının yeni birliklere nakledilmesi gerekecekti. Rumeli’nin birçok vilayetinde, yeniçerilerle yeni askerler arasında tatsızlık vardı. Edirne’de askere yazılmak ve talim yapmak imkansız hale gelmişti. Çünkü yeniçeri ağalarıyla yerel seçkinler erzak vermeyi kesmiş ve kent içinden kimsenin yazılmaması için gözcüler dikilmişti. Selim bu duruma ister istemez razı oldu. Çünkü asi güçlerin başkente doğru yürüyüşe geçmesinden korkuyordu.

Osmanlılar iç krizi yaşarken; sınırlar ötesinde de güçler dengesi çarpıcı biçimde değişmişti. 1805 Ekim’inde 50.000’den fazla Avusturya askeri, Ulm’da Napolyon’a teslim olmuş, 13 Kasım’da da Fransızlar Viyana’ya girmişti. 2 Aralık’ta Avusturya ve Rus İmparatorları Austerlitz savaşında kesin bir yenilgiye uğradılar. Üç hafta sonra imzalanan Pressburg anlaşmasına göre Avusturyalılar, Adriyatik denizinde bir zamanlar Venediklilere ait olan tüm toprakları Fransızlara bırakıyor, Dalmaçya’yı da kuramsal olarak Fransız ülkesine vermiş oluyorlardı. Bu durumda Napolyon, sorunlu vilayet Bosna’da, Osmanlılarla sınır komşusu olmuştu. Çok geçmeden Senyavin’in Korfu’daki birliği, Kattaro’yu (Kotor) aldı. Bunu yapmasının

bir nedeni, bu geçiş bölgesini Fransızlara bırakmamak, ikinci ve asil nedeni de, Rusların Karadağlılar ve asi Sırp-larla ilişkisini sağlamaktı. Sultan Selim kararsızlığını uzat-madı. ar'ın son olarak teklif ettiğı ittifakı onaylamayı reddetti ve 1806 Şubatı'nda pek gecikmeli olarak, Napol-yon'a kendisini imparator olarak tanıdığını bildirdi. 9 Ağustos'ta ikinci bir asker-diplomat olan büyük entrikacı General Sebastiani, Konstantinopl'a bir askeri misyon eş-liğinde sefir olarak geldi. Selim'in umutları yeni baştan dirildi ve yirmi yıldır oluşturmaya çalıştığı Batılı, modern bir orduyu belki bu sefer kurabileceğini düşündü.

İmparatorun Sebastiani'ye şahsen yazdığı talimat, on sekiz ay önce Selim'e yollanan mektuptan çok farklı bir dille kaleme alınmıştı. (6) Bu talimat iki bölüm halindeydi. Birincisi, "Fransa'nın en tercih edilen güç muamelesi görmesi için" bir sefirde ne gibi nitelikler bulunması gerektiğini ortaya koyuyordu; nezaket, kurnazlık ve güven bekliyor, küstahlık, kaba kuvvet ve çekingenlik yaratmak istemiyordu. "Bab-ı Ali'ye karşı hiçbir asiye destek veril-meyecek... ne Mısır'da, ne Suriye'de, ne de Yunan adala-rının herhangi birinde". "Güven ve güvenlik duygusu ya-ratılacak". İkinci bölüm ise, Napolyon'un Batılılaşmış bir sultanlığa nasıl davranmak niyetinde olduğunu ortaya ko-yuyordu. Önemli olan nokta, yabancı şansölyeliklerde ha-zırlanan daha sonraki planların hepsinde olduğu gibi, bu-rada da Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak Avrupa'nın hoşgörüsü sayesinde varlığını sürdürebileceğinin varsayıl-masıydı.

"Benim politikamın değişmez amacı, kendim, Bab-ı Ali ve İran arasında üçlü bir ittifak kurmak ve bu ittifakı doğrudan ya da dolaylı olarak Rusya aleyhine kullanmak-tır... Tüm temaslarımız şu noktalara dönük olmalıdır: (i) Boğazların Ruslara kapatılması...; (ii) Yunanlıların Rus bayrağı çekerek seyir etmesinin yasaklanması; (iii) her tahkimatın Ruslara karşı silahlandırılması; (iv) Gürcis-

tan'daki (Osmanlı aleyhine) ayaklanmış asilerin bastırılması, Eflak ve Boğdan'da da Bab-ı Ali'nin kesin yönetiminin yeniden güçlendirilmesi. Ben Konstantinopl'un imparatorluğunu parçalamak istemiyorum. Bana o ülkenin dörtte üçü teklif edilse, yine de böyle bir şey yapmayı reddederim. Ben bu büyük imparatorluğu güçlendirip sağlamlaştırmak ve o haliyle Ruslara karşı kullanmak istiyorum.”

Fransız-Osmanlı-İran ittifakı yalnızca Napolyon'un doğu Avrupa'ya, giderek daha fazla sokulan ordusunun sağ kanadını korumakla kalmaz, aynı zamanda Kafkaslara ve Hindistan sınırlarına bir koridor oluşmasını da sağlardı. Napolyon bu büyük stratejik planını tamamlamakta çok kararlıydı. Bu planın bir parçası olarak Polonya'nın ıssız bir köşesinde karargah olarak kullandığı şatoya İran'dan elçi geliyor ve General Gardane da diplomatik görevle Tahran'a gönderiliyordu.

Napolyon'un genel stratejisi, Rusya'yla İran arasında yedi yıl süren çatışmalar yaratırken, Rusya'yla Osmanlı İmparatorluğu arasında da altı yıllık savaşlar getirdi. Bu savaşlar ya bugünkü Romanya'da ya da Gürcistan'ın Karadeniz kıyılarında yer alıyordu. Ama hiçbirine Fransız birlikleri katılmadı. Napolyon'a göre, bu savaşlar gücü bölmeye yarıyordu. Ne var ki, Osmanlı başkentinin kaderi onun gözünde başka bir önem taşıyordu. Çeşitli fırsatlarla ve farklı kelimeler kullanarak, “Konstantinopl kimin olacak? Meselenin ruhu burada işte” dediği bilinmektedir. (7) Ne gariptir ki, Napolyon

Doğu Sorunu'nu daha geniş biçimde ele almakta, İngilizlerin de Osmanlı topraklarına olan stratejik ilgisini ilk kez uyandırmış oluyordu. Bu iki düşmanın gücün diplomatik manevraları kısa zamanda Konstantinopl'daki olayları ve Sultan'ın kaderini büyük ölçüde etkileyecekti.

Selim, Sebastini'nin misyonundan cesaret bulmuştu. Bu general Korsikalıydı. Gençliğinde papaz olmak için

eğitim görürken, Fransız Devrimi'nden etkilenerek laikleşmişti. İşte bu adam, Osmanlı komutanlarının hiçbirine nasip olmamış bir başarıyla öğünebilirdi. Fransız ordusu Viyana'ya girerken süvarilerin başında o vardı. Belki de başka sefirlere tanınmayan imtiyazlarla ödüllendirilmesi bu yüzdendi. Sultan'ın karşısına kılıç kuşanmış olarak çıkabilme hakkı, Müslüman olmayan bütün sefirler arasında yalnız ona tanınmıştı. Daha pratik yararlar sağlayan bir ödün de, onun istediği gibi propaganda yapabilmesine olanak veren büyük özgürlüğünde yatıyordu. Sefaretin matbaası, Grande Armee bültenlerini hem Türkçe, hem Arapça basıyor ve Napolyon'un özel ısrarıyla bunları tüm doğu Akdeniz limanlarına dağıtıyordu. Kasım ayı ortalarında, Prusya ordusunun Eylau'da yenilip dağıldığı haberi büyük etki yarattı. Selim'in Fransızların yenilmezliğine olan inancı daha da güçlendi.

Sebastiani'nin gelişi, Osmanlı politikasında hızlı değişikliklere yol açmıştı. (8) Sefirin gelişinden dört gün sonra padişah Eflak ve Boğdan'daki Rus yanlısı oldukları söylenen voyvodaları kovdu. Bir ay sonra Boğazı Rus gemilerine kapattı, sonra da Nizam-ı Cedid birliklerini iki katına çıkarma planlarına döndü. Alexander İtalinski, St. Petersburg'a haber göndererek Türklerin Fransızlardan yana geçtikleri konusunda uyarıda bulundu. O sırada ani bir Rus saldırısı tehdidi yüzünden Selim kararlılığını kaybetti, hatta bir barış jesti olarak kovduğu voyvodaları da görevlerine iade etti. Ama bunlar, Rus politikasını değiştiremeyecek kadar geç kalmış hareketlerdi. 1806 Kasım ayının son haftasında Boğdan ve Eflak'a düşman girdi, 16 Aralık'ta da Bab-ı Ali Ruslara savaş ilan etti. O sırada General Sebastiani, Bab-ı Ali'den, daha önce hiçbir yabancıya verilmeyen bir "huzura kabul" izni kopardı. Sultan Selim üzerindeki etkinliği Şeyhülislam'ınkinden bile fazla görünüyordu. Selim'i, savaş ilan edilen ülkenin sefirini hapse attırmanın barbarca bir davranış olduğuna bila

ikna etmeyi başardı. Sebastiani sayesinde İtalinski zindandan kurtuldu ve ailesiyle birlikte, üç haftadır Haliç ağzına demirlemiş bulunan HMS Canopus adlı 80 toplu savaş gemisine sığındı.

Canopus'un Galata'ya gelişi, İngiliz sefirinin girişimiyle sağlanmıştı. Wellington Dükü'nün yakın arkadaşı olan (orta yaşlarına geldiğinde daha çok 'Gosh' Arbuthnot olarak tanınan) Charles Arbuthnot iki yıldır Konstantinopl'de sefirdi. Birçok vatandaşı gibi o da Sultan'ın önemli konular üzerinde, sarayının önünde teslim bayrağını çekmiş yabancı savaş gemilerini gördüğü anlarda daha iyi yoğunlaştığını biliyordu. Sebastiani'nin gelişinden iki ay kadar önce Arbuthnot, İngiliz Dışişleri Bakanı'nı (Charles Grey, Vikont Howick), III. Selim'in Sarayburnu'nda bir İngiliz savaşı görmektense, Bosna'da bir Fransız savaşı görmeyi tercih edeceği konusunda ikna etmişti. Sefirden gelen raporlar, Dışişlerini bir gövde gösterisi yapmaya itti. Tıpkı 1801 Nisanı'nda Kopenhag'da yaptıkları gibi. Amiral Hyde Parker'la Amiral Nelson o olayda Danimarkalıları sindirmek için elli kadar gemi kullanmışlardı. Kasımın ikinci haftası sonunda Howick, takviye gemilerin yakında Plymouth'dan doğu Akdeniz'e doğru yola çıkacağını Arbuthnot'a bildirdi. Bu sırada sefir de Sebastiani'nin ülkeden gönderilmesini talep edecek ve onun faaliyetlerinin Osmanlı tarafsızlığını ihlal ettiğini ileri sürecekti. (9)

Ama daha Londra'nın mesajları Konstantinopl'a varmadan çok önce, Arbuthnot İngiliz politikasını biçimlendirmeye başlamıştı bile. Osmanlıların Rusya'yla olan savaşında silahlı arabuluculuk yapmaya çalışıyordu. Aralık başlarında Amiral Louis'yi ikna ederek Canopus ile 44 toplu bir fırkateyn olan HMS Endymion'u Çanakkale'den geçirip Marmara denizine sokabilmesi de onun diplomatik başarısını gösterir. Sir John Duckworth, daha güçlü bir filoyu Cebelitarık'tan Ege'ye getirirken, Arbuthnot da

Bab-ı Ali'ye İngilizlerin Sebastiani'ye tanınan imtiyazlardan ne kadar gücendiğini anlatacaktı. Ama bütün bunlar pek fazla bir etki sağlayamıyordu. Louis Canopus'u geri sin geri Çanakkale'ye doğru götürdü ve yolda giderken Türk hisarlarını dikkatle inceledi. O güne kadar hiçbir filo, Osmanlı direnişini kırarak Boğazlara sokulabilme fırsatını bulmuş değildi. (10)

1807 Ocak ayı sonunda Konstantinopl'da gerilim patlayacak düzeye yükseldi ve Arbuthnot da casusları tarafından buralardan gitme konusunda uyarıldı. 29 Ocak akşamı, Konstantinopl'daki İngiliz tacirlerini, Endymion'da kendisiyle birlikte akşam yemeği yemek üzere davet etti. Hepsi gemiye bindiğinde, fırkateyn uul usul yola koyuldu ve Çanakkale'ye doğruldu. Eğer Arbuthnot Boğaz'ın ağzında kendisini güçlü bir filonun bekleyeceğini umuyorsa, yanıliyordu. Çünkü orada yalnızca Louis komutasındaki Canopus ile diğer iki gemi bulunuyordu. Amiral, Arbuthnot'a, Fransızların Türklere Çanakkale'deki savunma mevzilerini modernleştirme konusunda yardım etmekte olduklarını söyledi. Fransızlar Settülbahir ve Kilitbahir'deki 16. yüzyıldan kalma iki kaleyi, çok geç kalmış olmakla birlikte, modernleştirmekteydiler. Asya kıyılarına yeni topçu bataryaları da yerleştiriyorlardı. Louis hemen Malta'ya haber salmış ve on gemiyle çıkarma birlikleri istemişti. Niyeti Gelibolu yarımadasında mevzilenen ve boğaz boyunca uzanan bataryaları halletmekti. Bu arada dört gemi, Tenedos (Bozcaada) açıklarında bekleyip duruyordu.

Nelson'vari bir atak yaparak hızla Çanakkale'den geçmek, herhalde Sebastiani'nin saygınlığını sarsabilecek bir hareket olurdu. Ama Endymion'un Canopus'la buluşmasından sonra, Amiral Duckworth'un 7 gemisinin gelmesine dek on gün geçti. Bundan sonra da dokuz gün boyunca rüzgar dosdoğru Çanakkale'den aşağıya doğru esti ve filoyu Bozcaada açıklarında bekletti. Sonunda 19 Şubat

1807’de, Kraliyet donanmasının tarihinde ilk kez İngiliz savaş gemileri Çanakkale’ye girip ilerlemeye başladılar. Kalelerdeki ağır toplar ateşe başladı. Maidos’taki eski Osmanlı gemileri de onlara katıldı. Bu gemilerin birkaçı, karşı ateş sonucunda battı. İngiliz gemileri ciddi bir yara almadı. Ertesi akşam Duckworth’un küçük filosu Marmara denizini geçmişti... ama Sultan Selim’i Topkapı Sarayı’nda tehdit edemedi. Çünkü İstanbul Boğazı’nda da rüzgar dosdoğru Karadeniz’den esiyordu. Akıntı öyle şiddetliydi ki, Louis’nin aralıkta demirlemiş olduğu yerlere ulaşmaya imkan yoktu. Duckworth’un bayrak gemisi olan HMS Royal George, kıyıdan on üç kilometre açığa, Prin-kipo Adası (Büyükada) önüne demirledi. (11)

İki gün boyunca filikalarla kayıklar suların üzerinde gidip gidip geldi. Arbuthnot güçlülüğünden yararlanarak görüşmeler yapmaya uğraşıyordu. Gemilerin böyle yarasız beresiz buralara kadar gelebilmesi kaygılar uyandırmıştı. Ama sonradan, kıyıya pek sokulamadıkları farke-dildi. Endymion hava koşullarına rağmen Haliç’in ağzına kadar gelmeyi başardı. Ama Bab-ı Ali’den gelen bir elçi Arbuthnot’u uyararak, heyecanın çok arttığını ve fırkatey-nin buralarda kalmasının kentteki bütün yabancıların kılıçtan geçirilmesine yol açabileceğini söylemesi üzerine, hemen geri çekildi. 22 Şubat sabahı saat onbiri yirmi ge-çe, Duckworth gemilerine yaklaşıp kenti bombalamala-rı emrini verdi. Ama bu emri verdiği anda hemen geri al-dı. Sürekli esen güçlü kuzey rüzgarları Konstantinopl’u Kopenhag’ın kaderini paylaşmaktan kurtarmıştı.

“Silahlı” diplomasi başarısızlığa uğrarken, General Sebastiani de askeri kariyerine dönüş yapıyordu. Fransız misyonu kent çevresindeki savunma mevzilerini kontrol etti. Siviller seferber edilip savunmanın güçlendirilmesine çalışıldı. Rum Patriğinin bile, savunma mevzileri kurduğu görüldü. Boğazın kuzeyinden esen rüzgar ayın son gününe kadar sürdü. O zamana dek yaklaşık 300 kadar top

yerlerine yerleştirilmişti. Büyükada'dan Haliç'e kadar olan suları bu toplar kontrol altına almıştı. Ama onlara atış emri verilmedi. Duckworth, gemilerinin Marmara'da sıkıştırılmasından korkarak filosunu Çanakkale'den geçirdi ve Ege'ye çıkardı. Bu sefer Çanakkale kıyılarındaki topların atışları daha isabetli oldu, birçok geminin direkleri kırıldı ve yelkenleri parçalandı. (12)

Tekrar Bozcaada'ya döndüğünde Duckworth'un dersini almış kaptanlarına 8 Mart'ta bir Rus kuvveti de katıldı. Yeni gelenler, Amiral Senyavin'in komutasındaydı. Arbuthnot'la iki amiral, boğazı geçerek başkenti bombalamayı kısa bir süre tartıştılar. Ama bunun yararı neydi? Çıkarma yapacak asker olmayınca, kesin bir askeri zafer kazanılamazdı. Ayrıca İngilizler, Çar'ın Konstantinopl'u ele geçirmesine yardım etmenin kendi ulusal çıkarlarına uygun olduğu kanısında da değildiler. 13 Mart Cuma günü her iki filo da Ege denizinden güneye yönelip uzaklaştı. Çanakkale'deki iki İngiliz gösterisi fiyaskoyla sonuçlanmıştı.

Ama fiyaskoyla sonuçlanan tek şey bu değildi. 14 Mart Cumartesi günü, 6000 İngiliz askeri Iskenderiye'ye 1100 kilometre uzakta karaya çıktı. Amaçları Mısır'ı Osmanlı hakimiyetinden koparmaktı. Eğer bu kuvvetler Duckworth'un filosuna yardıma gelmiş olsaydı, belki de Arbuthnot'un istedikleri elde edilirdi. Ama Mısır seferi de fiyaskoya uğradı. Mehmet Ali Paşa beş ay boyunca, enerjik bir Fransız konsül-general'in desteğiyle karşı koydu ve saldırganları Iskenderiye ve El Raşit (Rosetta) yakınlarındaki birkaç yüz kilometre karelik bataklık araziden dışarı çıkarmadı. Boğaziçi'nden Nil deltasına kadar olan alanda İngiliz prestiji sıfıra inmişti. (13)

Duckworth'un bu başarısızlığı, görünüşte Sultan Selim'in politikalarına büyük saygınlık kazandırdı. İngiliz gemileri Büyükada önlerinden hareket edip uzaklaşırken İstanbul ve Galata'da coşkun kutlamalar yapılıyordu. Sul-

tan'dan Sebastiani'ye giden bir yığın armağan, Osmanlı'nın Fransız sefirine ve Fransız askeri misyonuna verdiği değeri gösteriyordu. Sadrazam da diğer düşmanına karşı bir vuruş yapmaya hazırlanıyordu. 1807 Nisanı başlarında Osmanlı ordusunun büyük bölümü, Ruslara karşı saldırıya geçmek üzere başkentten Edirne'ye doğru yola çıktı ve Tuna boyundaki Prensliklere yöneldi. Donanma da hazırlandı. O da Ege denizinde Amiral Senyavin'i arayacaktı. Nisbeten daha modern olan gemiler Duckworth'un bombalarından zarar görmemiş ve kışı Boğaz'da yatarak geçirmişlerdi. 10 Mayıs'ta Osmanlı donanması Haliç'ten ayrıldı, güneye doğru ilerledi ve birkaç gün sonra Çanakkale'den çıktı. Yılın ilk üç ayı boyunca başkentte toplanan ordu ve donanma kalabalığı gidince, Konstantinopl hemen hemen askersiz kalmış gibiydi.

Selim bu sırada gücünden ve popülerliğinden yeterince emindi. Bu nedenle Batılılaşma politikalarını sürdürmekte bir sakınca görmedi. Ama sonradan bunun çok ciddi bir hesaplaşma hatası olduğu anlaşıldı. (14) Kahve köşelerindeki dedikodularda onun saraya Fransız artistleri getirip oyunlar oynattığı, ulema'nın öğütlerinin tersine hareket ederek, odalarının duvarlarına Avrupa'da yapılmış insan resimli tablolar astığı anlatılıp duruyordu. Tıpkı III. Ahmet'in son yıllarında olduğu gibi, birtakım "ağırbaşlı" insanlar, Frenk adetlerinin başkent toplumuna sızararak şeriata aykırı bir düşünce biçimi getirdiği konusunda yakınmaya başlamışlardı. Gariptir ama, Selim bu tedirgin ortamda Şeyhülislam'ın (yabancı elçiler ona genellikle Büyük Müftü derlerdi) olup bitenler karşısındaki tutumunu sezemedi. Hatta onun öğüdüne bile başvurdu.

Tabii Selim'in gerçekleştirmeyi çok istediği reformları yarım bırakmaya niyeti yoktu. Modern silahlar alabilmek için hazır paraya ihtiyacı vardı. Bu nedenle birkaç yıl önce başlattığı bir girişimi yeniden gündeme getirdi ve tımar beylerinin topraklarını tahtın toprağı haline çevirmeye

çalıştı. Düşündüğü şey gerçekleşirse bu topraklar vergi mükellefi çiftçilere kiralanabilecekti. Bu çiftçilerin eski feodal beyler gibi askeri sorumlulukları yoktu. Ama onlara, kiracı köylüden vergi toplama yöntemlerini seçmede çok büyük özgürlükler tanınmıştı. Köylünün bu iltizam denilen kira usulünün karşısında olması kimseyi şaşırtmıyordu. Çünkü çiftçiler köylülerden vergi toplarken çok katı davranıyorlardı. Sonunda köylüler, “Eski sistem Yeni Düzen’den iyidir” demeye başladılar. Öte yandan sikke değerinin sürekli azalması da ticari çevrelerde zorluk ve umutsuzluk yaratıyordu. Bu, yalnız Haliç çevresinde değil, İzmir, Adana ve Selanik’te de böyleydi. Ama bütün bunlara rağmen, donanmanın Ege’ye ve Alemdar Mustafa Paşa’nın da ordusuyla Tuna boylarına hareket etmesinden onbeş gün sonra, Selim askeri reformun bir sonraki aşamasına geçti. Genellikle Arnavut ve Çerkezlerden oluşan genç yeniçeri yardımcıları (yamaklar) bundan böyle Nizam-ı Cedid birlikleri olarak düzenlenecekti. Bu birliklerin Fransız usulü üniforma, kırmızı dar pantolon ve mavi bere giymeleri isteniyordu. Ama Sarıyer’den ileride, Boğaz’ın Karadeniz’e açıldığı yerde bulunan Rumeli Kavağı kalesinde yamak’lar isyan etti. Bu kafir kıyafetini giymek istemiyorlardı. 25 Mayıs 1807’de bir Nizam-ı Cedid subayını öldürdüler ve 25 kilometre kadar ilerdeki başkente yürüme tehdidini savurdular.

Selim bu noktada, iki yıl önceki Edirne olayında tahtını tehlikeye düşüren o karakter zayıflığını bir kere daha gösterdi. Rumeli Kavağı asilerinin üzerine Fransızların eğittiği Nizam-ı Cedid subaylarını yollayacağı yerde, Şeyhülislam’a danıştı. O da iç savaş başlatmaktansa yamakların şikayetlerini anlamaya çalışmasını önerdi. Bu çok tehlikeli bir öğüttü... ve herhalde tehlike yaratsın diye verilmişti. İki gün boyunca hoşnutsuzluk Boğaziçi hisar ve kalelerine yayıldı. 27 Mayıs sabahı Rumeli Kavağı’nın 5 kilometre güneyindeki Büyükdere kampından gelen 600

kadar yamak gemiyle Galata'ya çıktı, hoşnutsuzluğu başkente de taşıdı. Onlara binlerce yeniçeri katıldı. Dinsel eğitim gören öğrenciler de At Meydanı'nda (eski Bizans hipodromunu da içine alan ve padişahın sarayına çok yakın olan bugünkü Sultanahmet Meydanı) toplandılar. Sultan çaresizlik içinde zaman kazanmaya çalışıyordu. Acaba hala Fransızların eğittiği yeni askerlerden bir savunma hareketi mi bekliyordu? Ama her ne kadar Sebastiani böyle durumlarda tecrübeli biri bile olsa (sekiz yıl önce 9. Dragonos birliğine komuta ederek Bonaparte'ı 18 Brumaire'de St. Cloud'da desteklemişti), yine de böyle bir şeyin olma ihtimali pek zayıftı.

Ancak Selim Napolyon değildi. Paniğe kapılarak, kendisine destek verebilecek tek şeyi yok etmeye hazırlandı... Nizam-ı Cedid birliklerini tasfiye edeceğini duyurdu. Ardından Batılılaşmayı uygulayan yeni vezirlerini saraydan dışarı, ölüme yolladı ve ertesi gün de onların yerine Divan'a gericileri tayin etti. Bu jestlerin hiçbirini At Meydanı'ndaki asileri tatmin etmiyordu. Selim tahtta kalırsa, Tuna boylarındaki sadık askerleri döner dönmez bu kararları yine tersine çevrieceği kanısındaydılar. Selim'in mesajı mutlaka doğru algılamasını sağlamak için, sarayın birinci avlusunda yakaladıkları özel katibini parça parça ettiler. Ölünün kafası taht odasına götürülüp Selim'in önüne bırakıldı. Tıpkı bir köpeğin kemiği getirip sahibinin ayaklarının dibine bırakması gibi. (15)

Ertesi gün Şeyhülislam'a, "Davranışları, kararları ve uygulamaları Kuran-ı Kerim'in mukaddes öğretilerine ters düşen bir padişahın hüküm sürmesine izin verilmeli mi?" diye bir soru soruldu. Bu bir bakıma güdümlü bir soruydu. Cevabın ne olacağı belliydi. Tek sorun, taht kırxın çıkarılacağıydı. III. Selim'in sekiz karısı olmuştu, ama hiçbirisi ona bir erkek evlat verememişti. I. Abdülhamit'in on üç oğlundan da ancak iki tanesi ölmeden çocukluk evresini aşabilmişti. Bunların büyüğü olan Şehzade Musta-

fa'nın akli dengesi güvenilecek gibi değildi. Daha genç olan Şehzade Mahmut'un da, amcasının Fransız tutkusundan aşırı etkilendiği söyleniyordu. Asilerle ilmiye'nin, tahta çıkışta doğal yolu izlemekte kararlı oldukları ortaya çıktı. 29 Mayıs 1807'de III. Selim'in tahttan indirilip yerine IV. Mustafa'nın geçirilmesine ilişkin bir fetva çıkarıldı. At Meydanı'ndaki asilerle yeniçeri ağaları, Şeyhülislam'ın da desteğiyle, gericiliği yasa dışı idam aracılığıyla dayatırken, Topkapı Sarayı'nın kafesleri bu sefer de gelmiş geçmiş en aydın padişahı kucaklarına aldılar.

Konstantinopl ve çevresindeki kalelerde bulunan Fransız diplomat ve askerleri canlarından korktukları için, bu kriz döneminde Osmanlı politikasını etkileyecek hiçbir şey yapamadılar. Fransa'ya geri çağrılan Sebastiani çok geçmeden İspanya'da aktif göreve başladı. Başkentte yer alan olaylar, özellikle de Nizam-ı Cedid birliklerinin bastırılması, aşağı Tuna boylarındaki saldırıyı apansız durdurdu. Alemdar Mustafa Paşa, Rus işgalindeki Bükreş'i kuşatmaktan vazgeçmek zorunda kaldı. Mustafa Paşa siyasal bakımdan muhafazakar bir insandı. Selim'in bu reformları zorlamakla hata yaptığına çoktan beri inanıyordu. Ama aynı zamanda da başarılı bir komutandı. İyi başlattığı seferini devam ettirmek istiyordu. İçine işlemiş bir disiplin duygusuyla, Patrona Halil olayındaki gibi aylar sürecektir bir anarşiye pabuç bırakmak niyetinde değildi. Çabucak başkente döndü ve görünüşte disiplinli bir ortam sağladı. Ama ulema'yla ve yeni Divan'la çalışabilmeyi çok zor buldu. Kısa bir süre sonra, yeniden Tuna boylarındaki savaşına geri döndü.

III. Selim'in tahttan indirilmesinden bir ay sonra, diplomasi tablosu birdenbire altüst oldu. Bir Fransız-Rus ateşkesi imzalandı ve Napolyon'la Çar I. Alexander, Tilzit'te bir araya geldiler. On beş gün geçmeden, gizli ve açık bir takım anlaşmalar, eski düşmanları pek de güven verici olmayan bir ortaklığın içine soktu. Osmanlı ülkesi-

nin yeni yöneticileri Frenk adetlerine ne kadar kızarlarsa kızsınlar, Napolyon, Osmanlı müttefiklerini pek de terk etmiş sayılmazdı. Anlaşmada Rusların Boğdan ve Eflak'ı boşaltması, bir Rus-Türk ateşkesinin imzalanması da öngörülüyordu. Bu ateşkes 24 Ağustos'ta, Slobodziya'da, Napolyon'un özel bir temsilcisinin önünde imzalandı. Napolyon da Rusların Konstantinopl'u ele geçirmesini engelleme konusunda İngiliz düşmanları kadar kararlıydı. Ama Çar Alexander'la Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerde nasıl paylaşılacağını görüşmeye de hazırdı. Bu görüşmeler daha çok, hipotez sayılabilecek haritalamalara dayalı bir oyun gibiydi. Her iki hükümdar da ince ayrıntılara pek fazla girmiyordu. Ama başka çareleri de yoktu. Haliç çevresinde bundan sonra neler olacağını kim bilebilirdi? Acaba Sultan'ın etkin hükümranlığı, şu içinde bulundukları on yılı çıkarabilecek miydi?

Fransız tutkunu Selim artık tahttan indiği için, İngilizler Bab-ı Ali'de yeniden etkinlik sağlama umuduna kapılmışlardı. Son beş yılda Viyana'da becerikli bir diplomat olduğunu kanıtlamış bulunan Sir Arthur Paget, Ağustos ayı sonlarında özel bir görevle Konstantinopl'a geldi. Ama pek fazla şey elde edemedi. Birbirine rakip durumdaki dinci ve laik baskı grupları hırçın bir mücadele içindeydi. Gerçekte tüm gruplar Fransızların "iğrenç adetleri"ne karşıydı, ama Paget Bab-ı Ali'nin yine de mümkün olduğunca Napolyon'un koruması altında kalma niyetini farkedince şaşkınlığa uğradı. (16)

IV. Mustafa gericilerin kuklası durumundaydı. Ne var ki, iplerin kimin elinde olduğu hiçbir zaman bilinmiyor ve bazen de değişiyordu. Giderek hoşnutsuzlukla birlikte çok sayıda fırsatçı, taşra kentlerine doğru uzaklaşmaya başladı. Çoğu kuzeye yöneldi, Bulgaristan'dan geçerek Rusçuk'a geldi. Burası Alemdar Mustafa Paşa'nın karar-gahının bulunduğu, çevresi surlarla çevrilmiş bir liman kentiydi. Önünde Tuna, karşısında Bükreş'e kadar uza-

nan Eflak ovaları vardı. Orada gizli bir “Rusçuk Komitesi” kuruldu ve bir karşı darbe planlandı. Saraydaki ajanlar, zaten kolay etkilenen IV. Mustafa’yı ikna ederek, kendi kararları doğrultusunda hüküm sürmesinin tek yolunun, I. Mahmut gibi yaparak asilerin, yeniçeri komutanlarının ve hilekar Şeyhülislam Ataullah Efendi’nin boyunduruğundan kendini kurtarması olduğuna onu inandıracaktı.

Komitenin ajanları gerçekten de kendilerinden bekeneni yaptılar. 19 Temmuz 1808’de Alemdar Mustafa Paşa ordusunun başında tekrar Konstantinopl’a döndü, Sultan’ın ve Sadrazam’ın isteği üzerine, yeniçeri komutanlarından fazla baskı yaratanları ve Ataullah Efendi’yi defetti, Şeyhülislamlığa daha az itiraz edebilecek birini getirdi. Ama güneye bu işleri yapmak üzere çağrılmış olduğu halde, iş bittiğinde ordusuyla tekrar aşağı Tuna yöresine dönmekte isteksizlik gösterdi. Casuslar IV. Mustafa’ya, Paşa’nın niyetinin III. Selim’i tekrar tahta çıkarmak olduğunu fısıldadılar. Mustafa da aklınca, hem Selim, hem de kendi baba-bir kardeşi Mahmut öldürülürse, Osmanlı tahtına kendinden başka varis kalmayacağını hesapladı. O zaman hayatı da, tahtı da güvende olurdu. 29 Temmuz 1808’de Sultan Mustafa cellatlarını Dördüncü Avlu’ya, kafeslerdeki yakın akrabalarını öldürmeye yolladı.

Tarihteki bu Perşembe günü Topkapı Sarayı’nın içinde gerçekte neler olup bittiği konusunda hala açıklık yoktur. 17 Selim’in cellatlara karşı koyduğu kesindir. Hatta ölmeden önce taht odasına dalıp padişahın önünde ölmüş olması ihtimali de epeyce kuvvetlidir. Ayrıca cellatlara pek de sessiz sedasız teslim olmadığı ortadadır, çünkü Alemdar Mustafa Paşa askerleriyle birlikte o sabahın daha geç saatlerinde sarayın iç avlusuna girdiğinde kan içindeki cesedi görünce “çok sarsılmış ve kafası karışmış”tır. “Gözlerinden yaşlar aktığı” görülmüştür. Bunlar bir Hollandalı diplomatın iki gün sonra verdiği haberlerdir. (18)

Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'in öcünü alabilmek için IV. Mustafa'yı oracıkta boğdurmak istemiştir. Ama aynı günün sabahında iki sultanın birden öldürülmesi herhalde göze biraz fazla görünmüş olmalı. Ayrıca tıpkı Mustafa'nın da hesapladığı gibi, o takdirde Osmanlı hanedanının son bulması tehlikesi de vardı, çünkü Şehzade Mahmut'un akıbeti pek de kesin bilinmiyordu. Bu yüksek mevkide gözü olabilecek kimselerin hiçbiri, beyler arasında bir taht kavgasını, özel orduların çeşitli vilayetlerden gelip başkentin çevresine birikmesini istemiyordu. Bu tür bir iç savaşın, imparatorluğun ebediyen sonu olacağı kesindi.

23 yaşındaki Mahmut sağ kalmıştı. Anlaşıldığına göre, cellatların, kuzeni Selim'e saldırışı sırasındaki patırtıyı duymuştu. Hep anlatılan bir hikayeye göre, Mahmut, annesi Nakşidil Sultan'ın yardımıyla harem binasının damına kaçmış, Nakşidil'in hizmetindeki Cevriye Kalfa da katillerin harem dışındaki sütunlu koridorda bulunan merdiveni çıkmasını engellemişti. O merdiveni çıkabilseler, şehzadeyi damda bulacakları kesindi. Bir söylentiye göre de Alemdar Mustafa Paşa, şehzadeyi bir halı yığınının altına saklanmış durumda bulmuş, daha önce IV. Mustafa'nın tahttan indirilme fetvası da elinde hazır olduğu için, onu oracıkta Sultan II. Mahmut olarak padişah ilan edivermiştir. Bir başka söylentiye göre ise, şehzade akıllılık göstermiş, kılıç şakırtıları susuncaya kadar sarayın damındaki bacalar arasına saklanmayı başarmıştır. Ne olmuş olursa olsun, on beş gün içinde onun padişahlığı da Eyüp Camii'nde bir kılıç kuşanma töreniyle resmen onaylandı ve Alemdar Mustafa Paşa da Sadrazam oldu. Mel'un IV. Mustafa da bir kere daha kafese döndü, hemen hemen yirmi yıldan beri erkek evlat çıkaramamış bir hanedanın tek varisi olarak orada yaşamını sürdürdü.

Ne var ki, saraydaki ihtilaller henüz devrini tamamlamış değildi. Alemdar Mustafa Paşa, ordu reformlarını ye-

niden başlatmaya çalıştı. Bu sefer Nizam-ı Cedid birlikleri kurmaya kalkışmadı, çünkü o isim bir kere gözden düşmüştü. Onun yerine, Sekban-ı Cedid (Yeni Muhafızlar) adlı birlikleri kurarak, bir zamanlar yeniçeriler bünyesindeki muhafızlara verilen ve onlar tarafından kabul görmüş olan bir ismi yeğledi. Ama bu birliklerin komutasını eski Nizam-ı Cedid subaylarına verdiği için gericiler bir türlü yatışamıyordu. Alemdar Mustafa Paşa ayrıca bir hafta daha yaptı, son Ramazan akşamı iftar sofrasına bu Sekban askerleriyle oturdu. Eski kırgınlıklar, kolay öfkelenenlerin duygularını pek kolay alevlendirdi. Yeniçeriler bir gece içinde hoşnutsuzluklarını daha çok artırmayı başardılar. Ertesi sabah (15 Kasım 1808) Bab-ı Ali'ye gelip Sadrazam'a saldırdılar. Alemdar bitişikteki bir taş eve sığındı. Sağlam ve savunulabilir bir yere benzeyen burası kötü talih eseri, bir barut deposuydu. Çevrede çatışmalar devam ederken birdenbire korkunç bir patlama oldu, Sadrazam muhafızları ve birkaç yüz yeniçeri orada can verdi. (19)

Bu kavgalar ve patlama, Topkapı Sarayı'nın biraz ötesinde oluyordu. Sultan Mahmut hemen harekete geçme olanağı buldu. En sevdiği eşi olan Fatma Sultan o sırada birkaç aylık hamileydi (ertesi Şubat ayında bir kız bebek doğurmuş, ancak bu bebek de çocukluk aşamasından çıkacak kadar yaşamamıştı. Ama bu trajediyi o Kasım ayında bilmeye olanak yoktu). Fatma Sultan ile II. Mahmut, oğulları olacağından son derece emin, Alemdar'ın Temmuz ayında yanaşmadığı kararı aldılar, padişahın baba-bir kardeşi eski Sultan Mustafa'yı hemen boğdurdular. Bu arada Mahmut, kışlalarında eğitim yapmakta olan Sekban birliklerini çağırdı ve Haliç'te bulunan savaş gemilerinden yardım istedi. Bu savaş gemilerindeki subaylar, yeniçerilerden nefret ederlerdi. İki gün boyunca kentin İstanbul tarafında çok yıkıcı bir iç savaş yaşandı ve yangınlar bazı eski mahalleleri sildi süpürdü. Sonunda ulema,

camilere ve evkaf'a verilen zarar karşısında dehşete düşerek bir ateşkes ve ödün sağladı. Sekban-ı Cedid kaldırılacak, en azından ayrı bir müessese olarak sürmesine izin verilmeyecek, yeniçerilerin bombardımanlarda mahvolmuş olan kışlaları da onarılacaktı. Ama II. Mahmut yine de tahtta kalıyordu. Otuz yıl daha padişahlık yapacaktı.

Napolyon'un, "En Saygın, En Mükemmel, En Büyük, Muhteşem ve Yenilmez Hükümdar" olarak selamladığı III. Selim çok şey vaadetmiş, pek azını gerçekleştirebilmişti. Sonunda önyargılar ve gelenek, onun reform isteğini yenmişti. Bir bakıma Selim, imparatorluğun geleceğini kurtaran kişiydi ve istenmemesi halkının onu anlayamamasından kaynaklanıyordu. Belki de sağladığı en büyük başarı, gelecekteki Osmanlı ıslahatçılarına işleri nasıl yönetmeleri gerektiğini gösteren bir uyarı, olumsuz bir örnek oluşturmasıydı. Ama Selim'in hükümranlığının böyle kötü biçimde noktalanışının iki bakımdan kalıcı önemi vardı. Bir kere, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının ne kadar stratejik önem taşıdığı ortaya çıkmış ve bu yörelerin her zaman iyi ve onarılmış durumda bulundurulması ve sadakatinden kuşku duyulmayacak askerler tarafından korunması gereği anlaşılmıştı. İkincisi de, tıpkı daha önceki bir Akdeniz uygarlığında olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kesintili biçimde gerilediği bu yıllarda üç kıtaya yayılmış koskoca bir imparatorluğun görünürde başı olan hükümetin, bir tek kentteki ruhsal duruma adeta bir pamuk ipliğiyle bağlı olduğunun anlaşılmasıydı. Konstantinopol politikası belirleyici bir önem taşımakla birlikte Sultan uzak yerlerdeki tebaasını pek umursamıyordu. Bu nedenle daha Selim'in tahta çıkmasından önce Osmanlılara çoğu topraktaki egemenliğini kaybettirmiş olan yerel özerklik girişimlerinin, ayrımcı duyguların doğrudan bir ifadesi haline dönüşmesine şaşkırmamak gerekir.

Alemdar Mustafa Paşa bu tehlikeyi görmüştü, çünkü ömrünün büyük bölümünü aşağı Tuna yöresindeki bir

satraplığı sağlamlaştırma mücadelesi vererek geçirniş birisiydi. On altı haftalık Sadrazamlığı döneminde imparatorluğun güçlü beylerini başkente, reformların tartışılacağı bir toplantıya çağırıldı. (20)

1808 Eylülü'nün son günlerinde, Anadolu'dan, Karaman'dan, Halep'ten, Lübnan'dan ve güney Rumeli'den önemli ve güçlü ailelerin başları başkente geldi. Kendi güç merkezlerinden bu kadar uzaklaşmak istemeyenler de temsilciler yolladı. Böyle bir toplantı yapma fikri tek başına ele alındığında ne kadar sağlıklı görünürse görünsün, gerçekte pek az şey başarıldı. Beyler Sultan'a bağlılıklarını, Sadrazam'a saygılarını ifade ettiler, ama kendi yerel haklarını da sıkıca kolladılar. Bu nedenle II. Mahmut onların ortaya koyduğu anlaşmayı reddetti. Şimdi geriye bakıldığında, bu toplantının en ilginç yanının, kendilerini aşırı bağımsız sayarak Sultan Mahmut yönetiminin bu girişimine yüz vermemiş olanların belirlenmesi olduğu görülebilmektedir. Alemdar'ın toplantısına gelmeyen iki önemli kişi vardı. Biri Arnavutluk ve Yunanistan'ın haki-mi olan Tepedelenli Ali Paşa'ydı. Oğullarından birini bile göndermeye yanaşmamıştı. Yalnızca korku içindeki bir tek temsilciyle, onu koruyacak muhafızlar yollamıştı. Ama daha da önemlisi, Kahire'deki Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ydı. Onu temsilen toplantıya hiç kimse gelmemişti.

Bölüm-6

II. Mahmut... Bir Muamma

Ölümünün üzerinden bir buçuk yüzyıl geçtiği halde, II. Mahmut hala otuz altı Osmanlı Sultanı arasında en şaşırtıcı kişi olarak görülmektedir. Onun biçimsel olarak nasıl biri olduğunu biliyoruz. Çünkü aydın görüşleri, sanatçılara kendi portresini yapma izni verecek kadar genişti. Bu portrelerin hepsinde, capcanlı, geniş göğüslü bir adam görülür. Kendi hükümranlılığının son derece farkında olan gururlu biri. Özenle biçimlendirilmiş siyah sakalı; yüzünün solgunluğunu daha bir vurgulamaktadır. Her şeyden çok da, “o an bir an bile hareketsiz kalmayan kara gözlerin içimize işleyen bakışlarını hissediyoruz” diye anlatmıştır onu İskoçyalı gezgin Charles MacFarlane. O gözleri Byron da bir keresinde, Arz Odası’na kabul edildiği zaman görme fırsatı bulmuştur.” Bütün bunlara rağmen, onu bir odanın duvarında çerçeve içinde gördüğümüzde ne kadar tanısak da, nasıl bir insan

olduğunu tam bilemiyoruz. II. Mahmut bir despot muydu, yoksa bir ıslahatçı mı? Güvene ihanet eden kaprisli biri miydi, yoksa vizyonu olan, kendini adanmış bir yönetici mi? Felaket habercisi olabilecek savaşırlara gözü kapalı dalan biri mi, yoksa imparatorluğunu saldırgan düşmanlardan koruyan zeki bir devlet adamı mı? Onu dindar Müslümanlara Avrupa usullerini zorla kabul ettiren “Kafir Sultan” diye mi görmeliyiz, yoksa bugünkü Türkler gibi Mahmud-u Adil olarak mı? Çelişkilerin sonu gelmez gibi gözükmektedir. Mahmut tarihin muammalı kişilerinden biridir. İyi ya da kötü yönetici şeklinde aşırı basit bir kalıba hiç uymamaktadır.

Ama yine de bu yolda bazı girişimler yapılmıştır. Kitabını Osmanlı İmparatorluğu’nun ortadan kalkmasından kısa bir süre önce yazan Harold Temperley, onu Kanuni Süleyman’dan bu yana en büyük padişah olarak değerlendirmiş ve “Konstantinopl’da büyük bir kaos yaşanırken tahta çıkan, Osmanlı İmparatorluğu’nun o harikulade canlılığını hızla harekete geçirerek onu tekrar güçlü kılan padişah” nitelendirmesini yapmıştır. Daha yeni tarihçiler ise Mahmut’a, “kararlı ıslahatçı”, “Osmanlı’nın Batılılaştırıcısı” olarak saygı göstermektedir. (2) İstanbul’da Sultan’ın Yeniçeriler caddesinde bulunan türbesindeki kitabede, “Büyük bir padişah, adil ve bilge, imparatorluğun güneşi, doğunun kapılarını yeni bir yaşama açtı” ifadeleri kullanılmaktadır.

Çağdaşı olan kimseler ise biraz daha eleştiricidir. İngiltere büyükelçilerinin en ünlüsü, daha sonra Lord Stratford de Redcliffe olan Stratford Canning, Mahmut’u, “huyuyla ve politikalarıyla bir despot ve bir halife” olarak hatırlamakta, “doğal yeteneklerinin onu özel hayatında pek de farklı kılamayacağını” belirterek, “hayata politika ve çıkarlar açısından keyfi biçimde yaklaşmaktan hiç kaçınmazdı” demektedir. İngiliz deniz subayı Adolphous Slade ise, Konstantinopl’da uzun yıllar geçirmiş biri ola-

rak, Mahmut'un katı inatçılığından yakınmış, reformların Sultan'ın despotluğu üzerindeki doğal kontrolleri ortadan kaldırdığını ileri sürmüş ve "halkının tüm özgürlüklerini elinden aldı" demiştir. Prusya'nın en büyük askerlerinden Helmuth von Moltke ise, dört yıl Osmanlı hizmetinde bulunduktan sonra, Mahmut'un niteliklerini esas olarak yıkıcı bulmuş, "İmparatorluğunun herhangi bir yerindeki bir başka otoriteyi yerle bir eder, ama yerine kendi binasını dikecek becerisi yoktur" diye yargılamıştır. II. Mahmut'un Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı hizmetlerle Büyük Petro'nun Rusya'da yaptıkları arasında paralellik kurma çabalarını küçümseyen Moltke, "Çar kendi imparatorluğuna kuzeyde ve güneyde stratejik değer taşıyan topraklar kazandırdı, ama Mahmut iki kıtadaki tarihi mülkünden kayba uğradı" demiştir. (3)

Bununla birlikte, eleştiriler ve kuşku ne olursa olsun, çağdaş yazarlarla yorumcular onun tahta çıktığı andan başlayarak ömrünün son haftalarına dek her an Osmanlı devletinin değişme ihtiyacını görebildiği üzerinde görüş birliği halindedirler. Romantikler onun "aydın despotluk" kavramını çocukluğunda, annesi olduğu rivayet edilen "Fransız Sultan" Aimee Dubucq de Rivery'den aldığına inanmayı yeğlemektedirler. Daha büyük ihtimalle, talihsiz III. Selim tahtını kaybettikten sonra, kafeste birlikte geçirdikleri günler içinde ondan etkilenmiş olmalıdır. Mahmut döneminin ilk yılları, Selim'in akıbetiyle ilgili anıların baskısı altında, yeniden şiddet olayları çıkabileceği korkusu içinde geçmiştir. Mahmut'un baba-bir kardeşinin emriyle öldürülmekten kıl payı kurtulduğu İstanbul sarayında oturmaya niyeti yoktu. Orası yine Büyük Saray olarak kaldı, tahtın resmi yeri kabul edildi ama Mahmut Haliç'in öbür yanında, Beşiktaş'taki küçük ve savunulması daha kolay bir sarayda yaşamayı tercih etti. Resmi törenler için Topkapı Sarayı'na saltanat kayığıyla gidip geliyordu.

Mahmut baba-bir kardeşinin ölümünden sonraki dört yıl boyunca, Osmanlı hanedanının son erkek evladı olmayı sürdürdü. Derken 1812 Aralığı'nda, yirmi beş yılı aşkın bir boşluktan sonra, sarayda bir Osmanlı şehzadesi doğdu. Ama çocuk hastalıklıydı ve bebeklik döneminde öldü. Bu nedenle, imparatorluğun o korkunç kabusla yüz yüze gelmemesi, beyler arasındaki taht kavgaları yüzünden dağılıp yok olmaması için padişahın hep sağlıklı kalması çok büyük önemini korudu. Mahmut kendini iki görevle karşı karşıya bulmuştu. Bir yandan toplumun güçlü kesimlerini gücendirmeden kendi tahtını koruyacak, bir yandan da diğer güçleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun hala etkin bir üniter devlet olduğuna inandıracaktı. 1808 Kasım'ının o kritik günlerinden sonra pek tedbirli gitmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Dış görünüşte, Batılılaşma özentilerinin hepsini terketmiş gibiydi. Osmanlı ordusunun geleneksel kuvvetlerini diriltmeye uğraşüyor, III. Selim'le Alemdar Mustafa Paşa'nın yapmaya çalıştığı yenilikleri görmezden geliyordu. Ama yavaş yavaş ve kimseye sezdirmeden, kendisini destekleyenleri ordu ve donanmanın kilit komuta mevkilerine getirdi, devletin en önemli dairelerine yerleştirdi ve bir padişahın etkin yönetime başlayabileceği koşulları yarattı. Bu çok yavaş bir süreç oldu. On sekiz yıl boyunca, imparatorluk topraklarında yeni bir canlılığa işaret eden pek az belirti görülebildi.

Onun döneminin başlaması, Stratford Canning'in Türkiye'ye gelmesiyle aynı zamana rastlamaktadır. Yüzyıl ortalarında Canning, Bab-ı Ali'nin en iyi tanıdığı "Büyükelçi"ydi. Konstantinopl'a 1809 Ocak ayı sonlarında geldiğinde, Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümünün üzerinden üç ay ancak geçmişti. Canning henüz 22 yaşındaydı. Diplomatik kariyerine İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'yla yeniden ilişkiler kurma amacıyla yolladığı Sir Robert Adair'in kadrosunda sekreter olarak başlıyordu. Daha bindikleri geminin Marmara Denizine girmesine izin

bile verilmeden önce, Adair Çanakkale’de resmi bir barış anlaşması sağlamış, Fransız, Avusturya ya’da Rus kuvvetlerinin, Ege ve Adriyatik’teki Osmanlı topraklarına saldırması halinde İngiliz deniz desteği vaadetmişti. Ama İngiliz-Türk ilişkilerindeki bu gelişmeler çok geçmeden, şaşılacak şekilde, bu tecrübesiz genç sekretere emanet edildi. Çünkü on sekiz ay sonra Adair, Viyana’ya doğru yola çıktı, Canning de İngiltere’nin “Bab-ı Ali nezdindeki maslahatgüzarı” oldu. Özetle, 1852 yılında Vikont Stratford de Redcliffe olan Stratford Canning, Bab-ı Ali karşısında İngiliz çıkarlarını toplam 23 yıl temsil etti (1810-12; 1824-27; 1831-32; 1841-46; 1849-58). Türklerle ilgili olaylarda onun fikirleri 1870 yılındaki Büyük Doğu Krizi sırasında hala büyük ağırlık taşımaktaydı. Ama Osmanlı saygınlığı da hiçbir zaman bu ilk yıllardaki kadar azalmamıştı. Görünüşe göre imparatorluk çöktü çökecek durumdaydı. Stratford sonradan, şöyle hatırlatmaktadır: “Mahmut’un içine düştüğü durumdan korku duyması için her neden vardı. İmparatorluğu maddi ve manevi olarak yok olmanın eşiğine varmış durumdaydı.” (4)

İki yıllık tedirgin bir barış döneminden sonra, 1809 Aralığı’nda Ruslarla tekrar savaş başladı ve Osmanlı orduları çok kötü performans gösterdi. Sultan Mahmut’un komutanları bir dizi yenilgiyi tattı ve teçhizatsız askerleri Tuna’daki İsmail kalesinden güneye, Bulgaristan üzerinden Balkan dağ silsilesine doğru çekilmek zorunda kaldı. Stratford’u çileden çıkaran şey, padişahın artık Napolyon’dan gelebilecek yardıma güvenemeyecek durumda olmasına rağmen, Fransızların yine de Türkleri Ruslarla savaşı sürdürmeleri için kışkırtıp durmasıydı. Dışişleri Bakanına yazdığı raporda, “Fransız sefaretinde, yayılmacı Jakobenizm kazanı kaynarken dışarıya sıçramayı başarmış en ahlaksız serseri oturuyor” demişti. Gerçekten de, görevinin ilk onsekiz aylık dönemini, Sadrazam’a iltifatlar yöneltmek ve bu arada Fransız entrikalarını çürütmeye

çalışmakla geçirdi. (5) Dış gözlemcilerin hepsi, Fransız-Rus ilişkileri Tilsit ruhunu kaybederken, Napolyon'un elinden geleni yapıp Çar Alexander'ı tüm ordularını Polonya'ya toplamaktan alıkoymak istediğini görebiliyordu.

1811 Ekimi'nde Stratford Canning'in inandırıcı arabuluculuk önerileri başarıya ulaşacak gibi görünüyordu. Rus-Türk barış görüşmeleri başladı. Ama yine her zamanki gibi, Türk gururuyla Rus inatçılığının çatışması yüzünden görüşmeler hiçbir sona varmaksızın uzayıp gitti. Sonunda, 1812 Mayıs'ında Napolyon kuvvetlerinin ani bir istilası, Rusların koşulları kabul etmek zorunda kalmasına yol açtı. Böylece Bükreş anlaşması imzalanabildi. Bu anlaşma, yenik durumdaki Osmanlılara oldukça cömert davranıyordu. Besarabya bir Rus vilayeti oluyor, isyan halindeki Sırlara sınırlı bir özerklik vaadediliyordu ama, Sultan'ın Tuna beylikleri üzerindeki yetkileri de onaylanıyordu. Bu yetkilerin onayı, Boğdan'la Eflak'da eskisi gibi voyvoda yönetimlerinin kurulması koşuluna bağlanmıştı.

Bükreş anlaşması Canning'i çok sevindirmişti. Türkler bu anlaşmada, yedi ay önce imkansız görülen ödünler elde etmişti. Sultan'ın temsilcilerinin, efendilerini Rusların kışkacından kurtarmasından büyük memnuluk duyuyordu. Görünüşe göre, Mahmut da çok memnundu. "İngiliz temsilcinin devletinin işlerine gösterdiği ilgi"nin hoşuna gittiğini açıkladı. Ama Grande Armee, Niemen nehrini geçip Rusya'nın derinliklerine amansızca sokulurken, Sultan da fikrini değiştirmeye başlamıştı. 1812 sonbaharında Napolyon Moskova'ya girdiğinde ve Çar'ın orduları yenik gözüktüğünde, Mahmut kendi temsilcilerinin anlaşmada fazla ödün verdiğine karar verdi. Fener Rumlarından iki kişi, görüşmelerde tercümanlık yapmış oldukları için kellelerinden oldular, anlaşmaya imza koyan baş temsilci de sürgüne gönderildi. Ama o zamana dek Stratford Canning Türkiye'den ayrılmıştı. İngiltere'de, kendi vatanındaydı. (6)

Bunu izleyen üç yıl içinde orta ve batı Avrupa haritası bir kere daha altüst olmuş, Fransa İmparatorluğu çökmüş ve Büyük Güçler Viyana Kongresi'nde barışı sağlamışlardı. Buna karşılık, Korfu'da ve yedi Ege adasında İngilizlere koruma hakları verilmesi dışında, Balkanlarda ve doğu Akdeniz'de pek önemli bir değişiklik olmamıştı. Bükreş anlaşması, Çar Alexander'ın kalıcı bir Avrupa barışıyla ilgili Büyük Planı'yla birleşince, Osmanlı sorununu geçici olarak arka plana itmişti. II. Mahmut bu arada beklemeden ülkesinin acil sorunlarıyla ilgilenebilirdi. Tuna ötesindeki güçlü komşularından bir müdahale düşünmeyebilirdi. 1813'de üç Türk ordusu birden Sırbistan'a girdi ve dokuz yıldır süren isyanı bastırdı. Karajorj Petroviç Macaristan'a kaçarken, Sırlara kuzeyden hiçbir yardım gelmedi. Avrupa güçleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun öbür ucunda, Mezopotamya'da yer alan olaylara da pek ilgi göstermediler. Oralarda da Halit Efendi'nin amansız politikaları, doğrudan Osmanlı yönetimini geri getirmişti. II. Mahmut, Halit Efendi'nin Bağdat'taki başarısından öyle etkilendi ki, 1813'den itibaren bir zamanlar Napolyon'un sarayına elçi olarak gönderilmiş olan bu gerici adamı, en güvendiği danışmanı saydı.

Bu sırada Sultan, Mısır'ın ihtiraslı valisi Mehmet Ali Paşa karşısında istediği gibi hareket edebilecek durumdaydı. Ama Batı Avrupa Güçleri'nin orada korumak istedikleri çıkarları vardı. Napolyon savaşlarının son aşamalarında İngilizler, doğu Akdeniz ticaretinde birinci derece önem taşıyan ülke statüsünü Fransızların elinden almıştı. Bu nedenle de, İskenderiye, Kahire ve Beyrut'ta olup bitenler onları kaygılandırıyordu. İstedikleri şimdi nispeten daha açık seçikti. Limanlarda düzen hüküm sürsün ve mallar serbestçe dolaşabilsin. Hepsi o kadar. Bu malların daha çok Yunan gemileriyle taşınması Londra'nın umurunda bile değildi. Mısır'da ya da Doğu Akdeniz'deki hükümetin, doğrudan sultan ya da onun atadığı bir tem-

silci tarafından yönetilip yönetilmediği umurlarında değildi. Liman iyi çalıştığı sürece mesele yoktu. Fransızların bu yörelerde süngüsünün düşmesini izleyen yıllarda, Mahmut'la Mehmet Ali arasında pek sürtüşme olmadı. Yönetimin dili öylesine değişmişti ki, Mehmet Ali'den "Mısır Beyi" diye söz etmek doğal hale gelmişti. Ama Mahmut hala onu görevine bağlı ve itaatli biri olarak görüyordu. Mehmet Ali Paşa, Memlukları 1811'de tümüyle ortadan kaldırmıştı. Sultana yıllık paraları düzenli veriliyor, ulemayla iyi geçiniyor ve Mahmut'un isteği üzerine, Arabistan'daki isyanları bastırmak için iyi eğitim görmüş Bosnalı ve Arnavut askerler gönderiyordu.

Tepedelenli Ali Paşa çok daha acil bir sorun yaratıyordu. Önce Fransızlarla, daha sonra İngilizlerle yaptığı diplomatik temaslar, onu Balkan politikası konusunda büyük bir güç olarak göstermeye başlamıştı. Kurduğu hanedan otoritesi, Halit Efendi'ye göre, Osmanlıların Avrupa'daki toprakları bakımından Sırp isyanından daha büyük bir tehlike oluşturunuyordu. 1820'de Konstantinopl'a kendi nişancılarını göndermiş, kişisel bir düşmanını, saraya bitişik olan evinde vurdurmaya kalkmıştı. Halit Efendi, Ali Paşa'yla oğullarını azletmesi, Epirüs bölgesini geri alıp Ali Paşa'nın yarım yüzyıllık yönetimine son vermek üzere askerler yollaması konusunda padişahı etkiledi. Ali Paşa'nın özerk despotluğu şaşkıncı bir hızla çöktü ve 1820 Ağustosunda Yanya geri alındı. Bu önemli ticaret merkezi, Ali Paşa'nın toprak politikasından, kuşatmalar kadar zarar görmüştü. Bununla birlikte, eski kurt bir yıla yakın süreyle kaleye kapanıp direndi ve sonunda da Yanya gölündeki bir adada bulunan kale gibi korunmuş villasına kaçtı. Bölgeye gönderilen komutanın bir ihanet sayesinde onu öldürebilmesi ancak 1922 Ocak ayında mümkün olabildi. Cesedin kafası kesildi ve Topkapı Sarayı'na getirilip kapının önünde teşhir edildi. Sultan Mahmut kuvvetlerinin, beş padişaha meydan okumuş asi bir beyi tepeleyiş

kutlandı. (7)

Ali Paşa'nın ortadan kalkması, Pindüs dağlarının iki yanından güneye, Mora'ya inen kara yollarını Osmanlıların kontrol edebilmesi olanağını geri getirmişti. Bu yöreler artık çok büyük stratejik öneme sahipti. Despotluk yıkılınca, Osmanlıların Balkanlardaki yönetimini tehdit eden yeni ve daha ciddi sorunlar başgöstermişti. Yanya hiçbir zaman "bir haydutun ini" şeklinde küçümsenecek bir yer değildi. 1812'de "çevresi dağlarla çevrili kent"i ziyaret eden Henry Holland, buradaki Yunanlı tüccarların kıta Avrupa'sıyla çok yakın ilişkileri bulunduğuna ve kentte çok yüksek düzeyde bir kültürel hayatın sürmekte olduğuna işaret etmiş, "Yanya Rumları, kendi vatandaşları tarafından edebi alışkanlıklarıyla tanınıyorlar" diye şaşkınlığını belirtmişti. (8) Ali Paşa yerel toplumların siyasal inisiyatif almasına hiçbir zaman izin vermemiş, Müslüman ya da Hristiyan olsun, halkın manevi huzurunu hiç önemsememişti. Kendisi Müslüman bir Arnavut olduğu halde, Rumların kendi kültürel kimliklerini, 19. yüzyılda kaldığı kadarıyla kabul ettirmelerine izin vermişti. Ayrıca, Viyana Kongresi sırasında orada bulunan nüfuzlu Rum göçmenlerle de kişisel temasları vardı. 1820 Mayıs'ında tünelin ucu gözüktüğünde Ali Paşa, Türklere karşı koyabilmek için kendi beyliği içindeki Rumları yardıma çağırmıştı. Rumlar bu çağrıya cevap vermediler. Ama Mora'da ve diğer ülkelerdeki nüfuzlu Yunan vatanseverleri Ali Paşa'nın bu son direnişinden yararlanma yolunu seçtiler. Tepedelenli Ali Paşa, bilmeyerek ve istemeyerek Yunan ihtilalinin tarihini öne almıştı. Yunanlıların bağımsızlık savaşını 1821'de, Türk orduları Yanya çevresindeki çatışmalarla uğraşırken başlatmaları bir rastlantı değildir.

Yunan isyanı ve doğurduğu sonuçlar, doğrudan ya da dolaylı olarak Sultan Mahmut'un hükümlerinin geçen on sekiz yıllık politikalarını saptıyordu. Ama yine de Yu-

nanlıların uyanıvermesi padişahı da, vezirlerini de şaşırtmış ve gafil avlamıştı. (9) 18. yüzyılın sonuna kadar, Sultan'ın Rumca konuşan tebaası arasında kendi Helenistik miraslarına sahip çıkma bilinci pek söz konusu değildi. Konstantinopl'daki Patriklik resmi olarak Ortodoks kilisesinin geleneksel statüsünü bir millet olarak sürdürmeye çalışıyordu. Varlıklı Fener aristokrasisi de aynı çabadaydı. Ama Fransa'yla, özellikle Marsilya'yla olan ticari temaslar, Fransız Devrimi fikirlerini hem bugünkü Yunan anararasında, hem de adalarda yaymaya başlamıştı. Ancak Klasik Yunan'dan gelen Helenizm idealini destekleyen Rumların Bizans Hristiyan toplumunu yeniden diriltme konusunda nostaljik özlemler duyan Ortodoks dindarlarla hiçbir ilişkileri yoktu. Bu nedenle, Batıda gelişen bu tehlikeli fikirlerle mücadele eden sultanlar her zaman için Patrikliğin yardımına ve desteğine güvenebiliyordu. 1798'de Konstantinopl'da Kudüs Patriği Anthimos adına dağıtılan "Exhortation Paternelle", padişahın Hristiyan yaşamının koruyucusu olarak Tanrı tarafından seçilmiş olduğunu vurguluyor, "bu yeni özgürlük öğretileri"ni Şeytan'ın işi olarak nitelendiriyordu. Bu belgede, "Her şeye kadir Tanrı'nın, Osmanlıların sultanına, Ortodoks inancını ve dinsel uygulamalarını özgür bırakma konusunda bir duygu ihsan ettiği, sultanın Ortodoksları koruduğu, hatta zaman zaman inancından sapan bir Hristiyanı cezalandırarak Tanrı korkusunun her zaman gözleri önünde olmasını sağladığı" anlatılıyordu. (10)

Bu kadar aşırı tutucu bir telkin, imparatorluğun başkentinde etkili olmasına rağmen, Eflak ve Boğdan'ın Helenleşmekte olan toplumlarını pek etkilemedi. Bu insanlar Çar I. Alexander ve onun Korfu danışmanı John Capodistrias'dan destek beklemeye başladılar. Bu gerçekçi bir şey değildi. Alexander gerçekten dindar biriydi, ama hiçbir komplo kuruluşunu desteklemek niyetinde değildi. Capodistrias'a gelince, o da Çarın işleri yeni baştan kızıf-

tırmak niyetinde olmadığını bildiği için, Yunan ihtilalcilerinden gelen her türlü yaklaşımı büyük bir ihtiyatla karşılıyordu. (11) Yine de Yunanlı tüccarların ilk defa olarak “Dostlar Topluluğu”, Philiki Hetairia adlı bir derneği 1814’te kurmaları (belki de diriltmeleri) Rusya’nın hızla gelişen Odesa limanında olmuştur. Bu derneğin amacı, Balkan halklarının Osmanlı yönetiminden kurtulmasını desteklemektir. Philiki Hetairia derneği üç yıl sonra, Rus konsolosluk yetkililerinin de bilgisi dahilinde, merkezini Konstantinopl’a taşıdı. Çok geçmeden Mânili belli başlı Rumların, Patras Piskoposu Metropolit Germanos’un, Mora’daki bir takım Hristiyan haydut çetelerinin (klepht’ler) ve Rus ordusunda görev yapan bazı seçkin Fenerlilerin desteğini sağladı. 1821 Martı’nda Balkanları alevlendirmeye kalkışan da bu subaylardan biri oldu. Çarın yaveri General Alexander Ipsilantis, yanındaki bir avuç Rum vatanseverle Rus sınırını geçerek Bükreş’e ve Yaş’a baskın yaptı.

Ipsilantis’in bu baskınının trajik bir hata olduğu daha sonra ortaya çıktı. Çünkü bu general, ulusal ihtilallerin Balkanlarda hızla yayılacağını, Osmanlıların tüm Avrupa topraklarını kasup kavuracağını, böyle bir Ortodoksluk kabarışını sonunda Çar’ın da destekleyeceğini, hatta başına geçeceğini sanmıştı. Ipsilantis, Miliş Obrenoviç’e ittifak önerisinde bulundu. Obrenoviç 1815’de, yerel yenice-ri zulmüne karşı Sırp isyanının lideri olmuş ve Sultan Mahmut’tan Sırbistan için hatırı sayılır özerklik hakları koparmıştı. Mahmut da onu çok zeki ve işini bilen bir vali olarak görmüştü. Oysa kendini Sırbistan’ın hak sahibi prensi olarak gören Obrenoviç’in, Sultan’a karşı Ipsilantis’i desteklemekle kaybedeceği şeyler kazanacaklarından fazlaydı. Boğdan köylüleri, nisbeten uzakta olan Osmanlıların egemenliğinden çıkıp, burunlarının dibindeki Yunan-Rus yönetimine girmeyi akılcı bulmadıklarından, Ipsilantis’in yaklaşımlarına soğuk baktılar. Çar da, yaveriyle

her türlü ilişkisini hemen kesti. Üç ay içinde Osmanlı kuvvetleri iki Tuna Prensliğinde düzeni yeniden sağlamışlar, İpsilantis de kaçıp Avusturya'ya sığınmıştı.

Ama bu kötü planlanmış baskının padişahta yarattığı sarsıntı yine de büyük oldu. Mora'da bir kurtuluş savaşı başlamış, başlangıç tarihi de sembolik olarak, Metropolit Germanos'un Aya Lavra manastırındaki kutsal bayrağı takdis ettiği 25 Mart gününe rastlatılmıştı. Daha da önemlisi, bu baskınlar Konstantinopl'da bir panik tepkisi doğurdu. Osmanlı ordusu seferdeydi. Bir yandan Tepedelenli Ali Paşa ile bir yandan da Ağrı dağıyla Van gölü arasındaki kesinlikten uzak İran sınırında savaş veriyordu. Mahmut, Türklerin o andaki zayıflığı yüzünden İstanbul'un ve Beyoğlu'nun elden gideceğinden korkmaya başlamıştı. 1821 Martı'nın son gününde, İngiliz sefareti, Sultan'ın yeni bir emrini gördü. Konstantinopl'daki her "Türk"ün evinde silah bulundurmasını ve Rumlar ayaklanıp kenti almak isterlerse savunma yapmaya hazır olmasını emrediyordu. (12) Öte yandan yeniçeri ocakları da gerekli olacağını düşünerek bu kuvvetler için 12.000 silah hazırlamıştı.

Mora'da Osmanlılara karşı gerçekten bir ayaklanma olduğu haberini Bab-ı Ali'ye İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford getirdi. Durumu Patras'daki konsolosunun mektubundan öğrenmişti. (13) Bu haberin Mahmut'u çok yıktığı bilinmektedir. Kendisinin ilerde Ruslar tarafından desteklenecek bir Ortodoks Hristiyan komplosunun kurbanı olacağına inanmıştı. Hemen şeyhülislamdan fetva isteyerek Rum Hristiyanlara karşı "cihad" açmak istedi. Ama Şeyhülislam çok temkinli adamdı. Önce krizi evrensel patrik V. Gregorius'la konuştu, ardından da Sultan'ın isteğini reddetme sağduyusunu gösterdi. Bu hareketi herhalde bir süre sonra azledilip bir yıl doğmadan boğdurulmasını da hızlandırmış olmalıdır. Gregorius, şeyhülislamla yaptığı bu görüşmeden döndüğünde bir uzlaşma umu-

yordu. Yedi Rum piskoposu daha şimdiden Sadrazam'ın emriyle zindana atılmıştı. Pazar günü Patrik, kendisinin ve yirmi iki ileri gelen papazın imzasını taşıyan bir anathema (kilisenin önemli durumlarda verdiği bir tür karar) yayınladı. Bu anathema, Philiki Heteiria'yı resmen kınadı, İpsilantis'i ve baş adamlarını afaroz etti, tüm dini kuruluşlardan ve papazlardan, kilise adına ayaklanmalara karşı çıkmalarını istedi ve aksi halde görevden uzaklaştırılacaklarını ve sonunda "cehennemde yanacaklarını" belirtti.

On yıl sonra olsa, Mahmut çok daha iyi bir devlet adamlığı gösterebilir, resmi Anathema'yı kullanarak düşmanlarını bölmeye çalışabilirdi. Ama bir Osmanlı yetkilisinin Stratford'a birkaç hafta sonra söylediği gibi, olayı izleyen birkaç gün boyunca padişah bir öfke ve güceniklik krizine kapılmış ve Patriğin bir oyun peşinde olduğunu düşünmüştü. Gregorius'un doğum yeri de o hain Patras'lı Metropolit Germanos'la aynı köy değil miydi? Üstelik beş yıl önce Konstantinopl'da bulundukları sırada o hainle dostluk da etmişti. Gregorius'un Mani'deki asi liderlerle mektuplaştığı, İpsilantis'den de ona mektuplar geldiği konusunda padişahın en ufak bir kuşkusunu yoktu. Patriğin koruması altında bulunan bazı Rum ve Sırp ailelerin Rusya'ya giden bir gemiye binerek kentten kaçtıkları haberi de herhalde Gregorius'un kaderini noktalayan damga olmuştu.

Anathema, bir yortuya rastlayan pazar günü basılıp yayınlanmıştı. Ertesi cumartesi (Ortodoks takviminde 10 Nisan, Avrupa'nın Gregóryen takvimine göre 22 Nisan) öğleden sonra Patrik, yaklaşan Paskalya için ayin yaparken silahlı askerler Feñer Patrikhanesi'ne daldı. Ayin biter bitmez Patriği ve yanındaki piskoposlarla papazları yakaladılar. Adamlar tören cübbeleri içindeydi. Bir anda kementleri boyunlarına doladılar. Gregorius'u Fener binasının kapısına sürüklediler, kapının tepesindeki çengele astılar ve yavaş yavaş boğularak ölmesine izin verdiler.

Patriğin cesedi tam üç gün orada sallanarak kaldı. Gregorius yerine alelacele seçilen Patrik, padişahın yeni unvanını onaylamasını istemek için saraya giderken, cesedi itip yanından geçmek zorunda kaldı. Öteki piskoposlarla iki yüksek rütbeli papaz da İstanbul'un başka taraflarına götürölüp asıldılar. Ortodoks Hristiyanları daha da küçük düşürmek için, padişah Gregorius'un cesedinin bir grup Yahudi'ye teslim edilmesini, cesedin bir pazar yerinde Yahudiler tarafından ayağından sürüklenmesini ve sonra taş bağlanıp Haliç'in sularına atılmasını emretti. O korkunç Paskalya haftasında, çileden çıkmış güruhlar sokakları dolaşıp Rum kiliselerini yağmalar ve hatta patrik tahtını bile kırarken, Stratford'un kentteki baş habercisi Bartolomeo Pisani, "Kızgınlık, güceniklik ve zalimlik bundan daha keskin ifade edilemez" diyordu.

Patriğin idamından üç gün sonra Stratford Dışişleri Bakanı Castlereagh'a şöyle yazıyordu: "Artık bu İmparatorluğun konsilleri, amansız bir fanatizmle yönetiliyor ve bundan da en korkunç sonuçlar beklenebilir." Ama sefirin ruhsal durumu pek çabuk değişti. Kendisi meslektaşları olan Rus ve Avusturyalı sefirlerden farklı olarak, Sultan Mahmut'a hep anlayışla bakan biriydi. Castlereagh'a, Rumların Hristiyan olduklarından değil, asi oldukları için cezalandırıldıklarını anlattı. Rum papazlarının çıkan isyanın başta gelen kışkırtıcıları ve destekleyicileri olduğunu belirtti. Ayrıca padişah kentteki güruh hareketlerini kontrol altına alabilmek için Konstantinopl'a asker de getirtmişti. Stratford kalabalıkların bu halini, yarım yüzyıl önce Londra sokaklarında dehşet saçan papa aleyhtarı Gordon göstericilerine benzetiyordu. Patriğin idamından üç ay sonra Stratford ilk raporların fazla abartılmış olduğunu söylemeye başlamıştı. "Konstantinopl'un içinde ve çevresinde bulunan irili ufaklı 76 kiliseden yalnızca bir tanesi tamamen yıkılmış, 13 tanesi de hasar görmüş ve güruhlar tarafından yağmalanmıştır." Düzenin şimdi yerine

geldiğinin kanıtı olarak sefir, Türk çocuklarının “silahsızlandırıldığını” ileri sürüyor ve “Hançer ve piştov taşıyan yedi yaşından küçük veletler şimdiye dek rasgele çalmış, ateş etmiş ve bıçaklamıştı” diye anlatıyordu. (16)

Hangi Rus diplomatı olursa olsun manevrayla yenebileceğine hep güvenmiş olan Stratford Canning, Fransızları her zaman için Konstantinopl’un en entrikacı grubu olarak görmüştür. Ondan sonra yerine gelen sefir ise, güvensizliğini daha çok Çar’ın elçilerine yöneltmiştir. Stratford, “Rus öcüsü” kavramını resmen ve inançla kabul eden ilk büyükelçidir. Bu inancı benimsediği için de, Rum isyanının hayli sağduyulu ve taşkınlıktan uzak biçimde yönetildiğini söyleyen Rus meslektaşı Alexis Stroganov’a çok haksızlık etmiştir. Rus Ortodoks kilisesi durmadan St. Petersburg’daki hükümete, Türklere karşı yeni bir savaş ilan edilerek kiliseye yöneltilmiş olan hakaretin öcünün alırtması için baskı yapıyordu. Ama Çar I. Alexander, Napolyon kargaşasından sonra kendi ülkesi tüm sorunlarını çözmedikçe, yeni bir genişleme politikasına karşıydı. Alexis Stroganov da padişahın vezirleriyle ilişkileri sırasında Çar’ın bu isteğini becerikli biçimde yorumlayıp yansıttı. (17) Konstantinopl’daki Hristiyanlara yapılmış olan yaygın saldırıları protesto etti. Bab-ı Ali’ye, Küçük Kaynarca anlaşmasıyla Çar’a tanınmış olan koruma haklarını hatırlattı, Rusya’ya dönmek üzere hazırlıklarını tamamladı... ama sözlerini hep çok dikkatle seçti. Osmanlı yetkilileri Çar’ın, Hristiyan ya da Müslüman olsun, herhangi bir meşru hükümete karşı düzenlenmiş isyanlardan nefret ettiğinden emin olmuştu. Alexander tahtta kaldığı sürece, II. Mahmut artık Rus öcüsünden korkmayabilirdi. Rum isyanının da kısa ömürlü olacağına inanıyordu. Belki Mora’nın ve Attika’nın kıyılarıyla Ege adalarından verimli olanları Rumlar tarafından kontrol ediliyor olabilirdi, ama isyan yine de iyi düzenlenmemişti. Hem liderler, hem de Rum topraklarının çeşitli bölümleri

arasında içten içe bir rekabet ve hizipçilik vardı. Mahmut, Ruslar müdahale etmedikçe, kendi ordularının Mora'yı birkaç ay geri alıp, güçlü bir baskıyla düzeni yeniden sağlayabileceğine inanıyordu. Osmanlılar asi hasımlarını sürekli azımsıyorlardı.

Sultan, Paskalya idamlarının uzun süreli etkisini anlamamakla çok tehlikeli bir hesap yanlışlığı yapmıştı. Kili-senin takviminde bu kadar önemli bir tarihte Patriği öldürtüp cesedine hakaret etmekle II. Mahmut kendi tebaasının dörtte birini kendisine düşman etmiş oluyordu. Ortodoks Hristiyan milleti, artık Saltanat'a kalıcı biçimde karşıydı ve böylelikle de Osmanlı İmparatorluğu'nu ömrünün son yüzyılında büyük ölçüde zayıf düşürüyordu. Patriğin cesedi Haliç'in çamurlu sularında çürümedi. 1821'in Paskalya haftasında bir akşam ortalık kararırken, Rusya'yla tahıl ticaretinde kullanılan gemilerden birinin yanı başında suyun yüzüne çıktı. Gemiye bınmış kişiler arasında patrikhaneden bir mülteci de vardı. Cesedin kalıntısını ve kutsal kıyafeti hemen tanıdı. Kurban edilmiş Patriğin böyle yeniden ortaya çıkması dindar Ortodokslara ilahi bir işaret gibi geldi. Geminin Rum kaptanı, Odesa yoluna koyulmadan önce cesedi sessizce denizden çekip aldı. Rusya'ya varıldığında Gregorius'a, din uğruna canını verenlere layık bir cenaze töreni yapıldı. Haziran ayı geldiğinde Patrik, ömrünün son rahatsız ayları boyunca hep karşı çıktığı Helenistik uyanışın simgesi haline gelmişti.

Yarım yüz yıl sonra, Ruslar Ortodoks kiliselerinin karşılıklı bağımlılığını vurgulamak istediklerinde, Gregorius'un kemikleri, anavatanı kabul edilen Yunanistan'a gönderildi. Bugüne kadar 120 yıllık bir süre boyunca, Gregorius'un kemikleri hala Atina'daki Metropol katedralinin girişine yakın bir türbede ziyaret edilmekte ve saygı görmektedir. Ama 1821 yazında Hetarist Odesa'daki dinsel gösteriler, yalnızca II. Mahmut'un Rus kilisesinin tüm özelliklerine olan düşmanlığını onaylıyordu. Bartolo-

meo Pisani, “Türkler bunu, Ruslarla Rumlar arasında var olan dinsel ve siyasal tutum benzerliğinin yeni bir kanıtı sayıyorlar” diye bildiriyordu. (18) Sultan öfke içinde, saman yığnında iğne aramaya yöneldi. Boğazdan geçen her teknenin aranmasını emretti. Tahıl gemilerinin geçmesini yasakladığında, Konstantinopl’daki diplomatlar yeni bir Rus-Türk savaşından kaçınılamayacağı duygusuna kapıldılar. Stratford da, Avusturyalı meslektaşısı da hemen müdahale etti ve Odesa’ya giden tahıl gemilerine konan ambargo kaldırıldı.

Sonbahara dek başkentteki kriz sona ermişti. Stroga-nov temmuzda St. Petersburg’a geri çağrıldı ama, Ruslar Osmanlı devletine yedi yıl savaş ilan etmediler. O zamana dek Doğu sorununun biçimi çok değişti. Osmanlı birlikleriyle Rum asilerin çatışması çok acımasız oluyordu. Her iki taraf da, uzun süre belleklerden silinemeyecek zulüm ve gaddarlıklarda bulundular. 1822 Temmuzunda, Rumların çok geçmeden sineceği kanısı doğdu. Tepedelenli Ali Paşa’yı tepeleyen Osmanlı birlikleri, Arta’nın 5 kilometre doğusundaki Peta’da müthiş bir zafer kazandılar. Misolongi dışındaki tüm batı Yunanistan toprakları yeniden Osmanlı yönetimine geçti. Bu sırada padişahın 20.000 kişilik kuvveti de Korint’i geçip, Mora’daki Rum güç merkezlerinin üstüne yürüdü. Fakat komutanların pek az başarı sağlayabilmesi Mahmut’u çok öfkелendirdi. 1823 ilkbaharında, hasım kuvvetler aşağı yukarı denk durumdaydı. Rekabet halindeki asilerin liderleri arasında kavga edip duruyordu ama, padişah bu bölünmelerden yararlanamıyordu. Çünkü Rumlar adalarda ve denizde kontrolü elde etmişlerdi.

Tam bu noktada Mahmut bir kumar oynadı, en becerikli ve ihtiraslı valisinden Mehmet Ali Paşa’dan yardım istedi. Son on yıldır Mısır Valisi giderek güçlenmiş, III. Selim’in tüm imparatorlukta kurmaya çalıştığı Avrupalılaştırılmış Yeni İslami Düzen’ini, kendi tarihsel Osmanlı ba-

gımlılığı içinde Mısır'da kurmayı başarmıştı. Arap yarımadasındaki Vahabi ayaklanmasını bastırmak için II. Mahmut'un isteği üzerine asker göndermiş olan Mehmet Ali Paşa, Mekke ve Medine kutsal kentlerini Halife-Sultan adına kendi ordularının kontrol etmesini sağlamıştı. Napolyon savaşlarında çarpışmış tecrübeli kimselerin eğittiği bir başka ordu da Nil boyunca güneye inmişti, ordu yolda giderken esirlerle adam sayısını artırmış ve 1882'de Hartum kentini kurmuştu. Mehmet Ali Paşa padişaha disiplinli ve talimli bir ordunun yanısıra bir donanma ve Yunanistan'daki düzeni tıpkı Arabistan'da olduğu gibi gerçekleştirebilecek bir komutan verebilirdi. Buna karşılık II. Mahmut da Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim'e Girit Paşalığını ve Mora Valiliğini teklif ediyordu. Rum denizciler içlerinden, "İbrahim belki Girit'e gelmeyi ister, ama kışın böyle bir deniz yolculuğunu göze alamaz" diye düşünüyorlardı. Ama yanıldılar. 1825 Şubatı'nda İbrahim 10.000 adamı, atları ve toplarıyla Mora'nın güneyindeki Modon'a çıktı. Koordineli bir strateji çerçevesinde, bir Osmanlı ordusu da aynı anda Rumlara kuzeyden saldırdı. (19)

Başlangıçta İbrahim zaferi hızla kazanacakmış gibi göründü. Mora'da Mısır saldırısına karşı başarıyla direnen bir tek kendi olmuştu. Ama batı Yunanistan'daki Misolongi, çoğunluğu Türklerden oluşan ordunun kuşatmasına 1826 Nisanı'na dek karşı durmayı başardı. Bu sırada İbrahim kendi kuvvetleriyle Korint'i geçerek geldi ve iki yıl önce Byron'ın öldüğü kenti aldı. Misolongi'nin kahramanca karşı koyması ve "Avrupa'nın en soylu ruhuna" bir örneğini sergilemesi, İbrahim'in müdahalesine karşı, Helenik duyguların hızla büyümekte olduğu İngiltere ve Fransa'daki eski önyargıları harekete geçirdi. Mora'da bulunan tacirler ve diplomatlar, İbrahim'in "insanlık dışı barbarlarının" kasaba ve köyleri ateşe vererek yol açtıkları ıstırapı dile getirdiler. Yunan taşra yönetimi daha 1825

Temmuzu'nda, Dışışleri Bakanı George Canning'in gözle görülür sempatisine ve daha dokuz ay önce 800.000 sterlin borç vermiş oldukları Londra kentinin etkinliğine güvenerek koruma istemişti. Üzerinde çok konuşulan Ege adaları, 1815'de dört büyük güç arasındaki bir anlaşmayla İngilizlerin korumasına geçmişti. Yunanistan'ın bütününe kapsayan bir koruma vaadinde bulunmak, hiçbir İngiliz devlet adamının yetkisine giremezdi. Ama Dışışleri Bakanı da kenara çekilip Rumların kaderi konusundaki kararı Konstantinopl'a ya da St. Petersburg'a bırakmak istemiyordu. Böylece 1825-26 kışında İngiliz ve Rus hükümetleri, birbirlerinden kuşku duymakla birlikte, sonunda Sultan'la ona isyan eden Hristiyan tebaası arasında arabuluculuk yapmak gerektiği konusunda anlaştılar. Çar I. Alexander'ın cenazesi için İngiltere'de bulunan Wellington Dükü, 1826 Nisanı başlarında Kont Nesselrode'la bir anlaşma imzalayarak, "Yunanistan ve takım adalar"la ilgili arabuluculuk konusunu ve Osmanlı İmparatorluğu içinde özerk bir Yunanistan kurulmasını resmileştirdi. Bu sırada George Canning de kuzeni Stratford'u yeniden sefir olarak İstanbul'a yolladı, ama bu sefer ona hilekar bir politika izlemesi talimatını verdi. "Elinden geldiğince, Rusya tehlikesini abart" denilmişti Stratty'ye. (20)

Ama yine de II. Mahmut açısından, Yunan ihtilali 1826 ilkbaharında bitmişti. Mehmet Ali Paşa'nın modernleştirilmiş askeri mekanizması, geleneksel Osmanlı askerlerinin ve yeniçerilerin çok uzun zamandır elde edemediği zaferi getirmişti. Bu nedenle padişahı iki acil ve birbiriyle ilişkili görev bekliyordu. Kendisini Mısırlı baba-oğula bağımlı olmaktan kurtarmak ve Mehmet Ali Paşa'nın Kahire örneğini izleyerek imparatorluk başkentinde bir dizi büyük reformlar yapmak. Bir yandan merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak, bir yandan da kendi çıkarları ve modası geçmiş uygulamalarıyla Batılılaşmayı hep önlemiş olan eski kurumları yok etmek. Ama daha önceki reform-

cuların çabalarını yokuşa süren tepkiyi yeniden uyandırmamak için çok tedbirli hareket etmek zorundaydı. Başarı sağlamanın ilk adımı olarak Mahmut hemen ulemaya yakınlaştı ve kendi dindarlığı konusunda olabilecek kuşku-ları gidermeye çalıştı. Yeni camiler yapıldı ve çürüme-ye başlayan eski dinsel kurumlar yeniden hayata döndü-rüldü. 1825 Kasımı'nda Mahmut, kendisine sadık ve çok da enerjik bir kişi olan Mehmet Tahir Efendi'yi Şeyhülis-lam'lığa getirdi. Mehmet Tahir Efendi doğuştan reform-cu biriydi ve yerel imamların yeniçeri ağasıymış gibi na-maz kıldırmasına izin vermek niyetinde değildi.

Yeniçeriler hala Batılılaşmanın önündeki en büyük engeldi. Byron'la arkadaşı Hophouse 1810'da Konstanti-nopl'a geldiklerinde, kendilerini yeniçeri düzeninde bir kentte bulmuşlardı. Yabancılar genellikle Pera (Beyoğlu) tarafında, anlamlı biçimde "Domuz Mahallesi" adı veri-len yerde oturuyordu. Bu mahalle, yabancı Hıristiyanların domuz yiyebildiği bir yerdi. Pera'da her sefire, kendi hiz-metinc tahsis edilmiş bir orta verilmişti. Sefirin kendi mil-letinden olanları korumak için 200 adamı olacağı belge-lerde yazılıydı. Ama genelde, Hobhouse'un da yazdığı gi-bi, sürekli görev başında olan askerlerin sayısı dördü beşi aşmıyordu. (21) Ancak herhangi bir acil durumda orta hemen toplanıyordu. İtfaiye bile yeniçerilerin kontrolün-deydi. Kentteki yangınların çoğu yeniçeri kundakçıları ta-rafından çıkarılıyordu. Söylentilere göre bunlar yangın söndürme parası alabilmek için bilerek yangın çıkarıyor-lardı. 17. yüzyılda Hıristiyanların "korkulu düşmanla-rı"yken, şimdi imtiyazlı bir sosyal bela durumuna gelmiş-lerdi. 1811 Mayıs'ının sonlarında yeniçeriler düşmana karşı son seferleri için toplanırken, İstanbul kışlalarından yalnızca 13.000 kişi gelmişti. Bunlar kendilerinden önceki yeniçerilerin de sürekli yaptığı gibi, cepheye gitmek üzere Edirne'ye doğru yönelmişlerdi. Ama ordu 56 kilometre ötedeki Silivri'ye vardığında ortada 1600 kişi kalmış,

11.400 kişi çoktan kaçmıştı. On yıl sonra Yunan isyanı imparatorluğun çekirdeğini sarsmaya başladığında yeniçeriler artık bir grup ruhsatlı hayduttan başka bir şey değil gibiydi. Sultan Mahmut'un saray propagandacılarından biri sonradan, bu padişahın döneminde yer almış en önemli olayı anlatırken, "Sultan kaç kere onların sayfalar dolusu suçları için af imzalamak zorunda kaldı" diye vurgulamıştı. (22)

1825-26 kışında Sultan Mahmut başkentteki ve Boğaziçi hisarlarındaki topçu birliklerinin gücünü artırdı. Bir yandan da Yeniçeri Ocakları'nın başına kendi adamlarını yerleştirdi. İlk güvenilir disiplinli komutan sayılabilecek Kara Hüseyin, bu kuvvetlere 1823'de yalnızca sekiz ay boyunca komuta edebilmişti. Çünkü padişah onu apar topar yeniçerilerin Bursa ve İzmit'teki ayaklanma hazırlıklarını bastırmaya yollamak zorunda kalmıştı. Kara Hüseyin'in yerine gelen Celaledin Mehmet ortamı daha dikkatli hazırladı. Hüseyin de başkente yakın bir yerde bulunuyordu. 1826 Nisanı'nda, İngiliz sefiri onu, "Boğaziçi Paşası" diye tarif ediyordu. Stratford Canning onunla ilgili yorumunda, "Asi yeniçerileri en sert yollarla cezalandırarak enerjisini ortaya koydu" demişti. (23)

Mahmut, sefeinin 1807'deki hatasını tekrarlamamakta kararlıydı. Selim yeniçerileri isyana tahrik etmiş, ama başkentte düzeni sağlayacak askerleri olmadığını farketmişti. 1826 Mayısı'nda Mahmut, yüksek düzeyli kimselerden çoğunun reformdan yana olduğundan emindi. O ayın sonunda Ocaklara, Avrupa talim düzenini, üniformalarını ve tüfek kullanma talimini kabul etmek zorunda olduklarına dair emir çıkardı. İki haftayı aşkın bir süre boyunca, yeni bir disiplin sağlamakla ilgili bu emre karşı hoşnutsuzluk dalgaları dolaştı, ama asilerin bu kez ne liderleri, ne de bir karşı koyma planları vardı. 5 Haziran'da Sadrazam bir törene kordonlu ceket ve setre (dar) pantolon giymiş olarak geldi. Bu, Avrupalı subaylar arasında kabul edil-

miş kıyafetti. Padişahın 18 Haziran Pazar günü gelerek, yeniçerileri yeni üniformalarıyla teftiş edeceği ilan edildi. Çarşamba akşamı beş yeniçeri orta'sının acemi oğlanları At Meydanı'nda (eski hipodrom, şimdiki Sultanahmet) toplandılar. Burası böyle toplulukların geleneksel toplanma yeri idi. Ordu reformlarından derhal vazgeçilmesini istediler. Yakın kışlardaki askerler aş kazanını devirmeye teşvik edildiler. Kazanı devirmek (kazan kaldırmak) yerleşmiş bir isyan ifadesiydi.

Stratford daha sonraki yıllarda, "Daha yatalı pek uzun bir zaman geçmemişti ki, bir görevli geldi, bana yeniçerilerin ayaklandığını söyledi" diye anlatmıştı. (24) Mahmut'un tüm tedbirlerine rağmen, başlangıçta yeniçeriler İstanbul'un kontrolünü çabucak ele alabileceklermiş gibi görünüyordu. Ama isyan başladığında Mahmut eski sarayda değil, Beşiktaş'taydı. Kara Hüseyin de Topkapı Sarayı çevresini kontrol edebilmek için Boğaziçi'nden bir hayli asker ve 25 top getirmişti. Daha önceki ayaklanmalarda sokaktaki kalabalıklar hep isyanı desteklemişlerdi ama bu kez İstanbul halkı, her zamanki yabancı düşmanı sloganlara pek yüz vermiyordu. Bunun nedeni herhalde ulemanın Mahmut'un arkasında olmasıydı. Yeniçerileri destekleyenler, yalnızca küçük sanatlarla uğraşan yoksul kişiler oldu. Çünkü Batılılaşma gerçekleşirse, eski sanatlarından kazanacakları üç buçuk kuruştan da ölmanın korkusunu yaşıyorlardı. Yeniçeriler yine de Bab-ı Ali'ye saldıracak kadar güç toplamışlardı. Ne var ki Kara Hüseyin'in toptarından gelen tehdit onları Topkapı Sarayı dışında durdurdu. Perşembe günü öğlende, yeniçeriler At Meydanı'ndaki kışlarına gerisin geri dönmek zorunda kaldılar.

Stratford olaydan çok sonra, Pera'daki sefaretten görünen manzarayı şöyle tarif etmektedir: "Hava çok sıcaktı ve biz de yemeğimizi erken saatte yedik. Benim sofradaki yerimin karşısındaki pencere, Haliç üzerinden İstanbul

tarafına bakıyordu. Daha yerime yeni oturmuştum ki, karşımdaki ufukta iki ince duman sütununun yükseldiğini gördüm. Ne olabilirdi bunun anlamı? Hemen sordum ve Sultan'ın adamlarının yeniçeri kışlalarını ateşe verdiğini öğrendim. Yeniçerilerin kaçmaktan başka çareleri kalmamıştı.” Kışlalar ve eski hipodrom yarım saat boyunca bombalanmış, yüzlerce yeniçeri ölmüştü. Diğerleri esir alındı ve hemen idam edildi. Stratford, “Yeniçeri kelimesi, herhangi bir taşkınlık veya hareketle bir arada olsun veya olmasın ölüm fermanı yerine geçiyordu” diye yazmaktadır. İdamlar cuma günü boyunca da devam etti. Hüseyin'in topçuları padişaha Cuma namazına giderken eşlik ettiler. Yol boyunca çorba kazanları ve yeniçeri bayraklarıyla dolu kirli sokaklardan geçtiler. Bartolomeo Pisani o gün, “Olaylar hala bir şiddet patlaması, daha doğrusu amansız bir engizisyon halinde devam ediyor ve kentin her köşesi, her taşın altı aranıyor” diye bildiriyordu. “Hiç kimseye hiçbir yer emanet edilmiyor”. (25)

İzmit ve Edirne'de asiler top ateşiyle durdurulabilmişti, ama diğer vilayetlerin çoğunda yeniçeriler, direnmek-tense yeni Osmanlı gidişine ayak uydurmayı seçtiler. 17 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocakları resmen kaldırıldı. Yeniçerilerin buna direnişi o kadar zayıf ve yereldi ki, sonradan dönüp geriye bakıldığında, daha önce hiçbir padişahın topları bu adamların üzerine niçin çevirmemiş olduğuna şaşmaktan başka çare kalmıyordu. Mahmut'un başarısı yalnızca acımasız Kara Hüseyin'i göreve sürmekten değil, daha önce yeniçerilerle ulemanın arasını açmaktaki becerisinden kaynaklanmaktadır. Çünkü daha önceki olaylarda başkentteki kalabalıkları kışkırtan genellikle onlar olmuştur.

Bu olayda kaç kişinin öldüğü konusunda tahminler çok farklıdır. Padişah bu sarsıntılı günlerde patırtıdan uzak kalma ferasetini gösteren yeniçerilere emekli aylığı vaadetmişti, ama böyle bir maaş için başvuranların uydur-

ma nedenlerle idam edilmesi üzerine canının kıymetini bilenler böyle bir hak talep etmekten hemen vazgeçtiler. Haziran ayının ikinci yarısı boyunca sekiz cellat sürekli görev başındaydı. Stratford Canning, yaklaşık 6000 kişinin öldüğünü tahmin ederken herhalde haklıydı. Ama bazı kaynaklar bu rakamı çok daha yüksek tutmaktadır. Çağın Türk yazarları yenicheriliğin kaldırılmasını Osmanlı tarihinde önemli bir kilometre taşı olarak gördükleri için bu olayların tümüne “Vakayi Hayriye” (Hayırlı Olay) adını yakıştırmışlar ve bu tutumları da padişahın bundan sonraki başarılarının ön işareti olmuştur. Ama 1826 Hazi-ranı’ndaki kanlı günler, Boğaziçi’nde yaşayan yabancılara, hayırlı bir başlangıçtan çok, dramatik bir son gibi gözüküyordu. İngiliz sefiri, “Alınan kanlı tedbirler tüm imparatorlukta bir panik yarattı” diye yazmaktaydı. “Osmanlı İmparatorluğu’na büyüklüğü ve şanı sağlayan ana kaynaklardan biri artık yok” diyor ve pek inanç içermeyen bir dille şöyle devam ediyordu: “Sultan şimdi, adalet yerini bulduktan sonra kılıcını kınına sokabileceğini göstermek zorunda.” (26)

Bölüm-7

Mısır Usulü

Artık yeniçeriler “Doğu’nun kapılarını yeni bir hayata açan” hiçbir hükümdarı tehdit edemeyeceğine göre, Saltanat kendini rastlanmadık bir güven içinde hissedebilirdi. Çok geçmeden II. Mahmut kendini, tahta geçtiğinden beri istediği yönetim, hükümet ve toplum değişikliklerini kabul ettirecek kadar güçlü gördü. Saltanatının son on üç yılı, en önemli ıslahat dönemi olarak parlamaktadır. Ne var ki, bu padişah çok acı çaresizlik duyguları içinde ölmüştür. Doğu Meselesi’nin çözümlenemeyen sorunlarıyla Mısır’daki Mehmet Ali tehlikesinin artması, onun yukardan aşağıya doğru uyguladığı devrimleri, Batıya doğru istediğinin çeyreği kadar döndüğünde durdurmuştu.

Ama yine de, Mahmut’un bu dönemde yaptıklarını okumak çok etkileyicidir. Hem ordu, hem de donanma modernleştirildi; düzenli aralıklarla Türkçe bir resmi Saray gazetesi çıkarılmaya başlandı (ara sıra da Montieur Ottoman adıyla Fransızca olarak çıkıyordu); yeni hükümet birimleri (çekirdek halinde bakanlıklar) kuruldu. Bunlar arasında Adalet, İç Yönetim, Maliye, Ticaret ve

Dini Vakıflar da sayılabilirdi. Padişah Batılı giysiler içinde gözükmekteydi. Stratford'a göre, Mısır usulü giyiniyordu. Çünkü Mahmut her ne kadar Mehmet Ali'ye ihtirası yüzünden kuşkuyla bakıyor olsa da kesinlikle onun yolunu izliyordu. (1) Fransızca'yı akıcı biçimde konuşabilmek, Osmanlı sivil ve askeri hizmetinde yükselmeyi amaçlayanlar için bir şart haline geldi. Görünüşü ve kılığı değişen yalnız askerler değildi. Saray görevlileriyle memurlar da artık frak ceket, siyah pantolon giymekteydiler. Eski cübbelerle sarıkların yerini artık fesler almıştı. Çok geçmeden bu özel tip frak ceketlerinin kendine bir de isim edindiği görüldü, Paris'te ve Londra'da artık "Stambouline" diye anılmaya başladılar.

Değişikliklerin bazıları, Yeniçeri Ocakları'nın kaldırılmasının yarattığı doğrudan sonuçlardı. Bir kere Ocaklara ait mal varlığından elde edilen bazı gelirler, padişahın en sadık destekçilerinin ödüllendirebilmesini sağlamıştı. Eski yeniçeri ağasının evi Mehmet Tahir Efendi'ye şeyhülislam resmi konutu olarak verildi. Kara Hüseyin, "Ağa Paşa" unvanıyla Serasker'liğe getirildi ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye (Muhammed'in Muzaffer Askerleri) adı verilen yeni Osmanlı ordusunun başına geçti. Seraskere de bir resmi konut tahsis edilmişti. Osmanlıların Konstantinopl'u alır almaz Beyazıt'ta yaptırdıkları ilk saray da onun konutu oldu. Sonradan yenilenen bina, Osmanlı İmparatorluğu çökünceye kadar da Savaş Bakanlığı olarak hizmet gördü. Hüseyin bu göreve getirildikten kısa bir süre sonra, Sultan Mahmut kendisine yangınları gözleme amacıyla bir mermer kule yaptırma izni verdi. O kule bugün hala İstanbul'un silüetini süslemektedir.

Reformların pek çoğunda elbette vitrin unsuru da vardı. Ama diğer bazı değişiklikler, Osmanlı toplumunun ta yüreğine kadar sokuluyordu. Yeniçeriliğin kaldırılmasının ardından, son feodal yükümlülüklerin de ortadan kaldırılması zorunluydu. Nitekim 1831'de (III. Selim'in iltizam

sistemini getirmekle büyük ölçüde değiştiği) tımar sistemi sonunda lağvedildi. İltizam'a verilmiş 2500 kadar bu tür askeri arazi devlete geçti ve bunlar vergi veren çiftçilere kiralanmaya başladı. Yeniçeriler kadar eski bir savaşçı grubu olan sipahi'ler ya emekli edildi ya da yeni orduya katıldılar. Orada dört süvari birliği oluşturdular. Mahmut'un en radikal reformlarından biri de vakıfları devletlendirmek ve böylelikle dini evkafın gelirlerini devlet denetimine almak olmuştur. Ancak Halife-Sultan'la Şeyhülislam'ın yakın işbirliği halinde gerçekleştirebilecekleri bu reform yarım kaldı. Bununla birlikte Mahmut Vakıflar Bakanlığı'nı kurmakla devletin vakıf işlerine müdahalesini oldukça ileri düzeylere götürebildi. (2)

II. Mahmut aynı zamanda imparatorluğun ekonomik hayatını canlandırmanın da önemini görebiliyordu. Özellikle de bugünkü Türkiye'yi oluşturan vilayetler açısından, bu ihtiyaç büyüktü. Saltanatının sonuna doğru bir Tarım ve Ticaret Konseyi kurdu. Bu konseyin, ürünleriyle ancak geçinebilen çiftçilerin sürdürdüğü tarımı, karlı ve verimli bir sanayi haline dönüştürmek ve ihracat pazarları bulmak konusunda çeşitli gelişme olanaklarını tartışıp araştırmasını öngördü. Bu reformların başlangıç yıllarında padişahın ana amacı, güvenli bir iletişim sistemi kurarak, iç ticareti haydutlardan koruyabilmektir. Geleneksel yollar onarıldı ve gerçek anlamda "yol" denilebilecek duruma getirildi. Bir de nüve halinde Osmanlı posta hizmeti kuruldu. Bu posta, başkenti ilk önce İzmit'e, ardından da Edirne'ye bağladı. Aradaki yollar özel koruma altındaki "posta yolları"ydı. Ama kara iletişimi ve taşımacılığı, demiryollarının başlamasına dek, özellikle de Anadolu'da oldukça zordu. 8000 kilometre uzunluğunda bir kıyı çizgisi ve çok sayıda küçük limanları olan imparatorluk, birinci derecede ulaşım yolu olarak deniz yolunu çoktan kabul etmişti ve bu durum da en çok Fenerli Rumların işine yarıyordu. 1826'dan sonra Sultan Mahmut bir ticari filo ku-

rulmasını teşvik etti ve Rum denizciliğine bağlı kalmamayı güvence altına aldı.

Padişah, Türk tebaasının kendi karasularında denizciliğin öncüsü olmasını umuyordu. 20 Mayıs 1820’de, heyecanlı bir kalabalığın şaşkın bakışları altında, ilk buharlı gemi akıntıya karşı güvenle yüzerek Galata’ya demirledi. (3) Bu Swift adlı bir İngiliz gemisiydi. Sultan onu çabucak satın aldı, içindeki İngiliz denizcileri de, Türk tayfayı buhar gemiciliğinde ve mühendisliğinde eğitmeleri için tuttu. Mahmut’un dönemi sonuna yaklaşırken İngiliz gemileri Boğaziçi’nde seferler yapıp duruyor, İngiliz ve Avusturya buharlı gemileri, Konstantinopl ile Trabzon arasında birleşik seferler düzenliyordu. 1837 Mayıs’ının son iki haftasında Avusturya ve Fransız gemileri birbiriyle rekabet halinde Konstantinopl’dan Trieste’ye (on dört günde bir) ve Marsilya’ya (on günde bir) düzenli seferlere başlamışlardı. Bu temaslar ve bunlara ek olarak İngiliz, İtalyan, Yunan ve Rus gemileriyle Osmanlı limanları arasında yapılmakta olan daha kısa seferler imparatorluğun dış ticaretini geliştirmişti. Ama Sultan’ın başlangıçtaki tüm desteğine rağmen, bunun pek azı Türk gemileriyle yapılıyordu. Mahmut’un hevesle ilk gemileri satın alarak başlattığı buharlı gemi taşımacılığı, düzenli seferlere ancak onun ölümünden beş yıl sonra başlayabildi. Hüküm sürdüğü dönem içinde pek sık olarak gözlemlendiği gibi, kendisi nelerin yapılması gerektiğini biliyor, ama halkı onun beklediklerini gerçekleştirecek becerilerden yoksun bulunuyordu.

Fakat dış işlerinde II. Mahmut pek o kadar ileri görüşlü değildi. Onun ıslahat dönemi, daha önceki sultanların hiç tatmadığı kadar küçük düşürücü yenilgilerin peş peşe geldiği bir devre oldu. Padişahın 1826 ilkbaharında İbrahim’in Misolongi’ye girişiyle biteceğine inandığı Yunan İhtilali bitmemişti. Ayrıca gözü doymayan Mehmet Ali de, İbrahim’in ordusunu Sultan’ın üzerine sürmek

için Osmanlı devletinin bir çöküş belirtisi göstermesini bekliyordu.

Misolongi'nin düşmesinden sonra Yunan İhtilali bir çete savaşına dönüştü. Dağlardaki vatansever gruplar, Osmanlı mevzilerine baskınlar düzenliyor, durumları çaresizleştğinde ise liderleri geçici barış anlaşmaları sağlamaya çalışıyordu. Tek tek Yunan garnizonları hala direniyordu. Örneğin Atina, 1827 yazına dek ayakta kalmıştı. Kendilerine iddialı "milli meclisler" adını veren topluluklar, İbrahim'in birliklerinin ulaşamadığı kasaba ve adalarda toplanıyordu. Bunlar arasında en iyi bilineni, 1826 ilkbaharı başlarında Epidorus'da toplanmıştı. 1827 Şubatı'nda, Mora'nın doğusundaki Kastri'de ve Aegina'da birbirlerine rakip meclisler toplanıyordu. Ama en aktif direniş, Helenizm gönüllülerinden gelmekteydi. Çoğu Fransız ve İngiliz olan bu gönüllülerin geri kalanı on kadar ülkeden toplanmış kimselerdi. Zaman zaman, görev başındaki İngiliz ve Fransız deniz ve kara subayları devreye giriyor ve tarafsızlıklarını biraz esneterek yetkileri dışında çatışmalara katılıyorlardı. Oldukça garip bir durumdu. Bu tutumları hem hasım güçleri şaşırtıyor, hem de Viyana Kongresi'nden bu yana uluslararası diplomasiye bir tür disiplin getirme çabasına girmiş bulunan Büyük Güçleri bezdiriyordu.

Yunanlılar da, Türkler de, bu Helenistlerin Londra ve Paris hükümetleri üzerindeki etkisini fazla abartma eğilimindeydiler. Ama yine de bir derece etkileri olduğunu kabul etmek gerekir. Eylül 1822'den Ağustos 1827'ye kadar Dışişleri Bakanı sıfatıyla İngiltere diplomasisine biçim vermiş kişi olarak George Canning, Yunanlılardan yana savaşa girmeye hiç de hazır değildi. Ama bir yandan da İbrahim'in Mora'daki Rum halkını kılıçtan geçirerek orada Müslüman askeri koloniler kuracağı söylentilerinden telaşa kapılıyordu. Kendisini destekleyen liberal "Tory"ler arasındaki güçlü "Türk düşmanı" önyargıların

da farkındaydı. Bu tutum, klasik eğitimin, ticari çıkarların ve bunların yanısıra oralarındaki Osmanlı askerlerinin mutlaka yağmacı ve gaddar bir güruh olacağına ilişkin derinlere kök salmış inancın bileşiminden kaynaklanıyordu.

Canning Doğu Sorunu'nun çözüm anahtarını elinde tutan Ruslar olduğunun farkındaydı. Çünkü Bab-ı Ali'ye hem kara, hem de deniz kuvvetleriyle ancak Çar baskı yapabilecek durumdaydı. Öte yandan Rusları gemlemek açısından, I. Nikola ile işbirliği yapmak, ona karşı bir tutuma bürünmekten daha iyiydi. Canning bu nedenle 1826 Nisan tarihli St. Petersburg Konvansiyonunu bir an önce yürürlüğe koymak istiyordu. Çünkü o konvansiye göre özerk bir Yunan devleti kurmak için İngiliz-Rus arabuluculuğu şart koşulmuştu. Ama Çar'ın Yunanlılara hala ilgi gösterip göstermediği belli değildi. 1826 yazı boyunca Rus ve Osmanlı diplomatları Odesa yakınlarındaki Akkerman kasabasında (şimdiki adı Ovidiopol'dur ve bu ad kasabaya orada eskiden yaşanmış birini onurlandırmak için verilmiştir) görüşmelerde bulundular. Sonuçta ortaya çıkan Akkerman Konvansiyonu (7 Ekim 1826) Ruslara Tuna Prensliklerinin iç yönetimi konusunda daha büyük bir kontrol hakkı sağlıyor ve kesinlikten uzak Kafkas sınırında ödünler veriyordu. Ayrıca Yunanistan'a hiç değinmeden Sırp'ların özerklik hakkını da tanıyordu. Mahmut, diğer sorunları bir çözüme bağlayan bu konvansiyonun, Rusya'nın Rum Ortodokslar için bir haçlı seferine kalkışması ihtimalini ortadan kaldıracağını ummuştu. Ama bu konuda yanılıyordu. Bu konvansiyon sayesinde Nesselrode, Yunan Sorunu'yla ilgili olarak İngiliz ve Fransızlarla uzun görüşmeler yapabilme olanağını bulmuştu. 1827 Temmuzunda yeni bir Londra anlaşması imzalandı. Anlaşma, İngiltere, Fransa ve Rusya'yı özerk bir Yunan devletini tanımaya zorladığı gibi, Yunan denizinde birleşik bir deniz kuvveti toplayarak padişaha bir ateşkes anlaşmasının kabul ettirilmesi yükümlülüğünü de yükledi. (4)

Üç büyük gücün savaş gemileri daha önce müttefik olarak işbirliği yapmamışlardı. Daha sonra da 1915'de Çanakkale'ye gelinceye dek yapmadılar. George Canning topların ateşine gerek doğacağını sanmıyordu. Deniz gücünün orada bulundurulması yalnızca caydırıcı olarak ve "silahlı diplomasi"de çözümünü sağlayacaktı. Sultan'ın bakanlarının zaman kazanmaya çalışacakları düşünüldükçe gizli bir elçi Kahire'ye, doğrudan Mehmet Ali Paşa'yla konuşmaya gönderilmişti. Ama anlaşma haberinin Konstantinopl'a ulaştığı gün George Canning'in apansız ölmesiyle bütün planlar karmakarışık oldu. Bab-ı Ali ittifak arabuluculuğuna kaç çatinca, Stratford Canning deniz komutanına, kuzeninin asla düşünmediği bir hareket özgürlüğü önerdi ve hatta teşvik etti. 20 Ekim 1827'de Amiral Sir Edward Codrington, 24 İngiliz, Fransız ve Rus gemisini Mora'daki Navarin körfezine getirdi. Orada Türklere ve Mısırlılara ait 81 pare gemi, İbrahim'in en önemli ikmal üssünün açıklarında demirlemiş duruyordu.

Bundan sonra olup bitenlerin sorumluluğunun kime yükleneceği pek belli değildir.5 İngiltere'de uzun bir süreden beri inanılan açıklama, Codrington'un İbrahim'i askerlerini alıp İskenderiye'ye dönmeye ve müttefikleri bir ateşkesi kabule ikna etmek istediği şeklindeydi. Navarin deniz savaşının başlamasına ise, karşı tarafın bir savaş gemisinin müttefik donanması üzerine gelmiş olmasının yol açtığı düşünülüyordu. Osmanlı tarihçileri ise Codrington'un Türk-Mısır donanmasını bir açık deniz savaşına zorlamak için günlerce uğraştığını, sözü geçen geminin amacının da, Yunan kıyısında yasadışı bir abluka kurmuş olan müttefik gemilerini dağıtma amacı taşıdığını ileri sürmektedirler. Ama savaşın başlama nedeni ne olursa olsun, müttefik bombardımanı müthiş oldu. Üç saat içinde Osmanlı-Mısır filosunun üçte ikisi battı ve 8000 kişi öldü. Bu nedenle Navarin olayı Sultan'ın donanması açısından 1770 tarihli Çeşme olayından bile daha büyük bir

felaket sayılmaktadır; ancak Codrington'un çoğunlukla eski ve çürümekte olan gemileri batırmış olmasıyla yenilginin etkisi biraz hafiflemektedir. Mahmut'un iddialı deniz reformu programı henüz dört hafta önce başlatılmıştı. Codrington, Girit'ten ve Mısır'dan ikmal olanağını kesmekle, Yunan idealinin nihai başarısını garantiye almıştır. Daha sonra Fransız birlikleri Mora'ya çıktı ve İbrahim'in ordusunun çekilişini gözledi. Savaştan on üç hafta sonra, fırtına şahini Yani Capodistrias ilk Yunan Cumhurbaşkanı olarak Nauplion'a ulaştığında, Codrington'un bir gemisinden, HMS Warspite'tan karaya çıktı ve gemi Yunan sularına girerken Havarin savaşına katılmış bir Rus ve bir Fransız gemisi sembolik olarak ona eşlik etti.

Akılcı devlet adamlığı, Mahmut'un Navarin'den sonra bir ödün anlaşması sağlamasını gerektirirdi. Bu anlaşma ona, Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit edecek yeni zorlukları önceden tahmin etme ve kaçınma fırsatı tanıyabilirdi. Ama tıpkı 1821 Paskalyası'nda olduğu gibi, öfkesi onu yeni bir çılgınlığa itti. Dindar Müslümanlar, Ruslarla Yunanlıların birleşik saldırısına karşı direnmek üzere silah altına çağrıldı ve Capodistrias'ın Nauplion'a varmasından kısa bir süre sonra da padişah Boğazları tüm yabancı gemilere kapattı. Çoktan beri beklenen Rus-Türk savaşı böylelikle 1828 Nisanı'nda başladı; hem de kaynakların ne kadar zayıf olduğu padişah ve bakanlar tarafından açıkça bilindiği bir sırada. Asakir-i Mansure-i Muhammediye hala talim aşamasındaydı. Padişah artık Mehmet Ali Paşa'dan da bir yardım bekleyemezdi. İbrahim'in Girit ve Mora seferi için harcadığı büyük paralara karşılık ona zaten pek az bir ödül verilmişti. Çar Nikola Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ederken, baharda başlayacak bir Balkan seferinin kendisini hızla zafere götüreceğine inanmış durumdaydı.

Ama o da yanıliyordu. Orduları doğu Anadolu'ya doğru ilerledi ve Kars'ı aldı. Ermeni Hristiyanlar onu, kendi-

lerini Müslüman yönetiminden kurtaran biri olarak selamladılar. Balkanlarda ise üç Rus taburu Bükreş'in güneyinde Tuna'ya vardı, ama Silistre ve Rusçuk'ta güçlü bir direnişle karşılaştı. Balkan dağlarına sokulabilmeleri ancak ertesi yaz mümkün olabildi. 1829 Ağustosunda, Sultan Mahmut için pek kara bir aydı. Doğu'da Rus ordusu Erzurum'u almış, Karadeniz kıyısındaki Trabzon'u tehdit ediyordu. Başkentten 250 kilometreyi bile bulmayan bir uzaklıkta ise, ikinci bir Rus ordusu üç günlük bir kuşatmadan sonra Edirne'yi almıştı. Süvarilerden bazıları Ege'nin kuzey kıyılarına varmıştı bile. Bab-ı Ali hemen Büyük Güçlerin arabuluculuğuna başvurdu ve 14 Eylül 1829'da Edirne barış anlaşması imzalandı (Bu anlaşma dünya tarihinde, söz konusu kentin Bizans döneminden kalma adıyla, Adrianople anlaşması olarak bilinmektedir).

Anlamsız bir savaşı bu. Gururu biraz daha az, manevi cesareti biraz daha fazla bir sultan olsa, böyle bir savaşa asla kalkışmazdı. Ardından gelen barış anlaşması Osmanlı topraklarının çekirdeğine dokunmuyor, onu sağlam bırakıyordu. (6) Edirne anlaşması, Rus sınırının Kafkaslardan güneye kayıp Gürcistan'ın tümünü içine almasına izin vermekle kalmamış, Erzurum'la Kars'ın boşaltılmasına da yol açmıştı. Avrupa'da ise Çar'ın orduları Prut nehrine kadar çekildi. Padişah sonunda özerk bir Yunanistan'la ilgili İngiliz-Rus önerisini kabul etmişti. Ama bu ülkenin sınırları henüz kesin değildi. Ruslar bir İslav dayanışması ruhu içinde, Sırp kardeşleri için de ödünler kopardılar. Belgrad'da yine bir Osmanlı garnizonu kalacaktı ama Sırp özerkliği de artık gerçekleşiyordu. On bir ay sonra II. Mahmut, Miloş Obrenoviç'i Sırbistan Prensi olarak kabul etti, yönetim Prens'in seçtiği insanlara devredildi. Anlaşmanın en sert maddeleri, Osmanlıların ödemesi gereken savaş tazminatıyla ilgiliydi. On yıllık bir süreye yayılarak ödenecek olan bu paralar tüm Osmanlı bütçesi-

nin iki katına varıyordu. Ayrıca, Rus ordularının Balkanları boşaltmasına karşılık padişah hem Tuna, hem de Prut boylarını askerden arındırmak zorundaydı. Bu koşullarda, herhangi bir savaş durumunda Rus askerlerinin kolaylıkla buralara geri dönebileceği açıktı. Çar Nikola, anlaşmanın kendisine Osmanlı Devleti'nin yaşamasına izin verme ya da onu parça parça etme arasında seçim olanağı vermesinden memnundu. Savaşın son haftalarında zaten St. Petersburg'da altı kişilik bir komite kurmuş olan Çar, Rus-Türk ilişkilerinin geleceğine dair bir harita hazırlıyordu.

Komite, Çar I. Nikola'ya anlaşmanın imzalanmasından iki gün sonra raporunu verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak, Avusturya, Fransa ve İngiltere'nin hem Balkanlara, hem de Akdeniz'in doğu kıyısına ayak basmalarına izin vermek demekti. Nesselrode bu raporda, "Böyle bir durumda Rusya da kurtulması birbirinden zor labirentlere ve karmaşıklıklara bulaşmak zorunda kalacaktır" diyordu.⁷ Çar, Osmanlı İmparatorluğu'nu sürdürme ihtiyacını kabul etti. Ancak bu devletin yıkılması durumunda, Rusya Karadeniz'den çıkış yolunu başka bir gücün kapmamasını garantiye almak zorundaydı. Mahmut'la bakanları, St. Petersburg'daki bu tartışmaları hiç bilmiyorlardı, ama geleneksel düşmanlarının alışılmadık bir iyiniyet göstermeye başladığını çok geçmeden fark ettiler. Nefret ettikleri savaş tazminatını bile ödemek zorunda kalmıyorlardı. Çünkü Rusya onu almaktan vazgeçiyor ve karşılığında pek küçük sınır ödünleriyle yetiniyordu. Üstelik Navarin koalisyonu Yunanistan için yalnızca özerklikle yetinmeyip tam bağımsızlık istemeye karar verdiğinde, anlaşmanın yeniden gözden geçirilip değiştirilmesini teklif eden de Ruslar oldu. Onu o haliyle Sultan'a bir tehdit gibi sunmak istemediler. 1830 Şubatı'nda Londra Protokolü, garantörlüğünü Rusya, İngiltere ve Fransa'nın üstlendiği egemen Yunan krallığını kurdu. Bununla birlikte Yunan tacını ancak 1832 yılında bir Alman

Prensi (Bavyeralı Otto) kabul etti.

Yeni krallık küçüktü. Osmanlı sınırı Atina'nın yaklaşık 200 kilometre kuzeyine kadar geliyor, bugünkü Yunanistan'ın büyük kısmı yine Mahmut'un yönetiminde kalıyordu. Ama yine de, kendi imparatorluğunun içinden bir bağımsız devlet çıkması, padişah için tehlikeli bir emsal yaratma anlamına geliyordu. Zaten Yunan savaşı bitmiş olsa da, savaş sonrasının olayları, Mahmut'un imparatorluğunu Batılılaştırma girişimlerini aksatıyordu. Mehmet Ali de İbrahim'in uzun süren seferleri karşılığında toprak ödünü beklemekteydi. Belki Suriye'nin kendisine verileceğini umuyor olabilirdi. Mısır Valisinin doğal bir zekası, soğukkanlı ve hesapçı bir sabrı vardı. Oğlu asker olarak iyi bir komutandı ama onda bu özellikler yoktu. Tedbir onun gözüne bir zayıflık gibi görünüyordu. 1831 Kasım'ında İbrahim Gazza çölünü geçti ve yeniden onarılmış bir donanmanın deniz desteğiyle, Bonapart'ın eski yolundan kuzeye doğru ilerleyerek Yafa'yı, Kudüs'ü ve Hayfa'yı aldı. Sonra da taş gibi Akra direnişine çarptı. Orayı kuşattı, ama Akra ona sekiz ay meydan okudu. 1852 yazının ortasında Suriye'yle Lübnan'ın tamamı Mısırlıların elindeydi. Temmuz ayında Vali oğlunu artık ilerlememesi için ikna ettiğinde, Mısır kuvvetleri neredeyse Antakya ve İskenderun'a varmak üzereydi.

Sultan Mahmut, Mehmet Ali'yle oğlu İbrahim'i asi ve hain ilan etti. Ama Mehmet Ali hala Sultan'ın sadık bir kulu olduğunu iddia ediyor, yalnızca Osmanlı Devleti'ne sunduğu hizmetler karşılığında Suriye'yi bir tazminat olarak istediğini söylüyordu. Mısır ordusu, bir zamanlar Büyük İskender'in Pers kralı Daryüs'ü yendiği Issos ovasına kamp kurduğunda, gerek Bab-ı Ali'de gerekse Konstantinopl'daki sefaretlerde yoğun bir diplomatik faaliyet göze çarpıyordu. Bir ödün anlaşması imzalanırsa, Mahmut o zaman imparatorluğunun ıslahatına devam edebilir, yeni binalar, köprüler, yollar ve okullar yapabilirdi. Özellikle

son yıllarda, geçmiş on yıl içindeki fanatik çatışmalar yüzünden yıkılmış Hıristiyan köylerini de yeniden onarmayı başarabilirdi. Ama Sultan da, devleti de, karakterlerini değiştirmediler. Üç saygın bakan birdenbire gözden düştü ve tıpkı bir buçuk yüzyıl önce Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın başına geldiği gibi çabucak idam edildi. Mahmut'un gururu ve yeni ordusuna güveni, Mehmet Ali'ye ödün vermesini engelliyordu. Ama dışardan yardım almaya hazırды. 1832 Kasım ayı başlarında, o sırada Dışişleri Bakanı olarak üçüncü yılına girmiş bulunan Lord Palmerston, padişahın Mısırlılara karşı deniz yardımıyla ilgili talebini aldı. Ama İngiliz Kraliyet Donanması o sırada Akdeniz dışında, Palmerston'un kabine arkadaşlarının istemediği kadar yoğun günler yaşıyordu. Dışişleri Bakanı hiçbir şey yapmadı, yalnızca Mehmet Ali'ye, "Derhal Mısır'a geri çekilmesi ve elindeki münbit ülkeye şükretmesi" yolunda yapılan uyarıya destek sundu. (8)

Ama İbrahim'in geri çekilmeye de, daha fazla beklemeye de niyeti yoktu. Yeniden yola koyuldu ve Toros dağlarına kadar geldi. 1832 Aralık ayında askerleri Konya'da bir Osmanlı kuvvetini kuşattılar ve sadrazamı esir aldılar. Şubat ayının ilk günlerinde Mısır öncü kuvvetleri Kütahya'ya varmıştı. Boğaziçi'ne yaklaşık 300 kilometrelik yolları kalmıştı artık. Mahmut başkentini koruma çaresizliği içinde, komşularının en korkuncundan yardım istemek zorunda kaldı. Üç Rus savaş gemisi Boğaz'a, Haliç önüne davet edildi. Ardından bir Rus çevik kuvveti de geldi ve Boğaz'ın Anadolu yakasında, Hünkar İskeleyi'nde karargah kurdu. Burası Konstantinopl'a göre Boğaz'ın 20 kilometre kadar kuzeyinde bir koydu. Nisan ayında 30.000 Rus, Mahmut'un başkentini korumak amacıyla seferber edilmiş durumdaydı. Hünkar İskeleyi'nden başka, Büyükdere'de de ikinci bir kamp kuruldu.

Rusların gelmesi ulema'yı telaşa düşürmüştü. Yedi yıl önceki kanlı yeniçeri olaylarından bu yana, Sultan Mah-

mut'un politikalarına karşı ilk defa yüksek sesle homurdanmaya başladılar. Ama Çar'ın müdahalesi, olayı şimdiye kadar Osmanlıların bir iç sorunu olarak nitelendirmiş olan diğer büyük güçlerin de yakında ilgileneceği anlamına geliyordu. Nitekim İngiliz ve Fransız gemileri haziran ayında Çanakkale'yi geçip geldiler. Ama o zamana dek krizin ilk hızı geçmişti. Mehmet Ali, Fransa'nın arabuluculuğunu kabul etti. İbrahim'in ordusu Anadolu'dan çekilecek, buna karşılık Mehmet Ali'nin Mısır ve Girit valiliği onaylanacaktı. Bunun yanı sıra İbrahim, Şam'ın, Halep'in ve Adana'nın valisi olacaktı. Baba-oğul biçimsel olarak Sultan'ın valileri durumunda kalıyordu. Mehmet Ali, oğlunun bu anlaşmada bağımsızlık sağlama önerilerini reddetmişti.

1833 yazı boyunca Ruslar, tarihte ilk ve son kez Konstantinopl'un askeri hakimi durumunda kaldılar. Ama Nikola'yla Nesselrode çok temkinli davranıyordu. Çar bu kez Konstantinopl'a son derece sağlam, yetenekli ve çekici kişiliği olan bir maslahatgüzar gönderdi. Bu kişi, arkadaşı Kont Alexis Orlov'du. Ona verilen talimat da, Bab-ı Ali ile kalıcı bir anlaşma imzalamaktı. Orlov geldiğinde gerek yüksek mevkiden gereksē halktan bütün Türkleri pohpohladı. Bir yandan da önemli kimselere cömert armağanlar dağıtıyordu. 24.000 Osmanlı askerine, "eğer İbrahim'in orduları gelseydi ne kadar kahramanca savaşacaklarını bilen Çar'ın hayranlıklarını ifade eden" ve üzerinde Çar'ın portresi bulunan madalyalar dağıttı. İbrahim'in ordusu Anadolu'dan çekilir çekilmez, Rus donanması hemen çıkıp gitmiş, Hünkar İskeleyi'ndeki koca kampın çadırları da sökülüyordu. En son subay Odesa'ya doğru yola çıkmadan önce, Sultan Mahmut'u şahsen çok memnun eden bir ittifak anlaşması da imzalanmış bulunuyordu. Mahmut bu anlaşmanın "Rus Öcüsü"nü zihinlerden ebediyen sileceğini umuyordu. Orlov'un 8 Temmuz 1833 tarihli Hünkar İskeleyi anlaşması esas olarak,

dışardan herhangi bir saldırı durumunda Rus-Türk karşılıklı yardımını öngören sekiz yıl süreli bir belgeydi. Gizli maddesi Ruslara. "eğer Sultan Çanakkale'yi yabancı gemilere kapatırsa" Osmanlılardan daha başka yardım istememe hakkını da veriyordu. Orlov, Çar'a, Boğaziçi'nde bir Rus korumasını sürdürmekte olduklarını da söylüyordu. Rusların birkaç yıla kalmadan buralara yine çağrılacakları kanısındaydı. Yazdığı mektupta, "Yarattığımız emsal sayesinde, Çar'ın askerlerinin hiçbir kuşku yaratmaksızın ve gerekirse bu sefer kalıcı olarak, gelmesi çok kolay olacaktır" diyordu. (9)

I. Nikola, Nesselrode ve Orlov, bu anlaşmanın Konstantinopl'da bir istikrar garantisi olduğu kanısındaydılar. Bir kere anlaşma onlara Mahmut'u kontrol altında tutma hakkını veriyordu. 1834 yılında, padişahın Mehmet Ali'ye karşı bir cezalandırma savaşı açabilmek için kendilerinden istediği yardımı reddettiler. Ama bu anlaşmanın haberi Palmerston'la Fransız meslektaşlarını pek telaşlıyordu. Anlaşmanın içinde daha önemli başka gizli maddelerin de bulunduğu ve belki Ruslara, herhangi bir zamanda Boğazlardan geçecek gemilerle ilgili karar hakkı tanıdığına inandırmıştı. Palmerston, Çar'ın niyetinin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak olduğuna kendini inandırdı. On yıl boyunca Rus fobisi İngiliz Dışişleri Bakanlığının içinde kol gezdi, Çar'ın ajanlarının İran'a ve Afganistan'a da sokulduğu yolunda kuşklar yaşandı. Dışişleri Bakanı'nın kendine özgü garip inancına göre, eğer Orta Asya'da bir ilerleme politikası benimsenirse, Çanakkale'yi Rusların elinden kurtarmak mümkün olabilecekti. (10)

Palmerston aynı zamanda Sultan'la Mehmet Ali arasında yeni bir çatışmanın da fazla gecikmeden çıkacağı kanısındaydı. Bu konuda haklı çıktı. Ordusunun Konya'da yenilmesi Mahmut'u derin bir şoka sürüklemişti. Artık nefret etmeye başladığı bu Arnavut tütün haneda-

nından bir Osmanlı yenilgisinin öcünü almayı kendi görevi sayıyordu. Konya savaşı sırasında Mahmut henüz 47 yaşındaydı. Ama hastaydı artık. İçkiden ve sefahattan zamansız yaşlanmıştı. Ömrünün son yıllarında, istediği askeri reformları gerçekleştirmek onda bir tutku haline geldi. Prusya, Rus, İngiliz ve Fransız subayları, Beyoğlu'ndaki, Üsküdar'daki kışlalara davet edildi ve Anadolu'daki arazi tatbikatlarına götürüldü. 1837'de padişahın elinde güvenilebileceği 40.000 iyi süvarisi, 6 atlı birliği vardı, ama topçular konusunda durumu zayıftı. Çünkü dokuz farklı kalibrede top kullanılıyordu. En büyük zorluk da padişahın iyi komutanlar seçmeyi beceremeyişinden kaynaklanıyordu.

1838'de Mahmut, Londra'daki sefirine, İngilizlerle bir anlaşma imzalayıp cömertçe ticari ödünler vermesini emretti. Ticaretin bu şekilde iyileşmesi sayesinde, Palmers-ton'u resmi bir ittifak anlaşmasına razı edebilmeyi umuyordu. 1838 ilkbaharının başlarında, İngilizlerin ona istediği desteği vermeyeceği belli oldu. Uzun süreden beri tüberkülozlu ve karaciğer sirozundan rahatsız olan padişah artık fazla uzun yaşayamayacağını anlamıştı. Askeri bir zafer kazanmak için son bir girişimde bulunmaya kesin karar vermişti. 1839 Nisanı'nın ortasında, Hafız Paşa'ya Osmanlı ordusunu Fırat ötesine, Halep'e götürme emrini verdi. Suriyelilere de İbrahim'in Mısır boyunduruğunu koparıp atmaları ve padişah askerlerini kurtarıcı olarak karşılamaları için haber gönderdi.

Hafız tedbirli biçimde ilerledi. Yanında Prusyalı danışmanlar da vardı. Bunların en yüksek rütbelisi, Binbaşı Helmuth von Moltke'ydi. Başlangıçta İbrahim, kuzeyden gelen bu tehlikeye hiçbir tepki göstermedi. Suriyeliler de isyana kalkışmadılar. Ama Hafız da zaten Suriye sınırına hiç ulaşamadı. Nizip'e vardığında, karşıda beliren bir toz bulutu, İbrahim'in ordusunun gelmekte olduğunu belli etmişti. Moltke, Hafız'a, düşmanı takviyeli siperlerin ve

sağlam kent surlarının gerisinde beklemesini önerdi. Hafız ise, geleceğin Sadova ve Sedan kahramanının öğüdünü dinleyeceği yerde, mollaları dinlemeyi yeğledi.

24 Haziran tarihli Nizip savaşı kısa süreli, ama kesin sonuçlu bir savaş oldu. Osmanlı ordusu ilerlemesini durdurdu, geri döndü ve askerler bir anda karmakarışık oldu. Prusyalılar Hafız'a, bir tek sağlam taburu ileriye yollamasını önerdiler. O ise ne yapacağını bilemiyor, öfke içinde, kaçmaya çalışan askerlerinin üstüne yürüyor, önlerini kesmeye çabalıyordu. Osmanlı savaş malzemesinin hepsi ya yok edildi ya da korku içindeki topçular tarafından terk edildi. 10.000 kişi İbrahim'e esir düştü. Moltke kaçabildiği için şanslıydı. Moltke o gece Berlin'e, "Hafız Paşa'nın ordusu tümüyle yok oldu" diye yazmıştı. "Türkler silahlarını ellerinden attılar, toplarını ve cephanelerini terk ettiler, çil yavrusu gibi dağıldılar." (11) Nizip yenilgisi Osmanlı ordusu için Konya'dan daha büyük bir felaket olmuştu.

Bereket versin Sultan Mahmut bu yenilginin haberini alamadı. Hiç kimse, bu yenilginin haberini 900 kilometre ötede, Boğaz kıyısında hasta yatmakta olan bir adama ulaştırmak için acele etmiyordu. Savaşın üzerinden beş gün geçti. 29 Haziran'da II. Mahmut sonunda içkinin kurbanı oldu. Yenilgiyle ilgili ilk kara haberler 7 Temmuz'a kadar onaylanmadı. O zamana dek oğlu I. Abdülmecit, sultan ve halife olarak kılıç kuşanmıştı. 16 yaşında bir şehzadenin tahta çıkması için uygun koşulların var olduğunu söylemek güçtü.

Bölüm-8

Hasta Adam mı?

ikinci Mahmut'un öldüğü, 1 Temmuz 1839'da ilan edildi. Yirmi dört saat içinde de küçük çapta bir saray isyanı çıktı. Yetmiş yaşını aşmış olan Mehmet Hüsrev Paşa, Sadrazamlık mührünü resmen (kelimenin gerçek anlamıyla) kaptı ve Abdülmecit'i de kendisini olağanüstü hal hükümetinin başı olarak onaylamaya razı etti. Gerçekte 16 yaşındaki bir padişahın şansı daha da kötü gidebilirdi. Çünkü alaycı bir Fransız sefiri Hüsrev Paşa'yı "usta cellat" diye nitelendirse de, Paşa'nın en azından uzun süreli bir Osmanlı yönetimi tecrübesi vardı. (1) Daha 1801'de Sultan III. Selim onu Mısır Valisi olarak atamış ve Hüsrev Paşa, Mehmet Ali Paşa'dan önceki son Mısır yöneticisi olarak görev yapmıştı. II. Mahmut zamanında da Mora'da ve İranlılara karşı savaşmıştı. On iki yıl boyunca Osmanlı donanmasının Kaptan-ı Derya'lığını yapmış, 1827'de Hüseyin'in ardından Seraskerliğe getirilmiş ve bu görevde de on yıl hizmet vermişti. Ama Hüsrev Paşa artık aşırı tutucu bir insan haline gelmiş ve pek çok da düşman edinmişti. Osmanlı yönetiminin birçok ileri geleni gibi, Hünkar İskelesi anlaşması sırasında Orlov'dan o da cömert armağanlar almıştı. Şimdi yıllardan sonra, rakiplerinden biri olan Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa, Hüsrev Paşa'nın hala Ruslardan para almayı

sürdürdüğü kanısmdaydı. Hüsrev Paşa'nın Osmanlı çıkarlarına ihanet edeceğinden emin olan Ahmet Fevzi Paşa daha kötü bir ihanette bulundu. Daha Nizip bozgununun haberi başkentte onaylanmadan, donanmasıyla İskenderiye'ye doğru yola çıktı ve oraya vardığında donanmayı Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya teslim etti.

Bütün bu gelişmeler içinde genç ve tecrübesiz padişahın işi daha da zorlaşmış görünüyordu. Akdeniz'de donanması olmadığı gibi, Anadolu'da İbrahim'e karşı duracak bir ordusu da yoktu. Üstelik hazineye para bulma umudu da yoktu. Çünkü devletin hazine bölümü büyük sorunlar içindeydi ve müzminleşmiş açıklarla boğuşuyordu. Sultan Mahmut otuz bir yıllık hükümrانlığı boyunca tam yetmiş iki kere sikkelerin değerinin indirilmesini emretmişti. Bütün bunlara rağmen, Abdülmecit tahta geçtiğinde iki büyük avantaja sahipti. Bunlardan biri annesi Bezmialem Sultan'dan, ikincisi de babasının en becerikli reformcusu Mustafa Reşit'ten gelen sadakat vaadiydi. Mustafa Reşit Paşa, Sultan Mahmut'un ölümü sırasında Londra'ya özel elçi olarak gitmişti. (2)

Bezmialem Sultan aslen Gürcüydü. İmparatorluk haremine girmeden önce hamamda çalıştığı söyleniyordu. Abdülmecit'i doğurduğunda henüz 15 yaşındaydı. Şimdi 31 yaşına gelmişti ve kendisini zorla baş vezir yaptıran bu ihtiyardan nefret edecek ve kuşku duyacak kadar gençti. Oğluna, Hüsrev Paşa'nın Mehmet Ali Paşa'yla anlaşma olanakları aramasına izin vermesini, ama devletin önemli görevlerine kendi adamlarını yerleştirmesine asla fırsat bırakmamasını tavsiye etti. Abdülmecit de bu tavsiyeye uyarak zaman kazanmaya çalıştı ve önemli siyasal kararlar vermeden önce Mustafa Reşit Paşa'nın Londra'dan dönmesini bekledi. Bu annesinin ona verdiği iyi bir öğüttü. Bezmialem Sultan, erkekleri ve amaçlarını çok iyi anlayan bir insandı ve bu özelliği yüzünden ölünceye dek geçen on dört yıl boyunca bakanların seçiminde her za-

man etkili olmayı sürdürmüştü.

Bezmialem'in Reşit Paşa'yı Abdülmecit'e tavsiye etmesinin nedeni, onun Sultan Mahmut'un reform programlarındaki amacı anladığına inanmasından kaynaklanıyordu. Ama Reşit Paşa'nın kendine has başka özellikleri de vardı. 1839'da, Fransızcası o kadar iyi bir düzeye gelmişti ki, Fransa Kralı Louis Phillippe'le çevirmensiz konuşabiliyordu. Londra'da Palmerston'la ve Viyana'da Metternich'le görüşmüştü. Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl bir gözle gördüğünün de son derece farkındaydı. Reşit Paşa'nın dört yıl önce bir görevle Mısır'a gitmiş olması da Sultan'ın gözünde ayrı bir önem taşıyordu. Mehmet Ali Paşa'nın Kahire ve İskenderiye'de nasıl padişah gibi otorite kurduğunu kendi gözleriyle görmüş birisiydi. Abdülmecit, Reşit Paşa'yı kendisine Dışişleri Nazırı (Bakanı) olarak tayin etti ve Hüsrev Paşa'yı da 1840 Haziranı'na dek Sadrazam olarak tutmayı sürdürdü. Ama padişahı Osmanlı Devleti tarihindeki en görkemli jesti yapmaya ikna eden kişi Westminster ve Paris'le iyiniyete dayalı ilişkiler geliştirme konusunda sağlam içgüdüleri olan Reşit Paşa oldu. 3 Kasım 1839 günü Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ilan edildi.

Bu olayı birkaç sefirin yanısıra o sırada Konstantinopl'da bulunan başka yabancı konuklar da anlatmışlardır. (3) Osmanlı toplumunun bütün ileri gelenleriyle Bab-ı Ali'ye atanmış yabancı ülke sefirleri, Topkapı Sarayı'nın bahçesi sayılan Gülhane'de toplanmıştı. Orada, Reşit Paşa Sadrazam Hüsrev Paşa'nın gözü önünde, genç padişahın ilk "Hatt-ı Hümayun"unu okurken, Abdülmecit de Gülhane köşkünün penceresinden aşağıdaki topluluğa bakıyor ve durumu izliyordu. Gülhane Fermanı dünyaya, Abdülmecit'in aydın bir sultan olarak hüküm sürme isteğini ilan etmekteydi. Halkının canını, malını koruyacak, Müslüman, Hristiyan ya da Yahudi herkesin eşit olmasını sağlayacak yasaları çıkaracak, vergi koyma ve toplama

konusunda düzenli bir sistem getirecek, babasının taraf-
tar olduğu yasama danışmanlığı konseylerini oluşturarak
onlara saygı gösterecek, modern bir ordu ve donanmada
hizmet etmesi için tebaasının askere alınmasında adil bir
yöntem geliştirecekti.

Gülhane bahçelerinde yapılan ve Dışişleri Bakanının
Halife-Sultan önünde iki kere eğilmesini de kapsayan bu
tören, Reşit Paşa'nın tahmin ettiği gibi, yabancı gözlemci-
leri çok etkilemişti. Rus elçisinin vardığı yargı, "Tiyatro-
vari, ama başarılı" şeklindeydi. İngiliz sefiri Lord Pón-
sonby, Palmerston'a iki gün sonra yolladığı bir yazıda,
"Bu imparatorluğun eski model yönetimle asla kurtula-
mayacağını söyleyenlere zafer dolu bir cevap" diyordu.
Dışişleri Bakanı da Aralık ayı başlarında ona verdiği ce-
vapta, "Sayısız avantajlarla yüklü bir olay" diye yazmıştı.
"Büyük bir siyasal başarı. Hem burada, hem de Fransa'da
kamuoyu üzerinde çok büyük etkileri oluyor." (4) Pon-
sonby de, Palmerston da, Rusların, komşuları Osmanlı
Devleti'ne karşı sabrının giderek azaldığını bilerek yo-
rumda bulunuyorlardı. Paris'te de peşpeşe gelen hükü-
metler hep Mehmet Ali Paşa'yı destekleyerek bağımsız ve
mali açıdan sağlam bir Mısır yaratma eğiliminde olmuş-
lardı. Sultan'ın imparatorluğundaki herhangi bir yeni ha-
reket iyi bir şey sayılırdı. Bundan sonraki otuz yıl boyun-
ca, Osmanlı Devleti'nin gerilemesini bir eşzamanlı olay
durdurdu. Bu, ülkedeki geleneksel topluma Batılılaştırıcı
değişikliklerin uyarlanması ve buna bağlı olarak Avrupa
haritasında radikal değişiklikler yapmayı ertelemek iste-
yen Büyük Güçlerin imparatorluk yapısındaki bu güçlen-
meyi desteklemesiydi.

1839 ilkbaharında Sultan'la Mehmet Ali Paşa arasın-
daki savaşın yeniden alevlenmesi üzerine Çar I. Nikola
başlangıçta ordusu ve donanmasıyla müdahale etmeyi dü-
şündü. Herhalde Orlov'un 1833'de öngördüğü fırsat bu
olsa gerek, diye düşünmüştü. Ama acaba Rus kuvvetleri

Boğaziçi'nde belirlediğinde gerçekten Boğazların koruyucusu olarak karşılanır mıydı? Nesselrode biraz daha gerçekçi çıktı. Çar'a sabırlı davranmasını ve devletin borçlarını soğukkanlı bir biçimde değerlendirerek, sonucundan emin olunamayacak bir harekete girişmemesini, devleti de yalnız başına girilen eylemin giderlerini karşılamaya mecbur etmemesini önerdi. Ondan sonra Rusya, Avusturya, Prusya, Fransa ve İngiltere hep birlikte hareket eder gibi görünmeye başladılar. 27 Temmuz 1839'da beş ülke sefirinin veridği ortak bir nota, Osmanlı-Mısır savaşında hakemlik etmeye hazır olduklarını açıklıyordu. Avrupa'nın doğu Akdeniz'e çözüm getirme konusundaki bu istekliliği, Reşit Paşa'yı Londra'dan dönüşünde pek sevindirdi. Sarayda oluşmuş bir barış grubunun padişaha, Mehmet Ali Paşa'nın dediklerini hemen kabul etmesi yolunda telkinde bulunması genç Abdülmecit'in dayanma gücünü artırmıştı.

Beş büyük güç Mehmet Ali'yi yeni bir Mısır hanedanının başlangıcı olarak kabul etmeye hazır olmakla birlikte tam bir davranış birliği gösteremiyorlardı. (5) Örneğin politikası (1809'dan beri Dışişleri Bakanı olan) Metternich tarafından saptanan Avusturya iki nedenle, Sultan'ın otoritesinin sürdürülmesini ve güçlendirilmesini istiyordu. Konstantinopl'da istikrarlı bir hükümetin olması öncelikle, halen buhar gemisi şirketlerinin, madencilik şirketlerinin ve diğer Avusturya şirketlerinin yararlanmakta olduğu ticari ödünlerin (kapitülasyonlar) genişlemesi demekti. Viyana için daha önemli olan şey Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi halinde bir Balkan milliyetçiliğinin doğması ve çok uluslu Habsburg monarşisini tehdit etmesi ihtimaliydi. Prusyalılar olup bitenleri Avusturyalı müttefikleri adına yakından izliyordu. Ama Berlin gazetelelerinde İbrahim'in zaferler kazanan ordusuna yönelik, öfkeyle karışık bir hayranlık görülüyordu.

Fransız diplomasisi Mehmet Ali'yi destekliyordu. Ka-

vala'da doğmasının yanı sıra mutlu bir rastlantı sonucu, Napolyon'la aynı yıl ve burçta dünyaya gelmiş olması da ilgi çekiyordu. Fransa'da o yaz "Napolyon Efsanesi" pek modaydı. Öte yandan Paris bankaları da Mehmet Ali'nin topraklarını, tüm doğu Akdeniz'e hakim olan bir ticari satraplık haline getirmeyi umuyorlardı. Ayrıca Fransızlar çeşitli nedenlerle, Suriye ve Lübnan'ı, hatta Arap yarımadasını, Mehmet Ali'nin yönetimine dahil etmenin yollarını arıyorlardı.

Diğer hükümetlerin hiçbiri Fransa'nın görüşüne katılmıyordu. Palmerston, Mehmet Ali'nin güçlü ordusunun, Hindistan'a giden en kısa yolu tehdit edebileceğinden kaygılanıyordu. Ayrıca onun çok geniş bir alanda Mısır egemenliğini ve ticaret tekeline uygulaması halinde, II. Mahmut'un ölümünden on ay önce imzalanmış olan Türk-İngiliz ticaret anlaşmasından Londra'nın yeterince yararlanamayacağından korkuyordu. Çar I. Nikola ya da Devlet Şansölyesi Nesselrode da Mehmet Ali'nin ihtirasları konusunda kuşkuluydu. Ruslar onun İran'la büyük bir ittifak düşündüğüne, Tahran'daki Kacar Şah'ın, Kafkasya ve Türkmenistan Müslümanları üzerindeki Çarlık nüfuzunu kırmasına yardım karşılığında imparatorluğunu Mezopotamya'ya yayacağına inanıyorlardı. Londra ve St. Petersburg'da Mehmet Ali'ye duyulan kuşkular oldukça fazla olduğundan, bu iki ülke çok geçmeden bir İngiliz-Rus "antant"ına gittiler. Bu yakınlaşma, Fransızlara karşı kuşku doluydu. Osmanlı İmparatorluğu'nü da mümkün olduğu kadar uzun süre desteklemeye hazır olduğu için, Avusturya ve Prusya'nın desteğini sağlıyordu.

Londra şimdi de "Doğu Meselesi"ne çözüm arayan devlet adamlarının uğrağı olmuştu. I. Nikola bir elçi yol-layarak, Mehmet Ali'ye ortak baskı uygulamayı ve Boğaz-ların barış zamanında yabancı savaş gemilerine kapanma-sı yolunda uluslararası karar almayı teklif etti. Başlangıç-ta İngiliz kabinesi, iki farklı sorunu bir tek anlaşma kap-

samında ele almaktan kaçındı. Ama Nikola direniyordu. 1840 Haziranı'nda İngiliz, Rus, Avusturya, Prusya ve Osmanlı maslahatgüzarları, Londra Anlaşmasını imzaladılar. Bu anlaşma Boğazları barış zamanlarında yabancı savaş gemilerine kapatıyor, Mehmet Ali'ye de kesin bir ultimatom veriyordu. (6) Kendisinden Sultan'ın otoritesine boyun eğmesi ve Mısır'ın yönetimiyle yetinmesi isteniyor, aksi halde büyük güçlerin ortak müdahalesiyle karşı karşıya kalacağı belirtiliyordu. Yirmi gün içinde bu koşulları kabul ederse, ona Akra'nın ve güney Suriye'nin ömür boyu valiliği de verilecekti.

Mısırlıların hala çok güçlü bir ordusu vardı. 38 süvari birliğine, on binden fazla ata ve Napolyon'un subayları tarafından eğitilmiş topçulara sahipti. Bu kuvvetler doğu Akdeniz'in büyük bölümüne ve Girit'e yayılmış durumdaydı. Ayrıca Mehmet Ali Fransız deniz gücünün yardımına güveniyordu. Bu nedenle müttefik talebini reddetti ve böylelikle güney Suriye teklifini de kendiliğinden çıkarmış oldu. Mehmet Ali kuvvetler dengesini çok yanlış hesaplamıştı. Fransız filosu yardıma gelmedi. İngiliz ve Avusturya savaş gemilerinin, İbrahim'in iletişim hatlarını tahrip etmesi karşısında sessiz kaldı. Gemiler Lübnan kıyılarını 1840'ın Eylül ve Ekim ayları boyunca bombaladılar. Bu sırada İngiliz ve Avusturya denizcileriyle Türk süvarileri de Beyrut'un kuzeyindeki tepelerde isyan halinde olan Dürzileri destekledi. İbrahim'in disiplinli askerleri Mısır sınırlarına doğru çekilirken bir İngiliz birliği Akra'yı bombaladı ve işgal etti. Diğer gemiler de Mısır kıyılarını abluka altına almışlardı.

Kriz kısa zamanda sona erdi. 5 Kasım'da Mehmet Ali, İskenderiye Konvansiyonunu imzaladı. Bu anlaşma, Mısır birliklerinin Mısır'ın dışında kalan, Girit, Arabistan ve Osmanlı İmparatorluğu'na ait tüm alanlardan çekilmesini gerektiriyordu. Osmanlı filosu, Fevzi Paşa'nın ihanetinden beri İskenderiye limanında demirli durmaktaydı.

Onun da Boğaziçi'ne geri dönmesine izin verildi. 1841 Şubat ayında Sultan Abdülmecit, Mehmet Ali'yi resmen Mısır Beyi olarak tanıyan ve soyundan gelenlere yerine geçme hakkı veren fermanı yayınladı. İbrahim'in ordusu, söz konusu anlaşma gereğince, 18.000 kişiyle sınırlandırılıyordu, ama sekiz yılda askerlerin sayısı hemen hemen dört katına çıktı. Londra anlaşmasına imza koyan ülkelere artık Fransa da katılmıştı. Mısır çözümünü kabul ediyor ve garantörler arasına giriyordu. Temmuz 1841 tarihli Boğazlar Konvansiyonu da, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının barış zamanında yabancı savaş gemilerine kapanması ilkesini yeniden onaylıyordu. (7)

İbrahim'in ordusunun Anadolu'dan ve Suriye'den çekilmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu (Birinci Dünya Savaşı sonunda Allenby'nin saldırısına dek) kendi varlığına yönelik olarak Asya'dan gelebilecek tek ciddi tehlikeden kurtulmuş oluyordu. Londra, Viyana ve St. Petersburg'da, "beceriksiz ve çürümekte olan bir imparatorluğun" kendi çabasıyla değil, Avrupalı büyük güçlerin yardımıyla kurtulmuş olduğu kanısı vardı. Bu duygular, pek narin yapıda olan İngiliz-Rus "antant"ını birkaç yıl daha yaşattı. Ayrıca 1844 Mayıs'ında Çar Nikola'nın beklenmedik zamanda aniden Londra'ya gelmesine neden oldu. Çar dört ay sonra Nesselrode'u da Londra'ya gitmeye razı etti. Niyeti, "Doğu Meselesi"ni ciddileştirebilecek her türlü diplomatik eylemden kaçınılması için telkinde bulunmaktı. Çar henüz bir paylaşma planını ortaya koymaya hazır değildi (zaten koysa da böyle bir şey Westminster'de büyük kuşkular uyandırırды). Ama 1839'dan sonra, Konstantinopl için hangi destek düşünülürse düşünölsün, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye mahkum olduğu görüşünden asla vazgeçmedi. Buna karşılık İngilizler, ne-ler olacağını bekleyip görme eğilimindeydiler. (8)

Bu dönemde Reşit Paşa başkentte duyarlı bir kampanya yürüterek Sultan'ı Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda-

ki vaatlerini uygulatma çabası içindeydi. Bu reform çabalarının tümü “Tanzimat-ı Hayriye” adıyla bilinmektedir ve Türk tanzimat’ı, Rusların perestroika’sına benzer bir anlam taşımaktadır. İmparatorluğu sürdürebilmek için yetkinin merkezileştirilmesi ve devletin otokratik karakterinin mümkün olduğunca laikleştirilmesi yolunda, bir Osmanlı yöneticisi tarafından tarih boyunca uygulanmış en sürekli girişim budur. (9)

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi, öncelik yine ordu reformlarına verilmişti. Diğer değişikliklerin getirilmesi, öncelikle askeri ihtiyaçlara bağlıydı. Bu nedenle Tanzimat’ın başlangıç aşamalarında, eski savaş kurdu Mehmet Hüsrev Paşa’nın etkin bir ordu kurma yolundaki önerileri ön plana geldi. 250 bin kişilik modern bir ordunun kurulup, eskiden başlatılmış gemi yapım projelerinin yeniden ele alınarak modern bir filonun kurulması, dopdolu bir hazineye ihtiyaç gösteriyordu. Bu da vergi sisteminin reformunu zorunlu kılıyordu. Ama başkentle vilayetler arasında daha sıkı idari bağlar kurulmadan ve yeni bir devlet hizmetleri sistemini yerleştirmeden, bu imkansızdı. İyi topçu olmak, gemilerde hassas seyir hesapları yapmak, etkin bir yönetim uygulamak, bütün bunlar eski dini vakıfların verebileceğinden çok daha iyi bir eğitim sistemine bağlıydı. Bu nedenle 1845’de yedi bilgili kişinin katıldığı bir konsey oluşturuldu. Onlardan yaygın biçimde uygulanacak laik bir eğitim sistemiyle ilgili rapor hazırlamaları istendi. Öte yandan, Gülhane Fermanı’nda kulağa etkileyici gelen can ve mal garantisi ve dinsel eşitlik konuları, asker kafalara pek de fazla önemli gözüküyordu. Bu yöndeki reformlar kaleme alındığında bile etkisiz kaldı. Ama 1840 tarihli yeni Ceza Kanunu yine de (kağıt üstünde) ileriye doğru atılmış çok büyük bir adım gibi gözüktü. Reformcular sürekli olarak, ulema’yı şeriata ters düşen yasalarla kışkırtmaktan kaçınmaya çalışıyorlardı. İslam hukuku bir zamanlar Kanuni Sultan Süleyman’a

çok güvenli bir hükümet temeli verirken, bu yüzyıl boyunca yeni model bir Osmanlı aristokrasisini savunanların yolunu tıkayıp durmuştu.

Tanzimat reformları dönemi çok tartışmalı bir inceleme konusu olarak kalmaktadır. Tam olarak hangi tarihler arasında yer aldığı bile tartışma konusudur. Yeni tarihçiler uzun ve hemen hemen sürekli bir sürecin analizini yapmakta, 1839'dan 1876'ya kadar olan dönemi, yani Abdülmecit'in baba-bir kardeşi Abdülaziz dönemini de incelemektedirler. Daha eski yorumcular ise, Kırım savaşı sırasındaki reformlar evresini de kabul etmelerine rağmen, Tanzimat'ı 1840'lı yıllarla sınırlamaktadırlar. Hatta 1840'larda bile "tepki" dönemleri yaşandığını, Temperley'in anlamlı ifadesiyle, "hiçbir İngiliz'in doğuluları yeni yollara yönlendiremeyeceği" ara dönemlerden geçildiğini iddia etmektedirler. (10) Gerçekten de Reşit Paşa'nın girişimlerinin engellendiği dönemler oldu. Özellikle 1841'de, Fransız modeline dayalı vilayet yönetim sistemi planları, vergi ödeyen çiftçilerin ve işinden olacak askeri valilerin büyük düşmanlığıyla karşılaştığında sefir olarak Paris'e gönderildi. Ama 1845'de Dışişleri Bakanı olarak geri döndü. 1846 Eylülüyle 1858 Ocağı arasında altı kere sadrazam oldu.

Reşit Paşa, çok geniş alanlara yayılmış, iletişim olanakları zayıf bir imparatorlukta, kalabalık halk kitlelerinin kayıtsız kaldığı reformları zorlamanın getireceği güçlükleri öngörememişti. Çalışmaların çoğu Boğaziçi ve Haliç çevresindeki alanla sınırlıydı. Bunun dışında başkentle deniz yolu bağlantısı iyi olan kentlere ulaşabildi. Bu sırada hazineyi 1839-40 krizinden kurtarmak amacıyla, faiz getirisi olan kağıt para (kaime) ile ilgili bir deney yapıldı. Bu girişim Konstantinopl ve İzmir'de bir dereceye kadar başarılı olmakla birlikte esnaflar yıllık yüzde sekizlik faizi alabilmek için kağıt paraları toplamaya başlayınca yeni sorunlar doğdu. (11) Laik eğitim konusundaki ilerleme

ise Reşit Paşa'nın umduğu kadar hızlı gitmiyordu. İstanbul'daki üniversitenin modernleştirilmesi çalışmaları, yeni üniversite binasının temelleri birkaç metre yükseldiğinde durduruldu. Bunun nedeni ulema'nın ve askeri yetkililerin Almanya'da ve orta Avrupa'daki öğrenci olaylarıyla ilgili haberlerden ürkmeleri ve düşmanca bir havaya girmeleriydi. Ulema dışında yetişmiş öğretmenlerin az oluşu da, Reşit Paşa'nın orta öğretim okullarıyla (rüştiye) ilgili planlarını engelledi. 1840'lı yıllarda ancak altı okul açıldı ve bunlar da toplam 870 öğrenci alabildiler. 1846'da Reşit Paşa'nın Sadrazam olarak başlıca işlerinden biri, öğretmen yetiştirme okulunu desteklemesi ve 24 yaşındaki yetenekli yazar Ahmet Cevdet'i oraya müdür olarak getirmesiydi. Reşit Paşa'nın 1858'deki ölümüne dek rüştiye'lerin sayısının 43'e yükselmesi ve 3371 öğrenciye eğitim verecek duruma gelmesi de önemlidir. (12)

19. yüzyıl Türkiye'si'nin en yetenekli ve hukukçu reformcusu Ahmet Cevdet'in öğretmen okulu müdürlüğüne tayini, Reşit Paşa'nın entelektüel yetenekleri seçme becerisine tanıklık etmektedir. Hükümet hizmetlerindeki uzun süreli geçmişi, Reşit Paşa'nın diğer reformcuları seçtikten ve görevlendirdikten sonra işi onların bitireceğini ummasına yol açmıştır (ama sonraları koruduğu bu insanların bazıları, mevkii açısından onun rakibi durumuna gelmiştir). Bunların en başta gelenleri, İstanbullu bir esnafın oğlu olan Mehmet Emin Ali ile Keçecizade Mehmet Fuat'tır. Ulema'dan bir ailenin çocuğu olan Keçecizade on dört yıl boyunca Bab-ı Ali'de Fransız yasalarını ve devlet yönetimiyle ilgili el kitaplarını Türkçe'ye çevirme işini yüklenmiştir. İşte bu personel devamlılığı, Tanzimat'ı Osmanlı kuruluşlarına canlılık verecek bir tek reform demeti olarak görme yolundaki çağdaş eğilimin dayanağı olmuştur. Ama yaratılan bu canlılık, önyargılı bakış açıları yüzünden ülkedeki yabancı diplomatların gözünden kaçmıştır. Ne var ki, bu reformcuların sayısı azdı.

Napolyon kanunlarından ilham alan bir avuç kişiydiler. Ayrıca, deneme niteliğindeki bu reformların olgunlaşmasına izin verileceği de kesin değildi. Haşmetmeap hazretlerinin onaylamayı uygun bulmayacağı önlemler, yıldırım hızıyla kaldırılabilirdi.

Stratford Canning 1842'nin Ocak ayında yine sefir olarak Konstantinopl'a dönmüştü. Dokuz yıl boyunca, kendisinin "Büyük Yenilenme Oyunu" dediği şeye o da katıldı. (13) Büyük Reşit Paşa'nın (aslında bir sürgün sayılabilecek) Paris Büyükelçiliği döneminde, reformların hızını kendisinin ayakta tuttuğunu iddia etmeye hakkı vardı. Abdülmecit'le sıkı bir mücadeleye girişmiş ve Maliye Bakanıyla ilgili rüşvet olaylarını ortaya sermiştir (bu Maliye Bakanı herhalde Valide Sultan'ın önemli mevkiler için gösterdiği adaylar arasındaki en yanlış kişidir). Ayrıca Canning esir ticaretini yasaklayan kanunların çıkarılmasına katkıda bulunmuş ve Hristiyan dindarların dinleri yüzünden kovuşturulmasına Abdülmecit'in resmen karşı çıkmasını sağlamıştır. Ama Hristiyanların mahkemelerde tanıklık yapabilmesini ve Osmanlı ordusunda hizmet edebilmesi hakkını sağlayamamıştır. Sefir olarak Tanzimat reformlarının imparatorluğun merkezindeki etkilerine olduğu kadar, başkentten uzakta, doğu Akdeniz'de ve Balkanlarda girişilecek seferlerin Sultan'a kazandıracığı otoriteye de önem veriyordu.

İbrahim'in ordularının Suriye ve Lübnan'dan çekilmesi, dört Osmanlı vilayetini, yani Halep, Şam, Trablusgarp ve Sayda'yı bir kaç yüzyıldır görebildikleri en iyiniyetli ve etkin yönetimden yoksun bırakmış oluyordu. Mısır yönetimi oradaki Hristiyanlara ve Yahudilere, özellikle de ticaretle uğraşanlara bir hayli yarar sağlamıştı. Hemen hemen yarım yüzyıldan beri Lübnan'ın kontrolünü, oturduğu Beit-ed-Din sarayından ele geçirmeye uğraşan ve Lübnan'ı Tepedelenli'nin Yanya'dan Epirüs'ü yönettiği gibi yönetmeye çalışan Bezir II, Mısırlılarla yakın işbirliğine

girmiş, sonra onlar çekilip gidince Malta'ya sürgüne gönderilmişti. Onun sürülmesi, Mısır işgali döneminde gözden düşmüş olan Müslüman seçkinlerin işine yaradı. Bu insanlar başlangıçta Osmanlı yönetiminin geri döndüğüne memnun oldular. Ama 1841 ilkbaharında tüm bölgede düzen yine bozulmuş ve birbirine rakip hizipler Osmanlılara karşı silahlı direnişe geçmişti. Bu hiziplerin çoğu I. Abdülhamit döneminde birbirine düşerek bu vilayetleri toza ve dumana boğan tarihi hanedanların soyundan gelenlere bağlıydılar. Osmanlı askeri komutanları cezalar uygulamak zorunda kaldılar ve zaman zaman yabancı gözlemcilerin suçladığı, kınadığı sert intikam yollarına başvurdular, ama tıpkı Yunan ihtilalinde olduğu gibi burada da zalimliğin tekeli, taraflardan hiçbirinde değildi.

Avrupalı güçler ve özellikle İngiltere Suriye'deki gerginliğe neredeyse Yunan ihtilali kadar önem veriyordu. 1838 tarihli İngiliz-Türk ticaret anlaşması, İngiliz ihracat ürünlerine yeni pazarlar sağlamış, İngiliz tüccarlarının mal, hammadde ve yiyecek satın alma şartlarını iyileştirmişti. Böylelikle Osmanlı topraklarındaki tarımsal üretimi de canlandırmıştı. Çok geçmeden diğer hükümetler de benzer ticari konvansiyonlar imzaladılar. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nu hem dünya ticaretindeki dalgalanmalara daha duyarlı hale getirdiler, hem de Avrupalıların gözünde "Türkiye"nin tüm olarak iyi bir durumda olması konusunda daha hayati hale getirdiler. Bu nedenle Sultan'ın yönetiminin Suriye ve Lübnan'da yeniden hakim olması oralandaki yabancı temsilcilikler ve ticari kuruluşlar tarafından çok dikkatle rapor ediliyordu. Konsoloslar Londra'dan St. Petersburg'a, Paris'e, Viyana'ya kadar çeşitli başkentlerin desteklediği bazı topluluklara koruma sundular. Bu çerçevede Ruslar, Ortodoks Hristiyanları; Palmerston, Dürzilerle çeşitli Yahudi ve Protestan grupları; Fransızlarla Avusturyalılar da Moranileri korudu. Ama bu korumalar da bölgeden bölgeye çok değişebiliyor

ve genellemeleri yanıltıcı kılıyordu. Beyrut'taki İngiliz başkonsolosu olan Albay Hugh Rose'un yolladığı raporlarla mektuplar, kendisinin Morani konvoylarını Dürzi saldırılardan korumayı şahsen çok istediğini ve görev başındaki Osmanlı askerlerine pek güvenmediğini göstermektedir. Öte yandan aynı yazılarda, Fransızların Maronileri nasıl kışkırttığı, bunun Bah-ı Ali'ye nasıl zararlı olduğu da anlatılmakta ve yakınılmaktadır. (14)

1843'de Suriye ve Lübnan'da bir tür barış sağlandı. Sonra yeni çatışmalar oldu ve 1845 Mayıs'ında bir daha barış geldi. Ama Stratford Canning'in arabuluculuk çabalarına ve 1846 Ekimi'nde Büyük Reşit Paşa'nın Beyrut'u ziyaretine rağmen, bu kadar çok çıkar çatışmasının kol gezdiği bu topraklarda kalıcı bir barış sağlamak için umutlar pek fazla olmadı. 1848'de, daha sonra da 1850'den 1852'ye dek sürekli olarak, Osmanlıların bu yörede bir askeri düzen kurma, Beşinci Ordu'yu Araplaştırma ve daimi garnizon kurma çabalarına karşı yeni ayaklanmalar başgösterdi. Yerel seçkinler, yenilenmiş ve iyi bir işlerliğe kavuşturulmuş merkezi Osmanlı yönetimine bağlı olmaktansa, kendilerine göre bir milliyetçilik yaklaşımını savunmaya başladılar. Bu özellikle Lübnan dağı çevresindeki Maroni bölgeleri için geçerliydi. Bu gelişme, yüzyılın ikinci yarısı boyunca çok büyük bir önem kazanmıştır. (15)

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeybatı sınırında, Bosna-Hersek'de, Tanzimat reformlarına düşmanlık daha açıktı. Irk ve dil olarak Slav, fakat dini bakımdan tutucu Müslüman olan toprak sahipleri, son elli yıldan beri birbirini izleyen padişahların Batılılaşma girişimlerine hep karşı koymuşlardı. II. Mahmut'un feodaliteyi resmen kaldırmasıyla, Bosna'nın çeşitli kesimlerini yönetme imtiyazına karşılık (imparatorluğun parlak dönemlerinde) padişahın ordusuna sipahi verme taahhüdüne girmiş 48 beyden oluşan Kaptanat sistemi de tümüyle ortadan kalkmış

oluyordu. Ama Kaptanat'ın gerçekten kaldırılması için savaşmak gerekti. 1837'de Mahmut'a karşı apaçık bir ayaklanma oldu. Ardından Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Hristiyanlara ve Yahudilere eşit haklar verdiği haberi gelince daha yaygın bir ayaklanma patlak verdi. Sonunda 1850'de Ömer Lütî Paşa komutasında güçlü bir Osmanlı ordusu bu ayaklanmaları, Jezero gölü yakınında beylerle üç gün savaşarak ancak bastırabildi.. Ömer Lütî Paşa, Hersekli Müslüman güçleri Mostar kenti dışında çoktan tepelemiş olduğu için Jajce'ye muzaffer komutan olarak girdi.

Ömer Lütî, tarihte daha çok Ömer Paşa olarak bilinir. Modernleştirilmiş Osmanlı ordusunun bir komutanı olan Ömer Paşa Kırım savaşının ünlü askerlerindendir. (16) 1809'da Hırvatistan'da doğduğunda Michael Lotis (ya da Lattas) adı verilmişti. Avusturya ordusunda bulunmuş, ama daha yirmi yaşına gelmeden ordudan kaçıp dağları aşarak Bosna'ya gelmiştir. Osmanlı ordusunda iş verilen Ömer Lütî, Müslüman olduktan sonra da, yetmiş yedi İslam halifesi arasında ikinci halifenin adını almıştır. Daha sonra II. Mahmut onu binbaşılığa yükseltmiş ve çocuk şehzade Abdülmecit'in askerlik hocası görevini vermiştir. Ömer Paşa Beyrut'un kuzeybatısındaki tepelerde 1840 Ekimi'nde İbrahim'e karşı önemli bir zafer kazanmış, ama daha sonra Lübnan'da padişah otoritesini yeniden kurarak çok amansız davrandığı için yabancı çevrelerin eleştirisine uğramıştır. Ömer, Bosna'da bu sefer çocukluğundan tanıdığı yerlerde de bu disipliniyle operasyonlar sürdürdü. Habsburg hizmetinden kaçmış biri olarak Avusturyalıları da çok öfkelenmiştir.

Bosna'da on yıl boyunca aralıksız hüküm süren anarşi sırasında Avusturyalılar birkaç kere Hırvatistan'a asker yollarını, eğer Osmanlılar etki bir hükümet oluşturmazlarsa sınırlarını biraz ilerletmeye hazır olduklarını göstermişlerdir. Bu sıkıntılı on yıl içinde Ruslarla Avus-

turyalıların en az üç kere, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı hipotezlerini konuştukları bilinmektedir. Bu hipotezlere göre, Sırbistan, Bosna ve Hersek Avusturyalılara verilirken, Rusya da doğu Balkanlarda küçük krallıklar kuracaktır. (17) Ama bu konuşmalardan net bir paylaşım planı çıkmamıştır. Olup bitenlerin bize gösterdiği tek şey, I. Nikola'nın Osmanlı sistemindeki çöküşe giderek daha çok inandığı ve kulağa hoş gelen reformlarla bu sistemin diriltilemeyeceği sonucuna vardığıdır.

Gerçekte Çar Nikola, Metternich'in Avusturyası'na daha büyük bir saygı beslememektedir. Daha 1846'da Habsburg'lar için, "Hasta, çok hasta" dediği bilinmektedir. Sonradan bir başka komşu ülkeye yakıştıracığı bu ünlü sıfatı ilk kez orada kullanmıştır. (18) Çarın Avusturya'yla ilgili bu teşhisi sağlıklı gibidir. Fransa ve İtalya yarımadasında çarpıcı biçimde başlayan 1848 isyanları Almanca konuşan yörelere ve Tuna vadisine yayılmış ve Metternich'in Avrupa'sını mahvetmiştir. Avrupalı güçlerden hiçbiri Doğu Meselesi'nin, diğer bölgelerde bu kadar sarsıntı varken yeniden ortaya çıkmasını istememektedir. Londra'daki Palmerston'la Sultan Abdülmecit'in zımnî onayları sonucunda Çar, ordularını Prut nehrinden geçirip Eflak ve Boğdan'a getirmiş, Bükreş'teki Romanya'nın radikal patriot'larını temizlemeye koyulmuştur. Bundan sonraki iki buçuk yıl boyunca, Tuna vadisindeki prensliklerin Ruslar tarafından işgali fazla bir itiraz getirmemiş, Nesselrode'un bu harekatı, Küçük Kaynarca ve Edirne anlaşmalarına göre haklı gösterme iddialarına kimse ciddi biçimde karşı çıkmamıştır. İsyanlar da Osmanlı İmparatorluğu'nun içlerine yayılmamıştır.

Londra ve Paris'te esas kaygı yaratan şey, Çar'ın Eflak ve Boğdan'ı işgal etmekle yetinmemesiydi. 1848 Temmuzunda Çar askerleri, Karpat dağları kavisinin çevresine yayılmış durumdaydı ve hem Habsburglara, hem de Osmanlılara kafa tutan bir halleri vardı. 1849 baharı başla-

rında İmparator Francis Jozef'in özel ihtiyaçları belirme- se, belki de Rus orduları orada duracaktı. Ama tahta çı- kalı henüz dört ay olan yeni imparator, orta Tuna'da Habsburg otoritesini onarmak için Ruslardan yardım is- teyince, Çar Nikola da buna cevap olarak prensliklerden iki orduya, Transilvanya sınırını aşarak Kosut'un bağı- mız Macaristan devletini yok etmelerini emretti.

Macaristan'a Rus müdahalesi, Doğu Meselesi bakı- mından iki önemli sonuç getirdi. Bir kere, Avrupa'nın tü- münde bir diplomatik devrimi tamamladı: Londra'da Ko- sut'a ve amaçlarına çok büyük bir sempati vardı ve Çarın orduları, on yıldır çok zayıflayan İngiliz-Fransız "an- tant"ındaki çürümeye böylece son vermiş oldu. İngilizler- le Fransızlar birlikte hareket etmeye başladılar. Çar Ni- kola da kendi politikaları için Viyana'dan destek bulabi- leceğini hesapladı. İkincisi, Macar ihtilalinin bastırılması, Kosut ve onunla omuz omuza savaşmış olan dört Polon- yalı generali Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmaya zorla- dı. 1849 Eylül ve Ekimi'nde padişahla Reşit Paşa, Strat- ford Canning'in teşviki ve Çanakkale'de bulunan İngiliz donanma filosunun desteğiyle, Kosut'u ve Polonyalı mül- tecileri Avusturya ve Rus hükümetlerine teslim etmeyi inatla reddettiler. Rus ve Avusturya sefirlerinin geçici olarak Bab-ı Ali'den geri çağırılması bile Abdülmecit'i bu kararından döndüremedi. (19)

Bu kriz, Tanzimat bakanlarına diplomatik bir başarı kazandırmış oluyordu. Mehmet Fuat önce Bükreş'e, ora- dan St. Petersburg'a gitti ve Ruslarla bir anlaşma sağladı. Bu anlaşmaya göre, Çar artık Polonyalı generalleri geri istemekten vazgeçecek, Osmanlı devleti de bu generalleri Rus İmparatorluğu'nun sınırlarına yaklaştırmamayı sağla- yacaktı. Avusturyalılar da Kosut'u istemekten vazgeçtiler. Ama Viyana ve St. Petersburg bu durumdan biraz mem- nundu. Çünkü Sultan sözünden dönmemiş olsa bile, en azından Palmerston, devletler hukukunun ihlal edilmiş

olduğunu kabul etmek zorundaydı. Gerçekten de Palmerston, donanmasını Çanakkale boğazının orta yerine getirmekle (Parker bu yardımı Çanakkale'deki İngiliz konsolosu Frederick Calvert'm özel talebi üzerine getirmiş olsa bile) Boğazlar Konvansiyonunu ihlal etmiş oluyordu. (20)

Amiral Parker'ın Çanakkale'nin içlerine sokulması kötü bir emsal oluştuyordu. Kırım savaşını doğuran bir dizi tahrik eyleminin ilki buydu. Bu hareketler, Ömer Paşa'nın 1852'de Karadağ'da giriştiği ve Avusturya müdahalesiyle durdurulan cezalandırma seferi dışında, hep deniz hareketiydi ve birbirine rakip Avrupa ülkelerinin donanmaları tarafından, genellikle Bab-ı Ali nezdindeki sefirlerin baskısıyla Osmanlı hükümetine yöneltilen dayanılmaz talepleri desteklemek için yapılıyordu. Esasen Kırım savaşında da deniz güçlerinin en önemli etken olduğu söylenebilir. En azından Karadeniz sularında durum böyledir. Ama ne olursa olsun, Doğu Meselesi'ni müzmin bir kriz haline getiren adımlar, savaş gemisi diplomasisiyle değil, yine eski tartışmaların alevlenmesiyle atılmıştı. 1850'de Paris'teki Dışişleri Bakanlığı, Konstantinopl'daki sefirine, Kudüs, Nasıra (Nazareth) ve Beyt-ül Lahm' (Bethlehem)daki "Latin"lerin (Katoliklerin) imtiyazlarını koruma konusunda Fransız haklarını kabul ettirmesini emretti ve "Rumların" (Rusların koruduğu Ortodoksların) bu insanları Kutsal Bölgelere sokmadığından yakındı. (21)

Fransızların bu talebinde herhangi bir yenilik yoktu. İstekleri II. Mahmut döneminde imzalanmış olan bir anlaşmaya dayandırılmıştı. 1819'da XVIII. Louis de, 1842'de Louis Phillippe de, Filistin'deki Latinleri Rumlara karşı destekleme iddialarıyla kendi ülkelerinde halk desteği kazanmaya çalışmıştı. Yabancı hükümetlerin çoğu aynı şekilde Fransa'nın yeni yöneticisi Cumhurbaşkanı Prens Louis Napolyon'un da, kendi yerini sağlamlaştıran-

ca Kutsal Bölgeler meselesini unutacağı kanısındaydı. Ama bu sefer tartışma bitmedi ve sürüp gitti. Çar I. Nikola, Louis Napolyon'a hiç güvenmiyordu. Neo-Bonapartist bir sistem olan plebisit hükümeti, Cumhurbaşkanı Prens'in papazlar etkisindeki Fransız taşra kentlerinden destek bulmasını zorunlu kılıyordu ve bu durum 1852 Kasımı'na kadar da böyle sürmüştü. Ancak o tarihte yapılan bir referandumla güçlü destek sağlandı, Fransa imparatorluk sistemine geri döndü, Prens de III. Napolyon adıyla imparator oldu.

Sultan Abdülmecit, Latinleri de, Rumları da karşısına almaktan kaçınıyordu. 1852 Şubatı'nda bir uzlaşma yolu seçti ve bir yandan Fransızlara, sürüp giden meselenin çözümlenerek Latinlerin Beyt-ül Lahm'daki kiliselere girebilmeleri için imkan tanırken, bir yandan da el altından Ruslara "durumun eskisi gibi devam edeceği" konusunda güvence verdi. Uzlaşma, artık Vikont Stratford de Redcliffe olmuş olan Stratford Canning tarafından iyi karşılandı ve Canning dört ay sonra Konstantinopl'dan, belki de hiç dönmemek üzere (kendisi öyle düşünüyordu) ayrıldı. Ama daha Stratford de Redcliffe İngiltere'ye varamadan, başkentte yeni bir kriz belirdi. Fransızlar da, Ruslar da, bu uzlaşmada kandırıldıklarını düşünüyorlardı. Ayrıca Louis Napolyon, Stratford'un Konstantinopl'dan ayrılmasıyla, onun Bab-ı Ali üzerinde sahip olduğu nüfuza ve etkinliğe kendi elçisinin kavuşabileceğini umuyordu. Rastlantı sonucu, o sırada Fransız sefiri Marki de Lavalette de bazı görüşmeler için Paris'te bulunuyordu. Haziran ayında Louis Napolyon ona görevinin başına dönmesini emretti. Konstantinopl'a dönüşünü pek gösterişli bir biçimde yapmasını ve başkentte yaşayan Türk ya da yabancı herkese geldiğini hissettirmesini istedi.

Bu emir gereğince, Lavalette temmuz ortalarında dünyanın en müthiş savaş gemisi olan 90 toplu Charlemagne ile Çanakkale'den geçip İstanbul boğazına yönel-

di. Boğazlara girmekle Fransız donanması 1841 Konvansiyonunu ihlal etmiş oluyordu ama Bab-ı Ali bu teknik ayrıntıyı görmezden gelmeyi tercih etti. Savaş gemisinin Sarayburnu'nda duruşu, Louis Napolyon'un tahmin ettiği gibi, Osmanlı yetkililerini çok etkiledi. Gemi kocaman bir kale gibiydi. Makinesinin gücü "Boğaz'ın en güçlü akıntılarına bile" karşı durabiliyordu. (22) Ayrıca Charlemagne'ı doğu Akdeniz'de destekleyen güçlü bir filo vardı. Temmuz sonlarında Osmanlı valisi Fransız kaçakları teslim etmeyi reddettiğinde, bu filo Lübnan limanı Trablusgarp'ı bombalama tehdidinde bulundu. Fransız donanmasının bu göz alıcı gücü, 1852 Temmuzunda, yedi ay sonra Fransa'ya geri çağrılana dek, Lavalette'in Konstantinopl'da borusunu öttürmesini sağladı. Onun önerdiği insanlar sadrazam ve dışişleri bakanı oldu. Hem Ekim, hem de Aralık 1852'de Kudüs'teki "Rum"lara, Beyt-ül Lahm'da Latinlere ödün vermeleri talimatı gönderildi.

Doğu Meselesi'nin hiçbir aşaması, Batının dikkatini daha sonraki on beş ayda olduğu kadar üzerine çekmemişti. Bunun nedenlerinden biri de, bu dönemin sonunda düzenli bir Rus ordusuna karşı (Çarlık veya Sovyet) Fransızlarla İngilizlerin birlikte savaş vermiş olmasıdır. Ama yine de, 1852-53 kışında Londra'da ve St. Petersburg'da 1939-40'daki gibi bir İngiliz-Rus işbirliği sağlamaya uğraşan ve kaderci bir tutumla savaşa sürüklenmek istemeyen diplomatlar vardı. 1852 Noeli'nde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'yla artık Londra'da bulunan Stratford de Redcliffe Kutsal Bölgeler tartışmasında Latinlerden çok Rumlara sempati duyuyorlardı. Ama Çar Nikola, Londra'nın bu yaklaşımını tümüyle yanlış anladı. İngiliz hükümetinin de kendisi gibi, Bab-ı Ali'nin bu hareketini, Abdülmecit'in rüşvetçi bakanlarının bir korkaklığı olarak gördüğünü sandı. Nesselrode, Çar'a, "belirsiz bir gelecekle ilgili planları" İngilizlerle konuşmanın "hem tehlikeli, hem de yararsız" olacağı konusunda telkinde bulundu ve Londra'yı

yeni baştan, bir daha üstesinden gelinmesi çok zor olacak bir kuşku ve düşmanlık tutumuna itti. (23) Nesselrode'un telkinine karşı, Çar Nikola yine de, eğer Osmanlı hükümeti dış baskılara karşı direnemediği ve iç kargaşayı da bastıramadığı takdirde, Lord Aberdeen'in yeni Whig-Peelite koalisyonunun paylaşma planlarıyla ilgili nabzını yoklamaya karar verdi. 9 Ocak 1853'de, bir konserden çıkarken İngiliz sefiriyle (Hamilton Seymour) sohbeti sırasında ilk kez ünlü teşbihini yapmış ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan "hasta adam" diye söz etmişti. Seymour o gece not defterine, Çar'ın, "Ülke parçalanıyor, kimbilir ne zaman çöker?" dediğini de kaydetmişti. (24)

Seymour iki gün sonra bu sohbeti resmi bir raporla Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na bildirirken, bu teşbihe not defterindekinden daha fazla ağırlık verdi. Ocak sonu ve şubat başında Çar dört kere Seymour'u kabul edip başbaşa konuştuğunda da sefir, Çar'ın sözlerini büyük bir sadakatle Londra'ya bildirmiş ve özellikle sözlerinin melodramatik havasını hiç ihmal etmemişti. (25) Çar'ın sözleri, konuşmanın yapıldığı Kış Sarayı'na pek yakışıyordu. Tıpkı Rastrelli'nin binası gibi, sözler de muhteşemdi, aşırı süslüydü ve fazla ciddiye alınamayacak kadar da yapaydı. Ama sonradan, Westminster'de, sefirin raporundan okunduğunda büyük dalgalanmalar yarattı. Nikola görünüşe göre Osmanlı Devleti'ni parça parça doğrama planları peşindeydi. Rusların Balkanlarda uydu devletler kurmasına karşılık İngiltere de Girit'e sahip olabilir, Mısır konusunda istediğini yapma olanağı bulabilirdi.

Kısa bir süre için, Sultan'ın imparatorluğunun yaşaması Avrupalı şansölyelere bağlıymış gibi göründü. En azından Londra'da öyle düşünüldü ve Nikola'nın Seymour'la yaptığı "hasta adam" sohbeti aşırı abartıldı. Büyük Katerina'nın "Yunan Projesi"nden beri, varsayımlı paylaşma planları zaman zaman Rus-Avusturya diplomasisini canlandırmış, arada sırada (Tilsit döneminde) Fransız-

Rus ilişkilerinde de ortaya çıkmıştı. Ama bu çapta haritaların çizilmesi, İngiltere hükümetinin pek alışık olduğu bir oyun değildi. Aberdeen koalisyon hükümetinde bulunan dışişleri becerisine sahip bakanların sayısı, geçmiş ya da gelecek tüm hükümetlerdekinden fazlaydı. Bu hükümet, Rus politikasındaki yeni değişiklikten büyük kuşku duyuyordu. (26) Bakanlar, “Çar neden özel ve sözlü bir anlaşmayı resmi bir anlaşmaya tercih ediyor?” diye merak ediyorlardı. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu’nun çözülmesinden sonra uygulanacak “ticari politika”nın belirsiz bırakılması, acaba Seymour’un raporlarının dilinden mi, yoksa Çar’ın kaçamak konuşmasından mı kaynaklanıyordu?

Çar’ın Konstantinopl’a bir özel elçi yollama kararı, İngilizlerin kuşkularını daha da artırdı. Nikola bu iş için Orlov gibi tecrübeli ve uzlaşmacı bir diplomatı seçeceği yerde, Türklerden nefret eden bir askeri, Prens Alexander Mençikof’u seçmişti. Onun atanması Nesselrode’u kaygılandırıyordu. Nesselrode, Mençikof’a, Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk silah şakırtılarıyla birlikte çözüleceğini söyleyerek uyarıda bulundu ve Çar Nikola’nın böyle bir felaket istemediğini belirtti. (27) Ama Prense verilen yazılı emirler, Çarın Osmanlı Devleti’nin işlerine yirmi yıl önce Orlov’un yaptığından daha fazla müdahale edilmesini istediğini açıkça ortaya koyuyordu. Ona üçlü bir görev verilmişti. Fransız yanlısı Dışişleri Bakanı Mehmet Fuat’ın uzaklaştırılmasını sağlayacak, Filistin’de “Rum” Ortodokslara imtiyazlarını yeniden kazandıran bir anlaşma imzalayacak, tüm Osmanlı topraklarında Ortodoks Hristiyanların haklarını Rusya’nın koruyacağı konusunda da resmi bir onay alacaktı. Bir iyiniyet jesti olarak da Sultan Abdülmecit’e, Fransızlara verilen her ödünü geri aldığı takdirde, imparatorluğunu ve tahtını koruyacak gizli bir savunma anlaşmasının imzalanabileceğini söyleyebilecekti.

Mençikof önce Rusların Sıvastopol'daki Karadeniz donanmasını teftiş ettikten sonra zırhlı bir buhar gemisi olan Gromovnik'e (Gök gürültüsü) bindi ve Şubat ayının son gününde gösterişli biçimde Galata'ya çıktı. Dışişleri Bakanını kovdurmaya kolayca başardı, çünkü Bab-ı Ali'ye, Mehmet Fuat görevdeyken hiçbir görüşme yapmayacağını bildirmişti. Lavalette Paris'te, Stratfor de Redcliffe de hala İngiltere'de olduğu için, Fransa'yla İngiltere'nin çıkarlarını korumak sefirlerin yardımcılara (charge d'affaire) kalmıştı. Bu yardımcılardan ikisi de Mençikof'un öfkeli davranışları karşısında şaşırmış ve telaşa kapılmış durumdaydı. İngiliz yardımcı, on yıl Beyrut'ta baş konsolosluk yapmış olan Albay Hugh Rose'du. Elinin altındaki istihbarat mekanizması iyi çalışıyor, ona Rus birliklerinin, Tuna vilayetlerinin sınırında hareket halinde olduğunu, donanmanın da Sıvastopol'da hazırlandığını haber veriyordu. Rose savaştan kaçınılamayacağı kanısındaydı. Fransız meslektaşı Vincente Benedetti ise, Paris'e acele bir mesaj yollayarak bir Fransız filosu istedi. Rose Londra'ya hiç sormadan, doğrudan Malta'daki Amiral Dundas'la temas kurdu ve ona İzmir yakınlarındaki bir limanda demirlemeyle ilgili teknik ayrıntıları yolladı ve filosunu hemen oraya getirmesini söyledi. (28)

Fransız filosu 25 Mart'ta Toulon'dan Ege'ye doğru yola çıktı, ama Amiral Dundas'ın, donanma komutanlığından emir gelmeden Türk sularına yönelme gibi bir niyeti yoktu ve öyle bir emir de gelmiyordu. Albay Rose'a Kraliyet donanmasından yardım geleceği yerde, 5 Nisan'da birdenbire Stratford de Redcliffe çıkageldi. Başlangıçta sefir, krizi önemsemedi ve Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'a 11 Nisan'da, "Mençikof bir hayli yumuşadı" şeklinde bilgi verdi. Ayrıca Ruslarla Osmanlılar arasında bir savunma anlaşması ihtimali de olmadığını söyledi. (29) Ama Rose'la Benedetti'nin korkuları yine de doğru çıktı. Çar Nikola, Karadeniz donanmasına bağlı bazı filoların

Boğaz'ın kuzey ucuna gelerek, diğer ülkeler müdahale edemeden Sultan'ı şaşırtması için sıkı talimat vermişti. Bu proje yarım yüzyıl boyunca öğrenilmeden kaldı. Ama Albay T.A.Blakely, RN, Stratford de Redcliffe'e, sefirin Konstantinopl'a dönüşünden iki hafta sonra yazdığı raporda böyle bir ihtimali dikkate değer bir isabetle inceledi. Bir başka deniz subayı olan William Slade de üç hafta sonra yazdığı bir memorandumda, kentin bir Rus deniz saldırısına karşı nasıl savunulabileceğini değerlendirdi. (30) Bu nedenle İngiliz sefiri Bab-ı Ali'ye beş ay boyunca yalnız Osmanlı konularında kendi engin tecrübesine dayanarak değil, ileri askeri ve denizcilik bilgilerine dayanarak da zekice danışmanlık sunabildi. 21 Mayıs'ta Prens Mençikof, Odesa'ya doğru yola çıktığında Abdülmecit'e, Rusya'nın koruyucu amir durumunu kabul etmediği için ateş püskürüyor, İngiliz sefirini de padişahı ve vezirlerini o "çılgın faaliyeti"yle büyülediği için suçluyordu.

Mençikof nice yurttaşı gibi, Stratford de Redcliffe'in Osmanlı politikasına olan etkisini fazla abartıyordu. Gerçi o yaz İngiltere Dışişleri Bakanı, önemli bir İskoçyalı gazeteciye yazdığı mektupta Konstantinopl sefirinden, "gerçek Sultan" diye söz ediyordu ve onun, padişahı savaşıma teşvik ettiği yolundaki tarihsel efsane de yüzyılın sonuna kadar yaşadı, ama kamuya açılan arşivler onun aslında barışın sürdürülmesinden yana olduğunu, Kutsal Bölgeler konusunda da bir çözüm bulmak için uğraştığını ortaya koymuştur. (31) Stratford de Redcliffe gerçekten de Mençikof'un zorba politikasına karşı Osmanlı direnişini katılaştırmış ve Tanzimat bakanlarına da yepyeni bir cesaret vermiştir; örneğin Mayıs ortalarında Abdülmecit'i, dışişlerini bir kere daha Mustafa Reşit Paşa'nın ellerine teslim etmesi için ikna etmiştir. Ama bu krizi şiddetlendiren, gerçekte Bab-ı Ali'de değil, yabancı başkentlerde alınan kararlar olmuştur. Londra'daki Aberdeen hükümeti, Amerial Dundas'a Türk sularına gitme emrini 5 Hazi-

ran'da, İngiltere'de yapılan Rus aleyhtarı bir gösteriden sonra vermiştir. Stratford da Redcliffe de savaş gemisi gönderilmesini istememiştir. (32) Dundas'ın gemileri Malta'dan yola çıktıklarında, hedefleri Rose'un dediği gibi İzmir yakınındaki liman değil, Bozcaada'daki Besika körfezi olmuştur. Burası Çanakkale'ye ancak 30 kilometre uzaklıktadır. İngiltere'deki meraklı gazete okurları açısından, Çanakkale'nin hemen dışındaki bir filo 150 kilometre ilerdeki bir filodan çok daha tatmin ediciydi. Ne yazık ki Konstantinopl'da da, tıpkı Londra ve Paris'te olduğu gibi, yabancı savaş gemilerinin Osmanlıları desteklemek için Boğazlara doğru gelmekte olduğu söylentileri halkı çok fazla heyecanlandırmıştı. Stratford de Redcliffe bunu çok iyi anlıyordu. Ama Lord Aberdeen, Lord Clarendon ve İmparator III. Napolyon anlayamıyordu.

Temmuzda Rus ordusu tıpkı 1848'deki gibi yine Prut nehrini geçti ve Tuna Prnesliklerini işgal etti. Bu sefer Nesselrode, birliklerin Eflak ve Boğdan'dan ancak Mençikof'un isteklerini padişah kabul ettiği zaman çıkacağını açıkça belirtti. Rusların bu hareketi Avusturyalıları öfkelendirdi. Eğer savaş, aşağı Tuna'ya kadar inerse, onların ticareti zarar görecekti. Viyana'daki bu sefirler toplantısında, Rus ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki tüm anlaşmazlıkları çözüme bağlayacak bir uzlaşma belgesi hazırlandı. Buna göre padişahın Ortodoks tebaasının tüm hakları yeniden onaylanacak, Küçük Kaynarca ve Edirne anlaşmalarıyla Ruslara verilmiş olan imtiyazlar da daha ayrıntılı biçimde tanımlanacaktı. Nesselrode "Viyana Notası"nı, Çarın isteklerine sefirlerinkinden biraz daha uygun düşen bir yorumla kabul etmeye hazırdı. Garip olmakla birlikte Viyana'da Abdülmecit'le Reşit Paşa'nın da kabul edeceği varsayılıyordu.

Oysa Bab-ı Ali bütün bu olaylara oldukça kızmıştı. Reşit Paşa bu sefirler konferansını, padişahın egemenliğine ve otoritesine çifte hakaret olarak gördü. Önerilen uz-

laşma konusunda hiçbir Osmanlı temsilcisine danışılmamıştı. Ayrıca Nota, Sultan'dan önce Çar'a gönderilmişti. Reşit Paşa, "Konferansa katılan sefirler, asıl ilgili tarafın haberi olmaksızın bir nota hazırlamışlar" diye yakınıyordu. (33) Stratfor de Redcliffe, Abdülmecit'i, "Rus İmparatoru"na "söz konusu dinle ilgili eski imtiyazları" genel anlamda onaylamayı önerme yolunda ikna etti, ama Viyana Notası yine de kabul edilmeden kaldı. İngiliz Dışişleri Bakanı o sırada bir dostuna yazdığı mektupta, "İki grup barbarın üslup konusunda tutuştuğu kavga yüzünden" Avrupa'nın savaş denilen "korkunç felaketin" tehdidiyle yüz yüze gelmesinin "şok yaratıcı" ve "inanılmaz" bir şey olduğunu belirtiyordu. (34)

Clarendon'ın bu öfkesi, Avrupalıların Konstantinopol ruhunu hiç anlayamadıklarına yeni bir kanıttır. Gazeteler, başkentte ve Boğaziçi çevresinde giderek artan kızgınlıkla ilgili haberler yayınlıyordu. Bu kentin yabancı düşmanlığını doğal olarak kanında taşıyan kalabalıkları, Avrupalıların canını ve malını tehdit ediyordu. Ama yorumculardan hiçbiri bu olayların Abdülmecit'in şahsını da etkileyeceğini hesaba katmıyordu. Oysa şimdi geriye bakıldığında, Saltanat'ın kaderinin o yaz boyunca bıçak sırtında durduğunu anlamak çok kolay görünüyor. Yüzyılın başında III. Selim orduyu modernleştirmek istemiş ama ordu ona karşı dönmüştü. II. Mahmut aynı şeyi sürdürmüş, onun da saltanatı bir Mısırlı validen gelen felaketle noktalanmıştı. Abdülmecit, ıslah edilmiş düzenli bir ordunun yaratılmasını Tanzimat'ın ilk amaçları arasına yerleştirmiş bulunuyordu. Oysa şimdi, tahta geçişinden on dört yıl sonra, hükümranlığının en büyük kriziyle karşılaşmış bulunuyordu. Zafer getirecek bir sefer yapılsa, Batılılaşmayı eleştirenler susturulabilirdi. Ama Rusya'nın suyuna gitmek kesinlikle onun tahtına mal olurdu.

Ağustosun ikinci haftasında Sultan'ın politikaları açık biçimde öç alma duygularını yansıtıyor ve bu politikaların

imparatorluğa getirdiği yeni canlılığın da kanıtlarını taşıyordu. Modern Mısır'ın kurucu valisi Mehmet Ali Paşa'yla asker oğlu İbrahim, 1848-49 kışında birkaç ay arayla ölmüşlerdi. 1853'de Mısır'ın valisi, Mehmet Ali'nin torunu Abbas Hilmi'ydi. Abbas Hilmi Paşa gerek politikada, gerekse dini konularda, son derece muhafazakar bir insandı. 1850'de padişahla görüşmek üzere Rodos'a gelmeyi kabul etmiş, orada Halife-Sultan'a bağlılığını ve saygılarını ifade etmişti. (35) Abbas Hilmi Paşa bu sadık vali rolüne uygun olarak, Rusya'yla yapılacak herhangi bir savaşta Osmanlıların yanında savaşmak için asker vermeyi de kabul etmişti. İşte bu çerçevede, güçlü bir Mısır donanması 12 Ağustos günü Haliç'e, padişahın ordusuna destek olmak üzere 35.000 eğitimli ve disiplinli asker getirdi. Tarihin bir cilvesi olarak, çok geçmeden Mısırlılar Hünkâr İskeleyi'nde ve Büyükdere'de, yani İbrahim'in Konya zaferinden sonra Mahmut'a yardım eden Rusların kamp kurduğu yerlere, yeşil çadırlarını dikmişlerdi. Mısır kuvvetlerinin gelmesi, Sultan'ın başkentteki tebaasını Abdülmecit'in Yavuz Selim'lere, Kanuni Süleyman'lara layık bir padişah olduğuna, hala Tuna'dan Nil nehrine kadar uzanan bir İslam imparatorluğunun başında sapaşaglam durduğuna inanırdı.

Eylül ayı başlarında Stratford de Redcliffe, savaşı belki geciktirebileceğini, ama önleme olanağı bulamayacağını biliyordu. O ay boyunca başkentte pek çok kanunsuz olay oldu. Fanatik dincilik, kamuoyunu yabancılara karşı kıskırttı ve ulema arasında bulunan öfkeli kimseler Rusya'ya karşı cihad açılması çağrısında bulundular. Konstantinopl'u Ruslardan korumak ya da kentte Sultan'ın otoritesi sarsıldığında düzeni sağlamak üzere Dundas'ın donanmasını Besika körfezinden çağırması isteniyordu. Ama Stratford gemileri Boğaziçi'ne çağırmayı geciktirdi, çünkü böyle bir durumun, padişahın bakanlarından öfkeli olanları daha fazla tahrik edeceğini biliyordu. (36)

Barışı kurtarmak için çok geç kalınmıştı. Padişah şimdiden peygamberin kılıcını kuşanmış ve “kafir”e karşı savaş açtığını ilan etmişti. Aynı salı günü, Osmanlıların Tuna cephesi komutanı olan Ömer Paşa Eflak’daki Rus karargahına bir ulak göndererek Prensliklerin derhal boşaltılması konusunda ültimatom verdi. Üç hafta boyunca hiçbir Şey olmadı. Bu durum başkentte Ruslardan nefret eden ateşli grupları çileden çıkardı. Sonunda sokak gösterilerinin yeniden ba laması, Stratford de Redcliffe’in filoyu Besika körfezinden  a ırmasını gerektirdi. Tarih, Navarin’in yıldı n m  olan 20 Ekim’di. Sefir bunu buruk bir biçimde hatırladı.³⁷

   gün sonra Türk ve Mısır askerleri sürpriz bir atakla Tutrakhan yakınında Tuna’yı a ıp B kre ’in 50 kilometre güneyindeki Rus mevzilerine saldırdılar. Ömer’in bu girişiminin haberi İstanbul’a ula tı ında coşkun bir sevinç yaşandı. Tuna’nın kuzeyinde modern bir Osmanlı ordusu, Boğaz’ın iki yakasında koca takviye kampları dururken ve Fransız ve İngiliz donanmaları da Haliç’in a zındayken artık ne gibi bir terslik olabilirdi? “Hasta adam” birdenbire hay ta d n vermi ti.

Bölüm-9

Dolmabahçe

Ömer Paşa'nın saldırısı başlangıçta hızlı bir zafer getirecek gibi görünüyordu. Prensliklerde Rusların aşağı Tuna komutanı olan Prens Michael Gorçakov, Bükreş dolaylarında yeni savunma mevzilerine çekilmek zorunda kalmıştı. Güney Kafkaslar da da Prens Vorontsov ordularının yeterince kuvvete sahip olmadığından yakınıyor, eğer Türkler Kafkasya'ya asker ve cephane getirirse, Gürcistan sıra dağlarını gelecek bahara kadar elde tutmaya imkan olmayacağı konusunda Çar'ı uyarıyordu. (1) Ama Osmanlı başkentindeki coşku birkaç haftadan fazla sürmedi. Kış geldiğinde Avrupa ve Asya cephelerindeki tüm faaliyetler durakladı ve yılın sonundan önce Karadeniz'deki deniz gücü dengesi kesinlikle Ruslar'dan yana döndü.

25 Kasım'da Amiral Nakimov'un Sivastopol'dan kalan filosu Karadeniz'in güney kıyısı boyunca ilerlerken Sinop limanında Osmanlıların esas donanmasına ait gemilerin direklerini gördü. Ruslar hemen geri dönerek Sivastopol yoluna koyuldular. Orası 160 kilometre kadar ötedeydi. Ama Nakimov'un bu çıkışı yapması, Türk komutanı Osman Paşa'nın, çok geçmeden Rusların daha büyük bir kuvvetle geri döneceğini anlamasına yetmişti.

Hızlı bir fırkateyni hemen Boğaziçi'ne yolladı ve takviye istedi. Ama Sinop'un Konstantinopl'a uzaklığı, Sivastopol'a olan yolun üç katıydı. Osman'a yardım ulaşmadan, felaket geldi çattı. Temkinli bir komutan herhalde açık denize yönelirdi. Ama Osman herhalde Çeşme ve Navarin bozgunlarından yeterince ders almamış olmalı ki, kıyıda kalmayı yeğledi. Tahmini doğru çıkmıştı. Amiral Nakimov, keşif seferinden altı gün sonra döndüğünde, elindeki kuvvetler tam 720 topu Türk filosuna ve Sinop çevresindeki kıyı bataryalarına çevirebilecek güce ulaşmıştı. Osmanlı gemilerinin çoğu ya battı ya da Osman'ın bindiği birinci gemi gibi, savaşmak üzere manevra yaparak karaya oturdu. Osman esir düştü. Denizden karaya doğru esen güçlü rüzgarlar, savaşın alevlerini kente de yaydı. Felaketten bir tek Osmanlı gemisi kurtuldu. Bu buharla işleyen bir yardımcı gemiydi ve kaptanı İngilizdi. Bu gemi kırk sekiz saat sonra tek başına Boğaza ulaştı, Sultan Abdülmecit'e ve sarayın açığında demirli duran İngiliz ve Fransız filolarının komutanlarına bozgunun haberini verdi. Nakimov bu zaferinden yararlanmaya kalkarsa, Konstantinopl'a açıkta kalkan olmayı ancak müttefik gemileri üstlenebilecekti. Ama müttefiklerin de bunu gerçekleştirebilmesi için daha önce hiç yapılmamış bir şey yapması, Karadeniz'e çıkması gerekiyordu.

Sinop gerçek bir savaştı ve Osmanlıların Kafkas saldırısını geriye atmıştı. Ama Nakimov'un bu güçlü darbesi İngiltere'de basın ve kamuoyu tarafından "Sinop katliamı" olarak yorumlandı. The Times gazetesinin bir başyazarı, "İngiliz halkı, Rusya'nın Avrupa'ya koşullar empoze etmesine ya da kıyılarında çeşitli ülkelerin çıkarları bulunan Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmesine asla izin vermemekte kararlıdır" diyordu. (2) Morning Chronicle ise, "Saldırganı bir darbeye durdurmak, Sinop'a yardım göndermek kadar insanlık görevidir" diye yazıyordu. 1845 Ocak ayının ilk haftası sona ererken, 10 İngiliz ve 9 Fran-

sız gemisi Boğaz'da kuzeye doğru ilerliyordu. Stratford de Redcliffe'e Dışişlerinden gelen talimatta, "Herhangi bir Rus vapuru, savaş ya da ticaret gemisi, Sivastopol'a dönmeye mecbur edilmelidir" deniyordu. Çok geçmeden dört İngiliz gemisi, Osmanlı askerlerini Sinop'tan Trabzon'a taşımaya başlamıştı. Rusya'yla Türkiye'nin Batılı müttefikleri arasındaki savaşın baharda kesinlikle başlayacağından hiç kimsenin kuşkusu yoktu. Ama savaş 31 Mart'ta başladı.

Savaşın ilanından dokuz gün sonra, Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin öncüleri Gelibolu yarımadasına varmış ve sonra da kuzeye, Varna'ya yönelmişlerdi. Müttefikler başlangıçta Ömer Paşa'nın Tuna'daki ordusuna katılarak Prenslikler'den geçip Tuna deltasına varmayı ve sonunda Odesa'yı almayı planlamıştı. Ama Avusturya'nın arabuluculuğu, Rusların Eflak ve Boğdan'ı boşaltmasını sağladı. Bu bölgeler savaş boyunca Francis Jozef'in askerleri tarafından denetlendi ve böylelikle savaşan kuvvetler arasında tarafsız bir tampon oluşturdu. Müttefiklerin savaş hedefleri değişince, İngiliz ve Fransız kuvvetleri Sivastopol'u alarak "Sinop katliamı"ndan sorumlu olan donanmayı imha etmeyi kararlaştırdılar. Ruslara karşı verilen savaş artık Kırım'la özdeşleşmişti.

Hepimize çok tanıdık gelen bu savaş kahramanlıklarında ve idari karmaşada Ömer Paşa ordusunun rolü genellikle ihmale uğramaktadır. Oysa ilk Kırım işgalinde 6000 Osmanlı askeri vardı ve Balaklava sabahında Rus ordusunun yaklaşmakta olduğunu da bir Osmanlı ileri karakolu haber vermişti. İngiliz Başkomutanı Lord Raglan, Osmanlı süvarisine çok saygı duyuyordu. Karargahın bağlantı subayı olarak görev yapmakta olan Hugh Rose'a göre, Raglan'ın hafif süvari tugayını Cabrobert tepesindeki o ünlü saldırı için yola çıkarmasının nedeni de, orada savunma yapmakta olan cesur Türkler için duyduğu kaygıydı. Ekim ayının tarihi bir sabahında Rose, Raglan'ın,

“Oradaki zavallı Türkleri desteklemek ve düşmanı püs-kürtmek zorundayız” dediğini kulaklarıyla duymuştu. (3) İngilizlerin Türklere o sırada taktığı bir adı kullanırsak, “Johnny Türkler” yarımada, Sivastopol’a yapılan son saldırıdan sonraki günlere kadar kaldılar. 13.000 Osmanlı askeri, Eupatoria’yı bir Rus saldırısına karşı savundu. Geri kalanlar İngilizlerle Fransızlara katılarak Kırım’ın doğusundaki baskınlara yöneldi. Bu arada 1855 Ağustos-u’nda Osmanlı topçularıyla süvarileri, Çernaya nehrindeki Piedmonsete’de Fransızlarla omuz omuza savaştı.

Lord Stratford de Redcliffe iki kere Kırım’a giderek, Raglan’ın yerine gelen kimselerle Osmanlılar arasındaki ilişkileri yoluna koymak zorunda kaldı. Çünkü Osmanlılar artık yarımada, çekilme niyetindeydi. Ömer Paşa, Sultan’ın açısından çok önemli cephenin artık Kırım değil Kafkasya olduğunu söylüyordu. 1855 Eylülü’nün sonunda, ancak Sivastopol’un enkazı müttefiklerin eline geçerken, Ömer Paşa’nın birlikleri Kafkas cephesine doğru ilerleyebildiler. Kars’ı kurtarabilecekleri umuluyordu. Orada bir Osmanlı garnizonuyla bir avuç İngiliz subayı, peşpeşe gelen Rus saldırılarına tam yedi ay karşı koymuştu. Ama Ömer Paşa çok yavaş hareket ediyordu. Kars garnizonu, Rus saldırılarından çok, açlık nedeniyle ölü vererek, 25 Kasım’da Ruslara teslim olmak zorunda kaldı ve böylelikle Çar’a tüm savaşın en büyük ödülünü vermiş oldu. (4)

Gerek Kırım’da ve gerekse Kafkas cephesindeki çarpışmalar, çok uzaklarda, Paris’te imzalanan 28 Şubat 1856 tarihli ateşkes haberiyle sona erdi. Sadrazam Mehmet Emin Ali (Tanzimat reformcusu), bu görüşmelere Sultan’ın baş temsilcisi olarak katılıyordu. III. Napolyon da sağlanacak barışın Doğu Meselesi’ni çözmenin yanı sıra tüm Avrupa sorunlarına da çare bulacağını umuyordu. 19. yüzyılda ilk kez bir Osmanlı sözcüsü, bir Rus savaşından sonra diğer ülkelerin temsilcileriyle birlikte barış ma-

sasına oturuyordu. Mehmet Emin Ali de bu işi çok iyi başardı. (5) Akıcı bir Fransızcası vardı. Çar'ın baş temsilcisi olan, diplomatik pazarlıkların eski kurdu Alexis Orlov'la konuşurken kendine hakim, temkinli ve akıllıydı. Paris görüşmeleri sırasında zaman zaman, sanki Fransızlarla Ruslar arasındaki yakınlık, savaştaki müttefikler arasındaki yakınlıktan daha fazlaymış gibi görünüyordu. Mehmet Emin Ali, barış görüşmecilerini Abdülmecit'in on yedi yıl önce Gülhane Fermanı'yla vaadettiği aydınlık reformları gerçekleştirmekte kararlı olduğuna inandırmak için çok çaba sarfetti. Bunu yaparken onun işini kolaylaştıran bir şey varsa, o da Paris barış görüşmelerinin başlamasından tam bir hafta önce Abdülmecit'in ikinci bir Tanzimat Fermanı daha çıkarmış olmasıydı. Şubat 1856 Hatt-ı Hümayunu, Gülhane ilkelerini yeniden onaylıyor, Osmanlı İmparatorluğu içinde tam bir Müslüman-Hristiyan eşitliği olduğunu daha kesin olarak vurguluyordu. Yeni ferman aynı zamanda vilayetlerde daha ileri idari reformlar öngörüyor, vergici çiftçilik yerine doğrudan vergi toplama yolunda pratik yaklaşımlar içeriyor, resmi karar ve fermanların da Arapça ve Farsça'dan alınma kelimelerle dolu eski dil yerine daha basit Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınması gereğini kabul ediyordu.

Orlov'un elinden gelse, yeni fermanı uluslararası anlaşmaya olduğu gibi geçirir, böylelikle padişahın Hristiyan tebaasının bu yeni ve iyileştirilmiş durumunu uluslararası bir garanti altına alırdı. III. Napolyon bu noktada Ruslara anlayış gösteriyordu. Ama Palmerston'un Paris'teki İngiliz sefirine yazdığı gibi, "İngilizler bu savaş, Sultan'la Müslümanları Türkiye'de kontrol etmek için değil, Rusları Türkiye dışında tutmak istiyorsa, besbelli bunu, Rusların Küçük Kaynarca'yla kazandığı müdahale haklarını korumak için istiyordu. İngilizler ve Avusturyalılar, Mehmet Emin Ali'nin "Padişah bu reformları kesinlikle yapacaktır" şeklinde verdiği güvencelere hevesle sa-

rıldılar. 30 Mart 1856'da Paris Barış anlaşması, Mehmet Emin Ali'ye istediği şeyi kazandırdı. 9. maddede, "Abdül-mecit'in Fermanı'nın iyi niyetinin not edildiği"ne değinilmekle birlikte dış güçlerin "Sultan'la tebaası arasındaki ilişkilere olsun, imparatorluğunun iç yönetimine olsun" karışma hakkı olmadığı vurgulanıyordu. (6)

On iki ay önce babası I. Nikola'nın yerine geçmiş olan Çar II. Alexander, Hatt-ı Hümayun'un bir manevi zafer olduğunu söylüyordu. Paris anlaşmasının imzalanmasından bir gün sonra St. Petersburg'da yayınlanan bir imparatorluk manifestosu, Rus halkına, bu Ferman'ın Sultan'ın Hristiyan tebaasının haklarını tanımanın yanısıra, savaşın yapılmasındaki ana amaçlara da cevap verdiğini ilan ediyordu. (7) Ama gerçekte bu anlaşmanın, Büyük Katerina ve onu izleyenler tarafından elde edilen her şeyi geri aldığı da bir gerçektir. Son iki yıl boyunca Rusların silah zoruyla aldığı Kars ve çevresindeki doğu Anadolu kent ve köyleri bir kere daha Osmanlı İmparatorluğu'na geçiyordu. Çar Tuna boyundaki Eflak ve Boğdan Prenslikleri'yle ilgili tüm koruma haklarını kaybediyordu. Bu Prenslıklar biçimsel olarak Osmanlı egemenliğinde olmakla birlikte, "bağımsız ve milli" bir yönetim kazanacaklar ve kendi ordularını oluşturma hakkına kavuşacaklardı. Üstelik II. Alexander, güney Besarabya'yı da Boğdan'a bırakıyor, böylelikle Rusları, Tuna deltasını kontrol konusunda her türlü imkandan yoksun bırakmış oluyordu. Anlaşmanın en dikkate değer maddeleri, Karadeniz'in tarafsızlığı ve silahsızlandırılmasıyla ilgili olanlardı. Karadeniz suları tüm ülkelerin ticari gemilerine açık, ama savaş gemilerine kapalıydı. Bunun tek istisnası, "Rus ve Osmanlı kıyılarına hizmet için gerekli olan hafif gemiler"di. Karadeniz limanlarında kara ve deniz kuvvetleriyle ilgili tüm tesisler kapanacaktı. Çar II. Alexander için, Sivastopol ve Odesa'daki kaleleri ve tersaneleri sökmek, gururlu bir imparatorun uzun süre dayanamayacağı kadar acı ve

küçük düşürücü bir şeydi.

Buna karşılık Abdülmecit için, Sinop'un deniz üssü olmaktan çıkarılması o kadar da önemli değildi. Osmanlı İmparatoru "Haşmetmeap" doğrusu kağıt üzerinde bu anlaşmada çok başarılıydı. Topraklarının bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü resmi olarak garanti altına alınıyordu. Kars geri verilmişti. İki Tuna Prenslığı'nin ismen hakimi olarak kalıyor, Sırbistan'ı yönetiyor ve orada askeri garnizon bulundurma hakkına sahip oluyordu. Aynı zamanda Bab-ı Ali de "Avrupa Amme Kanunu ve Sistemi" diye bilinen anlaşmaya resmen taraf olmuştu. Böylelikle Osmanlılar artık Londra, Paris ve Viyana'daki finansal kuruluşlara güvenle bakabilecek duruma gelmişlerdi. Yabancı ülkelerde bunun Türk ekonomik gücünü artıracığına inanılıyordu. Ama bu yanlış bir varsayımıydı. Yirmi yıllık bir süre boyunca Osmanlı İmparatorluğu on dört yabancı kredi almış ve 1875'de de hükümetin iflas ilan etme zorunluluğu doğmuştu.

Başlangıçta, Osmanlıların Avrupa ülkeleri arasındaki bu yeni mevkii, yeni reformların beklentisiyle birleşince, görünüşte imparatorluğun gerileyişini durduracak gibi görünüyordu. Sultan'ın Hristiyanlarla Müslümanlar ve Yahudiler arasında yurttaşlık hakları bakımından eşitlik sözü, Macaristan ve Polonya'dan yeni göçmenlerin gelecek Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yerleşmesine yol açtı. Bunların çoğu, kentlere küçük sanatlarla ilgili yeni beceriler getiren modern el sanatçılarıydı. Bazıları Müslüman oldu ve Tanzimat reformcularının taraftar olduğu yeni eğitim sisteminin ilerlemesine yardım etti. Gelenler arasında tarımcı topluluklar da vardı. Bunların en iyi bilineni, Adam Çartoriski onuruna kurulan ve bugün hala Polonezköy diye bilinen köydür. Üsküdar'dan Karadeniz kıyısındaki Şile'ye giden bugünkü yolun birkaç kilometre yan tarafına düşmektedir. Polonezköy uzun süre kendi Vistulan Katolik karakterini korumuş, mandralarını, ki-

raz bahçelerini kurmuş ve Müslüman Anadolu'da ender rastlanan domuz eti ticaretini sürdürmüştür. Mülteciler başkente yakın olan bu bölgeye yalnızca yepyeni bir canlılık getirmekle kalmadılar, aynı zamanda son yirmi yılda orta Avrupa ve batı Balkanları saran romantik milliyetçilik duygularını da getirdiler. Bu ise Anadolu için henüz yeni bir kavramdı. (8)

Kırım savaşı Osmanlı topraklarındaki hayat akışını hızlandırmıştı. İki yıl boyunca deniz ve kara kuvvetlerinin sürekli hareket halinde olması, Türklerin Avrupalı davranış ve adetlerini daha öncekilerle kıyaslanamayacak kadar iyi tanımlarına yol açtı. Gelip gidenler her sınıftan kadın ve erkeklerdi. Aralarında subaylar ve erler, gazeteciler, hemşireler, seçkin devlet adamları, parlak geleceği olan Londra ve Paris politikacıları, inşaat mühendisleri, Protestan ve Katolik kilise adamları, demiryolu, telgraf ve diğer yeni teknolojilerin uzmanları vardı. Başkente uzak birkaç bölgede ulema'dan tepki ve itirazlar yükseldi. Peçesiz kadınların Üsküdar'daki Selimiye Kışla'sında hasta ve yaralı askerlere bakmakta olduğu duyulunca, dindar Müslümanlar gerçek bir telaşa kapıldılar. 1855 Şubatı'nın son gününde Boğazın iki yakasını sarsan bir deprem olunca, bunun "mahrem hazinelerini açan kadınlar yüzünden Allah'ın gazabının bir işareti" olduğuna inananlar çıktı. Ama genelde İstanbul, Beyoğlu ve diğer kentlerde bu kadar çok yabancıнын bulunması, Batılılaşmaya karşı direnişin kırılmasına yardımcı oldu. Bu bakımdan, belki de Tanzimat reformcularının işini kolaylaştırdığı söylenebilir.

Aynı derecede önemli olan bir şey de, Osmanlı toplumunun ve adetlerinin batıdan gelenler üzerinde yaptığı etkidir. Daha önceki gezginlerin tersine, bunlar genellikle bir gün Boğaziçi'ne geleceklerini hiç planlamamış kadın ve erkeklerdi. Devon'daki Anglikan dini hemşirelik grubundan rahibe Sarah Anne'e ve daha birçoklarına Türki-

ye'ye gidecekleri, yola çıkışlarından üç gün önce bildirilmişti. Sarah Anne'nin Konstantinopl'a vardığı 4 Kasım 1854'de hava öyle yağmurluydu ki, Florene Nightingale memleketine yazdığı bir mektupta Haliç'in kötü çekilmiş eski bir fotoğrafa benzediğinden yakınmıştı. Ama Sarah Anne, "dünyanın en güzel manzarası"na, 130 yıl önce Lady Mary Wortley Montagu gibi tepki gösterdi. Baş dönmüş, kafası karışmış durumda, ülkesine şöyle yazmıştı: "Bu boyalı evlerin, şen bahçelerin, ısl ısl minarelerin bir hayal ya da tablo olmadığına zor inanabildik." On yılın geri kalan süresinde, çoğu kadınlar tarafından yazılan bir yığın İngilizce kitap, yüzyıllardır varlığını sürdürmüş olan "korkunç Türk" imajını yıkma savaşı verdi. İmparatorluk başkenti Konstantinopl'u hem geçmiş çağların hazinesi, hem de padişahı ve bakanlarıyla reform yoluna girmiş olan bir imparatorluğun hayat dolu başkenti olarak gösterdiler. Yirmi yıl boyunca Türkiye'nin manevi değerleriyle ilgili bu iyimser bakış açısı Londra sosyetesinde etkili oldu, bu imajı 1876'da Gladstone'un alevlenen ve çileden çıkan vicdanı bile tam söndüremedi.

Gelen her ziyaretçinin de rahibe Sarah Anne kadar gözü kamaşmıyordu. 1854 Mayıs'ında Albay Charles Gordon, babasına yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Hiçbir kent beni Konstantinopl kadar hayal kırıklığına uğratmadı. Bu kadar güzel bir yerin, bir grup barbar tarafından böylesine ziyan edilebileceğini düşünemezdim. Uygur bir devletin burayı ele geçirip doğru dürüst bir kent kurmasının zamanı gelmiş." (10) Bu mektup, Başbakan'a, Lord Aberdeen'e gitmişti. Lord Aberdeen kendisi de elli yıl kadar önce Boğaziçi'ne gelip sekiz hafta kalmış biriydi. Bu nedenle oğlunun önyargılı sözlerini tartıp bir perspektifte oturabiliyordu. İstanbul'u ve Üsküdar'ı kir ve toz götürüyordu, ama "doğru dürüst bir kent kurmak" zaten Sultan'ın planları arasında üst sıralarda yer alıyordu. Tanzimat reformcuları halkının pek azı Müslüman olan Beyoğ-

lu'nda Acem tarzı bir belediye binası kuruyorlardı. "6. daire" adıyla bilinen bu belediye, yeni yollar yapmak ve onları isimlendirmek, lokanta, otel ve tiyatroları denetlemek gibi görevleri yürütecekti. Bir yıla kalmadan, ilk kez bir Türk sokağına gaz lambalarını getirdi. Kentin denizden bakıldığında görülen silüeti aslında Lord Aberdeen'in ziyaretinden oğlunun gelişine dek geçen zaman içinde çarpıcı biçimde değişmişti. Albay Gordon Boğazın karşı tarafındaki Üsküdar'dan baktığında, Abdülmecit'in en yeni sarayı Dolmabahçe'yi görebiliyordu. Orası savaşın patlamasından birkaç ay önce Şultan'ın resmi konutu olmuştu. Ama gerçekte Dolmabahçe yalnızca bir konut değil, Abdülmecit'in dirilen bir imparatorluğa olan inancının da simgesiydi. (11)

Paris'deki opera binası nasıl İkinci İmparatorluk döneminin tipik karakterini taşıyor ve Londra'daki St. Pancras İstasyonu, Viktorya dönemini temsil ediyorsa, Dolmabahçe de Tanzimat döneminin karakteristik çizgilerini taşıyordu. Dört yüzyıl boyunca Topkapı Sarayı, işlevsel bir binalar kümesi haline dönüşmüş, bir araya toplanmış yoğun sanat etkinlikleri oraya kültürel zenginlikler katmıştı. Bunun tam tersine, Dolmabahçe, daha Sultan'ın oraya ilk yerleştiği günden başlayarak, hayata gösterişli bir anıt olarak atılmıştı. Versay'ın Venedik tarzına uyuyordu. Klasik sütunları ve revakları Boğaz kıyısının güney ucuna Neva'daki Kış Sarayı'yla Hermitage gibi yayılmıştı. Ne var ki, Romanoflar pas kırmızısını tercih ederken, Abdülmecit beyaz mermerin görkemine gönlünü kaptırmış, Nikogos ve Kalabet Balyan adlı mimarlar da bunu gerçekleştirmişlerdi. Kuşkusuz Balyanlar sarayı Boğaz'a bir fon oluşturması için yapmamışlardı. İki kanattaki pavyonlara merkez oluşturan taht odası, Avrupa'daki tüm saraylarda eşine rastlanmayan bir büyüklükteydi. Yarattıkları saray mimari yapı bakımından, merkezi bir imparatorluğun küçük dünyası gibiydi. Zaten Abdülmecit'in istediği

de buydu. Dolmabahçe onun geleceğe olan güvenini onaylıyordu. Daha önceki padişahlardan farklı olarak, o yalnızca Osmanlı geçmişini batılılaştırmaya yönelmekle yetinmedi, Avrupa ülkeler grubunun aralarına aldığı en yeni Büyük Güç olmaya layık bir imparatorluğun görkemini de saltanatına kazandırmaya çalıştı.

Dolmabahçe Sarayı'nı yapmanın ve bakımıyla başa çıkmanın giderleri öylesine büyüktü ki, çağın devlet başkanlarının çoğu böyle bir şeye kalkışamazlardı. Sarayın işletme giderleri yılda iki milyon İngiliz lirasına kadar yükseldi. Bu harcamalara yeni sarayın yakınında bulunan Çırağan Sarayı'nın ve III. Ahmet'in efsaneleşmiş Sada-bat'ının yerine yapılan villanın giderleri de ekleniyordu. Bunlar yetmiyormuş gibi, Balyan kardeşler Boğaz'ın karşı kıyısındaki Beylerbeyi'nde yapılacak bir sarayın daha planlarını hazırlıyorlardı. Bu son çılgınlık, dört yıl sonra Abdülmecit öldüğünde hala bitirilmemişti. Dolmabahçe'den oldukça küçük olmasına rağmen Beylerbeyi de aynı Rokoko özentisini yansıtıyordu. Artık bu durum Tanzimat bakanlarının sabrını taşırmıştı. Abdülmecit'in ve ardından tahta geçen Abdülaziz'in bu müsrifliğini tekrar tekrar kınadılar. 1859 Ekimi'nde, çok saygı gören Mehmet Ali Paşa, Abdülmecit'in sürekli olarak "dünyanın tüm saraylarından üstün olan sarayı için" fonlara el atmasını protesto ederek görevinden istifa etti. (12)

Ali Paşa'yla Mehmet Fuat'ın 1854'de dış kaynaklardan almayı başardıkları üç milyon sterlinlik borcun büyük kısmının Sultan'ın bu kaprisleri tarafından yutulduğuna hiç kuşku yoktu. Ama uygulamaya bakıldığında, Bab-ı Ali'nin eline geçen para, gerçekte bu değerin yarısı kadardı. Çünkü uygulanan yüksek faiz oranı ve kefil imzası verenlere ödenen komisyonlar düşünülünce geriye kalan miktar buydu. Böyle olunca, bir yıl geçmeden daha uygun koşullarda yeni bir borç alındı. Bu da beş milyon sterlin tutarındaydı. Kefiller Fransa ve İngiltere hükümetleriydi.

Ama bu kefaleti ancak, paranın Kırım savaşıyla ilgili amaçlar için harcanması ve harcamaların bir İngiliz ve bir Fransız temsilcisi tarafından denetlemesi koşuluyla vermişlerdi. Bu yenilik ilerisi için emsal oluşturdu, Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki mali kontrolü arttıkça padişahların hareket özgürlüğü de büyük ölçüde kısıtlandı. Ama bu, Abdülmecit'in yaşadığı dönemde söz konusu değildi. Onu üçüncü bir borç almaktan alıkoyacak yabancı denetmenler de yoktu. İşte Ali Paşa'nın istifasına bu sorumsuz harcamalar yol açmıştı.

Ancak mali girişimlerin hepsi böylesine çılgınca değildi. Yabancı sermayeden Osmanlı hükümeti de yararlanarak imparatorluk içindeki iletişim olanaklarını geliştirdi. Demiryolları yavaş gelişti. Balkanlarda Varna'dan Tuna'ya stratejik bir hattın yapımına 1856 yılında başlandı ve kısa bir süre sonra da güneybatı Anadolu'daki Menderes vadisi boyunca bir hat kuruldu. Böylece iç kesimlerin tarım ürünlerini İzmir limanından ihraç etme olanağı sağlandı. Abdülmecit'in son yıllarında yeni posta yolları da yapıldı. Bunlar içinde en gurur verici olanı, Kırım savaşı sırasında İngilizlerle Fransızların geliştirdiği ve padişahın da hevesle desteklediği elektrikli telgraf olmuştu. 1855 Eylülünde, Konstantinopl, Londra ve Paris arasında ilk telgrafla gidip geldi. Padişahın 1861 Haziranındaki ölümünden önce, hem İstanbul, Bükreş, Belgrad ve Selanik arasında, hem de Asya tarafından Üsküdar'la Bağdat arasında telgraf haberleşmeleri gerçekleşti. Batı Avrupa'yla oluşan bağlar Abdülmecit'in hoşuna gidiyordu. Ayrıca elektrikli telgrafın, Bab-ı Ali'nin merkezi gücünü taşra valilerine taşıdığının da farkındaydı. Taşradaki beyler, daha uzak yörelere yönelik olarak kullandıkları sipahi özgürlüğüyle nice Sultan'a kaygı dolu anlar yaşatmışlardı. Telgraf Osmanlı İmparatorluğu içinde bir tür birleştirici bağ yaratıyordu. (13)

Ama artık imparatorluk eskisinden küçüktü. Son yarım yüzyıl boyunca, Sultan'ın yetki alanı oldukça daralmıştı. Cezayir artık Fransızların elindeydi. Tunus da şimdiden Fransızlara bağımlı duruma gelmişti. Trablus-garp'ta Osmanlılar etkin yönetimlerini yeniden kurmuş olmakla birlikte, bedevilerin önemli bir bölümü, liderliğini yüzyılın ikinci yarısı boyunca Seyit Muhammed el-Mehdi'nin yaptığı aşırı tutucu Sanusi tarikatına bağlıydılar. Kırım savaşı öncesinde Mısır'ın yarı meşru hanedanıyla Sultan arasında beliren karşılıklı yakınlaşma çok çabuk sönmüştü. Bu yakınlık, 1854'de Abbas Hilmi Paşa'nın ölüp, yerine Mehmet Ali Paşa'nın en sevdiği oğlu Mehmet Sait Paşa'nın geçmesine dek bile sürmemişti.

Sait bazen Fransız yanlısı ve Osmanlı düşmanı olarak gösterilir. Ama bu tür nitelendirmeler gerçeği fazla basitleştirmektedir. Sevimli ama iradesi zayıf bir yönetici olan Sait, gelişmeleri kendi akışına bırakmaktan hoşlanan bir kimseydi. Mısır'ın padişah hazinesine her yıl verdiği 360.000 sterlin düzenli olarak ödenmeye devam ediyordu. Bu para üç kez, Bab-ı Ali'nin dış borç alabilmesi için garanti gösterilmişti. Öte yandan, pamuğa dayalı Mısır ekonomisi, Abdülmecit'le ve Abdülaziz'le bağlantısız olarak büyümesini sürdürüyordu. Sait Paşa vali olduktan birkaç ay sonra, yakın dostu Ferdinand de Lesseps'e, Süveyş'den Akdeniz'de valinin adını taşıyan yeni limana (Port Said) açılacak bir kanalın planlarını hazırlama yetkisini verirken de Konstantinopl'a hiç danışmamıştı. Kanal projesi Konstantinopl'da şiddetli bir muhalefet yarattı. Fransızların Mısır'da bulunmasına hep kuşkuyla bakmış olan İngilizler Bab-ı Ali'ye, Sultan'a bağlı toprakların en zengininde yeni su yolunun açılmasıyla Paris'teki girişimcilerin ekmeğine yağ sürüleceğini, ama Boğaziçi'nden Fırat vadisine ve İran'a giden eski ticaret yollarının öneminin kesinlikle azalacağını söylediler. Ne var ki, Osmanlı hükümetinin bu olayı veto edecek gücü yoktu. Sultan'la valinin ara-

sındaki bağlar öyle zayıftı ki, 1866 Martı'nda Sultan Abdülaziz sonunda projeyi resmen onayladığında, de Lesseps'in kanal kazıları başlayalı yedi yıl olmuştu. (14)

İmparatorluğun Avrupa sınırlarında ise Sultan'ın etkinliğine en büyük tehdit Balkan milliyetçiliğinin bir kere daha alevlenmesinden geliyordu. 1860'da Sırbistan çoktan kaybedilmiş sayılabilirdi. Belgrad'da ve başka iki kalede Osmanlı garnizonunun varlığını sürdürmek, pahalı ve sıkıntılı olmaya başlamış, özellikle 1862 ramazanında fanatik bir Türk komutanının Sırbistan başkentinin Hristiyan mahallelerini dört saat boyunca bombalamasıyla durum daha da kötüleşmişti. Osmanlıların 1867'de bu yörelerden çekilmesi, gerek siyasal gerekse ekonomik bakımdan son derece mantıklı bir hareket oldu. Ama Sırbistan'la ilişkiler gerginliğini sürdürdü. Sırplar Prenslik dışında, özellikle (1857'de Osmanlılara karşı bir ayaklanma yaşayan) Bosna-Hersek'te ve daha güneyde, Bulgaristan ve Karadağ'da yaşayan İslavları da kışkırttılar. 1858 Mayıs'ında bir Osmanlı birliği cezalandırma amacıyla Karadağ'a girdi, ama Grahovo dağlık geçidinde tuzağa düşüp kuşatıldı. Bu dağlık kuzeybatı sınırında kargaşa bir sonrakine on yıl boyunca da devam etti. Bir İngiliz gezgininin bu-ruk gözlemine göre, "bu yörelerde Türk'e karşı savaşmak, bir eğlence ya da bir tür açık hava sporu olarak" görülüyordu. (15)

"Latin" Romanya ise, özellikle III. Napolyon'un Bab-ı Ali sefiri olarak görev yapmış olan Edouard de Thouvenel'in Dışişleri Bakanlığı döneminde, İkinci İmparatorluğa çok şey borçluydu. Uzun süreden beri Konstantinopl'un başını ağrıtmış olan Tuna Prenslikleri'nin Paris Kongresinden birkaç yıl sonra Sultan'ın elinden çıkması-na, Fransızların bu bölgeye verdiği destek yol açmıştı. Zaten anlaşmanın maddelerinden de bunun böyle olacağı belliydi. Eflak ve Boğdan 1859'da aynı voyvoda (Aleξαν-der Cuza) altında birleştiler. Abdülmecit'in ölümünden

birkaç ay sonra, 1861 Aralığı'nda da "Birleşik Romanya Prenslikleri" adıyla bunu resmileştirdiler. Biçimsel olarak Romanya daha on altı yıl boyunca Osmanlılara bağlı olarak kalmakla birlikte, bir Hristiyan Prenslığı olarak, Mısır'dan bile daha fazla siyasal bağımsızlığın tadını çıkardı. Özellikle de 1866'da Romanya'nın yeni seçilen Prensi Charles Hohenzollern Sigmaringen'in, Bükreş'te kırk sekiz yıl sürecek hükümlanlığına başlamasından sonra.

Doğu Akdeniz yöresi, Balkanlardan, Mısır'dan ve Mağrip ülkelerinden çok daha farklı sorunlarla karşı karşıyaydı. Suriye ve Lübnan, Abdülmecit döneminin son yılları boyunca Tanzimat bakanlarını eskisi kadar üzüyordu. 1858'de Lübnan dağı çevresinde Maroni köylülerle toprak sahipleri arasında çıkan çatışma, sonradan Dürzilerle Maroniler arasındaki bir iç savaşa dönüştü ve 1860 baharında Şam'a kadar yayıldı. O yıl yalnız Lübnan'da 8000 Maroni'yle 1500 Dürzi, ya çatışmalarda ya da açlıktan ölmüş ve 5000'i aşkın Hristiyan da Şam'da katliama kurban gitmişti. Bu katliamın haberi geldiğinde, III. Napolyon Maronileri korumak üzere uluslararası bir barış gücü yollanması için girişimde bulundu. Önce Beyrut'a ve sonra da Suriye'ye yollanacak birliklerin çoğunun Fransız askerlerinden oluşmasını önerdi. Ama doğu Akdeniz'de çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu bir orduyu Osmanlılar da, İngilizler de pek istemiyordu. Hem zaten III. Napolyon'un annesi tarafından, çok genç yaşlarında üvey babası büyük Bonapart için bestelenmiş olan İkinci İmparatorluğun milli marşı da, "Partant pour la Syrie" (Suriye'ye doğru yola çıkarken) demiyor muydu? Osmanlı Dışişleri Bakanı Fuat Paşa, uluslararası barış koruyucularından önce aceleyle Beyrut'a gitti ve bölgesinde olay çıkan sorunlu Osmanlı memur ve subaylarının idam ettirme gibi sert önlemler uygulayarak düzensizlikleri çabucak bastırdı. Fransızlar, biraz da haklı olarak, Sultan'ın temsilcilerinin daha önce de barışı demir pençe yoluyla sağlamayı

denediğini, ama o pençe gevşediği anda Suriye ve Lübnan'ın yeniden anarşiye döndüğünü, birbirine rakip kent ve köylerin cinayet ve tahriplere yöneldiğini söylediler. Paris anlaşmasında büyük güçler her ne kadar Osmanlı yönetiminin iç işlerine karışmamayı taahhüt etmişlerse de, Fransızlar yine de, Sultan'ın Suriye ve Lübnan'da uluslararası denetimi mümkün kılacak temel reformları yapması için ısrar ediyorlardı. Ocak 1861'de Edouard de Thouvenel, III. Napolyon'un desteğiyle, doğu Akdeniz sorunlarını görüşmek üzere bir konferans düzenledi. Osmanlı girişimleri için Fransız sermayesi öylesine gereklidi ki, Bab-ı Ali, Thouvenel'in bu önerisini kabul etmek zorunda kaldı ve Paris'e temsilcilerini yolladı.

İkinci İmparatorluğu eleştirenler, Thouvenel'in konferansının kötü bir emsal oluşturduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü tehdit ettiğini söylemektedirler. (16) Ama Sultan'ın temsilcileri yine de o konferansta iyi hizmet gördüler. İngilizlerin teşvikiyle, yalnızca Suriye'yi ilgilendiren konuların tartışılmasını etkin biçimde engellediler. Ama baharda Lübnan için sağduyulu bir çözüm getirildi. Bölgenin iç kısımlarının büyük bölümü, Lübnanlı olmayan bir Hıristiyan valinin yönetiminde özerk bir vilayet haline getirilecekti. Farklı dinlerin eşit olarak temsil edileceği bir danışma konseyi kurulacak ve yönetim bölgeleri de, mezheplerin ayrı ayrı yaşayabileceği biçimde düzenlenecekti. III. Napolyon, bu düzen yürürlüğe girene dek askerlerini geri çekmedi. Bölgeyi son yirmi yıldır iyi tanıyan tüm diplomatları şaşırtacak biçimde Lübnan çözümünün iyi işlediği görüldü. Bu durum 1914 yılına dek, yani Osmanlı askeri yetkililerin savaştan yararlanarak orada yeniden doğrudan yönetim kurmaya kalkıp Lübnanlıları Sultan'ın düşmanlarından tarafa geçmeye itene dek devam etti. 1861'de bu düzen, anlaşmayı eleştirenlerin korktuğu gibi Tanzimat reformcularının modern bir üniter devlet oluşturma çabalarını engellememişti. Bu

düzenin iyi yanı, bölgedeki çeşitli grupların farklılıklarını bölge bölge kabullenmesi, gücün ortak biçimde onlar tarafından paylaşılması, uzaklardaki bir başka egemen gücün elinde olmamasıydı. Lübnan anlaşması, sosyal ve dinsel çatışmalardan acı çeken diğer bölgelere de adil bir yönetimin örneği olabilirdi.. Ama ne yazık ki kimse bu modele itibar etmedi.

Abdülmecit, Lübnan'daki yeni rejimi 9 Haziran 1861'de onayladı. Bu, hükümlerinin son idari kararı oldu. Üç hafta sonra, 39 yaşındayken veremden öldü. Onun yerine tahta çıkan baba-bir kardeşi Abdülaziz ise 31 yaşındaydı. 120 kilodan fazla sakallı bir devdi. İki buçuk metrelik bir yatakta yatıyordu (o yatak hala Dolmabahçe'de olabilir). Otokratik tabiatlı olan Abdülaziz, Abdülmecit'ten çok daha müsrifti. Saraydaki harcamaları kısma çabaları büyük öfke yaratıyordu. Abdülaziz, 1867'de Windsor'da verilen öğle yemeğinde Kraliçe Viktorya'nın koluna girip onu salona götürmesiyle kraliçenin beğenisini kazanmıştı. Viktoria bu "dürüst, harikulade, yumuşak bakışlı, kahverengi, Doğulu gözlerden" hoşlanmıştı. Bunu büyük kızına yazdığı mektupta anlatıyor, Sultan'ın şaraba hiç elini sürmediğini de ekliyordu. (17) Ama Konstantinopl'u ziyaret eden yabancı diplomatlar • kadar hoşgörülü değildi. Sultan'ın ilginç yanlarına ilişkin uydurma dedikodular bir kenara bırakılsa bile, bu diplomatlarca Abdülaziz kolaylıkla tüm aydın ve Batılı uygulamaları bir kenara fırlatabilecek, kaprisli bir "tiran"ın karanlık eğilimlerine teslim olabilecek birisi olarak görülüyordu.

Ama Ali Paşa'nın 1871'deki ölümüne dek Tanzimat uygulamaları devam etti. Sultan da Fransızlardan, İngilizlerden ve Avusturyalılardan gelen baskılarla reform programını sürdürmek zorunda kaldı. 1858'de taşra yönetimlerinde yapılan değişiklikleri altı yıl sonra Vilayet Kanunu izledi. Bu kanun, büyük vilayetleri birim olarak ele alan bir düzen kurularak, yönetimin birbirinden kesinlikle ay-

rılmış kısımlara bölünmesini ve bunu imparatorluğun tümünde uygulanmasını öngörüyordu. Genel olarak hukuksal reformlar, İkinci İmparatorluk döneminde uygulanmakta olan Fransız modellerini yakından izliyordu. 1858’de çıkan yeni Osmanlı Ceza Kanunu’nu izleyen Ticaret Kanunu Abdülaziz’in tahta çıkmasıyla birlikte yürürlüğe girdi. 1869’da da Ahmet Cevdet Paşa’nın medeni kanunu Mecelle kabul edildi. Bu kanun çok ustaca bir uzlaşma niteliğindeydi. Hem İslam’ın şeriat geleneğini koruyor ve hatta temelinde gerçekleştiriyor, hem de bunu esas olarak Napolyoncu bir hukuk temelinde gerçekleştiriyordu. Fransız etkileri eğitimde de devam ediyordu. Erkek çocuklara orta öğrenim verecek olan Galatasaray Lisesi (Mektebi Sultani), kapılarını Beyoğlu’nun orta yerinde 1869 Eylülü’nde açtı. Gerçekte Mekteb-i Sultani, Osmanlı İmparatorluğu’na memur yetiştirmek için kurulmuştu. Amacı, İngiltere’deki Eton ve Harrow’u ve Paris’teki Lycee Louisle Grand’ın amaçlarıyla aynıydı. Okulun öğrencileri, Müslüman ya da Hristiyan olsunlar, eğitimlerinin çoğunu Fransızca olarak görüyor ve Batı okullarındaki müfredatı izliyorlardı. Hatta Latince bile öğreniyorlardı. (18)

Ancak Tanzimat’a karşı tepkinin işaretleri belirmeye başlamıştı. Ocak 1865’de bir basın kanunuyla Bab-ı Ali’de özel bir bölüm kuruldu ve bu bölüm çok geçmeden “üşlu-bu düşmanca” görülen gazetelere baskı uygulamaya başladı. Aynı yılın Haziran ayında, başkentte aydın muhaliflerden ilk etkin grubun belirmesi de önemli bir noktadır. Bu kişiler, makale ve oyun yazarı Namık Kemal’in ve eski reformcu Sadık Rıfat’ın yazılarından etkileniyorlardı. Tıpkı 1980’lerde Sovyet blokundaki muhalifler gibi, bunlar da son derece bireysel çıkışlardı ve imparatorluğun sorunları konusunda da üzerinde görüş birliğine varılan bir reçete yoktu. Namık Kemal, Tanzimat reformcularının, özellikle taşra vilayetlerinde bu toplumu hala biçimlendi-

ren Kuran geleneklerini dikkate almaksızın, Batı fikirlerini ve kurumlarını körü körüne kopya ettikleri kanısındaydı. Bu eğilimlerin bir başka temsilcisi olan, Ali Suavi öncülüğündeki bir grup da, Namık Kemal'den daha ileri gidiyor ve şeriat eğitimine mutlak bir öncelik verilmesini savunarak İslam köktencililiği noktasına varıyordu. (19)

Başlangıçta bu “Yeni Osmanlılar”, müthiş savaşçı İbrahim Paşa'nın oğlu Prens Mustafa Fazıl'dan mali destek aldılar. Hatta Prens'in kendisini, ilerde kurulacak ve sınırları Tuna'dan Fırat'a ve Nil'e kadar uzanacak federal bir imparatorluğun meşruti monark'ı olarak görmüş olması bile mümkündür. Ama muhalifler, Osmanlı devletine tümüyle sadıktı. Bir Osmanlı vatanseverliğini yaygınlaştırmaya çalışıyorlardı. Gerçekte, en azından 1870'den başlayarak buradan, yeni bir kavram olan Türk milliyetçiliği ortaya çıkmıştır. Muhalifler aynı zamanda Osmanlı topraklarında bir “anayasa” kampanyası da sürdürüyorlardı. Böyle bir deneme Tunus'ta yaşıyordu ve 1866'dan itibaren Mısır'da da başlamıştı. Namık Kemal, padişahın İngiltere ve Fransa modellerinde olduğu gibi bir meclis toplaması gereğini savunuyordu. Sultan'ın kaprisli kişisel yönetimi, Yeni Osmanlılar'ın seçimle gelen bir müessese oluşturması kampanyasına, büyük kentlerdeki aydınların daha çok yönelmesine neden oluyordu. 1873'de Namık Kemal Magosa'ya sürüldü ve orada küçük bir hücreye hapsedildi. Ama onun devreden çıkarılması, kampanyanın hızını kesmedi. Sürgünden vatana dönmeyi bekleyişin yarattığı kahramanlık havası içinde, kampanyanın çekiciliği daha da arttı.

Stratford de Redcliffe, Kırım savaşı sırasında bir yardımcısına şöyle demişti: “Avrupa hükümet sistemleri, Avrupa fikirleri, Avrupa yasa ve adetleri... aslında hiçbir dürist Türk bunları gerçekten beğenmiyormuş gibi davranamaz.” Sonra da şunları eklemiştir: “Eğer günün birinde Doğululara liberal hükümet fikirleri aşılırsa, mahvol-

maları kesindir.” (20) Stratford’dan sonra 1858’de sefir olan Sir William Bulwer da, “liberal” hükümet fikirleri aşılırsa, mahvolmaları kesindir.”20 Stratford’dan sonra 1858’de sefir olan Sir William Bulwer da, “liberal” hükümet kavramından çok “etkin” hükümet kavramına ağırlık veren biriydi. Çünkü onun Beyoğlu’ndaki dönemi, Osmanlı ekonomisinin yabancı bankalar tarafından sınırsız müdahalelere açık olduğu bir döneme rastlamıştı. 1865’de diplomatlıktan emekli olduğunda, geçmişte emekli olanların hiç yapmadığı bir şeyi yapmış, bir Fransız bankasının doğu Akdeniz temsilcisi olarak çalışmaya başlamıştı. Sefir olarak, mali kredilere kapı açan reformları her zaman iyi karşıladı.

Osmanlı Bankası 1863’de Fransız ve İngiliz sermayesiyle kurulmuştu. Genel Müdür Fransız, yardımcısı da Londralı bir bankacıydı. Aynı yılın daha sonraki aylarında, nisbeten küçük bir kurum olan Societe Generale de l’Empire Ottoman da kuruldu. Bunu 1868’de Credit General Ottoman ve ardından da bir küçük Rus bankasının kurulması izledi. (21) On yıl boyunca Fransız fonları hükümet bonolarına ve ticareti teşvik edecek yatırımlara aktı. Elllerinde yabancı bono bulunanlar için öyle cazip fırsatlar doğmuştu ki, Londra’da peşpeşe gelen hükümetlerle Paris ve Viyana siyasal liderleri, “Türkiye”nin artık modern ve reformları yapılmış bir ülke” olduğu konusunda kendilerini bile inandırmışlardı. Osmanlıların 1866-67’de Girit isyanını bastırduğunda batıdan yükselen itirazlar, daha önce Yunanlılar özgür olmaya çalışırken kopan çığlıklardan çok daha az oldu.

Uluslararası onay Abdülaziz’e 1867’de, III. Napolyon’un Paris’teki “Büyük Evrensel Sergi”sine davet edildiğinde sunuldu. Bir Sultan ilk kez (savaş dışında) bir yabancı ülkeye gidiyordu. Sultan’ı Viyana’da İmparator Francis Jozef karşıladı. Windsor’da Kraliçe Viktorya’yla da görüştüktan sonra, Londra sokaklarından renkli bir tö-

renle geçti. Bu törende, The Times'ın uygun bir ifade bulmaya fazla çaba göstermeksizin seçtiği kelimelerle, "tipik bir Türk gibi görünüyordu". Hızlı bir tren onu Portsmouth'a götürdü ve Kraliçe orada ona Dizbağı Nişanı verdi. Güverteye çıkamayacak kadar deniz tutmadığı zamanlarda, Sultan, Kraliyet Donanmasının Spithead açıklarındaki gösterisini seyrediyor ve çok etkileniyordu... hem de kendini iyi hissetmemesine rağmen (Kraliçe Viktorya'nın sözleri). (22) Abdülaziz bu Avrupa yolculuğuna, 9 yaşındaki oğluyla iki yeğenini, geleceğin V. Murat'ıyla II. Abdülhamit'ini de götürmüştü. Saltanat artık yüzyıllar süren kapalılığından sıyrılmış bulunuyordu. Şehzadelerin kafeslerde yaşadığı günler geçmişti ya da görünüşte öyleydi.

Osmanlı Büyük Turu'nun önemli sosyal sonuçları oldu. Abdülaziz'in saray lüksüne olan tutkunluğu arttı ve yüreğinde yeni bir zırhlı filo isteği tutuştu. Ismarlanan gemilerden çoğunun yapımına İngiliz tersanelerinde başlandı. Her şeyden çok da, demiryollarına olan sevgisi yeni baştan onaylanmış oldu. İlk lokomotif dumanının Boğaziçi yakınlarında yükseldiği 1873 yılında, Rus sefiri bunu, "une veritable fievre de chemin de fer", (gerçek bir demiryolu aşkı) diye tarif etmişti. (23) 1873 yazında trenler Anadolu'ya işlemeye başlamıştı. Ama şimdilik, Haydarpaşa'dan 80 kilometre kadar ilerdeki İzmit'e gidiyorlardı. Demiryolunu Fransızlar yapmıştı. Ayrıca Marmara'nın güney kıyısındaki Mudanya'dan Bursa'ya da bir hat çekmişlerdi. İngiliz ve Fransız çıkarları hala Osmanlı ekonomisine hakim olmakla birlikte Abdülaziz'in demiryolundan asıl yararlananlar Almanlarla Avusturya-Macaristan olmuştu. 1872'de Wilhelm von Pressel adlı bir Alman mühendisi, Bab-ı Ali'ye on yıllık bir master-plan sundu. Bu planda İzmit hattının Ankara'ya, oradan da Basra Körfezi'ne kadar uzatılması ele alınıyordu. Bu proje, Abdülaziz'in hoşuna gitti. Ama onun ölümünden çok sonra bile, bu konuda pek az şey başarılmış durumdaydı. (24)

Sultan aynı zamanda Bavyera'da doğmuş olan Baron Hirsch'in Doğu Hattı projesini de çekici buluyordu. Baron Hirsch'in banka işleri Viyana ve Paris'te yapılıyordu. 1870'de, Osmanlı başkentinin çok geçmeden orta Avrupa'yla bağlantılı duruma geleceği izlenimi yaygındı. Hemen bir yıl sonra da Banque Austro-Ottomane ile Banque Austro-Turque'ün Konstantinopl'da şube açmaları ilginçti. Ama Viyana borsası 9 Mayıs 1873 Cuma günü çökünce (Kara Cuma), Avusturya demiryolu projelerinin hepsi bundan zarar gördü. Abdülaziz öldüğünde Doğu Hattı pek az ilerleyebilmişti. Konstantinopl'dan başlayan raylar, Edirne ve Filibe'ye kadar gidiyor, Edirne'den bir çatal ayrılıp güneye, Ege'nin kuzey kıyısındaki Dedeağaç'a (bugünkü Alexandroupolis) varıyordu. Söylentilere göre Hirsch hattının Avrupa'ya doğru düzgün bir çizgi halinde ilerlemeyişinin nedeni, imzalanan anlaşmada toplam bedel yerine, döşenen rayların kilometresi başına ücret ödenmesinin öngörülmüş olmasıydı. Bu iddialar büyük ihtimalle uydurmaydı ama demiryolu çılgınlığı döneminde rüşvetin de hayli yaygın olduğuna hiç kuşku yoktu.

Viyana'nın Kara Cuma sarsıntıları, zaten çok zayıf olan Osmanlı mali sistemini fena halde etkiliyordu. Hükümetin tüm kaynaklarının hemen hemen yarısı yıllık borç ve faiz ödemelerine, bir bölümü de Sultan'ın Kırım savaşıdan bu yana aldığı yabancı borçlarla ilgili batık bir fonun taleplerine gidiyordu. Anlaşma hükümleri devletin ihtiyaçlarıyla padişahinkiler arasında bir ayırım yapmamış olduğu için, bu borçların yalnızca onda biri imparatorluğun ekonomik refahına harcanıyor ve bu da, Abdülaziz yönetiminin peş peşe gelen bakanları bezdirmesine neden oluyordu. Emin Ali 1871 Eylülü'nde öldüğünde tam beş dönem sadrazamlık yapmış ve padişahla sık sık çatışmakla birlikte Bab-ı Ali'ye on sekiz yıl boyunca tam anlamıyla hakim olmuştu. O ölünce hükümetteki süreklilik de son buldu. Çünkü Abdülaziz devleti otokrasiyle yönetmeye

karar vermişti. Kendisine hep evet diyecek sadrazamlar arıyordu. Bu sadrazamlar çevre edinmeye, destek toplamaya başladıkları anda, onları kolayca kovabilmeliydi. Valiliğe de bölgesinde hızlı bir biçimde vergi toplayabileceğine inandığı kimseleri seçiyordu. 1871 Eylülü'yle 1874 Şubatı arasında altı sadrazam gelip gitti. Vilayetlerde de o kadar çok vali değişti ki, bir valinin ortalama hizmet süresi dört aya kadar düştü. (25) Sadrazamlar yedi, valiler dört ayda bir değişir dururken, yönetimden duyulan hoşnutsuzluk da, bakanlara ve memurlara yönelik olmaktan sıyrılarak doğrudan padişahın kendisine yöneldi. Eğer kovulan vezirler karakter bakımından biraz güçlü olabilseler Yeni Osmanlılar denilen muhalif grubun desteğini kazanabilirlerdi.

Bu gelip geçici sadrazamlardan ikisi güçlü kişiliklere sahipti. Ahmet Mithat Paşa aşağı Tuna'da ve Bağdat'ta aydın bir vali olarak hizmet görmüştü. 1872 Temmuz'un son haftasında, ellinci doğum gününden kısa bir süre sonra, sadrazamlığa getirildi. Ama üç ay sonra Mithat Paşa, Sultan'la üç noktada ters düşmüş biri olarak görevinden atıldı: İmparatorluk için bir federasyon yapısının da düşünülebileceğini önermiş, bir muhasebe bölümü kurmuş ve hepsinden 'kötüsü' de, Dolmabahçe sarayının içindeki rüşvet olaylarını kovuşturmaya başlamıştı. İkinci becerikli sadrazam da Hüseyin Avni Paşa'ydı. O da Şubat 1874'den Nisan 1875'e kadar görevde kaldı. Hüseyin Avni Paşa, yabancı diplomatların gözüne Mithat Paşa'dan daha müthiş biri gibi görünüyordu ama gerçekte daha az zeki idi. Dört yıl boyunca serasker (başkomutan) görevinde bulunmuştu. Bir askeri darbeyi kimse ondan daha iyi gerçekleştiremezdi. Bu nedenle, Abdülaziz'in onu, fonları saray yerine askeriye harcamak istediği için kovması büyük bir hataydı. Aradan dört ay geçtikten sonra Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazam yapması da bir başka gafletti, çünkü herkes Nedim Paşa'yı Ruslar'dan para alan ve

onlar hesabına iş gören biri olarak tanıyordu. Gerçekte onun Çar'ın sefiri General Nikolai Ignatiev'e, daha önceki sadrazamların "Büyük Sefir" dedikleri Stratford de Redcliffe'e gösterdikleri türden bir saygı gösterdiği de doğrudur.

Bu arada Abdülaziz de, hakkında çıkan "dengesizlik" dedikodularını haklı çıkarmaya başlamıştı. Öfke patlamaları daha şiddetli oluyor ve sıklaşıyordu. Müsrifliğini de bir türlü kontrol altına alamıyordu. Saraydaki haremine yine su gibi para akıtıyor, özellikle Dolmabahçe'nin hemen kuzeyindeki bir parkın tepesinde yeni yapılan Yıldız kasrı için hiçbir şeyi esirgemiyordu. Bütün bunlara rağmen, 1875 Ekimi'nde Nedim Paşa, Osmanlı borçlarının faizlerini ödeme konusunda bir erteleme istedi. Bu da aşağı yukarı devletin iflasını ilan etmekle bir sayılırdı. (26) Avrupa bankalarının yirmi yıldır süren kredilerinin yarattığı kaos, paraların müsrif ve kötü yönetimiyle birleşince, Osmanlı İmparatorluğu'nun sağ kalması, yabancı hükümetlerin iyi niyetine bağlı duruma gelmişti.

Devletin iflası bundan kötü bir zamanda gelemezdi. 1875 Hazirani'nda Hersek'teki güney Slavlar ayaklanmışlardı. Eskiden beri sürüp gelen vergi hoşnutsuzluklarına, Moskova'dan kışkırtılan Pan-Slav propagandası eklenmişti. Bu seferki propaganda, Çar'ın politikasından ve St. Petersburg'da başlatılanlardan oldukça farklıydı. Ayaklanma çabucak Mostar yakınlarından Bosna'ya ve zaten tedirgin bir sınır bölgesi olan Karadağ'a yayıldı. Bunu 1876'da Filibe ötesindeki Rodop dağ köylerinde patlayan Bulgar isyanı izledi. Bunların yanısıra bir olay da Selanik'te patlak verdi. Olayın nedeni, bir Ortodoks Bulgar kızının zorla Müslüman yapıldığı (yanlış olarak) iddiasıydı. Fanatik dinciler Fransız ve Alman konsoloslarını camiye getirip öldürdüler. Osmanlı valisi olayı önlemeyi başaramadı. Selanik cinayetleri Avrupa şansölyelerinde bir anda büyük bir öfke yarattı. Ama iş bu kadarla da kalma-

dı. Haziran ayı boyunca Bulgaristan'dan Avrupa gazetele-
rine gelen telgraf haberleri kamuoyunu şoka sürüklemiş-
ti. Binlerce Hristiyan kadın, erkek ve çocuğun, yerel gö-
nüllü milis kuvveti olan başı bozuklar tarafından uygulâ-
nan altı haftalık baskı sonunda öldürülmüş olarak bulun-
duğu, görgü tanıkları tarafından anlatılıyordu. Bu haber-
ler gerek Batıda gerekse Rusya Ortodoksları arasında in-
sani duyguları etkileyerek bir haçlı seferi psikolojisi yarat-
maya başladı. Asilerin de milisler kadar zulüm yaptığı
gerçeği gözden kaçtı. Büyük mali kuruluşlar o sırada Do-
ğu Meselesi'nin yeniden açılmasını istemeseler de, hükü-
metler halkın "Türk"e karşı galeyanını önleyemez duru-
ma geldiler. (27)

Bulgaristan'daki zulümle ilgili haberler Batı gazetele-
rine yansımada önce Abdülaziz tahttan indirilmişti. Da-
ha önce, 10 Mayıs günü binlerce Müslüman öğrenci İs-
tanbul meydanlarını ve Galata rıhtımını doldurarak, Ne-
dim Paşa'yla şeyhülislamın azlini istediler. Bu öğrencile-
rin tutumu esas olarak muhafazakardı. Dış baskılara karşı
ve Selanik'teki dindaşlarından yanaydılar. Bab-ı Ali'yi, iki
yabancı konsolosun öldürülmesi olayından sonra Büyük
Güçlerin suyuna gitmekle suçluyorlardı. Bu tedirginliği
Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Yeni Osmanlılar'ın li-
derleri de körüklüyordu. Abdülaziz, Nedim Paşa'yı azletti
ve Hüseyin Paşa'yı seraskerliğe getirdi. Hatta nefret ettiği
Mithat Paşa'yı bile Divan üyeliğine atadı. Ama kendi tah-
tını yine de kurtaramadı.

Nedim Paşa'nın azlinden iki hafta sonra, İngiliz sefiri
Sir Henry Eliot, artık Sultan'ın devrilmesinin an meselesi
olduğunu bildiriyordu. "Anayasa" sözü ağızlardan düş-
müyordu. (28) Sir Henry'nin zamanının çoğunu Marma-
ra'daki sakin bir adada keyfine düşkün bir Yunanlıyla ge-
çirdiği biliniyordu. Bu nedenle bu kadar az duyulmuş bir
kelimeyi kullanan insanları gerçekten görmüş olduğu kuş-
kuludur. Ama İngilizler başkentte ciddi ayaklanmaların

başlamasından korkarak Akdeniz filosuna, Çanakkale ağzına yakın yerdeki Besika körfezine gitme emri verdiler. İgnatiev de Rus sefaretinde takviye tedbirleri aldı. 29 Mayıs'ı 30 Mayıs'a bağlayan gece yarısından hemen sonra, Hüseyin Paşa'nın emriyle, askeri akademinin komutanı gelerek Dolmabahçe'yi iki süvari birliğiyle kuşattı. Boğazdaki savaş gemileri de toplarını saraya doğru çevirdiler. Serasker Hüseyin Paşa koruma görevlisiyle birlikte taht odasına kadar geldi. Bu odada daha bir gece önce Abdülaziz, eğlenmek için horoz dövüştürmüştü...

Bu sırada birkaç dakika süren büyük bir dram yaşandı. Hüseyin Paşa birdenbire sarayın geniş merdivenlerinde Sultan'ın koca cüssesini görmüştü. Üstünde hala geceliği vardı ama kılıcı da belindeydi. Sanki ölünceye kadar savaşmaya kararlıymış gibi görünüyordu. Arkasında da o müthiş annesi, altmış altı yaşındaki Pertevniyal Sultan duruyordu. Dişi bir kaplan gibi oğlunu etkiliyor, korunmasını istiyor ve böylece kendi durumunu da koruyacağını umuyordu. Ama kanlı olaylar olmadı. Serasker de, Sultan da, gerçekte kolay çözüm üreten gelenekçi kişilerdi. Hüseyin, padişahın tahttan indirilmesiyle ilgili fetvayı sundu. Abdülaziz de bu kaçınılmaz olaya boyun eğdi. Saltanat kayığı onu alarak Haliç'in karşı tarafındaki Topkapı Sarayı'na götürdü. Bu kısa yolculuk sırasında yeğeni V. Murat'ın kayığı da yanlarından geçti. O da istemeyerek, imparatorluğu Mithat Paşa'nın dikkatli denetimi altında yönetme sorumluluğunu almaya gidiyordu. Korku içindeki Şehzade Murat, Mithat Paşa'ya Dolmabahçe'de kalması için yalvardı, o da memnuniyetle kabul etti. (29)

Abdülaziz eski sarayda bir gece geçirdikten sonra tekrar kayıkla Çırağan'a getirildi. Pertevniyal Sultan'la haremdeki kadınlar da onun yanına geldiler. 4 Haziran'da Abdülaziz ölü bulundu. Bilekleri makasla kesilmişti. Resmi açıdan Sultan intihar etmişti. Bunu yabancı sefirler de kabul ediyorlardı. Ancak cesedi muayene etmesine izin

verilen doktorlar arasında İngiliz sefaretinin doktoru da vardı ve ona göre, bu kesikleri insan kendi kendine yapmış olamazdı. Dramın tamamı burada da noktalanmıyordu. Abdülaziz'in ölümünden sekiz gün sonra, en sevdiği genç karısı, Çerkes güzeli Nesrin Sultan, görünüşte doğum yaparken öldü. Bu olay, Nesrin Sultan'ın kardeşi Çerkes Hasan'ı çileden çıkardı. Daha önce sarayda yaverlik yapmış bir subay olan Çerkes Hasan, 14 Haziran günü bakanların toplandığı odaya daldı, tabancasıyla rasgele ateş etti ve hem Hüseyin Avni Paşa'yı, hem de dışişleri bakanını öldürdü. (30)

Bütün bu olup bitenler yeni padişaha pek fazla geldi. Zaten Murat belki de amcasının intihar etmiş olmasından kuşku duyuyordu. Yetişme tarzı bakımından Batılılaşmadan yana olan V. Murat, Masonluk hareketine sempati duyuyordu ve Büyük Doğu Locası'nın üyesiydi. Paris'e yaptığı gezide şampanyayı tatmış ve ardından iyi cins konyakla onu desteklemenin de zevkine varmıştı. Cinayetlerle örülmüş saray politikaları, onun hoşlanacağı bir şey değildi. Sir Henry Eliot'un İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Sultan Murat, Abdülaziz'in intiharı haberini duyunca düşüp bayılmış, sonra da bir buçuk gün boyunca hep kusmuştu. (31) Çıldırarak hükümet toplantısını bastıktan sonra idam edilen ve dört gün boyunca asılı durumda halka gösterilen Çerkes Hasan'a da çok üzül-müştü. Hükümranlılığının ilk iki haftası boyunca Sultan Murat'ın davranışları öyle garipleşti ki, Eyüp'te yapılacak geleneksel kılıç kuşanma töreninin ertelenmesi zorunlu hale geldi. Bizans'ın yıkılmasından bu yana, kılıç kuşanmadan padişah olan tek kişi de V. Murat oldu.

Tahta çıkışından dokuz hafta sonra, usta bir İngiliz gazetecisi, 35 yaşındaki Sultan'ı şöyle tarif ediyordu: "Hipnotize olmuş gibi kanepede hareketsiz ve sessiz oturuyor, uzun gün boyunca bıyıklarını ve sakalsız çenesini sıvazlayıp tahttan çekileceği günü düşünüyor ve kendi omuzları-

na çok ağır gelen bu yükü kardeşlerinden hangisinin omuzlayabileceğini hesaplıyor.” (32) Günler geçip kriz daha da geliştikçe, bu yükü taşımak gerçekten pek zorlaşıyordu. O sırada Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan ve Karadağ’la savaş halindeydi. Bu yörelerin prensleri, kendi halklarının isteğine uyarak, Bosna-Hersek’te Türk yönetimine karşı ayaklanmış olan soydaşlarını desteklemeye karar vermişlerdi. Bölgedeki Osmanlı komutanları sınırları tutmakta pek zorluk çekmiyorlardı ama, Sırpların ve Karadağlıların yanında binlerce Rus gönüllünün olması, olayların kısa sürede daha yaygınlaşacağına işaret ediyordu. Eğer böyle olursa, Osmanlı askerlerinin herhalde Mithat Paşa’nın zorla tahta sürüklediği bu sinir hastasından daha kararlı bir hükümdara ihtiyacı olacaktı.

17 Ağustos’ta Sir Henry Eliot, tanınmış bir Avusturyalı sinir hekiminin Dolmabahçe’ye yaptığı ziyareti şöyle tarif etmektedir: “Söylendiğine göre ‘Sultan zaten kronik alkolizmden muzdaripken, bir de son geçirdiği duygusal fırtınadan etkilenmiş’ durumdaydı. İçki içmemesi sağlarsa, tam bir dinlenmeyle iyileşebilirdi.” (33) Ama anayasa bekleyenlerin de çok acelesi vardı. Sultan’ın deli olması yüzünden üç ay sonra tahttan indirileceğine dair bir fetva hazırlandı. Şiddet kullanılmadı. Murat’ın küçük kardeşi Abdülhamit zaten Mithat Paşa’ya reformları destekleme sözü vermişti. 31 Ağustos 1876’da II. Abdülhamit padişah ilan edildi. Tahttan indirilen Murat, Çırağan’a gönderildi ve orada modernleştirilmiş bir ‘kafes’e girdi. Ölümüne dek 28 yıl bu kafeste yaşadı.

Bölüm-10

Yıldız

Halk Abdülhamit'i Sultan ve Halife olarak tahta çıkışından bir hafta sonra ilk kez gördü. 1876'nın 7 Eylül günü öğleden önce, yüz bin kadar kadın, erkek ve çocuk rıhtımlara dizilerek ya da tepelere çıkarak, yirmi sekiz kürekli Saltanat kayığının yeni Sultan'ı Haliç'in dibindeki Eyüp'e kılıç kuşanmaya götürüşünü seyretti. Tabii onu pek de iyi görebildikleri söylenemezdi. Saltanat kayığı geçerken bayraklarını eğen diğer tekneler, sanki bir insanı değil de, kırmızı bir tenteler demetini selamlıyordu. Çünkü Abdülhamit daha 34 yaşındayken zayıf vücudunu omuzlarından öne bükerek kamburlaştırmış ve karikatüristlerin daha sonraki yıllarda "Lanetli Abdül" adıyla çizicekleri karanlık ve kapalı tipe bürünmüştü. (1) Kılıç kuşanma töreninden sonra geleneksel altın koşumlu beyaz ata binmiş olarak kente dönerken daha etkileyiciydi. Ona bakan bir gözlemci herhalde yüzündeki düşünce kırışıklarını, kıpır kıpır kara gözlerindeki "derin melankoli ifadesi"ni farkederek ve üzerinde bir yorum yapardı. Kanca burnu, solgun teni, yontulmuş gibi duran yanakları ve özenli kara sakalı karakterindeki güvensizlikleri ve kuşkuları yansıtıyordu.

Abdülhamit'in çocukluğu, psikolojik açıdan ele alındığında, her bakımdan terslikler içinde geçmişti. Babası Abdülmecit, bu çirkin küçük çocuğa pek dikkat etmemiş, Trabzon esir pazarından alınma, dansçı bir Çerkes kızı olan annesi de, o daha 10 yaşındayken veremden ölmüştü. Kardeşleri onu, kapı dinleyen ve her oyunda mızıkçılık ederek oyunu mahveden biri olarak görüyorlardı. Yalnızlık çekerek büyümesine rağmen aslında hiçbir zaman yalnız değildi. Her zaman ayıplanarak ve eleştirilerek büyümüş olması, yetişkinliğe girerken belirli bir ürkekliliğin kişiliğine sahnesine neden olmuştu. Öldürülmekten korkar, herhangi bir politika tam yürürlüğe konacakken kararsızlığa düşer ve cayma eğilimleri gösterirdi. Ama yine de tahta geçerken iradeli ve kararlıydı. Hüküm sürmeyecek, yönetecekti. Yetkilerin merkezi Bab-ı Ali değil, sarayın kendisi olacaktı.

Kılıç kuşanma töreninden bir hafta sonra, İngiliz sefiri Londra'ya yeni Sultan'la ilgili görüşlerini bildirdi. Sir Henry Eliot, Abdülhamit'in "iyi davranışlı ve aydın görüşlü" olduğunu söylüyor, "ama reformcu grubun istediği sınırlamaları kabul edip etmeyeceğinden" kuşku duyduğunu belirtiyordu. (2) Son oniki ay boyunca Sultan kendini görevlerine çok iyi hazırlamıştı. Dolmabahçe'yi hiç sevmiyordu. Baştan beri de sevmemişti. Abdülaziz döneminin son zamanlarında, bu saraydan olabildiğince uzak durmuştu. Bazen üvey annesiyle onun Beyoğlu tarafındaki kasrında kalır, ama daha çok, Boğazın 16 kilometre kadar kuzeyinde (bugünkü Tarabya) bulunan yazlık kasrı severdi. Kasra bitişik bir evi ve arazisi olan komşusu Mr. Thompson adlı İngiliz işadamlıya tartışır ve onun çeşitli konulardaki fikrini öğrenirdi. Thompson, Abdülhamit'in Disraeli ve Derby konusunda bilgili olmasını sağlamış ve İngiliz parlamenter sisteminin tüm garipliklerini ona anlatmıştı. Abdülhamit'in padişah olduğu günün akşamı, İngiliz sefirine yeni Sultan'ın, "tümüyle yeni bir yönetim dö-

nemi” başlatmak, “işini bilen, adı kötüye çıkmamış bakanlara canlı bir ekonomi” uygulatmak niyetinde olduğunu söyleyen adı belirsiz İngiliz’in o olması ihtimali hemen hemen kesindir.

Abdülhamit, ara sıra annesinin Tarabya’daki evinde konuştuğu Ermeni banker Agop Zarifi’den de mali bilgiler edinmişti. (3) Doktoru Yani Mavroyeni’ye de güvendiği anlaşılıyordu. Ondan da imparatorluğun sorunları konusunda Fener Rumlarının tutumunun ne olduğunu ve Rum Ortodokların Bulgarlara ya da diğer güney İslav mezhepdaşlarına pek fazla bir sempati beklemediklerini öğrenmişti. Padişahlığının ilk birkaç ayı boyunca Abdülhamit, günün hükümet sorunlarına ilişkin herkesin fikrini sorma alışkanlığını sürdürdü ve kendisi pek az konuştu. Ama Yeni Osmanlılar’ın entellektüel lideri Namık Kemal’i kabul ettiğinde, ona yeniden biçimlendirilmiş ve canlandırılmış, bir saltanat modelinden söz edecek kadar ileri gitti. Ekim ayının ilk haftasında Abdülhamit, anayasayı hazırlama yetkisiyle donatılmış bir komisyon kurdu. Hükümette ya da merkezi yönetimde tecrübe sahibi 16 devlet memuru, ulema’dan 12 ve 2 yüksek rütbeli subay, Mithat Paşa’nın başkanlığında toplandı.

İlk anayasa taslağı çabucak tamamlandı. Belçika anayasasıyla 1831’de kurulan parlamenter manorşiye oldukça benziyordu. Zaten bu anayasa da İngiltere ve Fransa’dan alınmıştı. Ama ordunun ve dinsel liderlerin desteğini almış olan Abdülhamit gerçekte Osmanlı İmparatorluğu’nu bir parlamenter Sultanlık haline getirmek niyetinde değildi. İki meclisli yasama organına itiraz etmedi. Taslağa göre, seçimle gelmiş bir Temsilciler Meclisiyle, kendisi tarafından atanmış üyelerin oluşturduğu “Ayan” Meclisi (Senato) olacaktı. İnsan hakları konusunda bir takım temel güvenceleri de kabul etti ve hatta basın özgürlüğüne bile bir şey demedi. Ama bu anayasanın yalnızca kendi yorumlarına bağlı kalmasını sağladı metne sonradan soku-

lan paragraf, padişaha olağanüstü hal ilan etme yetkisini ve acil tehlike geçinceye dek tüm anayasal güvenceleri askıya alma iznini veriyordu. Ayrıca 113. madde de Sultan'a, kendisi ya da imparatorluğunun tümü için tehlikeli gördüğü herhangi bir kimseyi sürgüne gönderme hakkını tanıyordu. (4)

Anayasa Komisyonu çalışmasını dokuz hafta gibi rekor sayılacak bir süre içinde tamamladı. Bu hızın geçerli nedenleri vardı. Sonbahar boyunca Balkanlardaki uluslararası kriz çok yoğunlaşmış, Rusya, Sırları ve Karadağlıları Osmanlı intikamından korumak, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te reformları gerçekleştirmek amacıyla savaş tehdidinde bulunmuştu. Gladstone'un Bulgar Düşeti ve Doğu Meselesi adlı broşürü, Abdülhamit'in Eyüp'te kılıç kuşanmasından bir gün önce Londra'da piyasaya çıkmıştı. Bu broşür İngiltere'de bir hafta içinde 40.000 adet sattı. Rusça'ya çevirisi ise Moskova'da bir ayda 10.000 alıcı buldu. Bu, Rusya için bir rekordu. Broşürdeki "Türklerin mahvedip aşağıladıkları vilayetlerdeki tüm istismarlarını ortadan kaldırmak için en iyi yol olarak pılı pırtılarını toplayıp uzaklaşmaları..." çağrısı, Moskova ve St. Petersburg'da broşürü okuyanların pek hoşuna gidiyordu, ama bunalımı Balkan yarımadası dışına taşırmamakta yarar gören devlet adamları bu çağrıyı fazla ateşli buluyorlardı. Yine de, gerek broşür, gerekse İngiltere ve Rusya'daki protestolar, hükümetlerin politikasını biçimlendirmeye yetti. 4 Kasım günü, Büyük Güçler, Konstantinopl'da toplanarak Bosna-Hersek'e yönetim özerkliği verme konusundaki İngiliz önerisini kabul ettiler. Konferans; Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü onaylayacak, ama bir yandan da Bulgar vilayetleri için yönetim reformları düşünecekti. (5)

Abdülhamit başkentte toplanacak böyle bir konferans önerisini, Allah'ın kendisine koruması için daha yeni teslim ettiği halkın işlerine, dışardaki birilerinin burnunu

sokması olarak gördü. Daha önceki Sultanların hiçbirine böylesine küçük düşürücü bir öneri gelmiş değildi. İki hafta boyunca Abdülhamit durumu yalanlarla idare etti. 14 Kasım'da Rusların kısmi seferberlik ilan etmesi ve Osmanlı devletinin dışardan gelecek mali yardımlara ihtiyacı olması yüzünden konferans fikrini istemeyerek kabul etmek zorunda kaldı. Konferans delegeleri, birisi dışında hep Bab-ı Ali'ye gönderilmiş sefirlerdi. Onlara destek olmak üzere Paris, Berlin, viyana ve St. Petersburg'daki dışişleri bakanlıkları Balkanlar konusunda uzman profesyonel diplomatlar göndermişti. Temsilciler arasında tek istisna İngiltere'nin baş delegesi, Disraeli kabinesinde dışişlerinin Hindistan işleri sekreteri olan Salisbury Markisiydi. onun Osmanlı başkentine yaptığı altı haftalık ziyaretin önemi, konferansın kendisinden doğan sonuçları bile aştı.

Lord ve Lady Salisbury, en büyük oğullarıyla birlikte, Konstantinopl'a 5 Aralık günü, yani Abdülhamit'in tahta çıkışından üç ay sonra geldiler: İngiltere'nin hiçbir hükümet üyesi dış ilişkileri onun kadar enine boyuna incelememiş, bu konuda onun kadar çok yazı yazmamıştı. Halîç'e gelmeden önce Paris, Berlin, Viyana ve St. Petersburg'da nabız yoklamaları yapmış olmak da tam Salibury'ye özgü bir davranıştı. İngiltere'nin başbakanıyla sefiri Türkleri seven insanlardı. Ama Salisbury, Kırım savaşının korkunç bir politik hata olduğuna inanıyordu. Bu önyargılarını, Avrupa başkentlerinde konuştuğu kimseler de paylaşıyordu. Onlar da Osmanlı İmparatorluğu'nun artık geri dönülmez biçimde çökmekte olduğu kanısındaydılar.

Salisbury'nin Konstantinopl'da gördüğü hiçbir şey ona bu yaklaşımını değiştirtemedi. Abdülhamit onu kalabalık içinde kabul etti ve Eliot'un pek takdir ettiği bir nezaket gösterdi. Ama Salisbury'nin aynı sıcaklıkla davranmadığını görünce sefir pek bozuldu. Salisbury Sultan'a ve tüm

bakanlarına karşı güvensizlik duyuyordu. Hem de Abdülhamit'in konuklarına sunduğu nişanlara rağmen. Eşine büyük bir saygıyla sunulan İffet Nişanı (3. derece bir nişan) bile kocasının tutumunu düzeltmedi ve yalnızca onu eğlendirmeye yaradı. Salisbury Noel'de İngiltere'deki üçüncü oğluna yazdığı mektupta olayı şöyle anlatıyordu: "Bize istediğimiz şeyi vermeye cesaret edemeyeceğini, çünkü kendi hayatının tehlikede olduğunu söyleyen sefil, zayıf bir yaratık." (6) Böyle bir yorumu, Bab-ı Ali'ye gönderilen bir dışişleri görevlisi yapsa pek az bir ilgi yaratırdı. Ama 1876'da Salisbury, İngiltere'nin imparatorluk politikasında geleceğin adamı durumundaydı. Dışişleri bakanı ya da başbakan olarak (genellikle de her ikisi), Sultan'ın otuz iki yıllık döneminin yarısına yakın bir süre boyunca İngiltere'nin politikasını o biçimlendirecekti. Abdülhamit'in değersiz biri olduğu yolundaki inancını da hiçbir zaman değiştirmede.

Konferanstan önce dokuz yuvarlak masa oturumu yapıldı. Bunlar Rus sefaretinde, General Ignatiev'in başkanlığı altında yapıldı. Amacı, Sultan'ın kendi iç işlerini nasıl derleyip toplaması gerektiğine karar vermektir. Abdülhamit sanki reformlara ne kadar adanmış olduğunu kanıtlamak istercesine, 19 Aralık günü Mithat Paşa'yı Sadrazamlığa getirdi. Dört gün sonra konferansın ilk resmi toplantısı Haliç'teki tersanenin yanında, Kasımpaşa'da ki Donanma Komutanlığı binasında başladığında, açılış konuşmaları birden top sesleriyle bozuldu. Osmanlı Dışişleri Bakanı sakın bir tavırla delegelere, duydukları seslerin anlamını açıkladı. Mithat Paşa'nın anayasasının ilanı kutlanıyordu. Sultan'ın temsilcileri imparatorluğun çeşitli halklarına reformlar vaat edilmiş olduğuna göre, artık konferansın amacının ortadan kalkmış olduğunu ileri sürdüler. Sokaklarda Müslüman öğrencilerin iyi ve disiplinli biçimde düzenlenmiş gösterileri, Pan-İslavizmi kınıyor ve Rusya'ya karşı savaş istiyordu. Delegeler Rumlarla Erme-

nilerin de Rusya'ya, Yeni Osmanlılar kadar karşı olduğunu gözlemlemişlerdi. Kamuoyunun bu jesti Sultan'ın kararlılığını artırdı. Yabancı delegelerin her önerisi reddedildi. Sonunda onlar da 20 Ocak 1877'de bu işten vazgeçtiler. Bir protesto ifadesi olarak başkenti hep birlikte terketmeleri de etkili olamadı. Çünkü rıhtımda öyle şiddetli bir fırtına hüküm sürüyordu ki, bu şaşırtıcı hava koşullarına ancak çok öfkeli durumda olan Lord Salisbury meydan okuyabilmişti. (7)

Abdülhamit, kendi başkentine reformlar empoze etmeye gelen yabancı delegelerin düştüğü durumdan üzüntüye kapılmış sayılmazdı elbette. Ama ne olursa olsun; Türklerin biraz da alaylı bir ifadeyle Tersane Konferansı dedikleri bu girişimin başarısızlığa uğraması, hem Avrupa'nın para piyasalarını ihtiyaç içindeki Osmanlı devletine kapadı, hem de Rusya'yla savaş ihtimalini yaklaştırmış oldu. Sultan da bunları bahane ederek zaten refrek ettiği Sadrazamını, yabancı konukları küçük düşürdüğü gerekçesiyle suçlama olanağı buldu. Ayrıca Sadrazamın askeri akademilere Müslümanların yanı sıra Hristiyan gençleri de alma girişimi karşısında tepki gösteren askeri ve dini liderleri büyük bir anlayışla dinledi. Konferans dağıldıktan iki hafta sonra Mithat Paşa Dolmabahçe'ye çağrıldı. Daha saraya girerken, imparatorluk yatının buhar kazanından dumanlar çıktığını farkettiler. Oysa Şubat ayı padişahın denize çıkması için pek uygun bir zaman sayılmazdı. Gerçekte Sultan o sırada Dolmabahçe'de bile değildi. Bir saray görevlisi ona, anayasanın acil maddesi gereğince (Madde 113), devlete tehlike oluşturduğu gerekçesiyle tutuklandığını ve sürgüne gönderileceğini bildirdi. Mithat Paşa'nın bindirildiği yat hemen rıhtımdan ayrılarak Brindisi yoluna koyuldu. Sultan'a son derece bağlı olan küçük bir bürokrat sadrazam olarak onun yerine getirildi. Başkentteki yabancı ülke sefirlerine, 1876 Anayasası'nın mimarı sürgüne gönderilmiş olmakla birlikte, Sultan'ın par-

lamento deneyimden vazgeçmek niyetinde olmadığı yolunda güvence verildi. (8)

Bazı vilayetlerde seçimler zaten yapılmıştı ve başkente de yapılması yaklaşıyordu. Ama seçimler pek fazla heyecan yaratmadı. Zaten uygulama pek sınırlıydı. Oylama dolaylı yapılıyor ve seçim sonuçları çok karmaşık bir sistemle toplanıyordu. Sultan'ın daha uzaklardaki tebaasının gözünde, parlamenter temsil ilkesi pek ilgi yaratamadı. Tersine, Maronilerin oy vermeyi protesto ettikleri Lübnan'da olumsuz etkileri oldu. Maroniler sırf Osmanlılardan oluşan bir parlamentonun, on beş yıl önce kazandıkları özerkliğe tehdit oluşturacağı kanısındaydılar. Ama 1877 Martı'nın üçüncü haftasında Sultan Dolmabahçe sarayında, yabancı diplomatların, dini seçkinlerin ve tüm devlet ricalinin önünde, Meclis-i Mebusan'ı açtı.

Meclis başkanı Abdülhamit tarafından atanmış ve seçimle saptanmasına ilişkin üzerinde görüş birliğine varılan usul kuralına aldırış edilmemişti. Sultan'ın konuşması delegelere, saray katibi Küçük Mehmet Sait tarafından okundu. Abdülhamit döneminde bu kişi tam yedi kere sadrazamlığa getirilecekti. Okunan konuşma, yönetimi, adaleti ve tarımı geliştirecek ve refom programı vaat ediyordu. 71'i Müslüman, 44'ü Hristiyan ve 4'ü Yahudi olan temsilciler; İstanbul tarafında kendileri için ayrılmış salona girdiler. Bina Ayasofya'ya çok yakın olan, 1840'da yeni bir üniversite olmak üzere yapılmış, ama daha sonra hükümet büroları için kullanıma açılmış bir yerdi. Temsilciler üç ay boyunca orada, vilayetlerdeki danışma konseylerinin oluşturulması, sınırlayıcı bir Basın Kanunu hazırlanması, memurların maaşlarını düşürme gereği gibi konuları tartışılar. İlk oturumlardan birine giren The Times muhabiri, Meclis-i Mebusan'ın çok uluslu karakterinden pek etkilenmiş, "O salonda 14 farklı dil konuşan 10 milletten insan saydık," diye yazmıştı. (9) Yaz geldiğinde Sultan 21 Müslümanla 5 gayrimüslimi, Meclis-i Ayan'ı

oluşturmak üzere atadı. Ama Abdülhamit iki meclisi de güçten yoksun bırakmış ve pek az inisiyatif vermişti. Parlamento oturumları, giderek yoğunluğunu arttıran bir bunalım sırasında yapılıyordu. Sinop olayından beri, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını böylesine tehdit eden bir bunalıma rastlanmamıştı. Bununla birlikte, durumun acil niteliği Temsilciler Meclisi'nin konuşma konularını hiç etkilemiyordu. Temsilcilerin dış müdahalelere karşı Sultan'ın ve bakanlarının aldığı her kararı onaylayacağı varsayılıyordu.

Konstantinopl konferansının başarısızlığını, Rusların Avrupa başkentlerinde giriştiği diplomatik saldırılar izledi ve bunun sonucunda, 13 Mart tarihli Londra protokolu doğdu. Bu protokola göre, Sultan, Çar ve Balkanlardaki yöneticiler askeri seferberliğe son verecekler, Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Güçlerin gözlemi altında gerçekleşecek reformları bekleyeceklerdi. Sultan'a gelince O, Avrupa'nın kendisine bir şeyler dikte etmesini kabul etmiyordu. Bab-ı Ali on gün içinde protokolu reddetti. Bosna-Hersek'in geleceğiyle ilgili olarak çoktan Avusturya ve Macaristan'la gizli bir anlaşmaya varmış olan Ruslar, bu sefer Romanya'yla da bir anlaşma imzalayarak Çar askerlerinin serbestçe Bulgaristan sınırını geçmesini sağladılar. Sekiz gün sonra, 24 Nisan 1877'de, II. Alexander Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti ve ordularına "Ortodoksluk ve İslavlık aşkına yürüyün!" emrini verdi. (10)

Yüzyılın bu dördüncü Rus-Türk savaşı on buçuk ay sürdü. Ruslar Haziran ayında aşağı Tuna'yı geçtiklerinde önlerindeki her şeyi silip süpüreceklermiş gibi görünüyordu. Çünkü Osmanlı askerlerinin çok büyük cesaretle savaşmasına, iyi silah ve cephaneye sahip olmasına rağmen, kurmaylık ve uygulaması hemen hemen hiç yok gibiydi. Kafkas cephesinde Ruslar birkaç kaleyi çabucak ele geçirdiler ve Osmanlı komutanı Ahmet Muhtar Paşa'yı kuv-

vetlerini Kars'a toplamak zorunda bıraktılar. Kars kalesi, son yarım yüzyılda iki kere Rusların eline geçmişti. Bu sefer de Kars beş ay boyunca kahramanca savunuldu. Rusların Balkanlardaki ilk zaferlerine rağmen, Harp Akademisi eski komutanı Hüsnü Süleyman Paşa Arnavutluk'taki bir orduyu denizden Dedeağaç'a getirerek saldırganları Şipka geçidinde şaşırtmayı başardı. Ama bu savaşın asıl kahramanı, Gazi Osman Paşa'ydı. Birincisinde 20 Temmuz'da, ikincisinde de on gün sonra, onun cesur komutanlığı sayesinde, Sofya'nın 130 kilometre kadar kuzeyine düşen ve müstahkem bir mevki sayılan Plevne kasabası, Rusların peşpeşe gelen saldırılarına karşı koydu. Eylül ortasında Plevne'yi alma yolunda üçüncü bir saldırıya girişen Ruslar çok ağır kayıplar verdiler. Bundan sonra, Rusya'nın büyük askeri mühendisi General Eduard Totleben, Plevne konusunda çok dikkatli hesaplara girişti. Oraya saldırmayacak, ama savunanları aç bırakarak teslim olmaya zorlayacaktı. (11)

Kış gelmeden az önce, Haliç'te bir iyimserlik hüküm sürüyordu. Sis, yağmur ve kar geldiğinde cephelerde durum eşitlenir ve Çar barış istemeye mecbur kalır, diye umuluyordu. çünkü Rusların ikmal olanakları, kış koşullarına çok duyarlıydı. Oysa Abdülaziz'in pahalı oyuncakları diye bilinen Osmanlı zırhlıları Karadeniz'de Sultan'a bir üstünlük sağlıyordu. Öte yandan Abdülhamit, şimdi geriye dönüp baktığımızda Pan-İslam duygularına ilk çağrı diyebileceğimiz bir yaklaşımla moralleri yüksek tutmaya çalışıyordu. Çar'ın "Ortodoksluk ve İslavizm aşkına" çağrısına karşılık, o da kendi Halife'liğine yepyeni bir önem vermekteydi. Peygamberin kutsal bayrağı törenle Topkapı Sarayı'ndan çıkarıldı. Halife-Sultan, Şeyhülislamın desteğiyle elinde bu kutsal bayrak, Çar'ın kafir ordularına karşı cihad açtığını ilan etti. II. Alexander'ın 10 milyon kadar Müslüman tebaası vardı. Bu cihad çağrısına istenen cevap gelirse, belki de Rus İmparatorluğu içinde

ciddi bir ihtilale yol açabilirdi. Sultan'ın bir ajanı Kabil'e gitti ve Müslüman Afganları, orta Asya'da yeni bir cephe açmak üzere teşvik etmeye çalıştı. Ama o sırada kitlesel bir İslam hareketi pek de olası gözüküyordu. Cihad çağrısının Osmanlı ülkesindeki ilk etkisi, bir vatanseverlik dalgasının kabarması oldu. Orduya gönüllüler aktı ve kurulan bir savaş fonuna bağışlar yapıldı. 21 Mayıs'ta parlamentodaki temsilciler de Sultan'a bir iltifatta bulundular ve kendisine Gazi (kafire karşı savaşan lider)* unvanını verdiler. (12)

Yaz boyunca Sultan'ın Londra'dan gelebilecek bir destekle ilgili umutları arttı. Rusların savaş ilan etmesinden dört gün önce, Sir Henry Eliot'un yerine yeni sefir olarak Henry Layard gelmişti. Layard Türkleri çok seven bir arkeologdu. 1840'da, Stratford de Redcliffe'nin yanında ataşe olarak çalışırken Ninova'da kazı da yapmıştı. Layard'ın gerek resmi mektupları, gerekse özel notları, Stratford'a ne kadar benzemeye çalıştığının kanıtıdır. Sultan'a sunduğu yapıcı eleştiriler, Stratford'un Kırım savaşı sırasında Abdülhamit'in babasına sundukları gibidir. Abdülhamit'le ilk görüşmesinden sonra yeni sefir memleketine, "Çok iyi şeyler yaptırılabilir bir insan", diye küçümseyici ama iyimser satırlar yazmış, ikinci görüşmesinden sonra, Sultan'ın niteliklerinden daha da etkilendiğini belirtmişti. (13) Bir önceki yaz Beaconfield Baronu unvanı almış olan Başbakan Disraeli, Layard'ın vardığı bu yargıları ve yaptığı uyarıları olduğu gibi kabul etmişti. Ama Dışişleri Bakanı (Lord Derby), Hindistan işleri sekreteri (Lord Salisbury) ve kabinedeki diğer bakanlar kuşkularını sürdürmüşlerdi. Temmuz ayında, Ruslar Edirne'yi aşıp Gelibolu yarımadasına ulaşacak gibi göründükleri sırada, Disraeli, Sultan'a dostça güvence veren mesajlar yolladı. Konstantinopl'u Rus istilasından kurtarmak amacıyla İngiliz filosunu Çanakkale yoluyla göndermeye hazır olduğuna işaret etti. Ama Abdülhamit'in Akdeniz filosu zırh-

lılarını Marmara’da görmeye hevesi yoktu. Plevne’nin inatla savunulması ve Süleyman Paşa’nın askerlerinin bir türlü Trakya’dan geriye püskürtülememesi, başkente yönelik tehdidi zaten azaltıyordu. Bu nedenle savaş gemileri ancak İzmir’e kadar gelebildi.

Abdülhamit’in daha sonraları İngiltere’ye karşı beslediği düşmanlığın bir kısmı gerçekte bu kriz döneminde Layard’la olan ilişkilerine fazla güvenmiş olmasına duyduğu tepkiden kaynaklanmıştır. Sefaretin çektiği telgraf-lar dışışlarından geçse de, Abdülhamit Layard’ın ayrıca Disraeli’yle doğrudan temasta olduğunu biliyordu. Sul-tan, sefire de, eşine de, olağanüstü bir nezaketle davran-dı. Onları birkaç kere kendisiyle birlikte baş başa yemek yemeye davet etti. Herhalde Layard’dan giden haberle-rin, Disraeli’den daha yüksek mevkide bulunan ve Rus-lardan hoşlanmayan başka kulaklara da ulaştığını tahmin ediyordu. Layard o kış Sultan’la bir görüşmesinde, Sul-tan’ın “Majeste Kraliçe’ye karşı büyük saygı ve hayranlık beslediğini” söylemiş olduğunu Disraeli’ye iletmış ve ayrı-ca onun “aydın bir Hıristiyan gibi konuştuğunu” eklemiştir. Sultan’ın birkaç kere Prens Albert’ten ve Kraliçe’nin evlilik hayatından bile söz ettiğini anlamıştı ki bunlar da sözlerine güçlü kanıtlar sayılıyordu. Layard bu sohbeti “tuhaf” bulduğunu da ifade ediyordu. (14)

Kış, Türklerin umduğu gibi savunma ordularına yar-dımcı olmadı. Balkanlardaki kar, Plevne’yi kurtarma ola-naklarını sıfıra indirdi. Plevne 11 Aralık günü Ruslara teslim olmak zorunda kaldı. Bir ay içinde Çar’ın orduları Sofya’ya varmış ve büyük Ortodoks Noeli’ni orada kutla-mışlardı. 20 Ocak 1878’de Edirne’yi de alarak Konstanti-nopl’u ve Gelibolu yarımadasını tehdit eder duruma gel-mişlerdi. Savaşın en kızıştığı nokta, Osmanlı meclisinin de ikinci oturumuna rastlıyordu. Bu seferki seçimler Ka-sım ayında yapılmış ve Sultan, meclisi eski yılın son gü-nünde şahsen açmıştı. Askeri çöküş, ikinci parlamento

oturumlarını birincisinden daha ateşli hale getiriyordu. Temsilciler ayrıntılı eleştirilerle askeri yönetime saldırırken düşman toplarının sesi başkentten duyulabiliyordu. Abdülhamit artık, savaşın başlarında kendisinin körüklediği dini vatanseverlik duygularının aleyhine döneceğinden korkmaya başlamıştı. Ama parlamentonun ruhsal durumu ne olursa olsun, Sultan'ın kendisi de barışa olan ihtiyacı hissediyordu. 31 Ocak'ta Edirne'de ateşkes imzalandı.

Askeri hareketin sona ermesi Abdülhamit'i üç önemli tehlikeye açık duruma getirdi. Parlamento temsilcilerinin öfkesi, düşmanın daha fazla yaklaşması ve görünürdeki müttefikinin tahrik girişimleri. Sultan'ın gerçekte Meclis-i Mebusan için fazla kaygılandığı söylenemezdi. Ateşkesin imzalanmasından iki hafta sonra, Meclis-i Mebusan toplantısına gitti. Abdülhamit bütün söylenenleri sessizce dinledi. o gece Meclis-i Mebusan'ı kapattığına dair bir karar çıkardı ve gerekçe olarak da, imparatorluğun böylesine bunalımlı bir döneminde meclisin görevlerini etkin biçimde yapamayacağını gösterdi. Sultan'ın aşırı açıksözlü temsilcileri tutuklatma yetkisi de vardı, ama Sadrazam onu böyle bir şey yapmamaya ikna etti. Çünkü tutuklamaların halk ayaklanması yaratabileceğinden korkuyordu. Temsilciler sağ salim evlerine döndüler. Sultan sonradan, parlamentonun tamamen lağvedilmediğini, yalnızca imparatorluğun hazır olacağı güne kadar ertelendiğini açıkladı. Ancak parlamento salonu yıllarca boş kaldı. Abdülhamit'in üçüncü parlamentoyu açması için aradan otuz yıl geçmesi gerekcekti. (15)

Rusları sepetlemek ise o kadar çabuk ve kolay yapılabilecek bir şey değildi. Edirne ateşkesini izleyen üç hafta boyunca düşman Konstantinopl'a girme tehdidini sürdürdü. Grand Dük Nikola'nın ordularını durdurabilmek için Sultan'ın hemen hemen kayıtsız şartsız teslimi kabul etmesi gerekiyordu. Ateşkes hükümleri, geri kalan Os-

manlı kuvvetlerinin Bulgaristan'dan geri çekilmesi şartını içerdği gibi, ayrıca savaş tazminatı ödenmesini, Bulgaristan'a ve Bosna-Hersek'e özerklik verilmesini, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın da tam bağımsız olmasını istiyordu. Ayrıca Boğazlar Konvansiyonu değiştirilecek, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının açılışı ve kapanışı konusunda Ruslara yeni haklar verilecekti. Eğer Osmanlı yetkilileri ateşkes şartlarından herhangi birini uygulamaktan kaçınırlarsa, Grand Dük Nikola, ordularına ilerleme emri verme hakkını saklı tutuyordu. Bazı öncü birlikler şimdiden Dedeağaç'ın Ege kıyısına inmişlerdi. Yöredeki Osmanlı komutanları, ateşkesin Rus ilerlemesini hiç durdurmadığını bildiriyordu. Ama durum gerçekte öyle değildi. Grand Dük Nikola, kendisinin dikte ettirdiği ateşkesin şartlarına büyük bir titizlikle uyuyordu. Ne var ki dedikodular Konstantinopl'da paniğe çok yakın bir durum doğurmuştu. 5 Şubat'ta Layard, Londra'ya telgraf çekti: "Ateşkes Rusların ilerlemesini durdurmuyor. Bab-ı Ali büyük telaş içinde." (16) İki gün sonra Bulgaristan'daki Ruslar Konstantinopl'u batı Avrupa'ya bağlayan tüm telgraf hatlarını kestiler ve Layard'ı da mesajlarını Bombay yoluyla göndermek zorunda bıraktılar. Bu karanlık durum, Disraeli'yi de Rusların Osmanlı başkentini almak üzere olduklarına inandırdı. 8 Şubat'ta, Akdeniz'in en mükemmel savaş filosunu on beş gün önce Besika körfezine getirmiş olan Amiral Sir Phipps Hornby, Boğazlara girme, gerekirse ateşle karşılık verme ve Konstantinopl açıklarına demirleme emri aldı. Abdülhamit kendisine hem Layard, hem de Londra'daki Osmanlı sefiri tarafından iletilen bu Disraeli desteğine memnun olmuştu ama gerçekte İngiliz deniz hareketından da korkuyordu. Layard, Lord Derby'ye şöyle yazıyordu: "Sultan bizim filonun gelmesinin hayatına ve en azından tahtına mal olacağından korkuyor. Çünkü bu durumda Rusların başkente gireceğini ve Müslümanların öldürölüp mallarının tahrip

edileceğini düşünüyor. Gece gündüz bir saat geçmiyor ki, Sultan'ın bakanlarından biri ya evime geliyor, ya da bir mesaj gönderiyor. Benden filonun gelmesini engellememi istiyorlar.” (17) Sultan asla savaş gemilerinin Çanakkale'ye içeri girmesine izin verme cesaretini göstermiş değildi ama, 13 Şubat'ta Hornby yine de konvansiyonu ihlal ederek Çanakkale'ye girdi. İngiliz gemilerinin yeniden Ege'ye çıkması için aradan on üç ay geçmesi gerekecekti.

Ruslar İngiliz gemilerinin gelişini tam da Sultan'ın korktuğu gibi düşmanca bir davranış olarak değerlendirdiler. Komutanları Grand Dük Nikola (Çar'ın en sevdiği kardeşi) Marmara denizine doğru ilerleme emrini verdi. Rus askerleri Konstantinopl surlarına 10 kilometre uzaklıktaki Aya Stefanos'a (Yeşilköy) ulaştılar. Tam bu noktada, İngilizlerle Rusların karşılıklı savaşa doğru sürüklediği bir sırada uzlaşmaya varıldı. Grand Dük yeni Şark Demiryolu'ndan yararlanarak karargahını Edirne'den Aya Stefanos'a taşıyacak, ama oradan kente doğru hiç devriye çıkarmayacaktı. Hornby'nin savaş gemileri Haliç'in sekiz mil güneyine, Büyükkada'nın ilerisine demirleyecekti. Burası Amiral Duckworth'un 1807'de ilk kez bir İngiliz filosunu Çanakkale'den geçirerek geldiği yerdi. Gerilim sürüyordu. İngilizler, Rusların Türk donanmasını ele geçireceğinden korkuyordu. 14 Şubat'ta Layard'a, en yeni Osmanlı zırhlılarından dört tanesini satın alma emri verildi. (18) Osmanlı hazinesi tamtakır olduğu halde, Bab-ı Ali böyle bir satışa öfkeyle karşı çıktı. Bu sırada Aya Stefanos'ta da barış anlaşması taslağı üzerinde zorlu ve acılı görüşmeler yapılıyordu.

Gerçekte tuhaf bir durum vardı. Hiçbir Rus komutanı Konstantinopl'u almaya “beceriksiz komutan” Grand Dük Nikola kadar yaklaşmamıştı. Bu sinir bozucu haftalar yaşanırken, Grand Dük'ün kurmay subayları arasında Prens Alexander Battenberg de bulunmaktaydı. Battenberg'in kardeşi Prens Louis de, Büyükkada açıklarında bu-

lunan HMS Sultan adlı gemide görev yapmaktaydı. Alexander Battenberg, annesiyle babasına yazdığı mektupta, “Bu sabah Grand Dük’le atlarımıza bindik ve Aya Stefanos yakınlarındaki bir tepeye tırmandık; orada Konstantinopl’u... Ayasofya’sıyla, bütün minareleriyle, Üsküdar’ıyla, her şeyiyle karşımızda gördük” diye yazıyordu. “Grand Dük’ün gözlerine yaşlar doldu. Ordusuyla Konstantinopl’un kapılarına dayanmış olmak ona kimbilir ne büyük bir doyum veriyordu!” (19) Rus askerlerinin ufukta İngiliz gemi direklerini görebildiği bu tedirgin haftalarda, Prens Alexander kardeşi (ve geminin kaptanı) tarafından HMS Sultan’a davet edildi. Bu, İngiliz-Rus işbirliğini İngiliz-Türk işbirliğinden daha kolay hale getiren kraliyet akrabalıkları konusuna bir örnektir. HMS Sultan’ın komutanı ve kaptanı, Edinburg Dükü Prens Alfred’di. Kraliçe Viktorya’nın ikinci oğlu ve Çar’ın yaşayan tek kızının kocası.

Prens Alexander, annesiyle babasına yazdığı mektupta bu gemideki askerlerden, “Ruslardan daha Rus,” diye söz ediyordu. Bu arada Layard ile Sultan’ın Fenerli doktoru Mavroyeni de, Abdülhamit’e, Hornby’nin tayfalarının yaklaşımı hakkında daha başka yorumlarda bulunuyorlardı. (20) İngiltere’deki kamuoyu, Doğu Meselesi konusunda bölünmüş durumdaydı. Gladstone’u destekleyen bölgeler, Balkan Hristiyanlarını korumak için bir ahlaki hacı seferinden yanaydılar. Ama Londra’da Rus nefreti yeni baştan alevlenmişti. Bu duyguları James MacDermott’un “Jingo” müzikhol şarkısının nakaratındaki “Ruslar Konstantinopl’u alamayacak”, sözleriyle alevlendiriyordu. MacDermott’un cesaret verici şarkısının bir çevirisi Mavroyeni tarafından Sultan’a iletilmişti. Sultan’ın çeviriyi okuduğunda ince ve zalim dudaklarına ender görülen bir tatmin gülümsemesinin geldiği söylenmektedir. Sultan kendisini Büyükaada açıklarındaki İngiliz gemicilerinin birer “Jingo” olduğuna inandırdı. Filonun gelmesinden ne kadar şı-

kayetçi olursa olsun, 1878 Şubatı'nın sonundan itibaren Abdülhamit artık Hornby'nin filosunu, kendisini Batıya bağlayan hayat damarı gibi görmeye başlamıştı.

3 Mart'ta Aya Stefanos'da, daha önceki Edirne hükümlerine dayalı bir barış anlaşması imzalandı. Bu Pan-İslavizm için bir zaferdi. (21) Savaş tazminatını çoğaltan, Ruslara doğu Anadolu'da önemli kazançlar getiren, Romanya ile genişleyen Karadağ'ın ve Sırbistan'ın bağımsızlığını sağlayan bu anlaşma, koskoca bir Bulgaristan'ı da Osmanlı şemsiyesi altında özerk bir prenslik olarak yaratmış oluyordu. Daha önceki hiçbir Sultan bu tür şartları kabul etmiş değildi. Abdülhamit'in tek umudu, bu Pan-İslav şartlarını, diğer Büyük Güçlerin kabul etmemesiydi.

Daha anlaşmaya imza bile atılmadan, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Andrassy, batı Balkanlardaki sınırlar konusunda telaşa kapıldı. Çünkü bu yeni sınırlar, Avusturya'nın çıkarlarını zorluyordu. Daha kabul edilebilir bir antlaşma yapmak üzere yeni bir Viyana Kongresi önerdi. Ama Ruslar, Tuna vadisindeki ezeli rakiplerine böyle bir inisiyatif tanıyamazlardı. Çar'la bakanları olsa olsa, yazın sonlarına doğru Berlin'de yapılacak bir kongreye katılmaya razı olabilirlerdi. Kongre başkanı da Avusturya-Macaristan'ı temsil eden biri yerine bir Alman olmalıydı. Alman Şansölyesi ve Dışişleri Bakanı Otto von Bismarck Balkan olaylarıyla pek ilgilenmiyordu ama Viyana'yla St. Petersburg arasındaki bir çekişme yüzünden kıtanın tümünün bir savaşa bulaşmasını da istemiyordu. Bismarck'ın isteği üzerine Andrassy, Aya Stefanos şartlarının açıklandığı hafta içinde, Berlin Kongresi'nin davetiyelerini ilgili yerlere yolladı. (22)

Abdülhamit, Andrassy'ye pek güvenmezdi. Bu güvensizliğin nedenlerinden biri, beş yıl önce Viyana'da borsanın çökmesi olayında tüm Habsburg bakanlarının güvenirliliklerinden bir şeyler yitirmiş olmalarıydı. Sultan gerçekte Disraeli'ye daha çok güveniyordu. Aya Stefanos an-

laşmasının imzalandığı gün, Layard'ı baş başa yemek yemeye ve anlaşma şartlarının nasıl değiştirilebileceğini konuşmaya çağırdı. Sefir bundan sonraki hafta boyunca oturup İngiliz dışişleri bakanlığına otuz iki sayfalık bir memorandum yazdı ve Aya Stefanos'un korkunç noktalarını birer birer vurguladı. (23) Anlaşmanın yalnız Balkanlarla ilgili bölümlerine değil, Kafkas sınırının gerilemesine de parmak bastı. Bu durumda Ruslar, Trabzon'dan Tebriz yoluyla Orta Asya'ya ulaşan eski kervan yolunu da (ipek yolu) kontrol edebilecek duruma gelmiş oluyorlardı. Layard'ın memorandumu, İngiltere hükümetinin keskin tutumunu daha da yoğunlaştı. İngilizlere Osmanlı İmparatorluğu içinde daimi bir "silahlı mevzi" bulma konusu hükümette tartışılırken işler kızıştı ve Derby, dışişleri bakanlığından istifa etti. 2 Nisan günü Disraeli, hükümetini daha güçlü kılacak bir adım attı ve Derby'nin yerine Lord Salisbury'yi dışişleri bakanı yaptı. Yeni Dışişleri Bakanı, Başbakan gibi Osmanlı Sultanlığı'nı tarihi bir müessese olarak görmemekle birlikte Doğu Meselesi'ni bu denli Rusya'dan yana çözen bir anlaşmanın tehlikelerini kabul ediyordu. Öte yandan Salisbury'nin vardığı bağımsız yargılar, Rusların onu bir önceki dışişleri bakanından daha kolay benimsemelerini sağlıyordu. Nisan ve Mayıs aylarında yapılan haşin tartışmalar sonucu, Salisbury, Çar'ın sefirinden, Aya Stefanos anlaşmasının değişmesi gerektiği onayını kopardı. (24) Salisbury'nin sabırlı diplomasisi olmasa, Osmanlı sınırlarını Haziran ve Temmuzda toplanan Berlin Kongresi'nde yeniden çizmek mümkün olmazdı.

Salisbury gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'nun "tam anlamıyla güvenilir bir güç" olduğuna hiçbir zaman inan-dırılmazdı. Bununla birlikte, Sultan'ın Anadolu'daki topraklarının bütünlüğünü garanti edecek gizli bir anlaşma yapmaya hazırdı. Ama bunun bir bedeli olacaktı. Disraeli, İngilizlerin güvence vermesinin ancak, Anadolu'da-

ki operasyonlar için bir üs sağlanırsa, mümkün olabileceğinde direniyordu. Mart başlarında Kraliçe'ye, gerekli olan şeyin, "Avrupa'nın doğuyla olan ticaretini ve iletişimini Rusların gölgesinden ve müdahalesinden uzak biçimde yürütebilecek" bir üs olduğunu söylüyordu. Girit Adası ciddi olarak düşünülüyordu.

Bu adanın çok büyük avantajları vardı. Ama Yunanistan'la birleşme istekleri de sonunda siyasal sorunlar doğurabilirdi. Ege'nin On İki Ada'sından Stampalya (Astipalya) da düşünülüydü, hatta İskenderun ya da Mitilen'in kiralanması olasılığı ele alındı. Mayıs geldiğinde Disraeli, batı Asya'nın anahtarının Kıbrıs olduğu kararına varmıştı. (25) 4 Haziran'da Kıbrıs Konvansiyonu Konstantinopl'da imzalandı. Eğer Ruslar Kars'ı, Batum'u ve Ardahan'ı ellerinde tutmayı sürdürürlerse, İngilizler Kıbrıs'a çıkma karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'nu gelecekteki Rus saldırılarına karşı koruyacaklar, ama Kıbrıs yine de Sultan'ın egemenliği altında kalmayı sürdürecekti. Sultan, İngiliz askerlerinin Kıbrıs'a yerleşmesine izin veren fermanı, Berlin Kongresi'nin dördüncü haftasına kadar yayınlamadı. Ancak, İngilizlerin Kıbrıs Konvansiyonu konusunda hiçbir şey bilmeyen temsilcilerin Berlin'e gönderilmesini protesto etmelerinden sonra imzalayarak yayınladı.

1856'daki Paris Barış Kongresinde Ali Paşa, devlet adamı vasıflarıyla diğer delegelere pek etkilemişti. Yirmi iki yıl sonra Berlin'e gelen üç Osmanlı temsilcisi ise hiçbir özelliğe sahip değildi. Bir zamanlar bayındırlık bakanlığı yapmış Fenerli bir Rum, saray görevlisi olan ve Berlin sefaretinde yalnızca iki yıllık tecrübesi bulunan bir Türk şair ve daha da ilginç bir üçüncüsü... Üçüncü temsilci, Magdeburg'da doğmuş, Prusya ordusundan kaçarak Müslüman olmuş biriydi ve Bismarck ona nezaket gösterme konusunda hiçbir neden görmüyordu. Abdülhamit bu zavalı üçlüyü kendisi seçmiş ve onlara yalnızca sözlü talimat

vermişti. Balkanlarda ne kurtarabilirlerse kurtaracaklar, savaş tazminatını kaldırmaya çalışacaklar, Varna, Batum ve Ermenistan'ın Osmanlılara geri verilmesine onay alacaklardı. Rus delegelerinden birinin Kongre sırasında kendi günlüğüne, "Türkler kütük gibi oturuyor ve konuşmuyor," diye yazmasında pek de şaşılacak bir şey yoktu. (26)

Bu adamların durumunu zorlaştıran bir etken de, Konstantinopl'da neler olup bittiğini bilmemeleriydi. Berlin'e vardıklarında, kendilerine bu görevi veren padişahın tahtını ne kadar koruyabileceği bile kuşkuluydu. Rusların Balkanlara girmesi, binlerce mültecinin Konstantinopl'a kaçmasına neden olmuş ve kentin nüfusu iki katını aşmıştı. Yiyecek kıtlığı başlamış ve işsizlik yaygınlaşmıştı. Bu durum sokaklardaki işsiz kitleleri şiddete teşvik etmek isteyecek herhangi bir demagog için uygun malzeme oluşturunuyordu.

20 Mayıs'ta, bir zamanların Yeni Osmanlı radikali, son zamanların öfkeli İslam fanatığı Ali Suavi, bu zavallı mültecilerden bir grubu çevresine toplayarak silahlandırdı. Daha sonra yüz kişilik bir grupla Çırağan Sarayı'na girdi ve V. Murat'ı kurtarıp padişah ilan etmeye kalkıştı. O esnada Beşiktaş muhafızı (Yedi Sekiz Hasan Paşa) çıkıp geldi ve kalın bir sopayı Ali Suavi'nin kafasına indirerek onu yere yıktı. Jandarmaların desteğiyle baskıncıların yarısını öldürdü ya da yaraladı.

Olayın tümü bir saat bile sürmemişti. (27) Bu, iniş halindeki bir imparatorluğun upuzun hikayesi içinde önemsiz bir bölümdü. Ancak kendisini tahttan indirmeye yönelik bu girişim, Abdülhamit'in zihninde silinmez bir iz bıraktı. Başlangıçta paniğe kapılmasına yol açmıştı. En azından iki hafta boyunca belirsiz politikalar izleyen Sultan, bakanlarını sık sık değiştiriyor, bir emir verdikten birkaç saat sonra geri alıyordu. Bu telaştan tek yararlanan kişi bir önceki Sultan'dı. Abdülhamit onun da gizlice öl-

dürölmesini emretmiş, ama bu konuda hiçbir şey yapılmamıştı. Bunun nedeni belki de, Murat'ın mason olması yüzünden Fener'deki mason locasının üstadına bir mesaj iletebilmiş ve Kayzer I. William ile Galler Prensinin yardımını istemiş olmasıydı. Mayıs ayının bir gecesinde Abdülhamit, katibini İngiliz sefaretine göndererek sefire tahsis edilmiş olan HMS Amtelope gemisinin Dolmabahçe önüne gelmesini ve gerekirse sığınacak bir yer sağlamasını istedi. Antelope'un bu istenileni yapmak üzere demir almasından hemen sonra sefarete ikinci bir mesaj daha geldi ve geminin eski yerine dönmesi istendi. Ertesi sabah Sultan, Layard'ı haremde yalnız olarak kabul etti ve "çok büyük tehlikelerle karşı karşıya" olduğunu söyledi. Ordu kendisinden nefret ediyordu. Halk da onu sevmiyordu. Tahta geçtiğinden beri gözüne uyku girmemişti. Ölümden değil, hayatının geri kalanını kafeste geçirmekten korkuyordu. Acaba tahtını korumak için savaşırken ölürse, Layard ailesini korur muydu? Ertesi gün, Sultan'ın eliyle yazdığı bir not, onun acil "tehlike" duygusunu bir kere daha vurguluyordu. Layard'da Berlin Kongresi'nin açılmasından altı gün önce Salisbury'ye, "Zavallı Sultan'a yürekten acıyorum, ona acıma ve sevgi duymamak elimden gelmiyor," diye yazmıştı. "Ama eğer devletin ve önemli çıkarlarımızın güvenliği, onun feda edilmesini gerektirirse, feda edilecektir." (28) Daha önceki hiçbir sefir, hatta Stratford de Redcliffe bile, Osmanlılarla ilgili konularda hakemliğe bu derece kalkışmamış, Sir Henry Layard'ın uzatmalı kriz yazındaki davranışları kadar ileri gitmemişti.

Abdülhamit "feda" edilmedi. Ama durumu birkaç ay boyunca belirsizliğini korudu. Fener masonları V. Murat'ı yeniden tahta geçirmek üzere en az iki girişimde daha bulundular. Bunları Sultan'a, başkentte giderek genişleyen polis casusları şebekesi haber verdi. Komplocuların beceriksizliği, Abdülhamit'in cesaretini toplamasına yol aç-

muştu. Savaş felaketleri zayıflayınca kadar, amacı yeni bir otokrasiye doğru gitmekmiş gibi görünüyordu. 1878 kışı bastırımdan önce, karakterindeki bu despot eğilimleri kendini iyice belli etmeye başladı. Tahta çıkışından beri, Dolmabahçe'nin debdebesi içinde yaşamaktansa, Abdülaziz'in mezarlıklar üzerinden Çırağan Sarayı'na bakan bir yere yaptırdığı, Yıldız'ın tepesindeki yazlık köşkte yaşamayı tercih etmişti. Ancak Abdülhamit Yıldız'ı çok sıkı güvenlik denetimi uygulanan bir kaleye çevirmişti. Önceki yüzyılda Topkapı Sarayı ne kadar karmaşık bir yerse, burası da şimdi öyle olmuştu. İçerde beş altı bin kişi vardı. Daha önce hiçbir Osmanlı sarayında rastlanmayacak kadar geniş bir alana yayılmıştı. (29) Gerçekten Sultan'ın bir tek ikametgahı yoktu. Bir köşkten diğerine dolaşıp durmanın daha güvenli olacağını düşünüyordu. Böyle hareket etmek, muhtemel suikastçilerin aklını karıştırdı. Dıştan bakıldığında Yıldız, günümüzdeki gibi, barış içinde, güzel bir park alanıydı. Ağaçlar, çalılar, göl ve çeşmeler, çakıllı yollar ve şale köşklerle dolu bu parkta insanın karşısına apansız güzel bir manzara çıkabiliyor, Boğaz'ın Anadolu yakası ve aşağıdan süzülüp geçen gemiler görülebiliyordu. Sağ tarafında da İstanbul binaları yer alıyordu. Ama Yıldız'ın hapishanesi de vardı. Bu hapishane, hayvanların bulunduğu yerin bitişiğindeydi. Söylentilere göre, ziyarete gelen sefirlerle konukların, tutukluların sesi yerine, kuşların ve diğer hayvanların seslerini duyması için buraya yapılmıştı.

Yıldız'ın bu ikili karakteri, bu sarayı Abdülhamit döneminin bir simgesi haline getirmişti. Tıpkı Dolmabahçe Sarayı'nın babasının dönemini simgelemesi gibi. Sarı duvarların gerisinde Sultan'a hizmet veren kimseler yalnızca güvenilir kişiler ve muhafızlardı. Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa, Rus esaretinden kurtulup serbest kaldıktan sonra on dokuz yıl Yıldız yönetiminin başında bulunmuş ve sarayın güvenliğinden sorumlu olmuştu. Osman Paşa

aynı zamanda yeni kurulan İmparatorluk Özel Konseyi'nin de başıydı. Bu konseyin görevi, üst yönetim kademelerindeki (askeri ya da sivil) rüşvetçiliği ve beceriksizliği ayıklamaktı. Sultan'ın katibi Mehmet Sait de, 1879 Ekiminde sadrazam oluncaya dek, Yıldız bürokrasisini düzenlemekten sorumlu olmuştu. Esasen Abdülhamit döneminin tümü boyunca Yıldız hep Sait'in nüfuzu altında kalmıştı. Yıldız'ın ayrıca kendi basın bölümü, dış ilişkiler bölümü ve Abdülhamit'in, başında Agop Zarifi bulunan kişisel mali katipliği bölümü vardı. Yıldız'ın en karanlık kurumu, hafiye teşkilatıydı. Bunu da yirmi yıl boyunca, Sultan'ın pek koruduğu bir Çerkes olan Ahmet Celaled-din Paşa yönetmişti. Hafiye teşkilatına bağlı olarak yüzlerce jurnalci (muhabir) çalışır, Sultan'a her türlü bilgiyi getirmeleri için bunlara maaş ödenirdi. Yalnızca başkentte değil, çok uzaklardaki kasaba ve köylerde bile jurnalcileri vardı. Suriye ve Trablusgarp'ın, çoğu saygın ulema üyesi olan Arapları, Kapalı Çarşı'da dolaşıp duran casusların yanında hafiye sekreteryasında kendilerine yer bulmuşlardı. Raporların pek çoğu da uydurmaydı. Daha çoğu, onaylanamamış haberlerden oluşuyordu. Ama bunların her birini Abdülhamit dikkatle incelerdi. Bu aşırı kalabalık gizli polis kuvvetinin Sultan üzerindeki etkisi çok kötü oldu. Bölük pörçük bilgi kırıntıları birleşerek padişahın ihanet kuşkularının yoğunlaşmasına neden oldu. Döneminin geri kalan yıllarında Abdülhamit'in zihni kolaylıkla hayali suikast öyküleri yaratabilecek hale gelmişti. Yıldız'ı ziyaret eden konuklar, Sultan'ın yalnızca kendisine getirilen yemekleri tadacak çeşniciler çalıştırmakla kalmadığını, sigaraların zehirlenmemiş olduğundan emin olmak için ilk nefesi bir harem ağasına çektiirdiğini de anlatıyorlardı. (30)

Abdülhamit'in karamsar zihnini bu kadar sık işgal eden ihanet kuşkuları, yalnızca Osmanlı bakanları ve bürokratlarıyla değil, aynı zamanda yabancı sefirler ve dev-

let adamlarıyla da ilgiliydi. Layard Türkleri büyük bir hevesle sevmesine rağmen çok geçmeden gözden düştü. Berlin'den ve diğer Avrupa başkentlerinden gelen raporlar Sultan'ı, İngilizlerin hilekarlığına inandırmıştı. Kongre'nin açılışından kısa bir süre önce, Londra'da yayınlanan The Globe gazetesi, bir İngiliz-Rus gizli protokolünün belgesini ele geçirerek yayınlamıştı. Bu belgeye göre Kars ve Batum Ruslarda kalıyor, Doğu Beyazıt Osmanlılara geri veriliyor, Büyük Bulgaristan'ın da iki vilayete ayrılması kabul ediliyordu. Gizli anlaşma ayrıca, İngilizlerin Yunanistan'daki özel çıkarlarını dikkate alarak, Epirüs'ün, Tesalya'nın ve "Bab-ı Ali'ye bağlı durumda bırakılan diğer Hristiyan vilayetlerin" geleceği konusunda Büyük Güçlerin bir arada karar vereceğini belirtiyordu. The Globe'un bu açıklaması, İngiltere'nin Konstantinopl gözündeki yerini çok etkiledi. Layard, selefi Elliot'a yazdığı özel bir mektupta, "Bizim Türklere ve Avrupa'ya karşı ikiye bölünmüş davrandığımıza inanmayan bir tek Türk ya da Hristiyan kalmadı artık," diyordu. "Baştan beri Rusya ve Avusturya'yla birlik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya, kendi payımıza düşeni almaya çalıştığımıza inanıyorlar." (31)

Nihai anlaşma maddeleri Konstantinopl'a ulaştığında, The Globe'un açıklamasından doğan korkular bir kere daha pekişmiş oldu. Büyük Bulgaristan gerçekten bölünüyordu, ama Sultan'ın da Tuna'dan Balkan sıra dağlarına kadar uzanan bir Bulgaristan Prensliği'yle bir Doğu Rumeli vilayeti kurulmasını kabul etmesi gerekiyordu. Doğu Rumeli vilayeti doğrudan Osmanlı kontrolü altında olmakla birlikte başında bir Hristiyan vali bulunacak ve özel bir yönetim sistemine sahip olacaktı. Doğu Beyazıt'la Eleskirt nehri vadisi Sultan'a geri verilecek, bu arada Niş'in güneyinde kalan Makedonya ile Bosna-Hersek de Osmanlı vilayetleri olarak kalacaktı. Ancak bu yörelere Avusturya-Macaristan askerleri girecek ve bu topraklar

Viyana'dan atanan memurlar tarafından yönetilecekti. Boğazlar Konvansiyonu'nda herhangi bir değişiklik yapılmamış olmasına rağmen, Osmanlı hükümeti geri kalan Ermeni vilayetlerinde reformlar yapmayı taahhüt edecek, tüm imparatorluk topraklarındaki dinsel özgürlük konusunu bir kere daha onaylayacaktı. Karadağ savaş öncesindeki genişliğinin iki katını aşıyor, Sırbistan, Niş'i ve Aya Stefanos'la Bulgaristan'a verilen bazı yerleri içine alıyordu. The Globe yazısının Abdülhamit'te uyandırdığı beklentilerin gerisinde kalan şey yalnızca Yunanistan'la ilgili maddeler olmuştu. İngiltere, Atina'daki hükümeti isteksiz biçimde destekliyordu. Hatta Disraeli kongrede Osmanlı İmparatorluğu bu kadar çok toprak kaybettiğine göre, Balkanların haritasını bir keze daha çizmeye kalkışmanın akıllıca bir şey olmayacağını bile söylemişti. (32) Bununla birlikte Sultan, Tesalya sınırı konusunda Yunanlılarla görüşmeler yapılmasına izin vermek zorunda bırakılmıştı. Kendisine, eğer iki hükümet yeni sınırı kararlaştıramazsa, Büyük Güçlerin arabuluculuk yaparak sorunu bir çözüme bağlayacağı söyleniyordu. Sonunda 1881'de Sultan'ın askerleri Tesalya'dan kuzeydeki Pinios nehrine ve güney Epirüs'deki Arta bölgesine kadar çekildi. Ama Bab-ı Ali Yunanlıların kuzey Epirüs, Makedonya, Arta, Larissa ve Trikala'nın Yunan toprağı olması gerektiği yolundaki iddialarına karşı koymayı sürdürdü. Yanya ile tarihi Selanik limanı kesinlikle Osmanlıların elinde kalıyordu.

Abdülhamit'in bu kongre sayesinde savaş tazminatından kurtulma umutları da gerçekleşmemişti. Ama bu konu korktuğundan daha az sorun yaratacaktı. Çünkü Berlin Kongresi tazminattan hiç söz etmiyor ve konuyu ikili görüşmelerle çözümlenmek üzere öylece bırakıyordu. Ruslar prensip olarak otuz iki milyon sterlin verilmesini talep ediyorlardı. Çar'ın temsilcisi Salisbury'ye gizlice miktara pek fazla önem vermediklerini, çünkü zaten Osmanlıların böyle bir ödeme yapabileceğine inanmadıkları-

nı söylemişti. Dört yıl süren kaçamaklı görüşmelerin sonunda Bab-ı Ali Ruslara (1982 yılına dek) her yıl 320.000 sterlin ödemeyi taahhüt etti. Çar da buna karşılık faiz talebinden vazgeçti. Ancak Ruslar; Osmanlılar sürekli iflas halinde kalırsa kendi ekonomilerinin de sarsılacağını bildikleri için komşularına yıllık paraların ödenmesi konusunda pek seyrek olarak baskı yaptılar. Ancak Berlin’de Bab-ı Ali’nin maliyesini düzeltmesine yardımcı olmak üzere, yeni ayrılan bağımsız devletlerin her birinin, Osmanlı kamu borcunun bir bölümünü üstlenmesine karar verildi. Kongre aynı zamanda Bab-ı Ali’ye, ellerinde Osmanlı devleti bonoları bulunanların çıkarlarını korumak üzere, finans uzmanlarından kurulu bir uluslararası komisyon kurulmasını da tavsiye etti.

Abdülhamit’in yabancı müdahalelere karşı olması, bu tür bir uluslararası komisyonun kurulmasına karşı uzun süre direnmesine yol açtı. Kongre’de öyle bir an geldi ki, Ruslar Osmanlı maliyesinin tümüyle Avrupa denetimine girmesine bile önerdiler. Böyle bir durumda, ekonomi sağlam bir temele oturtuluncaya kadar ülkenin birleşik askeri kuvvetler tarafından işgali de söz konusu olacaktı. Böyle bir çözüm birkaç ay önce Stratford de Redcliffe tarafından da savunulmuş ancak en son çare olarak ve kısa bir süre için önerilmişti. (33) Mali kontrol ile askeri işgali birleştirme fikri, Kongre’deki diğer tecrübeli delegelerce hoş karşılanmadı. Yabancı birlikler bir kere ülkeye girerlerse ne zaman geri çekilirlerdi? Bu öneri daha sonra tekrarlanmadı. Ama Abdülhamit’in gözünde bu iğrenç teklif, içine düştükleri mali krizin ağırlığını vurgulayan bir işaretti. Tahta geçtiğinde niyeti yabancı borçlardan uzak durmaktı. 1877-78 kışında yaşadığı olaylar da bu kararının ne kadar akıllıca olduğunu gösteriyordu. Çünkü Osmanlı hazinesinin kredisinin çok düşük olması acil savaş durumlarında Londra ve Paris’ten alınan borçların ancak beşte üçünün ellerine geçmesine ve geri kalan beşte ikisi-

nin sürekli indirimlere ve faizlere gitmesine neden olmuştu. İstanbul'daki memurların maaşları dört yıl geriden veriliyordu. Fiyatlar her geçen hafta yükseliyordu. Bu durumda Sultan, başkentte ciddi bir ayaklanma tehlikesinin bulunduğunu anlamıştı. Kent hala mültecilerle tıklım tıklım doluydu. Sultan'ın mali reformları öncelikler listesinin en başlarına alması çok doğaldı.

Neyse ki, Sultan'ın Ermeni bankerı Agop Zarifi çok sağduyulu bir danışmandı. 1879 Kasımı'nda yayınlanan bir ferman, Galata bankerlerinden oluşan bir komisyonun kurulduğunu açıklıyordu. Osmanlı bankasının aday gösterdiği kimselerden oluşan komisyon kamu borçlarının ödenmesine yardımcı olmaya çalışıyordu. Bu arada Maliye Bakanlığı da yeni baştan düzenlendi. Tüm imparatorluğun sorumluluğunu üstlendi ve her vilayetten vergi toplanması işinin koordinasyonunu sağladı. Tanzimat dönemi, idari yapının rasyonelleştirilmesine ağırlık verdiği için, üst düzeylerini fazla yüklü hale getirmişti. Başkentte bir çok bakan, pek fazla sayıda memur çalıştırıyordu. İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarına tasarrufun önemi anlatılıyor ve bu bakanlıklar tasarrufa zorlanıyordu. Bir kar vergisi konuldu. Bu vergi kuramsal olarak tüm imparatorlukta uygulanacaktı. Ayrıca hükümet departmanlarının masraf tahminlerini inceleyerek kısıtlamalar yapmak amacıyla Mali Reform Komisyonu kuruldu. Ancak özel çıkar gruplarının baskı ve ricaları bu kurumu etkisiz hale getirdi. Bu dönemde ülkeye gelen gezginlerle atâşe ve konsolosların anlattıklarına göre, bu etkileyici görünüşün ardında rüşvet yine kol geziyordu. Ancak şimdi iyiniyet vardı.

Bu değişiklikler yabancı sefirleri Abdülhamit'in samimiyeti konusunda ikna etmiş olmakla birlikte, Sadrazam Nedim Paşa'nın iflas ilanından önceki kötü uygulamalara yeniden kayılmaması için güçlü bir otoritenin gerekli olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Sonunda 1881 Aralık ayında, Sultan Avrupalı bankerlerin Osmanlı maliyesi üzerin-

deki uzun vadeli denetimini kabul etti. “Muharrem Kararı” denilen bu karara göre, Osmanlı Kamu Borçları Komisyonu kuruluyordu. Gerçekte bu komisyon, uluslararası yönetim altında çalışan ayrı ve paralel bir maliye bakanlığı gibiydi. Fransız, Hollandalı, İngiliz, İtalyan, Alman, Avusturyalı, Macar ve Osmanlı yöneticileri vardı. Beş bin kişi çalıştırıyor ve yüz kadar yabancı uzmana da maaş ödüyordu. Bu değişiklikler sonucunda Abdülhamit döneminde devlet gelirleri % 43 artmış ve iflas tehlikesi gerilere itilmiş ancak bütçe açığı her yıl devam etmişti. Osmanlı Kamu Borçları Komisyonu’nin dürüst çalışmaları, Abdülhamit’in son yıllarında bazı bayındırlık projeleri için Avrupalıların yatırım yapmasını sağladı. Böylelikle imparatorluğun tüm ekonomisi biraz hareketlendi. Fransızların çıkarlarını korumalarına rağmen İngilizler ellerindeki değerlerin büyük bölümünü yüzyılın sonunda devrettiler. Böylece Anadolu’daki en büyük yatırımcı güç Almanya oldu. (34)

Rus savaşı sonuçlandığında, ileride böyle gelişmelerin olacağı pek mümkün görülmemişti. Bismarck Almanya’sı, Şansölye’nin kişisel etkisiyle, henüz Osmanlı İmparatorluğu’na pek büyük bir ilgi göstermiyordu. Abdülhamit’in ricacı delegeleri, fesleri ellerinde Berlin Kongre’sine gittiklerinde, pek iyi performans gösterememişlerdi. Şubat 1879 tarihli nihai Rus-Türk Barış Anlaşması, Abdülhamit’in imparatorluk topraklarının beşte ikisini, halkının da beşte birini kaybettiğini gösteriyordu. Berlin Kongresi’nde Osmanlı İmparatorluğu, daha önce Kırım savaşı sonunda kazandığı süper ittifak üyeliğini de kaybetmiş oldu. Toprakları hala Balkanlarda Edirne’den Arnavutluk’un Adriyatik kıyısındaki İşkodra kentine kadar uzansa da, etkin bir Avrupalı güç olmaktan çıkmıştı. Ancak uç vilayetlerin çoğu 1879’da kaybedilmiş olsa da, saltanat çok uluslu bir imparatorluk niteliğini sürdürüyordu. Abdülhamit hala Suriye, Mezopotamya, Arabistan, Mısır ve

Tunus-Cezayir sınırına kadar olan Mağrip bölgesinin efendisiydi. Kafkas sınırı gerilemiş olmakla birlikte hala Ermenistan'da beş vilayetin, Kürdistan'ın, İngilizcede Küçük Asya diye anılan toprakların da hakimiydi. Ayrıca seleflerinden farklı olarak, Halifelikten kaynaklanan manevi gücünün de farkındaydı. Rusya'ya yenilmek, Abdülhamit'e imparatorluğu için yeni bir kavram geliştirme zorunluluğunu getirmişti. O da bunu üstlendi. Bu durum Sultan'ın Yıldız'dan baktığında, Asya manzarasını kıyı saraylarına göre daha geniş bir açıdan görebilmekten hoşlanması gerçeğine de uygun düşüyordu.

Bölüm-11

Hamit İmparatorluğu

Saltanatının ilk on yılında II. Abdülhamit Osmanlı gücünün ve etkinliğinin Avrupa’da adım adım gerilemesine istemeyerek razı olmak zorunda kaldı. Aya Stefanos’la Berlin’in küçük düşürücü sonuçlarını, 1880’de Karadağ’ın ve Adriyatik kıyısındaki birkaç kilometrelik bölgenin zorla elden gitmesini izledi. Bir yıl sonra da Epirüs’deki Arta bölgesiyle Tesalya Yunanlılara verildi. 1879 Nisanı’nda Avusturya-Macaristan’la imzalanan bir konvansiyonda, Bosna ile Hersek’in hala Osmanlı vilayetleri olduğu, geçici olarak Avusturya-Macaristan Maliye Bakanı tarafından yönetildiği belirtiliyordu. Ama 1881’de genç Bosna-Herseklilerin, sanki şimdiden Avusturya vatandaşlarıymış gibi Francis Jozef’in ordusunda askere alınmaları, Osmanlılara acı bir darbe oldu. Bunu izleyen günlerde Habsburg devlet fonlarıyla Saraybosna (Sarayevo)’da çok güzel ve sütunlu bir kapısı olan İslam hukuk okulunun kurulması, kuşkusuz Abdülhamit’in Halife yanına, Sultanlığından daha fazla hitap etmiş olmalıdır. 1878’den sonraki Habsburg-Osmanlı ilişkileri soğuk, ama saygılı kaldı. Viyana’yla Budapeşte her ticari fırsattan yararlanmaya kalktılar. Sultan da Avustur-

ya demiryolu projelerinden çok gelir elde edeceğini umdu. Sırbistan'la Karadağ'ı birbirinden ayıran stratejik önemdeki bir koridor sayabileceğimiz Yenipazar sancağı Osmanlı yönetiminde kalmıştı. Ama Abdülhamit döneminin hemen hemen tümü boyunca Avusturya-Macaristan'ın 15. ordusu, sancağın az sayıdaki kentinden dördünü garnizon olarak kullanmayı sürdürdü.

Aya Stefanos'un "Büyük Bulgaristan"ının hayaletini unutmak ise çok daha zordu. Berlin Kongresi'nin yarattığı Doğu Rumeli adlı Osmanlı özerk vilayetinin bir türlü işlemediği ortaya çıktı. Bu vilayet Sultan'ın hazinesine sürekli gelir getirmekle birlikte vali olarak atadığı Samos'lu bir Rum Ortodoks'un uyguladığı yanlış yönetim, bölgedeki Pan Bulgar duyguları yeni baştan alevlendirdi. 1885 Eylülü'nde Filibe'de Stefan Stambulov yönetiminde, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakını ilan eden bir ayaklanma çıktı. Ayaklanmayı izleyen on sekiz ay boyunca Osmanlı yetkilileri çok itidalli ve tedbirli davrandılar. Bunun nedenlerinden biri de, Abdülhamit'in bir kere daha Bulgar katliamı suçlamalarıyla karşılaşmak istememesiydi. Başkentte bir sefirler konferansı yapılmasına izin verdi. Ama 1886 Nisanı'nda bu konferansın, Rodop dağlarındaki birkaç Müslüman köyünü geri verme karşılığında kendisinden iki Bulgaristan'ın birleşerek bir tek prenslik olmasını kabul eden bir ferman çıkarmasını istediklerini gördü. Bulgaristan resmi olarak 1908 Ekimi'ne kadar Abdülhamit'in egemenliği altında kaldı. Ferdinand de Saxe-Coburg 1887 Temmuzunda prens olunca Sofya'dan Konstantinopl'a yıllık ödemelerin düzenli olarak yapılmasına özen gösterdi. Ama Bulgaristan'ın milliyetçi hevesleri hala Ege'ye bir çıkış arıyordu. Pratikte 1885'den itibaren Bulgaristan, Osmanlılar için tıpkı bağımsız Sırbistan ve Romanya gibi kaybedilmiş sayılırdı. (1)

Kısacası, II. Abdülhamit 1880'li yılların başlarında, Balkanlarda Osmanlı gücünün azalmasını telafi edebil-

mek için Mısır'da Osmanlı otoritesini yeniden güçlendirmenin yollarını arıyordu. Daha birkaç yıl önce, tarihin böyle tersine dönmesi imkansız görünürdü. Kahire en azından iki kere Konstantinopl'la tüm bağlarını keserek tam bağımsızlık ilan etmenin eşiğine gelmişti. 1869'un Kasım ayında Süveyş kanalının açılması nedeniyle düzenlenen uzatmalı törenler sırasında, Fransa imparatoriçesine, Avusturya imparatoruna, Prusya veliahtına ve Orange ve Hesse prenslerine ev sahipliği yapan, Osmanlı İmparatoru değil, onun valisi olan Mısır yöneticisi İsmail'di. İmparatoriçe Eugenie, Francis Jozef ve diğer yabancı konuklar gerçekte birkaç ay önce Galler Prensiyle Prensesinin yaptığı gibi Abdülaziz'i ziyarete de gidebilirlerdi. Ama İsmail Nil deltasında gözlerine firavunların torunu gibi görünmüştü. İsmail konuklarını etkilemek için Kahire'ye bir opera binası yaptırmış ve Verdi'ye Aida operasını (iki yıl sonra sahnelenmek üzere) ısmarlamıştı. Bir keresinde İsmail, önemli bir yabancı bankacıya, "Benim ülkem artık Afrika'da değil, Avrupa'da," diye övünmüştü.

(2)

1863'de amcası Sait Paşa'nın yerine Mısır valisi olan Fransız eğitilmiş İsmail Paşa, Batılılaşma temposunu hızlandırmış ve Mısır'ı Türkiye'den etkin biçimde uzaklaştırmıştı. Giderek genişleyen pamuk ticaretinden sağladığı serveti kullanarak dış borçlar almış ve bunu 1873'deki Avrupa mali krizine kadar sürdürmüştü. Bu sırada Mısır ekonomisi, hem iyi bir demiryolu sisteminden, hem de çok karlı olan Süveyş kanalından yararlanarak zenginleşmiş ve İsmail Paşa da en çok tahvil toplamış kişi olarak ortaya çıkmıştı. 1866 baharında İsmail Paşa, Osmanlı Sultanıyla iki anlaşmasından ilkinin yaptı. Kendisinin Hidiv olarak tanınması, Mısır ordusunu büyütmesine izin verilmesi, kendi parasını basması ve Sultan'dan bağımsız nişan ve madalya dağıtma yetkisi karşılığında, Mısır'dan gönderilen yıllık paraları iki katına çıkaracağını söyledi.

Yaptığı resmi bir ziyaret sırasında Sultan Abdülaziz'e ve önemli saray görevlilerine bol bol rüşvet dağıtan Hidiv'e beklediğinden daha cömert ödünler verildi. 1873 Haziranı'nda çıkan bir ferman, Mısır'ın yöneticisine hemen hemen mali ve idari özerklik veriyordu. Daha önce ancak kısa vadeli borçlarla para bulabilirken, şimdi artık yabancı bankalardan uzun vadeli borçlar da alabilecekti.

Ödün Sultan'dan koparılmıştı ama çok geç kalınmıştı. Dört hafta önce çöken Viyana borsası, Avrupalı bankerlerin güvenini oldukça sarsmıştı. Kredi kaynakları daraldı ve iki yıl sonra İsmail kendisini, kısa vadeli borçlarının faizlerini ödeyemez durumda buldu. Süveyş kanalı portföyü, Disraeli'nin girişimi ve Rothschild'lerin elindeki hazine para sayesinde İngiliz hükümetine geçti. İngiliz ve Fransız uzmanlar Mısır ekonomisini kurtarmaya çalıştılar ve kamu kaynaklarının kontrolüne Osmanlıların hiçbir zaman olamadığı kadar sahip oldular. İsmail alelacele Osmanlı yetkililerini memnun etme çabasına düştü. 1877'de 30.000 Mısır askeri, Sultan'ın askerleriyle omuz omuza Ruslara karşı savaştı. Ama Mısır maliyesini kontrol eden İngiliz-Fransız uzmanlar (İkili Komiserlik), Hidiv'in ordusunda çok ciddi kısıntılar yapılmasını emrediyorlardı. İnanması zor olmakla birlikte bu uzmanlar İsmail'in de Abdülaziz gibi müsrif olduğu kanısındaydılar. Hatta onu tahtından indirmeye bile hazırlanıyorlardı. İsmail çaresizlik içinde Abdülhamit'e yalvardı ve Mısır yöneticisinin yerinden edilmesinin, Konstantinopl için tehlikeli bir örnek oluşturacağını söyledi.

Sultan bundan fazla etkilenmedi. Mısır'ın bağımsızlığı yolunda bu kadar çaba göstermiş birinin sürgüne gönderilişini görmek onu pek de üzmüyordu. 26 Haziran 1879'da, İngiliz ve Fransızların teşvikiyle, İsmail'in görevden alınmasını emretti ve Mısır'ın egemen yöneticisi olarak yerine, İsmail'in 27 yaşındaki oğlu Tefvik'i geçirdi. Ayrıca Hidiv'in ordusunu da 18.000 kişiyle sınırladı, 1873

fermanını iptal etti ve böylelikle Mısır'ın özerkliğini yeniden ciddi biçimde kısıtlamış oldu.

Oysa İkili Komiserliğin istediği bu değildi. Sultan rolünü abartarak oynamıştı. Sultan'ın İsmail'i defetmesini ve orduyu da küçültmesini bekliyorlardı. Ancak Tevfik, Abdülhamit'in değil kendilerinin kuklası olmalıydı. Konstantinopl'daki sefirlerin baskısıyla iki ay sonra, İsmail'in görevinden alan ferman değiştirilmiş bir biçimde yayınlandı. Hidiv Tevfik Paşa da babası gibi bazı özerklik haklarını kullanabilecek, ama buna karşılık Sultan'a yıllık paraları düzenli olarak ödeyecek ve ordusunu da izin verilenden fazla büyültmeyecekti. Oysa bu sınırlama, Mısır'daki krizi daha da yoğunlaştırıyordu. Hangi subaylar askeri kariyerlerini koruyabilecekti? Arapça konuşan Mısırlılar mı, yoksa genellikle üst görevlere terfi ettirilen Türklerle Çerkezler mi? Bundan sonraki iki yıl boyunca, Arapça konuşan küçük rütbeli subayların yabancı düşmanlığı yapmaları Kahire ve İskenderiye'de düzeni tehdit etti. Bunların başında Avrupalıların "Arabi Paşa" olarak tanıdıkları Yarbay Ahmet Orabi bulunuyordu.

Abdülhamit, Orabi sorununu da, Mithat Paşa olayında olduğu gibi kurnazca çözümleyebileceği kanısındaydı. Bu sırada Orabi asilerini kullanarak Hidiv'in otoritesini sarsmaya, Mısır'da anarşiyi yaymaya, İkili Komiserliğin doğrudan Osmanlı yönetimini tercih etmesine zemin yaratmaya hazırlanıyordu. Böyle bir durumda, imparatorluğunun en zengin potansiyele sahip vilayetine mali destek de verilirdi. Yani Sultan'ın kişisel Mısır politikası oldukça hileli bir plandı. Sadrazam'la diğer Divan üyeleri, 1881 Haziranı'nda İngilizlerin Konstantinopl'da bir sefirler konferansı düzenleme girişimini iyi karşılarken, Abdülhamit konferansa Osmanlı katılımına izin vermedi. Bir Osmanlı kuvvetinin Mısır'a yardıma gitmesi çağrısını da sürekli olarak reddetti. Onun yerine, Orabi'yi Konstantinopl'a çağırdı ve Tevfik'le konuşmak üzere Kahire'ye de

kendi özel elçisini gönderdi. Bu sırada sefirlerden de, yabancı askerlerin “beklenmedik bir durum çıkmadıkça” Mısır’a müdahale etmeleri yolunda kesinlikten uzak bir vaat aldı. (3)

Başlangıçta olaylar Abdülhamit’in lehine gelişti. İskenderiye’deki ayaklanmalar görünüşte kendiliğinden oluyordu. Kentte yağmalar başlamış ve 50 kadar Hristiyan öldürülmüştü. İngiliz savaş gemileri kenti bombaladı ve birkaç hafta sonra da Sir Garnet Wolseley’in kuvvetleri gemilerin silah koruması altında çıkarma yaptı. 13 Eylül 1881’de Wolseley, Orabi’nin ordusunun Tel-el Kebir’de bozguna uğratarak mahvetti. Sultan, İngilizlerin bu hareketine iki yönden karşı çıktı. Bir kere Mısır’a asker çıkarmak, Osmanlı egemenliğini ihlal anlamına geliyordu; ikincisi, tek taraflı müdahale, kendisinin Osmanlı İmparatoru olarak sağlamaya çalıştığı barıştırmaya çabalarını köstekliyordu. İngilizlerin Mısır’daki askerlerinin, tıpkı Yenipazar’daki Avusturya-Macaristan askerleri gibi geçici olduğunu söylemeleri onu yumuşatamadı.

Abdülhamit’in Kahire ve İskenderiye’de yeniden Osmanlı otoritesi kurma isteği neredeyse başarılı oluyordu. En azından kağıt üzerinde. Londra’da birbirini izleyen başbakanlar gerçekten de Mısır’dan mümkün olduğu kadar çabuk çekilmek niyetindeydiler. Gerçekte sürekli işgal, biraz da, Sudan’daki Mehdi’ciler isyanının yayılmasını engellemek ve Mısır’ın tarıma elverişli bölgeleriyle Kızıl Deniz limanlarını fanatik bir anarşiden korumak içindi. Ama Mısır’da kalma kararının, Osmanlı politikalarındaki beklenmedik değişikliğin dolaylı bir sonucu olarak bir nedeni daha vardı. 1887’ye kadar, hatta belki de 1894’e dek, İngilizler hep Sultan’la bir uzlaşma düşünmüşlerdi. Mısır’ı Bab-ı Ali adına valilik yapan bir Hidiv yönetir, yabancı tahvil sahiplerinin hakları ve Süveyş’ten engellenmeksizin geçiş hakkı garantiye alınır ve Mısır’ın tarafsızlığı konusunda uluslararası bir taahhüt sağlanabi-

lirse, İngilizler geri çekilecekti. Sir Henry Drummond Wolff özel görevle Konstantinopl'a gönderilmiş ve Sultan'ı, Mısır'ın yönetimini paylaşmak üzere ikna etmesi istenmişti. Gerçekten de hızla bir ön anlaşma imzalanmıştı. Ardından 1887 Mayıs'ında resmi bir İngiliz-Türk Konvansiyonu geldi. İngiltere, üç yıl içinde askerden arındırılacak olan Osmanlılaştırılmış Mısır'da bir takım tercihli haklara sahip olacaktı. Drummond Wolff, Konstantinopl'da üç hafta boyunca bekleyip dururken, Abdülhamit bu anlaşmayla ilgili olarak fikrini birkaç kez değiştirdi. Fransızlar, İngilizlerin Mısır'da özel haklara sahip olmasına kızıyor-du. Fransız sefirini Rus meslektaşısı da destekliyordu. Hatta konvansiyon imzalanırsa Osmanlılara savaş açılacağı tehditleri bile yer yer yapılmıştı. Sefirlerin sert sözleri gerçekte nevrasteni hastası Sultan'ı ürkütmeyi amaçlıyordu. O da bu sözleri ciddiye aldı. Abdülhamit'in kendisini İngilizlerin Mısır'ı bir hileyle elinden almaya çalıştıklarına inandırması kolaydı. Yıldız'ın yalnızlığı içinde, karşısına aldığı Halepli kahin Ebul Hauda el-Seyyadi'nin de olayları dört beş kilometre ötedeki Bab-ı Ali'nin bakan ve memurlarından çok farklı görüyordu. (4)

Sonunda Abdülhamit anlaşmayı imzalamayı reddetti. Oysa sonradan bunun hatalı bir hareket olduğu ortaya çıktı. Sultan'ın kararsızlığı (ya da bazılarına göre Suriyeli kahinine verilen cömert rüşvetler) yüzünden Mısır Osmanlıların elinden çıkmıştı. 1887'den 1914'e dek bir Osmanlı Yüksek Komiseri Kahire'de oturdu. Mısır her yıl Osmanlı hazinesine 665.000 İngiliz lirası (milli gelirin yaklaşık yüzde dördü) haraç yolladı. Dünya barışı geçerli olduğu sürece Sultan'a bağlılık sözlerinin bol bol duyulmasına rağmen 1883'den 1922'ye dek Mısır gerçekte İngilizlere bir Hint Racalığı kadar yakınlaşmıştı. Abdülhamit anlaşmayı imzalamamakla hiçbir şey kazanmadı. Çünkü birbirini izleyen İngiliz hükümetleri, Türk duyarlılığını çok incitmeye başladılar. Çok geçmeden Mısır, İngiliz parla-

mentosunun stratejik planlamalarında Boğazlardan daha önemli bir yer tutmaya başladı. Bir dışişleri yetkilisi 1898 Kasımı'nda Hazine'deki yetkililere şöyle diyordu: "Kahire, Avrupa'yla Asya'nın ve Avrupa'yla Avustralya'nın arasındaki kapıdır. Son zamanlardaki olaylar onu ayrıca Afrika'nın büyük bölümünün de kapısı durumuna getirdi." (5)

Abdülhamit uyguladığı yanlış politikayı onarmak için iki kez girişimde bulundu ve bu stratejik kapının kulpuna sıkıca sarılmanın yollarını boşuna aradı. 1894 Ağustosunda, Lord Roseberry'nin liberal hükümeti döneminde, Sultan'ın sefiri, Drummond Wolff Konvansiyonunun değiştirilmiş bir şekilde canlandırılması olanağını ortaya attı. On sekiz ay sonra da Sultan, hem Londra'nın, hem de Beyoğlu'ndaki sefaretin ilgisizliğine rağmen, Mısır konusunda yeni görüşmelerin açılması için Salisbury'yi ikna etmeye uğraştı. Sultan'ın, Salisbury ile muhafazakarları, pek belirgin olmayan biçimde liberallere tercih ettiği söylenebilirdi. Liberaller arasında bulunan heybetli Gladstone, 1896 sonbaharına (yani 87. yaşına dek) Osmanlı ülkesindeki Hristiyan hakları bayrağını taşımıştı. Oysa Lord Salisbury de Osmanlıların yaşama azmine pek güvenmediğini hiçbir zaman saklamamıştı. Böyle bir şeyi onun çağdaşı olan Avrupalı devlet adamlarının çoğu da saklamamıştı. Bismarck'ın deyişiyle, "Osmanlı bahçesinden olgun meyve koparmaya" hepsi pek hevesli görünüyordu. Mısır bunalımının 1881'deki en yoğun döneminde Tunus "armudunu" koparan Fransızlar, Suriye'ye olan politik ilgilerinden de vazgeçmemişlerdi. Çar'ın resmi politikası Pan-İslavizm'e 1870'deki kadar tutkun olmasa da, Kafkaslar konusunda bir tehdit oluşturmaya devam ediyordu. Avusturya'nın ticari girişimleri de Balkanların batısı için tehlike yaratıyordu. Fransızların hakimiyet kurmalarından önce gözlerini Tunus'a dikmiş olan İtalyanlar, bu sefer ilgilerini Trablusgarp'a ve Ege'deki on iki adaya çevir-

mişlerdi. Osmanlı mirasıyla ilgili açık bir beklenti belirtmeyen yalnızca Almanlar kalmıştı. Bu nedenle Abdülhamit en yakın bağlarını Almanya'yla kurdu.

Layard 1877'de Konstantinopl'a gelişinden hemen sonra Disraeli'ye, "Doğu politikalarının yeni bir unsuru olan Almanları çok dikkatle düşünmemiz gerekir", diye yazmıştı. (6) Bu, oldukça akıllı bir tahmindir. Prusyalı subaylar II. Mahmut'un son yıllarında belirli kısa dönemlerde Osmanlı ordusunda hizmet etmiş olmakla birlikte Bismarck döneminde Konstantinopl ile Berlin arasında yakın ilişkiler pek seyrektiler. Kudüs'te 1842'de açılan Prusya konsolosluğu yoğun bir faaliyet içinde olduğundan genellikle başkentteki sefaretten daha aktifti. Çünkü Lüteranların dinsel haklarını korumaya çalışıyor, ilkel Protestan mezheplerine mensup olanları Filistin'e çiftçi olarak yerleştirmekle uğraşıyordu. Wilhelm von Pressel'in 1872'de Anadolu demiryollarıyla ilgili master planını teklif etmesinden sonra bile, Almanya'da bu projeye destek toplamak için pek az şey yapılmıştı. (7) Alman mali kurumları pek fazla genişleme eğiliminde görünmüyordu. Pek saygın Deutsche Bank, 1888 Eylülü'nde Stuttgart Bankasına katılarak Anadolu demiryoluna para yatırmaya istekliydi. Ama Sultan'ın dönemi sonuna yaklaşırken imparatorluğun hiçbir yerinde hala şube açmış değildi. 1899'da ilk Alman-Osmanlı Bankası sonunda kurulduğunda bile, gerçekte bölgesel bir kuruluş niteliği taşıyordu. Adı Deutsche Palastinanbank'tı ve şubeleri Şam'dan başlayarak aşağıya, Gazza'ya doğru iniyordu. Deutsche Orientbank'ın doğu Akdeniz'de ve Mısır'da Alman çıkarları açısından çalışmaya başlaması için aradan yedi yıl daha geçmesi gerekti.

Sultan'ın halkı eğer Almanya'yı düşünüyorsa, bu mali olmaktan çok askeri açıdan olmalıydı. Bankacılar genellikle Paris'ten, Londra'dan Viyana'dan gelirdi. Sultan Mahmut zamanında Osmanlı ordusunda hizmet etmiş en

nl Prusyalı olan Moltke, Türklerden hoşlanmama tutumunu, Büyük Almanya Genel Kurmay Başkanı olduğu sürenin sonuna kadar inatla sürdürmüştü. 1882’de II. Abdülhamit yeni bir askeri danışmanlar ekibi aradığında, Moltke bu görevi adı sanı duyulmamış bir subay olan, General Otto Kaehler’e vermişti. Kaehler Konstantinopl’a geldikten iki yıl sonra öldü. Ama ölene dek Essen’deki Krupps firmasının birinci sınıf bir satıcısı olduğunu kanıtladı. Sultan’ın ordusuna “Bismarck savaşları”yla ilgili dersleri anlatan, Kaehler’in yardımcısı ve sonra halefi olan Albar Colmar von der Goltz oldu. Goltz, daha sonra Avrupa çapında n kazandı ve mareşallığe terfi etti. Goltz, Çanakkale’nin modern silahlarla korunmasına önem verdiği için Hamburg’dan Haliç’e yüzlerce ağır top ve silah sevkedildi. Bu sırada Krupps uzmanları da Çatalca’daki eski kaleleri onararak işe yarar hale getirdiler. Goltz’un anıları, Abdülhamit’ten kişi olarak nefret ettiğini göstermektedir. Padişahın Harp Akademisine yabancı etkilerinin girmesinden hep kuşku duyduğunu ve öldürülmekten korktuğu için başkentte tabanca taşıma yaşağı koyduğunu anlatmaktadır. Başka pek çok gözlemci gibi Goltz da Sultan’ın Yıldız’ın duvarları dışına giderek daha az çıktığına işaret etmiştir. Goltz’un Türkiye görevi, her zaman zorluklar ve çaresizlikler içinde geçmiştir. İyi işleyen bir genel kurmay kurma abaları, Osmanlı yüksek komutanlığından gelen rekabetle sık sık baltalanmıştır. Ancak Goltz en azından Sultan’ı razı ederek askeri yapıyı yeniden düzenlemeyi başarmış, böylelikle hem seferberlikleri hızlandırabilmiş, hem de yüksek komutanlıktan çarpışan birliklere ve uzaklardaki garnizonlara emirlerin çabuk ulaşmasını sağlayabilmiştir. (8)

Öte yandan kültürlü bir ailenin esprili çocuğu olarak büyümüş olan Goltz büyük bir sabır göstererek ulema’nın itirazlarına karşı çıkabilmiş ve Abdülhamit’in birkaç seçkin subayı Potsdam’a, Prusyalılarla birlikte eğitim görme-

ye yollamasını da sağlamıştır. II. Mahmut'un son yıllarında da birkaç genç Türk subayı İngiltere'ye giderken Wollwich'de eğitim görmüşlerdi. Ama Goltz'un kurduğu Almanya ilişkisi daha önceki tesadüfi ilişkilere göre çok daha düzenli yapılmıştı ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek devam etti. Herhangi bir yılda Almanya'da bulunan Osmanlı subaylarının sayısı hiçbir zaman yirmiyi aşmamakla birlikte bazı subaylar orada uzun süre kaldılar. 1889'da Kayzer II. William, Sultan'a gösterişli ziyaretinden ilkinin yaptığında, Alman askeri etkinliği artık diğer ülkelerin sefaretlerinde de canlı bir ilgi uyandırmaya başlamıştı. 1890 Mayıs'ında Beyoğlu'ndan İngiltere Dışişleri Bakanlığına gelen bir istihbarat, biraz şaşırarak (ve biraz da abartarak), Türk ileri süvari birliklerindeki askerlerin çoğunun elinde iyi kalite Mauser tüfekleri bulunduğunu bildiriyordu. (9)

Orduyu modernleştirmek için yabancı uzmanları kullanmak tüm reformcu padişahların başvurduğu bir yöntemdi. II. Mahmut, I. Abdülhamit ve III. Selim de böyle yapmışlardı. Ama Abdülhamit, diğer padişahların yapmadığı bir şeyi yaparak, yeni kurulan süvari birliklerini, birçok bakımdan modası geçmiş sayılan modellere dayandırmıştı. 1891 Martı'nda, 17. yüzyıldaki Akıncılar'a, hatta belki de daha yakın geçmişte görülen ve Bulgaristan'daki gaddarlıklarıyla adları Avrupa ve Amerika'nın tüm gazetelerine geçmiş olan kötü şöhretli başı bozuklar'a benzeyen, düzenli olmayan atlı birlikler kurmuştu. Bu yeni birliklere Hamidiye deniyordu ve kadroları doğu Anadolu'daki göçebe Kürt ve Türkmen halkından toplanıyordu. Liderleri aşiret reisleriydi. Osmanlı subayları da bu reislerin yanında müfettiş olarak bulunuyordu. Transkafkasya'da aldıkları yerlerden güneye sokulma niyetinde görünen Rusların, bu insanlar için doğal düşman sayılacağı hesaplanmıştı. (10)

Hamidiye kuvvetleri başlangıçta 600'er kişiden oluşan

ve resmi bir disipline tabi tutulan 30 birlik halinde düzenlendi, ama sonra hızla genişledi. Yüzyılın sonunda, 800'le 1500 kişi arasında kuvvete sahip 63 birlik oluşmuştu. İlk bakışta Rusların iki yüz yıldır yararlandığı Kazak askerlerine benziyorlardı. Ama Kazaklar, Çar'ın askeri olmadan önce de savaşçı bir grup olarak biliniyorlardı. Oysa Kürt ve Türkmen aşiretleri çok uzun dönemlerden beri haydutlukla geçiniyorlardı. Altı yedi reis ancak arada sırada savunma amacıyla birleşebiliyordu, hepsi bu kadar. "Can çıkar, huy çıkmaz" derler. Yerel Osmanlı komutanlarının, özellikle Erzurum yöresinin dağlarında Sultan'ın "aşiret jandarmalarını" kullanma biçimleri, onların geleneksel yolları terketmelerine yol açmıyordu. Bu gelişme, büyük güçlerin Bab-ı Ali temsilcilerini kaygılandırmaya başlamış ve "Lanetli Abdül"e karşı olan yaygın nefreti daha da körüklemişti. Kürtler, Hamidiye örgütünü ve ellerindeki silahları doğu Anadolu'daki Ermenilere karşı kullanmaya kalktıklarında Sultan-Halife'leri bu fanatik kanlı olayları kontrol altına almak niyetinde görünmüyordu. Militan Müslümanlar olarak nitelendirebileceğimiz ve Tanzimat Batılılaşmasına karşı her zaman kuşku duymuş olan Kürtler, Hamidiye birliklerinde gururla savaştılar ve bu durumu, Osmanlı Sultanı'nın kendi ulusal kimliklerini tanıması olarak kabul ettiler. Ama ne yazık ki Hamidiye birlikleri, tıpkı İrlanda'daki "Black and Tan"lar gibi, Osmanlıların varislerine bir ırksal ve dinsel nefreti miras olarak bıraktı.

Hamidiye birliklerinin kurulması, Abdülhamit döneminin tüm karakteristik özelliklerine uygundu. Daha önceki sultanlar Osmanlı yaşamını Batılılaştırmıştı. Oysa Abdülhamit, Avrupa'dan ithal ettikleri kurumları İslamlaştırmaya çalışıyordu. Bir yandan da daha önceki sultanların ihmal ettiği "Arap idealleri"nin şampiyonu haline geliyordu. Lübnanlı ve Suriyeli Araplar devlet kademelerinde hiçbir zaman, onun döneminin ilk yarısındaki kadar

yükselmemişlerdi. Abdülhamit'in Halife olarak, İngiliz, Fransız ve Rus yönetimi altında yaşayan Müslümanları korumaya hakkı olduğu varsayımını onlar da destekliyordu. Nitekim Kırım, Kıbrıs, Bulgaristan, Mısır ve Avusturya-Macaristan işgalindeki batı Balkanlarda, ruhani yetkiyi uygulayacak dinsel kişileri kendisi seçiyor ve onaylıyordu. Hatta Asya'nın geniş kesimlerinde ve kuzey Afrika'da emperyalizme bir tepki olarak doğan vahşi Pan-İslam duyguları biçimlendiren ve etkin biçimde yönlendirenin de Abdülhamit olduğu söylenebilir.

Abdülhamit'in dine verdiği ağırlık aldatmacadan kaynaklanmıyordu. Kendisinden önceki yakın dönem padişahlarının tersine o, dindarlığında samimiydi. Müslüman bayramlarına çok önem verir, kendi şahsi bütçesinden para ayırarak camileri onartır ve İslam okullarını yaymaya, ulema fonlarını artırmaya çalışırdı. Halkı ona dehşet duygusuyla saygı gösterirdi ve bunu hayranlık dolu saygıdan ayırmak oldukça güçtü. 1891'den 1898'e dek İngiliz Sefaretinde üçüncü katip olarak bulunmuş olan Sir Charles Eliot, Abdülhamit döneminin yirmi ikinci yılında Yıldız Camii'ndeki namazları şöyle tarif etmektedir:

Cuma günleri öğlenden çok önce, askerlerle birlikte, aralarında Türk kadınlarının da bulunduğu yüzlerce seyirci gelerek buldukları her yere otururlar... Sonunda bir boru sesi duyulur... üst tentesi kapalı bir araba yavaş yavaş yokuştan çıkarak yaklaşır. Üniformu giymiş yaşlı bir adam, Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa, arabada atlayan arkası dönük olarak oturmakta, karşısında oturan ve tenteden pek az görülebilen bir adama derin bir saygı içinde bir şeyler söylemektedir. Araba, camiin özel kapısının merdivenleri önünde durur. Tente açılır, altındaki kişi ortaya çıkar, basamakları tırmanır, katıksız bir sessizlik içinde, dönüp kalabalığı selamlar. O, buraya asker bir ırkın başı gibi, kabına sığmayan bir küheylana binmiş olarak, şan şeref yansıtır biçimde gelmez.

Giyiminde ve davranışında hiçbir gösteriş yoktur: Ama bir an orada tek başına durup kalabalığa döndüğünde... bir tek insanın çehresinde kendimizi büyük bir milletin ruhuyla ve dinin yeniden doğan büyük bir temsilcisiyle yüz yüze buluruz. (11)

İslam'ın temel öğretilerine verilen önem, saltanatın otokratik karakterini de güçlendirmişti. Ancak yine de, Tanzimat'ın yeniden yapılanma çabalarına karşı bir Hamit karşıtı ihtilali söz konusu değildir. Reform dönemi yine devam etmiştir. Daha iyi devlet okulları, en yaygın ve en az gelişme gösteren mesleğin mensuplarına sermaye sağlamak üzere bir ziraat bankası, daha çok sayıda belediye, yeni yapılan yollar ve gaz lambalarıyla aydınlatılan kentler, ceza ve asliye mahkemelerinde usullerin standardlaştırılması... İşte tüm bunlar bu dönemin yenilikleri olarak göze çarpmaktadır. Ne var ki Sultan tüm çabasına rağmen, ülkedeki yabancı temsilcilerin sahip olduğu, eski "Kapitülasyon" anlaşmalarından kaynaklanan özel hukuksal statüyü kaldıramamıştır. Öte yandan Hamit İmparatorluğu Avrupa'ya daha yakından bağlı duruma gelmiştir. Çünkü bu dönemde Sırbistan demiryolu hattının Baron Hirsch'e ait bölümü de tamamlanmış bulunmaktadır. 12 Ağustos 1888'de, batı Avrupa'dan kalkan ilk tren Konstantinopl'a varır. Kasımdan itibaren de herhangi bir gezinin çarşamba akşamı saat 7.30'da Paris'ten Şark Ekspresi'ne binip 3000 kilometre yol katederek Münih, Viyana, Budapeşte ve Belgrad'dan geçip, tarifeye göre cumartesi öğleden sonra 5.35'de İstanbul'daki "boş bir alanda duran dar ve uzun" gara inmesi mümkündür. Sirkeci garı Haliç'in karşısına kurulmuş, Wagons-Lits Şirketi de karşı tepelerin birinde, "tek başına duran sağlam" Pera Palas Oteli'ni kurmuştur. Trenin gelmesi ve kibar bir otelin yapılması, Boğaz kıyılarını turizme açmamıştır, ama bunlar en azından batı ve orta Avrupa'yla ticari bağların güçlenmesine yardımcı olmuştur. Bunun da iyi mi, kötü mü ol-

duğu henüz pek belli değildir. İngiliz sefiri, Abdülhamit'in yeni demiryolu bağlantılarına kişisel düzeyde düşman olduğu kanısındaydı. Batıdan ilk trenin gelişı hemen hemen hiç kimsenin dikkatini çekmemiştii. Sefir olayı, "Türk yetkililer gardaki tüm bayrakları ve kutlama işaretlerini bir geceden önce kaldırdılar ve bu önemli olay sırasında hiçbir Osmanlı resmi yetkilisinin orada bulunmasına izin verilmedi," şeklinde bildirmiştir. (12) Sultan'ın tepkisi, yabancı temsilcileri şaşırtmaya daha sonra da devam etmiştir. Çünkü bu temsilciler, Osmanlıların Batı tarzı giyinmesini, artık Batılı gibi düşünmeye ve davranmaya başlaması şeklinde yorumlamaya pek hazır olmuşlardır.

Hamit İmparatorluğu, bir çelişkiler imparatorluğu olma yolunda daha da ileri gidiyordu. Beyoğlu ve İstanbul'un gaz lambalarıyla aydınlatılan sokakları, ülkeye gelen gezginlere sürekli değışen bir manzarayı gösteriyordu... yarı Avrupalı, yarı Kuzey Afrikalı, ama hepsinden çok daha Asyalı bir kültürün karakterini ve renklerini taşıyan bir manzara. Yabancıların bazıları bu ortamda bir tedirginlik duyuyor ve görebildiklerinin ardında gizli kalan şeylerden de rahatsızlık duyuyorlardı. Zeki ve tecrübeli bir İngiliz diplomatı 1893'de on yıllık bir aradan sonra Konstantinopl'a döndüğünde, "çekirdeğine kadar çürümüş bir sistemin bu dejenerasyonuna" afallayıp kalmıştır. İş ilişkilerine girdiğı insanların "para gözlülüğünden ve spekülasyon eğilimi"nden yakınmış, bunun Türk yapısına eklenen Fransız türü eğitimden kaynaklandığı kanısına varmıştır. Ayrıca "Yıldız eğlencelerinin o ucuz şatafatı"nın, gerçekte göze görünmeyen sarayla, yani şeyhlerle, münetcimlerle, her köşe bucağı saran entrikalarla, tüm karanlık söz ve eylemlerle ne kadar ters düştüğüne işaret etmiştir. (13) Ama yabancıların tüm alaycı kuşkularına rağmen, İslam damarı görünen yüzeyin hemen altında yatıyordu. Örneğin eğer yabancı konuk, bir Türk hamamında biraz dinlenip gevşemek isterse, hamamın dinsel bir

vakıf olduğunu görürdü. Hamam geleneği, vücut kadar ruhun da temizliğini ifade ediyordu. Sultan'ın Kuran-ı Kerim'in yazıldığı kutsal dili teşvik etmesi de onun özgün karakterine çok uyuyordu. Eğer Sadrazam onu, en saf Arapça'nın dahi, Türk milliyetçiliği duygularının kıpırda-maya başladığı İstanbul'da kızgınlık yaratacağı konusun-da ikna etmese, klasik Arapça'nın Osmanlı Türkçesiyle yan yana resmi dil olarak kabul edilmesi işten bile değildi.

İşte bu çok etkili bir görüştü. Çünkü Abdülhamit halkın duygularına, kızgınlıklarına ve tepkilerine karşı derin bir duyarlılık beslerdi. Hayatına kastedilmesinden korktuğu için başkentin sokaklarından arabayla geçemez olmuştu. Suikast politikaları zihninde öylesine yer etmişti ki, Osmanlı gazetelerinin yabancı bir ülkenin devlet adamına yapılan suikast haberini yayınlamasını bile yasaklamıştı. Çar II. Alexander'ın, Başkan Garfield'in, Başkan Sadi Carnot'un, Şah Nasreddin'in ve İmparatoriçe Elizabet'in bu dünyadan şiddet eylemleri sonucunda ayrıldığı Osmanlı halkına hiç anlatılmadı. Abdülhamit haftada bir ya da iki kere Yıldız Parkından çıkmaya cesaret ediyor, bazen Boğaz kıyısından kuzeye doğru yöneliyor, oradan da Anadolu yakasına geçiyordu. Ama imparatorluğunun daha uzak yerlerine, özellikle de Avrupa tarafındaki bölgelerine gitmekte isteksizdi. İmparatorluk otoritesiyle ruhani otoriteyi zihninde birleştirmekle birlikte, gerçekte kendisini tıpkı Papa'nın yaptığı gibi sarayına hapsedmişti. Şark Demiryolu Şirketi yöneticilerinin, Abdülhamit'e armağan ettikleri muhteşem araba 1909'a dek hiç kullanılmadı. Bu tarihte, Abdülhamit'i sürgüne götürmekte kullanıldı.

Bölüm-12

Ermenistan, Girit ve Otuz Gün Savaşı

Eski yüzyılın son on yılında görülen üç bunalım, Ermenistan, Girit ve Makedonya olayları, Avrupalı temsilcileri bir kez daha, Osmanlıların çabucak yıkılacağı izlenimine sürükledi. Bugünkü bildiklerimizin ışığında dönüp geriye baktığımızda, bu üç bunalımın gerek zamanlama ve gerekse karakterleri bakımından birbiriyle çok yakından ilişkili olduğunu açıkça görebiliyoruz. Ama o günlerde yaşayanlar için bunu görebilmek kolay olmamıştır. Ermeni katliamları Atlas okyanusunun her iki yanında insani duyguları alevlendirmiş, hatta yirmi yıl önceki Bulgaristan Dehşeti'nden bile daha etkili olmuştur: Ermenilerin çektikleri acılarla karşılaştırıldığında, Giritlilerin Yunanistan'a katılmak için verdiği mücadeleyle Makedonya'daki uluslar karmaşası, çok iyi bilinen bir temanın kaygı verici çeşitlemeleri gibi gözükmektedir.

Ermenilerin çoğu aşağı yukarı beş yüz yıldan beri Osmanlı tebaasıydı.¹ Rumlarla İranlılar gibi onlar da eski bir milleti ve Hristiyanlığı topyekün benimseyen ilk mil-

let onlardı. Augustine'in örgütlü Hıristiyanlığı Kent'e getirmesinden üç yüz yıl önce, Mürşit Gregor, Ermeni Kralı III. Tiridates'i vaftiz etmişti. Ama milattan sonra 430'da Ermeni krallığı ortadan kalktı ve toprakları da Bizans ile Pers imparatorlukları arasında bölüşüldü. Ardından Ermenilerin çok uzun zamanlardan beri yaşamakta olduğu sıra dağlarla yüksek yaylalar, 14 ve 15. yüzyıllarda Osmanlı yönetimine girdi. Ama oldukça kalabalık Ermeni toplulukları 1828'e dek İran tebaası olarak kaldı. Bu tarihte, yaşadıkları bölge Ruslar'ın eline geçti. Tarihin onları böyle bölmesine rağmen dil, edebiyat ve din bağları Ermenilerin ulusal kimlik duygusunu sürdürebilmelerini sağladı. Osmanlıların bu bölgeleri fethi sırasında, Ermeni Gregoryen Kilisesi bir buçuk yıldan beri Roma'daki Katolik Kilisesiyle birleşmiş durumdaydı. Daha sonra Ortodoks dogmaların çoğunu ve bazı dua usullerini kabul ettiler. Ancak Ermeni hiyerarşisi gerçekte Doğu Hıristiyanlığındaki diğer, sayıca fazla büyük kiliselerden daha çok bağımsızlığa sahiptir. Örneğin Ermeniler ıstavroz çıkarırken bugün bile bu hareketi Rumlar gibi değil, Latinler gibi yapmaktadırlar. Padişahlar zamanında onlara Gregoryen milleti olarak ayrı bir statü verilmiş ve Konstantinopl'da da bir Ermeni Gregoryen Patriği bulundurulmuştur.

Bu ruhani liderler Ocak 1878'e dek hiçbir politik rol oynamamıştı. Bu tarihte Patrik Nerses Varyabedyan, başkentte yaşayan toplumun Batıda eğitim görmüş bazı üyelerinden etkilenererek Aya Stefanos'taki Rus karargahına gitti ve doğu Anadolu'da Ermenilerin kendi yönetimlerini kurması konusunda Çar'ın desteğini sağlamaya çalıştı. Ama gerek II. Alexander gerekse daha sonra yerine geçen III. Alexander Ermeni siyasal amaçlarından pek kuşku duymaktaydılar. Aya Stefanos'da ve daha sonraki Kongre'de Ruslar Ermeni sorununu ortaya getirmediler. Lord Salisbury'nin 1878'de Ermenilere ilgi duyması üzeri-

ne 8 İngiliz askeri konsolosu, Sultan'ın doğu Anadolu'da reformlar yapmasını garantiye almak üzere göreve atandı. Ama onların faaliyetleri de, tıpkı reformlar gibi düşük düzeyde kaldı. Ne var ki kısa bir süre için oraya gelmeleri Ermeni tahrikçilere, İngilizlerin kendilerine duyduğu ilgiyi abartma fırsatını verdi. Berlin çözümüne rağmen, 1878'den itibaren Ermenilerin her zaman aktif bir milli bağımsızlık hareketi var olmuştı. Ancak bu hareketin temposunu belirleyenler Çar'ın ya da Sultan'ın tebaasına mensup kimseler değil, sürgünde yaşayanlar olmuştı.

Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan İslavlardan farkı, tüm yerleşme bölgelerinde azınlık durumunda olmalarıydı. Adana yakınındaki Kilikya'da oldukça kalabalık durumdaydılar. Ama büyük çoğunluğu Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas ve Elazığ adlı 6 doğu vilayetinde yaşıyor ve bu bölgelerde çevrelerindeki göçebe Müslüman Kürtlerle sürekli çatışan bir köylü nüfusunu oluşturunuyordu. Zeki ve hırslı Ermeniler, Konstantinopl, İzmir ve Halep'e göçüyordu. 1880'lerin sonunda, başkentte 150.000 kadar Ermeni kilisesi mensubu yaşıyordu. Ayrıca kentte 153.000 Rum Ortodoks, 385.000 de Müslüman vardı. Ermenilerin çoğu küçük esnaf oldular. Kimisi kendisini banker ve tüccar olarak çabucak kanıtladı ve oldukça başarılı oldu. Agop Zarifi, Abdülhamit'in güvendiği mali danışmanı olabilmeyi, bu şehzadenin tahta çıkmasından çok önce başarmıştı. 1890'da Sultan, kendisine 21 yaşında Üsküdarlı bir Ermeni'nin sunduğu "Bağdat ve Musul vilayetlerinde petrol potansiyeli" konulu raporu son derece beğendi ve bir ferman çıkararak bundan böyle petrol gelirlerinin Osmanlı hazinesi yerine sultanın özel hazinesine girmesini emretti. Sözü geçen genç Ermeni'nin adı Kalust Gülbenkyan'dı. (2)

Bu insanların hepsi Ermeni Gregoryen kilisesine bağlı değildi. Sivas ve Diyarbakır'da çok sayıda Katolik Ermeni de vardı. Bunların Fransa'yla geleneksel ilişkileri ve bağ-

ları olmuştu. 1839'dan sonra, Amerikalı Protestan misyonerler Erzurum çevresinde çok faal olmuş, bazı insanları kendi kiliselerine geçirmiş ve onlara iyi eğitim vermişlerdi. Amerika'da Kuzey-Güney savaşında Birlikçiler ve Konfederasyoncular bayrakları altına koşarken, bu savaş alanlarından 8000 kilometre uzakta bir grup vatanseverin de, Bitlis'deki bir misyonu Kürt saldırılarına karşı koruyor olması ilginçtir. Kürt grubunun şeyhi, Protestan, Katolik ya da Gregoryen tüm Hristiyanlara husumet besleyen birisiydi. Otuz yıl sonra Ermeni sorunu ilk kez ortaya atıldığında, Ermenistan'da çeşitli mezheplerin yüz kadar misyon binası vardı. Woodrow Wilson'a kadar hiçbir ABD başkanı, bu misyonların Ermeni mücadelesiyle ilgili sözlerine pek kulak asmamıştı. Ama bu misyonların Anadolu'da bulunması, Atlas okyanusunun iki yanındaki gazetelerin Ermenilere ilgi göstermesine yol açıyordu. 1890'ların başlarında Ermenilerin yabancı ülkelerdeki yayın gücü, Yunan Bağımsızlık Savaşından bu yana hiçbir azınlık grubunun sahip olamadığı düzeydeydi.

Bir önceki on yıl boyunca doğu Anadolu vilayetlerinde giderek artan bir gerilim yaşanmıştı. Ermenilerin, aralarından sürgüne gönderilen vatanseverlerin propaganda-sından etkilenererek, Kürtlere ödemeleri gereken yasallaştırılmış koruma paralarını ödemediler. Ayrıca Sultan'ın yerel temsilcilerinin zorbalığından yakındılar. Yabancı temsilciler, adam kaçırma ve cinayet haberlerini iletmeye başlamıştı. Öldürme olayları 1890'da Erzurum'da başladı. Burada kendiliğinden ve karşılıklı bir nefret patlaması sırasında, Ermeni kiliseleri, evleri ve dükkanları harap edildi. Bunu köylerdeki yerel katliamlar izledi ve tarafların birbirine karşı durumu daha da sertleşti. 1891'de Sultan, Kürtler arasında Hamidiye birliklerini kurdu. Ermeni davasını sürgündeki iki grup benimsedi. Biri yarı Marksist Hınçak hareketiydi. 1887'de Cenevre'de kurulmuştu. Şimdi de aynı derecede radikal, ama biraz daha az Mark-

sist Taşnak grubu (Daşnagtzutium) Tiflis'te ortaya çıkmıştı. Aslında her iki grubun da, Osmanlıları savunanların iddialarının tersine, Rus hükümetiyle hiçbir ilgisi yoktu. Çar yanlısı yetkililer yedi yıldan beri ülkelerindeki azınlık grupları Ruslaştırma çabasına gömülmüşlerdi. Bir Ermeni özerkliği hareketine gösterecekleri hoşgörü, 1870'lerdeki Doğu krizi zamanındaki kadar azdı. Ama haksız vergilerin Kürtler lehine uygulandığı ve bu durumun büyük öfke doğurduğu sıralarda fanatik Hınçak ajanlarının köyleri gezerek köylülere bir "Ermeni İhtilali" umudu aşıladıklarına hiç kuşku yoktur. Ayrıca, 1894 sonbaharında Muş'un güneybatısındaki Sason'da çıkan ayaklanmanın amacını anlamak (eğer bu amaç, sert cezalandırmaları tahrik ettikten sonra kendilerini "yüce idealleri" uğruna feda ederek Avrupa'nın dikkatini Ermeni davasına çekmek değilse) çok güçtür. Sason ayaklanmasını kışkırtan şey bu tür bir politik hesap ise, bu işi planlayanlar korkunç amaçlarına ulaşmış sayılırlar. Daha ayaklanma başlamadan önce iyice düzenli duruma gelen Hamidiye, gerçekten korkunç bir intikam hareketi sergilemiş, sonbahar boyunca 25 köy yıkılmış ve 10.000'den fazla Ermeni öldürülmüştür. Ermeni konsolosluk görevlilerinin bu katliam emrini yerel Osmanlı yetkililerinin vermiş olduğu konusunda pek fazla kuşkuları yoktur. (3)

1894-95 kışı içinde, Türk düşmanı bir protesto kampanyası dış ülkelerde hız kazandı. İngiltere'de bu kampanya parti farklılıklarını aştı. Liberali, muhafazakarı, radikal ve birlikçisiyle herkes bir araya geldi ve kurban edilen bir halktan yana çıkarak insaniyet ve Hıristiyanlık inancı adına tavır aldı. Ermeni katliamı haberleri, İngiltere'de konuşmacıların ardı ardına kürsülere fırlayarak Hıristiyan tebaasının durumunu düzelteceği yerde daha bozulmasına izin veren "Lanetli Abdül"ün cezalandırılmasını isteyen konuşmalar yapmalarına neden oluyordu. Bir İngiliz politikacısı çıkıp da Kırım savaşı sırasındaki ittifakı

ya da Konstantinopl'u kurtarmak için düzenlenen Jingo vaatlerini hatırlatsa, o sırada seçmenlerden bir tek oy bile alamazdı. 1895 Nisanı ortalarında, Londra'da Lord Rosebery'nin baskısıyla, İngiliz, Rus ve Fransız sefirleri, doğu Anadolu'daki 6 vilayette yönetim düzeltilmesiyle ilgili öneriler hazırladılar. Abdülhamit, Paris ya da St. Petersburg'un bu bölgedeki adamlarını destekleme yolunda fazla sert adımlar atmayacağını doğru tahmin etti ve bu yüzden önerilere hiç aldırmadı.

1895'in Haziran sonuna rastlayan bu dönemde Rosebery'nin zayıf liberal hükümeti yerini bir muhafazakar-birlikçi hükümete bıraktı. Lord Salisbury bir kere daha, hem Başbakan, hem de Dışişleri Bakanı görevlerini üstlendi. Bir ay sonra da ezici bir seçim zaferiyle durumunu sağlamlaştırdı. Doğu meselesi çabucak Lord Salisbury'nin dikkatini çekti. Alman sefirine, "Türkiye artık fazla dayanamayacak kadar çürüdü", dedikten sonra, "Eğer İngiltere, Çar Nikola'nın Kırım savaşı öncesindeki teklifini reddetmemiş olsaydı, bugün karşımızda hiçbir zorluk olmazdı," diye de ekledi. (4) Salisbury bu duygularını başka zamanlarda da ifade etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun birkaç yıl içinde çökeceğinden emin olduğu kesindir. Bununla birlikte, zihninde kesin bir paylaşım planı bulunduğunu varsaymak doğru değildir. Birkaç ay boyunca Almanlara, Fransızlara ve Ruslara yaklaşımlarda bulunmuş, ortak bir politika geliştirmeye çalışmış, ama hep kuşkular ve yanlış yorumlarla karşılaşmıştır. (5)

Salisbury başlangıçta, yüksek sesle söylenen sert sözleri Çanakkale açıklarında dolaşan savaş gemileriyle desteklerse Sultan'ı istediği yola döndürebileceğine inanıyordu. İngilizlerin İzmir açıklarında ya da İskenderun dolaylarında bir deniz harekatı başlatarak Limni adasını almayı planladığı söylentileri çıkmıştı. Bab-ı Ali'de telaş ve İstanbul sokaklarında tedirginlik vardı. Salisbury, Konstantinopl'daki İngiliz sefiri Currie'ye, "Bırak Sultan filonun

tüm imparatorluğa etkisini, Konstantinopl'daki duygulara yaptığı etkiden hesaplasın", diye telgraf çekmişti. (6) Bu kararlı tutum kısa bir süre için etkili göründü. Abdülhamit bakanlarını değiştirdi ve Mehmet Kamil Paşa'yı Batılılaşmacı bir hükümetin başına, sadrazamlığa getirdi. Altı aydan beri direndiği, sefirlerin "reform programı"nı da kabul ettiğini ilan etti. Ama İngiltere'yle Rusya arasındaki sürtüşme haberleri gelmeye başladıktan sonra Kamil Paşa'nın yabancı sefaretlerle birlikte hareket ederek Yıldız politikalarını değiştireceği yolunda haksız kuşkulara kapılınca Sultan fikrini değiştirdi. Mehmet Kamil Paşa sadrazamlıkta beş hafta kaldıktan sonra azledildi. Pek fazla bir şey yapılamamıştı. Konsoloslukların raporları doğu Anadolu'nun 6 vilayetinde terörün hüküm sürdüğünü bildiriyordu. 1895-96 kışının sonunda, son iki yıllık kanlı olaylarda toplam 30.000'den fazla Ermeni'nin yok edildiği bildirildi. Bir Osmanlı soruşturma komisyonu bu rakamlara itiraz etti. Yıldız Sarayı arşivlerini kullanan tarihçilerin bu rakamlara karşı çıkışında şaşılacak bir şey yoktur. (7)

Salisbury de tıpkı yüzyılın başında Palmerston'un yaptığı gibi, acil durumda sefire Londra'dan izin istemeksizin filoyu Konstantinopl'a çağırma yetkisi vermekten yanaydı. Donanma Bakanı George Goschen buna şiddetle itiraz etti. Goschen de 1880-81'de Sultan'ın başkentinde sefirlik yapmış birisiydi. Filonun Boğaziçi'nde kendisini, Sultan'ın "davet edebileceği" bir Rus donanmasıyla Selenik'ten gelebilecek bir Fransız donanması arasına sıkışmış, tuzığa düşmüş durumda bulabileceğini ileri sürüyordu. Hatta Donanma Bakanı böyle bir hareketi çok tehlikeli bulduğu için konuyu tartışmak bile istemiyordu. Lord Salisbury alaycı bir ifadeyle, "Yoksa Majestelerinin gemileri porselenden mi yapılmış?" diye yorumda bulunmakla birlikte sonunda profesyonel görüşleri kabullendi. (8) Ama yine de, Sultan da karşı kuvvet kullanmanın gereke-

bileceğini düşünerek bir yedek plan hazırlanmasını savundu. 1896 Şubatı'nın ikinci haftasında, Konstantinopl'da askeri ataşe olarak bulunan Albay Chermside'dan gelen gizli bir memorandum, Gelibolu yarımadasının güneybatı ucuna çıkarma yapılması olanaklarını ilk kez incelemekteydi. Chermside'a göre (Akdeniz filosu komutanı da onun bu görüşüne katılmaktaydı) geminin toplarıyla korunan çıkarma birlikleri, yarımadayı kısa sürede ele geçirebilirdi. Deniz İstihbaratı Başkanı da, Askeri İstihbarat Başkanı da, kabineye asla böyle bir hareket yapılmaması konusunda telkinde bulundular ve böyle bir girişimin en azından 20.000 kişinin hayatına mal olacağını ileri sürdüler. Öneri bir kehara bırakıldı. Ama Chermside raporunun yine de "en gizli evrak" arasında saklanması ve ileriye dönük referans kaynağı olarak görülmesi ilginçti. Yarım yüzyıl sonra, 19. yüzyıl İngiliz arşivlerinin çoğu açıldığında, bu belge yine de kamunun incelemesine sunulmadı. (9)

11 Şubat 1896'da Donanma Bakanı parlamentoda, "Sultan Anadolu'da söz verdiği reformları yapmadığına göre, biz de Osmanlı İmparatorluğu'nun devamıyla ilgili her türlü taahhütlerimizin yükümlülüğünden sıyrılmış durumdayız," dedi. (10) Bu söz Bab-ı Ali'yi uyarmaktan çok, Ermenistan'dan hala gelen katliam haberleri karşısında öfke içinde olan İngiliz kamuoyunu rahatlatmaya yönelikti. Dışişleri Bakanı Ahmet Tefvik bir takım uzlaşma çabaları göstermeye çalıştı, ama Doğu Meselesi yılın ilk aylarında giderek daha karmaşıklaştı. 1896 Ocağı'nın üçüncü haftasında, Selanik Başkonsolosu, Londra'daki Dışişleri'ne, Ermeni asilerin Makedonya'daki Rumları da kıskırttıklarına dair açık seçim kanıtlar iletti. (11) Şubat ayı sonunda, Girit'teki milliyetçi Rum toplumu da Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmıştı. İlkbahar sonlarında, Konstantinopl'da, İngiliz ajanlarının adadaki halkı kıskırttığı, böylelikle Salisbury'ye adayı işgal etmek ve İngiliz impa-

ratorluğu'na katmak için bir gerekçe yaratmaya çalıştığı fısıltıları dolaşıyordu. Ama bu asılsızdı. Girit'deki sorunlar gerçekte İngiltere'yi çok üzüyordu. Özellikle de İngilizlerin, Amerikalılarla Venezüela konusunda, Almanlarla da Kayzer'in Başkan Kruger'e çektiği tedbirsiz telgraf konusunda sorunlarının olduğu bir döneme rastladığı için rahatsız ediciydi. Ama Kıbrıs Konvansiyonu ve Mısır'ın işgali bu sayılan ülkeleri çok yaraladığı için, Girit'in büyük bir deniz gücüne ne denli stratejik değer katacağını onlar da gözden kaçırmıyorlardı.

Girit isyanı haberleri diğer ülkelerde pek şaşırtıcı olmadı. 1770, 1821, 1857, 1866-68, 1879 ve 1889 isyanları, ada halkını Osmanlıların uyguladığı karşı baskılar yüzünden daha da öfkeli duruma getirmişti. Muhafazakar fikirli Mahmut Celaleddin Paşa'nın sert yönetimi de bu kızgınlığı büsbütün artırıyor. 1894'ün yaz sonlarında Celaleddin Paşa adadaki Ortodoks kilisesinin dört saygın üyesini astırınca, gerilim had safhaya çıktı. Celaleddin Paşa'nın değişmesi ve yerine Rum kökenli bir valinin gelmesine rağmen adadaki ücra köylerde terör ve karşı-terör eylemlerinin haberleri daha on sekiz ay devam etti. En ciddi ayaklanma 1896 Mayıs'ının son haftasında Hanya'da patladı. Bu sırada İstanbul ve Beyoğlu çevrelerinde Ermeni ihtilalciler, Giritli asiler ve radikal milliyetçi bir Yunan hareketi olan Etnike Hetairia yöneticileri arasında Atina'da gizli görüşmeler yapıldığının haberleri dolaşıyordu. Yunan gerilla çetelerinin Tesalya sınırını geçtiği (bu doğruyd) ve Epirüs'ü aştığı söyleniyordu. Selanik, Manastır ve Kosova valileri, redifleri (askeri yedekler) seferber etmişlerdi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalan diğer Rum vilayetlerinde de Etnike Hetairia ayaklanmaları bekliyorlardı. (12)

1896 yazında kısa bir süre için diplomatik inisiyatif, Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Goluçovski'nin eline geçti. Francis Jozef'in Bab-ı Ali nezdindeki sefiri, Baron

bileceğini düşünerek bir yedek plan hazırlanmasını savundu. 1896 Şubatı'nın ikinci haftasında, Konstantinopl'da askeri ataşe olarak bulunan Albay Chermside'dan gelen gizli bir memorandum, Gelibolu yarımadasının güneybatı ucuna çıkarma yapılması olanaklarını ilk kez incelemekteydi. Chermside'a göre (Akdeniz filosu komutanı da onun bu görüşüne katılmaktaydı) geminin toplarıyla korunan çıkarma birlikleri, yarımadaı kısa sürede ele geçirebilirdi. Deniz İstihbaratı Başkanı da, Askeri İstihbarat Başkanı da, kabineye asla böyle bir hareket yapılmaması konusunda telkinde bulundular ve böyle bir girişimin en azından 20.000 kişinin hayatına mal olacağını ileri sürdüler. Öneri bir kenara bırakıldı. Ama Chermside raporunun yine de "en gizli evrak" arasında saklanması ve ileriye dönük referans kaynağı olarak görülmesi ilginçti. Yarım yüzyıl sonra, 19. yüzyıl İngiliz arşivlerinin çoğu açıldığında, bu belge yine de kamunun incelemesine sunulmadı. (9)

11 Şubat 1896'da Donanma Bakanı parlamentoda, "Sultan Anadolu'da söz verdiği reformları yapmadığına göre, biz de Osmanlı İmparatorluğu'nun devamıyla ilgili her türlü taahhütlerimizin yükümlülüğünden sıyrılmış durumdayız," dedi. (10) Bu söz Bab-ı Ali'yi uyarmaktan çok, Ermenistan'dan hala gelen katliam haberleri karşısında öfke içinde olan İngiliz kamuoyunu rahatlatmaya yönelikti. Dışişleri Bakanı Ahmet Tevfik bir takım uzlaşma çabaları göstermeye çalıştı, ama Doğu Meselesi yılın ilk aylarında giderek daha karmaşılaştı. 1896 Ocağı'nın üçüncü haftasında, Selanik Başkonsolosu, Londra'daki Dışişleri'ne, Ermeni asilerin Makedonya'daki Rumları da kışkırttıklarına dair açık seçim kanıtlar ilettili. (11) Şubat ayı sonunda, Girit'teki milliyetçi Rum toplumu da Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmıştı. İlkbahar sonlarında, Konstantinopl'da, İngiliz ajanlarının adadaki halkı kışkırttığı, böylelikle Salisbury'ye adayı işgal etmek ve İngiliz impa-

ratorluğu'na katmak için bir gerekçe yaratmaya çalıştığı fısıltıları dolaşıyordu. Ama bu asılsızdı. Girit'deki sorunlar gerçekte İngiltere'yi çok üzüyordu. Özellikle de İngilizlerin, Amerikalılarla Venezüela konusunda, Almanlarla da Kayzer'in Başkan Kruger'e çektiği tedbirsiz telgraf konusunda sorunlarının olduğu bir döneme rastladığı için rahatsız ediciydi. Ama Kıbrıs Konvansiyonu ve Mısır'ın işgali bu sayılan ülkeleri çok yaraladığı için, Girit'in büyük bir deniz gücüne ne denli stratejik değer katacağını onlar da gözden kaçırmıyorlardı.

Girit isyanı haberleri diğer ülkelerde pek şaşırtıcı olmadı. 1770, 1821, 1857, 1866-68, 1879 ve 1889 isyanları, ada halkını Osmanlıların uyguladığı karşı baskılar yüzünden daha da öfkeli duruma getirmişti. Muhafazakar fikirli Mahmut Celaleddin Paşa'nın sert yönetimi de bu kızgınlığı büsbütün artırıyordu. 1894'ün yaz sonlarında Celaleddin Paşa adadaki Ortodoks kilisesinin dört saygın üyesini astırınca, gerilim had safhaya çıktı. Celaleddin Paşa'nın değişmesi ve yerine Rum kökenli bir valinin gelmesine rağmen adadaki üçra köylerde terör ve karşı-terör eylemlerinin haberleri daha on sekiz ay devam etti. En ciddi ayaklanma 1896 Mayıs'ının son haftasında Hanya'da patladı. Bu sırada İstanbul ve Beyoğlu çevrelerinde Ermeni ihtilalciler, Giritli asiler ve radikal milliyetçi bir Yunan hareketi olan Etnike Hetairia yöneticileri arasında Atina'da gizli görüşmeler yapıldığının haberleri dolaşıyordu. Yunan gerilla çetelerinin Tesalya sınırını geçtiği (bu doğrudu) ve Epirüs'ü aştığı söyleniyordu. Selanik, Manastır ve Kosova valileri, redifleri (askeri yedekler) seferber etmişlerdi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalan diğer Rum vilayetlerinde de Etnike Hetairia ayaklanmaları bekliyorlardı. (12)

1896 yazında kısa bir süre için diplomatik inisiyatif, Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Goluçovski'nin eline geçti. Francis Jozef'in Bab-ı Ali nezdindeki sefiri, Baron

Calice, aynı zamanda Konstantinopl'da görev yapan sefirlerin duayen'iydi. Temmuzun ilk haftasında Calice, eğer Girit'deki Rum çoğunluğa özerklik verilmediği takdirde Tesalya, Epirüs ve Makedonya'da çok büyük patırtılar kopacağını ve büyük güçlerin bir kongre daha toplayarak Osmanlı topraklarına yeni bir düzen dayatmak zorunda kalacaklarına dair Osmanlı yetkililerine uyarıda bulundu. Bu sırada Goluçovski de Salisbury'ye, İngiliz Kraliçe Donanmasının Avusturya, Rus, Fransız ve İtalyan savaş gemilerine katılarak Girit'te koruyucu bir uluslararası abluka uygulamasını, böylelikle Yunan milliyetçilerinin oraya yardıma gelmesini önlemesini teklif etti. Salisbury bu teklifi reddetti. Goluçovski'ye yazılacak cevaba esas oluşturmak üzere Dışişleri Müsteşarına yazdığı bir notada, "Osmanlı İmparatorluğu'nun zalimliğinin İngiltere halkında uyandırdığı duygular yüzünden, isyan eden Hristiyan halkına karşı bizi Sultan'ın müttefiki gibi gösterebilecek adımları atmakta tereddüt göstermeliyiz," diye bir açıklama yaptı. (13) Osmanlı İmparatorluğu yaşadığı sürece İngilizler bu ilkeyi hiçbir zaman terketmediler.

1896 Ağustos'u'nun ikinci haftasında Sultan'ın 420.000 adamı savaşlar yüzünden işlerinden alıkonmuş durumdaydı. Dış borçlara bu kadar bağlı bir hükümet için bu çok ağır bir yükü. Bakanları Abdülhamit'den Girit sorununu bir çözüme bağlamasını istediler. Bab-ı Ali ile Yıldız arasında bir kere daha sorun çıktı. "İkinci katip" Ahmet İzzet, padişaha tüm reform isteklerine karşı sağlam biçimde direnmesini telkin etti. Yabancı diplomatlar o sırada 32 yaşında olan İzzet'i "tahtın arkasındaki güç" olarak görüyordu. Oysa gerçekte Abdülhamit en çok, Alman, Fransız ve İngiliz sefirlerinin baskılarından etkileniyordu. 25 Ağustos'ta, Girit'le ilgili bir reform programını kabul etti. Bu programı Beyoğlu'ndaki tüm sefaretlerin elemanlarından kurulu bir komisyon hazırlamıştı. Buna göre, Giritlilerin bir Hristiyan valisi ve geniş özerk yetki-

lere sahip meclisi olacaktı. Resmi memuriyetlerin üçte ikisi onlara verilecek ve jandarma kuvvetleri de Avrupalı komiserlerin yönetiminde yeni baştan düzenlenecekti. Bu sırada Van'dan yeni bir Ermeni öldürme ve terorizm dalgasının haberleri gelmekle birlikte en azından Girit'de, kökü derinlere giden sorunlardan biri çözüme ulaşmış gibi görünüyordu. (14)

Abdülhamit, Girit reform programını bir salı sabahı onayladı. 26 Ağustos 1896 Çarşamba günü öğleden hemen sonra, Ermeni Taşnak aşırı güçleri, Galata (Beyoğlu)'daki Osmanlı Bankası merkezini bastılar. Teröristlerin kullandığı yöntemler, Yakın Doğu'da bir sonraki yüzyılda birçok terörist örgüt tarafından kullanılacak yöntemlerin habercisi gibiydi. Binaya bombalar koydular, rehinelere aldılar, 6 doğu vilayetinde derhal reformlar yapılmasını, Giritlilere verilen ödünlere denk hakların Ermenilere de verilmesini istediler. Oysa Ermenilerin Giritlilerden büyük farkı, hiçbir yerde nüfusun çoğunluğunu oluşturmamalarıydı. Bankada ve çevresinde iki saat boyunca silah sesleri susmadı. Banka görevlileri, Rus Sefareti arabulucusu ve teröristler arasındaki görüşmeler sonunda, Taşnak'ın esas amacının Ermeni davasını Avrupa'ya duyurmak olduğu anlaşıldı. Bunu da gerçekten başarmışlardı. Peşembe sabahının erken saatlerinde sağ kalan teröristler binadan alınarak, koruma altında banka müdürünün Boğaz'daki yatına götürüldüler ve daha sonra da sürgüne gönderildiler. (15)

Onlar şanslı sayılırdı. Banka baskınından sonraki 36 saat içinde düzensiz kalabalıkların öfkesi, başkentte beşle altı bin arasında Ermeni'nin öldürülmesine yol açacaktı. Çarşambayı perşembeye bağlayan gece ve perşembe günü boyunca Osmanlı birlikleri bu şiddeti önlemek için hiçbir harekette bulunmadılar. İngiliz ve Rus denizcileri, sefaretlere bağlı olan ve kentte demirli duran savaş gemilerinden inmişlerdi. Perşembe sabahı, sefirler hep birlikte

Calice, aynı zamanda Konstantinopl'da görev yapan sefirlerin duayen'iydi. Temmuzun ilk haftasında Calice, eğer Girit'deki Rum çoğunluğa özerklik verilmediği takdirde Tesalya, Epirüs ve Makedonya'da çok büyük patırtılar kopacağını ve büyük güçlerin bir kongre daha toplayarak Osmanlı topraklarına yeni bir düzen dayatmak zorunda kalacaklarına dair Osmanlı yetkililerine uyarıda bulundu. Bu sırada Goluçovski de Salisbury'ye, İngiliz Kraliçe Donanmasının Avusturya, Rus, Fransız ve İtalyan savaş gemilerine katılarak Girit'te koruyucu bir uluslararası abluka uygulamasını, böylelikle Yunan milliyetçilerinin oraya yardıma gelmesini önlemesini teklif etti. Salisbury bu teklifi reddetti. Goluçovski'ye yazılacak cevaba esas oluşturmak üzere Dışişleri Müsteşarına yazdığı bir notada, "Osmanlı İmparatorluğu'nun zalimliğinin İngiltere halkında uyandırdığı duygular yüzünden, isyan eden Hıristiyan halkına karşı bizi Sultan'ın müttefiki gibi gösterebilecek adımları atmakta tereddüt göstermeliyiz," diye bir açıklama yaptı. (13) Osmanlı İmparatorluğu yaşadığı sürece İngilizler bu ilkeyi hiçbir zaman terketmediler.

1896 Ağustosu'nun ikinci haftasında Sultan'ın 420.000 adamı savaşlar yüzünden işlerinden alıkonmuş durumdaydı. Dış borçlara bu kadar bağlı bir hükümet için bu çok ağır bir yükü. Bakanları Abdülhamit'den Girit sorununu bir çözüme bağlamasını istediler. Bab-ı Ali ile Yıldız arasında bir kere daha sorun çıktı. "İkinci katip" Ahmet İzzet, padişaha tüm reform isteklerine karşı sağlam biçimde direnmesini telkin etti. Yabancı diplomatlar o sırada 32 yaşında olan İzzet'i "tahtın arkasındaki güç" olarak görüyordu. Oysa gerçekte Abdülhamit en çok, Alman, Fransız ve İngiliz sefirlerinin baskılarından etkileniyordu. 25 Ağustos'ta, Girit'le ilgili bir reform programını kabul etti. Bu programı Beyoğlu'ndaki tüm sefaretlerin elemanlarından kurulu bir komisyon hazırlamıştı. Buna göre, Giritlilerin bir Hıristiyan valisi ve geniş özerk yetki-

lere sahip meclisi olacaktı. Resmi memuriyetlerin üçte ikisi onlara verilecek ve jandarma kuvvetleri de Avrupalı komiserlerin yönetiminde yeni baştan düzenlenecekti. Bu sırada Van'dan yeni bir Ermeni öldürme ve terorizm dalgasının haberleri gelmekle birlikte en azından Girit'de, kökü derinlere giden sorunlardan biri çözüme ulaşmış gibi görünüyordu. (14)

Abdülhamit, Girit reform programını bir salı sabahı onayladı. 26 Ağustos 1896 Çarşamba günü öğleden hemen sonra, Ermeni Taşnak aşırı güçleri, Galata (Beyoğlu)'daki Osmanlı Bankası merkezini bastılar. Teröristlerin kullandığı yöntemler, Yakın Doğu'da bir sonraki yüzyılda birçok terörist örgüt tarafından kullanılacak yöntemlerin habercisi gibiydi. Binaya bombalar koydular, rehinelere aldılar, 6 doğu vilayetinde derhal reformlar yapılmasını, Giritlilere verilen ödünlere denk hakların Ermenilere de verilmesini istediler. Oysa Ermenilerin Giritlilerden büyük farkı, hiçbir yerde nüfusun çoğunluğunu oluşturmamalarıydı. Bankada ve çevresinde iki saat boyunca silah sesleri susmadı. Banka görevlileri, Rus Sefareti arabulucusu ve teröristler arasındaki görüşmeler sonunda, Taşnak'ın esas amacının Ermeni davasını Avrupa'ya duyurmak olduğu anlaşıldı. Bunu da gerçekten başarmışlardı. Peşembe sabahının erken saatlerinde sağ kalan teröristler binadan alınarak, koruma altında banka müdürünün Boğaz'daki yatına götürüldüler ve daha sonra da sürgüne gönderildiler. (15)

Onlar şanslı sayılırdı. Banka baskınından sonraki 36 saat içinde düzensiz kalabalıkların öfkesi, başkentte beşle altı bin arasında Ermeni'nin öldürülmesine yol açacaktı. Çarşambayı perşembeye bağlayan gece ve perşembe günü boyunca Osmanlı birlikleri bu şiddeti önlemek için hiçbir harekette bulunmadılar. İngiliz ve Rus denizcileri, sefaretlere bağlı olan ve kentte demirli duran savaş gemilerinden inmişlerdi. Perşembe sabahı sefirler hep birlikte

Sultan'dan "Majestelerinin imparatorluğu açısından en ciddi sonuçları doğuracak bu duyulmamış duruma derhal son verecek kesin ve açık seçik emirler" vermesini istediler. Abdülhamit, tahtta bulunduğu yirmi yıl boyunca kendisine böyle bir dille hitap edilmediğini söyleyerek itiraz ettiğinde, Baron Calice ile Çar'ın sefiri General Nelidov ona daha sert sözler duyma imkanını verdiler. Abdülhamit'e, Büyük Güçlerin "böylesi büyük kötülüklerin önlenmesi için ne gibi çareler bulunabileceğini düşünmek zorunda kalacakları" söylendi. Katliamların durdurulması başarılamazsa, taht da, hanedan da tehlikeye girecekti. Cuma öğlende kıldığı selamlık namazından sonra Sultan nihayet harekete geçti. Artık öldürmeler "yasaklanmış"tı. (16)

Girit ihtilali Avrupa'da ve Birleşik Amerika'da pek az bir ilgi yaratmıştı. Ama Konstantinopl sokaklarındaki kıyım bambaşka oldu. Katliam haberleri, "Lanetli Abdül"e, nam-ı diğer "Büyük Katil"e ya da Paris'teki Clemenceau'nun deyişiyle "Yıldız Canavarı, Kızıl Sultan"a karşı düşmanlığı yeni baştan alevlendirdi. İngiliz devlet adamlarına (muhâfazakar ya da liberal) ve Fransız radikallerine, Abdülhamit tahtta kaldığı sürece, istikrarlı, kazançlı, iyi yönetilen bir Osmanlı İmparatorluğu şansı hiç yokmuş gibi görünüyordu. Yedi yıl önce Yıldız Sarayı'nın en çok saygı gören, en parlak biçimde karşılanan konuğu Kayzer II. William bile, sefirinden gelen bir mesajın sayfa kenarına şöyle bir not düşmüştü: "Sultan tahttan indirilmeli." Kayzer William Berlin'deki İngiliz Sefirini, kendi dışişleri bakanıyla Sultanı değiştirme konusunu konuşmaya teşvik etti. Ama belki de bu teklif pek ciddi değildi. Birkaç gün içinde "üç imparator" (Alman, Rus, Avusturya) bir karara varmışlardı. "Dış müdahaleler olmazsa, Osmanlı İmparatorluğu daha yıllarca devam edebilirdi." Kayzer karakterine uygun olarak, Abdülhamit'e en son çekilen Hohenzollern aile fotoğrafını yolladı. Altını da imzalamış ve bu-

nu bir iyiniyet jesti haline getirmişti. (17)

Sultan durumunu koruyabilmesini, Avrupalı Güçler arasındaki derin güvensizlikten ve bu devletlerin birbirlerinin politik amaçlarına duydukları kuşkudan yararlanmaya borçluydu. Ermenilerin Osmanlı Bankasına saldırmasından hemen sonra rakip diplomatlar ortaya kesin cevabı verilemeyecek sorular atmaya başladılar. Saldırıcı kim önceden biliyordu? Olayın olduğu salı ve çarşamba günlerinde neden çok sayıda zengin Ermeni başkentten gemiyle ayrılmıştı? Bu başkent katliamı haftasında İtalyanlar neden Selanik ve İzmir'e sessizce savaş gemilerini yollamıştı? İngiliz Akdeniz filosu neden birkaç ay önceden hazırlanan hareket planlarına uygun olarak Malta'dan Limni'ye gelmişti? İngiliz sefaretinde, baskının arkasında Rusların bulunduğu kuşkuları da yaygındı. Çünkü ortam, Rusların Konstantinopl'a müdahalesi için bulunmaz fırsatlara gebeydi. (18)

Sefir Nelidov gerçekten de iki ay sonra St. Petersburg'a döndü. Oraya vardığında, dört yıldan beri savunduğu bir proje için genç Çar II. Nikola'nın desteğini sağlamaya çalıştı. Proje bir sürpriz deniz saldırısıyla ilgiliydi. Kilyos, Sarıyer ve Büyükdere'ye asker çıkarılmasını ve bir yıldırım harekatiyle Haliç'e ilerlemeyi kapsıyordu. Nelidov'a göre Rusya'nın Boğazlarda bulunabilecek geleneksel düşmanları bu sefer Sultan'ı desteklemeye cesaret edemeyeceklerdi. Nelidov, Çar'a, "Boğazı bir Rus Cebeli Tarık'ı haline getirin" diye ısrar ediyordu. Çar Nikola da bir an için, Boğazların "ebediyen" Rus kontroluna girmesi fikrine ilgi duydu. Ama en yakın danışmanlarının ilgisi daha çok Uzak Doğu'ya dönüktü. Ona Yakın Doğu işini şimdilik dondurmasını tavsiye ettiler. Bu olup bitenler Londra'yı çok ilgilendirmekle birlikte politika değişikliğine yol açmıyordu. Odesa'dan gelen istihbarat raporları Dışişleri'ne Rus planları ve askeri hareketleri konusunda sağlam ve zengin bilgiler veriyordu. Ancak eylül ayında

Balmoral’da Nikola ve Doğu Meselesi’ni konuşmuş olan Lord Salisbury, Rusların bir eyleme geçmesi ihtimalini pek mümkün görmüyordu ve bunda haklıydı. Nelidov’un kış boyunca sergilediği heyecanlı faaliyetler, Sultan’ı reformları yapmaya zorlayan güç birliğinin zayıflamasına yol açabilecek şeylerdi. Konstantinopl’daki sefirler, birbirlerine karşı derin bir güvensizlik duymalarına rağmen, İngiliz inisiyatifine uyarak 1896 Aralık sonunda altı hafta süren görüşmelere başladılar. Şubat ortasında, Abdülhamit’e sunacakları kapsamlı bir reform programı hazırlamışlardı. Ama Sultan’ın da, haklı olarak yeni bir “yabancı müdahalesi” şeklinde gördüğü bu zorlamaya boyun eğmesi için hiçbir neden yoktu. (19)

Ayrıca artık kendisine zorla yaptırılmış reformların başarısız olduğunu da ilan edebilirdi. Giritliler ağustosta önerilen anlaşmayı kabul etmişlerdi ama kış aylarında adadaki Hristiyanlarla Müslümanlar arasında hala çatışmalar oluyordu. 1897 Şubatı başında, Hanya’daki Rum konsolos, Atina’ya bir telgraf çekerek, Ortodoks ailelerin öldürülmesinin an meselesi olduğunda direndi. Ama bu iddia hiç gerçekleşmedi. Dağlık yörelerde Giritli asilerden oluşan bir komite, adanın Helen Krallığına katıldığını ilan ettiler. 11 Şubat’ta torpido botlarından kurulu küçük bir filo, Yunan Kralı’nın ikinci oğlu Prens George’un komutasında Salamis’ten adayı devralmak üzere hareket etti. Hızlı diplomatik faaliyetler ve Çar’ın güçlü baskıları, Yunan Kralı’nın filoyu iki gün sonra geri çağırmasını sağladı. Ama Etnike Hetairia’yı durdurmaya kralın emirleri de yetmedi. 1500 silahlı gönüllü Pire’den gemilere binerek Girit’e doğru yola çıktı. Niyetleri Garibaldi’nin Sicilya’daki ‘Bin Kırmızı Gömleklî’sinin başarısına benzer bir zaferi sağlamaktı. Sicilya’da 1860’da milliyetçiler hareketi geçerek İtalya’nın hızla birleşmesini sağlamışlardı. Daha kuzeyde de silahlı çeteler sınırı aşarak Tesalya’ya tahrik saldırılarında bulunuyorlardı.

Yunan Kral ve Kraliçesine Batı Avrupa'daki ve Rusya'daki akrabalarından gelen acil çağrılar ve öneriler işe yaramadı ve savaşa doğru sürüklenişi durduramadı. İngiltere'den ilkbaharda Atina'ya gelen Helen dostu liberaller de tedbirli davranmayı önerdiler. Çünkü Sultan'ın yedekleri de çağırarak bir milyon kişilik bir orduyu savaş alanlarına sürebileceği düşünülüyordu. Bütün bu çabalar da boşa çıktı. Yunan Kralı, Osmanlı yönetimindeki Hristiyanların haklarının savunucusu olarak tanınan Canon MacColl'a; eğer savaş olur ve Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Rumlar Türklere karşı baş kaldırır, diğer milletlerin de Rumların örneğini izleyeceğini söyledi. Sultan Abdülhamit çetelerin hareketlerinden bezerek nisan ayında Yunanistan'a savaş ilan etti. İmparatorluğun dokusunu sarsacak bir ayaklanma dalgası da oluşmadı. (20)

General von der Goltz'un hazırladığı seferberlik planları çok etkili oldu. Ellasona'da üslenen çok sayıda Türk, Yunan ordusunun Maluna geçidine yaptığı ilk saldırıyı durdurdu. Çok geçmeden Osmanlı ordusu Larissa'daki Yunan karargahına doğru ilerlemeye başlamıştı. Yıllar sonra Prens Nikolas, 23 Nisan'da, savaşın dördüncü gününde bir topçu bataryasının komutanı olarak ateşler içinde kalışını hatırlarken şu satırları yazmıştır: "Birkaç dakika içinde ordu, düzenli ve disiplinli bir birlik olmaktan çıkmış, düzensiz bir kaçaklar güruhu haline gelmiş ve ovanın her yanından 65 kilometre kadar uzakta bulunan Larissa'ya doğru kaçmaya başlamıştı." (21) Yunanlılar sonradan kendilerini toplayarak Termofil'den biraz kuzeyde işgali durdurmayı başardılar. Bu sırada General Smolenski de Valestino'daki bir savunma savaşıyla Osmanlı ilerlemesini kontrol altına aldı. Ama otuz günlük çarpışmaların sonunda Yunan Kralı I. George, Osmanlı komutanlarının Rusların arabuluculuğuyla yolladığı bir ateşkes önerisini istemeyerek kabul etmek zorunda kaldı. Bu öneriye göre tüm Yunan savaşçılar Girit'i boşaltacak,

adada düzeni Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya ve Rusya'nın donanmalarından oluşan uluslararası bir güç sağlayacaktı. Farsala ovasında ve Epirüs'teki esas savaş alanlarında huzursuz bir ateşkes yürürlüğe girdiği sırada sefirler de bir barış anlaşmasını hazırlamaya koyulmuşlardı.

Osmanlı zaferi Sultan'ın saygınlığını artırmış, Bab-ı Ali'nin beklentilerini yükseltmişti. Ama Londra'da Lord Salisbury, Hristiyan kentlerin Osmanlı yönetimine geri verilmemesinde pek kararlıydı. Çar'ın da en büyük Ortodoks hükümdarı olarak bu inancı paylaştığı kanısındaydı. Dört ay kadar önce Salisbury, Avusturya-Macaristan sefiyle konuşurken, birleşik bir donanmanın Boğaz'da bir gösteri yapması fikrini ortaya atmış ama Viyana böyle bir şeyi reddetmişti. Şimdi Salisbury, İngiltere'nin Boğazlardaki geleneksel rakibine, Bab-ı Ali'yi sıkıştırmak için böyle bir ortak gösteriyi önerebilirdi. Tam barış görüşmeleri başlarken St. Petersburg'daki İngiliz sefiri Sir Nicholas O'Connor'a bir telgraf çekildi. Telgrafta Abdülhamit'in zaferi kazanmış olmasına rağmen Avrupa'nın birlikte önerdiği bir barışı kabul etmek zorunda olduğu yolunda Lord Salisbury'nin inancı bildiriliyordu:

Eğer Sultan Tesalya'yı geri almakta direnirse, Büyük Güçler durumu ciddi biçimde düşünmek zorunda kalacaklardır... Onu kara harekatıyla ikna edebilmek, çok zor ve büyük bir savaşı göze almadıkça mümkün değildir. Deniz harekatıyla ikna etme konusunda ise çok kolay yollar vardır... İngiltere'yle Rusya'nın, katılmak isteyecek diğer güçlerle birlikte, belirli sayıda gemiyi Yıldız önünde demirlemek üzere göndermenin mümkün olup olmadığını birlikte araştırmaları zamanı gelmiştir. (22)

Böyle bir deniz gösterisine girişilmedi. Çünkü Ruslar haklı olarak, Abdülhamit'in Yunanlılara yumuşak davranacağına ve baskıya gerek kalmayacağına inanıyorlardı. Salisbury'nin planı, tarihsel bakımdan, muhtemel sonuç-

ları düşünölebilecek ilginç bir öneri olarak kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nu, Rusların Akdeniz'e çıkmaması için bir tampon olarak kullanma politikasından vazgeçtiği de böylelikle belli oldu. Bundan böyle Osmanlıların artık kendi ayakları üzerinde durmaları gerekecek, ordularını ve Halife'liklerini kullanarak hanedanın Asya amaçlarına yönelmeleri ya da Avrupa güçleri arasında kendilerine bir başka doğal müttefik bulmaları şart olacaktı. Alman silahlarının Otuz Gün Savaşı'ndaki başarısı, Abdülhamit'in dış destek konusunda hangi yöne döneceğini zaten belli ediyordu.

Ama daha önce, Balkanlarda barış sağlandı. Yunanistan iflasa yakın bir durumda olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'na bir savaş tazminatı ödemek zorundaydı. Ayrıca Müslümanların Anadolu'ya serbestçe iltica etmelerine izin verecekti. Milli sınırların fazla değişmesi söz konusu değildi. Yunanlılar Tesalya'da kalıyor, ama Ossa dağıyla Pindüs etekleri arasında kalan sınır parçası "millileştirilirken" yirmi kadar köy geri veriliyordu. Girit'te gerçek bir özerklik sağlanmıştı. Ada Osmanlı egemenliğinde kalmakla birlikte, Sultan'ın oraya, Atina'ya danıştıktan sonra, Hristiyan bir vali ataması kararlaştırılmıştı. 1898 Eylülü'nde son Osmanlı birlikleri adadan çekilmeden hemen önce Hanya yakınlarında bir çatışma oldu. Askerler birçok Hristiyan Rumu ve 8 İngiliz denizcisini öldürdüler. İki ay sonra Yunan Prensi George, Girit Yüksek Komiseri olarak atandı. Babasının özel temsilcisi olarak orada sekiz yıl hizmet gördü. Rus, İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri belli başlı kentleri işgal ettiler. Bu da sorunlu bölgelerde uluslararası denetimin ilk ve yararlı örneklerinden birini oluşturdu. (23)

Dışardan bakıldığında, Otuz Gün Savaşı'nda Yunanlıların yenilmesiyle Makedonya üzerindeki Osmanlı hakimiyeti güçlenmiş gibi görünüyordu. Osmanlılara kızgınlık sürse bile, Etnike Hetairia tahrikleri sinmiş durumdaydı.

Makedonya'nın bazı kesimleri üzerinde hak iddia etmek için Osmanlı ordusunun yenilmesini bekleyen diğer Balkan devletleri de seslerini kestiler. Vilayette iki üç yıl boyunca nisbi bir sükunet egemen oldu. Ama Makedonya yine de potansiyel tehlikeler taşıyan sorunlu bir bölgeydi. Girit'ten de, Ermenistan'dan da daha tehlikeli olabiliyordu. Çünkü burada çeşitli milletlerin bir arada bulunması; komşu hükümetlerin müdahalesini mıknaş gibi çekebiliyordu. Belki vilayetin halkı arasında en okur yazar, en etkili Hristiyan azınlık Yunanlılardı ama gerek onlar gerekse aslen Türk olanlar, güney İslavların yanında pek azınlıkta kalıyordu. Ayrıca güney İslavlar Bulgaristan ve Sırbistan'dan gelen propagandaya karşı duyarlıydılar. Öte yandan da Selanik'in içinde yaşayan bir Yahudi kalabalığı söz konusuydu. Ayrıca bazı bölgelerde Kutzo-Vlak azınlığı vardı. Bunlar dağınık durumda yaşıyor ve Bükreş'teki soydaşları arada sırada onları hatırlayıveriyordu. İngiliz konsolosluk raporları, Bulgarların 1893'den beri faal olarak gizli terörist örgütü IMRO'dan (Internal Macedonian Revolutionary Organization) gelen tehdide dikkat çekiyordu. Ama Sultan, IMRO'nun Sofya'dan yönetilen Bulgar-milliyetçi "Süpermist" (EMRO) örgütüyle olan rekabetinden yararlanmayı başarıyordu. Abdülhamit egemenliğinin en sıcak şampiyonları, Müslüman Arnavutlardı. Arnavutlar yabancı müdahalelerine ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerine son derece kızıyorlardı. 1899 başlarında Karadağ'daki İpek'de çeşitli klanların başları bir toplantı yaparak bir Arnavut Birliği kurmaya, Sultan'ın toprakların korumaya ve Halife'nin kafirlere karşı otoritesini savunmaya karar vermişlerdi.

Abdülhamit inisiyatifi ele alarak bir Rumeli Vilayeti Reform Komisyonu kurdu. Selanik, Kosova ve Manastır'ı Vilayet-i Selase (Üç Vilayet) adıyla birleştirdi. Ancak Makedonya Osmanlı yönetiminde kalacaksa, herhalde kağıt üzerindeki idari reformlardan çok daha fazlası gere-

kecekti. (24) En başta, toprak sahipliğinde değişiklikler gerekiyordu. Ayrıca, Selanik’le Seres birbirine çok yakındı. Bu yörelerde Rum Hristiyanların çok büyük toprakları vardı. İslav köylüleri de derebeyi gibi davranan Müslüman efendilerinin tüm kaprislerine ve tarım yöntemlerine uymak zorundaydılar.

Konstantinopl’daki İngiliz sefiri çok geçmeden Otuz Gün Savaşı’nın Abdülhamit dönemi için ne büyük bir önem taşıdığını farkettiler. 1897 Haziranı’nın başlarında Currie, Salisbury’ye şöyle yazıyordu:

Türkler arasında bir reform hareketi yaygınlaşmış ve Sultan’ın güçlü baskı tedbirlerini üzerine çekmişti. Sarayın keyfi yönetiminden duyulan hoşnutsuzluk giderek artmaya başlamıştı. Sefirler Sultan’a reformlar konusunda baskı yapmak için hükümetlerinden talimat bekliyorlardı. Oysa Yunan savaşı şimdi durumu tümüyle değiştirdi. Acil seferberlik ve iyi düzenleme, ortaya bir tepki çıkardı. Tesalya’daki zaferler Sultan’ın ve Müslüman tebasının saygınlığını yeniden artırdı ve aralarındaki uzaklaşmayı da gidermiş oldu. (25)

Bunların hepsi doğrudur. Yabancı askeri uzmanlar savaşın yeterince uzamamış olduğunu ve bu nedenle ordu komutanlarının karşısına başarılı bir direniş çıkması halinde hazır planları değiştirme yeteneğine sahip olup olmadıklarının anlaşılamadığını söylüyorlardı. Ancak bu durum gerçeği değiştirmiyordu. Bu savaş Avrupalı devlet başkanlarına, Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmesinin, on ay önce başkentteki olayların peşinden yabancı müdahalesi geleceğine inanıldığı günlerde, sanıldığı kadar yakın olmadığını göstermişti.

Otuz Gün Savaşı’nın garip bir sonucu daha olmuştu. 1897 Şubatı’nda Yunan gönüllüleri Selamis’den ve Pire’den, Giritli asilere yardım amacıyla yola koyulurlarken,

Konstantinopl'daki sefirler de, Sultan'ın Ermeni tebaasını baskı ve katliamdan korumanın yollarını tartıştıkları konferanslarda bulunuyorlardı. Savaş bunalımı bu toplantılara hemen son verdi. O güne kadar diğer ülkelerde çok derin duygular uyandırmış olan Ermeni Meselesi de cevapsız kaldı. Altı vilayetteki öldürme olayları, Ermeni grupların birbirine düşmesi sırasında gündemden çıkıverdi. 1909'da Adana yöresinden yeni katliam haberleri gelinceye kadar tedirgin bir ateşkes sürekliliğini korumuştur. O zamana dek Ermenilerden bazıları (özellikle Maliye Bakanlığında) idari görevlerde yükselmiş durumdaydılar. Başkentte ve diğer büyük kentlerde yaşayan daha zengin Ermenilerin pek çoğu, sağ kaldıkları için kendilerini şanslı sayıyordu. Kimisi de başka ülkelere göçme şansına sahip olabiliyordu. Bunlar servetlerini İngiltere'ye, Amerika'ya, Mısır'a ve Fransa'ya taşıdılar. Bu sırada hala Sultan'ın topraklarında yaşamayı sürdüren soydaşları da bir kere daha Batı'nın unuttuğu bir tarihi halk durumuna düştüler.

Yarı unutulmuş ama aynı zamanda yarı hatırlanır durumdaydılar. Ermeni bunalımı sönerken, bir halkın imajı dünya kamuoyunda inatçı bir önyargıya dönüştü. 1896'nın Ocak ayında Punch dergisinin karikatüristi Lindsay Sandemann bir şeytan resmi çizmiş, altına da "Kötü Türk" diye yazmıştı. Karikatürde karanlık bir Sultan görülüyordu. Harap bir ölüm evinin dışında duruyor, kınından çıkardığı palasının kenarını sıvazlıyor ve karşısındaki ıssız patikaya bakarak şöyle diyordu: "Ha, ha! Kimseler yok. Yine işe koyulabilirim." Daha sonraki yıllarda Osmanlı yönetimi ne zaman bir zorlukla karşılaşa, "Kötü Türk" karikatürü yeniden gazete sayfalarına yansıyor. Saltanat, Ermeni katliamlarının gölgesini bir türlü üzerinden atamamıştı. (26)

Bölüm-13

Eski Halklar ve Jön Türkler

Yabancı başkentlerdeki kendisine yönelik büyük nefrete rağmen II. Abdülhamit hala Avrupa hükümdarları arasında en çok sesi çıkan Kayzer II. William'ın desteğine güvenebilecek durumdaydı. 1896 Ağustos'unda Kayzer II. William, Sultan'ın tahttan indirilmesi gerektiğini düşünmüştü. Ama çok geçmeden tutumunu değiştirerek ona destek vermeye yöneldi ve eğitilmiş Alman birliklerinin Yunanlılara karşı savaşta başarılı olmasından memnun kaldı. İki yıl geçmeden, William, Osmanlı İmparatorluğu'na ikinci bir ziyaret planlıyor ve bu "Doğu Gezisi"nin, imparatorluk yatıyla yapılanlardan daha büyük bir olay olmasını istiyordu (1). Hohenstaufen imparatoru II. Frederick'in Altıncı Haçlı Seferi'nde Kudüs'ü almasından beri hiçbir Hristiyan yönetici bu kutsal kente girmemişti. Şimdi aradan 650 yıl geçtikten sonra, bir Hohenzollern imparatoru barışın ve Hristiyan iyi niyetinin temsilcisi olarak Kudüs'e ve Şam'a gidecekti. Sıradan bir hacı gibi, kendisini Halife Sultan'ın iyi niyetli

korumasına teslim edecekti. Ama daha önce başkente uğrayarak Abdülhamit'e bir nezaket ziyareti yapmak gerektiğini düşünüyordu.

18 Ekim 1898'de Hohenzollern adlı buharlı yat, serin sonbahar güneşi altında pırl pırl beyazlığıyla gelip Dolmabahçe açıklarına demirledi. Hohenzollern, Kayzer'e bu ikinci resmi ziyaretini, ev sahibinin binlerce tebaasının seyrettiği bir deniz gösterisiyle başlatma olanağını vermişti. 1889'da daha eski bir Hohenzollern, Alman imparatoruyla eşini Konstantinopl'a ilk kez getirdiğinde, Almanya henüz Türkiye'de bir etki oluşturma aşamasındaydı. O zaman Sultan'ın konukları, Osmanlı konukseverliğini büyük bir coşkuyla karşılamışlardı. Hatta kraliçe bir keresinde "Tıpkı Binbir Gece Masalları gibi" demişti. Şimdi Almanya için ganimet Boğaziçi'nden çok Anadolu'da yatıyordu. Tabii Konya'dan başlayarak doğuya, Mezopotamya'ya ve Basra körfezine bağlanacak son demiryolu hattı için onay Sultan'dan çıkacaktı. Musul dolaylarındaki zengin petrol yataklarına dair ilk raporlar, İngiliz ve Hollanda şirketlerini çok heyecanlandırdığına göre, Almanların Berlin-Bağdat demiryolu projesinin son bağlantısı için de onay alarak işi tamamlaması şart görünüyordu. Avrupa hükümetleri, Anadolu'dan geçecek böyle bir demiryolunun stratejik önemini anlamışlardı. Konstantinopl ile Bağdat arasındaki yolculuk süresi yirmi üç günden kırk sekiz saate inecekti. Petrol söylentileri, projeye olan ilgiyi yeniden coşturmuştu. Çünkü demiryolu konusunda verilen ödünün, hattın iki yanındaki birkaç kilometrelik şeritlerde petrol ve maden için tekel haklarını da getireceği düşünülüyordu. Halle'deki işbilir matbaacıların bastığı "Küçük Asya'nın Ticari Kaynakları Haritası", daha Hohenzollern Ege denizindeyken Almanya'da satışa çıkmış ve şaşırtıcı bir hızla da satılmıştı (2).

II. William, Beyoğlu'ndaki sefaretinin önemini daha 1897'de farketmiş ve Bismarckların yedi yıl önce düşme-

sinden beri Dışişleri Bakanlığı yapan Baron Marschall von Bieberstein'i oraya sefir olarak atamıştı. Şimdi de Marschall'ın yerine geçen yeni dışişleri bakanı geleceğin şansölyesi Kont von Bülow'u yanında getirmişti. Bülow'la Marschall birlikte Sultan'ın bakanlarını ve yakınlarını ziyaret ettiler ve Almanya'nın Anadolu'daki ticari gücünü sağlamlaştırmaya çalıştılar. Güçlü tezlerini bol bahşişle destekliyorlardı. Özellikle Ahmet İzzet bu işten hayli karlı çıkmıştı.

Abdülhamit böyle şeylere önem vermeyecek kadar zeki, gururlu ve kuşkucuydu. Onun da Alman diplomatik desteğine, finansmanına ve teknik becerilerine ihtiyacı vardı, ama acelesi yoktu. İmparatorluğunu Hohenzollernlere bağımlı kılmak niyetinde değildi. Önemsiz şeylerde oldukça hasis bir insan olmakla birlikte eğer imparatorlar hediye vermeye kalkarsa, o da cömert davranacaktı. Bu kararlılıkla konuğunu etkilemek için hiçbir masraftan kaçınmadı, Bir Fransız diplomatının yıl sonunda yaptığı gerçekçi bir tahmine göre, Kayzer'in ziyareti Osmanlı hazinesine otuz milyon frank civarında bir paraya patlamıştı. Bunun altı milyonu armağanlara harcanmıştı (3). Ancak Alman konuklar Osmanlı ülkesinde kaldığı sürece hiçbir anlaşma imzalanmadı. Sultan'la Kayzer sembolik bir jest olarak birlikte Boğazın bir yakasından öte yakasına, Anadolu'ya geçtiler ve Haydarpaşa'daki görkemli garın resmi açılışını yaptılar. Bu arada Abdülhamit, Anadolu Demiryollarının garın çevresindeki liman tesislerini Alman yöneticilerine kiralamaya hazır olduğunu belirtti. Kasım 1899'da Sultan Almanya'ya bir ödün daha vermeye istekli olduğunu açıkladı. Buna ilişkin resmi belgenin imzalanıp mühürlenmesi üç buçuk yıl gecikti. 1903 Mart'ının ilk haftasında, Alman kontrolündeki bir şirkete Bağdat demiryolunun Konya-Basra arasındaki 2400 kilometrelik bölümünü tamamlama yetkisi verildi. Bu şirket, önceden tahmin edildiği gibi, rayların iki yanında yirmişer kilomet-

re enindeki alanların petrol haklarını da aldı (4).

Kayzer, “Doğu Gezisi”nin, Almanya’nın Osmanlı İmparatorluğu’yla olan ticaret ve yatırım ilişkilerine büyük yararlar sağladığına inanıyordu. Böyle düşünmekte belki de haklıydı. Bağdat Demiryolu Projesi, Berlin’de bir ticari girişim olmaktan çıkarak milli gurur meselesi haline gelmişti. Oysa alınan ödünlerden hiçbir zaman tam anlamıyla yararlanılamadı. Mühendislik sorunları, Rus, Fransız ve İngilizlerin çıkardığı siyasal sorunlarla birleşince, rayların Toros ve Amanos dağlarına döşenmesi gecikti. 1917 Ekim’inde William, Osmanlı başkentine son ziyaretini yapmaya geldiğinde, bu kat hala tamamlanmamıştı.

Daha sonraki duyguları ne olursa olsun, Kayzer 1898’de Osmanlı ülkesine gerçekte Almanya’nın ticari temsilcisi olarak gittiğinin ima edilmesine oldukça kızıyordu. Kendisini Konstantinopl’a gitmeye siyasal gereklerin yönelttiğini kabul ediyordu. Gerçek niyetinin ise dış kaynaklardan para alan teröristlerin propagandası yüzünden otoritesi sarsılan Sultan’a yardım etmek ve Osmanlı topraklarında etkin yönetime hız katmak olduğunu söylüyordu. Otuz yılı aşkın bir süre sonra Hollanda’da sürgündeyken, Harold Nicolson’un Lord Carnock kitabının sayfa kenarına Abdülhamit’i savunan birkaç cümle yazmış ve Osmanlı Bankası basıldığında Sultan’ın Ermenilere neden o kadar sert davrandığını açıklamaya çalışmıştı (5). “Polisin yakaladığı Ermenilerden alıp el koyduğu bombaları gözlerimle gördüm” diyordu. “Ellerinde gıcır gıcır, yepyeni İngiliz altın paraları vardı.” Buradan hareketle bir tez ileri sürüyor, başkentteki Ermenilere ayaklanma emrini Londra’da sürgünde olan soydaşlarının verdiğini ve bundan güdülen amacın da karışıklık çıkararak İngiltere’nin askeri müdahalede bulunmasına zemin hazırlamak olduğunu ileri sürüyordu. Açıklamasına devam eden Kayzer, “Ama kırmızı ceketliler gelmedi ve onları bekleyen Ermeniler de öldürüldü” diyordu. “Böylece İngiltere,

kendi kışkırttığı Ermenilere ihanet etmiştir.” Beyoğlu’nda ona gösterilen şeyler, Batı dünyasının “Lanetli Abdül”ü kınamakla iki yüzlülük ettiği kanısına varmasını sağlamıştı. Buna karşılık Almanya’nın hükümdarı Osmanlılara dostluk elini uzatacaktı. Yalnız Abdülhamit’e değil, dinleri ve milliyetleri ne olursa olsun bütün sadık Osmanlılara.

Kayzer kutsal topraklara yaptığı hac yolculuğu sırasında sık sık bu koruyucu dostluk konusuna döndü. Planlanan programa göre Hohenzollern güneye inerek Hafya’ya gidecek, oradan Thomas Cook ve oğlu tarafından düzenlenmiş bir turla Filistin, Suriye ve Lübnan’a geçecekti. Eğer yatını Hayfa yerine Yafa’ya yanaştırırsa, Kayzer’in Kudüs’e trenle gitmesi de mümkündü. Çünkü 1892’de bu kıyıdaki demiryolu hizmete açılmıştı. Sonradan Kont Büllow, “Hayfa’dan Kudüs’e olan yolculuk atlarla ve arabalarla yapıldı ve bu hepimizin hoşuna gitti,” diye açıklamıştır. “Demiryolu bu sahneye pek uymuyordu.” (6) Büllow bunları belirtirken Yafa-Kudüs hattının, bir Fransız firması tarafından bitirilip hizmete açıldığını söylemiyordu.

Cook şirketinin düzenlediği bu şatafatlı imparatorluk turunun amacı, imparatorun Reformasyon Gününde (31 Ekim) Kudüs’te açılacak yeni bir Lutheran kilisesinin, Erlöserkirche’nin açılış töreninde bizzat bulunmasını sağlamaktı. Ama bu arada Almanya’nın Katolikleri de unutulmuyordu. William, yakın dostu Sultan’dan, Meryem Ana’nın geleneksel mekanı olan Dormition’un bulunduğu alanı almayı başarmıştı ve burasını Katolik “Kutsal Topraklar Alman Derneği”ne armağan etmişti. Kayzer’in en büyük arzusu, kendisini dünyanın baş yöneticileri arasında göstererek Sultan’ın halkını etkilemektir. Siyah bir atın üzerinde, beyaz tören giysileriyle ve başındaki miğfere altın bir atın üzerinde, beyaz tören giysileriyle ve başındaki miğfere altın bir kartal iştirilmiş olarak Kudüs’e girerken, Alman İmparatorluğunun gücünü ve görkemini yansıtıyordu. Bu görünüşüyle Abdülhamit’in ziyaret et-

meye korktuğu sorunlu bir kenti dehşete düşürmeye çalışır gibiydi.

Tıpkı Mısır'da Bonaparte'ın başına geldiği gibi, William da İslam'ın cazibesini hissetmişti. Çar'a yazdığı bir mektupta, "Eğer buraya gelirken bir dinim olmasaydı, kesinlikle Müslüman olurdum," diye yazmıştı. (7) Ayrıca konsolosluklardan gelen raporlardan, giderek büyüyen Pan-İslamik hareketin Almanya'nın ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde yoğurulabileceğini görüyor ve bundan da çok etkileniyordu. Bunu da dikkate alarak, Kudüs'e girdiği hafta içinde Şam'a giderek Selahattin Eyyubi'nin mezarına çelenk koydu. Ulema onu iltifatlarla karşıladı ve o da onlara Alman İmparatorunun, "Haşmetmeap Sultan'a ve onu Halifeleri sayan üç yüz milyon Müslüman'a, Alman İmparatorunun ebediyen dost olacağı" vaadinde bulundu. Kayzer böyle bir güvenceyi rahatça verebildi. Çünkü diğer imparatorluklardan farklı olarak kendi sömürgelerinde pek az Müslüman nüfusu bulunduğunu biliyordu.(8)

Almanlar, imparatorlarının bu "eski halklar" diyarına yaptığı geziden kültürel ve maddi yararlar elde ettiler. (İmparator bu insanlara böyle bir ismi uygun görmüştü.) Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı ithalat, 1897'de tüm ithalatının yüzde 6'sıyken 1910'da yüzde 21'e yükseldi. Aradaki fark İngiltere'yle Fransa'nın kaybı olmuştu. Berlin'le Bab-ı Ali arasındaki ilişkiler başlangıçtaki (özellikle 1908-1909'da) kuşku dolu aylardan ve gerilimlerden sonra hep iyi durumda sürdü. Dini gruplarla eğitimciler Alman dilini ve fikirlerini Küçük Asya'da ve Kutsal Topraklarda yaydılar. Jerusalems-Verein adlı bir Protestan örgütünün, Judaea topraklarında sekiz okulu vardı. Katolik Palastinaverein daha geniş bir bölgede faaliyet gösteriyordu. Deutsche Orient-Mission ise daha önce Amerikalıların hizmet götürdüğü ve Ermenilerin nisbeten yoğun olduğu iller üzerinde uğraşıyordu. Ancak Almanların Türkiye'deki üç büyük etkinliği, silah tacirleri, bankacılar

ve demiryolu mühendisleriyle ilgiliydi. On altı yıllık bir dönemde Alman sanayii, Anadolu demiryollarına ve onun Bağdat bölümüne 200 lokomotif 3500 civarında yolcu ve yük vagonu sattı. Ayrıca tüm raylar da Almanya'dan geldi. Heinrich Meissner adlı bir Sakson mühendise Hicaz demiryolunun inşası işi verilmişti. Bu bölüm 1900 ile 1908 arasında, Şam'dan başlayarak Medine'ye doğru döşendi. Almanya'ya yeniden 100 lokomotif ve 100 vagon için sipariş verildi. Bunlar özel olarak bu dekovil "hac" hattına göre yapılacaktı.(9) Boğazın Anadolu yakasındaki Haydarpaşa garının önündeki rıhtım da ayrı bir Alman yatırımıydı. Oysa Avrupa yakasındaki liman tesisleriyle, İzmir, Selanik ve Beyrut tesisleri, hala Fransızların kontrolü altındaydı ve bunlar imparatorluğun en karlı limanlarıydı.

Kayzer II.William'ın Filistin'i oluşturan üç coğrafi bölgeyi ziyaret ettiği sıralarda, Araplar bölgedeki Yahudi nüfusunun on katı yoğunlukta idi. Ama Kudüs, Kitab-ı Mukaddes'in bu en eski halkları kadar, Hristiyanlar ve Müslümanlar için de kutsaldı. Kayzer, Yahudi sorununun Avrupa'da ve Doğu Akdeniz'de yarattığı duyguların farkındaydı. Konstantinopl'a gelişinin ertesi günü, on iki ay önce Basle'da yapılan Dünya Kongresinde Siyonizmi resmen kurmuş olan Theodor Herzl başkanlığındaki, Osmanlı olmayan beş Yahudi'den kurulu bir heyeti kabul etmişti. Filistin'deki Siyonist yerleşimlerine Alman koruması sunma fikri Kayzer'in ilgisini çekiyordu. Çünkü kendi tebasının onda biri Yahudiydi ve bunların çoğu varlıklı, iş hayatında etkin insanlardı. Herzl'ye, "Çok yakından izlediğim hareketiniz, sağlam ve sağlıklı bir fikir üzerine temellendirilmiş," dedi. Ancak, dokuz gün sonra Herzl, Kayzer'le bu sefer Kudüs'ün hemen dışında bir daha görüşmek istediğinde, William'ı o kadar sıcak bulmadı. İmparatorluk grubuyla yolculuk eden Abdülhamit temsilcileri, konuğa, Herzl'in önerdiği "Filistin'de meşru biçimde

güvence altına alınmış bir Yahudi yerleşimi” konusunun Sultan’ı çok telaşlandırdığını söylemişlerdi. Herzl ile arkadaşlarının Kudüs’te bulunması bile bir yüz karasıydı. 1901’de Abdülhamit, Herzl’i Yıldız Sarayı’nda kabul ettiğinde, Siyonizme düşmanlığını açıkça belli etmekten geri durmamıştı.(10)

Yahudilerin bu umutları Osmanlılar için hiçbir zaman müzmin bir sorun haline gelmedi. Yeni yüzyıl girdiğinde, Yahudiler, Sultan’ın dörtte üçü Müslüman olan yaklaşık yirmi milyonluk tebaası içinde 230 000 kişilik bir nüfusa sahiptirler. Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu içindeki durumu, Rusya’da ya da Doğu Avrupa’nın diğer bazı ülkelerinde olandan çok daha iyiydi. 1868’den itibaren en azından iki Yahudi, Tanzimat Konseyinin daimi üyesi olmuş ve tüm imparatorlukta geçerli olacak yasaların oluşturulmasına katkıda bulunmuştu. Yahudiler uzun zamandan beri, Ortodoks Rumlarla Ermenilerin sahip olduğu haklara da sahipti. Yahudilerin en yoğun olarak başkentten çok uzakta, Selanik ile Filistin’in kuzeyinde ve Kudüs’te yaşamasına rağmen Konstantinopl baş hahamı, Osmanlı sosyal yapısı içinde iki Hristiyan Patrikle aynı düzeyde sayılıyordu. Rusların Çar III. Alexander zamanındaki soykırımları, çoğu Avrupa ülkeleri gibi Osmanlı yönetimi için de üstesinden gelinmesi gereken zorluklar yaratıyordu. Çünkü baskı altındaki insanlar büyük kitleler halinde Rusya dışına göç ediyordu. Filistin’deki Yahudi nüfusu 1880’de ancak 24 000 iken (Londra’da yaşayan Yahudilerin yarısı) 1903’te 49 000’e, Birinci Dünya Savaşı’nın patlaması sıralarında ise 90 000’e ulaşmıştı. Bu dönemlerde bölgede yarım milyon kadar Arap bulunduğu tahmin ediliyordu. 1882’de büyük çapta göçler başladıktan hemen sonra, Osmanlı yetkilileri, Rusya’dan ve Doğu Avrupa’dan gelen Yahudilerin Laskiye, Beyrut, Hayfa ve Yafa limanlarına çıkmaması için tedbir aldılar. Altı yıl sonra, 1516’dan beri Osmanlı yönetiminde bulunan Ku-

düs, Mutasarrıflık denilen bir özel idarenin merkezi haline getirildi. Mutasarrıflık'ın alanı Ölü Deniz'den Yafa ve Gazza'ya kadar uzanıyor ve bu bölge Bab-ı Ali tarafından doğrudan yönetiliyordu.(11)

Filistin sahilindeki göçlerin kontrolü, Osmanlılar için hem siyasal, hem de ekonomik bakımdan gerekiyordu ve bu bölgedeki konsoloslar da bu kontrolü sağduyulu bir hareket olarak görüyorlardı. Kudüs kentinin çok uluslu özelliklerine rağmen Filistin, doğu Akdeniz'deki diğer Arap topraklarından farklı olarak yüzyılın girişi sıralarında genellikle homojen bir bölgeydi. İnsanlarının çoğu Sünni Müslümandı. Osmanlılara genellikle sadıktılar. Sultan Abdülhamit de onların başkentte temsil edilmesine özel bir anlayışla bakıyordu. Bazı iyi eğitim görmüş Arapları Yıldız'da güven gerektiren mevkilere getirmişti. Kutsal Topraklarda Araplar da Yahudiler gibi çok eski bir halktı. Bin yıldan beri orada yaşayan insanların soyundan geldiklerini iddia edebilecek durumdaydılar. Hatta belki Kitab-ı Mukaddes'teki Canaanilerin (Eskiden Batı Filistin'de yaşayan bir kavim) soyundan geliyor da olabilirlerdi. Osmanlı valileri, Rusya'dan gelen binlerce yoksul Yahudi'nin; bu duyarlı bölgede yoğunlaşması durumunda Arap tohumlarıyla çatışmaya yol açacağından ve oradaki Yahudi yerleşimlerinin de huzurunu kaçıracığından korkuyorlardı. Bu yerleşim yerlerinden bazıları otuz yıl önce kurulmuştu. Bu nedenle 1891'de Abdülhamit'e Kudüs'teki Arap seçkinlerinden gelen ilk dilekçede Yahudi göçünün ve Yahudilerin toprak satın almasının durdurulması istendiğinde, Sultan, Arapların bu dileğine anlayışla yaklaşmıştı. Herzl'in Yahudilere bir vatan arama kampanyasına başlamasından çok önce, Osmanlı sansürü hiçbir gazete ya da kitapta "Yahudilere Vaadedilmiş Topraklar"dan söz edilmemesini sağlamıştı. Filistin sınırlarına, hatta Hâzreti İbrahim Sözleşmesine bile atıf yaptırmamıştı. Daha 1886'da Yafa'yla Kudüs arasındaki ilk Yahu-

di tarım yerleşimlerine saldırılar başlatmış olan Arap çeteleri, yabancı ülkeler dikkatlerini başka konulara, özellikle Sultan'ın Ermeni tebasının durumuna yönelttikleri sırada faaliyetlerini arttırmışlardı. Çoğu, siyasal olmayan Herzl öncesi bir Siyonizmden yana olan bu Yahudi halkı hem aşırı tutucu hahamlarla, hem de yerel Müslümanlarla uğraşırken büyük bir dayanıklılık göstermiştir. Böylesine sebat ve azimle dayanmaları, bal ve sütle dolu olmayan bu topraklarda kendilerine bir yaşam sağlayabilmek amacıyla yabancı fonlar bulmaya çalışmaları, onların takdir edilmesi gereken iradelerine tanıklık eder. Sultan'ın Yahudileri Kutsal Topraklara sızdırmama konusundaki sert tutumuna rağmen, Alman yetkilileri arada sırada Osmanlı İmparatorluğundaki Alman-Yahudi yardım derneklerine destek veriyordu. Bu tutumlarını en azından Birinci Dünya Savaşı başlayana dek sürdürdüler. 1904'de Dünya Siyonist Teşkilatı, Ren yöresinde bir merkez kurdu. Bu merkez yedi yıl sonra Berlin'e taşındı. Ancak Almanya'da ve Orta Avrupa'da giderek güçlenen Yahudi düşmanı akımlar karşısında, bu teşkilatın Wilhelmstrasse'de alınan kararlar üzerinde pek etkinliği olmadı. Osmanlılar Herzl'e ve daha sonra teşkilatta onun yerini alanlara hiç güvenmemekle birlikte Fransız bankeri Baron Edmond de Rotschild'in Polonya ve Güney Rusya'dan gelenlerin yerleşimlerini finanse etmesine göz yumdular. Bu model yerleşimlerde yapılan çalışmalar, 1884'den itibaren tarım uzmanlarınca sürekli denetlendi. Uzmanların çoğu Fransa'dan geliyordu. Bunların başarıları, Osmanlı devletinin hala yoksul ve geri olan bu bölgesi için refah dolu bir gelecek umudu yaratıyordu. Baron Edmond birçok gelişmeyi şahsen başlattı. Örneğin bağların planlanması, greyfurt ekimine başlanması gibi. 1900'de de bir Yahudi Kolonizasyon Derneği kurdu ve otuz dört yıl sonraki ölümüne dek bu derneğin başkanı olarak kaldı. Osmanlı yetkilileri, Paris'ten gelecek kredilerin sıkışmasını istemediklerin-

den, Kolonizasyon Derneği'nin faaliyetlerine karşı pek sıkı önlemler almadılar. (12)

Ama bütün bu Yahudi inisiyatifleri, Abdülhamit'in görünüşteki İslam birliğini güçlendirerek Arap topraklarını imparatorluğunun Türk çekirdeğiyle daha yakın bir kimliğe büründürme tasarılarına ters düşüyordu. Ayrıca, Osmanlı yönetiminin alanı küçüldükçe, bir mülteci sorunu ortaya çıkmıştı. Balkanlardan, Rusya'dan ve Fransızların egemenliğine geçen Mağrip ülkelerinden kaçıp gelen Türkler, başkentte ve İzmir civarında ciddi sosyal sorunlara yol açıyorlardı. Ahmet İzzet Paşa'nın fikri olan Hicaz demiryolu projesi ideolojik bakımdan Yahudi yerleşimlerinin karşıtı sayılırdı. Bu demiryolu, inancı maddi kazançlarla bir araya getirecekti. Tüm İslam dünyasından bir milyon sterlin tutarında gönüllü bağış istendi. Böylelikle hacıların Şam'dan Medine'ye gitmesi ve sonra da Mekke'ye varması çok kolaylaşacaktı. Ancak hacıların yanı sıra askerler de kolaylıkla Arabistan'ın ortalarına ulaşabilecekti. Amman ve Ma'an kentleri, Suriye'deki kentlerle ve Beyrut'la bağlanınca, Suriye'nin güneyindeki Akabe'ye kadar kolonileştirilmesi ve Müslüman mültecilerin buraya yerleştirilmesi düşünüldü. Hicaz demiryolu ve yanı sıra giden telgraf hatları, Saltanat'a, elinden kaçırmak üzere olduğu Osmanlı kontrolünü yeniden güçlendirme fırsatı tanıdı.

Ancak Sultan yetki vermemekte direnir ve Osmanlı hükümeti de Abdülhamit'in kuşku ve tutarsızlıklarına esir olarak kalırsa, bu “planlar” ve “fırsatlar” nasıl gerçekleşecekti? Sultan'ın hızlı çalışan bir zekası vardı. Bu, tam olarak anlayamadığı fikirlerin kendisi için avantajlı hale gelmesine yarıyordu. Böylece birkaç şeyi aynı anda yapmaya çalışıyordu. Pan-İslamik propaganda, “Daha Büyük Osmanlı” duygularının güçlendirilmesi ve imparatorluk gelenğinde değersiz görülen Türk unsurunu yücelten bir entelektüel hareket olarak “Türklük”ün savunulması.

Ama koruma eylemini kaprisli biçimde yapıyordu. Hafiyelerinden gelen şaşırtıcı raporlar, daha önce hevesle sarıldığı bir şeyden caymasına yol açıyor, böylelikle Sultan'ın şampiyonluğunu yaptığı birçok şey gerçekleşmiyordu. Sir Philip Currie, Dışişleri Bakanlığına defalarca, "Sarayın keyfi yönetimine karşı yaygın bir hoşnutsuzluk" bulunduğunu söylemiş, bunun da gizli bir reform hareketinin güçlenmesine yol açtığını bildirmişti. (13) Yeni yüz yılın girişinden hemen sonra, Currie'nin yerine Beyoğlu'na sefir olarak gelen Sir Nicholas O'Connor döneminde, protestocu harekete "Jön Türkler" denilmeye başlandı.

Türk tarihçileri, haklı olarak, ilk Jön Türk hücrelerinin 1889 Mayıs'ında, İstanbullu askeri tıbbiye öğrencileri tarafından kurulduğunu, 1896'da ise yetmişten fazla Jön Türk subay ve öğrencinin komplo suçlamasıyla savaş divanına çıkarıldıktan sonra Trablusgarp'a sürüldüğünü iddia ederler. (14) Ne var ki bu hareketi geçmişe doğru izlerken karşımıza üç temel sorun çıkmaktadır: Birincisi, Osmanlı garnizonlarında gizli hücreler faaliyet gösterirken Cenevre, Paris ve Kahire'de de Jön Türk sürgünler bulunuyordu. Bunların sesi çok çıkıyordu ve yayınlara geçmeye başlamışlardı. İkincisi, yurt dışındaki geleceğin liderleri arasında rekabet ve birbirinin ayağını kaydırma çabaları görülüyordu. Üçüncüsü, taktikleri ve çoğu zaman uzun vadeli amaçları da birbirinden çok farklı olmasına rağmen tüm komplo grupları kendilerine "Jön Türkler" deme eğilimindeydiler. Jön Türklere en büyük ilhamı Tanzimat zamanındaki Yeni Osmanlılar sağlamıştı. Ama yeni protesto hareketinin daha geniş bir sosyal tabanı vardı. Bu hareketi destekleyenler, eğitim reformlarından yararlanmış kimselerdi. Özellikle İstanbul Üniversitesinin yeniden canlandırılmasında ve liselerle askeri okulların gelişmelerinde etkisi olmuştu. Ayrıca, 1859'da devlete memur yetiştirmek amacıyla açılan Mekteb-i Mülkiye de

1900'e dek yönetime her yıl yüz mezun kazandırmıştı. Yeni yüzyılın ilk on yılı içinde yüksek mevkilere gelen yirmi J n Türk'ten altısı Harbiye Mektebi, yedisi Mülkiye kökenliydi. (15)

Bu hareketin içindeki en ihtilalci grup lideri, hanedan soyundan geldiğini kesinlikle iddia edilecek durumda olan Prens Sabahattin'di. Sabahattin, II. Mahmut'un torununun çocuğu, Abdülmecit'in torunu ve Abdülhamit'in baba-bir kızıkardeşi Seniha Sultan'ın oğluydu. 1899'da babasıyla ağabeyi sürgüne yollanırken kendi isteğiyle onlara katılmıştı. 1902 şubat'ında Paris'teki J n Türk Kongresi'ne başkanlık eden oydu. Bu kongrede alınan bir kararla, "Büyük Güçler"den, Bab-ı Ali'nin, anlaşma hükümlerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun her bölgesini yararlandırmasını "insanîyet namına" sağlamaları isteniyordu. Bu karara karşı çıkan güçlü bir azınlık grup da vardı. Onlara göre, Büyük Güçlerin hareketlerini yönlendiren çıkarlar, her zaman "bizim kendi ülkemizin çıkarları"yla uyuşmamaktaydı. J n Türkler'in "Avrupa uygarlığının kendi ülkelerinde yayılmasını" istemelerine rağmen siyasal sürgünlerin yaptığı kongrelerin çoğunda rastlandığı gibi, azınlığın dediği oldu ve imparatorluğu'nun bağımsızlığının vatanseverlerce korunması yolu seçildi. Soylu Sabahattin ancak k  k bir grubun lideri olarak kaldı. Bu grubun adına da, "Osmanlı  zel Teşebbüs ve Adem-i Merkeziyet Birliği" dendi. İsmi pek kalabalık olmakla birlikte bildirmek istediği şey son derece açıktı.

J n Türk hareketinin büyümesi, Osmanlıların Avrupa'da ellerinde kalan en büyük vilayette güçlenen anarşıyla atbaşı gidiyordu. Yunanlıların Otuz Gün Savaşında yenilmesiyle Makedonya'daki terörist eylemler kısa bir süre için azalmıştı. Ancak yeni yüzyıla birlikte bu sefer Büyük Bulgaristan peşinde koşan rakip grupların yarattığı ilhamla yeni bir terorizmin dalgası başladı. En sansasyonel eylem 1901 Eylül' nde Amerikalı misyonerlerden Helen

Stone'un IMRO tarafından kaçırılarak Doyran gölü çevresindeki dağlarda rehine olarak tutulması ve sonunda ABD Hükümeti'nin 66.000 dolarlık fidyeyi vermesi üzerine Strumika'da serbest bırakılmasıydı. Bayan Stone'u kaçıran komitacılar ona çok iyi davranmışlardı. Stone Boston'a döndüğünde IMRO davasının baş savunucularından biri oldu. (16)

Bu olay kendi başına pek fazla önem taşımıyordu. Ama bir kadın misyonerin kaçırılması Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan basınında çok yer buldu. Gazeteler, "Rakip gruplarla IMRO komutanlarının köy ileri gelenlerini tehdit ederek kendilerini desteklemeye zorlamalarını Türkler engelleyemiyor," diye yazdılar. Helen Stone'un serbest bırakılmasından hemen sonra, Büyük Güçler Makedonya ve Trakya'da yeni reformlar gerektiği konusunda Bab-ı Ali ile diplomatik ilişkilere başladılar. Ancak bu diplomatlar çok geçmeden durumun acil olduğunu hatırladılar. 1903 baharında Selanik birkaç bombayla sarsıldı. Kentteki Osmanlı Bankası da havaya uçmuştu. Birkaç ay sonra, dağlardaki Bulgar komitacılar inatçı bir gerilla hareketine giriştiler. Selanik'te birçok Yunanlı patlayan bombalarla yok oldu. Selanik'in Osmanlı valisi Hasan Fehmi Paşa sıkı bir tarafsızlıkla kentte düzeni sağladı. Onun bu tarafsızlığını Yunanlılar uzun süre unutmadılar. Ama 1903'de IMRO faaliyetleri ilk sonuçlarını verdi ve Selanik ile komşu kentlerle köylerde Yunan davasını güden gruplar yeniden oluştu. Yunan Konsolosluğu yeni bir hareketin merkezi haline geldi. Bir Yunanlı tarihçi, "Katedralde nasıl konferans üstüne konferans toplandığını" hatırlamakta, çeşitli silahlı grupların hangi eylemlere girişeceğinin orada kararlaştırıldığını söylemektedir. (17)

Balkan kazanını patlatmakla tehdit edenler yalnızca Bulgarlarla Yunanlılar değildi. 1903 Haziran'ında Belgrad'da Karajorjević hanedanının yeniden başa geçirilmesinin ardından gelişen saldırgan milliyetçilik ruhu, Sırpla-

rın özellikle Üsküp ve Manastır'daki isyancı hücrelerinin dirilmesine yolaçtı. Belgrad ve Niş'de eğitilmiş küçük bir ordu olan Çetnikler, yukarı Vardar'da ve Ohri gölü yöresinde on sekiz aydır faaliyet halindeydiler. Osmanlı askerleriyle ancak kendilerine saldırıldığında savaşmakla birlikte sürekli olarak, Osmanlılar çekildikten sonra ne gibi Sırp talepleriyle ortaya çıkacaklarını planlıyorlardı. Tüm bölgede ırksal, kültürel ve dinsel harita şaşılacak bir çeşitlilik gösteriyordu. Örneğin Üsküp gibi ulema'nın hala güçlü olduğu ve üstelik Sırp Ortodoks piskoposluğunun bulunduğu bir yerde, kentin ilk tiyatrosunun açılışını iki Katolik tüccar yapmıştı. Bunlardan biri İtalyandı. Diğeri de Kole Bojaxhio adlı fes giyen ama Sırp bir kadınla evli olan bir Arnavut'tu. Bu tipik kozmopolit ailenin bir kız çocukları oldu. Mesleği bu kızı Balkanlardan çok uzaklara götürdü ve Hindistan'ın yoksulları arasında çalışmaya sürükledi. Ganxhe Agnes Bojaxhiu, doğuştan bir Osmanlıydı ama ilerde ünlü "Kalküta'lı Mother Teresa" olacaktı (18).

O sıralarda yeni verilmeye başlanan Nobel Ödülü'nü ilerde alacak birisinin, böyle çelişkilerle dolu bir yerden çıkması, insana olmayacak bir şey gibi görünebilirdi. 1903'de Büyük Güçler, zaten aralarındaki rekabet' yüzünden bölünmüş olduklarından, Balkanlarda yeni bir bunalımın çıkması ihtimali karşısında telaşa düştüler. Gelişmeler 1870 Bulgaristan'ında ve daha yakın geçmişin Ermenistan'ındaki olaylara çok benziyordu. "Kötü Türk"e karşı geniş kapsamlı bir kışkırtma kampanyasını hiçbir hükümet istemiyordu. İngiliz liberalleri arasında güçlü bir Bulgar lobisi sürdü. Londra'da ve Paris'te özerk Makedonya fikri biraz destek topladı. Çoğu hükümetler ise bu vilayette etkin bir uluslararası jandarma kuvvetinin kontrolü altında Osmanlı yönetiminin sürmesinden yanaydı. Osmanlı kuvvetlerinin Girit'te olduğu gibi Makedonya'dan da tümüyle çekilmesini isteyen yalnızca İngilizlerdi. Ekim

1903'de Çar II. Nikola ile Francis Joseph, yanlarında Dışişleri Bakanları olmak üzere Viyana'dan 160 kilometre güneydeki bir av köşkü olan Mürzsteg'de buluştular. Burada Sultan'a önerecekleri reform programını kararlaştırdılar. Buna göre, Türk valiye danışmanlık yapacak bir Rus ve bir Avsutyalyalı memur bulunacak, Avrupalı bir jandarma komutanı gelecek ve vilayet "polis bölgeleri"ne ayrılacaktı. Bu bölgelerin her biri, Büyük Güçlerden birinin sorumluluğunda olacaktı.

1903 Kasım'ının son haftasında, Sultan, Mürzsteg teklifini kabul etti. Büyük Güçlerin yaptığı bir deniz gösterisi, padişahın çok karşı olduğu bilinen böyle bir programa olumlu cevap verme eğilimini arttırmıştı (19). Ama Abdülhamit işleri yavaşlatmanın ve geciktirmenin ustasıydı. Bu çok karmaşık tekliflerin uygulanması söz konusu olduğunda pek az şey yapıldı. Jandarma komutanlığını bir İtalyan üstlendi ve beş büyük gücün memurları polis bölgelerini tesbit ederek bölgede düzeni sağlamaya koyuldular. İki yıl sonra, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus gemilerinin ikinci bir gösterisinden sonra, Sultan bir ödün daha verdi. Makedonya'nın gelir ve giderlerine nezaret etmek üzere bir uluslararası komisyon kurulacaktı. Bu zorlayıcı karara yalnızca Kayzer'le, sefiri Marschall von Bieberstein katılmayarak çekimser kaldılar. Abdülhamit bir özel sohbette, "Almanlar bana yapabildikleri her iyiliği, diğer Avrupa güçleri ise ellerinden gelen kötülüğü yapıyorlar" demişti (20). Sultan, ordudaki genç subayların Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar ve Ruslar arasında ayırım yapmadıklarını, kendisinin bu güçlere boyun eğdiğini düşündüklerini ve bu devletlerin hiçbirini birçok ticari ödün almış olan Almanlardan farklı görmediklerini anlamakta güçlük çekiyordu. Ayrıca Alman askeri öğretmenleri daha önce dışardan gelmiş bir çok uzman gibi, bu gururlu ve ihtiraslı gençlerin dayanamayacağı ölçüde küstah davranıyorlardı. Böylece, daha önce birçok Osmanlı kararına muhalefet

etmiş olan “her türlü yabancı şeye düşman” duygular, 1905-1906’da bir kere daha tehlikeli biçimde belirmeye başlıyordu. Ama bu seferkinin bir farkı vardı.

Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan’da, ailelerinde askeri hizmet geleneği bulunmayan birçok genç subay, geliştirdikleri bir takım milliyetçi politikaları hükümetlerine kabul ettirmek için baskı grupları oluşturmuşlardı. Şubat 1902 Kongresi’yle, Aralık 1907’de yine Paris’te yapılan İkinci Kongre arasındaki dönemde, Jön Türk hareketinin değişen bakış açısı da buna benzer bir eğilimi yansıtıyordu. Sultan’ın hafiyeleri, 1906-1907 yıllarında ordu içinde pek çok muhalif hücre tesbit ediyordu. 1906 Eylül’ünde Selanik’te posta zabiti Mehmet Talat tarafından bir “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” kurulmuş ve bu cemiyet Üçüncü Ordu mensuplarının da desteğini kazanmıştı. İki ay sonra, Selanik doğumlu ve eğitiminin büyük bölümünü Manastır’da almış olan Mustafa Kemal adlı, 25 yaşında bir yüzbaşı, Şam’daki Beşinci Ordu subayları arasında “Vatan” adlı bir başka dernek kurdu. Vatan çok geçmeden Yafa, Kudüs ve Beyrut’ta hücreler oluşturdu. Ertesi eylüle dek geçen sürede Osmanlı Hürriyet Cemiyeti de Cenevre’de sürgünde bulunan Jön Türklerle ilişki kurmuştu. İkinci Paris Kongresi’nden hemen sonra, bu birleşik Jön Türk hareketinin liderleri kendilerine Birlik ve İlerleme (İttihat ve Terakki) Komitesi adını uygun gördüler. Bu teşkilat Kemal’in Vatan’ı ile başka bazı muhalif kuruluşları da içine aldı (21). Birbirine yaklaşan bu derneklerin ortak bağı Makedonya’ydı. Üyelerin çoğu bu sorunlu vilayette çalışanlar, yakın geçmişte hizmet verenler, ya da burada doğanlardan oluşuyordu. 1908’de bugünkü Yunanistan’ın ikinci modern kenti Selanik, Jön Türk hareketinin güç merkezi olmuştu.

Yaz aylarında beklenmedik gelişmeler oldu. En çarpıcı olaylar imparatorluğun merkezinden oldukça uzakta gerçekleşti ve bu yüzden tahtı sarsabileceğine başlangıçta

pek ihtimal verilmedi. Üçüncü Ordu'nun Manastır'daki karargahında bulunan askeri Müftü, gerçekte Yıldız Sarayı'nın yolladığı bir casustu. Haziran ayı başlarında rastlantı eseri, Binbaşı Ahmet Niyazi Bey'in de karıştığı bir İttihat ve Terakki komplosunu öğrendi. Ahmet Niyazi, Manastır'la Ohri arasındaki Resne'ye atanan ve sadakatinde kuşku duyulan bir subaydı. Durumu başkente bildirmemesi için Müftü vurularak öldürüldü. Niyazi bir ayaklanma başlatmaya karar vermişti. 3 Temmuz günü herkes cuma namazındayken bir miktar silah ve cephane alarak Ohri gölü çevresindeki dağlara çıktı. Amacı silahlı isyandı. İttihat ve Terakki, üstlerine yöneltilecek rütbeli subay dağa çıkararak ona katıldılar. Bunların arasında en tanınmış olanı, Binbaşı Enver Bey'di. Enver Bey o sırada Rumeli Müfettişi General Hüseyin Hilmi Paşa'nın kurmayları arasındaydı. O da Jön Türklere olumlu yaklaşıyordu. Niyazi'nin teşvikiyle İttihat ve Terakki, Selanik'teki tüm yabancı konsolosluklara ve Makedonya'nın diğer belli başlı kentlerine ajanlar yollayarak, 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girdiğini duyurdu. Abdülhamit başlangıçta bu isyanın önemini azımsamıştı. Ama en güvendiği generallerinden birinin Manastır'da öldürülmesi ve Anadolu'dan Makedonya'daki ayaklanmayı bastırmaya giden acil kuvvetteki subayların da genel bir isyan havasına girmesi onu sarstı. Başkente gelen haberler, Rumeli'deki birliklerin büyük bir hızla Anayasa'dan yana tavır aldıklarını gösteriyordu. Bu adamların ne istedikleri tam olarak belli değildi, ama bir çok bölgede Arnavut, Bulgar ve Yunan toplumlarının desteğini kazandıkları açıktı. Daha büyük kentlerdeki eski ihtilallerin yankıları da kulağa geliyordu. Drama kasabasında genç bir İttihat ve Terakki subayının Fransızca olarak, "La Patrie, Liberte, Egalite, Fraternite" diye bağırdığını İngiliz konsolos yardımcısı kendi kulağıyla duymuştu (22).

Yıldız Sarayı'nda moral bozulurken, Sultan Abdülha-

mit siyasal inisiyatifi yeniden ele geçirmek için son bir çaba daha gösterdi. Muhalefeti oyalamaya kalkışmak onun ilk kez yaptığı bir şey değildi. Beş buçuk yıldır sadrazamlık yapan Mehmet Ferid Paşa'yı azletti ve Küçük Mehmet Sait Paşa'yı yedinci kez sadrazam yaptı. Küçük Mehmet Sait Paşa otuz bir yıl önce, Osmanlı anayasasının sahte şafağı sökerken, padişahın nutkunu Meclis-i Mebusan'da okuyan adamdı. Kırk sekiz saat içinde Mehmet Sait'le efendisi, Makedonya asilerinin ilk isteğini kabul etmeye karar verdiler. Sultan'ın beş ay sonra kendi ağzıyla yaptığı açıklamaya göre, artık imparatorluğun halkı bir parlamentere hükümete hazır sayılacak kadar eğitilmişti. Bir irade çıktı, 24 Temmuz 1908'de ilan edildi ve askıya alınmış olan 1876 Anayasası'nın derhal yürürlüğe gireceğini duyurdu. Birkaç gün sonra da siyasal mahkumlar ve sürgünler için genel af ilan edildi. 1 Ağustos'ta çıkarılan bir hatt-ı hümayun da hafiyelik teşkilatının kaldırıldığını, keyfi tutuklamalara son verildiğini, dış seyahatlerin serbest bırakıldığını, ırk ve din eşitliğini ve mevcut hükümetlerin yeniden yapılandırılacağını ilan etti. Ayrıca, seçilmiş parlamentonun üç ay içinde toplanacağı müjdesini verdi. İmparatorluğun çeşitli milletlerini çepeçevre saran bir coşku, hızla Avrupa ve Asya'nın kent ve köylerine yayılıverdi (23).

Hamit dönemi sona ermişti. Jön Türklerin, istibdadı yok etmek için Yıldız'a siktikleri kurşun, Selanik'ten daha uzak topraklardan geliyordu. Ama Halife-Sultan değişmemişti. 31 Ağustos'ta, tahtın son üç yüz yıldaki en uzun süreli ve en kurnaz varisi bu sefer meşruti monarşide, hükümdarlığının otuz üçüncü yılına başlıyordu. Yeni dönem, çökmüş omuzlarına pek ağır bir yük bindiriyordu.

Bölüm-14

Birlik ve İlerleme Arayışları

Anayasanın aniden geri dönmesi, İttihat ve Terakki Komitesini hazırlıksız yakalamıştı. Kurucu üyeler, Sultan'ın otuz iki yıllık aradan sonra ilk temsili hükümet denemelerine dönmesi için çok daha uzun bir mücadelenin gerekeceğini sanıyorlardı. Jön Türklerin, kendilerine anlayış gösteren bazı ulema nüfuzlularının da yardımıyla, önce sultanı tahttan indirmenin yollarını arayacakları çok doğal görünüyordu. Ama kısa bir süre sonra, son irade'nin yönetenle yönetilen arasındaki ilişkileri çok değiştirmiş olduğu anlaşıldı. İrade'nin çıkmasından bir hafta sonra, 31 Temmuz Cuma günü, Abdülhamit öğle namazı için Ayasofya'ya gitmeye karar verdi. Bizans'ın antik kilisesinde namaz kılmak için Haliç'i geçmeyi 25 yıldır göze alamamıştı. Arabayla kent sokaklarından geçmesi, onun için küçük bir kişisel zaferdi. Öldürülmekten korktuğu dar sokaklarda onu alkışlayanlar bile oldu. (1) Ağustosun ilk günlerinde artık İttihat ve Terakki temsilcilerini kabul ederek hazırladıkları reform programını konuşma zamanının geldiğini istemeyerek ka-

bullendi.

Sevilmeyen Sultan'ın böyle birdenbire ulaşılabilir hale gelmesi, İttihatçılar arasında bazı sorunlar yarattı. Sözcü olarak Yıldız'a kim gidecekti? İttihat ve Terakki, bir siyasi parti değildi. Yurt çapında bir protesto hareketi bile değildi. Teşkilatın Makedonya'nın dışında hiçbir koordinasyonu yoktu. Üstelik henüz lider olabilecek biri de belirmemişti. Binbaşı Niyazi, Binbaşı Cemal, Binbaşı Enver ve daha küçük rütbeli subaylar için başkentte yolculuk etmek tehlikeli bir şeydi. Başkentte onları asi olarak görebilirlerdi. Makedonya'daki en tecrübeli İttihatçı, Selanik Belediye Hastanesinin Başhekimi Doktor Nazım Bey'di. Jön Türk komplocularıyla ve Paris'teki sürgünlerle ilişkileri sağlayan da oydu. Ancak iki ay sonra İttihat ve Terakki Komitesinin Genel Sekreterliğine getirilmekle birlikte Nazım Bey gerçekte her zaman gözlerden uzak kalmayı seçmiş bir insandı. Rumeli'de herkesin saygı gösterdiği kişilerden biri de Hüseyin Hilmi'ydi. Selanik'te Sultan'ın iradesini büyük bir coşkuyla o ilan etmişti. Ama Hilmi de pek uygun değildi. Jön Türklerin amaçlarına sempati duymakla birlikte, gerçekte o daha eski bir kuşağın kaybolmuş liberalizmine bağlıydı. 55 yaşındaki Hüseyin Hilmi, kendisinden yirmi yaş küçük subaylarla memurların sözcüsü olamazdı. (2)

Sonunda komite üç becerikli bürokratı temsilcisi olarak seçti. Birisi Mehmet Cavit adında, Selanikli bir tüccarın oğluydu. Ekonomiye eğilimi vardı. İkincisi Mustafa Rahmi'ydi. Rumeli'nin en varlıklı toprak sahibi ailelerinden birinin soyundan geliyordu. Üçüncü kişi olan Mehmet Talat ise yaklaşık iki yıl önce Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulmasına yardım etmişti. Talat gerçekte Edirneli bir köylü ailesinin çocuğuydu. Çok zeki ve kendisini geliştirmiş bir politikacı olarak, hemen uzlaşmaya yönelip siyasal yalnızlığa düşmek istemiyordu. Ama bir doktrini katı biçimde savunarak kendi seçeneklerini

sınırlamaya niyeti yoktu. Sonraki on yıl boyunca İttihat ve Terakki'nin kararlarını siyasal eyleme çeviren, diğer arkadaşlarından çok Talat olmuştu. Üçüncü ordunun acımasız kurmayları Binbaşı Ahmet Celal ile Binbaşı Enver daha çok yurt dışında tanınıyorlardı. Ama Jön Türk hareketinin karmaşık malzemesi gün ışığına çıktıkça, bir zamanlar telgraf memurluğu yapmış olan Mehmet Talat'ın bu etkili üçlü içinde lider olduğu anlaşılmaktadır.

Görünüşe göre Talat, daha Abdülhamit'le ilk görüşmesinde kişiliğini kabul ettirmeyi başarmıştır. Heyet başkente vardığında, Sait Paşa onlara yeterince ilgi göstermemiştir. Talat'la iki arkadaşı da sırası geldiğinde Sultan'dan Sait Paşa'ya azlederek daha liberal bir kimseyi atamasını istemişler, Sait Paşa dört gün içinde kendisini kapının dışında bulmuştu. Sait Paşa'nın yerine İngiliz hayranı Mehmet Kamil Paşa, üçüncü kere sadrazamlığa getirilmiş ve yanı sıra da reformculardan oluşan bir hükümet görevlendirilmişti. Ancak bu hükümette yalnızca Şeyhülislamla Dışişleri Bakanının tecrübesi vardı. İttihat ve Terakki'nin kendine olan güveninin artmasından sonra dört önemli üyesi daha başkente geldi. Bunlar arasında Cemal ile Enver de vardı. İç komite olarak adlandırılacak olan bu grup, hükümeti devralmaya kalkışmadan bir baskı grubu olarak sarayda, Bab-ı Ali'de ve hatta parlamentoda alınan kararları etkileme yolunda bir karar almışlardı. Ağustos ayı sonunda, sefir olarak kente yeni gelen Sir Gerard Lowther, Londra'ya yazdığı kibirli raporunda, "Ülkeyi bir komitenin, yani bir grup iyi niyetli çocuğun yönettiği düşünülürse, doğrusu işler enikonu iyi gidiyor," demiştir. (3)

Daha önce reformcular gibi, Kamil Paşa hükümetiyle İttihat ve Terakki de, Osmanlı İmparatorluğu'nu modern ve merkezi bir devlet haline getirme ihtiyacını vurguladılar. Buna benzer programlar geçen yüzyıl içinde en az dört kez ilan edilmiş, ama hepsi de başlangıçtaki iyi niyet-

leri doyuramayacak boyutta kalmıştı. İşte Lowther yine bu iyi niyetli hareketlerden biriyle karşı karşıya olduğu kanısındaydı. Ancak Kamil Paşa'nın önerdiği reformların son derece bilinen şeyler olmasına rağmen İttihat ve Terakki'nin tedbirleri çok daha iddialıydı. İdealleri, Müslüman ve kapitalist burjuva bir toplum yaratmaktı. Bu toplum, kendi Anadolu-Türk kökeninden gurur duyacaktı. Irkına ve dinine bakılmaksızın Osmanlı tebaası eşit haklardan yararlanacak ve merkezi hükümete karşı eşit yükümlülükler taşıyacaktı. Artık milletlere göre değişik yasa uygulamaları söz konusu olmayacak ve "kapitülasyonlar" kaldırılarak yabancılara tanınan ticari ve hukuksal imtiyazlar son bulacaktı. İttihat ve Terakki aynı zamanda tarım reformundan ve daha adil bir vergi sisteminden yanaydı. Ama bu yeni ve iddialı değişim programı bile, önemli bir noktada geçmişin devamı sayılabilecek izler taşıyordu. Jön Türkler, Ahmet Cevdet Paşa'nın kırk yıl önce geliştirdiği medeni kanun olan Mecelle'nin genişletilmesini ve tamamlanmasını istiyorlardı.

Yeni getirilen basın özgürlüğüyle siyasal örgütlenme özgürlüğü, çok partili bir sistemin gelişmesine zemin hazırlayıcı nitelikteydi. (4) Gelenekçi ve katı bir İslam partisiyle küçük Osmanlı Demokrat Partisi arasında geçen 1908 seçimleri, gerçekte iki grup arasındaki bir mücadele olmuştu. İttihat ve Terakki henüz bir parti olarak örgütlenmemişti ve kampanyasını İttihatçılar adıyla yürütüyordu. Diğeri ise Eylül ortalarında kurulan ve ademi merkezîyetçi liberal bir parti olan Osmanlı Ahrar Fırkası'ydı. Bu partinin üyeleri arasında Sadrazam ile alelacele Paris'ten dönerek siyasal arenaya atılmış olan Prens Sabahattin de bulunuyordu. Kasım ayıyla Aralık başında, yine iki dereceli sistemle yapılan seçimler İttihatçılara çok büyük bir destek verdi. Mehmet Kamil hükümeti geçici olarak görevde kaldı. 17 Aralık 1908'de Sultan Abdülhamit bir kere daha İstanbul'un dar sokaklarına çıkma tehlikesi-

ni göze aldı ve hükümlerinin üçüncü parlamentosunu açmak üzere Ayasofya caminin arkasındaki hükümet binasına yollandı. Birkaç ay sonra Çırağan Sarayı tadil edildi ve parlamentonun ikinci meclisi de burada toplanmaya başladı. Bu saray, 1904 Ağustos'unda zavallı eski sultan V. Murat'ın ıstıraplarının şeker hastalığından ölmesiyle sona ermesinden beri boştu.

Bir Osmanlı meşruti monarşisinin oluşumu, bir dizi dış etken yüzünden engelleniyordu. Jön Türk Devriminin haberleri Viyana ve Budapeşte'yi telaşlandırmıştı. Francis Joseph'in bakanlarıyla askerleri, ismen Osmanlı toprağı sayılan Bosna-Hersek'i otuz yıldan beri hemen hemen kendi sömürgeleri gibi görüyorlardı. Konstantinopl'daki yeni rejim, Habsburg otoritesine meydan okumaya kalkar ve Bosna-Hersek parlamenter temsilcilerinin geri gitmesini isterse ne olacaktı? Ya da Osmanlı parlamentosu Bulgaristan gibi özerk yerlerden temsilci almaya kalkışırsa? Sultan'ın Balkanlardaki otoritesinin sınırlarının kesin olarak belli olması, komşularının yararına olurdu. Zaten Jön Türk Devriminden önce bile, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Baron von Aehrenthal, Balkanlardaki eski husumeti canlandırmış, Saraybosna'dan başlayıp Yenipazar sancağından ve Mitroviça'dan geçerek Selanik limanına varan bir demiryolu projesini destekleyerek Habsburg Hırvatistan'ıyla bağımsız Sırbistan aleyhine görüşmelere başlamıştı. İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri, Aehrenthal ile birlikte Bulgaristan'ın yöneticisini de harekete geçirdi. 1908 Ekim'inin ilk haftasında Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i resmen ilhak etti. Sofya'da da Prens Ferdinand "Bulgarların bağımsız Çar'ı" ilan edildi. Ancak altı ay sonra bu bağımsızlık Büyük Güçler tarafından onaylanırken unvanı "kral"a dönüştürüldü. Kısa bir süre sonra Hırvatlar da Osmanlı egemenliğinden ayrılma özgürlüklerinin tanınmasını istediler ve Yunanistan'a katılma talebinde bulundular. (5)

Krizin Osmanlı İmparatorluğu'nda hissedilen ilk etkisi, İngiliz yanlılarının gücünün artması oldu. İttihatçıların önde gelenlerinden Dr. Nazım'la Ahmet Rıza, 1908 Kasım'ının ikinci haftasında Londra'ya giderek bir İngiliz-Türk anlaşması için zemin yokladılar. Onları Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey kabul etti. Temsilciler, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun karakterini değiştirmeyi amaçladığını belirttiler ve "Türkiye potansiyel olarak Yakın Doğu'nun Japonyasıdır," dediler. Grey onlara, Türkiye'de yapılanları çok takdir ettikleri konusunda güvence verdi, "gümrüğü, polisi ve benzeri kurumları düzenlemek üzere isterlerse adam verebileceğini" belirtti. Ama İngiltere'nin Uzakdoğu hariç, ittifaklar sisteminin dışında kalmakta kararlı olduğunu ve bu nedenle yakın bir İngiliz-Türk ittifakı olamayacağını söyledi. Görüşme iyi, ama verimsiz geçmişti. (6) Grey'le danışmanları bu iki konunun önemini bilmekle birlikte Dışişleri Bakanlığı onların Osmanlı hükümetinin resmi elçileri olmadığını sezinliyordu. Büyük olasılıkla Dışişleri Bakanı da, bir Jön Türk sivil yönetiminin uzun ömürlü olacağı kanısında değildi. Nazım'la Ahmet Rıza'nın gelmesinden on hafta önce Grey, Lowther'e yazdığı bir mektupta, "Belki de o faşist ve yozlaşmış hükümet alışkanlığı, reform kabul etmeyecek kadar güçlü çıkar," demişti. "Belki bugünkü coşku, sonunda güçlü ve etkili bir askeri despotluğa dönüşür." (7)

Bütün bunlara rağmen, Bosna Krizi sırasında İngiltere'nin büyük fırsatlar kaçırdığını hissetmemeye olanak yoktur. Almanya'nın, Avusturya'nın en güçlü müttefiki olması yüzünden o sırada Konstantinopl'daki itibarı pek zayıftı. Grey İngiltere'nin Bab-ı Ali'de kaybettiği etkinliği pekala yeniden kazanabilirdi. Elbette son yirmi yıl içinde çıkarlar değişmişti. Osmanlılar Balkanlardan çekilirken, hiçbir dışişleri bakanı, toprak ihtirasları yüzünden Avrupa barışını tehlikeye atmak istemezdi. Ama yüzyılın başın-

dan beri Dışişleri Bakanlığı ve Hindistan Dairesi, Basra Körfeziyle Mezopotamya'ya, Boğazlardan çok daha fazla ilgi gösteriyordu. Sultan'ın Asya toprakları açısından İttihat ve Terakki de Abdülhamit kadar önem taşıyordu. 1899'da çoğunlukla Hindistan valisi tarafından yerel düzeyde yürütülen ustaca temaslar sonucunda Basra körfezi yakınındaki tüm küçük Acem şeyhliklerinin (Kuveyt de dahil) ismen Sultan'ın şemsiyesi altında görünmekle birlikte gerçekte İngiliz koruması altında toplanmaları sağlanmıştı. Londra siciline kayıtlı olan Fırat ve Dicle Buharlı Seyir Şirketi, Bağdat ve Basra'da liman haklarını tekelinde tutuyordu ve Osmanlıların Bağdat Demiryolu Anlaşmasıyla Berlin'e ödün vermesine dek bu haklar hiçbir ciddi tehdit altına girmemişti. 1908-1909'da Almanların gözden düşmesi, Grey'e, geleneksel İngiliz-Hindistan ticari üstünlüğünün korkulu anlar yaşadığı bir dönemde, bu bölgedeki ticari çıkarları koruma fırsatı sağlayabilirdi. Gerçekte tehlikede olan, yalnızca bir demiryolunun yapımıyla ilgili anlaşma değildi. Artık petrol politikası gerek Londra'da, gerekse Bab-ı Ali'den verilen kararları etkilemeye başlamıştı. Jön Türk Devriminden dokuz hafta sonra, 26 Mayıs 1908'de Basra körfezinin İran sınırına yakın Mescit-i Süleyman mevkiinden ilk önemli petrol üretim haberleri geldi. Bu durumda Kamil Paşa hükümetinin, İttihat ve Terakki'nin baskısıyla hemen petrol gelirlerini Sultan'ın özel hazinesinden tekrar Osmanlı hazinesine kaydırma kararı almasında şaşılacak bir şey yoktur. Böylelikle Abdülhamit'in on sekiz yıl önce sergilediği inisiyatif geri dönmüş oluyordu. Petrol çıkarılması ve geliştirilmesiyle ilgili yabancı teklifler, eski rejim döneminde ya geçici olarak onaylanır, ya da pazarlık konusu olurdu. Oysa şimdi bu tekliflerin Osmanlı Maliye Bakanlığına verilmesi gerekiyordu. Sefir Lowther'in "iyi niyetli çocuklar"ı bu tür konularda doğrusu pek zeki çıkmışlardı. (8)

Bosna Krizi altı ay boyunca Avrupalı şansöyeleri meş-

gul etti ve bu dönem içerisinde Osmanlı hükümeti de İngiltere'yle dostluk arzusunu çeşitli vesilelerle yineledi. İngiliz diplomasisi bir ölçüde Jön Türklere yararlı bile oldu. İngiltere'nin Rusya'yla "antant"ından yararlanan Grey, Türklerin içişlerinin şu sırada böyle genel bir sorunu ele almaya elverişli olmadığını ileri sürerek Boğazlar statüsünün değiştirilmesi konusunu ertelemeye Rusları razı etmişti. Girit açıklarında bir İngiliz deniz birliğinin bulunması da, Yunanlıların adayı hemen ilhak etmelerini önüyordu. Ayrıca İngiliz-Rus temasları bir garip pazarlığa yol açmıştı. Osmanlıların Bulgaristan'ın özerkliğini tanıması karşılığında Rusların Osmanlılardan 1878 savaşıyla ilgili olarak kırk taksitte alacakları tazminatın kaldırılması sağlanmıştı. (9) Öte yandan Amiral Sir Douglas Gamble komutasında bir İngiliz deniz filosu, Sultan'ın donanmasını bir kez daha düzenlemek üzere Konstantinopl'a gönderilmişti.

Bütün bu jestler, meşrutiyetin geri dönüşünün, acı toprak kayıplarıyla aynı zamana rastladığı gerçeğini gözlerden saklayamıyordu. Kentin kibar mahallelerinde peçesiz Müslüman kadınların dolaşmasından zaten rahatsız olan dinciler, bu sefer reformculara karşı bir kampanya başlattılar. Bir İslam Birliği Cemiyeti kuruldu ve Sultan'ın dördüncü oğlu Mehmet Burhaneddin de buna üye oldu. Bu cemiyete saraydan para yardımı yapıldığı söylentileri dolaşıyordu. 1909 Şubat'ının ikinci haftasında İttihat ve Terakki, liberal bir sadrazam olan Kamil Paşa'nın devrilererek, yerine kendi adayı Hüseyin Hilmi'nin getirilmesini sağladı. Bu siyasal manevra, İslam Cemiyeti'nin, "Makedonyalılar kendi otokrasilerini kuruyor," feryadına güç kazandırdı. Garnizonu başkentte bulunan Birinci Ordu'yla, meşrutiyeti yönetmek için Selanik'ten gelmiş olan Üçüncü Ordu subayları arasında sürtüşmeler başladı. 1909'un 12 Nisan'ını 13'e bağlayan gece, Birinci Ordu kışlalarının bazı askerleri İstanbul'un din eğitimi gören öğ-

rencilerinin arasına karıştı. Yapılan gösterilerde hükümetin istifa etmesini, yerine şeriata göre yönetecek bir köktenci Müslüman rejiminin kurulmasını ve bu rejim Sultan'ın Halife olarak yetkilerine saygı göstermesini istediler. Ertesi sabah bir grup parlamento binasına girdi ve iki mebusu öldürdü. Abdülhamit bu gösterinin taleplerine gönüllü olarak boyun eğdi ve Ahmet Tevfik Paşa da ona sadık bir koalisyon kurdu. Bu hükümete, "Yıldız'ın Dostları Hükümeti" demek mümkündü. Başkentteki yabancı diplomatlar da ülkelerine, imparatorluk otokrasisinin geri döndüğünü bildirdiler. (10)

Gerçekte böyle bir sonuca varmak için henüz erkendi. Bu karşı-devrim hareketi, geleneksel yolu izlemedi. Ayaklananlar İttihatçı liderleri yakalamadılar. Pek az sayıda mebusun dışında, ne öldürdüler, ne de tutukladılar. Zaten ayaklananlar arasındaki bazı muhalif subaylar, çağdaştırmacı reformlara karşı olmakla birlikte, İttihatçıların vatansever ideolojisini, Yıldız'ın bilinmezliğine tercih ediyordu. 53 yaşındaki Mahmut Şevket Paşa da bu subaylar arasındaydı. Prusya'da dokuz yıl kalmış ve Osmanlı subaylarının Alman ordusunda eğitim görmesini düzenlemişti. Jön Türk ihtilali başladığı zaman Kosova valisi olarak görev yapıyordu. Mahmut Şevket Paşa hiçbir zaman İttihat ve Terakki komitesine katılmamıştı. Ama yine de kendisine Makedonya'daki Üçüncü Ordu'nun başkomutanlığı gibi çok kritik bir görev verilmişti. Başkentte olup bitenlerin haberi Selanik'e ulaştığında, Mahmut Şevket Paşa kendi birliğinin kurmay subayı Mustafa Kemal'e Üçüncü Ordu'yu başkentin yakınına kadar götürme işini düzenlemesini emretti. 22 Nisan'da Mustafa Kemal'in lojistik planlamasıyla yeni stratejik demiryolundan yararlanma olanakları bir araya geldi. Üçüncü Ordu'nun askerleriyle topları Aya Stefanos'a vardılar. Mahmut Şevket Paşa'nın güçlü kuvvetleri burada Sultan'ın hareketlerini resmen kınayan bir manifesto yayınlayan mebusları koru-

ma altına alabiliyordu. Ertesi gün Bab-ı Ali idari binalarının dışında ve Taksim'deki kışlaların çevresinde görülen birkaç düzensiz çatışmadan sonra, Abdülhamit yine boyun eğdi ve Tevfik Paşa hükümetini azletti. Ama böyle çabucak karar değiştirmesi bu kez Sultan'ı kurtaramadı. İttihat ve Terakki, artık onun hükümdarlığının sona ermesi gerektiğine karar vermişti. (11)

Görünürde yasal düzene uyuldu. Talat Paşa'nın yoğun baskıları sonucunda, Şeyhülislam, Sultan'ın tahttan indirilmesine izin veren bir fetva yayınladı. 27 Nisan 1909'da, 66 yaşındaki II. Abdülhamit'in yerine, 65 yaşındaki baba-bir kardeşi V. Mehmet (Reşat) getirildi. Bu olay, daha önceki on üç tahttan indirme olayından iki nedenle çok farklıdır. Bu sefer Şeyhülislam'ın fetvası, bir grup vezirin baskısından değil, "seçilmiş mebusların oluşturduğu bir parlamentodan" ve "doğru yola dönmeye söz verdiği halde sözünden dönerek iç savaş başlatan" bir padişahı suçlayan baskılardan kaynaklanıyordu. Sultan'a bu kararı, iki Senato ve iki meclis üyesi bildirerek, "Millet sizi tahtınızdan indirdi," dediler. (12) Ayrıca, Abdülhamit Osmanlı sarayındaki bir kafese yollanmıyordu. Ona vilayetlerden birine sürgüne gönderileceği bildirildi. Selanik'te bir ev bulunacaktı. Abdülhamit nereye gönderileceğini duyduğunda bayılarak baş haremağasının kollarına yığıldı. (Bu haremağasını daha kötü bir yazgı bekliyordu. Yıldız'ın gizli zindanlarında efendisi adına uyguladığı zulümler yüzünden Galata köprüsünde asıldı). Abdülhamit'in yalvarıp yakarmaları boşunaydı. O gece geç saatte eski Sultan, yanında iki prens, üç eşi, dört cariyesi, beş haremağası ve on dört hizmetkarıyla birlikte, sorunların başladığı kente doğru yirmi dört saatlik yolculuğunu yapmak üzere trene bindirildi. (13)

Abdülhamit'in Yıldız'daki nefret edilen celladı dışında, eski politikacılara karşı kanlı eylemlere girişilemedi. Çünkü yeni rejimin birçok bakımdan bu insanların hizme-

tine ihtiyacı vardı. Ahmet Tevfik Paşa, Londra'ya sefir olarak gönderildi. On yıl boyunca ülke siyasetinden uzak kaldı ve dizginler İttihatçıların elinde olduğu sürece de kendisine teklif edilen hiçbir görevi kabul etmedi. 5 Mayıs'ta Hüseyin Hilmi Paşa yeniden Sadrazam oldu ve yıl sonuna dek görevini sürdürdü. Ardından yerine hukukçu ve eski diplomat İbrahim Hakkı Paşa getirildi. İki tanınmış İttihatçı hem Hilmi Paşa'nın, hem de Hakkı Paşa'nın hükümetinde bakandı. Talat İçişleri Bakanlığını, Cavit de Maliye Bakanlığını üstlenmişti. Diğer İttihatçılardan Albay Cemal, önce Üsküdar, daha sonra da Adana valiliğine getirildi. Binbaşı Enver de askeri ataşe olarak Berlin'e gitti. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden dört ay sonra, Binbaşı Enver, Alman ordusunun Würzburg'da yaptığı askeri manevraları izledi ve orada çevresindekileri çok etkiledi. Etkiledikleri arasında, konuklardan Winston Churchill de vardı. (14) Daha sonraki birkaç yıl içinde Batı Avrupalı devlet adamları ve askerler, bu genç ve yakışıklı binbaşının Osmanlı ülkesinin en etkin yöneticisi olduğuna inandılar. Enver de bu kanıya itiraz edecek bir karakterde değildi. Çünkü zaman zaman buna kendisi bile inanmıştı.

Abdülhamit'in gidişinden sonra Haliç'in efendisi gerçekte kimdi? Osmanlı İmparatorluğu'na bir daha, hem saltanat süren hem de yönetme iddiasında olan bir hükümdar gelmedi. V. Mehmet, iyi niyetli ve halsiz bir adamdı. Tahta çıktığında, içki ve seks yüzünden fiziksel ve manevi bakımdan zayıflamış durumdaydı. Mehmet'teki bu eğilimler otuz yıldan beri baba-bir kardeşi tarafından özenle teşvik edilmişti. Çünkü Abdülhamit bu yolla taht varisinin siyasal entrikalardan uzak duracağını hesaplamıştı. Zaten zeki ve yetenekli bir padişah da olsa yapabileceği pek fazla bir şey yoktu. Parlamantonun ağıstostâ aldığı kararlarla oldukça değişen 1876 Anayasası onun güçlerini çok azaltmıştı. (15) Bundan böyle Sultan

yalnızca sadrazamla şeyhülislamı seçebilecekti. Bakanları ve iki meclisin başkanlarını seçme yetkisi kaldırılmıştı. Meclisler kendi başkanlarını kendileri seçeceklerdi. Sultan'ın özel hizmetlerine bakanlar bile parlamento tarafından seçilip görevlendirilecekti. Bu, yeni bir Yıldız iç hükümeti yaratılmasına karşı önlem niteliğindeydi. Parlamento her yıl kasımdan mayısa dek toplanacak ve bakanlar sadrazamdan çok mebuslara karşı sorumlu olacaktı. Sultan'ın meclislerin hazırladığı yasalar üzerinde ancak geciktirici bir veto hakkı olacaktı. Bütün bu devrim niteliğindeki yeniliklere, Anayasa'nın üçüncü maddesi ekleniyordu. Egemenlik Osmanlı hanedanından birine ancak, tahta çıkarken vatana ve millete bağlı kalacağına, şeriata ve anayasaya uyacağına yemin etmesi hâlinde devrediliyordu. Bu durumda parlamento, imparatorluğun temel kurallarını ihlal eden her sultanı tahttan indirme hakkına sahip oluyordu.

Görünürde bu anayasa değişiklikleri Osmanlı halkına, Çarlık Rusya'sı ya da Hohenzollern Almanya'sındakinden çok daha geniş bir parlamenter hükümet vaadi taşıyordu. Ama gerçekler, reformcuların umduğu gibi çıkmadı. V. Mehmet'in hükümranlılığının ilk yılında Jön Türklerin çıkardığı yasalar üzüntü yaratacak kadar baskıcı oldu. 8 Mayıs 1909 tarihli "Serserilik Kanunu", geçinecek bir şeyi olmayan dilencilere, Tudor İngiltere'sindekinden çok daha az cömert davranıyordu. 16 Ağustos 1909 tarihli "Cemiyetler Kanunu" ise, milliyet ya da ırk adı taşıyan siyasal gruplar kurmayı yasakladı. Bu yasa uyarınca Arnavut, Rum ve Bulgar kulüpleri kapatıldı. Ama bir önceki ocak ayında kurulmuş olan Türk Derneği'ne bir şey yapılmadı. Çünkü buradaki Türk kelimesinin konuşulan dile ya da halk kültürüne atıf yaptığı, siyasal bir çağrışım yapmadığı ileri sürüldü. 27 Eylül 1909 tarihli Eşkiyalıkla Mücadele Kanunu, silahlı çeteleri, özellikle Balkan komitacılarını izleyerek bastıracak "izleme birlikleri" kurulmasını

öngörüyordu. Çıkarılan Askerlik Hizmeti Kanunu da, Müslüman olmayanlara yeni bir askerlik zorunluluğu getiriyordu. İttihatçıların “ırk ve din ayrımı yapılması”na duyduğu derin nefret üzerine temellendirilen bu yasa, Hıristiyanların ve Yahudilerin desteğini çabucak kaybetmelerine neden oldu. Başka bazı kanunlar da, düzeni bozucu kitap yayınına ve gazetelerde bu tür makaleler çıkmasına yasaklar getiriyordu. Halka açık toplantılar düzenleyenler polisten izin alacak ve toplantılarda da ancak izin başvurusunda belirtilen konuların konuşulmasını sağlayacaklardı. (16)

Belediye yönetimleri iyileştirildi ve daha çok sayıda okul açıldı. Ayrıca özellikle kız öğrenciler için okullar kuruldu. Toprak sahipliğindeki çarpıklıkları gidermek üzere çalışmalar başladı. Bu çalışmalar, iltizam sisteminin getirdiği derin farklılıkları gidermeye yönelikti. Ama İttihatçıların yabancılara özel imtiyazlar tanınmasına çok karşı olduklarını vurgulamalarına rağmen kapitülasyonlar kaldırılmadı. Yeni rejim, Osmanlıların kendi kendilerine yeterli olduğunu iddia etmekle birlikte, hala yabancı uzmanlar Konstantinopl’a davet ediliyor ve onlardan yönetimi modernleştirme konusunda öneriler isteniyordu. Tecrübeli İngiliz memuru Sir Richard Crawford gözlerini Osmanlı gümrük sistemine çevirdi. Brüksel’den getirilen M. Sterpin, posta ve telgrafa el attı. Çünkü Talat Bey’in, eskiden çalıştığı bu departmanın işlerliğine pek inancı yoktu. Adli sistemde uygulanan usuller konusunda danışmanlık yapmakta olan Kont Leon Ostrorog’a yeni yetkiler verildi. Ondan Osmanlı hukukunu belli başlı batı Avrupa hukuk sistemleriyle bağdaştır hale getirmesi istendi. Kont Ostrorog iki yıl sonra bu görevinden bıkkınlık içinde istifa etti. Daha aydın olan Jön Türkleri çoktan isyan ettiren gelenekçi dinsel grupların karanlık baskıları, Kont’u pes ettirmişti.

Gerek başkentte, gerekse yurt dışında, reformların İt-

tihatçılara kollektif liderlik sağlamaya yönelik olduğu düşünülüyordu. Onların etkinliklerini, anayasa gereğince, sadrazam ve seçilmiş bakanlar kanalıyla uygulayacakları hesap ediliyordu. Başkentte İttihatçılara pek kimse güvenmiyordu. İttihatçıların sözcülerine, dinsiz, kendi çıkarını düşünen, Masonluğa ve Siyonizme taraftar kimseler gözüyle bakıyordu. Üstelik Hilmi ve Hakkı Paşa'nın İttihatçı olmalarına rağmen, politika oluşturulmasında etkili olamadıkları biliniyordu. Tahtın ve parlamentonun gerisindeki gerçek güç, Mahmut Şevket Paşa'ydı. O ise İttihatçıların ve İlericilik Hareketi'nin dışında kalıyordu. (17) Üçüncü Ordu'nun komutanı olması ve askerini İstanbul'a getirmesi Abdülhamit'in düşüşünü izleyen dört yıl boyunca onu anayasal imparatorluğun gizli askeri diktatörü durumuna getirmişti. 1909 Mayıs'ında Mahmut Şevket Paşa, Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu'ların müfettiş-generalisi oldu ve hemen ertesinde de kendisine sıkıyönetim komutanı olarak daha büyük yetkiler verildi. Mahmut Şevket Paşa, bu yetkilerine dayanarak iki yıl boyunca sorun çıkabilecek kentlerde olağanüstü hal uygulamalarında bulundu. 1910 başlarında Hakkı Paşa'nın kabinesine savaş bakanı olarak girdi. Ama askeri sorunlarda ve istediği askeri bütçenin amaçları konusunda öylesine ketumdu ki, Talat ve Cavit Paşalar bile onun dost mu, düşman mı olduğuna karar veremiyorlardı. Sonunda Mahmut Şevket Paşa gölgeden çıktı ve 1913'ün ilk altı ayı boyunca sadrazamlık sorumluluğunu kendisi üstlendi.

İttihatçılarla ilgili hayal kırıklıkları, özellikle de onların dar görüşlü Türk milliyetçi gruplarını desteklemelerine duyulan öfke, imparatorluğun birkaç bölgesinde, birbirinden kopuk muhalefet dalgasının gelişmesine yol açtı. Cemiyetler Kanunu'na duyulan kızgınlık, bazı gizli örgütlerin oluşumunu körükledi. Bu durum özellikle doğu Akdeniz'deki Araplar arasında çok yaygınlaştı. Suriye ve Lübnan'daki Fransız eğitimi görmüş Müslümanlar, Jön

Türklerin merkezîyetçi politikalarına doğrudan meydan okurcasına, 1911’de Paris’te “Genç Arap Cemiyeti”ni kurdular. Daha ciddi bir sorun, Arnavutluk’taki kaynaşmaydı. 1909 Mayıs’ında, yeni vergiler konurken Lyuma yöresinde çatışmalar olmuştu. Ama 1910 ilkbaharı başlarındaki isyan, yetkilileri daha çok etkilemişti. Bunun nedenlerinden biri isyanın, Mahmut Şevket Paşa’nın çok yakın geçmişte valilik ettiği Kosova’da merkezleşmesiydi. Mahmut Şevket Paşa, kendi şahsına yönelik saydığı bu olaya aşırı tepki gösterdi. Düzeni sağlamak için bölgeye 50.000 asker yolladı ve çok gururlu olan bu milleti yola getirmek amacıyla asilerin elebaşlarının uluorta falakaya çekilmesini emretti. İsyân kısa sürede hemen, Müslümanların yanı sıra Hristiyanları da içine alacak biçimde yayıldı ve Mahmut Şevket Paşa’nın 1911 Nisanı’nda yeni bir birliğin başında oraya yürümesini gerektirdi. İki ay sonra da Halife-Sultan Arnavutluk vilayetlerini ziyaret etti. Ama kargaşa hala sürüyordu. (18)

Ordu ülkenin kuzeybatısındaki isyanlarla uğraşırken Ermeni Taşnaklar da kuzeydoğuda sorun çıkardılar. Bu sırada güneydoğuda da iki Arap isyanı patlak verdi. Bunlar Cidde’nin Asir bölgesinde, Şeyh Muhammed el-İdrisi isyanıyla, daha güneyde, İngiltere’nin koruması altındaki Aden sınırına bitişik yöredeki İman Yahya Hamid-el Din isyanıydı. İmparatorluğun bu denli uzak yerlerindeki acil durumlarla başa çıkabilmek amacıyla Savaş Bakanlığı (Harbiye Nezareti), Jön Türk reformlarına tepki gösterilmeyen bölgelerden çektiği 30.000 askeri de Arabistan’a yolladı. Artık Kızıl Deniz’e doğru yola çıkan gemiler yalnızca Üsküdar ve İzmir’den kalkmıyordu. O sırada Osmanlı toprağı olan bugünkü Libya’nın Trablusgarp’ından ve Derna’sından bile oraya asker gidiyordu. 1911’in yaz ortasında Sultan’ın Afrika’da geriye kalan doğrudan yönetime tabi Trablusgarp vilayetiyle Bingazi sancağında, 3400 asker kalmıştı. Bu zayıf savunma kuvveti, güney İtal-

ya'dan buharlı gemiyle bir gecede varılabilecek olan 1600 kilometrelik bir kıyı şeridine yayıldı. (19)

Fransızların Tunus'u işgal etmesinden beri, İtalya'da sömürgecilikten yana olan topluluklar sürekli olarak hükümetlerine Libya'ya ilgi göstermesi için baskı yapmışlardı. Yüzyılın ilk yıllarında Fransızlar Fas'tan başlayarak doğuya doğru yönelen yeni bir sömürge edinme hareketi başlatmışlardı. Roma ve Milano'daki işadamları da, Trablusgarp'ı bir an önce almazlarsa her şey için geç kalmış olacakları konusunda hükümetlerini ikna ettiler. O zamanki Dışişleri Bakanının sonradan yazdığına göre, İtalya'da bir şeyler yapılması gerektiği yolunda genel ve muğlak arzular bulunuyordu. (20) Daha Şubat 1911'de, Roma'daki Osmanlı sefiri, Bab-ı Ali'ye İtalya'nın bir saldırı planlamakta olduğu yolunda uyarıda bulundu. Haziranda da yeni bir uyarı yolladı. Bu seferki uyarı Mahmut Şevket Paşa'ya iletildi. Ama onun da yapabileceği pek fazla bir şey yoktu. 20.000 kadar mavzer tüfeğiyle iki milyon fişeği hızlı gemiye yükleyerek Trablusgarp'a yolladı ve savaş çıktığında bunların Arap kabilelerine dağıtılması için talimat verdi. Mahmut Şevket Paşa, Paris'teki genç Arap muhaliflere ve güneyde, Kızıl Deniz kıyılarındaki diğer isyanlara rağmen, İtalyanların bu Müslüman bölgeye saldırması durumunda kabilelerin Halife-Sultan'dan yana çıkacağını ve saldırganlara karşı savaşacağını biliyordu.

27 Eylül 1911'de İtalyanlar, Osmanlıların Trablusgarp'taki tüccarlara kötü davrandığını bahane ederek, Bab-ı Ali'ye asla kabul edilemeyecek bir ultimato verdi. Ertesi gün de savaş başladı. Trablusgarp, Bingazi, Derna ve Tobruk'a çıkarma yapıldı. Buralarda bulunan zayıf Osmanlı birlikleri saldırıya karşı pek cılız bir direnme gösterebildi. Modern gemiler kıyıları bombardımana tutuyordu. Ayrıca ilk kez uçak kullanılıyordu. Çift kanatlı ilkel uçaklardan aşağıya elle bombalar bırakılıyordu. Osmanlı Genel Kurmayı'nın yoksul stratejik planı yine de

Öldükçe iyi sonuç verdi. Saldırganlar kıyıdaki kentleri almayı başarmakla birlikte iç kısımlara ilerleyemediler. Çünkü kuvvetleri çöl savaşları için eğitilmemişti ve karşılarında da becerikli Arap atlılarını bulmuşlardı. Böyle olunca Roma ve Milano'da umulan hızlı zafer elde edilemedi. Kıyı ablukası yüzünden, doğu Akdeniz'den ve Ege'den gelebilecek Osmanlı takviyeleri Trablusgarp'a ulaşamıyordu, ama tek tek subaylar İngilizlerin kontrolündeki Mısır'dan geçerek ve sınırdan içeriye gizlice girerek oradaki savunmaya yardımcı olmaya başlamışlardı. Bu subaylar arasında Enver Bey ve Mustafa Kemal de bulunuyordu. Her ikisi de Tobruk yakınındaki Arap Sannusi kabilesine yardım eden Osmanlı askerlerine katılmıştı. Enver Bey daha sonra çölden geçerek Trablusgarp'a yöneldi, Mustafa Kemal ise Bingazi ve Derna yakınlarında kaldı. Kasım ayı başlarında, Trablusgarp resmen İtalya Krallığı'na ilhak edilirken, savaş gerçekte galipsiz bir durumdaydı. Kendilerine "fatih" unvanı veren kuvvetler kıyı şeridi dışında bir yere nüfuz edememişlerdi. (21)

Trablusgarp, Bingazi ve Derna'nın elden çıktığı haberleri Konstantinopl'a ulaştığında yaygın bir öfke doğurdu. Hakkı Paşa hemen Sadrazamlıktan istifa etti. İttihatçılar orduya doktrin sokarak askeri gücü zayıflatmakla suçlandı. Birkaç ay sonra da Mahmut Şevket Paşa Harbiye Nazırlığı'ndan istifa etti. Gerekçe olarak da, Jön Türkler hemen her garnizonda hizipçi politikalar sürdürürken Osmanlı ordusunu modernleştirmeye imkan olmadığını gösterdi. (22)

1912 ilkbaharı geldiğinde, İtalyanlar savaşın alanını genişlettiler. 18-19 Nisan'da, Amiral Leone Viale'nin on iki savaş gemisinden kurulu filosu Çanakkale boğazındaki kaleleri bombaladı. Ama Viale daha sonra, torpido botlarının yardımıyla boğaza girerek orada demirlemiş gemileri bombalama planından vazgeçti. Çünkü Osmanlı topçu-

ları tam on ikiden vuruyordu. Ayrıca amiralin bu girişimleri büyük güçler arasında da sansasyon yaratmaya başlamıştı. Türkler doğal olarak boğazları her türlü ticari gemilere kapamışlardı. Bu da Rusya'nın deniz ticaretine büyük zararlar vermişti. Viale Çanakkale'de dikiş tutturamayınca gerisin geri Ege'ye döndü. Mayıs ayında Stambulla'da ona katılan nakliye gemilerindeki askerleri kullanarak Rodos'u ve On İki Ada'dan geriye kalan bazılarını almaya gitti.

İtalyan-Türk savaşının ardı ardına yarattığı acil durumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri bakımdan zayıf ve güçlü tüm yanlarını yabancı gözlemcilerin de anlayabilmesine neden olmuştu. Avrupa dışında, Sultan'ın askerlerini destekleyen iyi silahlanmış Bedevilere etkili bir liderlik sağlanırsa, bunların nihai zaferi önleyeceği, baskınlar ve tuzaklarla düşman ordularını yıpratabilecekleri düşünülüyordu. Başkente daha yakın yerlerde de, yabancı silahlarla donatılmış stratejik Osmanlı kaleleri, bütün düşman saldırılarını püskürtebilecek durumdaydı. Osmanlı donanmasının yalnızca 3 modern kruvazörü, 8 destroyeri, 14 torpido gemisi ve birkaç tane de eski savaş gemisi vardı. Bunların bir savaş filosu olarak pek fazla değeri olamazdı. 1910 yılında İngiliz misyonunun başı olarak Sir Douglas Gamble'ın yerine gelen Amiral Williams, Türk subayların her türlü reform girişimine karşı olduğunu görmüştü. Sırf prestij kaygıları yüzünden, yeni alınan yirmi yaşlarındaki iki Alman savaş gemisini donatmayı, küçük gemilere kadro sağlamaktan daha önemli buluyorlardı. (23) Yedek subaylarla genişletilen ihtiyat kuvvetlerinin adam sıkıntısı yoktu. Ama askere alınanların çoğu modern silahlarla hiç eğitim yapmamışlardı. Ayrıca kurmaylık çalışmaları da, belli bir savaşın sınırlı gerekleri söz konusu olduğunda iyi olmakla birlikte, aynı anda birkaç cephede yer alan önemli savaşların lojistik gerekleriyle başa çıkamıyordu. Eğer Jön Türkler, ülkede gerçekten

“Birlik ve İlerleme”yi sağlamak için beş altı yıllık bir barış süresi yakalayabilselerdi, belki de Osmanlı devleti askeri bakımdan yeniden dayanılmaz bir güç haline gelebilirdi. Ama krizli yıllar olarak nitelendirebileceğimiz 1911 ve 1912 yılları, meşrutiyet imparatorluğunu geçiş döneminin en zayıf anında yakalamıştı. Halife-Sultan’ın sadık tebaasından hiç kimsenin çarpışmak istemediği bu savunma savaşlarının da herhangi bir zafer umudu yoktu.

Gelişmeler giderek daha da kötüleşti. Bir zamanlar çok güçlü olan komşularının şimdiki bu zayıf durumunu gören Balkan devletleri, Rusların şemsiyesi altında birleşerek Osmanlıları, beşbuçuk yüzyıldan sonra Avrupa’dan çıkarmaya kalktılar. İsyan halindeki Arnavutluk topraklarında ve Makedonya’daki birbirine rakip grupların çıkar çatışmasına rağmen, 1912 yazında Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ biraraya gelerek bir Balkan Birliği oluşturdular. Sonbahar başlarında da aralarında daha ayrıntılı bazı gizli askeri ittifaklar kurdular. Balkan Savaşları 8 Ekim’de Karadağ birliklerinin kuzey Arnavutluk’a ve Yenipazar sancağına yürümesiyle başladı. (24) Nispeten daha büyük olan üç Balkan krallığı da bir gün sonra savaş açarak Makedonya’ya saldırdı. Bu sırada bir Bulgar saldırısı da Trakya’ya yöneldi ve çok geçmeden Edirne’yi sardı. Ege’de de Yunan deniz harekatı vardı. Balkan müttefikler 700.000 kişilik bir ordu çıkarabiliyorlardı. Harbiye Nezareti’ni Mahmut Şevket Paşa’da haziranda devralan ve çok hırslı bir general olan Nazım Paşa, bunların karşısına en iyi ihtimalle 325.000 asker çıkarabiliyordu.

15 Ekim’de İtalya’yla acele bir barış imzalandı. Uşi anlaşmasına göre Sultan Trablusgarp’ın gittiğini kabul ediyor, buna karşılık İtalyanların işgal ettikleri topraklarda kendi dinsel statüsünün devamını şart koşuyordu. Anlaşma ayrıca İtalyanların hiçbir zaman yerine getirmediği bir şartı, On İki Ada’nın derhal boşaltılarak Osmanlı yönetimine geri verilmesini de içeriyordu. Ne var ki, Os-

manlı askerlerinin Trablusgarp'tan çabuk çekilerek Rumeli'ye toplanması mümkün değildi. Enver Bey'le Mustafa Kemal başkente ancak bir ayda dönebilirler. Mustafa Kemal dönebilmek için İskenderiye'den bir buharlı gemiyle Marsilya'ya geçmiş, oradan trenle Bükreş'e gelmiş, yeniden buharlı gemiyle Köstence'ye ve oradan da İstanbul boğazına gelebilmişti. Bu yolculuğunu kasım ortalarında tamamlayıncaya dek, Trakya Bulgarlara geçmiş, Kosova, Manastır, Ohri ve Üsküp de Sırpların eline dşmşti. Makedonya'yla ilgili yarışı kazanan ve en büyük payı, Selanik limanını ele geçirenler Yunanlılar olmuştu. Eski Sultan Abdülhamit, SMS Lorelei adlı bir Alman gemisiyle alelacele Beylerbeyi Sarayı'na getirilirken, Yunan ve Bulgar kuvvetleri de onun sürüldüğü kente giriyordu.

Bu sırada çaresiz mülteciler Konstantinopl'a dolumuş durumdaydı. Ailelerinin kuşaklar boyunca gerçek vatan bildiği köy ve kabalardan kaçıp gelenlerdi bunlar. Edirne'yi hala kuşatmakta olan Bulgar ordusu, bir yandan da başkentın ana savunması sayılabilecek Çatalca Hattı'na, eski Bizans surlarının 32 kilometre ilerisindeki birliklere saldırıyordu. 29 Ekim'de, İngiliz taraftarlığı sayesinde destek bulabileceği umuduyla sadrazamlığa getirilen Mehmet Kamil Paşa, büyük glerden donanmalarını Boğazlara göndererek başkenti işgalden kurtarmaları için tlepte bulundu. Aynı anda da birkaç İttihati eylemciyi tutuklamak üzere polis kuvvetlerini harekete geçirdi. Bu adamların bir darbe planladığından kuşku duyuyordu. Kasım ayının üçüncü haftasında gerilim hem başkentte, hem de cephede biraz azaldı. atalca Hattı iyi dayanmıştı. Ayrıca Hüseyin Rauf komutasındaki Hamidiye hafif kruvazörünün Çanakkale'den çıkararak Ege'deki Yunan kuvvetlerini tehdit etmesi de moralleri çok yükseltmişti. İlk karlar yağmaya başladığında Balkan Mttetikler de ateşkesi kabul ettiler. 3 Aralık'ta top sesleri sustu. Bir hafta içinde Londra'da, Sir Edward Grey'in başkanlığın-

da barış görüşmelerine başlandı.

Kamil Paşa'nın İngiliz dostlarını razı etmek amacıyla pek-küçük düşürücü şartları kabule hazır olduğu söylentilerinin yayılması, İttihatçıların bir kez daha inisiyatifi ele almasını sağladı. (25) Sadrazam gerçekte bir darbeden korkmakta haklıydı. Talat Bey önce Nazım Paşa'nın desteğini kazanmaya çalıştı. Ancak Paşa İttihatçılara çok büyük bir güvensizlik duyduğu için hiçbir komploya ortak olmak istemedi. 23 Ocak 1913'de, Kamil Paşa'nın Edirne'yi Bulgarlara vereceği söylentileri, İttihatçıların haftalardır planladıkları darbeyi yapmalarında teşvik edici oldu. Albay Enver, bir grup subayla Bab-ı Ali binasının ana toplantı salonuna girdi ve Kamil Paşa'yı silah çekerek istifaya zorladı. Yanındaki arkadaşlarından biri de Nazım Paşa'yı vurup öldürdü. Nazım Paşa'nın İttihatçıların gizli faaliyetlerini gerekenden fazla bilmesi, hakkında hayırlı olmamıştı. Jön Türk Generali Ahmet Cemal Paşa başkent'in valisi olarak derhal duruma el koyarken, Enver Bey de saraya giderek Sultan'ı, Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazam yapmaya zorladı. Çok geçmeden Kamil Paşa bir Mısır gemisiyle İskenderiye'ye doğru yola çıktı. Bir İngiliz diplomatı ona güvence sağlamıştı. (26)

"Bab-ı Ali Baskını" olarak bilinen ve Jön Türk efsanesinin önemli kişilerinin rol aldığı bu çarpıcı olay, Londra'daki barış görüşmeleri çıkmaza girerken patlak vermişti. Görüşmelerin iyi gitmeme nedeni, Bulgarların hiç ödün vermemesiydi. 3 Şubat'ta savaş yeniden başladı. Ama Mahmut Şevket Paşa hükümetinin cephedeki durumu kurtarması umutları çok geçmeden suya düştü. 6 Mart'ta Yunanlılar Esat Paşa'nın kış boyu sürdürdüğü savunmayı kırarak Tepedelenli'nin eski sığınağı olan Yanya'yı ele geçirdiler. Bu arada Bulgarları Edirne konusundaki direnişlerinden döndürmeye imkan olmadığı da anlaşılmıştı. Yiyecek kıtlığı yüzünden kent 26 Mart'ta, çok şiddetli çarpışmaların ve ağır kayıpların sonunda teslim

manlı askerlerinin Trablusgarp'tan çabuk çekilerek Rumeli'ye toplanması mümkün değildi. Enver Bey'le Mustafa Kemal başkente ancak bir ayda dönebilirler. Mustafa Kemal dönebilmek için İskenderiye'den bir buharlı gemiyle Marsilya'ya geçmiş, oradan trenle Bükreş'e gelmiş, yeniden buharlı gemiyle Köstence'ye ve oradan da İstanbul boğazına gelebilmişti. Bu yolculuğunu kasım ortalarında tamamlayınca ya dek, Trakya Bulgarlara geçmiş, Kosova, Manastır, Ohri ve Üsküp de Sırpların eline dşmşti. Makedonya'yla ilgili yarışı kazanan ve n büyük payı, Selanik limanını ele geçirenler Yunanlılar olmuştu. Eski Sultan Abdülhamit, SMS Lorelei adlı bir Alman gemisiyle alelacele Beylerbeyi Sarayı'na getirilirken, Yunan ve Bulgar kuvvetleri de onun sürüldüğü kente giriyordu.

Bu sırada çaresiz mülteciler Konstantinopl'a doluşmuş durumdaydı. Ailelerinin kuşaklar boyunca gerçek vatan bildiği köy ve kabalardan kaçıp gelenlerdi bunlar. Edirne'yi hala kuşatmakta olan Bulgar ordusu, bir yandan da başkentın ana savunması sayılabilecek Çatalca Hattı'na, eski Bizans surlarının 32 kilometre ilerisindeki birliklere saldırıyordu. 29 Ekim'de, İngiliz taraftarlığı sayesinde destek bulabileceği umuduyla sadrazamlığa getirilen Mehmet Kamil Paşa, büyük glerden donanmalarını Boğazlara göndererek başkenti işgalden kurtarmaları için talepte bulundu. Aynı anda da birkaç İttihatci eylemciyi tutuklamak üzere polis kuvvetlerini harekete geçirdi. Bu adamların bir darbe planladığından kuşku duyuyordu. Kasım ayının üçüncü haftasında gerilim hem başkentte, hem de cephede biraz azaldı. atalca Hattı iyi dayanmıştı. Ayrıca Hüseyin Rauf komutasındaki Hamidiye hafif kruvazörünün Çanakkale'den çıkarak Ege'deki Yunan kuvvetlerini tehdit etmesi de moralleri çok yükseltmişti. İlk karlar yağmaya başladığında Balkan Mttetikler de ateşkesi kabul ettiler. 3 Aralık'ta top sesleri sustu. Bir hafta içinde Londra'da, Sir Edward Grey'in başkanlığın-

da barış görüşmelerine başlandı.

Kamil Paşa'nın İngiliz dostlarını razı etmek amacıyla pek küçük düşürücü şartları kabule hazır olduğu söylentilerinin yayılması, İttihatçıların bir kez daha inisiyatifi ele almasını sağladı. (25) Sadrazam gerçekte bir darbeden korkmakta haklıydı. Talat Bey önce Nazım Paşa'nın desteğini kazanmaya çalıştı. Ancak Paşa İttihatçılara çok büyük bir güvensizlik duyduğu için hiçbir komploya ortak olmak istemedi. 23 Ocak 1913'de, Kamil Paşa'nın Edirne'yi Bulgarlara vereceği söylentileri, İttihatçıların haftalardır planladıkları darbeyi yapmalarında teşvik edici oldu. Albay Enver, bir grup subayla Bab-ı Ali binasının ana toplantı salonuna girdi ve Kamil Paşa'yı silah çekerek istifaya zorladı. Yanındaki arkadaşlarından biri de Nazım Paşa'yı vurup öldürdü. Nazım Paşa'nın İttihatçıların gizli faaliyetlerini gerekenden fazla bilmesi, hakkında hayırlı olmamıştı. Jön Türk Generali Ahmet Cemal Paşa başkent'in valisi olarak derhal duruma el koyarken, Enver Bey de saraya giderek Sultan'ı, Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazam yapmaya zorladı. Çok geçmeden Kamil Paşa bir Mısır gemisiyle İskenderiye'ye doğru yola çıktı. Bir İngiliz diplomatı ona güvence sağlamıştı. (26)

"Bab-ı Ali Baskını" olarak bilinen ve Jön Türk efsanesinin önemli kişilerinin rol aldığı bu çarpıcı olay, Londra'daki barış görüşmeleri çıkmaza girerken patlak vermişti. Görüşmelerin iyi gitmeme nedeni, Bulgarların hiç ödün vermemesiydi. 3 Şubat'ta savaş yeniden başladı. Ama Mahmut Şevket Paşa hükümetinin cephedeki durumu kurtarması umutları çok geçmeden suya düştü. 6 Mart'ta Yunanlılar Esat Paşa'nın kış boyu sürdürdüğü savunmayı kırarak Tepedelenli'nin eski sığınağı olan Yanya'yı ele geçirdiler. Bu arada Bulgarları Edirne konusundaki direnişlerinden döndürmeye imkan olmadığı da anlaşılmıştı. Yiyecek kıtlığı yüzünden kent 26 Mart'ta, çok şiddetli çarpışmaların ve ağır kayıpların sonunda teslim

oldu. 14 Nisan'da bir ateşkes daha yürürlüğe girdi ve barış görüşmelerine başlandı. Haziran başlarında Osmanlı hükümeti Girit, Makedonya, Trakya ve Arnavutluk ile Ege Adalarının çoğunu veren anlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. Bu durumda Türkiye'nin Avrupa'daki toprakları, Konstantinopl'un çevresiyle sınırlı olacak, sınırlar hemen hemen düz bir çizgi halinde Enez'le Midye arasına çekilecek ve Edirne'yi de Bulgar sınırının 50 kilometre kadar içinde bırakacaktı.

Ordunun son çöküşünden önce, Sefir Lowther'in Londra'daki Dışişleri Bakanlığına yolladığı raporlar, yaz ayları içinde bir darbe daha beklediğini belli ediyordu. (27) Mısır'daki İngiliz yetkililerin Kamil Paşa'yı yeniden görev getirmeyi umduklarına hiç kuşku yoktu. Onu, "Türkiye'yle İngiltere arasındaki geleneksel dostluğun denenmiş ve inanmış bir savunucusu" olarak görüyorlardı. Ancak Kamil Paşa doğum yeri Kıbrıs üzerinden Konstantinopl'a gizlice sokulmuş olmasına rağmen çabucak yeniden kaçırıldı. Bundan sonraki güç manevralarından yararlananlar da İttihatçılar oldu. 11 Haziran'da Mahmut Şevket Paşa, Beyazıt'taki Harbiye Nezaretinden Bab-ı Ali'ye gitmek üzereyken, arabasında vurularak öldürüldü. Askeri vali Ahmet Cemal Paşa bu suikaste çok hızlı tepki gösterdi. Cinayet, siyasi muhaliflerin, Liberal Birlik Partisi'nin omuzlarına yüklendi ve bu partinin üyelerinden bazıları hakkında idam kararı alındı. Bu kararlar, Prens Sabahattin için olduğu gibi, söz konusu kişilerin gıyabında alınıyordu. Bu gelişmelerden sonra İttihat ve Terakkiciler nihayet iktidarı kendi ellerine aldılar. Komitenin Genel Sekreteri Mehmet Sait Halim Paşa (Mehmet Ali Paşa'nın çok sayıdaki torunlarından biri) Mahmut Şevket Paşa'nın yerine sadrazam oldu. Bu görevi üç buçuk yıl sürecekti. Ama imparatorluğun esas yöneticileri, yine ünlü üçlüden oluşuyordu. İçişleri Bakanı Talat Paşa, başkent askeri valisi Ahmet Cemal Paşa ve Enver Bey. Enver şimdilik ba-

kanlığı reddetmiş ve cephe askeri durumunda kalarak kendi itibarını artırma yolunu seçmişti. Bu sırada padişahın yeğeni Emine Naciye Sultan'la da evlenmişti. Mahmut Şevket Paşa vurulduğunda Naciye Sultan on beşinde ancak vardı.

Bulgarların çılgınlığı karşısında Enver Bey'in gösterdiği cesaret ona yükselme olanakları getirdi ve İttihatçıların da gücünü sağlamlaştırdı. (28) Bulgarlar kendilerinin söyledikleri Makedonya'da Yunanlılarla Sırpların kazançlı çıktığını görünce, 29-30 Haziran 1913'de eski müttefiklerine karşı bir sürpriz saldırıya giriştiler. Altı gün süren ağır çarpışmalar sonunda Kral Ferdinand'ın askerleri çaresiz kaldılar. Ayrıca 11 Temmuz'da Romenler de Dobruca'yı alarak ek bir kuzey cephesi açmış oldular. İki gün sonra Osmanlı ordusu Enez-Midye hattından batıya ilerlediğinde, pek fazla direnişle karşılaşmadı. Ordu Edirne'ye yaklaşırken, Albay Enver de süvarileriyle birlikte dört nala kalkarak diğer kuvvetlerin önüne geçti ve böylelikle kentin kurtarıcısı oldu. Kente girer girmez ilk iş olarak Mimar Sinan'ın şaheseri Selimiye Camiine gitti. Üniformasının koynunda her zaman Kuran taşıyan iyi bir Müslüman olarak namaz kıldı ve kentin kurtuluşu için Allah'a şükretti. Silah arkadaşları olan subaylar onu pek sevmeseler de, Enver Bey'in bu gösterişi Balkan vilayetlerinden mülteci olarak gelerek yazı başkent çevresinde geçirmek zorunda kalan 200.000 kadar insanın gözünde onu bir kahraman ve koruyucu yaptı.

Bükreş'te anlaşmanın şartları değişti, Enez-Midye sınırı ileriye alındı ve Edirne bir kez daha Osmanlı kenti oldu. İttihat ve Terakki böylelikle İkinci Balkan Savaşı'nda somut bir zafer sağlamıştı. 1908'deki Jön Türk ruhunu yeniden alevlendirmek istedikleri takdirde böyle bir şeye ihtiyaç da vardı. Görünürde son beş yıllık meşrutiyet döneminin getirdikleri pek zayıftı. Sultan'ın yetkileri sınırlıydı. Okulların sayısı artmıştı, daha etkin bir polis teşkilatı va

daha iyi bir kanalizasyon sistemi (özellikle başkentte) vardı. Bazı aydın kentlerde kadınların mesleki statüsü oldukça ilerlemişti ve ilk kez onlara doktor, avukat ve memur olma hakkı tanınmıştı. Gerek bu bakımdan, gerekse deneme niteliğindeki ekonomide milliyetçi uygulamalar açısından Jön Türkler gerçekte Tanzimat döneminde başlayan çalışmaları devam ettiriyorlardı. Bir yandan da gelecek kuşağın cumhuriyetçilerine, nelerin daha iyi geliştirilebileceği ve nelere dokunulmaması gerektiği konusunda ipuçları sunuyorlardı. Bu başarılar V. Mehmet'in döneminin başlarında ardı arkasına çıkarılmış olan mevzuatla engellenmişti. Ardından da parlamentonun etkinliği hızla azalmaya başlamıştı. 1910 Ocağı'nda bir elektrik kontağından çıkan yangının Çırağan Sarayı'nı mahvetmesi üzerine, mebusların Güzel Sanatlar Akademisi'nin küçük odalarında toplanmak zorunda kalmasının gerçekte simgesel bir anlamı vardır. Sultan'ın erkek tebaası 1913-14 kışında da oy verme hakkını kullanmakla birlikte askeri baskılar İttihat ve Terakki'yi seçimlerde tek parti durumuna getirmişti. İttihatçı adaylar artık dar bir Türk ideolojisine sahipti. Birçok erken dönem Jön Türkleri gibi, eşit ırksal haklara sahip geniş bir Osmanlı topluluğunu savunmuyorlardı. Alternatif bir parti olmadığı için, 1913'deki muhalefet de milliyetçi bir yapıda olmak zorundaydı. Bunlar geniş bir Arap topluluğuyla, Rum, Ermeni ve Yahudi toplumlarını temsil eden daha küçük gruplardan oluşuyordu. Mebusların çoğu, seçimlere katılmadan önce İttihatçıların süzgecinden geçmişlerdi. (29)

Yeni yüzyılın girişinden hemen önce, Türk dili ve kültüründe bir ulusal gurur dönemi başlamıştı. Jön Türklerin gelişini izleyen beş yıllık dönemde, ardı arkasına topraklar kaybedilirken bu duygu daha da yoğunlaştı. 1878-79'da II. Abdülhamit, topraklarının beşte ikisini elden çıkarmak zorunda kalmıştı. İmparatorluk topraklarının geriye kalan beşte üçü de şimdi küçülüyordu. Edirne'nin ge-

ri alınmış olmasına rağmen, Sultan'ın Avrupa'daki toprakları yalnızca 11.500 kilometre kareydi. Oysa uzun dönemler boyunca Rumeli bu imparatorluğa asker sağlayan bir alan olmuştu. Eğer İttihatçılar üçlüsü imparatorluğun daha da küçülmesini önlemek istiyorsa Türk milli gururunu coşturmak ve Osmanlı ordusunu yönlendirmek zorundaydı. Mahmut Şevket Paşa, suikaste kurban gitmesinden kısa bir süre önce Alman sefirine, "Sizin ülkeniz Osmanlı Devleti'nin yeniden biçimlenmesinde özel bir rol oynamak zorundadır." demiş ve ordunun ancak "Bir Alman generalinin diktatörce kontrolü altında" modernleşebileceğini ifade etmişti. (30) Enver Bey de ölen Sadrazam'ın bu sözlerinde her ikisinin de çok saygı duyduğu iki ordunun gelecekteki kaderiyle ilgili bir kehanetin bulunduğuna inandı. 30 Haziran 1913'de Kayzer II. William General Liman von Sanders'i, yeni bir askeri misyonu yönetmek üzere Konstantinopl'a tayin etti.

Bölüm-15

Almanya'nın Müttefiki

Gelibolu ve Lawrence'in Arap İsyanı gibi destanları bilmemiz Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 yılında bile hala birbirine rakip ittifakların dışında bulunduğunu, İtilaf ya da İttifak, istediği tarafı seçmekte ya da isterse tarafsız kalmakta özgür olduğunu anlamamızı güçleştirmektedir. Temmuz krizi boyunca, Sait Halim Paşa hükümetinin hangi tarafa döneceği hala kesin değildi. Son on iki ay boyunca İngiltere ve Fransa'yla ilişkiler oldukça düzelmişti. Tüm imparatorluk gözönüne alındığında, bu iki ülke, Almanya'dan ve Avusturya-Macaristan'dan daha iyi bir ticaret olanağı sunuyorlardı. Türk Petrol Şirketi'nin yönetiminde uluslararası işbirliğinin sağlanması konusunda da epeyce ilerleme kaydedilmişti. Bu şirket 1911-12 kışında Londra'da ticaret siciline kaydedilmişti. Amacı da Musul ve Bağdat (Irak) vilayetlerindeki petrol kaynaklarını geliştirmek olarak belirtilmişti. İngiliz-Türk ilişkileri o kadar düzgün ilerliyordu ki, Saraybosna cinayetlerinden iki hafta sonra İngiliz sefiri izinli olarak vatanına dönebilmişti. Hatta 21 Temmuz'da Boğaziçi'ndeki İngiliz girişimlerini finanse edecek Osmanlı tahvilleri Londra'da satışa çıkmıştı(1).

Ancak yine de, Almanya'nın bu ülke üzerindeki siyasal etkilerinin çok güçlü olduğu biliniyordu. Kayzer II. William, kendi imparatorluğunun Osmanlı ülkesindeki öneminin hala birinci planda olduğuna inanıyor ve bunu bu şekilde sürdürmekte de kararlı bulunuyordu. Aralık 1913'de, General Liman von Sanders'in yeni askeri heyetindeki kırk subaya, "Türk ordusunun Almanlaştırılması"(2) konusunda engel tanımadan düzenli ve uyumlu bir biçimde söylemiş, gerçekçi ve pratik bir yaklaşımla, "Goltz her ne kadar yılda 30.000 marklık bahşişle durumu idare edebildiyse de, giderek rekabete ve enflasyona açık hale gelen bu pazarda Liman'ın uygun göreceği harcamaya fonlarının yılda bir milyona kadar yükselebileceğine" işaret etmişti.

Kayzer'in esrarengiz "Doğu"ya olan bu güven dolu heyecanını Berlin'de pek az yetkili paylaşıyordu. Alman sefirinin pek açıklamadığı kişisel fikrine göre, Türkiye "Bir müttefik olarak hiçbir değer taşımıyordu."(3) Kayzer'in tutku haline getirdiği Berlin-Bağdat Demiryolu, hiçbir zaman bir politika odağı olarak hizmet göremezdi, çünkü 1913-14'de projenin tümü ağır bir zorlama altındaydı. Hattın tamamlanabilmesi için bu işe daha fazla sermaye aktarımı ve Alman yatırımcılara daha büyük imtiyazların verilmesi gerekiyor, İngilizlerin hattın en güney ucunun yapımına itiraz etmekten vazgeçmeleri de kaçınılmaz oluyordu (İngilizler bir sonraki hazirana dek Almanya'yla bu konudaki paralel görüşmeleri tamamlayamamışlardı). Ayrıca Berlin, Konstantinopl'daki Alman yanlılarının sürekli desteğine güvenebilecek durumda değildi. Enver Paşa'nın Ocak 1914'de Harbiye Nazırı olması Kayzer'i sevindirmişti ama daha on hafta geçmeden, William'ın "Türkiye'nin son umudu" diye nitelendirdiği bu adam, Liman'la ciddi kavgalara kalkışmıştı. Edirne'nin kahraman kurtarıcısı Boğaziçi hisarlarındaki ve diğer mevkilerdeki kilit komuta görevlerinin Almanlara aktarıl-

ması çabaları karşısında büyük öfkeye kapılmıştı. Eğer Rus kaynaklarına inanmak gerekirse, daha 1914 Mart'ında bile başkentteki Osmanlı subayları "Alman despotluğu"nu öyle ağır bir biçimde hissediyorlardı ki, sorunu kısa yoldan çözmek için Liman'ı bir suikastte harcamayı bile düşünmüşlerdi(4).

İttihat ve Terakki liderleri Alman savaş propagandasının iddia ettiği gibi Almanya'nın kuklası durumuna asla düşmemiş olmakla birlikte böylesine ihtiyatsız bir girişimde de bulunmazlardı. 1913-1918 döneminde Osmanlı hükümetinin en nüfuzlu adamı durumunda olan Talat Paşa, başlangıçta Rusya'yla daha iyi ilişkilerden yana oldu. Boğaziçi'nde Almanların askeri güçlerini artırmalarından kaygılanan Çarlık bakanlarıyla iyi bir pazarlığı gerçekleştirebileceğine inandı. 1914 Şubat'ında Talat Paşa, doğuda Ermenilerin yaşadığı vilayetlerdeki Hristiyan topluluklara belirli ölçülerde koruma sağlayan Rus anlaşma önerisini kabul etti. Mayıs ayında bir Osmanlı delegasyonunun başında Kırım'a giderek Livadia'da Çar II. Nikola'yla görüştü ve kendi anlaşma önerilerini Rus Dışişler Bakanı Sazonov'a sundu(5). Talat Paşa'nın Maliye Bakanlığını üstlenen arkadaşı Mehmet Cavit Paşa da Fransa'yla ilişkilerin iyileştirilmesinden yanaydı. Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi'nde hala Paris temsilcilerinin borusu ötüyordu. İmparatorluğun yeniden iflasın eşiğine geldiği bir sırada yeni bir kredi vermeye hazır görünüyorlardı. Osmanlı Bankası'nın yönetim sorumluluğunu İngilizlerle paylaşan Fransızlar, Maliye Bakanlığına zekice danışmanlık yapıyorlardı. Başkentte ve birkaç önemli kent ve limanda jandarma örgütünün düzenlenmesi işi de Fransızlara verilmişti. Esasen gözlerini Paris'e çevirmiş olan tek İttihatçı da Cavit Bey değildi. 1914 Temmuz'unun ikinci haftasında, Ahmet Cemal, Paris'teki Dışişleri Bakanlığını ziyaret etti ve uygun şartlar sağlanırsa Osmanlı hükümetinin politikasını Üçlü İtilaf'tan yana çevirebileceğini söyle-

di(6). Ama bu Jön Türk inisiyatiflerine ne Rusya, ne de Fransa olumlu cevap vermedi.

Enver Paşa ise, Mahmut Şevket Paşa'dan miras olarak, yeni ve güçlü bir Alman askeri heyetini devralmıştı. Donanma Bakanı Cemal Paşa'ya da, Osmanlı donanmasını güçlendirmek için İngiliz yardımına başvurma politikası miras kalmıştı. 1912 ilkbaharında Amiral Arthur Limpus, Kraliyet Donanmasında beş yıl içinde üçüncü sancak subayı olmuş ve Türklere üst düzey danışman olarak görevlendirilmişti. 1914 Ağustos'unda Limpus'un heyetine bağlı yetmişten fazla İngiliz deniz subayı vardı (başlangıçta Liman von Sanders'le gelen Alman subaylarının sayısı da o kadardı. Ancak Avrupa'da savaşın başlamasıyla Alman askeri heyeti hızla kalabalıklaşmıştı). Limpus'un selefi Amiral Williams bir zırhlı satın alınmasını önermiş, İngilizler Reşadiye zırhlısını inşa edip 1913 Eylül'ünde denize indirmişlerdi. Ama geminin Türkiye'ye doğru yola çıkması birkaç ayı bulacaktı. Yıl sonundan önce Amiral Limpus iki önemli başarı elde etti: Armstrong Whitworth ile Vickers'e, yeni bir tersane inşasıyla ilgili görev verildi; ve Armstronglar ikinci ve daha büyük bir gemi olan Sultan I. Osman yapımı için anlaşma imzaladılar. Cavit ve Cemal Paşalar, imparatorluğun gücünü simgeleyecek böylece iki saygın gemi için üç buçuk milyon sterlinlik parayı bulabileceklerinden emindiler.

Yeni donanma programı konusundaki kamuoyu heyecanı, Abdülhamit'in son dönemlerindeki çok iyi yönlendirilmiş Hicaz "hacılar demiryolu" hevesine eşitti. Son iki yıl içinde kentlerde ve kasabalarda kurulmuş olan İttihat ve Terakki kulüpleri, yerel topluluklardan savaş gemisi yapım fonları topluyorlardı. Okul çocuklarını bile bu vatansever amaç uğruna bağışta bulunabileceğini vurguluyorlardı. Osmanlıların yeni deniz gücü çağını başlatmak için, yeni gemiler Çanakkale'den geçerken Sultan'ın tüm donanmasının bunlara eşlik etmesi projesi ortaya atıldı-

ğında, Haliç'te olayı kutlamak amacıyla bir "Donanma Haftası" önerildi(7).

İki gemi İngiliz doklarında öyle çabuk yapılp bitirildi ki, onları alarak Cebelitarık yoluyla Boğazlara getirme görevini üstlenen 400 Türk subay ve denizcisi 1914 Temmuz'unda Tyneside'e varmışlardı bile. Türklerin gelişi, İngiliz kaynaklarının savaşı için seferber edilmesine rastlamıştı. 1 Ağustos'ta, daha hilalli Osmanlı bayrağı çekilemeden, İngiliz Donanma komutanlığı her iki gemiye de el koydu ve onları "geçici bir süre için" Kraliyet Donanmasının hizmetine verdi. Donanma komutanlığının bu girişimi telgrafla Konstantinopl'a bildirildiğinde büyük üzüntü ve kaygı doğurdu(8). Basındaki İngiliz aleyhtarı bir kampanya, Türklerin öfkesini daha da körüklüyordu. Bu kampanya Alman sefaretinin sağladığı parayla yürütülüyordu. Çünkü İngilizlerin sözlerini yerine getirememiş duruma düşmesi Almanların doğal olarak çok rahat kullanabilecekleri bir silah olmuştu. Gemilere bu şekilde el konması, Sait Halim Paşa hükümetinde İtilaf güçlerinden yana olanların gözden düşmesine yolaçtı. Alman yanlıları birkaç hafta boyunca, eğer Osmanlılar savaşı girmez, Almanlar ve Avusturya-Macaristan da savaşı kazanırsa, galiplerin imparatorluğu acımasızca parçalayacağını iddia ettiler. Artık İtilaf devletleri de pek güven verici görünmüyordu. İttifak önerilerine kulak tıkadıkları gibi İttihatçıların Osmanlı gururunu onarma umut ve çabalarını da küçümsüyorlardı. 2 Ağustos'ta Sait Halim Paşa'yla Enver Paşa, Almanya'yla resmi bir ittifakı gerçekleştirdiler. Bu ittifak o kadar gizliydi ki, Cavit Paşa, Cemal Paşa ve kabinenin diğer bakanlarının çoğu bundan haftalarca haberdar olamadılar. İttifak anlaşması yalnızca Rusya'ya karşı askeri eylemi kapsıyor ve böyle bir durum doğarsa Liman von Sanders'in "Osmanlı ordusunun genel yönetimi üzerinde önemli etkisi" olacağı kabul ediliyordu.

Bu gizli anlaşmanın imzalanmasının korkunç bir hata

olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getirdiği ileri sürülmüştür(9). Oysa anlaşmanın hükümleri Bab-ı Ali'ye manevra olanağı verecek niteliktedir. Enver Paşa'yla Sait Halim Paşa, askeri harekâta girişmeden önce, anlaşmanın Balkanlarda bazı kesin vaatleri içermesi için baskı yapmayı sürdürmüşler, Almanya'nın Bulgaristan'a ve Yunanistan'a baskı yaparak Trakya'nın bazı bölümleriyle Ege adalarını kurtarması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ama Berlin'den hiçbir cevap gelmemiştir. Ağustos ayının ortasında bile, İngiliz sefiri hala Ahmet Cemal Paşa'yla Doktor Nazım'ın İtilaftan yana eğilimlerini vurgulayabiliyor, Donanma Birinci Lordu'nun (Winston Churchill) Osmanlı Donanma Bakanı'na anlayışlı ve dostça bir mektup yazmasını isteyebiliyordu. Churchill zaten daha önceden tanıdığı ve takdir ettiği Enver Paşa'ya bir telgraf çekmişti ve ona Almanya'ya fazla sokulmamasını tavsiye etmişti. Sefirin önerisi üzerine bir mesaj daha gönderdi ve İngiltere'nin el konulan gemiler için ne kadar tazminat ödeyeceğini açık seçik bildirdi. Günde 1000 sterlin düzeyindeki tazminat her hafta ödenecekti ve ödeme Türkler savaşta tarafsız kaldığı sürece devam edecekti. Enver Paşa, dostça bir ifadeyle yazılmış olmasına rağmen "pazarlık" izleri taşıyan bu öneriyi resmen reddetti(10).

Almanlar ise, tazminattan ve özürden daha fazlasını verebiliyorlardı. Türklerin İngiliz oyununa duyduğu öfkeden yararlandılar ve onu beslediler. 10 Ağustos akşamı, SMS Goeben ve SMS Breslau adlı iki kruvazör, Mesina boğazında kendilerini kovalayan İngiliz Kraliyet donanmasından kaçarak Çanakkale boğazına girdi. Goeben birkaç ay önce Haliç'e gelen savaş gemilerinin en büyüğü olarak oldukça ilgi uyandırmıştı. Şimdi Sultan'a ödüllerin en büyüğünü sunma zamanı geliyordu. 12 Ağustos'ta, Almanya'nın her iki gemiyi de Türklere sattığı Berlin'de ilan edildi. Goeben'in adı Yavuz Sultan Şelim olarak değiştirildi, Breslau'a da Midilli adı verildi. Bu gemilerin İn-

gilizlerin el koyduğu zırhlılar kadar güçlü olmamakla birlikte büyük bir avantajları vardı. Derhal Osmanlı bayrağını çekerek denize açılacak durumdaydılar. Üstelik eyleme hazır durumdaki Alman subay ve askerleriyle dolu iken 15 Ağustos günü, İngiliz Deniz Heyeti, faaliyetini resmen durdurdu. Ama Amiral Limpus, Komutanlık ona 9 Eylül'de Malta'ya gitme emri verinceye dek Konstantinopl'da kaldı(11). O zamana dek, Geoben'le Breslau'u Çanakkale'ye getirebilme başarısına sahip, "sarkık çeneli, uzun frak ceketi üzerinden dökülen, kararlı bir adam" olarak tanınan Amiral Wilhelm Souchon, Osmanlı filosunun Baş Komutanı sancağını çekmişti bile. Boğaz'da görevli olan Alman işçi, denizci ve kıyı topçularının sayısı da sekiz yüze çıkmıştı(12):

Londra'da Osmanlıların çok geçmeden Almanlardan yana savaşa gireceği tahmin ediliyordu. Ama Sait Halim Paşa hükümetinin hala bazı kararsızlıkları vardı. Almanların para yardımı yaptığı gazeteler, sanki hükümete görevini hatırlatıyorlarmış gibi, vatanseverliğin ve fedakarlığın önemine ilişkin yazılar yayınlayıp duruyorlardı. Bu basın kampanyasının yarattığı etkiler her zaman Almanya'nın hoşuna gidecek türden olmuyordu. Trablusgarp ve Balkan savaşları sırasında göze çarpan yoğun bir Türk milliyetçiliği, özellikle laik sosyolog yazar Ziya Gökalp'le bağlantılı olarak, sonbaharda doruk noktasına ulaştı. Eylül başlarında kamuoyu, Jön Türkleri "Kapitülasyon"ları kaldırmaya teşvik ediyordu. Bundan böyle imparatorluk topraklarındaki tüm yabancıların Osmanlı medeni, ceza ve ticaret kanunlarına uymasını istiyorlardı(13). Bu, ilk anda İngilizlerle Fransızları cezalandıracak bir adım gibi görünmekle birlikte, Berlin'de derhal tepki uyandırdı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda hizmet gören ve sayıları giderek artan Almanların durumunu da tehdit ediyordu. Ateşli Türkler bir gavur'u diğer gavur'dan pek ayırt etmezlerdi. Jön Türkler için 1914'de tarafsızlık ve

reform, Enver Paşa'nın ittifak anlaşması şartlarını yerine getirmekten çok daha akıllıca bir tutumdur.

Tannenberg'de Almanların kazandığı zafer, Sadrazam'la Enver Paşa'yı bir konuda ikna etti: Avrupa'daki cephelerde ne olursa olsun, Ruslar bir daha Çar imparatorluğunun uzak sınırlarında uzun boylu bir saldırıya geçecek kaynakları biraraya getiremeyeceklerdi. Bu durumda, Türklerin Kafkaslarda kaybettikleri toprakları geri alma düşüncesi, dayanılmayacak kadar çekici gelmeye başlamıştı. Öte yandan Rusların müttefiki İngilizlerden gelen deniz baskısı da dayanılmaz olmuştu. Yavaş yavaş boğulmayı seçmektense, silah gücüyle hızlı çözüm aramak daha iyi görünüyordu. 27 Eylül'de İngiliz Kraliyet Donanmasının gemileri Çanakkale açıklarında devriye gezerken, Ege'ye çıkmak isteyen bir Türk torpido gemisini geri döndürdüler. Bu gerçekte sanıldığı kadar sert bir hareket değildi, çünkü gemide birkaç Alman da bulunuyordu(14). Türkler buna cevap olarak derhal boğazları kapattılar ve sulara mayın döşediler. Karadeniz'le dış dünya arasındaki ticaret bir kere daha sona erdi. Bulgaristan'ın, Romanya'nın, Rusya'nın ve Osmanlıların Karadeniz'deki limanları ancak kıyı trafiğine açık olarak hizmet görmeye başladı. Odesa ve Köstence limanları uygulanan ablukadan zarar gördü ama, Trabzon, Samsun ve Konstantinopl limanları da bundan payını aldı. İmparatorluğun bu yüzden uğradığı zararları telafi etmek amacıyla Almanya 21 Ekim'den itibaren 200 milyon İngiliz lirası karşılığı külçe altın tahsis etti ve bu paranın, Sultan savaş ilan eder etmez Osmanlı hazinesi tarafından tahsil edilebileceğini duyurdu. 28 Ağustos'ta Amiral Souchon, Yavuz Sultan Selim kruvazöründe Osmanlı bayrağını dalgalandırarak, diğer gemilerin önünde Boğazdan Karadeniz'e çıktı. Odesa, Nikolaev ve Sivastopol kentlerini bombaladı. Souchon'un bu baskını bir kaderi belirleyen hareket oldu. 1 Kasım'da Rus ultimatomu reddedildi. Dört gün sonra da

İngiliz ve Fransız ultimatolarına red cevabı verildi. Kasım ayının ilk haftasında Osmanlı İmparatorluğu artık savaşta idi. Başkentteki aydınlar arasında laikliğin güçlenmiş olmasına rağmen, V. Mehmet yine Halife-Sultan'a uygun geleneksel uygulamalara ağırlık verdi. 11 Kasım'da cihad ilan etti. İngiliz, Rus ve Fransız bölgelerindeki tüm Müslümanları, silaha sarılarak "kafir"i tepelemeye davet etti(15).

Daveti alanlardan bir tanesi hemen cevap verdi. 1892'den beri Mısır Hidivi olan Abbas Hilmi Paşa, 1914'ün yaz ortasında, Boğaz tepelerinden birinde ailesinin kasrına yerleşmişti. Savaş ilan edildiğinde oradaydı. Halife'nin cihad çağrısını hemen destekledi ve her görevine bağlı Mısırlı'nın İngiliz yönetimine karşı ayaklanması gerektiğini söyledi(16). Hiçbir Mısırlı'nın böyle bir şey yapmamasına rağmen Hidiv'in bu çağrısı çok önemli sonuçlar getirdi. Öncelikle Kahire'yle Konstantinopl arasındaki son anayasal bağlantıları koparmış oldu. Çünkü İngiltere 18 Aralık'ta Mısır üzerine koruma tedbiri koydu ve II. Abbas Hilmi'yi görevinden azlederek amcası Hüseyin Kamil'i "Mısır Sultanı" ilan etti. Londra akıllı davranmış ve Mısır'ı ilhak etmemişti. Ancak osmanlılarla savaş halinin başladığı gün, Kıbrıs adası resmi olarak İngiltere İmparatorluğu içine alındı. Öte yandan Osmanlı yetkilileriyle ilişkileri her zaman yanlış tanımlanmış olan Kuveyt Şeyhliği de İngiliz koruması altında bağımsız bir hükümet statüsüne geçirildi.

Goeben ve Breslau Haliç açıklarına demirlediği anda, Londra'da hala ayakta kalmış olabilecek Osmanlı İmparatorluğu'nu yaşatma duyguları da uçup gitmişti. Stratejik çıkarlar hızla değişiyordu. Şimdi artık Konstantinopl'a Rusların sahip olması, Almanların sahip olmasından daha iyiydi; esasen Çar'ın imparatorluğu giderek İngiliz yatırımlarına çok fazla bağımlı duruma geliyordu. Rusların boğazlarla ilgili tarihsel hırslarını tahmin etmek, Orta As-

ya'da ve İran petrol yataklarının çevresinde doğabilecek İngiliz-Rus çatışmalarının riskini azaltabilirdi. Kral V. George Türkiye'nin savaşa girmesinden bir hafta sonra Rus sefirine, "Konstantinopl'un sizin olması gerektiği ortada" demişti. Bir yandan da Dışişleri Bakanı, Ruslara Boğazlar meselesinin, Osmanlı İmparatorluğu barış istediği anda uyumlu bir çözüme bağlanacağını vaadediyordu(17). Ama İngiltere'de hala güçlü olan bir düşünce, Dolmabahçe'nin ve Yıldız'ın önünde İngiliz ve Fransız gemilerinin bulunmasının yine de iyi olacağı yönündeydi. Çünkü o zaman Londra ile Paris, çöken imparatorluğun nihai bölüşülme planlarını daha iyi kontrol altında bulundurabileceklerdi. Tabii "Rus müttefiklerinin" ihtiyaçlarını da düşünerek.

1914 Eylül'ü başlarında, Donanma Birinci Lordu (Donanma Bakanı ya da Bahriye Nazırı) Winston Churchill, savaş işleriyle görevli Devlet Bakanı Lord Kitchener ve başta gelen kara ve deniz kuvvetleri danışmanları, yakında Türkiye'ye karşı girişileceğini varsaydıkları savaş için bir büyük strateji tartışması yaptılar. Yapılabilecek operasyonlar listesinin en başında zaten kuzey Ege'de toplanmış olan güçlü filonun Çanakkale'yi zorlaması bulunuyordu. Gerekirse Gelibolu yarımadası ele geçirilebilir ve böylelikle savaş gemilerinin geçişi kolaylaştırılabilirdi. Bu işin ne kadar zor olabileceği pek düşünülmüyordu. Kasım ayı başlarında Kumkale'ye yöneltilen bir ön bombardıman, Seddülbahir'deki topları susturdu. Bunun nedeni, atışlardan birinin cephaneye isabet ederek müthiş bir patlamaya yol açmasıydı. Altı hafta sonra da bir İngiliz denizaltısı, boğazda demirli duran kırk yıllık bir savaş gemisini torpilleyerek batırdı. Bundan sonra, yeni yıla dek bu sularda pek hareket olmadı. O zamana dek Amiral Limpus'un aylarca önceden tavsiye ettiği savunma torpido tüpleri de gelmiş ve boğazın Kilitbahir mevkiine yerleştirilmişti. Ilkbahar gelmeden, Liman von Sanders, altı Os-

manlı birliğinden beşinin Çanakkale savunması için bu yöreye getirilmesini planladı(18).

Mısır'da ve doğu Akdeniz'de tecrübe edinmiş olan Kitchener, başka taraflara, özellikle de Bağdat Demiryoluna karşı hızlı harekate geçme taraftarıydı. Noel'den bir hafta önce, HMS Doris'den bir birlik İskenderun'un kuzeyinde, hafif kruvazörün 15 cm.lik toplarıyla korunarak kıyıya çıktı. Birlik herhangi bir direnişle karşılaşmadı. Üstelik bölgede askerlerin lokomotiflerin patlatılmasına ve depoların tahrip edilmesine hiçbir itirazlarının olmadığını gördüler. Hatta bu askerler çıkarma subaylarına dinamitlerin yerleştirilmesinde yardımcı oluyor ve sonra da gece gökyüzündeki patlamaları seyrediyorlardı. Churchill'in iki yıl sonra söylediğine göre, bu durum İngilizlere düşmanın kolay av olduğu şeklinde yanlış bir izlenim vermişti. Donanma Komutanlığı, "bu savaştıklarımız ne biçim Türk böyle?" diye şaşmıştı(19).

Bu soruya, Gelibolu yarımadasındaki korkunç savaşlarla yanıt verildi. 15 Ocak 1915'de Londra'daki savaş konseyi sonunda "hedefi Konstantinopl olan" bir deniz saldırısına karar verdi. Böylelikle doğu cephesinde zor durumda kalan Rusya'ya ikmal göndermek için yol açılmış olacaktı. Ama 18 Mart'ta, boğazı geçmeye kalkışan büyük gemilerin üçte biri batırılınca, bu savaşla ilgili tüm kavramlar değişti. Mısır'daki toplanmaları sırasında alaycı bir ifadeyle "Konstantinopl Acil Kuvveti" adı verilen kuvvetler, kuzey Ege'deki Limni adasının Mondros limanına getirildi. Donanmanın bombardımanından beş hafta sonra İngiliz, Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri yarımadanın çeşitli yerlerine çıkarma yaparken, Fransız kara kuvvetleri de bir zamanlar Truva sahili olan yöreyi işgal etti. Ama o zamana dek Osmanlı ordusunun büyük bir bölümü yaklaşık 84.000 kişi, harekete hazır duruma gelmişti. Yetersiz planlama, bölümler arası karışıklık, kararsız liderlik ve modern savaşların ilk amfibi hareketinde

ortaya çıkabilen tüm beklenmedik sorunlar biraraya geldi ve derin bir hayal gücüyle oluşturulmuş, canla başla girişilmiş destansı bir savaşı, çaresizliklerin yolaıldığı bir trajediye dönüştürdü. 9 Ocak 1916'da, savaş konseyinin kararından hemen hemen bir yıl sonra, son İngiliz birlikleri de sessizce Gelibolu yarımadasını boşalttı. Geride fişek delikleriyle dolu siperler ve 4 Türk tümenini dört ay daha geçindirebilecek erzak bırakarak gitti. Ayrıca Çanakkale'nin iki yakasında İngiltere'den ve imparatorluğun diğer kesimlerinden 34.000, Fransa'dan da 10.000 ölü bırakılmıştı. Bunların ancak dörtte birinin mezarı bilinmektedir(20).

Gelibolu, Osmanlı tarihinin en büyük savunma zaferi olmuştur. İngilizlerin "Tommy Atkins" kavramının karşılığı olarak Türklerin "Mehmetçik" dedikleri Türk askerinin azmi, Sultanların imparatorluğuna altı yıllık bir süre kazandırdı. Ama bunun bedeli de korkunç oldu. Türklerin bu savaştaki kayıpları hiçbir zaman tam saptanmamış olmakla birlikte, herhalde saldıran kuvvetlerin kaybının iki katı kadar olmalıdır. Enver Paşa, Harbiye Nazırı olarak bu zafer üzerinde hak iddia etmişti. Ama gerçekte stratejik mevziler Liman von Sanders'in emriyle düzenlenmiş ve yarımadanın burnunda Esat Paşa'yla adamları başarılı savaşlar vererek Anzakların içerilere sızmasını önlemişlerdi. Eğer bu savaştan bir halk kahramanı çıkmışsa, o da Mustafa Kemal'dir. Emrindeki On Dokuzuncu Tümen'in kararsız askerlerini yüreklendiren, onlara ilham veren Albay Mustafa Kemal, bu tümeni Conk bayırı ve Anafartalar'da kahramanca savaşmaya sürüklemiştir. Osmanlı Harbiye Nezaretinin resmi propaganda dergisi, kapağına Mustafa Kemal'in bir portresini basmak istediğinde, Enver Paşa bunu engellemiş, başarıları kendisininkini aşmaya başlayan bir çağdaşını resmi kanallarla kahraman ilan etmeyi istememiştir. Mustafa Kemal'e bundan sonra On Altıncı Ordu'nun komutanlığı verilmiş ve Rus-

lara karşı savaşmak üzere Anadolu'ya gönderilmiştir. On dört yıl sonra bir İngiliz kurmay subayı, Gelibolu'nun resmi tarihini yazarken, Mustafa Kemal'in bu savunmadaki rolünü objektif bir bakışla incelemiş ve şu satırları yazmıştır: "Bir tek tümen komutanının, yalnız bir çatışmanın gidişatında değil, belki savaşın tümünün sonucunda, hatta bir ulusun kaderinde bu kadar derin etkiler yaratabilmesine tarihte pek ender rastlanır"(21).

Osmanlılar, Çanakkale'deki savaşa düşmanları tarafından zorlanmışlardı. 1915 ve 1916'nın büyük bölümünde, Rus cephesinde ve Kafkaslar'da da öyle oldu. 1916'nın Şubat ortalarında tarihi Erzurum kalesi birdenbire düşmanın bir sürpriz saldırısı karşısında düşüverdi. Bu da Çar'ın komutanlarına Osmanlı ordusundaki Arap subayların verdiği bilgiler sayesinde gerçekleşmişti. Çünkü bu Araplar, Sultan'ın ordusunda güçlenmeye başlayan "Türkizm"den tedirgin oluyorlardı. Çanakkale'deki ve doğu Anadolu'daki savunma savaşlarının yanı sıra, gerek Almanya gerekse Osmanlı İmparatorluğu, çeşitli ayaklanmaları kışkırtarak cihadı yayma çabalarına da giriştiler. Kayzer William, "Konsoloslarımız... tüm Müslüman dünyasını vahşi bir isyanla tutuşturmalı" diye beyanda bulunmuştu. "İngiltere en azından Hindistan'ı kaybedecektir."(22). Görünürde Enver Paşa da buna inanıyordu. Gelibolu'dan önce Mustafa Kemal'e, üç birliğin komutasını üstlenerek İran'a gidip Bulucistan, Sind ve Pencap'daki Müslümanları İngilizlere karşı ayaklandırmaya görevini teklif etmiş, Mustafa Kemal ise zekasını göstererek bunu reddetmişti. Hintli Müslümanlar Halife'nin cihad ilanına pek aldırış etmedikleri gibi İngilizlerin ve Anzakların yanında Gelibolu'da savaşan Hint birlikleri de, Türklerden gelen isyan çağrılarına cevap vermemişlerdi.

Enver Paşa'nın desteklediği bir başka plan da, bir grup sabotajcının Mezopotamya'dan sınırı geçip güney İran'a girerek Abadan'da İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin

kurduğu rafineriyi havaya uçurmasıydı. İngilizlerin hızlı askeri eylemleri bu planı önledi. Ama Alman ajanı Wilhelm Wassmuss daha sonra güney İran'da geniş kapsamlı bir İngiliz aleyhtarı isyan çıkarmayı başardı(23). Enver Paşa son çare olarak da Jön Türk subaylarını Trablusgarp'a, oradaki Müslüman Sanusilerin İngiliz uç mevzilerine saldırmaları için kışkırtmaya yolladı. Ayrıca İtalya'nın bir kere daha Türklerle savaşmaya kalkması durumunda bu subaylar kıyı kentlerine çöl baskınları düzenleyeceklerdi. Bu noktada Enver Paşa biraz daha başarılı oldu. Sanusiler batı çöllerinde Seyit Ahmet liderliğinde Halife adına sadık bir savaş yaptılar ve bunu Osmanlı İmparatorluğu çökünceye dek sürdürdüler: buna karşılık batı çöllerindeki bir çatışma sırasında İngilizlere esir düşen El-Askiri Cafer Paşa sonradan kendi vatanı olan Mezopotamya'da Arap ihtilalini destekledi ve bir Irak ordusunun kurulmasına yardımcı oldu(24).

Almanya'nın talebi üzerine Osmanlı Yüksek Komutanlığı, "Mısır'daki İngiliz yönetiminin imhası" için bir master plan uygulamaya yöneldi. Daha Osmanlılar savaşa girmeden üç ay önce Berlin'de hazırlanmış olan bir planı biraz daha geliştirerek işe başladı. Ahmet Cemal Paşa başkanlığı bırakarak aktif hizmete döndü ve 1914 Kasım'ında Şam'daki Dördüncü Osmanlı Ordusu'nun komutanlığına getirildi. İki ay sonra Beersheba'da 20.000 kişilik bir kuvvet toplayarak topçu desteğiyle "İngiltere İmparatorluğu'nun şah damarı" olarak nitelendirilen Süveyş kanalına saldırmaya hazırlandı. Türklerin yanında bazı Alman ihtisas birlikleri de vardı. Cemal Paşa'nın kurmayı, Baron Franz von Kress von Kresenstein adlı bir Bavyeralıydı. Plana göre, Almanya'da yapıldıktan sonra tarafsız Bulgaristan'dan geçirilerek gizlice getirilen dubalı köprüler kullanılarak kanalın batı kıyısına geçilecekti. Cemal Paşa da, Kress de, İngiliz mevkilerine yapılacak güçlü bir saldırının, Mısırlı milliyetçileri, işgalci "sömürgeciler" in aleyhi-

ne döndüreceğine ve Hidiv II. Abbas Hilmi'yi yeniden benimsemeye yönelteceğine inanıyorlardı. Alman Yüksek Komutanlığının sevgili “Doğu Uzmanı” olan Ernst Jaekkh, “Baskıncılara 70.000 kadar göçebe Arap katılabilir” diye tahminde bulunmuştu(25).

Cemal Paşa'nın baskını (sık sık iddia edildiği gibi) İngilizleri gafil avlamadı. Fransız keşif uçakları, Sina çölü üzerinde yaklaşan kuvvetleri önceden görmüşlerdi. 3-10 Şubat 1915 tarihleri arasında, İsmailiye'nin kuzeyinde çarpışmalar oldu. Bir Osmanlı müfrezesi kanalı başarıyla geçtiği sırada Cemal Paşa askerlerini geri çağırdı. Mısırlıların Osmanlı kurtarıcıları şevkle karşılamayışı onu hayal kırıklığına uğratmıştı. Cemal Paşa yeniden Beersheba'ya doğru çekilirken, Albay Kress yanında birkaç süvari birliğiyle Sina'da kaldı. Burada Mısır'a karşı sürekli bir tehdit oluşturmayı amaçlıyordu. Alman mühendisleri bu arada Yafa'yı Beersheba'ya bağlayacak stratejik bir demiryolu hattı çekmeye çalışıyorlardı. Kress'in baskıncıları arada sırada kanalı mayınlayıp duruyorlardı. 1916 yaz sonlarında Anzak atlıları çölü temizleyebildi. İngilizler Filistin önlerinde yeni (ve kesin sonuç getirecek) bir savaşı başlatmaya ancak o yılın sonunda karar verebildiler(26).

Daha 1914 Ağustos'unda Kahire'deki İngiliz istihbaratıyla, Mezopotamya'daki Osmanlı ordusunda savaşı muhalif Araplar arasında bir tür anlaşma sağlanmıştı. İlişkiyi sağlayan kişi, Bağdat'ta El-Ahd adlı gizli bir dernek kurmuş olan Binbaşı Abdül Aziz El-Masri idi. Bu derneğe, Arapların Türk yönetiminden bağımsız olmasına yönelik her türlü davayı desteklemeye yemin eden Iraklı subaylar katılıyordu. (27) Savaşın patlak vermesi, İngilizlerin Osmanlı uç vilayetlerinde ayaklanma başlatma çabalarını da yoğunlaştırdı. Ama bu konuda Dışişleri Bakanlığı'yla Londra'daki Hindistan Bürosu arasında görüş ayrılığı bulunuyordu. Ayrıca Kahire'yle Simla (Hindistan'daki İngiliz karargahı) arasında da çekişme vardı. Yetkililerin bir

bölümü, Osmanlı İmparatorluğu'nda isyanların teşvik edilmesine karşıydı. Çünkü Hindistan'da da Araplardaki gibi gizli dernekler bulunduğunu biliyor ve bu tedirginliklerin oraya da yayılacağından korkuyorlardı.

Ortadoğu'yla ilgili bu İngiliz ortak sorumluluğunun, Osmanlı Yüksek Komutanlığı için bir avantaj olduğuna kuşku yoktur. Kahire, Hicaz'daki ve güney Suriye'deki kabilelerle siyasal ilişkilerini sürdürürken, anlaşmayı 1915 Aralığı'nda sonuçlandıran Hindistan Bürosu olmuştur. Çok ihtiraslı birisi olan 35 yaşındaki Abdülaziz İbni Suud'u yönetici olarak ilan etmişlerdir. (28) Bombay'daki İngiliz yetkilileri, Basra körfezini, Mezopotamya'yı ve yeni açılan petrol kuyularını kendi alanları olarak görüyorlardı. İngiliz kömür ocaklarının 1839'dan 1937'ye dek Hindistan'dan atanan askeri siyasal görevlilerce yönetildiği Arabistan ve Aden'e de aynı gözle bakıyorlardı. Esasen Mezopotamya hareketini başlatan ve Basra körfezinin tepesine "D Kuvvetleri"ni gönderen Silma karargahı olmuştur. Gelen kuvvetler savaşın ikinci günü Fao'ya çıkmış, oradaki Osmanlı garnizonlarını saf dışı bırakarak Basra'yı on beş gün içinde pek zorluk çekmeden almış ve böylece Şattül Arap petrol tesislerini korumayı başarmıştır. Ama İngilizler, Arapları Osmanlıların üzerinde saldırtmak yerine, Mezopotamya'ya fethedilmiş toprak muamelesi yapmışlar ve 26 yaşındaki Iraklı Arap milliyetçisi Nuri Sait'i de apar topar Hindistan'a sürmüşlerdir.

"D Kuvvetleri"nin Arap milliyetçiliğine karşı düşmanca tavrı, Mareşal von der Goltz komutasındaki bir Alman ordusunun Bağdat'a gelmesiyle birleşince, Osmanlı direnişini güçlendirmiştir. Sonunda General Townshend, Basra'nın 400 kilometre kuzeyinde kalan ve stratejik önemi olan Kut-el Amara kentini 1915'in Eylül sonlarında işgal etmiş, bunun üzerine Simla karargahı ona derhal Bağdat'a yürümesini emretmiştir. Townshend kendinden bekleneni gerçekleştirmek için elinden geleni yapmış,

ama Arap desteği olmaksızın Mezopotamya'nın içlerine ilerlemenin macera olacağını anlamıştı. 22 Kasım'da Goltz'un ordusu, Anadolu'dan gelen bir birliğin de katılımıyla, Bağdat'ın 32 kilometre kadar güneyinde işgal kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır. 3 Aralık'ta Townshend'in 17.000 kişilik kuvvetleri Kut'ta, yanlarındaki 6000 Arapla birlikte kısırılmakla birlikte, kenti kurtarmak için girişilen dört hamle de başarısızlığa uğramıştır. Kitchener bu arada büyük bir güven içerisinde, Osmanlı komutanı Halil Paşa'ya, Kut garnizonundakileri serbest bırakması karşılığında en azından bir milyon İngiliz lirası vaat etmiştir. Ama bu teklifi reddedilmiş ve daha sonra da propaganda amacıyla Enver Paşa tarafından kınanmıştır. (Enver Paşa, Halil Paşa'nın yeğenidir). 29 Ağustos 1916'da Kut garnizonu sert bir saldırı sonucu esir düşmüştür. Tıpkı üç buçuk ay önce Gelibolu'nun boşaltılmasında olduğu gibi, Osmanlılar kafir saldırganları püskürttükleri için büyük gurur duymuşlar ve bu olay bir süre için morallerde yükselme yaratmıştır. (29)

Osmanlı yetkilileri de, 1914'de iş başında olan diğer ülke hükümetleri gibi, girdikleri bu savaşın çok geçmeden biteceğini düşünüyorlardı. Ekonomi birkaç cephede birden uzun süreli savaşları kaldırabilecek güçte değildi. Vilayetlerdeki kent ve köylerin çoğu kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmekle birlikte, Konstantinopl büyük ölçüde, Rusya'dan, daha az miktarda da Fransa ve İtalya'dan gelen tahıla bağımlı durumdaydı. Sonuçta başkentte, daha savaşın ilk kışında çok ciddi bir yiyecek kıtlığı başladı. Bu kıtlığın etkilerini, sürekli gelen mülteciler daha da artırıyordu. Ayrıca kentte tifüs salgını başladı. Kendine yeterli olan diğer bölgeler ise tarım işçilerinin askere alınarak cepheye yollanması yüzünden sıkıntıya girdiler. Doğu Anadolu bir de istilanın yıkıcı etkileriyle boğuşmak zorunda kaldı. Suriye ve Lübnan'daki açlık, bir dereceye kadar uzun süren bir kuraklıktan kaynaklanmakla birlikte,

biraz da adaletsiz besin dağılımının sonucuydu. Demiryollarının askeri amaçlarla kullanılması durumu daha da ciddileştiriyordu. 1915 Ekimi'nde Bulgaristan'ın Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlılar yanında savaşa katılmasıyla, orta Avrupa'yla doğrudan demiryolu bağlantısı bir kere daha sağlanmış oldu, Türklere pamuk, yün, deri, Musul'dan gelen petrol ve bazı başka mineraller konusunda bir pazar açılmış oldu. Almanya'nın parasal desteği olmasa, Sultan erken barış istemek zorunda kalabilirdi. Ama durum bu aşamada değildi. Resmi rakamlara göre başkentte yaşam maliyeti, savaşın ilk yirmi beş ayında dört katına çıkmıştı. Almanya müttefikini 250 milyon İngiliz lirası karşılığı fon aktararak destekledi ve böylelikle Osmanlı ordularını dört yıl boyunca cephelerde tutmayı başardı. (30)

Siyasal bakımdan, Osmanlı yönetiminin karakterinde pek değişiklik yoktu, ama sansürün ve polisin daha güçlendirilmesi doğaldı. Savaşın son haftalarına dek politikayı belirleyen Jön Türkler oldu. (31) Sait Halim Paşa, 1917 Şubatı'na dek sadrazam olarak görevine devam etti. Bu tarihte zaten çoktan beri en etkin bakan olan Talat Paşa resmen onun yerini aldı. Bu arada V. Mehmet de meşruti hükümdar olarak görevlerini yapmayı sürdürüyordu. Kayzer II. William üçüncü resmi ziyaretine geldiğinde onu ağırladı ve 16 Ekim 1916'da Dolmabahçe'de bir ziyafet verdi. 1918 Mayıs'ında da Osmanlı başkentine yapılan tek Habsburg ziyaretinde ev sahipliği yaptı. İmparator-Kral Charles'la ona refakat eden Zita'yı, enflasyon tehdidi altındaki bir ülkeyi zora sokacak denli gösterişli biçimde ağırladı. Yedi hafta sonra, 3 Temmuz'da V. Mehmet öldü, yerine Abdülmecit'in en küçük oğlu, 57 yaşındaki VI. Mehmet Vahdettin, otuz altı Osmanlı sultanının en sonuncusu olarak padişah oldu. Beş ay sonra, savaş gürültüleri arasında unutulmuş olan baba-bir kardeşi Abdülhamit de öldü. Sürekli korktuğu gibi zehirlenerek ya da sui-

kast sonucu değil, Beylerbeyi Sarayı'ndaki yatağında kalp yetmezliğinden hayata veda etti.

Bazı bakımlardan inanılmaz gibi görünse de, Jön Türkler savaşın ilk üç yılı boyunca, inkılap girişimlerini sürdürmeye çalıştılar. 1913 Nisanı'nda çıkarılan bir kanunla, dinsel kurallara göre çalışan Şeriye mahkemelerinde alınan kararların Mahkeme-i Temyiz adı verilen laik bir itiraz mahkemesine götürülebilmesi ve böylece laik hukukun ulema'ya önceliği sağlanmıştı. Müslüman hiyerarşik otoritesinin adım adım kısılması, Sait Halim Paşa'nın Sadrazamlık dönemi sonunda doruk noktasına varmıştı. Nisan 1916'dan itibaren şeyhülislam artık otomatik olarak kabine üyesi olmaktan çıkarılmıştı. Birkaç ay sonra da, yönetimle ilgili tüm konulardaki yetkileri alınmış ve örneğin vakıflara ve eğitime karışamaz duruma getirilmişti. Vahdettin'in tahta çıktığı günlerde şeyhülislam artık yalnızca dinsel konularda ve İslam öğretilerini yorumlamada başvurulacak ve saygı gösterilecek bir kişi olarak kabul ediliyordu. Ayrıca genel kadın özgürlüğü konusunda bazı önlemler alınıyor ve bu yönde de tedbirli bir ilerleme kaydediliyordu. Bununla ilgili olarak 1917'de çıkarılan aile hukuku kanunu, evliliğin laik bir anlaşma olduğunu ve kadının zina işlediği kanıtlanan kocasını boşama hakkını kabul ediyordu. Yine de birçok sosyal tabu katı biçimde varlığını koruyordu. Bu durum özellikle kırsal bölgeler için geçerliydi. Örneğin, kent ve kasabalardaki bütün tiyatrolar, lokantalar ve konferans salonları hala kadınlar için perdelerle ayrılmış bölmeler bulundurmamak zorundaydılar.

Jön Türkler dış dünyadaki saygınlıklarını korudukları sürece, Müslüman fanatizmi üzerindeki baskıyı sürdürdüler. Ama bu baskı kaldırıldığında laikliğe yöneltilen muhafazakar nitelikteki suçlamalar da azalmaya başladı. Artık Hristiyan azınlıkların baskıdan yakındığı vilayetlerde teftişe çıkan yabancı müfettişler yoktu. Van vilayetinde

Taşnak faaliyetleri yeniden canlandı. Çünkü Ruslar eski sınırın her iki yanında Ermeni özerkliğini açıkça desteklemeye başlamışlardı. Osmanlılar bu sırada Sultan'ın Ermeni tebaasının, çar ordularını bir tür kurtarıcı gibi görerek Anadolu'da ilerlemelerine yardım etmelerinden korkmuşlardı. 1915 Mayıs'ında Osmanlı yetkilileri, tüm doğu vilayetlerindeki Ermenilerin bölgeden çıkmaları ve kuzey Mezopotamya'daki kontrollü yerleşim yerlerine gitmeleri yönünde bir karar aldılar. Bu arada herhalde 500.000 kadar Ermeni açlıktan, Kürt topraklarında yaptıkları uzun yürüyüşlerin cefasından ve Kürtlerin, yerel yetkililerin göz yummasından yararlanarak uyguladığı kıyımdan ölmüş olabilir. Bundan kısa bir süre sonra, kuzey Suriye'de ve Kilikya'daki kırsal bölgelerde yaşayan Ermeniler de aynı şekilde yerlerinden çıkarılmış ve orta Suriye'ye toplanmışlardır. Savaş sırasında kaç Ermeni'nin yok olduğunu kimse bilmemektedir. Türk resmi tahminleri bu sayıyı 300.000 civarında gösterirken en aşırı Ermeni iddiaları iki milyondan söz etmekte ve sistematik bir soykırım uygulandığını ileri sürmektedir. (32) Ne yazık ki en az 1.300.000 kadar Ermeni'nin ölmüş olması mümkün görünüyor. Eğer bu tahmin doğruysa, savaşta ve savaş sonrası dönemde öldürülen Ermenilerin sayısı, Fransa Cumhuriyeti ordularında hizmet gören askerlerin sayısına eşitti.

Savaş tahmin edilenden fazla uzayınca, İttihatçı liderler de kaçınılmaz olarak, kendilerini Bab-ı Ali'den bağımsız görme eğilimine kapıldılar. 1908'de Abdülhamit'le görüşen ilk Jön Türk heyetindeki üç kişiden biri olan Mustafa Rahmi, 1915'de İzmir valiliğine atanmıştı. Mustafa Rahmi, bu vilayette öyle güçlü bir savaşçı grubunun lideri oldu ki, hem Ermenileri, hem de Rumları Müslümanların hışmından koruyabilmeyi başardı. Hatta arada sırada Atina'daki müttefik unsurlar nezdinde barış konusunda nabız yoklamalarına bile girişebilmişti. Savaşın sonraki dönemlerinde, Suriye'deki Osmanlı komutanı Ahmet Cemal

Paşa da İtilaf güçleriyle apayrı şartlarla anlaşına eğilimi göstermişti. Ama Cemal Paşa 1915 yazında hala güçlü üçlünün bir üyesiydi ve müttefiklerin çok geçmeden İskenderun'la Hayfa arasında bir yere çıkarma yaparak bir Arap ihtilalini desteklemeye çalışacaklarına inanıyordu. Bu nedenle Cemal Paşa aşırı sert tedbirlere yöneldi. Tüm Arap gizli derneklerini ve diğer muhalif grupları tasfiye etmeye kalktı. On bir Arap, 28 Ağustos 1914'de Beyrut'ta asıldı. Tutuklamalar, idamlar ve sürgünler Lübnan'da on sekiz ay boyunca devam etti. Bundan tüm toplum zarar gördü. Cemal Paşa, Arapların, Yahudilerin ya da Hıristiyanların muhtemel ihanetleri arasında bir fark görmüyordu. Lawrence'ın birkaç yıl sonra yazdığı gibi, "Cemal Paşa Suriye'deki tüm sınıfları, koşulları ve inançları birleştirerek ortak bir sefaletin ve korkunun baskısı altına almıştı. Böylelikle de planlı bir isyanı mümkün hale getirmişti." (33)

Cemal Paşa, bir Arap isyanının yaklaştığı konusunda haklıydı. Bu kazan öyle uzun bir süreden beri kaynıyordu ki! Savaşın patlamasından kısa bir süre önce, Mekke Şerifi Hüseyin İbni Ali el-Aun'un ikinci oğlu Emir Abdullah, Mısır'daki İngiliz yetkilileri nezdinde iki kez nabız yoklaması yapmış ve Osmanlı yönetimine başkaldırırsa Londra'nın desteğini arkasında bulup bulamayacağını araştırmıştı. Abdullah, Konstantinopl'daki siyasal hayatı iyi tanıyan birisiydi. Çünkü kendisi de, kardeşi Emir Faysal da, Osmanlı parlamentosunda üyeydiler. 1911'den savaşın başlamasına dek Mısır'da Genel Konsolosluk yapan Lord Kitchener, Abdullah'la Kahire'de buluşmuş ve Jön Türk rejimine karşı Arap düşmanlığının bu denli artmış olmasından çok etkilenmişti. Emir'in babası gerçekte bir asi değildi. Yaşlı ve muhafazakar bir adamdı. Hicaz'a Batılaşmış bir Osmanlı valisinin gelmesinden telaşa düşmüştü. Haşimi hanedanının başı ve Peygamber'in otuz yedinci torunu olan Mekke Şerifi, Kritchener'in kendisi-

ne ve elçilerine gösterdiği büyük saygıyı hak eden birisiydi. Ancak İngilizler, Şerif'in İslam dünyasındaki pozisyonunu biraz abartmış olabilirler. Hatta belki de onun Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını istediğini sanarak yanlışlığa düşmüş olabilirler. Oysa Şerif'in asla böyle bir isteği olmamıştı. Kitchen'er 1914 Ağustos'unda Savaş Bakanı olduğunda, Haşimi prensleriyle ilişkisini sürdürdü. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesinden altı gün önce Kitchen'er, Abdullah'a şu satırları yazıyordu: "Belki de gerçek Arap soyundan gelen birisi, Mekke ya da Medine'de Halifeliği üstlenebilir ve Allah'ın da yardımıyla, şu kötülüklerden bir iyilik doğabilir." (34)

Sultan'ın cihad ilan etmesi, İngilizlerin de bir Haşimi Halifeliği kurma fikrini yeniden canlandırmasına yol açtı. Ama Hüseyin'in gönlünde artık bir taç yatıyordu. 1915 yazında Hüseyin, İngiltere'nin Mısır'daki Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon'la mektuplaştı ve hem Halifelik, hem de Haşimi Arap krallığı konularında Kahire'nin desteğini aradı. Bu krallık yaklaşık olarak bugünkü Türkiye sınırlarından başlayarak güneye, Yemen'e kadar uzanabilir, batıda Akdeniz'e, doğuda Mezopotamya'nın doğu sınırlarına dayanabilirdi. Sir Henry McMahon, Hüseyin'e yazdığı 24 Ekim 1915 tarihli mektupta, "İngiltere'nin, Mekke Şerifi'nce önerilmiş sınırlar içerisinde bir Arap bağımsızlığını tanıyacağını ve destekleyeceğini" bildirdi. Ama bunun bazı önemli sınırlamaları vardı. Örneğin, nüfus bileşimi ve karakteri bakımından tam Arap olmayan bölgeler bu kapsamın dışında bırakılacaktı. Kuzeyde Mersin'le Iskenderun buna örnek gösteriliyordu. Suriye'de ise Şam, Hama, Humus ve Halep'in batısında kalan bazı alanlar (bunlar doğu Akdeniz kıyıları anlamına geliyordu) böyleydi. Diğer bazı sınırlamalar arasında, Bağdat ve Basra vilayetlerindeki İngiliz çıkarlarının korunmasıyla ilgili "bazı idari kontrol önlemlerini kabul etmek", İngilizlerin Arap yöneticileri koruma taahhütlerine saygı gös-

termek gibi hususlar da vardı. Ayrıca bütün bunlar, “İngiltere’nin, müttefiki Fransa’ya zarar vermeden hareket edebildiği topraklar için” geçerli olacaktı. (35)

McMahon’ın mektubu, yirminci yüzyıl diplomasisinin en çok tartışılan belgelerinden biridir. Bu mesajın zayıflığı, ortaya koyduğu koşullardan kaynaklanmamaktadır. Savaş durumu, bu koşulların nitelikten uzak olmasına yol açmakla birlikte, esas zayıflık, mektuba girmeyen ve sözü edilmek istenmemiş noktalardan ileri gelmektedir. Özellikle de Filistin’den, Kudüs’ten ve Yahudilerden hiç söz etmemesi kabul edilebilecek gibi değildir. Şerif Hüseyin birkaç ay boyunca McMahon’la mektuplaşmayı sürdürmüş ve İngiliz önerisinin anlamını biraz netleştirmeye, özellikle heyecan verici “bağımsızlık” sözcüğünün tam olarak ne anlama geldiğini anlamaya çalışmış, ama başarılı olamamıştır. Aralık ayında Şerif Hüseyin bir kez daha teşvik edilmiş ve ona Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey’in “Arapları Türk tahakkümünden bağımsızlaştırmak”tan yana olduğu söylenmiştir. Tabii bu bağımsızlığı Arapların ayaklanarak kazanması şartıyla. (36)

Dışişleri’nin bu kaçamak tutumunun bazı nedenleri vardır. “Fransız müttefik”in neleri kendi aleyhine ya da lehine göreceği konusunda bazı kuşklar uyanmıştı. Kasım 1915’de, Beyrut’ta eskiden başkonsolosluk yapmış olan François Georges-Picot, saygın Arap uzmanı Albay Sir Mark Sykes’la bir görüşme yaptı. İki ortadoğu uzmanı karşılıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu Akdeniz’deki topraklarının paylaşılması konusunda bazı teklifler önerdiler. Bunlar sonradan Mayıs 1916’da “Sykes-Picot anlaşması” olarak kabul edilmişlerdir.³⁷ Buna göre iki Arap devleti kurulacaktı. Şam civarında kurulacak olan devlet Fransız korumasına, Bağdat’ın Akabe’ye kadar olan alandaki ise İngiliz korumasına verilecektir. Fransızların yönetimi Lübnan’da, Beyrut’un kuzeyinden Tyre’in güneyine kadar geçerli olacaktı. İngilizler de Akra

ve Hayfa'yı kontrol edecekti. Filistin ise Fransa, İngiltere ve Rusya (Çarlık)'nın ortak sorumluluğu altında olacaktı. Bu anlaşma, Mekke Şerifi'ne daha önce verilmiş sözlerle uyumlu olmadığı için çok eleştirilmiştir. Öte yandan, Sykes-Picot anlaşmasının, McMahon tekliflerini geçersiz kılmadığı, tersine onları genişlettiği, netleştirdiği ve tamamladığı da öne sürülebilir. Esasen daha sonra ortaya çıkan tartışmalar genellikle İngilizlerin 1917'de Siyonist hareketle ilgili olarak üstlendikleri yükümlülükler konusunda olmuştur. Ama daha sonraki on yıllarda belirecek önemi ne olursa olsun, McMahon mektuplarıyla Sykes-Picot görüşmelerinin Birinci Dünya Savaşı kapsamı içindeki tarihsel önemi bellidir ve tartışma götürmez. Bunların hepsi, İtilaf devletlerinin 1915'de, kontrollü bir Arap milliyetçiliği yükselişinin yardımıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun artık çözülmesi konusunda görüş birliğine vardıkları göstermektedir.

5 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin, Mekke'deki Osmanlı kışlasında sembolik bir tüfek atışıyla ayaklanmayı başlattı ve İslam dünyasına bir tür Arap manifestosu sundu. Bu manifestoda özellikle Jön Türkleri dinsizlikle suçlayarak bu insanların Halife-Sultan'ın dinsel güçlerini sınırladığını ve Allah'ın dinini bir eğlence ve spor gibi gördüklerini iddia etti. (38) Bu sözlere, başlangıçta en azından Hicaz'da, silah sesleri de eşlik etti. Mekke çabucak Türklerden arındırıldı. 9 Haziran'da Cidde limanına saldırıldı ve açık denizdeki Kraliyet Donanmasının sağladığı güçle, kent bir hafta içinde Arapların eline geçti. Mekke'nin 60 kilometre güneyinde bir vahayı andıran Taif kenti hemen Emir Abdullah'a teslim oldu. Ancak Türk askerleri kentin bitişiğindeki kalenin sağlam duvarlarının gerisinde direnmeyi sürdürdüler. Medine ise alınamadı. Peygamber'in kutsal türbesinin bulunduğu bu kentte Fahrettin Paşa komutasındaki On İkinci Ordu karargahı vardı. Fahrettin Paşa, bu kentin kafirin parasıyla saldıran asi Arap-

ların eline geçtiğini görmektense, emrindeki garnizonla otuz aylık bir kuşatmaya göğüs germeye hazırды. 1919 Ocağı'nda diğер Osmanlı komutanları ateşkesi kabul ettikten sonra bile o hala düşmana meydan okuyordu.

Arap isyanı başladığında Rusya'ya giderken boğulan Kitchener, başlangıçtan beri hep genel bir isyan hazırlamak gerektiğini ve belli bir vilayetdeki ayaklanmanın yetmeyeceğini ileri sürmüştü. Ama diğер Araplar, Haşimilerin çağrısına cevap vermekte pek ağır davranıyorlardı. Birkaç ay boyunca, Hicaz'daki çarpışmaların gerçekten Osmanlı İmparatorluğu'na askeri bir meydan okuma sayılıp sayılmadığı belli olmadı. Hüseyin'in İngiliz destekçisi olan Kahire'deki "Arap Bürosu" yılın sonuna dek bu isyanı ciddi biçimde yönetmeye başlamadı. Hicaz'a yollanan İngiliz misyonunun başkanı Yüzbaşı T.E. Lawrence, Bedevi gerillaların etkin lideri Emir Faysal'ın onayını almayı başardı. Eskiden Osmanlı ordusunda askerlik yapmış olan Binbaşı Aziz al-Masri, Hindistan'dan geri dönmesine izin verilen Iraklı komplo ortağı Nuri Sait'in yardımıyla, Rabeg'de Arap askerlerini düzenli olarak eğitiyordu. (39) Bu ön hazırlık aylarında bile, Enver, Talat ve Cemal Paşalar, imparatorluğun güneydoğu kanadına yönelik bu tehdidin farkındaydılar. Oysa Alman danışmanları durumu pek anlayamıyorlardı. Aslında Haşimi isyan ordusu ortalıkta (daha doğrusu çöllerde) olduğu sürece, en az 30.000 Türk askerinin Hicaz Demiryolunda, Medine'de ve Yemen'de kalması gerekiyordu.

1917 yazında Haşimiler saldırıya geçti. 6 Temmuz'da Araplar önemli bir liman olan Akabe'yi aldılar. Burası İngilizlerin yardımıyla, Emir Faysal'ın 112 kilometre içerdeki demiryoluna baskın düzenlemesi ve Suriye'ye yürümesi için bir üs haline getirildi. Osmanlılar daha Akabe'nin düşmesinden önce Şam'ın 80 kilometre kuzeyindeki Baalbek'de Bedevi saldırılarından hırpalanmışlardı. Burada 11 Haziran günü, Suriye'yi imparatorluğun merkezine

bağlayan demiryolu hattının önemli bir köprüsü havaya uçurulmuştu. İngiliz istihbaratının beş hafta sonra İsviçre yoluyla Londra'ya ulaşan raporu bir Türk kaynağına dayanarak, kuzeydeki olaylar yüzünden altı alayın Baalbek yöresine, bu duyarlı bölgedeki alevleri söndürmeye gönderildiğine değiniyordu. (40)

Türklerin kaygılarını anlamak kolaydı. Çünkü Ortadoğu'daki savaşın karakteri hızla değişiyordu. General Maude, Basra'yı bir askeri üs olarak geliştirdi ve limanı modernleştirdi. Ocak 1917'ye dek, karşısındaki Osmanlı kuvvetlerinin dört katı kadar bir kuvvet toplayabilmişti. 11 Mart'ta Bağdat, tarihindeki on üçüncü düşüşünü yaşadı. Ama Enver Paşa henüz Mezopotamya'yı elden çıkarmaya razı değildi. Alman desteğiyle, yeni ve güçlü bir asker grubu "Yıldırım orduları" şifre adıyla yaz boyunca güney Anadolu'da toplandı. Eski Alman Genel Kurmay Başkanı olan ve daha yakın geçmişte Romanya fatihi olarak tanınan General Erich von Falkenhayn, Konstantinopl'a geldi. Bağdat'ı geri alarak Alman-Türk ordularını İran'a ve daha ötelere götürecek, böylelikle Hindistan'ın İngiltere'den alınmasıyla ilgili eski düşünceyi gerçekleştirecek bir saldırının planlarını geliştirdi. Ama Yıldırım ordularının çok geçmeden başka bir yere müdahale etmesi gereği doğdu. Falkenhayn'la Enver Paşa, Konstantinopl'da Yıldırım ordularını planlarken, Batı cephesinden yeni dönmüş bulunan General Allenby de Sina çölünde bir saldırıya hazırlanıyordu. Mart ve nisan aylarında Gazze'de yapılan iki savaşta, Osmanlı-Alman savunma sistemlerini aşmak mümkün olmamıştı. 1917 sonbaharında Falkenhayn, Yıldırım Ordularının esas çarpışma yerinin Mezopotamya ve İran değil, Filistin olacağını kabullendi. (41)

Falkenhayn, Allenby'nin karşısına on dört Osmanlı tümeni ve Almanya'nın Asya kuvvetlerinin çekirdeğini oluşturan 6500 özel eğitimli kurmay subayıyla çıkabiliyordu. Ama Falkenhayn'ın kuvvetleri, gerçekte görüldüğünden

daha zayıftı. 7 Temmuz'da Suriye'deki Yedinci Orduya komuta etmekle görevlendirilen Mustafa Kemal'in eylülde bildirdiğine göre, tümenlerinden birindeki askerler fiziksel bakımdan öyle zayıf düşmüşlerdi ki, düşmanın üstüne yürümek bir yana, tören sırasında ayakta durmayı bile başaramıyorlardı. Ayrıca Almanların Asya kuvvetlerinin de gelmesi gecikmişti. Bunun nedeni, 6 Eylül'de Haydarpaşa garındaki büyük bir patlamanın demiryolunu tahrip, silah ve cephaneleri ise yok etmiş olmasıydı. Ayrıca komuta yapısında da temel bir sorun vardı. Falkenhayn Türklerden nefret eder ve onlara hiç güvenmezdi. En tanınmış kurmayı Franz von Papen onu sonradan, "İnatçı ve bencil bir damarı vardı," diye tarif etmişti. (42) Enver Paşa, Şam'a kadar gelerek Falkenhayn'ın iki tecrübeli Osmanlı komutanıyla, Cemal ve Mustafa Kemal'le arasını bulmaya çalışmış, ama General'in küstah davranışları yüzünden bunu başaramamıştı. Mustafa Kemal bu Alman'ın savaş planlarını uygulamak yerine ekim başlarında hastalık iznine çıkmayı tercih etti. Ahmet Cemal, Suriye'de komutan olarak kaldı, ama Falkenhayn'a düşmanlığı hiç geçmedi.

Allenby, düşmanlarının iki katı kadar süvari ve on katı kadar askerle Sina saldırısını 1917 Ekimi'nde başlattı ve ilk amaçlarına hemen ulaştı. (43) Osmanlıların Beersheba'daki ileri üssü ilk günkü bir sürpriz saldırıda düştü. On beş gün sonra Yafa'ya girildi ve 3 Aralık'ta da Kudüs alındı. Allenby'nin bu zaferi, Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için kutsal olan bu tek dünya kenti üzerindeki 700 yıllık Osmanlı egemenliğine son vermişti. Kışın gelmesi daha fazla ilerlemeyi engelledi, ama yılın sonu geldiğinde, Konstantinopl da, Londra da, Arap topraklarının yakında Osmanlı yönetiminden çıkacağını görüyorlardı. Ancak yeni bir Pan-İslamik akım yayılır ve Arap isyanının hışmını kafir yardımcılarına yöneltirse bu gelişme önlenebilirdi.

İngilizlerin hiç dikkate almadığı bu ihtimal, Şam'da Ahmet Cemal'in umutlarını kabartıyordu. 1917 Kasımı'nda gerçekleşen Bolşevik ihtilalinin ardından, Rus Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde ele geçen gizli anlaşmalar yayınlandı. Böylelikle Sultan'ın tebaası da ilk kez Mart 1915 tarihli Konstantinopl anlaşmasını öğrenmiş oldu. Bu anlaşmaya göre Ruslar başkente ve boğazlara hakim olacak, Fransa'yla İngiltere de "Yakın Doğu'da ve diğer yerlerdeki amaçlarına ulaşacaklar"dı. Ayrıca bu anlaşmalardan, müttefiklerin İtalyanlara On İki Adayla birlikte Adana civarında bir bölgeyi vereceği ortaya çıktı. Ama Osmanlı yetkilileri en çok, Bolşeviklerin yayınladığı Sykes-Picot anlaşmasından yararlandılar. Çünkü bu sayede Arapları geri kazanabileceklerini görmüşlerdi. Görevinde alınan Hidiv II. Abbas, Şam'a gönderildi. Burada Almanlar, İngilizlerin Kahire'de on iki ay önce kurdukları "Arap Bürosu"na nazire olarak aynı adla bir büro kurdular. Hüseyin'e yönelik gayri resmi yaklaşımlara bir cevap gelmeyince Cemal Paşa 6 Aralık 1917'de Beyrut'ta bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında, Bolşeviklerin yayınladığı kanıtlara göre, Mekke Şerifi'nin Batılı emperyalist Hristiyanlarla bir komplo içinde olduğunun tüm İslam dünyasına açıklandığını söyledi. (44) Bir ay önce, 2 Kasım'da, henüz Bolşevikler Sykes-Picot anlaşmasının ayrıntılarını açıklamadan, ünlü Balfour deklarasyonu yayınlanmış ve İngiliz hükümeti "Filistin'in Yahudiler için bir ulusal vatan olarak kurulmasından yana" olduğunu ortaya koymuştu. Cemal Paşa Alman Dışişleri Bakanlığının, ortak bir Alman-Osmanlı deklarasyonuna Siyonist desteği kazanma önerilerine daha önce çok karşı çıkmıştı. Yahudilerden yana herhangi bir sözün, Arapları İtilaf kuvvetlerine daha çok yaklaştıracaklarını ileri sürüyordu. Şimdi Sykes-Picot anlaşmasıyla Balfour deklarasyonunu ortaya sürerek, İngilizlerden para alan Arapların Müslümanlara ait toprakları Siyonist emperyalistlere peşkeş çektiğini İslam dünyasına

kanıtlıyordu. (45)

Savaşın o kışında Cemal Paşa, temelde laik olan Talat Paşa hükümeti üyeleri arasında, “yeniden doğan Müslamalık ateşi” şeklinde nitelendirebileceğimiz kavramın tek şampiyonuydu. Ama diğer arkadaşları, Osmanlı etkisinin Arap topraklarında devam edebilmesi uğruna bazı ödünler vermeye hazırdılar. Bu yüzden, Enver Paşa’nın akrabası olan Dışişleri Bakanı, Şubat 1918’de Amerikalılara, Bab-ı Ali’nin Başkan Wilson tarafından açıklanan on dört maddenin on ikincisine karşı olmadığını bildirmişti. Bu madde, Osmanlı topraklarındaki Türk olmayan milletlerin özerk gelişimini tavsiye ediyordu. Etkin yayıncı Ziya Gökalp de federal bir imparatorluğu savunuyor, böyle bir çerçeve içinde hemen hemen tümüyle bağımsız Türk ve Arap devletlerinin bir arada yaşamasından yana gözüküyordu. (46) Haşimiler Haliç’teki bu beklenmedik tutum değişikliğinden hemen etkilendiler. Emir Faysal’la Cemal Paşa arasında hemen hemen gizli sayılabilecek daha başka haberleşmeler oldu. Ayrıca yaz aylarında Mustafa Kemal arasında daha gizli bazı temaslar oldu. (47) Lawrence belki Faysal’ı, Jön Türk grupları arasına nifak sokmaya ve Osmanlıların niyetini öğrenmeye teşvik etmiş olabilirdi. Ama yapmışsa bu gerçekte riskli bir oyundu. 1918 Haziranı’nda İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Faysal’ın işi oldukça ileri götürdüğünü, Türk ve Arap ordularının yine omuz omuza çarpışması için Bab-ı Ali’den ne gibi ödünler istediğini kağıda bile dökmüş olduğunu öğrendi. Lawrence, Seven Pillars of Wisdom’da nazik bir ifadeyle şöyle demektedir: “Olaylar, sonunda bu karmaşık temasları boşa çıkardı.” (48)

Enver Paşa artık imparatorluk içindeki Arap topraklarının kaderine pek fazla ilgi duymuyordu. Türkistan onu doğuya çağırıyordu. Rusya’nın çökmesi, Osmanlı ordularına Erzurum’u, doğu Anadolu’yu ve savaşın üç yılında ellerinden çıkarmış olan bazı vilayetleri geri alma olanağı

vermişti. Enver Paşa Türk birliklerini Kafkaslar'a toplama olanağını bulabilir ve Orta Asya'yi garantiye alabilirse, Avrupa'yı da, Anadolu'yu da, çoktandır teşvik ettiği Alman birliğine bırakmaya hazırdı. Ancak birkaç ay içinde Karadeniz kıyılarındaki Alman birlikleriyle Enver Paşa arasında çok derin güvensizlikler oluştu. Kurmayları Kafkasya'daki Alman üslerini haritalara "düşman mevzii" diye işaretlemeye başlamışlardı. (49) Ama Ocak 1918'de Almanların Boğaziçi'ndeki durumunun eskisi kadar sağlam oluşuna üzüldüğü söylenemezdi. Amiral Souchon hatta filonun komutanıydı. Osmanlı Genel Kurmay Başkanı da Prusyalı, yetenekli bir strateji uzmanı olan General Hans von Seeckt'ti. Alman subayları, Osmanlı Beşinci Ordusu'nda görevdeydi (Liman von Sanders). Ayrıca doğu Akdeniz'de Sekizinci Ordu (Kress von Kressenstein) ve Ordu Grubu F (Falkenhayn) vardı. Hiçbir Osmanlı komutanı Falkenhayn'la uyum içinde çalışmıyordu. Sonunda Seeckt Berlin'e, Falkenhayn'ı geri çağırarak Şam'a Liman von Sanders'i göndermelerini önerdiğinde herkes çok memnun olmuştu. Enver Paşa Alman uzmanlarını tampon vazifesi gördüğünü düşünüyordu. Onlar Filistin'de müttefik saldırılarını göğüslerken, kendisi de dikkatini Kafkaslar'a çevirebilecekti. Sonbaharda Enver Paşa sayesinde Türk bayrağı, hiçbir sultanın üç yüzyıldan fazla elinde tutamadığı diyarlarda dalgalandı durdu. Ancak Enver Paşa en iyi birlikleri Kafkasya hayalleri uğruna doğuya kaydırırken, hükümetteki arkadaşları, hilalli bayrağın İstanbul'da daha ne kadar dalgalanabileceğinin kaygısına düşmüşlerdi.

O zamana dek İngilizler, Osmanlıları kış gelmeden savaş dışı bırakacak üçlü darbenin stratejik planlarını hazırlamışlardı. (50) Esas saldırı Filistin'den başlayacaktı. Allenby yine Bonoparte'la İbrahim Paşa'nın geleneksel yolunu izleyerek Suriye'ye yürüyecek ve gerekirse Anadolu'ya girecekti. Halep'e vardığında Allenby'nin ordusuna,

Ramadi'den gelip Fırat vadisi boyunca ilerleyen süvariler de katılacaktı. Fayşal'ın Arapları ise Ürdün vadisinin doğusundan destek vereceklerdi. Onların ana hedefi de Şam olacaktı. Bu arada Balkanlardaki Selanik cephesinde General Franchet d'Esperey'in çok uluslu ordusunda hizmet eden İngiliz tümenleri, Almanya'nın müttefikleri Bulgaristan'ın yenilmesine yardım edecek, sonra doğuya dönerek Trakya dağları arasından Konstantinopl'a ilerleyecekti. Balkan cephesindeki Osmanlı birlikleri en zayıf durumda bulunuyorlardı. 1917 ilkbaharında, savaşın en hızlı zamanında bile, Makedonya'da müttefik kuvvetlerine karşı Alman, Avusturya, Macaristan ve Bulgar birliklerinin yanında ancak on sekiz Osmanlı alayı savaşıyordu. Bulgarlar 30 Eylül 1918'de müttefiklerle ateşkes imzalayınca, Avrupa'daki bu zayıf kadronun ciddi bir direniş gösterme olasılığı oldukça azalmıştı.

Gerçekten de 1918 yazının sonlarında Jön Türkler çöküyormuş gibi görünüyordu. Haziranda basın üzerindeki siyasal sansür biraz gevşemişti. Talat Paşa hala Sadrazam'dı ama temmuzda İçişleri Bakanlığına bir liberali getirmişti. Birkaç ay sonra, siyasal sürgünlerin başkente dönmesi teşvik edildi. Yeni siyasal partiler ve dernekler oluşmaya başladı. (51) Bunlar arasında liberal aydınlardan kurulu "Türk Wilsoncu Birliği" de bulunuyordu. ABD hiçbir zaman sultanla savaşmamış bir ülke olduğundan bu derneği vatana ihanet aracı olarak görmeye olanak yoktu. Konstantinopl'daki salon politikacıları, eğer Osmanlı parlamentosunu diriltebilirlerse, Washington'daki büyük demokrasi peygamberinden anlayış bulacaklarını umuyorlardı.

Osmanlı komutanlarının müttefik saldırılarına karşı dişe dokunur bir kararlılık ve direniş gösterdiği yer olarak Filistin'le daha uzaklardaki Medine kalmıştı. Mustafa Kemal ağustosun ikinci haftasında, Liman von Sanders'in üç birliğinden biri olan Yedinci Ordu'ya komuta etmek üze-

re Filistin'e dönmüştü. Savaşın artık uzun süre devam edebileceğine inanmıyor, ama gerçek Türk vatanı olan yerleri istiladan, düşman işgalinden ve parçalanmaktan kurtarmak istiyordu. İşte bu nedenle, 18 Eylül'de Allenby'nin kuvvetleri Yafa kıyısından ilerlemeye başladıklarında, Yedinci Ordu bu saldırıya Osmanlı olmaktan çok Türk milliyetçileri olarak direniş gösterdi. Sürekli olarak uçak kullanılması ve süvarilerin çok iyi mevzilendirilmesi, İngilizlerin Ürdün'ün batısındaki iki Osmanlı ordusunu üç günde yenmesini sağladı. Bu sırada Faysal'ın Arapları da Deraa'nın kuzeyinde demiryollarını kestiler.

Şam 1 Ekim'de düştü. (52) Resmi sözcülere göre tarihi kent Araplar tarafından alınmıştı. Araplar Suriye başkentini yönetebilmek için iddialarının desteklenmesi peşindeydiler. Oysa gerçekte sabahın altısında Şam'a ilk varan birlik, Üçüncü Hafif Süvari Alayı'nın Avustralyalı askerleriydi. Suriye'de limanların kontrolünü ellerinden kaçırmak istemeyen Fransızlar ertesi gün Beyrut'a vardılar. Ama oraya da ilk ulaşan Yedinci Hindistan Birliği'ydi. Şam'ı ve Beyrut'u kaybetmek Konstantinopl'da çok çarpıcı etkiler yaptı. Bu kötü haber, sonunda hükümeti de devirdi. Talat Paşa 8 Ekim'de istifa etti. Ama başkentte öyle karışıklık vardı ki, Sultan'ın onun yerine güvenilir birini bulabilmesi altı gün sürdü. Sonunda 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa bir "Barış Hükümeti" kurmayı başardı. Bu sırada Trakya'da, General Milne'in İngiliz Selanik ordusu Dedeağaç'a yaklaşıyordu. Mezopotamya'da da İngiliz-Hindistan birlikleri Dicle boylarında savaşarak ilerliyor ve Musul'un petrol kuyularına yaklaşıyordu (bu kuyulara 3 Kasım'a kadar güvenli biçimde el konulamadı). (53)

Barış görüşmeleri 26 Ekim'de, Mondros'da demirli HMS Agamemnon gemisinde başladı ve beş gün sürdü. Vilayet sınırları konusunda bazı karışıklıklar vardı. Müttefik grubun baş temsilcisi Amerila Calthorpe'un, pratik ihtiyaçlarını Londra'daki İngiliz-Hindistan grubunun ta-

lepleriyle bağdaştırma gibi zor bir görevi vardı. Üstelik bunların tümünü Paris ve Roma'nın istekleriyle uyumlu kılacaktı. (54) Osmanlı heyeti, müttefiklere, "düzensizlik çıkması halinde" stratejik noktaları işgal etme hakkı veren maddenin taşıdığı tehlikeleri gözden kaçırdı. 30 Ekim'de bir ateşkes imzalandığında, anlaşmanın gerçekte Türklerin korktuğu kadar kötü olmadığı görüldü. Konstantinopl işgal edilmeyecekti. Filistin, Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'daki Osmanlı garnizonları müttefiklere teslim olacak ve müttefikler barış anlaşmasında dek bir askeri yönetim kuracaktı. Ermeni tutuklular serbest bırakılacaktı. Müttefik birlikleri, İstanbul ve Çanakkale boğazlarındaki kaleleri işgal edeceklerdi. İstanbul boğazı mayından temizlenecek ve savaş gemilerinin Karadeniz'e çıkması kolaylaştırılacaktı. Demiryollarını müttefik komiserleri kontrol edecekti. Ordu terhis edilecek, ancak iç düzeni korumak için gerekli birlikler kalacaktı.

Mondros Ateşkesi bir iş anlaşmasına benziyor ve Sultan'ın egemenliğine resmi kısıtlamalar getirmiyordu. Ama VI. Mehmet çok geçmeden yenilgi gerçeğini yakından görecekti. 13 Kasım'da, müttefik savaş gemilerinden oluşan bir sıra, Haliç'ten başlayarak Marmara denizine doğru uzanıyordu. Sultan'ın, kendisini Dolmabahçe'de ziyarete gelen Türk parlamenterlere, "Pencereden bakamıyorum. Onları görmekten nefret ediyorum," dediği söyleniyordu.⁵⁵ Kendi elindeki yetkilerin ancak göstermelik olduğunun farkındaydı. Ama bu yetkiler bile Kayzer William'ın, İmparator-Kral Charles'ın ya da Bulgar Kralı Ferdinand'ın elinde kalandan fazlaydı. Dört yenik devlet başkanı arasında, kasım ortasında hala tahtında olan bir tek Sultan kalmıştı.

Bölüm-16

Egemenlik ve Saltanat

Konstantinopl 1918-19 kışında, morali son derece bozuk bir kentti. Tıklım tıklım mültecilerle doluydu ve bu insanların çoğu tifüsten ve başka hastalıklardan bitkin durumdaydı. Yiyecek her tarafta kıttı. Yakacak kömür hemen hemen hiç bulunamıyordu. Tramvaylar çalışmıyor, Avrupa ile Asya kıyıları arasında tek tük vapur gelip gidiyordu. Osmanlılar geçen 150 yıl boyunca dokuz savaş kaybetmişlerdi ama hiçbirinde başkentin halkı yenilgiyi bu kadar acı biçimde hissetmemişti. “Müttefiklerin koruması” denilen şeyi, düşman işgalinden ayırt etmeye pek olanak yoktu. Uygulamada, Müttefik Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe’un izni olmadan pek az şey yapılabilirdi. Calthorpe’un yardımcıları, Fransız ve İtalyan meslekdaşlarıydı. Bu komiserler bir arada uyum içinde çalışabilen insanlardı. Ama hükümetlerinin farklı politikalara sahip olması yakın bir işbirliği yapmalarını önlüyor, imparatorluğun tümünü kapsayan bir planlama yapmalarına olanak vermiyordu. Kuzeydoğu’da uzak vilayetlerdeki dağlık arazi, müttefiklerin işgali altındaki stratejik noktaları dünyadan koparıyordu. Rus-

ya'nın geleceğinin belli olmaması da bu vilayetlerdeki anarşiyi yoğunlaştırıyordu.(1)

Haliç'te en azından görünüşte düzenli bir yönetim hüküm sürüyordu. General Sir Henry Maitland Wilson, kargahını Beyoğlu'nda kurmuştu. Fransız ve İtalyan birlikleri de stratejik noktaları kontrol altında tutmayı üstlenmişti. Ama Türk birlikleri hala silah taşıyordu. Muzaffer Fransız Generali Franchet d'Esperey şubat ayında Selanik'ten kar altındaki başkente geldiğinde, İngiliz şeref kıtasını teftişi sırasında Yunanlılar ve İtalyanlarla birlikte Osmanlı subaylarını da aldı. Rumların Ayasofya camiine eski Hristiyan simgeleri yeniden koyacağı söylentileri İstanbul'da yayıldığında ise Müslüman göstericilerden oluşan öfkeli kalabalıkları Osmanlı muhafızları kontrol altında tutmuştu. Bu tür söylentiler o kış pek sık yayılıyordu. Müttefiklerin, Rumlarla Ermenilerin Müslümanları kesmesine izin verdiği ve sorunlu vilayetlerde evlerinin yıkılmasına seyirci kaldığı söyleniyordu. Hristiyan papazların Müslüman okul ve Türk olmayanların her bölgede müttefiklerden imtiyazlı muamele gördüğü ileri sürülüyordu. Birçok durumda abartılmış olmakla birlikte, bu söylentilere haklılık kazandıracak ayrımcılık olaylarıyla da karşılaşılıyordu. Amiral Calthorpe Osmanlı İmparatorluğu'nun halkları arasında seçim yapmak zorunda kaldığında sorunu fazla basitleştiriyordu. Onun gözünde Türkler "kötü adamlar"dı. Görevini üstlendikten yedi ay sonra, Dışişleri Bakanına, "Hiçbir Türk'e hiçbir yardımda bulunmamak bizim tutarlı politikamız olmuştur" diye güvence vermişti.(2)

Bu kuşkular ve güvensizlikler, çekirdek hâlindeki Osmanlı demokrasisinin gelişmesine sekte vurdu. 1918'in Kasım ayında ve Aralık başlarında, on yıl önce geri gelen parlamenter rejimin Jön Türklerin devrilmesinden sonra da devam edeceği görülüyordu. İttihatçıların üçlüsünün sürgüne gitmesiyle, Osmanlı Liberal Birliği'nde çabucak

bir dirilme olmuştı. Bu grubun başında Sultan'ın eniştesi ve yakın dostu Damat Ferit Paşa bulunuyordu. Ama güçlü bir siyasal liderlik olmadığı için, önemli politik kararlar daha çok padişahın kişisel eğilimlerine göre şekilleniyordu. Oysa savaş boyunca böyle olmamıştı. VI. Mehmet Vahdettin, doğal özellikleri bakımından otokrat değildi. Zayıf bir yöneticinin tüm yersiz inatçılıkları onda da vardı. Çabuk öfkelenirdi ve dar görüşlüydü. Tahta çıkışından kısa bir süre sonra yaşanan bir olay, onun karakterine ışık tutmaktadır. Sultanlar genellikle hep sakallı olmuşlardı. Ne zaman tıraşlı bir şehzade tahta çıksa, birkaç hafta içinde çenesinde sakallar belirmeye başlardı. Ama VI. Mehmet için öyle olmadı. 57 yaşındaki bu padişah, kalıba girmek istemedi. Ulema'nın tüm protestolarına rağmen modernlik adına bir harekete girişti. "Sakalsız Sultan" olarak hüküm sürecekti. Ama genel olarak insanlar, bu durumun padişahın pozisyonunu garip bir şekilde küçülttüğünü hissettiler.(3)

Vahdettin için doğrusu yazık oldu. Çünkü onun niyeti, padişahlık yaparken ülkeyi de gerçekten yönetmektir. Sultan parlamenter kuruluşlara pek fazla sevgi beslemiyordu. Önyargılarını saklamaya da kalkışmadı. Politika oyununu, baba-bir büyük ağabeyinin Aya Stefanos ayıbından sonra mükemmelleştirdiği haliyle oynamaya kalktı. Ama Vahdettin, Abdülhamit'in kurnazlığından yoksundu. Zaten elinde kalan kozlar da çok daha azdı. Yine de, peşpeşe gelen yüksek komiserler, otokrasinin oldukça törpülenmiş olmasına rağmen padişahın çok yararlı olduğunu kabul ediyorlardı. Görünürde Sultan'la yüksek komiserlerin ortak amaçları paylaştığı izlenimi doğuyordu. Çünkü yüksek komiserler de, sosyalizmin eğilimli siyasal bir organın isteklerine uymak yerine kararnamelerle hareket etmeyi tercih ediyorlardı.

21 Aralık günü Vahdettin parlamentoyu dağıtarak daha geleneksel yönetim biçimlerine döndüğünde, yüksek

komiserlerden herhangi bir itiraz gelmedi.(4) Şeyhülislam'ın yetkileri kendisine geri verildi. Eğitim alanında ve aile kanununun yorumlanması konusunda söz sahibi olması sağlandı. 1919 Martı'nın ilk haftasında Vahdettin, Damat Ferit Paşa'yı sadrazamlığa getirdiğinde Sultan'ın yakınlarından pek çoğu Ferit'in dürüstlüğünden ve iyi niyetinden kuşku duyduklarını ifade ettiler. Ama Vahdettin, sultanlık yetkilerini kullanmakta direndi. Kendisini eleştirenlere, "Unutmayın ki kimi istersem tayin edebilirim. Hatta Rum ya da Ermeni Patriklerinden birini, belki Baş Hahamı bile" diyerek çıkıştı.(5) Çok geçmeden, Damat Ferit Paşa'nın liberalizminin pek hafif kaldığı anlaşıldı. Müttefiklerin taleplerinin çoğunu yerine getiriyor ve yüksek komiserlere ulema'nın düzeni ve disiplini garantiye alan bir unsur olarak önemini hatırlatıyordu. Hindistan tecrübesine sahip İngiliz yetkililer Damat Ferit'le aynı eğilimdeydiler. "Karşımızda bir kızıl ihtilalci olacağına, molla olsun daha iyi" diye düşünüyorlardı.

1918-19 kışı boyunca Osmanlı bakanlıklarından hiçbir fazla baskıcı davranmadı. Sansür genel değil, seçici olarak uygulanıyordu. Sultan'ın bakanları, Türklerin "Müdafaa-i Hukuk" Cemiyetlerine de, yüksek komiserlerin itirazlarına rağmen, hoşgörü gösterdiler. Sultan Vahdettin'in Karadeniz kıyılarından ya da Çanakkale'den İzmir yoluyla doğu Anadolu'ya silah kaçırma cemiyetten de haberdar olması mümkündür. Büyük saygı toplayan generali Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle bir Türk milliyetçiliğini teşvik etmekte olduğunu bildiği ise hemen hemen kesindir. Ama yine de hiçbir şey söylememiştir. Bakanlarını ya da başka kimseleri kabul ettiği zaman gözlerini yumarak oturmak gibi garip bir huyu vardı. Bunu Mustafa Kemal Paşa da, bir selamlık duasından sonra padişah onu kabul ettiğinde fark etmişti. (6) Vahdettin'in bu hareketi acaba bilinç altının simgesel bir tepkisi miydi? Ne olursa olsun, Sultan bilse de, bilmese de, nüve halindeki bir direniş ha-

reketi, daha 1919 Ocak ayında barış görüşmeleri Paris'te başlarken bellibaşlı Türk kentlerini birbirine bağlamış durumdaydı. Mustafa Kemal Paşa da, vatanlarını yabancı yönetiminden kurtarmak için işaret bekleyen gönüllü milis gruplarının ne durumda olduğunu en iyi bilen üç generalden birisiydi.

Olayların hızını, Paris'teki gelişmeler tayin ediyordu. Devlet adamları, diplomatlar ve uzmanlar, önceliği Almanya'yla sağlanacak barışa vermişler, ardından Avusturya-Macaristan konusuna dönmüşler ve ancak ondan sonra Osmanlı halklarının ihtiyaçlarını ayrıntılı olarak ele almaya başlamışlardı. 17 Haziran 1919'a dek, konferansın ana yürütme organı olan On'lar Konseyi'ne bir Osmanlı Heyeti kabul edilmedi. Anlaşma maddelerinin son şekliyle Bab-ı Ali'nin eline ulaşması daha on bir ay sürdü. Bu tarihten çok önce, söz konusu gelişmelerin körüklediği gurur, öfke ve hayal kırıklığı, Türkler arasında yeni bir ulusal kimlik duygusunu yaratmıştı bile.

Mondoros ateşkesi imzalandığında, Konstantinopl'daki gerçek liberaller büyük bir güven içinde, barışı hazırlayanların Avrupa haritasını yeniden çizmesini ve Amerikalı Başkan Wilson'un ilkeleri doğrultusunda, tüm uluslararası tedirginliklerin çaresi olarak "ulusların kendi kaderini tayin hakkı"nın önemini vurgulamasını bekliyorlardı. Wilson'un ideallerinin, savaş sırasında imzalanan ve Türkiye'nin paylaşılmasını öngören gizli anlaşmalara üstün geleceği sanılıyordu. İtalya'yı savaşa sokmak için sunulan yemlerin, Sir Mark Sykes'la George Picot arasındaki pazarlıkların ve Bolşeviklerin açıkladığı tüm diğer yüz kızartıcı diplomaların sonuçlarının devreye girmeyeceği düşünülüyordu. Ama bu umutların çoğu boşa çıktı. Wilson'un "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" Ermenileri kayırdı. Bunun bir nedeni, yurt dışına göçen zengin Ermenilerin, Atlas okyanusunun her iki yanında çok iyi düzenlenmiş bir kampanya yürütebilmesi, diğeri de,

Amerikan misyonerlerinin zaten çok uzun zamandan beri Ermenilerin yoğun biçimde yaşadığı vilayetlerde faal durumda olmasıydı. Barış konferansı, tartışılmakta olan Osmanlı topraklarının geçici olarak zafer kazanan büyük güçlere, Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) mandası olarak devredilmesini önerdi. Cemiyet işlerliğe kavuştuğunda Irak, Filistin ve (daha sonra) Ürdün İngiliz mandası oldu. Paris’le Londra arasındaki çekişmeler sonucunda Fransa da Suriye ve Lübnan’ın mandasını kazandı. Mayıs 1919’da Başkan Wilson tüm Amerikan diplomasi geleneklerini çiğneyerek, Ermenistan’ın ve hatta Konstantinopl’un Amerikan mandasına girmesi için Kongre onayı istedi. (7)

Başkan Wilson, Osmanlıların umduğu sert tutumu ancak bir tek ülkenin istekleri karşısında gösterdi. İtalyanların Anadolu’da bir yere sahip olmasına kesinlikle karşı çıktı. Bunun bir nedeni, Anadolu’da İtalyan topluluklarının bulunmamasıydı. Ama Wilson’un ilkeleri bu olayda bile Türkler için felaket getirdi. Çünkü Başkan’ın Roma’daki “sömürgeciler” aleyhine ileri sürdüğü savları ustalıklı çarpıtan Yunan delegasyonu başkanı Venizelos, bunları kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya kalktı. Osmanlıların Ege’deki en iyi limanı olan İzmir’de hala oldukça büyük bir Rum toplumu yaşıyordu. Venizelos’un bu durumda Yunan kuvvetlerinin limanı ve çevresini işgalini ve böylece hem kendi soydaşlarının Türklerden korunmasını, hem de İtalyanların Ege adalarından Anadolu’ya atlamalarının engellemesini içeren önerileriyle Wilson’u ikna etmesi zor olmadı. Venizelos zaten İngiliz Başbakanı Lloyd George’un sıcak desteğinden de uzun süreden beri yararlanıyordu. Paris’teki barış görüşmelerinin başlamasının üzerinden hem İngiliz, hem de Amerikan delegelerinin desteğini cebinde bilecek duruma gelmişti. Türk milislerin batı Anadolu’daki Rum topluluklarına şiddetli saldırılarda bulunduğu dair haberler, Venize-

los'a bir fırsat yarattı. 15 Mayıs 1919 günü Yunan ordusunun bir tümeni gemiyle İzmir'e taşındı ve kıyıdan biraz açıkta duran İngiliz, Fransız ve Amerikan gemilerince korunarak karaya çıktı.(8)

Bunu izleyen üç haftalık süre boyunca, müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun her limanını ve önemli kentini çok geçmeden işgal edecekleri yönünde bir hava esti. Vilayetlerde tedirginlik ve düzensizlik hızla yayılıyordu. Karadeniz kıyılarında sürüp giden ve Osmanlı Dokuzuncu Ordusu'nun bir türlü halledemez görüldüğü anarşiye çok önem veren Yüksek Komiser, Sultan'a kesin bir uyarıda bulundu.(9) Yüksek yetkilere sahip bir askeri heyetin, başlarında hareketli bir generalle derhal oraya giderek Dokuzuncu Orduyu disiplin altına alması gerektiğini söyledi. Sultan da nisan ayının son günlerinde İngiliz yetkililerine, Mustafa Kemal Paşa'nın becerilerine büyük güven duyduğunu ve böyle bir görevi onun yüklenebileceği konusunda güvence verdi. İngilizler biraz kararsız olmakla birlikte, Sultan'ın sözünü kabul ettiler. Hemen bir vize çıkarılarak Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Konstantinopl'dan küçük bir gemiyle Samsun'a gitmesi sağlandı. Yunanlıların İzmir'e çıktığı gün, Mustafa Kemal de Bandırma adlı İngiliz yapımı gemiye binmiş, Karadeniz kıyılarındaki düzeni yeniden güçlendirme göreviyle Boğaziçi'nden Karadeniz'e doğru yola çıkıyordu. Sultan onunla yaptığı veda görüşmesinde açık seçik emirler vermekten daha elverişli bulduğu muğlak ifadesiyle, "Paşa, sen vatanı kurtarabilirsin" demişti. Birkaç saat sonra da bir İngiliz askeri ataşesi, Mustafa Kemal'in adını, tehlikeli kışkırtıcıların listesinde buldu. Bunu gören askeri ataşe hemen Bab-ı Ali'ye gitmek üzere yola koyuldu. Sadrazam'ı görüp Mustafa Kemal'in başkentte kalmasını sağlamak üzere emir almıştı. Damat Ferit Paşa ona, "Çok geç, Ekselans" dedi. "Kuş uçtu artık." (10)

Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nde, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkışı her yıl ulusal bir bayram olarak kutlanmakta, bu olay, padişahı ve saltanatı devirecek bir ihtilalin başlangıcı olarak görülmektedir. Ama Samsun'a çıkış kendi başına ele alındığında, pek dikkate değer bir olay değildir. Mustafa Kemal bir hafta boyunca tedbirli davrandı. Ancak Anadolu yaylasında Türklerle azınlıklar arasında çatışmaların çıktığı kentlere doğru yola koyulduğunda bağımsızlığını göstermeye başladı. Gerçek anlamda ilk ihtilalcı adım Yeşilırmak vadisine bakan ve eski bir Hitit yerleşim merkezi olan Amasya'da atıldı. 21 Haziran'da Mustafa Kemal burada bir Bağımsızlık Bildirgesi yayınladı ve Türk halkını ulusal kongreye delegeler göndermeye davet etti. Bu kongre Anadolu'nun Sivas kentinde toplanacaktı. Çünkü Sultan da, başkenti de, yönetim kadroları da yabancı boyunduruğu altındaydı. Dokuzuncu Ordu Müfettişi hemen Konstantinopl'a geri çağırıldı. O dönmeyi reddederek 8 Temmuz'da da görevinden istifa etti.

Sekiz ay boyunca bir siyasal keşmekeş hüküm sürdü. Mustafa Kemal gerçekte "Kurtuluş Savaşı" adını daha şimdiden almış bulunan bir hareketle direnişe geçmek gerektiğini söyleyen ilk askeri komutan değildi. Ama dağları seçen generaller arasında en yeteneklisinin o olduğu kesindi. Onun bu gücü, hem Erzurum Kongresi'nde, hem de Sivas'taki Kongre'de kabul edildi. Sivas Kongresi bazı bakımlardan hayal kırıklığı yaratmıştı. Bu kente kadar ancak 39 kişi gelebilmişti. Ama her iki toplantıda da delegelerin yayınladığı manifesto daha sonra "Misak-i Milli" adıyla tanınacak olan belgede netliğe kavuşacak ilkeleri dile getiriyordu. (11) Bu manifestoda, etnik Türklerin de "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkına" sahip olduğu, Anadolu'yla Avrupa'daki Türk topraklarının ayrılmaz bir bütün oluşturduğu, bu topraklar içinde bir Ermeni ya da Rum devleti olamayacağı, müttefiklerin imparatorluğu

parçalama ve İstanbul'da hükümet kurma planlarından vazgeçmesi gerektiği vurgulanıyordu. Sivas'ta bir seçilmiş parlamento çağrısı da yapıldı. Bu parlamento, mebusların müttefik kara ve deniz kuvvetlerinden rahatsızlık duymayacağı bir kentte toplanacaktı.

Bu programda Sultan'ın ya da Sadrazam'ın itiraz edebileceği pek bir şey yoktu. Sultan'ın, Mustafa Kemal'in tutuklanması emrini onaylamasına rağmen Konstantinopl ile Kemalistler arasındaki ilişkiler yine de sürüyordu. Sivas Kongresi'nin sona ermesinden on bir gün sonra, bir ABD ekibi, Amerika Başkanı tarafından bir Amerikan mandasının olanaklarını araştırmakla görevlendirilmiş olarak Sivas'a gelmiş ve "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" sorununu Mustafa Kemal'le konuşmuştu. Dört hafta sonra asi general bu sefer Osmanlı Donanma Bakanını Amasya'da kabul etti ve eline Misak-ı Milli'nin bir kopyasını vererek başkente yolladı. Mustafa Kemal, Milli Heyet-i Temsiliye'nin başkanı olarak, yabancı tahakkümünden uzak bir kentte toplanacak parlamento için seçimler yapılmasını istedi. Bu arada Heyet-i Temsiliye'nin, barış konferansına gönderilecek delegeleri veto etme hakkına sahip olması gerektiğini de ileri sürdü. Bu istekler, 2 Aralık'ta Damat Ferit Paşa'nın yerine Sadrazam olan Ali Rıza Paşa tarafından reddedildi. (12) Parlamentosunun, Sultan'ın görüşmeleri izleyemeyeceği bir kentte toplanması Vahdettin'e kabul edilemez görünmüştü. Boğaziçi'ndeki sarayların rahat güvenliğini bırakıp, Anadolu'nun ıssız bir yerinde kuruluvorecek bir başka başkente gitmeye hiç hevesli değildi. Seçimler yapıldı. Parlamentosunun alt meclisi olan Mebuslar Meclisi'nde Kemalistler başka tüm partilerden daha fazla sandalye kazandı. Ama parlamento 1920 Ocağı'nın ikinci haftasında toplandığında, mebusların buluşma yeri yine İstanbul oldu.

Bugüne dek kalabilmiş olan yazışmaların gösterdiğine göre, İngiliz yetkililer Mustafa Kemal konusunda bir

türlü kesin bir karara varamıyorlardı.(13) Bazılarına göre bir haydut, bazılarına göre eşkıyaydı ve arada pek ince bir fark vardı. Hiç kimse onu Türk halkının sorumluluk sahibi bir sözcüsü olarak görmüyordu. Mustafa Kemal Erzurum mebusu olarak seçilmişti. Ama tutuklanma ihtimalinin hemen hemen kesin, öldürölme ihtimalinin ise oldukça yüksek görüldüğü bir kente yaklaşmadı. Meclise katılmayan bir mebus olarak, meclis üzerinde, orada bulunup da kürsüden konuştuğunda asla sağlayamayacağı bir etki sağladı. Sultan'ın resmi açış konuşmasından hemen sonra, Mustafa Kemal'in Ankara'dan (o zamanki adıyla Angora) çektiği telgraf okundu. Bu, mebuslara hoşgeldiniz diyen bir mesajdı. Dokuz hafta süren parlamento oturumlarında, Meclis-i Mebusan'ın günlük çalışmaları hep Kemalistler tarafından yönetildi. Bir grup delege, gizlice bir araya gelerek onu Meclis-i Mebusan'ın başkanı olarak seçtirmeye çalıştılar. Resmi bir statüsü olursa, bunun onu tutuklanmaktan koruyacağını düşünmüşlerdi. Sonra bu teklif bir kenara bırakıldı. Çünkü Sultan'ın meclisi dağıtabileceğinden korkulmuştu. Oysa meclis toplandığı sürece, delegeler Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli'sini onaylama şansına sahiptiler. Nitekim bu belgeyi şubat ayının ikinci haftasında onayladılar ve böylelikle Sivas Bildirisine bir anayasal destek vermiş oldular.

Osmanlı parlamentosunun bu meydan okuyan havası, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck'i telaşlandırdı. Bu Amiral birkaç ay önce görevi Calthorpe'dan devralmıştı. Mustafa Kemal'in eline önemli miktarda silah ve cephanenin ulaşmakta olduğu, bunların bir kısmının da Fransız ve İtalyan kaynaklardan gittiği haberleri onu zaten pek kaygılandırıyordu. Bu silahlar kime karşı kullanılacaktı? Meclis-i Mebusan toplandığı sırada, Londra'da da Sultan'a sunulacak anlaşma maddelerinin ayrıntıları tartışılıyordu. Talepler Misak-ı Milli'ye ters düştüğü takdirde Sir John de Robeck Türklerden uzun

sürecek bir direniş bekliyordu. Yüksek komiserlerden, Sultan'la Konstantinopl yönetimi üzerinde denetim sağlayacak müttefik kuvvetlerinin güçlendirilmesi için izin istedi.(14)

Bu istek, en üst düzeylerde garip sorunlar çıkmasına yol açtı. İlk olarak geri çekilen, Amerika Birleşik Devletleri oldu. Wilson'un ağır hastalığı, tüm Cumhuriyetçilerin yanı sıra çoğu Demokratların da Milletler Cemiyeti'ne karşı olması, bir ara önerilmiş olan Amerikan mandalarının tarihsel bir yanlışlık olarak kenara itilmesine neden oldu; ama Kongre'nin bu önerileri resmen reddetmesi ancak haziran ayında gerçekleşebildi. Üç müttefik güç de politikalar ve amaçlar üzerinde görüş birliğine varımda zorlandılar. Zaten doğu Akdeniz konusunda İngiltere'yle Fransa arasındaki sürtüşmeler, Dünya Savaşı'ndan önce başlamıştı. T.H. Lawrence 1915 Ocağı'nda ülkesine yazdığı özel bir mektupta, "Suriye açısından esas düşman Türkiye değil, Fransa'dır" demişti. (15) Fransızlara gelince, onlar da İngilizlerin savaşın son günlerinde Musul'u son hızla ele geçirmelerine kızmışlardı. Çünkü Sykes ve Picot bu zengin petrol yataklarının Fransız etkisinde kalmasını düşünmüşlerdi. İngiliz-İtalyan ilişkileri de daha iyi durumda değildi. İtalya dört yıldan beri İngilizlerin Venizelos Yunanistanı'nı desteklemesine karşı olmuş, bu tutumunu Makedonya, Arnavutluk ve Ege için de aynı şekilde sürdürmüştü. Ayrıca Roma'daki hükümet, Lloyd George'un Yunanlıları Anadolu'ya çıkararak giriştiği maceraya da karşıydı. İngilizler ise iki müttefiklerinin tutumuna çok şaşıyorlardı. François Georges-Picot 1919 sonlarında Anadolu'ya gelerek Mustafa Kemal Paşa'yla şahsen görüşmüştü. Gerçi Mustafa Kemal kuvvetleri bu görüşmeden sonra da Ermenilerin çok olduğu Maraş vilayeti çevresinde Fransızlara ateş açmışlardı, ama bir sonraki ilkbaharda Fransızların bu bölgelerden çekilmeye ve Suriye'deki durumlarını sağlamlaştırmaya hazırlandıkları belli

olmuştı. İtalyanlar da Mustafa Kemal’le bir anlaşmaya varma eğilimindeydiler. Tek şartları, On İki Ada’yı ellerinde tutmaktı. Ama müttefikler arasındaki bütün bu görüş ayrılıklarına ve karşılıklı güvensizliklere rağmen, yüksek komiserlik, Robeck’in talebine olumlu cevap verdi. Artık yüksek komiser Osmanlı başkentinin işgalini tamamlayabilir, tehlikeli muhalifleri tutuklayabilir ve onları Malta’ya sürebilirdi.(16)

Konstantinopl’un askeri işgali, ortak bir müttefik operasyonu değildi. Birinci gün Fransızlar da, İtalyanlar da hiçbir harekette bulunmadılar. 16 Mart 1920 sabahının erken saatlerinde İngiliz kara ve deniz askerleri İstanbul ve Beyoğlu’nun bellibaşlı binalarına el koydular. Bu arada zırhlı arabalar da sokaklarda devriye gezmeye başladı. Türk Savaş Bakanlığı (Harbiye Nezareti) İngiliz subayları tarafından işgal edildi ve arandı. Seksen beş mebus ile altmış kadar subay ve yüksek bürokrat tutuklandı. Osmanlı parlamentosu 18 Mart’ta, bir daha toplanmamak üzere resmen feshedildi. Sultan’ın başkentinde sıkıyönetim hükmü sürüyordu. Türkiye’nin içişlerine böyle sert bir şekilde müdahale etmenin yarattığı öfke de İngilizlerin üstüne yöneldi.

Birkaç hafta önce İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, kabinedeki arkadaşlarını, Konstantinopl’da Osmanlı yönetimine son vererek “500 yıldır Avrupa’da halkın yaşamını her şeyden çok bozan tek sebebi ortadan kaldırmaya” zorlamıştı.(17) Sık yazıyla sekiz sayfadan uzun süren memorandumu gerçekte iki gelişmeden kaynaklanıyordu. Kentte Osmanlı yönetiminin devam etmesinden yana olan Fransa Başbakanı Clemenceau, İngiltere Başbakanını resmi konutunda ziyaret etmişti. Ayrıca Hindistan işleri Sekreteri Edwin Montagu de Halife-Sultan’ın Avrupa’daki saraylarından çıkarılmasının Hindistan Müslümanları arasında derin tedirginlikler doğuracağını ileri sürmüştü. Curzon Hindistan’da valilik yapmış birinin yet-

kisi ve özgüveniyle, “Hintli Müslümanlar arasında hiçbir zaman Konstantinopl’a karşı Halifelik ve İslamiyetle ilgili özel duygular olmamıştı, bunların hepsi son iki üç yılda ortaya çıktı” diyordu. “Benim kişisel görüşüme göre, eğer biz İzmirli Türkleri yağmalarsak, Türkiye’nin Asya tarafında ırksal-dinsel alevleri körükleme yönünde o kadar büyük etkiler yaratırız ki, Konstantinopl’da yapacağımız hiçbir şey bununla ölçüşemez.” (18) Bu nedenle de Boğaz üzerine kurulu başkent için uluslararası bir statü önerdi. Ama Curzon kabineyi ikna etmeyi başaramadı. Halifenin saygısızca boğazın karşı kıyısına atılması halinde Hintli Müslümanların göstereceği tepki, Montagu’yu hala korkutuyordu. Kenti geçici olarak işgal etmenin çok daha iyi bir yol olduğuna karar verildi. Daha sonra da bir diplomatı yüksek komiser olarak görevlendirmek mümkündü. Sultan’ı, “İngiltere’nin dostluğunun önemi” konusunda ikna edebilecek biri olmalıydı bu. Amiral de Robeck’in yerine kasım ayında Sir Horace Rumbold atandı.

İngiliz yüksek komiserlerinin üstlendiği yük azımsanacak gibi değildi. Hem iflasın eşiğinde bulunan, hem de Karadeniz’in karşı kıyısındaki Bolşevik hismından kaçıp gelen insan selleriyle sarsılan bu kentin güvenliğinden ve yönetiminden onlar sorumluydu. Rumbold’un Konstantinopl’a geldiği hafta, 12.000 Rus mültecisini taşıyan 60 gemi, Marmara denizinde yoğun bir kalabalık oluşturuyordu. Yaklaşık üç yıldan beri, Sultan’ın başkentindeki Müttefiklerarası Polis Komisyonu’nun başında Colin Ballard adlı bir İngiliz albayı bulunuyordu. Osmanlı yetkilileri kendi jandarmalarına maaş ödeyecek parayı bulamayınca, bu maaşları aydan aya ödemeyi de yüksek komiserlik üstlendi. İmparatorluğunun geri kalan bölümü üzerinde etkisiz egemenliğini sürdüren Vahdettin, 1920 Nisanı’nda Damat Ferit Paşa’yı yeniden Sadrazamlığa getirdi. Daha güçlü bir Sultan olsa, başkentten sessizce kaçır ve Anadolu’daki milliyetçilerin başına geçerdi. Kurnaz bir Sul-

tan, pasif direniş politikalarını benimserdi. Ama Vahdetin'le Damat Ferit karakter bakımından öyle zayıftılar ki, yüksek komiserlikle ancak işbirliği yapmayı başarabiliyorlardı. Hatta korkak Şeyhülislam, Mustafa Kemal Paşa'yla Temsilciler Heyeti'ni, şeriatı ihlal eden hainler olarak ilan ederek gördükleri yerde vurulmaları için fetva bile verdi.(19)

Böyle kükremelerin Mustafa Kemal'i pek fazla rahatsız ettiği söylenemezdi. Osmanlı Parlamentosunun görevlerini devralmak üzere Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni kurdu. 23 Nisan günü bu meclis, Mustafa Kemal'i bir Devlet Şurasının başkanı olarak görevlendirdi. Ama sonraki dokuz ay boyunca meclise hiçbir resmi anayasa sunulmadı. Mustafa Kemal muğlak bir ifadeyle şöyle diyordu: "Halife-Sultan şimdi boyun eğmekte olduğu baskılardan kurtulduğu zaman, bir anayasal sistem içinde Meclis'in saptayacağı uygun yerini bulacaktır." (20) Ve Meclisin hiçbir üyesi bu tutuma muhalefet etmedi.

Büyük Millet Meclisi toplanırken, müttefikler de San Remo'da, barış anlaşmasının son halini kararlaştırmak üzere bir araya geldiler. Taslak İngiliz, Fransız ve İtalyan uzmanlar tarafından hazırlanmıştı. Bu uzmanlardan bir kısmı Ortadoğu'yu çok iyi tanıyorlardı. Bazı pazarlıklar da yapıldı. İngiltere'yle Fransa arasında, Musul petrol yataklarıyla ilgili hakları ilgilendiren uzlaşmalar bunlar arasında sayılabilir. Anlaşmaya göre, Fransızlara tercihli muamele yapılacak ve ayrıca Suriye'nin geliştirilmesi için petrol ürünlerini kullanma hakları da verilecekti. Lloyd George'un kabinesindeki bakanlar ve uzman danışmanlar, Başbakanı, Venizelos'un İzmir çevresinde daimi bir bölge edinme talebini desteklememesi için defalarca uyardılar. Böyle bir bölge yıllarca bir çıban başı olurdu. Küçük Asya'da kuşaklar boyunca kan dökülmesine yol açabilirdi. Amiral de Robeck, martın ikinci haftasında Curzon'a bir mektup yazdı. (21) Dışişleri Bakanı da, ger-

çekte Yunan davasından yana bir kimse olmasına rağmen, Robeck'le aynı görüşteydi. Yunanlıların Gelibolu yarımadasında tutunmasını, böylelikle Çanakkale'nin Avrupa ile Asya arasında bir kanal olmasının yanısıra bir sınır durumuna da getirilmesini çok isterdi. Ama hiçbir itiraz Lloyd George'a politikasını değiştirtmeye yetmedi. Başbakan her zaman Venizelos'un destekçisi olarak kaldı.

Barış anlaşmasının şartları Sultan'ın delegelerine 1920 Haziranı'nın ikinci haftasında sunuldu. (22) Çok geçmeden bu şartlar, Atina'dan bilgi sızdırılması yüzünden açıklanmak zorunda kaldı. Anlaşma Türklerin beklediğinden çok daha sertti. Onlar Sultan'ın Arap topraklarını kaybetmeye kendilerini hazırlamışlardı, ama Avrupa'da önerilen sınırı görünce çok şaşırdılar. Yunan sınırı doğuya doğru sokuluyor, Edirne'yi ve Trakya'nın tümünü içine aldıktan sonra Çatalca hattına dayanıyordu. Yeni harita Konstantinopl'un Avrupa tarafındaki hinterlandını 40 kilometreye indiriyordu. Yunanistan ayrıca Ege'de sekiz adaya sahip olacaktı. İzmir Yunan kontrolüne verilmekle birlikte beş yıl boyunca ismen Osmanlı toprağı olarak kalacaktı. Bu sürenin sonunda plebisit yapılacak ve bölgenin Yunan ya da Türk toprağı olduğuna karar verilecekti. Rodos'la On İki Ada İtalya'ya veriliyordu. Karadeniz'e kıyısı olan bağımsız bir Ermenistan devleti kurulacak ve bu devlet sorunlu altı vilayetin çoğuyla Rusya'nın Ermeni vilayetlerini içine alacaktı. Woodrow Wilson ya da hasta başkan adına hareket eden Amerikalılar, bu devletin sınırlarıyla ilgili hakemlik yapmayı kabul etti. Erzurum kalesiyle Trabzon limanını da Ermenilere vererek Türk düşmanı Lloyd George'u bile şaşırttılar. Anlaşma aynı zamanda Fırat'ın doğusunda özerk bir Kürdistan kurulmasını da öngörüyor, Kürtlerin on iki aylık bir süreden sonra bağımsızlığı seçme hakkına da sahip olacağını belirtiyordu. Boğazlar askerden arındırılacak ve uluslararası bir

komisyonun kontrolüne verilecekti. Osmanlı ordusu 50.000 kişiyle sınırlı olacak ve donanmada yalnızca kıyı savunma gemileri bulunacaktı. Kapitülasyonlar yeniden canlanıyor, yabancı tacirlerin yararına işlemeyi sürdürüyordu. İngiltere, Fransa ve İtalya, Osmanlı devlet bütçesini ve kamu borçlarını hep birlikte kontrol edeceklerdi.

Marshal Foch, bu önerilen anlaşmanın barışı tehdit edeceğini söyledi ve nisan ayında rıza göstermeyen Türkiye'ye bu şartları zorla kabul ettirebilmek için müttefiklerin yaklaşık 325.000 askerinin olması gerektiğini belirtti. (23) Savaş yorgunu ülkelerin hiçbiri böyle bir kuvveti tahsis etmeyi aklından bile geçiremezdi. Beş ay sonra Sir Charles ("Tim") Harrington, "Türkiye'deki Müttefik Kuvvetler Baş Komutanlığı" görevini aldığı anda Konstantinopl'u ve boğazı korumak üzere ancak 8000 İngiliz askeri bulabildi. Milliyetçileri sindirmek amacıyla Anadolu'daki bir savaşı desteklemeye bir tek Venizelos hazırды. Durum böyle olunca müttefikler onu durdurdular ve Türklerin tepkisini beklediler. Sonunda bu tepki çok sert şekilde geldi. Önerilen sınırlar daha önce Sultan'a sadık kalmış askerler arasında öyle bir öfke doğurmuştu ki, kaçıp kaçıp Mustafa Kemal'in yanına gitmeye başladılar. Bu arada Mustafa Kemal'in askerleri Marmara denizine doğru ilerledi. Burada müttefik gemilerinin ateşiyle durduruldular. Hinterlanda doğru gerileyen askerler top menzilin dışına çıktılar.

Bu koşullarda müttefikler, Yunan savaşını veto etmekten vazgeçtiler. Venizelos, Yunan ordusunun Trakya'ya yürümesini ve Avrupa tarafında hareket halinde bulunabilecek tüm Kemalist gerilla güçlerini yok etmeyi öneriyordu. Bir yandan da "İzmir'deki Yunan kuvvetleri, Kemalist milliyetçileri batı Anadolu'dan temizlemekle görevlendirilmelidir" diyordu. (22) Haziran'da ilerlemeye başlayan Yunan birlikleri tek tük direnişle karşılaştı. İki buçuk hafta içinde, Kemalist milliyetçileri geride dağlara

kadar sürmüş ve güneybatı Anadolu'nun tümünü boşaltmışlardı. Anlaşmanın değiştirilmesini başaramadıklarını gören Sultan'ın temsilcileri bir ay sonra Paris'in banliyösü Sevres'de imzayı attılar. Ama imzalarken bile, müttefiklerin zorladığı sert koşullara şiddetle itiraz ediyorlardı. Bab-ı Ali'nin anlaşmayı onaylaması ve yürürlüğe girmesine olanak vermesi için aradan birkaç ay daha geçmesi gerekti. Bu süre içinde Sultan'ın bakanları, anlaşmanın en sert maddelerini değiştirtme umudundan hala vazgeçmemişlerdi.

Uzun temaslar, sürekli pazarlıklar, vezirlerle sefirler arasında anlamlı haberleşmeler, bir büyük gücü diğer büyük güce karşı kullanmalar, bütün bu yöntemler Osmanlı diplomasisinin alışılmış özellikleriydi. Yayınlanan belgeler, son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'yla bakanlarının da bu geleneksel oyunun ustası olduklarını göstermektedir. (24) Ama esas kapışma Boğaziçi yerine Anadolu'da oldu ve bambaşka kurallara göre gelişti. Mustafa Kemal yalnızca önerilen Ermenistan devletine itiraz etmekle yetinmemişti. Sevres anlaşmasının imzalanmasından yedi hafta sonra milliyetçi kuvvetler söz konusu Ermeni vilayetlerine doğru ilerledi ve Kars'ı aldı. Bunun hemen ardından Sovyet Kızıl Ordusu Erivan'da bir kukla Ermeni Cumhuriyeti kurdu. Aralık ayının ilk haftasında, Ankara hükümetiyle Sovyet yetkilileri Gümrü anlaşmasını imzalamış, Ermenistan olarak nitelendirmek istenen bölgenin orta yerinde bir Rus-Türk sınırı çizmişlerdi. Bu sınırın ömrü, Sovyetler Birliği'nin ömrünü aşacaktı. Mustafa Kemal yalnızca doğu kanadını güven altına almakla kalmamış, "Batı emperyalizmi"ne karşı savaşta kullanacağı silah ve teçhizatı da Rusya'dan sağlamayı garantiye bağlamıştı. 1921'in başlarında Yunan saldırısını göğüslemeye, bir önceki yıla oranla çok daha hazırı. Ocak ayında dört Yunan süvari tümeni Bursa'dan Anadolu demiryolu boyunca ilerlemiş, zor dağlık bölgeleri aşarak Eskişehir'deki

önemli bir kavşağa varmıştı. Burada, küçük İnönü kasa-basında durduruldular. Burası, kara yoluyla demiryolu-nun Eskişehir'e inişe geçmesinden önceki son yükseltinin bulunduğu yerdi. İki ay sonra, Yunanlıların İzmir'den içe-rilere doğru ilerlemeye başlaması üzerine İnönü'nde ikin-ci bir savaş daha oldu. Milliyetçiler bir kere daha mevzile-rini korudular. Yunanlılar ilerlemeyi başaramadılar. (25)

Fransızlarla İtalyanlar Sevr anlaşması şartlarının Sul-tan'a ve hükümetine uygulatılması konusunda hiçbir za-man İngilizler kadar ısrarlı olmadılar. Mart ayında Fransa ve İtalya, Mustafa Kemal nezdindeki temsilcileri aracılı-ğıyla kendi anlaşmalarını yaptılar. Tarihin garip tecellisi sonucu, bu anlaşmaların haberi Londra'ya ulaştığında Curzon da Sultan'ın temsilcileriyle Ankara'daki milliyet-çilerin temsilcilerini davet etmiş, müttefiklerin üçüyle karşılıklı, anlaşmanın nasıl değiştirilebileceğini görüşme-yeye hazırlanıyordu. Bu sırada İngilizler de Yunanlıları des-tekleme konusunda biraz kararsızlığa düşmüşlerdi. Çünkü Venizelos artık görev başında değildi. Genç Kral Alexander'ın ani ölümüyle taht da yeniden babası Kral I. Constantine'e dönmüştü. İngilizlerle Fransızlar, Kralı 1917'de "Alman yanlısı" iddiasıyla sürgüne yollamışlardı. Lloyd George, Constantine'e hala güvenmiyordu ama Anadolu işine de çok fazla bulaşmış olduğu için Fransız-larla İtalyanlar kadar kolay sıyrılamıyordu. (26)

Sultan giderek daha fazla İngiliz kuklası olarak görün-meye zorlanıyordu. Bu durum İngiliz Dışişleri Bakanlı-ğı'nın hiç istemediği bir şeydi. Aydın bir otokrat olarak ülkeyi yönetiyor görünse, çok daha iyi olurdu. Sir Horace Rumbold, Konstantinopl'a gelişinden kısa bir süre sonra, Osmanlı hükümetini Saltanat aracılığıyla güçlendirmek gibi geleneksel bir göreve döndü. Curzon'a çektiği bir tel-grafta söylediğine göre, bu iş, "Ona kesin ve içten yardım ederek, yönetimi mali açıdan sağlam bir şekilde yeniden yapılandırmasını sağlamak gerek" diyordu.(27) Ama VI.

Mehmet Vahdettin bu tür şeyleri gerçekleştiremeyecek kadar güçsüz birisiydi. Onunla ilk görüşmesi, Yüksek Komiser'i hayal kırıklığına uğratmıştı. Rumbold bir hafta sonra Kral V. George'a "Uzun süre hiç ses çıkarmadan oturdu. Ağzı sinirli sinirli kıpırdıyordu" diye yazmıştı.(28)

Vahdettin'in zaman zaman başkente gelen yabancı görevlileri etkilediği de olurdu. Bunu atalarından ona miras kalan ve apansız gelişen İslamiyet hakimi iddiası sayesinde yapabiliyordu. General Tim Harrington onun ömrünün son dönemlerinde Kadir Gecesi Ayasofya'ya, o koca kubbenin altında on bin kişi namaz kılarken beyaz bir ata binmiş olarak gelişini de hatırlıyordu.(29) Ama böyle zamanları pek seyrekli. 1921 Eylülü'nün büyük bölümü, Kemalistlerle Yunanlılar arasındaki savaşın kritik dönemlerini oluşturdu. Bu arada hiçbir bakan, hiçbir yabancı diplomat, Sultan'la herhangi bir iş görüşmesi yapamıyordu. Vahdettin'in yakını olan Şerif Ali Haydar, ayın birinci günü padişahın bir kez daha evlendiğini hatırlıyordu. Bu yeni eşi onu o denli meşgul ediyordu ki, Sultan hiçbir ziyaretçiye kabul etmez olmuştu. Altmış yaşındaydı Vahdettin. Yeni eşi Nevzad ise on dokuzunda.(30)

Rumbold'un Ankara'ya gidememiş olmasına rağmen, Londra'ya yolladığı raporlarda Milliyetçi liderlerin niteliklerine çok ağırlık vermesinde şaşılacak bir şey yoktu. Yüksek Komiser de, askeri komutan da, Anadolu'daki Türklerin azimli ruhundan çok etkileniyordu. Harrington bir raporunda, "Yunan ordusu saldırı sırasında çok etkileyici görünse de, Mustafa Kemal bir kere Yunan hatlarını yarabilirse pek fazla direnişle karşılaşmaz" dediğinde, Lloyd George'un epeyce canını sıkıyordu. Daha 1921 Nisanı'nın ilk haftasında Harrington, Kemalist milliyetçilerin Yunanlıları Eskişehir'den demiryolu hattı boyunca Haydarpaşa'ya sürmeleri olasılığına karşı, Üsküdar'ı ve Marmara denizini tutma planları yapmaya başlamıştı.(31)

Dört ay sonra Sakarya nehrinin kıyısında, Ankara'ya

ancak 80 kilometre uzaklıkta, yirmi iki gün süren bir savaş oldu. Rumbold Yunanlılarla milliyetçilerin birbirini çok yoracağını ve İngilizlerle Sultan'ın arabulucu olarak işe karışmasının gerekli hale geleceğini umuyordu. Yunanlılar gerçekten de çok yoruldu, ama Türklere bir şey olmadı. Onlar araziye de, iklimi de çok iyi biliyorlardı. Bundan sonraki kış boyunca Mustafa Kemal yeni kaynaklar bulmayı ve Sakarya kıyısında zafer kazanan çaresiz savunma kuvvetinden müthiş bir ordu yaratmayı başardı. 26 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal dağlardaki Yunan mevzilerine bir sürpriz saldırıda bulundu. Bu olay İzmir'in 320 kilometre kadar doğusunda gerçekleşmişti. General Harrington'un Londra'ya yaptığı uyarılar doğru çıkmıştı. On beş gün geçmeden Mustafa Kemal kesin bir zafer kazanmıştı. 13 Eylül'de, İzmir'in Rum ve Ermeni mahallelerini 3 kilometre uzunluğunda bir alev duvarı kaplamıştı. 250 bin Hristiyan ve Yahudi, kurtuluşu yanan kentin açıklarında duran yabancı gemilere sığınmakta buldu.(32)

Mustafa Kemal'in kazandığı bu zaferin büyüklüğü, Osmanlıların kaderini de onun eline teslim etmiş oldu. İlk amaçları açıktı. Sevres anlaşmasının yerine yeni bir anlaşma imzalayarak Türk halkına İstanbul ve Edirne'yi yeniden kazandırmak. Kemal'in askerleri Çanakkale yönünde ilerledi ve Sevres anlaşmasına göre tarafsız olarak belirlenen yere girdi. Burası 80 kilometre derinliğinde, ucu Çanakkale'ye dayanan bir şeritti. Ama gerçekte bu kentte ancak sembolik bir İngiliz kuvveti vardı. İngiltere'nin Küçük Asya'daki tutamağı olan 20 kilometre enindeki "Boğazlar Bölgesi"ni, bir süvari alayı, bir Hussar bölüğü ve bir topçu bataryası koruyordu. Ancak bu zayıf garnizon Çanakkale'deki üç savaş gemisiyle destekleniyordu. Büyük İzmir yangınından on gün sonra, İngiliz ve Türk askerleri eski Truva'nın yakınlarında, tel örgülü siperlerde karşı karşıya geldi. 1922 Eylülü'nün üçüncü ve dördüncü haftaları boyunca İngiliz basınında telaş verici

manşetler birbirini izledi. İngiltere'yle Kemalist Türkiye arasında bir savaşın başlaması an meselesi gibi görünüyordu.(33)

Savaşın önlenmesi, General Tim Harrington'la Sir Horace Rumbold'un sağduyusu ve itidali sayesinde mümkün oldu. Harrington, Lloyd George'un kabinesinden gelen ultimatomu Kemalistlere vermedi. Çünkü bunun krizi büsbütün coşturacağını düşünüyordu. Rumbold da Türk temsilcileri Mudanya'ya gelmeye ve burada Boğazlarla Trakya'nın geleceğini ve tarafsız bölgeye saygı gösterme gerekliliğini karşılıklı tartışmaya razı etti. Mudanya'da on gün süren görüşmeler sonunda, 11 Ekim'de bir resmi anlaşma imzalandı. Mudanya anlaşmasına göre Mustafa Kemal'in birlikleri tarafsız bölgeden çekilecek, müttefiklerin Konstantinopl, Çanakkale ve Gelibolu yarımadasındaki işgal kuvvetlerine, Sevres'in yerine yeni bir anlaşma imzalanıncaya dek izin verecekti. Önceleri barış görüşmelerinin Venedik'te yapılması düşünülüyordu. Ama İtalya bu sırada bir siyasal kriz içindeydi. Nitekim ekim ayı sonunda Mussolini iktidara geldi ve ülkede "Faşist Dönem" başladı. Bu durumda barış görüşmelerinin Lozan'da yapılmasına karar verildi.(34)

Mudanya'daki görüşmeler sırasında, resmi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun hala bir sultanı vardı. Ama sultanlık etkinlik alanı, artık Vahdettin'in Yıldız Parkı'nda dolaşırken çevresinde görebildikleriyle sınırlıydı. Her zaman gerçekçi bir insan olan Mustafa Kemal, Saltanat'ı arkaik bir kurum olarak görüyor ve sonbahar yapraklarıyla birlikte düşüp yok olması gerektiğine inanıyordu. Ancak, Kemalist grupta Vahdettin'in sultanlığının devamını isteyen olmamakla birlikte, bazı kimseler Saltanat ve Halifelik geleneğine saygı duymaktaydılar. Cumhuriyete yönelik büyük anayasal değişiklikler yapılırsa, dindarların buna karşı çıkacağından korkuluyordu. Mustafa Kemal bir an için, bu konuyu fazla üstelememeye karar verdi. Yakın

arkadaşı Albay Refet Paşa'yı Doğu Trakya Askeri Valisi olarak görevlendirdi ve karargahını da İstanbul'da kurmasını istedi. 19 Ekim'de Refet Paşa Gülnihal gemisiyle Mudanya'dan hareket etti, Marmara denizine geçti ve Galata köprüsünün solundaki Eminönü rıhtımına çıktı. İstanbul'un dar sokakları çiçekler ve krepon kağıtlarıyla süslenmiş zafer taklarıyla dolmuştu. Minarelerde bayraklar dalgalanıyordu. Dövizler ve bayraklar Türk halkının gururunu yansıtıyor. Gazi Mustafa Kemal ordusunun zaferiyle bu gururunu yansıtıyor, Gazi Mustafa Kemal ordusunun zaferiyle bu gururun yeniden doğduğunu müjdeliyordu. Türk İhtilalinin zaferi her yerde üç gün boyunca kutlandı.(35)

Her yerde, ama Yıldız hariç. Refet Paşa, halifelik makamına saygı duymakla birlikte, Sultan'ın hükümetini tanımadığını açıkça belirtmişti. VI. Mehmet onu kabul ettiğinde, Refet Paşa ona, tahtı bırakmasını tavsiye etti. Sultan hep yaptığı gibi, yine zaman kazanmaya çalıştı. Sonunda kaderini çizen, müttefiklerin diplomatik protokole uymakta direnmesi oldu. Lozan Konferansı'na hem Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nden, hem de Bab-ı Ali'den heyet davet ettiler. Bu yanlış nezaket Ankara'daki milletvekillerini öyle kızdırdı ki, Mustafa Kemal, Meclis'in saltanatı kaldırmasına dönük bir kanun taslağı hazırladı. Osmanlı şehzadelerinden biri halife olarak bulunacaktı. Laik Mustafa Kemal, kendisine destek vermiş olan din adamlarını gücendirmek istemiyordu. Bundan böyle yönetim gücü, Türk halkının iradesine bırakılıyordu.(36)

Büyük Millet Meclisi bir kurum olarak kaygısız değildi. Konu 1 Kasım'da tartışmaya açıldığında üyelerin birçoğu tedirgindi. Geçmişten kopuş çok açıktı. Sonunda onlara karar verdirecek konuşmayı Mustafa Kemal yaptı:

"Efendiler, egemenlik ve Saltanat, kimsenin kimseye tartışma ve müzakereyle verebileceği şeyler değildir. Bun-

lar ancak kuvvet ve zor kullanarak alınır. Osmanoğulları da Türk milletinin egemenliğini ve Saltanatını kuvvet ve zor kullanarak aldılar ve bu egemenliği 600 yıl boyunca sürdürdüler. Şimdi Türk milleti isyan etti, bu yönetime bir son verdi, egemenliği ve Saltanatı kendi eline aldı. Bu bir vakiadır. Tartıştığımız şey, egemenliğin ve Saltanatın millete bırakılıp bırakılmaması değildir. Bu zaten olmuştur. Mesele bunun nasıl dile getirileceğidir?”(37)

Dört yıl sonra Mustafa Kemal, oturma başkanının teklifi oya koyduğu ve oy birliğiyle kabul edildiğini açıkladığı anı hatırlıyordu. Yalnızca bir tek sesin, “Ben buna karşıyım” dediği duyulmuştu. Mustafa Kemal, “Böylece efendiler, Osmanlı Saltanatı’nın gerileyiş ve çöküşünün son cenaze töreni de tamamlanmış oldu” demişti.

4 Kasım’da Sadrazam Tevfik Paşa, Osmanlı İmparatorluğu’nun son hükümetinin resmi mührünü Halife-Sultan’a iade etti. Ertesi gün olan cuma günü de VI. Mehmet Vahdettin, müezzinin ezanda kendisini yalnızca “Halife” olarak andığını duydu. Artık ona Sultan denmiyordu. Bunu duymak sinirlerini bozdu. Bir cuma namazını daha Konstantinopl’da yaşamak istemiyordu. Kişisel hizmetinde bulunanların çoğu onu terketmiş olduğu için, General Harrington’dan yardım istedi. 16 Kasım’da General’e yazdığı bir mektupta, “Konstantinopl’da hayatımın tehlikede olduğunu düşünerek İngiliz Hükümetine sığınyorum ve ilk fırsatta Konstantinopl’dan başka bir yere nakledilmeyi istiyorum” diyordu. Mektubun altını da, “Mehmet Vahdettin, Müslümanların Halifesi” unvanıyla imzalamıştı.(38) Londra’dan onay telgrafi gelir gelmez, Harrington’un adamları son sultanı ertesi cuma sabahı, öğle namazından çok önce gizlice Yıldız’dan kaçırmak üzere ayrıntılı bir plan hazırladılar.

Vahdettin’in 600 yıllık bir saltanata yakışır biçimde, gururlu bir ayrılış yapamayacağı belliydi. Ama gidişinin bu kadar “Chaplinvari” olmasını da kimse beklemiyor-

du.(39) Gerçekte ayrılış planları mükemmeldi. Vahdettin perşembe akşamı adamlarına, o gece Yıldız külliyesinin Merasim Köşkü'nde yatacağını söyledi. Bu bina, Harrington'un Muhafızlarının kaldığı kışlalara açılan kapının hemen yanındaydı. Hava yağışlı ve sisliydi. Cuma sabahı eğer Refet Paşa'ının eski Sultan'ı gözleyen adamları biraz dikkatli olsalar, muhafızların neden bu havada ve saatte talime başladığına şaşarlardı. Şafağın sökmesine henüz bir saat vardı. Ayrıca talim alanının yanı başında iki cankurtaran arabası bekliyordu. On bir adam kapıdan Yıldız bahçesine görünmeden girmeyi başardı. Ama Refet Paşa'nın emrindeki bir Türk deniz subayı, cankurtaranlardan birine bindirilmekte olan altmışlık adamın kim olduğunu tanıdı. Önemli yolcunun kapıya takılan şemsiyesi kurtarıldığı anda araba yola koyuldu. Geride kalanlarla birkaç ağır sandık da ikinci arabaya yüklendi ve o da on dakika sonra yola çıktı.

Türk deniz subayı çabucak giyindi ve yağmurlu sokaklarda koşarak Galata köprüsünü geçtikten sonra Refet Paşa'nın İstanbul tarafındaki karargahına ulaştı. Dolmabahçe rıhtımında bekleyen küçük grubu herhalde görmemişti. Bu insanlar arasında General Harrington'la İngiliz Maslahatgüzarı Neville Henderson da vardı (Henderson İkinci Dünya Savaşı patladığında da Berlin Sefiri olarak görev yapacaktı). İkinci cankurtaran sağ salim geldi. Ama birincisinin, Sultan'ı getirecek olanın görünürlerde olmaması, bekleyenleri büyük kaygılara itiyordu. Sonunda bu araba da gözüktü. Sürücüsü yolda lastiklerden birinin patladığını ve dar bir sokakta, yağmur altında lastik değiştirmek zorunda kaldığını anlatınca Harrington'la Henderson rahatladılar. Donanmanın bir teknesi Sultan'la maiyetini daha gururlu bir hava içinde, Haliç'te bekleyen HMS Malaya adlı gemiye taşıdı. Tekne gemiye yaklaşırken, Mehmet Vahdettin, General Harrington'dan son bir istekte daha bulundu. General lütfen Yıldız'da kalmış

olan diğ er beş eşiyle ilgilenir ve onları da arkadan yollar mıydı? Sabahın dokuzunda, Refet Paşa karşısındaki sırlı-sıklam subayını yatıştırmaya çalışırken, Malaya da Marmara denizine açılıyordu. Henderson, “Acaba Haşmet-meap Malta’ya gitmeyi uygun bulurlar mı?” diye sormuş ve bu soruya bir itiraz gelmemişti. Müezzin   le ezanını okuyarak müminleri cuma namazına  a ırırken, savaş gemisi dalgalı bir denizde Çanakkale’ye doğru yol alıyordu. Yine aynı şey olmuş, “Kuş uçmuştu”. Ama bu kez gidenin geri dönüşü yoktu.

SON SÖZ

Osmanlılar Ölüm Döşğinde

Osmanlı İmparatorluğu ölmüştü, ama hanedanın artakalan yetkileri henüz tümüyle yok olmamıştı. Bu miras, değişen bir dünyada on beş ay daha varlığını sürdürdü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu geciktirdi. Bu sırada Mustafa Kemal de, yaratmakta olduğu laik devletin manevi birliğini sağlayacak nitelikte bir Osmanlı halifeliği arayışını sürdürdü. Sonunda bunun imkansız bir amaç olduğu ortaya çıktı. Bu, İslam'ın tüm karakterine aykırı bir şeydi.

VI. Mehmet'in kaçış haberi Ankara'da onaylandığı anda, Diyanet İşleri Bakanı onu tahttan indiren bir fetva yayınladı. Vahdettin, barış anlaşmasının şartlarını değiştirecek olan Lozan konferansının açıldığı akşam Türkiye'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Halifeliği terketmekle suçlandı.(1) Ertesi gün Büyük Millet Meclisi, Ab-

dölaziz'in sağ kalan son oğlu II. Abdölmecit'i, kaçan kuzeninin yerine Halifelige getirdi. Müminlerin yeni lideri, elli yaşını biraz aşmış, sanatçı ruhlu, sevimli bir adamdı. Yirmi iki yıl önce, yaptığı tablolarından biri Paris salonlarında sergilendiğinde, hiçbir Osmanlı şehzadesine nasip olmamış bir ayrıcalığa da erişmişti. Politika onu hiç ilgilendirmiyordu. 1918 yazında Talat Paşa'nın, iki yıl sonra da Mustafa Kemal'in yaptığı teklifleri reddetmişti. 24 Kasım'da Halifelige getirildiğinde, Eyüp'te kılıç kuşanma töreni yapılmadı. Topkapı Sarayı'ndaki resmi törenin tek İngiliz gözlemcisi George Young, bunun yapmacık bir gösteri olduğu kanısına varmıştı. "Ankara temsilcilerinden oluşan bir heyet, yaşını başını almış bir amatör sanatçıya, sendika başkanı seçilir gibi oyla seçildiğini bildiriyor" diye yazmıştı. Yeni Halife'ye gelince, "Abdölmecit, fesini, yeşil kurdeleyle süslenmiş frak ceketini giymiş, etine dolgun biriydi." Young ayrıca, "Bu törende Mustafa Kemal'in temsilcisi olan Refet Paşa'nın Abdölmecit'e bakışı, bir atmacanın serçeye bakışı gibiydi" diye yazıyordu. "Halifeye Osmanlı'nın kılıcı verilmemişti, ama onun yerine Damokles'in kılıcı verilmişti." (2) Bu belki doğrudu, ama Abdölmecit, Refet'in rolünden memnun gibiydi. Müslümanlık geleneğinde figüratif resmin günah sayılmasına rağmen, Refet Paşa'nın bir portresini bile yaptı.

Halifelik töreni, Lozan görüşmeleri sırasında Türkiye'nin çağa uymayan uluslararası karakterini öne çıkarıyordu. İslam devletleri genel olarak teokratik nitelikteydi. Baş yöneticileri Tanrı'dan gelen ilahi bir güce dayanırlar ve onun yeryüzündeki temsilcisi olarak hüküm sürerlerdi. Buna karşılık, cumhuriyet Allahsız kafirler tarafından yaratılan laik bir kurumdu ve henüz İslam dünyasında bilinmiyordu. Osmanlı Saltanatı sona erdiğine göre Müslüman dindarlar devletin başına halifenin geçtiğini iddia edebilir ve halifenin devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrıldığı bir toplumda inancı savunmakla görevlendi-

rilmiş bir prens olduğunu ileri sürebilirlerdi. Nitekim yeni Halife, imzasını “Abdülmecit bin Abdullah Han” diye atarak, Osmanlı soyunu vurgulamaya kalktığında, ulema bu ruhani lidere tüm desteğini verdi. Hatta yeni Türkiye’nin sınırlarının ötesinden bile ona destek geldi. Geleneksel olarak, her cuma namazında ülkenin yöneticisinin adı da zikredildi. Kasım 1922’den itibaren Halife II. Abdülmecit’in adı yalnız Türkiye camilerinde değil, Bağdat’ta ve Irak’ın eskiden Osmanlılara ait olan tüm vilayetlerinde de zikredildi. Halifelik uluslararası bir kurumdu ve Büyük Millet Meclisi’ndeki nisbeten daha dindar mebuslar da bu kurumu korumanın yeni Türkiye’ye İslam’ın lideri olarak dünyada bir mevki kazandıracağına inanıyorlardı. Halifeliği kaldırmanın, “mantıkla, sadakatle ve milliyet duygularıyla bağdaşmayan bir hareket” olacağını ileri sürüyorlardı.(3)

Mustafa Kemal, milliyetçi duyguları geliştirmeye büyük önem veriyordu. Ama bunun İslam karakterinde değil, vatansever Türk niteliğinde olmasını istiyordu. İlerde cumhurbaşkanı olarak yerine geçecek olan İsmet Paşa onun talimatıyla Lozan konferansında İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerini, Ankara hükümetinin homojen bir Türk milli devleti yaratmaktan yana olduğu, bu devletin dış müdahalelerden arınmış ve maceralara kalkışmayan bir devlet olmasını istediği konusunda ikna etmeye çalıştı. Millet Meclisi’ndeki halifelik yanlısı mebuslar İsmet Paşa’nın işini bu ortamda daha da zorlaştırdılar. Konferanstaki Türk heyetinin laiklik konusunda kararlı bir tutumu vardı. Savaşın müttefikleri de artık aynı tutum içindeydiler. İngilizlerin bir “Arap halife” kavramını desteklemeleri, Kitchener’la birlikte, HMS Hampshire gemisinin enkazı arasında kayıplara karışmıştı. Arap dünyasıyla ilgili daha fazla bilgi sahibi olan uzmanlar İngiliz hükümetini, halifenin asla yalnızca bir ruhani lider olarak kalamayacağını ve Kitchener’ın sandığı gibi 1870’lerin Papa’sı gibi ola-

mayacağı konusunda ikna ettiler. Hindistan'da egemenlik iddiasında olan hiçbir emperyalist güç, tüm Müslümanların başında bir tek halife olması fikrini destekleyemezdi. Bu halife hangi ülkede oturursa otursun, bunu onaylamazdı. Lozan'da yedi ay süren görüşmeler sonunda, Ankara da, Londra da, halifenin varlığını görmezlikten gelmeyi tercih ettiler.

Sonunda İsmet Paşa'nın çabaları şaşılacak denli başarılı oldu.(4) Konferansın ana amacı, Sevr anlaşması yerine, Osmanlı yönetiminin Ortadoğu'daki milli egemenliğini kabul ettirmek ve yeni Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarını garantiye alan bir anlaşma yaratmaktır. 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan anlaşması Trakya'nın bölünmesini, Meriç nehrinin Yunanistan'la Türkiye arasında sınır oluşturmasını ve Edirne'nin bir Türk kenti olmasını kabul ediyordu. Yunanistan'ın Küçük Asya'daki trajik macerası sona ermişti. Türkler İzmir ve hinterlandını da kendi egemenlikleri altında tutmanın yanısıra, İmroz ve Bozcaada ile Çanakkale ve İstanbul boğazı kıyılarını da ellerinde bulunduruyorlardı. Yalnızca boğazlarda ve Trakya sınırında askerden arındırılmış bölgeler bulunmasını kabul etmişlerdi. Türk delegeleri, Arap toprakları üzerinde hiçbir hak iddia etmediler. Ancak Musul çevresinde, daha çok Kürtlerin yaşadığı bazı bölgeleri geri almak için çaba gösterdiler. Sonunda Milletler Cemiyeti, Musul'un İngiliz mandası altındaki Irak'a bağlı kalmasına 1926'da karar verdi. Türkiye'ye de bu bölgede İngilizlerin sahip olduğu petrol yatakları gelirinin yüzde onu vaadedildi. Lozan'da en büyük sorunlar, İngilizlerle Fransızların ve daha az olarak da İtalyanların, gerek kapütilyonları, gerekse diğer mali ve ekonomik denetimleri yeniden kabul ettirme çabalarından kaynaklanmıştı. Bu konudaki görüş ayrılıkları öyle derindi ki, konferans 1923 Şubatı'nın ilk haftasında dağıldı ve nisanın son haftasına dek bir daha toplanamadı. Sonunda İsmet Paşa'nın istekleri

üstün geldi. Kapitülasyonlar ebediyen kaldırıldı. Yalnızca Türkiye'nin tarife oranları üzerine geçici bir sınırlama getirildi. Ankara hükümeti artık kendi ekonomik planlarını oluşturmak üzere serbestti. Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'dan farklı olarak, Mustafa Kemal'in Türkiyesi, zaferi kazanan müttefiklere herhangi bir savaş tazminatı da ödemiordu.

Ancak bazı sorunlar Lozan'da çözüme bağlanmadı. Türk ve Rum azınlıkların geleceği zaten konferansın ilk oturumundan önce tartışılmaya başlanmış bir konuydu. Ama Ankara'yla Atina arasında "mübadele" konusundaki ikili anlaşma, Lozan anlaşmasının onaylanmasından daha sonra gerçekleşti. Bir milyonu aşkın Rum, Anadolu'yu terk etti. 350.000 Türk de Makedonya'dan göçerek Anadolu'da yeni bir hayat arayışına yöneldi. Köklerinden kopan bu toplulukların her ikisi de, sınırların yeniden çizilmesi yüzünden çok büyük sıkıntılar çektiler.

Öte yandan birbirlerine hep düşman olmuş başka iki topluluk da, farklı zorluklarla yüzyüze geldi. Ermenilerle Kürtlerin istekleri konferansta hemen tümüyle görmezden gelinmişti. Bir daha ne bağımsız Ermenistan'dan, ne de özerk Kürdistan'dan söz edildiği duyuldu.(5) Ermenilere bir "Milli Vatan" verme teklifi öne sürüldüyse de, Türkler bu konuyu tartışmayı reddettiler. Fransızlarla İngilizler de üstüne gitmediler. Bunun sonucunda Ermeniler bölünmüş bir halk olarak kaldı. Bir kısmı Sovyetler Birliği'nde yaşamayı sürdürdü. Oldukça kalabalık gruplar Suriye ve Lübnan'a yerleşti. Diğerleri de şimdi İstanbul olarak bilinen kentte, fazla göze gözükmekten yaşamayı tercih ettiler. Kürtlere gelince, onlar Mustafa Kemal'in milli devleti içinde resmi bakımdan dikkate alınmadı.

Lozan anlaşmasının şartları, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ni üç bakımdan hayal kırıklığına uğratmıştır. Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan büyük su yolundaki seyir özgürlüğünü korumak üzere Uluslararası Boğazlar Ko-

misyonu'nun kurulması kızgınlık yaratmıştır. Bazı mebuslar Musul'un geri alınamayışına üzülmüştür. Ayrıca Hatay bölgesinin, İskenderun limanı ve tarihi Antakya kentliyle birlikte Fransız koruması altındaki Suriye'ye bağlanması eleştirilmiştir. Ama 250 üyesi mecliste Lozan anlaşmasına red oyu verenlerin sayısı yalnızca on dört olmuştur.(6)

İsmet Paşa'nın Lozan başarısı, Mustafa Kemal'in devrimini perçinlemesine olanak tanımıştır. Anlaşmanın imzalanmasından on hafta sonra, Osmanlı başkentindeki müttefik işgali kaldırılmış ve General Tim Harrington kendisini şaşılacak kadar sevdirdiği bu kentten ayrılmıştır. 2 Ekim 1923'de Coldstream Muhafızları'nın bir alayı, Halife'nin oturduğu Dolmabahçe Sarayı önünde bir geçit töreni yaparak, Boğaziçi'nde demirli duran Arabic adlı gemiye binmiştir.(7) Dört gün sonra da Türk askerleri İstanbul'a girmişlerdir. Ama askerlerin karşılanması Kemalist milliyetçilerin beklediği kadar sıcak bir karşılama olmamıştır. Bunun nedeni belki de Mustafa Kemal'in, sultanların başkenti olan, entrikacılığı ve yozlaşmışlığıyla ünlü bu kente güvensizliğini hiçbir zaman saklamamış olmasından kaynaklanmaktadır. 13 Ekim'de Büyük Millet Meclisi, İsmet Paşa'nın dört gün önce önerdiği bir anayasa değişikliğini kabul etmiş ve "Türkiye Devleti'nin hükümet merkezi Ankara'dır" şeklinde karar almıştır. Sonunda 29 Ekim 1923 akşamı Meclis, "Türkiye Devleti'nin yönetim şekli bir Cumhuriyettir" kararını çıkarmıştır. Bir çeyrek saat içinde Meclis, Mustafa Kemal'i Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı seçmiş, böylelikle dört yıldır sürdürdüğü milli liderliği onaylanmıştır.(8)

Belki Abdülmecit "ikili sistem" benzeri bir şey tasarlamış, İstanbul'u halifeliliğin merkezi olarak düşünmüş ve tüm siyasal kararların Anadolu'nun ortasında alınacağını varsaymış olabilir. Eğer böyle şeyleri aklından geçirmişse, çok geçmeden hayal kırıklığına uğradığı kesindir. Daha

Cumhuriyet on birinci haftasını doldururken, Cumhurbaşkanlığının sert bir emri onu, “Ataları olan sultanların yolunu izlememesi” konusunda uyarmıştır. Mustafa Kemal bunu şöyle açıklamaktadır: “Türkiye Cumhuriyeti’ni nezaket ve kibarlık uğruna feda edemeyiz. Halife, kim olduğunu ve görevinin ne olduğu bilmekle yetinmek zorundadır.”(9) Ama gerçekte neydi onun görevi? İşte bu soru, Hindistan’daki ileri gelen Müslümanlardan ikisini, Amir Ali ile Ağa Han’ı pek meşgul ediyordu. Artık Türkiye Cumhuriyeti’nin Başbakanı olan İsmet Paşa’ya bir mektup yazdılar ve halifeliğin Müslüman halkların güven ve saygısına mazhar olması nedeniyle Cumhuriyetin halifelige ruhani bir uluslararası statü vermesini tavsiye ettiler. Bu mektupla ilgili bilgiler, daha mektup Ankara’ya varmadan önce basına sızdırılmıştı. Cumhurbaşkanı bundan yararlandı. Meclise hitaben yaptığı konuşmada, “İstanbul’da halifelik kaldığı sürece, yabancıların Türkiye’nin iç işlerine karışmasına hep bir özür oluşturacağını, buna karşılık halifeliğin kaldırılmasıyla İslam dininin daha zenginleşeceğini ve Cumhuriyet’in ulema’yı tasfiye etmesini sağlayacağını” belirtti. Meclis Mustafa Kemal’in sözünü dinleyerek, Osmanlı geçmişiyle son bağı da kırmak üzere oy verdi. 3 Mart 1924’de halifelik kaldırıldı, II. Abdülmecit resmen görevinden alındı ve eski hanedanın tüm üyeleri Türkiye Cumhuriyeti dışına gönderildi.(10)

Abdülmecit ertesi sabah, daha azlini ilan eden gazetelerin sokaklarda dağılımı başlamadan önce Dolmabahçe’den apar topar alındı ve bir arabaya bindirilerek Çatalca’ya gönderildi. Salı günü boyunca burada, ailenin diğer üyelerinin gelmesini bekledi. Akşam olduğunda, Balkan lokomotiflerinin en ünlüsü Çatalca’da kısa bir süre durakladı. Osmanlıları tasları ve taraklarıyla Avrupa’ya “Şark Ekspresi” taşımıştı.(11)

Başta gelen Osmanlı politikacılarının hiçbiri yeni

Cumhuriyet'te görev yapmadı. Jön Türkler döneminde başkanlık yapmış olanların da hiçbiri Ankara'ya çağrılmadı. Zaten çoğu ölmüştü. Orta Asya'da bağımsız bir Türkistan idealine sınırsız bağlı olan Enver Paşa 1922'de, Kızıl Ordu'yla giriştiği bir çatışma sırasında öldürüldü. Cemal Paşa, Sait Halim Paşa ve Talat Paşa da, sürgünde bulundukları sırada, tüm soydaşlarının öcünü almak isteyen Ermeni militanları tarafından öldürülmüştü. Savaş öncesi dönemin iki tanınmış Jön Türk'ü, Mehmet Cavit'le Dr. Nazım, Cumhuriyet'te kalmayı seçtiler. 1926'da her ikisi de, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i öldürmeyi amaçlayan bir komploya karışmakla suçlanarak pek zayıf kanıtlarla mahkum edildiler ve Ankara'nın orta yerinde asıldılar. İttihat ve Terakki'nin daha az tanınmış aydınlarından bir düzine kadarı, Büyük Millet Meclisi'nde mebus olarak kaldı. İsmet Paşa dışında, diğerlerinin mecliste ayrıcalığı olmadı.(12)

Bütün bunlara rağmen Osmanlı hanedanının Ortadoğu'da bıraktığı miras, Türkiye Cumhuriyeti'nin de, bu topraklar üzerinde kurulan diğer devletlerin de kabul etmeye yanaşmadığı kadar büyüktü.(13) Tanzimat reformları, ortaya iyi eğitilmiş bir bürokrasi kadrosunun çıkmasına olanak vermişti. Türkiye Mektebi'nden mezun olan memurlarla, Harbiye Mektebi'nden çıkan subaylar bu sayede yetişmiştir. Mülkiye'nin yönetim görevlileri kadrosu olmasa, Mustafa Kemal Türkiye'si'nde girilen bu dikkate değer modernleşme programı gerçekleştirilemezdi. Harbiye eğitimindeki yüksek kalitenin en son kanıtı da Kasım 1950'de sergilenmiştir. Kore'ye giden Türk tugayı, Çin Kızıl Ordusu'nun ilk saldırısını disiplinli bir düzen içinde göğüslemiştir. Suriye, Lübnan ve Ürdün'de Osmanlı eğitimi almış personel bu ülkelerin yönetimini üstlenmiş, daha az ölçüde de olsa, iki savaş arasında Irak'ı da benzer bir kadro yönetmiş hatta sık sık mandater Fransa ve İngiltere ile anlaşmazlığa düşmüştür. Osmanlı ordu geleneği

tüm Ortadoğu ülkelerinin ordularında varlığını güçlü biçimde sürdürmüştür. Mısır'daki milliyetçi başkaldırının çekirdeğini oluşturan "Özgür Subaylar Komitesi"nde bile aynı gelenek söz konusudur. 1870'lerin başlarında ülkeyi modernleştirmek için kaleme alınan Mecelle adlı medeni kanun, Türkiye Cumhuriyeti'ne de yasal çerçeve kazandırmıştır. 1926'da kabul edilen yeni Medeni Kanun İsviçre uygulamasından çok şey almakla birlikte yine de büyük çapta Mecelle'den etkilenmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si'nin dışında Mecelle, İslam geleneklerini Batılı hukuk kavramlarıyla uyumlu hale getirmek isteyen tüm toplumlar için bir model görevi yapmıştır. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok kesiminde, yerel yönetimler yüzyıl ortalarına dek pek az bir değişiklik göstermiştir. Gerçekte bölgelerinde yaşamayan toprak sahibi siyasal seçkinler Osmanlılara sundukları hizmetlerini yeni yönetimlere yöneltmişlerdir. Bu nedenle, harita üzerinde son derece parçalanmış bir bölge gibi görünen alanda, şaşkınlık verici bir istikrar sağlamaya hizmet etmişlerdir. Çok duyarlı bir güç dengesi oluşturan bu seçkinler bunu, yerlerini çocuklarına bıraktıkları eski Avrupa hükümetlerinin bölgedeki hegemonyasının sona erdiği güne dek sürdürmüşlerdir. Osmanlı'dan kalma bir "Devlet Baba" gölgesi, sultanların imparatorluğundan çok daha uzun yaşamıştır.

O halde, varlığına yönelik bunca tehdide karşı koya-bilmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde neden çökmüştür? Kemalistler bu konuda, hemen hemen Marksist diyalektik kadar mekanik bir determinist tarih teorisini ileri sürmeye hazırdılar. Türk halkının Orta Asya'daki köklerinden gurur duyuyorlardı. Sultanların Avrupa'ya geçerek Bizans imparatorlarının rolünü üstlenmesinden sonra, yeni elde ettikleri varlıkların esiri durumuna düştüklerini ve bu mirasın sonunda, aslen savaşçı bir toplum olan imparatorluğu tehlikeli biçimde zayıflattığını söylüyorlardı. Bu nedenle de Osma-

noğulları'nın kaderinin, Boğazların karşı kıyısına geçtikleri anda mühürlenmiş olduğuna inanıyorlardı. Fazla basitleştirilmiş görünen bu tezin gerisinde bazı gerçekler yatmaktadır. İmparatorluk genişlediği sürece, Konstantinopl, Balkan yarımadasında ve Tuna boylarındaki ilerlemelerin doğal bir üssü olarak hizmet görmüştür. Ama Osmanlı toprakları küçülme aşamasına girdiğinde, bu kent yabancı bir kıta üzerinde, her türlü tehlikeye son derece açık bir uç nokta durumuna düşmüştür. Geç dönem sultanlarından bazıları, özellikle II. Abdülhamit, imparatorluğun hala Asya'da (ve biraz da Kuzey Afrika'da) gerçekleştirmesi gereken bir görevi olduğuna inanmış, ama Rumeli'yle olan bağları bir türlü silkip atamamıştı. Eğer bu sultanlar, kendilerine bırakılmış olan Avrupa mirası yükünü taşıyor olsalar, Anadolu'nun, Mezopotamya'nın ve doğu Akdeniz'in kaynaklarını geliştirebilir ve imparatorluğun yararına kullanabilirlerdi. Bu durumda aydın bir sultan, Ortadoğu'da etkin bir yönetimin yokluğuna rağmen Osmanlı alışkanlıklarını ve geleneklerini yarım yüzyıl sürdürmüş olan bölgelerde, hanedanın düşüşünden sonra bile istikrarlı bir yönetim sağlayabilirdi.

Böyle teoriler ileri sürmek elbette spekülasyondan başka bir şey değildir. Konunun daha önemli yönü, saltanatla İslamiyet arasındaki ilişkidir. Osmanlı Devleti'nin temelde dinsel olan tabanı, imparatorluğa hem güçlü, hem de zayıf yanlar getirmiştir. 17. yüzyıl başlarında Mustafa Koçibey'in yazdığı gibi,(14) "Muhammed'in kanununun güçlü ipini sımsıkı yakalamak", Hristiyan kafirlere karşı peşpeşe yapılan savaşlarda sultanların halkın dinsel sadakatini sağlamasına yardımcı olmuş ve hükümet şeriatla bağlı gözüktüğü sürece de ulema, devletin en sağlam direklerinden birini oluşturmuştur. Ama 18. yüzyıl sonlarında Batı Avrupa'da yaşanan ihtilal yılları, merkezi hükümetle ilgili yepyeni kavramların Osmanlı İmparatorluğu'na da sızmasına yol açmıştır. Bu noktadan sonra, laik

politikalar dinsel hiyerarşinin sınırsız elinde tuttuğu imtiyazları giderek daha fazla daraltmıştır. Osmanlı Devleti içinde, mecburi askerlik hizmeti ve parlamento gibi Batılı kurumların yerinin olup olmadığı konusunda kuşkular yaşanmıştır. Bununla birlikte, tıpkı sultanların hem Avrupa, hem de Asya topraklarını elde tutmak istemeleri gibi, her iki dünyanın, yani laik ve manevi dünyaların en iyi yanlarını alma olanakları aranmıştır. Osmanlı padişahının haliife oluşu, hiçbir zaman, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında olduğu kadar vurgulanmamıştır. Üstelik bu dönemler, kuşkucu bir entelektüelliğin ve popüler bir Türk milliyetçiliğinin gelenekçi düşünce ve davranış üzerinde büyük etkiler yaptığı evrelerdir. Sonucuna ulaşamamış olan Jön Türk devrimi, sultanın otokrasisini çökertmiş, dinsel kurumlaşma kavramını yıkarken yerine yeterli siyasal ya da manevi alternatifler getirememiş ve bu durumdaki imparatorluğu, daha akıllı kişilerin bulaşmayacağı korkunç bir savaşın içine sürüklemiştir. Oysa tıpkı İsmet İnönü hükümetinin çeyrek yüzyıl sonra yapacağı gibi, savaşın dışında kalmak da mümkündü. Mustafa Kemal'in örtülü laikliğinden korkan Halife-Sultan'la Şeyhülislam milliyetçi hareketi ancak 1920 Nisani'nda kınamış (oldukça geç), böylelikle padişahın ve dini liderin halkından ne kadar kopuk olduğunu ortaya koymuştur. Dört ay sonra Vahdettin, Sevr anlaşmasının imzalanması için yetki verdiğinde kendisini halkından daha da uzaklaştırmıştır.

Hanedana sadık Arap Prenslerinden Ali Haydar, Sultan'ın kaçtığını duyunca, kendi günlüğüne, "Allah bizi bu denli korkak bir Sultan'dan korusun" diye yazmış, başka bir gün de şöyle devam etmiştir: "Müslüman dünyasının çözülmesinde Türk imparatorluk ailesinin çok büyük kusuru vardır."(15) Günümüzde, tek tek kişilerin büyük olaylar üzerindeki etkilerini vurgulamak pek moda değilse de, Abdülhamit'in haleflerinin, Osmanlılara iyi hizmet etmediği ortadadır. Özellikle son Sultan, Malta'ya doğru

yola çıktıktan sonra, artık tarih sayfalarının dışına itilmekten memnun bile olmuştur. İtalyan Rivyerası'ndaki San Remo kentine yerleşmiş ve kendisine bir "sürgünde saray" kurmaya da hiç kalkışmamıştır. Davranışları ancak bir defasında zayıf bir ilgi uyandırmıştır. Bu da tahttan indirilmesinden kısa bir süre sonra Mekke'ye, hacca gitme kararıyla ilgilidir. Böylelikle her iyi Müslümandan beklenen, ama otuz beş selefinin de utanılacak biçimde ihmal ettiği bir dini vecibeyi yerine getirmeyi ummuştur.

Artık Sultan ve Halife olarak kimseyi yönetmediği halde, aşırı derecede korkaklığı hep sürmüştür. VI. Mehmet gemiye Süveyş kanalını geçerek Cidde'ye inmiş, oradan 86 kilometrelik yolculuk yaparak, kireçli tepeler arasındaki çorak vadilere varmış ve kutsal Kabe'nin çevresindeki Büyük Camiyi kendi gözleriyle görmüştür. Ama tam hacı sayılabilmesi için gerekli olan şeyleri yapamamıştır. Tören gününü beklemeyi göze alamamış, Kabe'nin çevresinde yedi kere dolaşamamış ve kutsal siyah taşı öpememiştir. Vahdettin Mekke'deyken, bir zamanlar asi vasalı olan Hicaz Kralı Hüseyin'in kendisini Halife ilan etme peşinde olduğu söylentilerini duymuş ve Arap politikasının entrikalarına karışmaktansa, çabucak Mussolini İtalyası'ndaki sığınağına dönmeyi tercih etmiştir. Burada 15 Mayıs 1926'da, 65. doğum gününden üç ay sonra ölmüştür. Konstantinopl'un Türkler tarafından alınışından bu yana gelip geçen sultanlar arasında, bu kentte gömülemeyen tek sultan odur. Ama Fransız resmi yetkilileri bir ödün vermiş ve naaşının kısa bir süre yönettiği topraklara getirilmesine izin vermiştir. Vahdettin'in mezarı Şam'dadır.(16)

Son Osmanlı Halifesini ise daha da garip bir kader beklemektedir. Vahdettin tahtından indirildikten sonra kırk iki ay yaşamıştı. Ama II. Abdülmecit, Şark Ekspresi'nden indikten sonra yirmi iki yılı aşkın bir süre sürgünde kalmış, engin kültürlü biri olarak, son günlerini de bir

zamanlar resimlerinin sergilendiği Paris'te geçirmiştir. Sakin bir hayat süren II. Abdülmecit, kaz adımlı diktatörlerin savaşları arasında hemen hemen unutulmuş ve Osmanlı hanedanının hiçbir padişahına nasip olmamış uzunlukta bir ömür yaşamıştır. 77 yaşında ölüm kapısını çaldığında, bu da dünyanın dikkatini çekmemiş, Londra'nın The Times gazetesinde küçük bir haber bile çıkmamıştır.(17) Ama bunda da şaşılacak bir şey yoktur. Abdülmecit 22 Ağustos 1944'de ölmüştür ve bu günler Paris'in tarihinde olağanüstü günlerdir. Grand Palais alevler içindedir. Fransız tanklarıyla Amerikan zırhlı birlikleri, sürgünün kendisine mekan seçtiği bu kenti Nazi işgalinden kurtarma telaşındadır. Müttefik yetkilileri onun dünyaya veda edişine saygı göstermeye çalışıyorlarmış gibi, naaşının ikinci en kutsal İslam kentine gönderilmesine izin vermişlerdir. Osmanlı yöneticileri arasında Medine'de gömülmüş olan tek kişison Halife'dir.

Osmanlı Sultanları ve Saltanat Süreleri

(İstanbul'un Fethinden Sonra)

I. Mehmed	1444-1481
II. Beyazıt	1481-1512
I. Selim	1512-1520
I. Süleyman (Kanuni) ..	1520-1566
II. Selim	1566-1574
III. Murad	1574-1595
III. Mehmed	1595-1603
I. Ahmed	1603-1617
I. Mustafa 1617-1618 ve 1622-1623	
II. Osman	1618-1622
IV. Murad	1623-1640

Ibrahim	1640-1649
IV. Mehmed	1649-1687
II. Süleyman	1687-1691
II. Ahmed	1691-1695
II. Mustafa	1695-1703
III. Ahmed	1703-1730
I. Mahmud	1730-1754
III. Osman	1754-1757
III. Mustafa	1757-1774
I. Abdülhamit	1774-1788
III. Selim	1788-1807
IV. Mustafa	1807-1808
II. Mahmud	1808-1839
I. Abdülmecid	1839-1861
Abdülaziz	1861-1876
V. Murad	1876
II. Abdülhamit	1876-1909
V. Mehmed	1909-1918
VI. Mehmed Vahdettin	1918-1922
Halife II. Abdülmecid	.1922-1924

FO: Foreign Office Papers in the Public Record Office.

Gibb and Bowen: sir Hamilton Gibb and H.Bowen, Islamic Society and the West

GP: J.Lepsius, A.Mendelssohn Bartholdy, F.Thimme, Die Grosse Politik der europaischen Kabinette

HJ: Historical Journal (Cambridge)

Hinsley: F.H. Hinsley (ed), British Foreign Policy under Sir Edward Grey

Hurewitz: J.C. Hurewits, Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record

IJMES: International Journal of Middle East Studies

JMH: Journal of Modern History

Kedourie: E.Kedourie, England and the Middle East.

Kemal Sp: M.K.Atatürk, Speech delivered by Ghazi Mustapha Kemal, October 1927

Kent: Marian Kent (ed.), The Great Powers and the End of the Ottoman Empire

Langer: W.L.Langer, The Diplomacy of Imperialism (rev. single volume edition)

Lewis: Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey

L-P: Stanley Lane-Poole, Life... of Viscount Stratford de Redcliffe

PRO: Public Record Office, Kew.

SEER: Slavic and East European Review

Shaw Between: S.J. Shaw, Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III

Shaw: Gazis: S.J. Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. 1, Empire of the

Gazis

Shaws: S.J. Shaw and E.K.Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,v ol. 2, The Rise of Modern Turkey.

Sumner: B.H. Sumner, Russia and the Balkans

Temp.: H.W.V. Temperley, Britain and the Near East; The Crimea

Trump: Ulrich Trumpener, Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918

Giriş: Muzaffer Osmanlılar

1. "Feci Olay", Agarathos manastırı arşivinden Steven Runciman tarafından alınarak The Fall of Constantinople 1453 adlı eserde, s.160'da kullanılmıştır. Runciman'ın anlatıları bugün bile söz konusu olayla ilgili en mükemmel inceleme sayılmaktadır ve Gibbon'un Decline and Fall of the Roman Empire'ında anlattıklarıyla ilginç bir çelişki oluşturmaktadır. Ayrıca bkz: Halil İnalcık'ın, "The Policy of Mehmet II% towards the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City" Dumbarton Oaks Papers, no.23, s.213-249 ve genel olarak The Ottoman Empire, 1300-1600.
2. Lewis, s.317-318; Shaw, Gazis, s.78
3. N.Machiavelli, The Prince (Hükümdar), Bölüm 4, paragraf 4.
4. Lewis, s.89-92; Shaw, Gazis, s.159-163; bkz. ayrıca tınar ve vakıf'la ilgili El i maddeleri.
5. Shaw, Gazis, s.132-149.
6. Alderson, s.74-76.

7. Davidson, Essays, s.16-17. Cambridge History of Islam'da Halil İnalcık, "The Heyday and Decline of the Ottoman Empire" bölümü, 1, s.324-353. M.A. Cooke (ed.), A History of the Ottoman Empire to 1730'da Cambridge tarihlerindeki ilgili bölümlere yararlı bir ektir. Andiran Stiles, The Ottoman Empire 1450-1700'de konuya mükemmel ve ilgi yaratıcı bir giriş sağlamaktadır ve örnek bir özetti.

Bölüm 1: İslamın Seli

1. Barker, s.244-245. Thomas M.Barker'ın kitabı, John Stoye'un dramatik anlatımını içeren The Siege of Vienna'dan daha az tanınmakla birlikte seferin tümünü ve onu izleyen olayları büyük bir netlikle genel bir tarih perspektifine oturtmaktadır.
2. AGE (Adı Geçen Eser), s.68-71. Büyük Alman bilim adamı Franz Babinger, El i'de Kara Mustafa'nın biyografisine ayrıntılı katkılarda bulunmuştur.
3. İlk baskısı Revue de Hongrie, III'de görülen Kont Frosaco'nun mektuplarına Barker da atıf yapmış, bu bölümü s.257'ye almıştır.
4. Stoye, AGE ve E.Crankshaw, Maria Theresa, s.121-123.
5. Kahlenberg savaşının en iyi modern anlatımı için bkz. Barker, s.321-334.
6. Diplomata (Benetti) ve raporuna ilişkin olarak bkz., N.Barber, Lords of the Golden Horn, s.105.
7. Richard Kreutel, Kara Mustafa vor Wien, s.121-124 ve 184, adı bilinmeyen bir Osmanlı yetkilisinin tuttuğu günlüğün gayriresmi çevirisi. Kreutel'in çalışmasını Barker eleştirici bir incelemeye tabi

tutmuştur, s.403 ve s.364.

Bölüm 2: Batının Meydan Okuması

1. Barker, s.369-370; Lord Kinross, *The Ottoman Centuries*, s.349.
2. M.A. Cooke (ed.), *Ottoman Empire to 1730*, s.190; N.Cheetham, *Mediaeval Greece*, s.300-301.
3. Shaw Gazis, s.219; Anderson, s.65-66.
4. AGE, s.32-36.
5. II. Selim biyografisi, El i; Barber, s.108.
6. Gibb ve Bowen I, s.314-328; Nahsom Weissmann, *Les Janissaries*, s.30-48.
7. Gibb ve Bowen II, s.191-192.
8. Shaw, Gazis, s.223; Kinross, AGE, s.353; Cooke. AGE, s.193.
9. Lord Acton, *Lectures on Modern History*, s.259.
10. Rifat Abou el-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of American Oriental Society*, cilt 87 (1967), s.498-512; Barker, s.373-374; Davison, *Essays*, s.20; Shaw Gazis, s.223-225; Kinross, AGE.s.356-357-376.
11. Alderson, s.66; Shaw Gazis, s.228. Ayrıca bkz. Bowen tarafından El'nin ii'sinde yazılan III. Ahmet maddesi.
12. Gibb ve Bowen II, s.216 ve s.223-224; C.A.Frazee, *Christians and Sultans*, s.6-7; G.G. Arnakis, "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", *JMH*, cilt 24, Eylül 1952, özellikle s.242-250.
13. A.de la Moutraye, *Travels*, cilt 1, s.333.
14. Davison, *Essays*, s.20; Kinross, AGE, s.376 ve 383. Sarıkla ilgili bu sözün ilk kaynağı görünüşe göre

Bölüm 3: Lale Devri ve Sonrası

1. Lewis, s.437; Koçi Bey için bkz. C.H.Imber'in El'nin ii'sindeki madde, cilt 5.
2. M.L. Shay, Ottoman Empire from 1720 to 1734, s.17-27; Kinross, Ottoman Centuries, s.378., s.380-382.
3. Lewis, s.45-46; Shaw. Gazis, s.235/
4. Shay, AGE, s.19.
5. Lady Bristol'a mektup, 10 nisan 1718, E. Halsband, Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu, cilt 1, s.397.
6. L.Çassels, The struggle for the Ottoman Empire, s.52; L.A. Vandal, Une ambassade français en Orient sous Louis XV, s.88.
7. AGE.; s.85.
8. Shay, AGE, s.22.
9. Kinross, Ottoman Centuries, s.380; Shaw, Gazis, s.234, 293-294
10. AGE., s.236-237; N.Berkes, The Development of Seacularization in Turkey, s.42-45; M.Daley, The Turkish Legacy, s.17-24; Lewis, s.50-51.
11. Jean-Claude Flachet, Observations sur le Commerce et sur les arts... meme des Indes Orientales, s.111.
12. Shay, AGE(14 Ocak 1724), s.22
13. AGE., s.23.
14. AGE., S.27-28; Vandal, AGE., s.27-28.
15. Lewis, s.47
16. Vandal, AGE, s.116-146. Daha sonraki paragrafların kaynağı H.Benedikt'tir: Der Pascha-

- Graf Alexander von Bonneval, özellikle s.82-160.
17. Shaws, Gazis, s.246-247.
18. Anderson, s.xv; P.M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, s.111; A.Hourani, "The Changing Face of the Fertile Crescent in the Eighteenth Century," *Studia Islamica*, 8. (1953), s.89-122.
19. Küçük Kaynarca Anlaşmasının en kapsamlı modern incelemesi için bkz. Davison, *Essays*, s.29-44. İngilizce metin, Hurewitz, I, s.54-61. Franz Thugut'un Viyana'ya yazdığı 17 Ağustos 1774 tarihli rapor için bkz. Davison, *Essays*, s.32 ve s.43-44'deki yorumlar.
20. Çeşitli anlaşma formları Profesör Davison tarafından "The Dosografa hurch in the Treaty of Kuchuk Kainardji" adlı araştırmasında da tartışılmaktadır, (*Essays*, s.51-59). Ben bu kaynaktan bu bölümün son paragrafını aldım. Ayrıca bkz. "The Treaty of Kuchuk Kainardji, A Note on the Italian Text" adlı makalesi, *International History Review*, cilt 10, no. 4 (1988), s.611-621.

Bölüm 4: Batılılaşma Eğilimleri

1. L. Cassels, *Struggle for the Ottoman Empire*, s.110; Vandal, *Une ambassade française*, s.197 ve 291; Kinross, *Ottoman Centuries*, s. 396.
2. W.R. Polk, *The Opening of South Lebanon*, s.10-18; P.Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, s.120-123.
3. Ali Paşa konusunda genel: D.N. Skiotis'in makalesi: "From Bandit to Paşa": *IJMES*, cilt 2 (1971), s. 219-244; William Plomer'in biyografisi,

Ali the Lion, ve G. Remerland'in daha bilimsel incelemesi; Ali de Tepelen, Pasha de Janina, genelde Fransız diplomatik arşivlerine dayalıdır; Shaw, s.253-254.

4. Kinross, AGE., s.410-413; G.S. Thomson, Catherine the Great and the Expansion of Russia, s.170-193.
5. Anderson, s.20; Shaw, Between, s.64-68.
6. AGE., s.16-17, XVI. Louis komple mektubunu da içermektedir (s.15-17).
7. B.Lewis, "The Impact of the French Revolution on Turkey", Journal of World History, cilt 1 (1953), s.105-125, Lewis'in özeti, s.63.
8. Lewis, s.65.
9. Lewis, s.59.
10. Alderson, s.87 ve şecere XLIV; ayrıca bkz. Deny'nin Eli'deki "Valide Sultanlar" makalesi. Daha romantik varsayımlar için bkz. N. Barber, Lords of the Golden Horn, s. 118-119 ve daha ayrıntılı olarak, B.A. Morton, The Veiled Empress ve Lesley Blanch, The Wilder Shores of Love.
11. Corr. Nap. cilt 1, no.61 ve 65.
12. Miot, Memoirs I, s.235; J.F.Bernard, Talleyrand, s.201-204; C.Herold, Bonaparte in Egypt, s.127-129; D.Chandler, The Campaigns of Napoleon, s.211-212.
13. Corr. Nap. cilt 4, s.191-192; Osmanlı tepkileri, Shaw, Between, s.258-271.
14. Herold, AGE., s.286-299.
15. Shaw, Between, s.278-281; Anderson, s.33.

Bölüm 5: Sultan Selim'in Garip Akibeti

1. P.Holt, Egypt and the Fertile Crescent, s.176-192; Shaw, Between, s.286-291.
2. AGE., s.317-327. Sırp ayaklanması ve perde arkası konusunda: M.Boro Petrovich, History of Modern Serbia, cilt 1, s.23-81; Temperley, History of Serbia, bölüm 10.
3. V.Puryear, Napoleon and the Dardanelles, s.2-39.
4. Bu genelde raslanandan daha yüksek bir rakam olabilir; kıyasla: C. Issawi, Economic History of Turkey, s.80 ve 83-84, ayrıca Anderson, s.60.
5. Napoleon to Selim III, 30 Ocak 1805, Corr, Nap. cilt 10, no.8298.
6. Napoleon to Caulaincourt, 31 Mayıs 1808, I. Lecaistre, Lettres inedites de Napoleon I, cilt 1, s.198, ayrıca bkz. A. Palmer, Alexander I, s. 143 ve 155.
8. M.P. Coquelle, "Sebastiani, ambassadeur a Constantinople", Revue Historique Diplomatique, cilt 18 (1904), s.574-611.
9. P.Mackesy, The War in the Mediterranean, 1803-1810, s.161.
10. AGE., s.166-167.
11. AGE., s.170-174, Arbuthnot raporları FO 78/55'i de içermektedir.
12. Mackesy, s.176-177; C.Frazee, Orthodox Church and Independent Greece, s.8.
13. Mackesy, AGE., s.186-194.
14. Shaw, Between, s.373-374.
15. AGE., s.378-395.
16. Puryear, AGE, s.207-227; Mackesy, AGE., s.206-211.
17. Shaw, Between, s.403-404.

18. Temp., s.6 ve s.401.
19. A.Juchereau de St. Denys, Les Revolutions de Constantinople en 1807-1808, cilt 2, s.217-392; Shaws, s.2 ve 3; Lewis, s.74-75.
20. Juchereau, AGE., cilt 2, s.199-208.

Bölüm 6: II. Mahmut... Bir Muamma

1. C. Macfarlane, Constantinople in 1828, s.111; L.A. Marchand, (ed.) Byron Letters, cilt 1, s.241-256; J.C. Hobhouse, Journey through Albania... to Constantinople, cilt 1, s.365.
2. Temperly, Hist. of Serbia, s.190; kitap 1917'de basılmış, bu bölüm büyük olasılıkla Balkan Savaşları sırasında yazılmıştır; Shaws, s.6; Davison, Essays, s.23.
3. L-P, cilt 1, s.49-53 ve s.513; Slade, Travels in Turkey, etc., bölüm 8 ve 9.
4. L-P, cilt 1, s.49.
5. S.Canning'den R.Wellesley'e, 9 Kasım 1809; L-P, cilt 1, s.71.
6. AGE, s.63; C.W.Crawley, The Question of Greek Independence, s.55-56.
7. Kinross, Ottoman Centuries, s.443-444 ve yukarda not 3'te bölüm 4 için sayılan kaynaklar.
8. H.Hollandn, Travels in Ionian Islands, Albania, etc. cilt 1, s.204.
9. İzleyen paragraflar için: D.Dakin, Unification of Greece, s.39-43; C.W. Crawley, AGE., s.18-20; R. Clogg (ed.), The Movement for Greek Independence, s.175-200.
10. 1789 Tavsiyeleri çeviri, AGE, s.56-64.
11. Palmer, Alexander I, s.377-380; C.M. Woodhouse, Capodistria, s.267-270.

12. Chabert'den Strangford'a, 31 Mart 1821, Add. MSS 36299, no.59;
13. Chabert'den Strangford'a, 16 Nisan 1821, Add.MSS 36299, no.88; Aynı tarihli Pisani Memorandumu, Ad.MSS. 36301, no.4
14. Mart 1821 Aforozu Clogg, AGE, s. 203-206; kıyasla: C.A. Frazee, Orthodox Church and Independent Greece, s.28-29.
15. Patriğin ölümü: görgü tanığı anlatımı, R.Walsh, A.Residence at Constantinople, s.314-317; Pisani Memorandumu, 25 Nisan 1821, Add.MSS 36301, no.5; resmi kurye, Strangford'dan Castlereagh'a, (?25) Nisan 1821, FO 78/98,27; sonraki anlatım, Strangford'dan Castlereagh'a, 12 Haziran 1821, FO 78/99/47; Frazee, AGE., s.32-33; Crawley, AGE., s.17-18.
16. Strangford'dan Castlereagh'a, 23 Temmuz 1821, FO 78/99/71.
17. Frazee, AGE., s.36-39.
18. Walsh, AGE.I, s.316-317; Pisani Memorandumu, 1 Haziran 1821, Add. MSS 36301, no.54.
19. Temperley, Foreign Policy of Canning, s.336-338; İbrahim in-Greece, Crawley, AGE., s.38-59.
20. G.Canning'den S.Canning'e, 9 Ocak 1826; L-P, cilt 1, s.396; A.Palmer, The Chancelleries of Europe, s.46.
21. Hobhouse, AGE.I, s.213.
22. Türk saray vakanüvisi için bkz. Temp., s.16, s.402.
23. S.Canning'den G.Canning'e, 19 Nisan 1826; L-P, cilt 1, s.401.
24. L-P. cilt 1, s.417, Stratford'un yorumu 40 yıl kadar sonra yazılmıştır.
25. AGE., s.418-420; Walsh, AGE. cilt 2, s.264-266 ve Ek VII'si, s.502-525; ayrıca bkz. Temp, s.18-22 ve

Fransız bakış açısının çevirisi için Laurence Kelly'nin İstanbul, s.266-271.

26. S.Canning'den G.Canning'e, 12 Ağustos 1821; L-P, cilt I, s.42.

Bölüm 7: Mısır Usulü

1. Mahmut'un reformları: Lewis, s.75-103; Shaw, s.21-29, 35-40, 46-48.
2. Lewis, s.89-92.
3. C.Issawi, Economic History of Turkey, s.161.
4. Anderson, s.67-74; Crawley, Question of Greek Independence, s.86-112; Palmer, Chancelleries of Europe, s.48-49.
5. Diplomatik olaylar ve donanma hareketleri konusunda bkz.C.M. Woodhouse, The Battle of Navarino.
6. Crawley, AGE., S.164-175; Shaws, s.31-32; Hurst, Key Treaties, cilt I, s.188-203.
7. N.Silder, Imperator Nikolaus I, cilt 2, s.250-251.
8. Palmerston'dan Granville'e, 6 Kasım 1832; C.Webster, Foreign Policg of Palmerston, cilt I, s.282. Webster'in bölüm 4'ü, bu krizdeki Büyük Güçler politikaları açısından değerli bir kaynaktır; P.Holt, Egypt and the Fertile Crescent, s.232-235; P.Vatikiotis, History of Modern Egypt, s.65; Temp., s.89-136.
9. Anderson, s.81-86; P.E.Moseley, Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Questions, s.21.
10. Palmer, Chancelleries, s.64-65; J.Norris, The First Afghan War, s.214-216.
11. Moltke'nin 12 Temmuz 1839 tarihli mektubu, H.von Moltke, Briefe aus dem Turkei, s.377-400

(savaş ve ön hazırlıklar konusunda).

Bölüm 8: Hasta Adam mı?

1. Temp., s.242.
2. Shaws, s.58-59; Temp, s.98-99, 157, 163, 243, 247; L-P, cilt 2, s.101-114.
3. Temp. s.158-161. Gülhane Fermanı'nın resmi Fransızca metni için: Young, Coup de droit Ottomân, cilt 1, s.257-261. Yaygın alıntılar, Shaws, s.58-59.
4. Diplomatların yorumları, Temp., s.162. Ayrıca bkz. Temperley makalesi; "British Policy towards Parliamentary Reform and Constitutionalism in Turkey", Cambridge Historical Journal, 1933, özellikle s.150-160.
5. Bkz. tartışma: Palmer, Chancelleries of Europe, s.65-67.
6. Hurst, Key Treaties, cilt 1, s.252-258; C.Webster, Foreign Policy of Palmerston, cilt 2, s.644-737; Anderson, s.100-104.
7. Hurst, Key Treaties, cilt 1, s.259-260.
8. Aberdeen Papers ve Rus kaynaklarına dayanarak Nicholas'ın Londra ziyaretleriyle ilgili, bkz. A. Palmer, The Banner of Battle, s.1-7.
9. Tanzimat reformları için genelde Lewis, s.75-125; Shaws. s.61-118; Davison, Essays, s.114-128.
10. Temp., s.242-243. Herhalde 1934'de yazılmış olan bu görüş, Stratford de Redcliffe ile T.E. Lawrence'in "Doğuluları reforma götürme" konusunda uyguladıkları yöntemleri karşılaştıran garip bir paragraftan alınmadır.
11. Bkz. makale: "The First Ottoman Experiment

- with Paper Money”, Davison, Essays, s.60-72.
12. Ayrıntılı rakamlar: Shaws, s.107, İstanbul kaynaklarından.
13. Stratford de Redcliffe’den Palmerston’a, 5 Nisan 1851; Temp., s.242.
14. Temp., s.188-197 ve s.446, Albay Rose’un Strathnairn Papers’daki günlüğüyle desteklenebilir Ad.MSS 42834.
15. Lübnan’daki Maroniler için bkz. Yapp, Making of the Modern Near East, s.136; P.M. Holt, Egypt and the Fertile Crescent 1576-1922, s.236-241.
16. Ömer’le ilgili başlıca biyografik kaynak, kendi doktorunun anıları olup, Bosna’nın Avusturya-Macaristan yönetiminde olduğu dönemde Saraybosna’da basılmıştır: J.Koetscheck, Aus dem Leben Serdar Ekrem Omer Pasha.
17. Viyana’da bulunan Lord Cowley’den Palmerston’a, 3 Ocak 1849, FO 30/122/10, Arşidük John’la konuşmasına dayandırdığı raporunda iki olaya değinir. Bir başka olay da bir sonraki nottadır (18).
18. Aralık 1845 Viyana ziyareti: T. Schiemann, Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolau I, cilt 4, s.377; A Palmer, Metternich, s.290-291.
19. Temp., s.259-265. İngiliz hükümetinin mavi kaplı kitaplarından biri: “Correspondence respecting Refugees within the Turkish dominions”, 1851’de yayınlanmıştır (no. 1324, cilt 50: Accounts and Papers).
20. Temp., s.265-266, 502-506.
21. Temp., s.292-295.
22. H.Rose’dan Clarendon’a, 28 Aralık 1852, FO 78/894/170.
23. A.A. Zaionchkovskii, Vostochnaia voina v sviazi s

sovremennoi i politeschkoi obstanovski, cilt 1, s.356-357.

24. Bu görüşmelerin en komple incelemesi: G.H. Bolsover, "Nicholas I and the Partition of Turkey", SEER, cilt 27 (1948-49) s. 139-143. Ama bu makaleye ek olarak Seymour's Journal okunmalıdır, Add. MSS 60306. Bu referansla ilgili olarak bkz. 9 Ocak 1853 tarihli Journal.
25. Palmer, Banner of Battle, s.14-15.
26. Russel'den Seymour'a, 9 Şubat 1853, Add. MSS 42801; Rose'dan Clarendon'a 6 Mart, FO 78/930/73.
27. AGE; Palmer, s.16.
28. H.Rose'dan Amiral Dundas'a, 5 Mart 1853, FO 78/931/12. Ayrıca bkz. J.L. Herkless'in değerli makalesi: "Stratford, the Cabinet and the Outbreak of the Crieman War", HJ cilt 18 iii (1975) s.497-523.
30. Blakely raporu, 23 Nisan 1853, Stratford Redcliffe Araştırmaları, FO 352/36; Slade raporu, 21 Mayıs, Stratford'un Clarendon'a 28 Mayıs yazısına eklidir, FO 78/932/70.
31. Herkless, AGE. s.498, 501, 522.
32. Palmer, Banner of Battle, s.20.
33. Stratford'dan Clarendon'a, 14 Ağustos 1853, FO 78/939/220.
34. Palmer, AGE, s.23.
35. Vatikiotis, History of Modern Egypt, s.72; Temp., s.346.
36. Temp., s.475; Herkless, AGE., s.517.

Bölüm 9: Dolmabahçe

1. J.Curtiss, Russia's Crimean War, s.186-188.
2. Palmer, Banner of Battle, s.30-32.
3. Rose'un Günlüğü, 25 Ekim 1854, Add. MSS 42837.
4. Kars hakkında; A.J.Barker, The Vainglorious War, s.274-279.
5. Shaws. s.140; Lewis, s.115; ayrıca bkz. EI i'de ve EI ii'deki biyografi maddeleri.
6. Anlaşma metinleri, Hurst, Key Treaties, cilt 1, s.317-337. Palmerston'un yorumları için bkz. Clarendon'a mektubu, 26 Eylül 1855, Add. MSS 48579. Ayrıca nasıl karşılandığı konusunda bkz. Shaws, s.87, 124-125, 140; Lewis, s.113-115 ve 131; Davison, Reform, s.52-80.
7. Anderson, s.156-157.
8. Lewis, s.339; Shaws. s.116-ve 141.
9. R.G. Richardson, Nurse Sarah Anne, s.80; Cook, Florence Nightingale, s.85.
10. Charles Gordon'dan Lord Aberdeen'e, 10 Mayıs 1854, Add. MSS 43225.
11. Çelik Gülersoy'un Dolmabahçe'si çok güzel resimlerle süslü bir kitaptır ve Türkçe yazılmış olmasına rağmen, bu dili bilmeyen okurlara da sarayın ihtişamı hakkında net fikirler vermektedir.
12. Shaws, s.63, 82-83.
13. Osmanlı İmparatorluğu'nda elektrikli telgrafın etkisi konusunda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Davison, Essays, s.133-165.
14. Vatikiotis, History of Modern Egypt, s.71-74, 84.
15. Bkz. Sumner, s.140.
16. Lübnan çözümü: Holt, Egypt and Fertile Crescent, s.241; 1861 tarihli Lübnan statüsünün

- metni için bkz. Hurewitz, I, s. 165-168; Hurst, Key Treaties, cilt I, s.408-410.
17. Kraliçe Victoria'dan Prusya Veliahtına, 13 Temmuz 1867, R.Fulford (ed.) Your Dear Letter. s. 143.
18. Shaws. s.83-91, 106-111, 119.
19. Lewis, s.145-151; Shaws, s.130-133.
20. Edward Hornoby, Autobiography, s.74, Davison'un Essays'inde atf, s.113.
21. Sumner, s.101; H.Feis, Europe, The World's Banker, s.312-314; C.Issawi, Economic History of Turkey, s.321-324.
22. Kraliçe Victoria'dan Prusya Veliahtına, 20 Temmuz 1867, Fulford, AGE., s.145; The Times, 19 Temmuz 1867.
23. Sumner, s.103.
24. C.Issawi, Economic History of the Middle East, s.90-1.
25. Shaws, s.153.
26. Sumner, s.101; Shaws, s.154-156.
27. R.W. Seton-Watson, Disraeli, Gladstone and the Eastern Question, s.32 ve 37; A.P. Vacalopoulos, History of Thessaloniki, s.116-120.
28. Sir Henry Elliot, Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences, s.231; Lewis, s.156-158; Shaws, s.163.
29. Davison, Reform, s.330-339; Alderson, s.69; J.Haslip, The Sultan, s.70-72.
30. Davidson Reform, s.317-349 ve ek bölümünün Appendix D'sinde (s.418), Abdülaziz'in akıbeti tartışılmaktadır. Çerkes Hasan olayı için ayrıca bkz. Shaws, s.164; Lewis, s.159; Alderson, s.70.
31. H.Elliot'dan Lord Derby'ye, 17 Ağustos 1876, FO 78/246/867; Seton-Watson, AGE., s.36.

32. The Times, 3 Ağustos 1876, 26 Temmuz tarihli bir Tarabya raporunu yayınlarken.
33. Elliot'dan Derby'ye, 25 Eylül 1876, FO 78/464/1079.

Bölüm 10: Yıldız

1. J.Haslip, The Sultan, s.84; kıyasla: Pierre Loti'nin Aziyade'sinden alıntı yapan L.Kelly'nin (ed.) İstanbul'u, s.208-210. Ayrıca bkz. R.Devereux, The First Ottoman Constitutional Period, s.41-46.
2. H.Elliot'dan Derby'ye, 15 Eylül 1876, FO 78/2463/1016.
3. Haslip, AGE., s.76/78; Shaws, s.172; Sir Henry Elliot'la ve "İngiliz"le ilgili olarak, Lord Derby'ye yolladığı mektup, 27 Ağustos 1876, FO 78/2462/915.
4. 1876 Anayasası; R.Devereux, AGE., s.80; Davison, Reform, s.358-408; ayrıca bkz. Bernard Lewis'in EI ii'deki "Düstür" adlı makalesi. Yine bkz. Shaws, s.174-178.
5. Sumner, s.198-234; Seton-Watson, Disraeli, Gladstone, etc., s.51-105.
6. Kenneth Rose, The Later Cecils, s.62, Hatfield arşivlerinden alıntı (C51/1-2) Salisbury'den Lord Robert Cecil'e özel bir mektup, 25 Aralık 1876.
7. Kennedy, Salisbury, s.100; Seton-Watson, AGE., s.133-137; Sumner, AGE., s.235-251. Ayrıca bkz. sefirler konferansı sırasında bir Alman diplomatının tuttuğu günlük: C.A. Busch (redaksiyonu meslektaşlarından Leopold Raschau tarafından yapılarak Deutsche Randschau'da

- yayına hazırlanmıştır, cilt 141 (Berlin, 1909), özellikle s.22-27.
8. Ali Haydar Mithat, Midhat Paşa, s.145; Devereux, AGE., s.110; Davison, Reforms, s.400-402.
 9. Parlamentonun seçimi ve bileşimi için bkz. Devereux, AGE., s.123-145; açılış töreni, AGE., s.108-113.
 10. Sumner, s.271; Anderson, s.193.
 11. Sumner, s.319-333 ve 339.
 12. Devereux, AGE., s.186-187.
 13. Layard'dan Derby'ye 30 Nisan ve 18 Mayıs 1877, alıntı: Add. MSS Seton-Watson, AGE., s.207.
 14. Layard'dan Beaconsfield'e, 5 Şubat 1878, AGE., s.354.
 15. Devereux, AGE., s.186-187.
 16. Sumner, s.373; Seton-Watson, AGE., s.311.
 17. Layard'dan Derby'ye, 15 Şubat 1878, kopyası Add. MSS 39131; kıyasla: Seton-Watson, AGE., s.317.
 18. Derby'den Layard'a, 14 Şubat 1878, Add. MSS 39137; kıyasla: Seton-Watson, AGE., s.331-332.
 19. E.Corti, The Downfall of Three Dynasties, s.241.
 20. Juan Haslip, The Sultan, s.131.
 21. Aya Stefanos Anlaşmasının metni: Sumner, s.627-637; Hurst, Key Treaties, cilt 2, s.528-546.
 22. Anderson, s.210-216; Sumner, s.434-438.
 23. Layard'dan Derby'ye, 13 Mart 1878, FO 195/1176/3443. "Silahların yeri" önerileri için bkz. Seton-Watson, AGE., s.324-325.
 24. Sumner, s.475-495 br 637-651.
 25. Seton-Watson, AGE., 325 ve 423.
 26. Sumner, s.510, Ruskaya Starina'dan, cilt 150'deki Albay Dimitri Anuchin'in günlüğünden alıntılar vermektedir.

27. Lewis, s.172; Shaws, s.189.
28. Seton-Watson, AGE., s.427-429.
29. Shaws, s.213-225, Yıldız Sarayı arşivleri kullanılmıştır; Haslip, AGE., s.184; Kinross, Ottoman Centuries, s.533-535.
30. Haslip, AGE., s.152-153. Sir Edwin Pear'in Life of Abd ul-Hamit'i Yıldız'ı şahsen çok iyi tanıyan bir diplomat tarafından yazılmıştır ve yazarın Forty Years at Constantinople adlı eserini tamamlamaktadır: G.Dorys, Abdul Hamid Intime ve Paul Regla, Les Secrets de Yildiz, değerli "edebi" eserlerdir. Bu eserler Abdülhamit döneminin sonlarında yazılmıştır.
31. Layard'dan Sir Henry Elliot'a, 5 Temmuz 1878, Add. MSS 39138. Ayrıca bkz. Sumner, AGE., 506 ve Seton-Watson, AGE., s.419-420 ve 509-512.
32. Berlin Anlaşması metni: Sumner, s.658-669; Hurst, Key Treaties, cilt 2, s. 51-577.
33. Stratford de Redcliffe, The Eastern Question, s.49.
34. Lewis, s.447; C.Issawi, Economic History of Turkey, s.361-365; D.C.Blaisdell, European Financial Control in the Ottoman Empire, s.88-93; Shaws, s.223 ve 225.

Bölüm 11: Hamit İmparatorluğu

1. Sumner, s.563-568; Anderson, s.227-231;
C.Jelavich, Tsarist Russia and Balkan Nationalism, s.215-243; R.Champton, A History of Bulgaria, 1878-1918, s.85-114.
2. P.J. Vatikiotis, History of Modern Egypt, s.73.
3. İsmail için: P.Holt, Egypt and the Fertile Crescent, s.195-210. Ayrıca bkz. Anderson, s.242-243 ve M.E.Yapp, Making of the Modern Near East, s.213-232.
4. Anderson, s.244-251; Lewis, s.402; Yapp, AGE., s.181.
5. Dışişleri'nden Hazine'ye, 7 Kasım 1898, FO 78/4967, alıntı G. Papadopoulos, England and the Near East, s.27.
6. Layard'dan Beaconsfield'e, 1 Ağustos 1877, kopyası Ad. MSS 39137.
7. E,M, Earle, Turkey, the Great Powers and the Baghdad Railway, s.107-110.
8. Ulrich Trumpeter Knet'te, s.115-116; Goltz, Denkwürdigkeiten, s.120-126.
9. 22 Mayıs 1890 tarihli istihbarat raporu, FO 196/2053.
10. Shaws, s.246; Langer, s.160.
11. Tam anlatımı: Sir Charles Eliot 'Odysseus' Turkey in Europe, s.115-117; Laurence Kelly'nin İstanbul'unda uzun bir alıntı, s.272-273.
12. White'dan Salisbury'ye, 17 Ağustos 1888, FO 78/4102/320, alıntı C.L. Smith, The Embassy of Sir William White, s.116. Demiryolu garıyla ilgili yorumlar için bkz. Frances Elliot'un trenle geliş anlatışı, Kelly, AGE., s.259-260.
13. H.Nicholson, Lord Carnock, s.88.89.

Bölüm 12: Ermenistan, Girit ve Otuz Gün Savaşı

1. A.O. Sarkissian, History of the Armenian Question, bölüm 1-2.
2. S.H. Longrigg, Oil in the Middle East, s.13. Ayrıca Ermeniler konusunda bkz. Langer, bölüm 5; Sumner, s.16-17, 513, 547, 572; ve L.Arpee, The Armenian Awakening, History of the Armenian Church 1820-1860.
3. Sarkis Atamian, The Armenian Community, s.51-130; Ermeni isyanı hareketinin büyümesi, Louise Nalbandian, The Armenian Revolutionary Movement, s.80-98, 104-118, 151-163.
4. Langer, s.162.
5. Hatzfeldt'den Holstein'a, 30 Haziran 1895, GP cilt 10, no.2371.
6. Staal'dan Lobanov'a, 13 Ağustos 1895, Meyendorf (ed.) Correspondence de M. de Staal, s.256; Salisbury'nin Currie'ye telgrafı, 9 Ekim 1895, FO 195/1862/177.
7. Shaw, s.204; Langer, s.161.
8. A.Marder, British Naval Policy, s.245; Papadopoulos, England and the Near East, s.55.
9. Currie'nin Salisbury'ye ekte gönderdiği Chermiside raporu, 29 Ocak 1896, FO 78/4884/78, Londra'ya varışı 10 Şubat Londra'da değerlendirilişi konusunda: Marder, AGE., s.249-250.
10. Goschen'in konuşması, 11 Şubat 1896, Hansard, Parliamentary Debates, 4. seri, cilt 27, s.162.
11. Başkonsolos Blunt'tan Salisbury'ye, 20 Ocak 1896, FO 78/4734/1. D. Dakin, The Unification of Greece, 1770-1923, hem Girit sorununu (s.149-

- 151) hem de Makedonya olayını (s.159-179) ele almaktadır.
12. Herbert'ten Salisbury'ye, 4 Temmuz 1896, FO 78/4724/263.
13. Salisbury'den Sanderson'a, 25 Temmuz 1896, FO 7/1240; Viyana'ya cevap için bkz. Queen Victoria's Letters, ser.3, cilt 3, s.58.
14. Papadopoulos, AGE., s.77-79.
15. Bu olayların ayrıntıları Herbert tarafından Salisbury'ye telgrafla bildirilmişti, 30 ve 31 Ağustos 1896, FO 78/4724/365 ve 374. Görgü tanıkları olayı imzasız bir makalede anlatmaktadır. "The Constantinopl Massacres", Contemporary Review, Ekim 1896, s.457-465.
16. Papadopoulos, AGE., s.77-79.
17. II. William'ın sözü dipnot olarak geçmektedir, GP, cilt 12, no.2901; ayrıca bkz. Haslip, The Sultan, s.225-226.
18. Herbert'ten Salisbury'ye, 31 Ağustos 1896, FO 78/4724/tel.374. Diğer sorunlar: telgraf 368 (30 Ağustos) ve 386 (3 Eylül) ayrıca Herbert'in 2 Eylül tarihli kuryesi, FO 78/4714/695.
19. Nelidov Planının ayrıntıları, V.Khvostov'un Krasnyi Arkhiv için yazdığı makalede açıklanmaktadır, cilt 47 (1931) ve İngilizce özeti de Boutrelle ve Thayer'in Digest of the Krasnyi Arkhiv'indedir, s.384. Ayrıca bkz. Langer, s. 337-340. Karadeniz Filosunun hareketleriyle ilgili tam raporlar, Odesa'daki başkonsolos tarafından Londra'ya yollanmıştır. Bkz. FO 65/1540; ilki olan (no.10), 5 Şubat 1897 tarihlidir. Sefirler konferansına ilişkin, bkz. Currie'nin Salisbury'ye telgrafları, FO 78/4724 ve 4797; ayrıca bkz. Papadopoulos, AGE., s.112-120.

20. Savaş ilanları konusunda AGE., s.140-142; Papadopoulos da Ek 3'ünde Beyoğlu'nda Yüzbaşı H.A. Lawrence çatışmasını anlatmaktadır (orijinali FO 78/4993); Langer, bölüm 11, savaşın iyi taramasını yapmaktadır, haritaları da vardır. Atina'daki iyimserlik konusunda, bkz. G.W.E. Russell, Malcolm MacColl, s.195-197. Ayrıca bkz. Dakin, AGE., s.152-154.
21. Yunan Prensi Nicholas, My Fifty Years, s.157.
22. Salisbury'den O'Connor'a, 15 Mayıs 1897, FO 65/1535/tel.244; O'Connor'dan Salisbury'ye cevap, 17 Mayıs, FO 65/1536/tel.59 ve FO 65/1532/kurye 12.
23. Papadopoulos, AGE., s.222.
24. Shaws, s.207-211; Crampton, AGE., s.229-240; D.Dakin, Unification of Greece, s.159-179'daki malzeme, yazarın The Greek Struggle for Macedonia, 1897-1913 adlı eserindekinden daha ince değerlendirilmiştir. Stoyan Pribicevich, Macedonia, Its People and History, s.119-136 bu aşırı heyecanlı olayda ılımlı bir Yugoslav yaklaşımı benimsenmektedir.
25. Currie'den Salisbury'ye, 2 Haziran 1897, FO 78/4802/372; Papadopoulos'un Ek 2'sinde tamamı yayınlanmıştır, s.245-247.
26. Punch, 18 Ocak 1896; bir özel ek içinde, "Kötü Türk"; sonradan, 1876 Eylülü'yle 1914 Kasımı arasında çıkmış tüm Osmanlı düşmanı karikatürleri yeniden yayınlamış, 16 Aralık 1914 tarihli Punch sayısı ile birlikte dağıtmıştır.

Bölüm 13: Eski Halklar ve Jön Türkler

1. GP, cilt 12, bölüm 83'de ilgili Alman diplomatik belgeleri vardır. Çağdaş raporlar: G.Gaulis, *La Ruine d'une Empire*, s.156-242. Bkz. A.Palmer, *The Kaiser*, s.91-92. Çok garip olmakla birlikte, Lamar Cecil'in Wilhelm II, Prince and Emperor 1859-1900 adlı çok ayrıntılı ve bilimsel biyografisinin 1. cildi Kayzer'in Konstantinopl'a, Filistin'e ve Suriye'ye yaptığı ziyaretlerden hiç söz etmemektedir.
2. F.Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, s.20-22 ve 39-40; C.Issawi, *Economic History of Modern Turkey*, s.188-191.
3. Haslip, *The Sultan*, s.236.
4. Longrigg, *Oil in the Middle East*, s.27.
5. II. William'ın yaklaşık 400 kelimeyi bu yorumları 1931 tarihlidir ve Nicolson'un Lord Carnock adlı eserinin Almanca baskısı olan *Die Vershwörung der Diplomaten*'in 120. sayfasındadır. Bu baskı bendedir. İşaretlenen sayfa İngilizce kitapta s.89'a gelmektedir.
6. Prens von Billow, *Memoirs*, 1897-1903, s.249.
7. II. William'dan II. Nicholas'a 9 Kasım 1898, N.Grant, *The Kaiser's Letters to the Tsar*, s.65-70.
8. Bülow, *AGE.*, s.254.
9. Trumpener, Kent'te, s.117-120. Hicaz Demiryolu konusunda bkz. Kinross, *Ottoman Centuries*, s.567 ve W.Ochsenwald'ın özel çalışması, *The Hijaz Railway*.
10. M.Lowenthal (ed.) *Diaries of Theodor Herzl*, s.266-267 ve 282. Herzl'in Kayzer'le buluşması için bkz. I. Friedman, *Germany, Turkey and Zionism*,

s.75-81, aynı zamanda Herzl ile Alman imparatorluk çevresi arasındaki daha eski temasların ayrıntılarını da içermektedir (s.56-62 ve 65-74). Herzl'in Sultan'la buluşmaları için bkz. AGE., s.97-98.

11. AGE., s.154-170.

12. Derek Wilson, Rotschild, s.289-298.

13. Bkz. Currie'nin yukarda sözü edilen kuryesi, bölüm 12, not 25. Buna ek olarak Albay Chersmide'in askeri muhalifler konulu ilginç raporu, 30 Mart 1896, FO 78/4705. Ayrıca bkz. O'Connor'dan Salisbury'ye, 21 Aralık 1898, FO 78/4920/659.

14. Lewis, s.208-210; Kinross, Ottoman Centuries, s.504-507.

15. Ahmad, s. 166-181; E.F. Rasmaur, The Young Turks, s.55-57, ve Sabahattin'le ilgili, AGE., s.65-67 ve 124-9.

16. J.Swire, Balkan Conspiracy, s.84 ve 94-97.

17. A, P, Vacalopoulos, History of Thesaloniki, s.127.

18. David Porter, Mother Teresa, The Early Years; S.Skendi, The Albanian National Awakening, s.380-404.

19. B.Jelavich, History of the Balkans, cilt 2, XX Century, s.89-90; Albertini, Origins of the War of 1914, cilt 1, s.132-138.

20. Haslip, The Sultan, s.234; Kent, s.122-123.

21. Ramsaur, AGE., s.94-95; Kinross, Atatürk, s.24, 25, 28.

22. Drama olayı; Ahmad, AGE., s.12, FO 371/544/423 atıflı. Ramsaur'un ve Ahmad'ın çalışmaları Lewis'i tamamlamaktadır, s. 206-209.

23. Shaws, s.267.

Bölüm 14: Birlik ve İlerleme Arayışları

1. Shaws, s. 273: Haslip, The Sultan, s. 263-264.
2. Ahmad, s.20-21, 172, 175
3. Lowther'den Grey'e, 4 Ağustos 1908, BDD, cilt 5, no. 205, ayrıca bkz. Lowther'in 25 Ağustos tarihli özel mektubu, no. 209.
4. Shaws, s. 276: Lewis, s. 226.
5. Kent, s. 37-39: Palmer, Chancelleries, s. 214-215: Albertini, Origins of the War of 1914, cilt I, s. 206-210
6. Grey'den Lowther'e, 13 Kasım 1908. Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks", Middle East Studies, cilt 2, no. 4 (1966), s. 306 ve 309'da Grey Papers, PRO'dan alıntı.
7. Grey'den Lowther'e, 11 Ağustos 1908, BDD; cilt 5, no 207.
8. B.C. Busch, Britain and the Persian Gulf 1894-1914, sk. 187-234 ve 304-347; Longrigg, Oil in the Middle East, s. 18-19
9. M.K. Chapman, Great Britain and the Baghdad Railway 1888-1914, bölüm 4. İngiliz-Rus temasları BDD'de izlenebilir, cilt 5, no. 535-541.
10. Ahmad, s. 39-42: Shaws, s. 279-281: Lewis, s. 211-212: Francis McCullagh, "The Constantinople Mutiny of April 13th", Fortnightly Review, cilt 86, s. 58-69, ve The Fall of Abdul Hamid adlı kitabı: Sir Andrew Ryan, The Last of the Dragomans, s.54-56.
11. Ahmad, s. 43-48.
12. Shaws, s. 282; Anderson, s. 71. Tahtan indirme fetvası için bkz. Abbot, Turkey in Transition, s. 258.
13. Kinross, Ottoman Centuries, s. 578; Haslip,

Sultan s. 285-287.

14. M. Gilbert, Winston S. Churchill, cilt 3, s. 189 ve cilt 3'e rehber bölüm 1, s. 39. Ayrıca bkz. Ahmad, s.49-52.
15. Ahmad, s. 58-61.
- 16; Shaws, s. 284-286.
17. Ahmad, s. 45-48. 106-107, 179. Feroz Ahmad ayrıca Şevket Paşa'yla ilgili çok güzel bir makale de yazmıştır. El ii.
18. S. Skendi, The Albanian National Awakening, 1878-1912, s. 398-404; Shaws. s. 288.
19. Timothy W. Childs, Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya, 1911-1912, s. 25. Yemen'deki olaylar için bkz. P. Mansfield, The Ottoman Empire and its Successors, s. 30; Yapp, Making of Modern Near East, s. 174-175.
20. Bu tema Childs tarafından geliştirilmiştir. AGE, bölüm 2 ve 3. Ayrıca bkz. Albertini AGE, cilt 1, bölüm 6.
21. Childs, AGE., s. 70-91; G.F. Abbot, The Holy War in Tripoli, Osmanlılara anlayışla bakan çağdaş bir İngiliz yorumudur. Ayrıca bkz. E.N. Bennett, With the Turks in Tripoli.
22. Ahmad, sk. 94 ve 107.
23. Childs, AGE., 24: Mallet'ten Grey'e, 5 Aralık 1913, BDD, X (i) no. 403 İngiliz deniz hareketleri konusunda bilgi vermektedir.
24. B. Jelavich, History of the Balkans, Vol 2, XXth Century, s. 95-100; Dakin, Unification of Greece, s. 195-200; R. Crampton, History of Bulgaria, s. 401-428. W. Miller, The Ottoman Empire and its Successors, s. 498-522.
25. Ahmad, s. 113-116, 172-173.
26. Diplomatın adı Gerald Fitzmaurice'di. Bu

konudaki raporu, FO 195/2451/340'dadır ve tarihi de 5 Şubat 1913'dür; kıyasla: Ryan, AGE., s. 80. Bab-ı Ali Baskını için Bkz. Ahmad, s. 116-121; Shaws, s. 295-299; Djemal, Memoirs of a Turkish Statesman, s. 1-3; Sir E. Pears, Forty Years in Constantinople, s. 331-332.

27. Ahmad, s. 128.

28. E.C. Helmreich, The Diplomacy of the Balkan Wars, s. 324-332 ve buna ek olarak Crampton'un yorumu; ayrıca bkz. Albertini, AGE., cilt 1, s. 450-453.

29. Bkz. genelde, Ahmad, bölüm 7.

30. Wangenheim'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Mayıs 1913, GP cilt 38, no. 15303.

31. F. Fishcher, War of Illusions, s. 333-334.

Bölüm 15: Almanya'nın Müttefiki

1. Longrigg. Oil in the Middle East, s. 30; Gilbert, Winston Churchill, cilt 3, s. 188-190.

2. Fischer, War of Illusions, s. 334-335.

3. Wangenheim'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 18 Temmuz 1914, atıf: H.S. W. Corrigan, "German-Turkish Relations and the Outbreak of War in 1914" başlıklı makalesinde, Past and Present, no. 36, s. 151. Ayrıca bkz. Howard, Partition of Turkey, s. 96-102 ve Trumpener, s. 15-20. Bağdat Demiryolu için: Chapman'ın son bölümü ve Hurst, Key Treaties, cilt 2, s. 867-873.

4. Fischer, AGE., s. 336.

5. Corrigan, AGE., s. 168; Bompard'dan Doumergue'e, 27 Mayıs 1914, DDF, seri 3, cilt

10,no. 291.

6. Note de Departement, 13 Temmuz 1914, DDF, seri 3, cilt 10, no. 504. Djemal; Memoirs, s. 106 ve 113 (daha az güvenli).
7. Shaws, s. 311. Savaşa Türk tepkisi için bkz. H. Morgenthau, *Secrets of the Bosphorus*; Lewis Einstein, *Inside Constantinople* (1915 ve 1916'ya ait bir günlük); ve bu yeni olayların bir çocuk üzerindeki etkileri için bkz. İrfan Orga'nın hayranlık uyandırıcı *Portrait of a Turkish Family* adlı eseri.
8. Gilbert, AGE., cilt 3, s. 191-193 ve cilt 3 rehber, s. 9, 10, 19; Fromkin, *Peace to End All Peace*, s. 54-61.
9. A.J.P. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, s. 533. İttifak hakkında ayrıca bkz. Howard, AGE., s. 83-91.
10. Gilbert, AGE., cilt 3, s. 196.
11. Churchill'den Limpus'a, 9 Eylül 1914, Gilbert, cilt 3'e rehber, bölüm 1, s. 105.
12. Limpus'dan Churchill'e, 26 Ağustos 1914. AGE., s. 56-60; Souchon tarifi Lewis Einstein'a ait, AGE., s. 43.
13. Shaws, s. 312; Ahmad, s. 157.
14. Gilbert, AGE., cilt 3, s. 212-213 konuyu açıklığa kavuşturuyor.
15. Trumpener, s. 23-57; Howard, AGE., s. 106-115; Yapp, *Making of Modern Near East*, s. 272.
16. Holt, *Egypt and fertile Crescent*, s. 263.
17. Rus sefirinden Rus Dışişleri Bakanına, 13 Kasım 1914, atıf: Taylor, (AGE, s. 541) Rus diplomatik belgelerinden. Ayrıca bkz. Michael Ekstein: "Russia, Constantinople, and the Straits 1914-15" Hinsley, s. 423-435.

18. Fromkin, AGE., s. 126-137; Gilbert, AGE., cilt 3, s. 202-203, 217-219, 229-235.
19. AGE, s. 222, Churchill'in 1916 Eylülü'nde Çanakkale Komisyonu üyelerine verdiği ifadeden alıntılar da içermektedir.
20. Gelibolu savaşı'nın altında yatan görkemli stratejinin izleri Martin Gilbert'in Churchill, cilt 3'ünde izlenebilir. Robert Rhodes James'in Gallipoli'si bu trajediyle ilgili güzel bir anlatım ve analiz içermektedir.
21. Aspinall-Oglander, Military Operations; Gallipoli, s. 485-486.
22. II. William'ın 30 Temmuz 1914 tarihli marj notu. Alman diplomatik belgeleri: Fischer, Germany's Aim... s.121'den atıf.
23. AGE., S. 127; Fromkin, AGE., s. 209.
24. Holt, AGE., s. 273, 286, 290.
25. Fischer, AGE., s. 127-128. Güney hatlarının gerisindeki vilayetlerle ilgili sorunlar için bkz. Emin, Turkey in the World War, s. 88.
26. Gilbert, AGE., cilt 3, s. 279, 281, 291; Vatikiotis, History of Modern Egypt, s. 253-254; Shaws, s. 320; Trumpener, s. 111-112.
27. Holt, AGE., s. 260-261; Fromkin, AGE., s. 176-178.
28. AGE., 106-110; Kedourie, Anglo-Arab Labyrinth, s. 47-52.
29. Fao harekatı daha 1912'de planlanmıştı, bkz. Busch Britain and Persian Gulf, s. 329. Bkz. A.T. Wilson, Mesopotamia; Loyalties 1914-17; Seferin anlatımı: A.J. Barker, The Neglected War; M. Fitzherbert, The Man Who Was Greenmantle, s. 169-181; J. Wilson, Lawrence of Arabia, s. 253-278 (Kitchener'in rüşvet teklifi de s. 270'de ele

- alınmaktadır); ve Russell Braddon'ın Kut'u anlatan duygulu eseri, The Siege.
30. Trumpener, passim; ayrıca bkz. Emin, AGE., ve Morgenthau, Secrets.
31. Yapp, AGE., 267-272; A. Hayder, A Prince of Arabia, s. 106-109; Reinhold Lorenz, Kaiser Karl, s. 461-465.
32. Richard Hovannissian, Armenia on the Road to Independence, s. 45-56; Shaws, s. 315-316.
33. T.E. Lawrence, The Seven Pillars of Wisdom, s. 48; Jeremy Wilson, AGE., s. 201.
34. AGE., s. 214-216 ve 1014-1016. Hinsley, s. 444-447'de bu çok tartışılan konuyla ilgili olarak Profesör Marian Kent'in hukuksal bir değerlendirmesi vardır. Muhaberat, İngiliz Hükümetinin mavi kaplı kitabında (Cmd. 5957) 1939'da yayınlanmıştır. Ayrıca bkz. L. Friedman, "The Hussein-McMahon Correspondence and the Question of Palestine" Journal of Contemporary History, cilt 5, no. 2 (1970), ve A.J. Toynbee ile Friedman arasında sonraki yazışmalar, no. 4 aynı yıl.
36. Hinsley, s. 446.
37. DBF Seri I, cilt 4, s. 241-251; Kedourie, s. 4-5, 65-66, 107-113; Bruce Felton'ın Kent'e katkıları, s. 163-164; Marian Kent'in Hinsley'e katkıları, s. 447-451; Yapp, AGE., s. 277-278.
38. J.Wilson, AGE., s. 288; Fromkin, AGE., s. 207 ve s. 218-228.
39. J. Wilson, AGE., s. 300.
40. AGE., s. 412-413 ve 1069-1070.
41. Kinross, Atatürk, s. 104-108, 112; Trumpener, s. 311-333.
42. Papen, Memoirs, s. 72. Papen'in kariyerinin daha

sonraki bölümlerine gösterilen ilgi, tarihçileri, onun Asya Kuvvetleri komutanlarına ve bu kişilerin Türklerle ilişkilerine ait zekice görüşlerini de görmezden gelmeye itmiştir, s. 69-82.

43. Fromkin, AGE., s. 311-313 en yeni tarihli anlatımdır.
44. Kedourie, s. 107.
45. Balfour Deklarasyonu konusunda bkz. L J Stein'in uzmanca incelemesi ve Fromkin, AGE., s. 274-300. Alman Yahudileriyle, Almanya'yla ve Deklarasyonla ilgili, bkz. Friedman, Germany, Turkey and Zionism, s. 339-341.
46. Anderson, s. 348.
47. J. Wilson, AGE., s. 469-470, 558, 1087.
48. Lawrence, Seven Pillars, s. 556.
49. Trumpener, s. 167-190.
50. En açık anlatım. C. Falls, Armageddom; ayrıca bkz. Fromkin, AGE., s. 332-342. Balkan cephesi için, Palmer, The Gardeners of Salonika, s. 229-231.
51. Kinross, Atatürk, s. 126; Shaws, s. 332-333; Anderson, s. 348-349.
52. Şam'ın alınması konusunda çok uzun süren bir tarihi tartışma vardır. Sorun 40 yıl kadar önce, Kedourie'nin araştırmasıyla ortaya çıkmıştır, çünkü Kedourie, Faysal'ın Arap ordusunun rolü konusunda kabul edilmiş görüşe meydan okumuştur (kıyasla: Kedourie, s. 2 ve 119-121). Kedourie'nin iddialarının çoğu Jeremy Wilson tarafından Lawrence biyografisinde (s. 559-562) ve ekte sunduğu notlar da (s. 1103-1108) çürütülmüştür. Ayrıca bkz. Fromkin anlatımının daha sonra bu tartışmaya katkıları, AGE., s. 334-347.

53. Longrigg, AGE., s. 44; Barker, AGE., s. 222.
54. Bkz. Gwyne Dyer'in iki bölümlü makalesi, "The Turkish Armistice of 1918", Middle East Studies, cilt 8, Mayıs ve Ekim 1972l Mütareke'nin İngilizce metni, E.G. Mears, Modern Turkey, s. 624-626. Ayrıca bkz. Kinross, Atatürk, s. 127-134. .
55. AGE., s. 136.

Bölüm 16: Egemenlik ve Saltanat

1. Ryan, Last of the Dragomans, s. 122-126; Lewis, s. 234-235; Davison, Essays, s. 208; Edib, Turkish Ordeal, s. 7-20.
2. Calthorpe'dan Curzon'a, 6 Haziran 1919, FO 406/41/58; Shaws, s. 329.
3. EI ii'de VI. Mehmet Biyografisine bakınız.
4. Shaws, s. 333.
5. EI ii'de yukarda belirtilen maddede yazılıdır.
6. Kinross, Atatürk, s. 137.
7. Fromkin Peace to End All Peace, bu olayların en son ve en ayrıntılı yorumunu vermektedir, bunlar DBF, seri 1, cilt 4'de de izlenebilir. Amerikan açısı için, H.N. Howard, Turkey, the Straits and US Policy, s. 51-109.
8. M. Llewellyn-Smith, Ionian Vision, Yunan faaliyetlerinin en iyi modern anlatımıdır, ayrıca Toynbee'nin Western Question in Greece and Turkey'si de bu olayları tarihi perspektifine oturtma konusunda çağdaş bir girişimdir.
9. Ryan, AGE., s. 129-131.
10. Kinross, AGE., s. 158. Mustafa Kemal kendi girişimlerini 1927 Ekimi'nde Büyük Millet

- Meclisi'nde verdiği 36 saatlık Nutuk'da ayrıntılı biçimde anlatmış, Nutuk'un 724 sayfalık İngilizce çevirisi bu olaylara s. 24-57'de değinmektedir.
11. Misak-ı Milli: Mears, Modern Turkey, s. 629-631; Kinross tarafından s. 531-532'de özetlenmiştir; Davison, Essays, s. 211-212.
 12. Kinross, AGE, bölüm 23; Ryan, AGE., s. 141.
 13. AGE., s. 142-147; Gilbert, Churchill, cilt 4, bölüm 27, özellikle s. 476 ve 487.
 14. Robeck'in Curzon'a mektupları, bkz. DBF, cilt 13, özellikle no. 17 ve 32.
 15. Lawrence'in Şubat 1915 tarihli mektubuna atıf, Kedourie, s. 98.
 16. DBF cilt 7. no. 36-38 no. 50 ve no. 55'de bkz. Müttelik Konferansları kayıtları.
 17. Earl Curzon'un Konstantinopl'un geleceğiyle ilgili memorandumı, DBF, cilt 4, no. 646; Nicolson, Curzon, s. 212-215.
 18. Curzon Memorandumu (yukarda).
 19. Martin Gilbert, Sir Horace Rumbold, s. 219-224; Shaws, s. 349; Lewis, s. 246.
 20. Kinross, AGE., s. 222.
 21. Robeck'den Curzon'a, 9 Mart 1920, DB, cilt 13, no. 17, s. 18.
 22. Davison, Essays, s. 215; Anderson, s. 367-368; Gilbert, Churchill, cilt 4, s. 485-488.
 23. Anderson, s. 368; Kinross, AGE., s. 233.
 24. Nicolson, Curzon, s. 160-174'e ek olarak DBF cilt 12'deki ilgili belgeler.
 25. Kinross, AGE., bölüm 32.
 26. Gilbert, Churchill, cilt 4, s. 600-601.
 27. Rumbold'dan Curzon'a, 20 Ocak 1921; Gilbert, Rumbold, s. 228-230.
 28. Rumbold'dan Kral V. George'a 13 Aralık 1930,

AGE., s. 224.

29. C. Harrington, Tim Harrington Looks Back, s. 90.
30. A. Hayder, A Prince of Arabia, s. 242.
31. Gilbert, Rumbold, s. 238.
32. Ward Price, Extra Special Correspondent, s. 129 ve Kinross, AGE., bölüm 40.
33. D. Walder, The Chanak Affair, s. 303-318; Gilbert, Churchill, cilt 4, bölüm 45; Harrington, AGE., s. 100-128.
34. Mudanya konusunda, Harrington, s. 117-128; Davison, Essays, s. 224.
35. Kinross, AGE., s. 344
36. AGE.,s. 348; Shaws, s. 365.
37. Mustafa Kemal, Speeck (Nutuk) s. 377-379.
38. Belgenin bir fotoğrafı Harrington'un kitabındaki resimler arasındadır.
39. Harrington'un canlı anlatımının (s. 129-131) çoğu Kinross, AGE.,'de tekrar verilmiştir, s. 349-351. Türk gazete kupürleri Alderson tarafından kullanılmıştır, s. 72. Ayrıca bkz., Hayder AGE., s. 249-250 ve Walder, AGE., s. 333-335,

Son Söz: Osmanlılar Ölüm Döşğinde

1. Alderson, s. 73
2. G. Young, Constantinople, s. 111-112; yeniden baskı L. Kelly'nin İstanbul'unda, s. 253-254
3. Lewis, s. 256-258; M. kemal, Speeck s. 668-669.
4. Davison, Essays, s. 225-231; ve Konferans'ın Nicolson Curzon'daki klasik anlatımıyla karşılaştırın, bölüm 10 ve 11. Ayrıca bkz. Gilbert, Rumbold, s. 280-289 ve Ryan, Last of the

- Dragomans, s. 174-198.
5. Lewis, s. 350; Yapp, Near East since the First World War, s. 78-79, 147, 156-157.
 6. Kinross, Atatürk, s. 357.
 7. C. Harington, Tim Harington Looks Back, s. 134; Walder, Chanak, s. 349-352.
 8. M. Kemal, Speech s. 657-659; Lewis, s. 254-256; Shaws, s. 368.
 9. M. Kemal, Speech s. 683.
 10. Lewis, s. 258; A. Hayder, A Prince of Arabia, s. 268-270.
 11. Ryan, AGE., s. 213.
 12. Enver Paşa'nın akıbeti konusunda, Fromkin, Peace to End All Peace, s. 485-490; Cavit ve Nazım'ın akıbetleri konusunda, Kinross, Atatürk, s. 428-433. İttihat ve Terakkicilerin daha sonraki yaşamları konusunda, Ahmad, . 166-281.
 13. Yapp, AGE., s. 3-4, 37-38, 227-229.
 14. Lewis, s. 437; ayrıca bkz. yukardaki bölüm 3, s. 32.
 15. A. Hayder, AGE., s. 250 ('korkak'), s. 266 ('çözülme').
 16. Hac ziyareti, Alderson s. 126; ölümü ve gömülmesi, AGE., s. 109-111.
 17. Alderson, s. 109 ve s. 111.

Seçilmiş Kaynakça

**Bütün kitaplar, başka türlü belirtilmedikçe,
Londra'da yayınlanmıştır.**

EL YAZMASI KAYNAKLAR

Selected files from:

Aberdeen Papers, British Library

Ardagh Papers, Public Record Office

Foreign Office Papers (including Stratford Canning
Papers), Public Record Office

Layard Papers, British Library.

Palmerston Letterbooks, British Library

Seymour Papers (Sir Hamilton Seymour), British
Library

Smythe Papers (Lord Strangford; Francois Chabert;
Bartolomeo Pisani),

British Library

Strathnairn Papers (Sir Hugh Rose), British Library.

RESMÎ BELGELERİN YAYINLANMIŞ KOLEKSİYONLARI

- Documents Diplomatiques Françaises 1871-1914
(Paris, 1929-55)
- Gooch, G.P. and Temperley, H.W.V. (eds), British
Documents on the Origins of the War, 1898-1914
(1926-38)
- Hurewitz, J.C., Diplomacy in the Near and Middle
East, 2 vols (Princeton, 1956)
- Hurst M. (ed.), Key Treaties for the Great Powers
1814-1914, 2 vols (Newton Abbot, 1972)
- Lepsius, J., Mendelsohn Bartholdy A., Thimme F.
(eds), Die Grosse Politik der europäischen
Kabinette (Berlin, 1922-7)
- Woodward, E.L., Butler, Rohan and others (eds),
Documents on British Foreign Policy 1919-1939
Series 1 (1947-72)
- Young, George (ed.), Corps de droit civil Ottoman
(Oxford, 1907-8)

GENEL KİTAPLAR

- Abbot, G.F., Turkey in Transition (1909)**
-The Holy War in Tripoli (1912)
Acton, Lord, Lectures on Modern History (1906)
Ahmad, F., The Young Turks (Oxford, 1957)
Albertini, L., The Origins of the War of 1914, vol. 1
(Oxford, 1951)
Alderson, A.D., The Structure of the Ottoman
Dynasty (Oxford, 1956)
Anderson, M.S., The Eastern Question (1966)
Andrew, Prince, of Greece, Towards Disaster (1930)
Antonius, G., The Arab Awakening (Beirut, n.d.)
Arpee, L., The Armenian Awakening, History of the
Armenian Church 1820-60 (Chicago, 1909)
Aspinall-Oglander, C.F., Military Operations,
Gallipoli, 2 vols (1929-32)
Atamian, S., The Armenian Community (New York,
1955)
Atatürk, M.K., A Speech Delivered by Ghazi
Mustapha Kemal, President of the Turkish
Republic, October 1927 (Leipzig, 1929)
Barber, N., The Lords of the Golden Horn (1973)
Barker A.J., The Neglected War; Mesopotamia
1914-1918 (1967)
-The Vainglorious War, 1854-56 (1970)
Barker, Thomas N., Double Eagle and Crescent
(New York, 1957)
Benedikt, N., Der Pascha-Graf Alexander von

- Bonneval (Cologne and Graz, 1959)
- Bennett, E.N., *With the Turks in Tripoli* (1912)
- Berkes, N., *The Development of Secularization in Turkey* (Montreal, 1964)
- Bernard, J.F. Talleyrand (1973)
- Blaisdell, D.C., *European Financial Control in the Ottoman Empire* (New York, 1929)
- Boutelle, L.M. and Thayer, G.W., *A Digest of the Krasnyi Arkhiv volumes 1-40* (Cleveland, 1947)
- Bülow, Prince B. von, *Memoirs, 1897-1903* (1932)
- Busch, B.C., *Britain and the Persian Gulf 1894-1914* (1976)
- Cassels, L., *The Struggle for the ottoman Empire 1717-1740* (1966)
- Chandler, David, *The Campaigns of Napoleon* (1966)
- Chapman, M.K., *Great Britain and the Baghdad Railway 1888-1914* (Northampton, Mass., 1948)
- Cheetham, Sir Nicholas, *Mediaeval Greece* (New Haven, conn., 1981)
- Childs, Timothy W., *Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya, 1911-1912* (Leiden, 1990)
- Clogg R. (ed.) *The Struggle for Greek Independence* (Manchester 1973)
- The Movement for Greek Independence* (1976)
- Cook E., *Short Life of Florence Nightingale* (1925)
- Cooke, M.A. (ed.) *A History of the Ottoman Empire to 1730* (Cambridge, 1976)
- Corti, E., *The Downfall of Three Dynasties* (1934)
- Crampton, R.J., *A History of Bulgaria, 1878-1918*

- (New York, 1983)
- Crawley, C.W., *The Question of Greek Independence* (Cambridge, 1930)
- Curtiss, J.S., *Russia's Crimean War* (Durham, NC, 1979)
- Dakin, D., *The Greek Struggle in Macedonia* (Salonika, 1966)
- The Unification of Greece* (1972)
- Davison, Roderic H., *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876* (Princeton, 1963)
- Essays in Ottoman and Turkish History* (Austin, Texas, 1990)
- Devereux, R., *The First Ottoman Constitutional Period* (Baltimore, 1963)
- Djemal Pasha, *Memoirs of a Turkish Statesman, 1913-19* (1922)
- Djevad Bey, A., *Etat militaire ottoman* (Constantinople, 1882)
- Earle, E.M., *Turkey, the Great Powers and the Baghdad Railway* (New York, 1923)
- Einstein, Lewis, *Inside Constantinople* (1917)
- Eliot, Sir Charles ('Odysseus'), *Turkey in Europe* (1900)
- Feis, Herbert, *Europe, the World's Banker* (New Haven, Conn., 1930)
- Edib, Halide, *The Turkish ordeal* (1928)
- Elliot, Sir Henry, *Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences* (1922)
- Emin (Yalman), Ahmed; *Turkey in the World War* (Newhaven, Conn., 1930)

- Encyclopaedia of Islam, first edition (Leiden, 1913-38)
- Encyclopaedia of Islam, second edition (Leiden, 1954 continuing)
- Falls, Cyril, Armageddon (1964)
- Fischer, F., Germany's Aims in the First World War (1967)
- War of Illusions, German Illusions, German Policies 1911 to 1914 (1975)
- Fitzherbert M., The Man Who Was Greenmantle (1983)
- Flachat, Jean-Claude: Observations sur le Commerce et sur les art... meme des Indes Orientales (Lyons, 1766)
- Frazer, C.A., Orthodox Church and Independent Greece (1969)
- Christians and Sultans (1980)
- Friedman, Isaiah, Germany, Turkey and Zionism (Oxford, 1977)
- Fromkin, David, A Peace to End All Peace (1989)
- Fulford, Roger (ed.), Your Dear Letter (1971)
- Gaulis, G., La Ruine d'une Empire (Paris, 1921)
- Gibb, Sir Hamilton and Bowen, H., Islamic Society and the West, two parts (1950, 1957)
- Gilbert, Martin, Winston S. Churchill, vol. 3 (1982), Companion to vol. 3 (1972), and vol. 4 (1985)
- Sir Horace Rumbold, portrait of a Diplomat, 1869-1941 (1973)
- Gillard, D., The Struggle for Asia (1977)
- Göltz, W.L.C: von der, Die Thessalische Krieg und

- die türkische Armee (Berlin, 1898)
- The Turkish Army, characteristics and capabilities (1898)
- Denkwürdigkeiten (ed. F. von der Goltz and W. Foerster, Berlin, 1929)
- Grant, N., The Kaiser's Letters to the Tsar (1920)
- Gulbersoy, Celik, Dolmabahce (Istanbul, 1984) (in Turkish)
- Halsband, R., The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu, vol. 1 (Oxford, 1965)
- Harington, Sir Charles, Tim Harington Looks Back (1940)
- Haslip, Joan, The Sultan (1958)
- Hayder, Ali, A Prince of Arabia (ed. G. Stitt) (1948)
- Helmreich, E.C., Diplomacy of the Balkan Wars (Cambridge, Mass., 1938)
- Herold, C., Bonaparte in Egypt (1963)
- Hinsley, F.H. (ed.) British Foreign Policy under Sir Edward Grey (Cambridge, 1977)
- Hobhouse, J.C., A Journey through Albania... to Constantinople during the Years 1809 and 1810 (1913)
- Holland, Sir Henry, Travels in Ionian Islands, Albania..., vol.1 (1819)
- Holt, P.M., Egypt and the Fertile Crescent, 1576-1922 (1965)
- Holt, P.M., Lambton, A.K.S. and Lewis, B. (eds), Cambridge History of Islam (1970)
- Hovannissian, Richard, Armenia on the Road to Independence (Berkeley 1967)

- Howard, H.N., *The Partition of Turkey 1913-1923*
(Norman, Oklahoma, 1931)
- An American Enquiry in the Middle East: the King-Crane Commission* (Beirut, 1963)
- Turkey, the Straits and U.S. Policy* (Baltimore, 1974)
- Inalcik, Halil, *The Ottoman Empire, 1300-1600*
(1973)
- Issawi, C., *The Economic History of the Middle East* (Chicago, 1966)
- The Economic History of Turkey 1800-1914*
(Chicago, 1980)
- James, Robert Rhodes, *Gallipoli* (1965)
- Jelavich, Barbara, *History of the Balkans, Vol. 2, XXth Century* (Cambridge, 1983)
- Jelavich C., *Tsarist Russia and Balkan Nationalism*
(Westport, Connecticut, 1978)
- Juchereau de St Denys, A., *Les Revolutions de Constantinople en 1807-08* (Paris, 1819)
- Kedourie, Elie, *England and the Middle East, The Destruction of the Ottoman Empire 1914-21*
(1956: rev. ed. 1987)
- The Chatham House Version* (1970)
- In the Anglo-Arab Labyrinth* (Cambridge, 1976)
- Kelly, Laurence, *Istanbul, A Traveller's Companion*
(1987)
- Kannengeisser, Hans, *The Campaign in Gallipoli*
(1927)
- Kennedy, A.L., *Salisbury, 1830-1903* (1953)
- Kent, Marian (ed.), *The Great Powers and the End*

- of the ottoman Empire (1984)
- Kinross, Lord, Atatürk, The Rebirth of a Nation (1964)
- The Ottoman Centuries; The Rise and Fall of the Turkish Empire (1987)
- Koetschek, J., Aus dem Leben Serdar Ekrem omer pasha (Sarajevo,? 1890)
- Aus Bosniens letzter Turkenzeit (Vienna, 1905)
- Kreutel, Richard, Kara Mustafa vor Wien (Graz, 1955)
- Lane-Poole, S., Life of Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, 2 vols (1888)
- Langer, W.L., The Diplomacy of Imperialism (NewYork, rev. ed. 1951)
- Lawrence, T.E., The Seven Pillars of Wisdom (1935)
- Lecestre, L., Lettres inedites de Napoleon I, vol. 1 (Paris, 1897)
- Lewis, Bernard, The Emergence of Modern Turkey (Oxford 1968)
- Llewellyn-Smith, Michael, Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-22 (1973)
- Longrigg, S., oil in the Middle Eas (3rd ed., Oxford 1968)
- Lorenz, Reinhold, Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie (Graz, 1959)
- Lowenthal, M. (ed.), Diaries of Theodor Herzl (1958)
- McCullagh, F., The Fall of Abd-el-Hamid (1910)
- Macfarlane, C., Constantinople in 1828 (1829)
- Mackesy, Piers, The War in the Mediterranean,

- 1803-18 (1957)
- MacMunn, Sir George and Falls, Cyril, *Military Operations in Egypt and Palestine*, 2 vols (1930-39)
- Mansfield, P., *The Ottoman Empire and its Successors* (1973)
- The Arabs* (2nd ed. 1985)
- Marchand, L.A. (ed.) *Byron Letters*, vol. 1 (1973)
- Marder, A.J., *British Naval Policy 1890-1905* (1941)
- Mears E.Ge., and others, *Modern Turkey* (New York, 1924)
- Meyendorff, A. (ed.), *correspondence Diplomatique de M. de Staal*, vol. 2 8Paris, 1929)
- Midhat, Ali Haydar, *The Life of Midhat Pasha* (1903)
- Miot de Melito, A.F., *Memoires* I (Paris, 1858)
- Miller, W., *The Ottoman Empire and its Successors* (4th ed. Cambridge, 1936)
- Moltke, H. von, *Briefe aus dem Turkei* (Berlin, 1873)
- Morgenthau, Hery, *Secrets of the Bosphorus* (1918)
- Moseley, P.E., *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839* (Cambridge, Mass., 1934)
- Moutraye, Aubrey de la, *Travels*, vol. 1 (1723)
- Nalbandian, L., *The Armenian Revolutionary Movement* (Berkeley, 1963)
- Napoleon I., *Correspondence de Napoleon I* (Paris, 1854-69)
- Nicholas, Prince, of Greece, *My Fifty Years* (1926)

Nicolson, Harold, Lord Carnock (1930)
 -Peacemaking 1919 (1933)
 -Curzon, The Last Phase (1934)
 Norris, J., The First Afghan War (Cambridge, 1967)
 Ochsenwald, W., The Hijaz Railroad
 (Charlottesville, 1980)
 Orga, Irfan, Portrait of a Turkish Family (1988)
 Palmer, Alan, The Gardeners of Salonika (1965)
 -Metternich (1972)
 -Alexander I, Tsar of War and Peace (1974)
 -The Kaiser (1976)
 -The Chancelleries of Europe (1983)
 -The Banner of Battle (1987)
 Papadopoulos, George S., England and the Near
 East, 1896-1989 (Salonika, 1969)
 Papen, Franz von, Memoirs (1952)
 Pears E., Forty Years at Constantinople (1916)
 -Life of Abd ulh-Hamid (1917)
 Petrovich, M. Boro, History of Modern Serbia, vol.
 1 (New York, 1976)
 Plomer, William, Ali the Lion (1936)
 Polk, W.R., The Opening of South Lebanon
 (Cambridge, Mass.,y 1963)
 Porter, D., Mother Teresa, The Early Year (1986)
 Pribicevich, Stoyan, Macedonia, Its People and
 History (Pittsburgh, Penn., 1982)
 Puryear, V., Napoleon and the Dardanelles
 (Berkeley, 1951)
 Ramsaur, E.F., The Young Turks (Princeton, 1957)
 Remerland, G., Ali De Tekelen, Pasha de Janina

- (Paris, 1928)
- Rose, Kenneth, *The Later Cecils* (1975)
- Runciman, Sir Stephen, *The Fall of Constantinople 1453* (1969)
- Russell, Braddon, *The Siege* (1969)
- Russell, G.W.E., *Malcolm MacColl* (1914)
- Ryan, Sir Andrew, *The Last of the Dragomans* (1951)
- Sanders, Liman von, *Five Years in Turkey* (Annapolis, 1927): original German version, *Fünf Jahre Türkei* (Berlin, 1920), is preferable
- Sarkissian, A.O., *History of the Armenian Question to 1885* (Urbana, 1938)
- Schiemann; T., *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I*, 4 vols (Berlin, 1904-19)
- Seton-Watson, R.W., *Disraeli, Gladstone and the Eastn Question* (1933)
- *History of the Rumanians* (Cambridge, 1934)
- Shaw, S.J., *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III* (Cambridge, Mass., 1971)
- *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Empire of the Gazis* (Cambridge, 1977)
- Shaw, S.J. and E.K., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Reform, Revolution and Republic* (Cambridge, 1977)
- Shay, M.L., *Ottoman Empire from 1720 to 1734 as revealed in despatches of the Venetian bailo* (Urbana, 1944)
- Shilder, N., *Imperator Nikolaus I* (St. Petersburg,

- 1903)
- Skendi, S., *The Albanian National Awakening, 1878-1912* (Princeton, 1967)
- Slade, Adolphus, *Record of Travels in Turkey, Greece, etc.* (1854)
- Smith, C.L., *The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886-1891* (Oxford, 1957)
- Stein, L.J., *The Balfour Declaration* (1961)
- Stiles, Adriana, *The Ottoman Empire 1450-1700* (1989)
- Stoye, John, *The Siege of Vienna* (1967)
- Stratford de Redcliffe, Lord, *The Eastern Question* (1881)
- Sumner, B.H., *Russia and the Balkans, 1870-1880* (Oxford, 1937)
- Swire, J., *Balkan Conspiracy* (1939)
- Taylor, A.J.P., *The Struggle for Mastery in Europe* (Oxford, 1954)
- Temperley, H.W.V., *History of Serbia* (1917)
- *The Foreign Policy of Canning, 1822-27* (1925)
- *England and the Near East, The Crimea* (1936)
- Thomson, Gladys Scott, *Catherine the Great and the Expansion of Russia* (1950)
- Tynbee, A.J., *The Western Question in Greece and Turkey* (1922)
- Trumpener, U., *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918* (Princeton, 1968)
- Vacalopoulos, Apostolos P., *A History of Thessaloniki (Selonika)* (1963)
- Vandal, L.J.A., *Une Ambassade Française en Orient*

- sous Louis XV (Paris, 1887)
- Vatikiotis, P.J., The History of Modern Egypt (1991)
- Victoria, Queen, Letters, 3rd Series, vol.3 (1930)
- Volkan, V.D. and Itzkowitz, N., The Immortal
Atatürk (Chicago and London, 1984)
- Walder, David, The Chanak Affair (1969)
- Walsh, R., A Residence at Constantinople (1836)
- Ward Price, G., Extra-Special Correspondent (1957)
- Webster, Sir Charles, The Foreign Policy of
Palmerston, vol.1 (1951)
- Weissmann, Nahoum, Les Janissaries (Paris, 1964)
- Wilson, A.T., Mesopotamia: Loyalties 1914-17
(1930)
- Wilson, Derek, Rothschild (1988)
- Wilson, Jeremy, Lawrence of Arabia (1989)
- Wolf, J.B., The Diplomatic History of the Baghdad
Railroad (Missouri, 1936)
- Woodhouse, Hon. C.M., The Greek War of
Independence (1952)
- The Battle of Navarino (1965)
 - Capodistria (Oxford, 1973)
- Yapp, M.E., The Making of the Modern Near East
(1987)
- The Near East since the First World War (1991)
- Young, George, Constantinople (1926)
- Zaionchkovskii, A.A., Vostochnaia voina v sviazi s
sovremennoi i politeschloi obstanovki (St
Petersburg, 1908-13)

SÜRELİ YAYINLARDAKİ MAKALELER

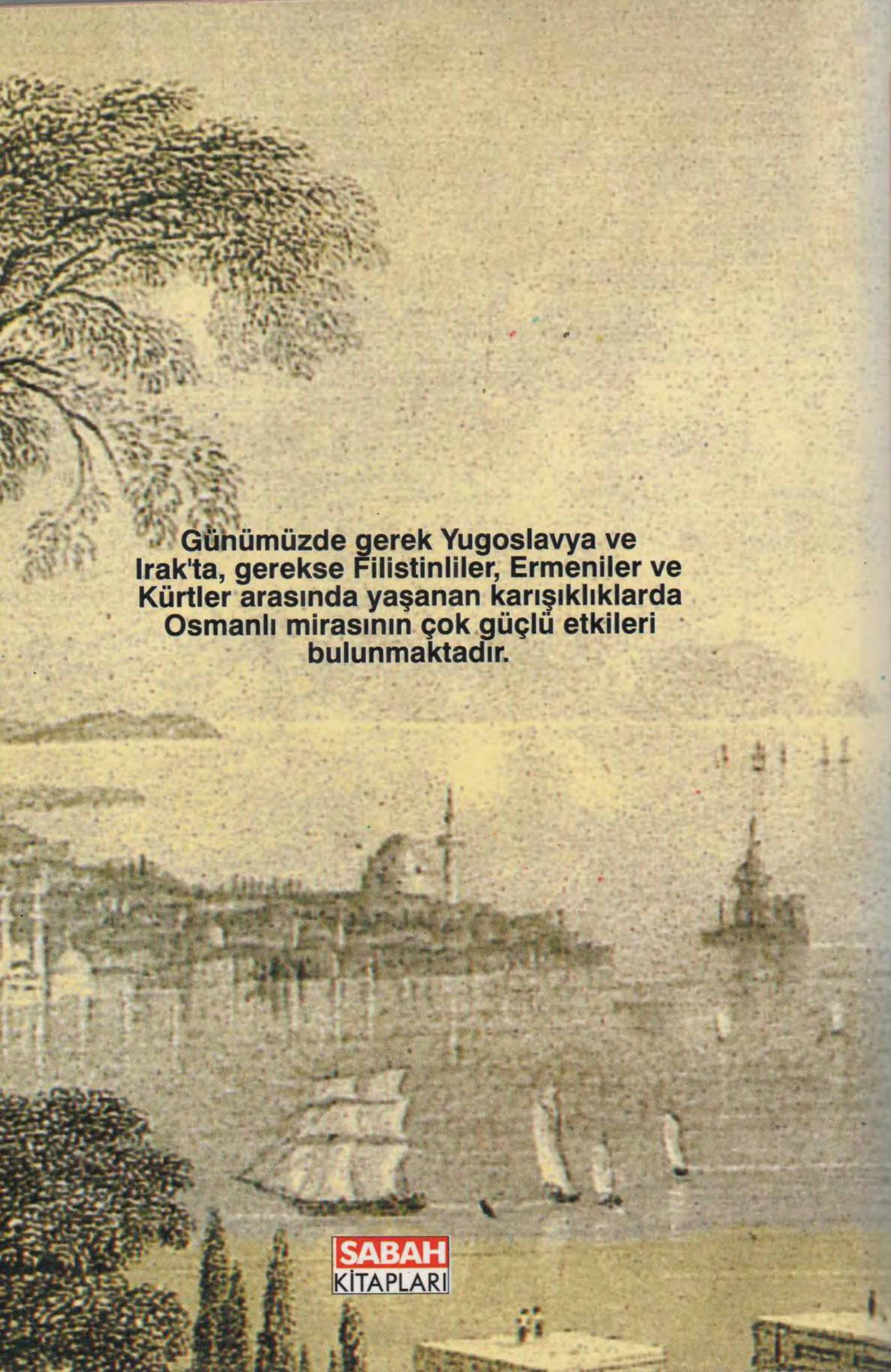
- Ahmad, Feroz, "Great Britain's Relations with the Young Turks", *Middle East Studies*, vol.2, no.4 (1966)
- Arnakis, G.G., "The Greek church of Constantinople and the Ottoman Empire", *JMH*, vol.24, Sept.1952
- Bolsover, G.H., "Nicholas I and the Partition of Turkey", *SEER*, vol.27 (1948-9)
- Coquelle, M.P., "Sebastiani, ambassadeur a Constantinople", *Revue Historique Diplomatique*, vol.18 (1904)
- Corrigan, H.S.R., "German-Turkish Relations and the Outbreak of War in 1914, A Re-Assessment", *Past and Present*, 36 (1967)
- Davison, R., "The Treaty of Kuchuk Kainardji, A Note on the Italian text", *International History Review*, vol.10 no.4 (1988)
- Dyer, Gwynne, "The Turkish Armistice of 1918' in *Middle East Studies*, vol.8, for May and Oct. 1972
- Friedman, I., "The Hussein-McMahon Correspondence and the Question of Palestine", *Journal of Contemporary History*, vol.5, no.2 (1970); and correspondence in no. 4 of 1970

- Herkless, J.L., "Stratford, th Cabinet and the Crimean War", HJ, vol 18, no.3 (1975)
- Hourani, A., "The Changing Face of the Fertile Crescent in the Eighteenth Century", Studia Islamica, 8 (1953)
- Kedourie, E., "The Surrender of Medina, January 1919", Middle East Studies, vol.13, no.1 (1977)
- Lewis B., "The Impact of the French Revolution on Turkey", Journal of World History, vol.1 (1953)
- McCullagh, Francis, "The Constantinople Mutiny of April 13th", Fortnightly Devew, vol.86 (1908)
- Rifat Abou El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", Journal of American Oriental Society, vol.87 (1967)
- Skiotis, D.N., "From Brandit to Pasha' in International Journal of Middle Eastern Studies, vol.2 (1971)
- Swanson, V.R., "The Military Rising in Istanbul, 1909", Journal of Contemporary History, 5 (1970)
- Temperley, H.W.V., "British Policy towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey", Cambridge HJ, vol.4, no.2 (Oct.1933)
- Trumpener, U., "Turkey's Entry into World War I", JMH, vol.39 (1962)

İçindekiler

Önsöz	5
Giriş: Muzaffer Osmanlılar	9
1. İslamın Selil	7
2. Batının Meydan Okuması	31
3. Lale Devri ve Sonrası	55
4. Batılılaşma Eğilimleri	80
5. Sultan Selim'in Garip Akıbeti	100
6. II. Mahmut... Bir Muamma	125
7. Mısır Usulü	
8. Hasta Adam mı?	169
9. Dolmabahçe	199
10. Yıldız	229

11. Hamit İmparatorluğu	260
12. Ermenistan, Girit ve	279
Otuz Gün Savaşları	
13. Eski Halklar ve	302
Jön Türkler	
14. Birlik ve İlerleme.....	323
Arayışları	
15. Almanya'nın Müttefiki	350
16. Egemenlik ve Saltanat	385
Son Söz: Osmanlılar	412
Ölüm Döşğinde	
İstanbul'un Fethinden	427
Sonra OsmanlıSultanları	
Notlar	431
Kaynakça.....	469
İçindekiler	485

Günümüzde gerek Yugoslavya ve Irak'ta, gerekse Filistinliler, Ermeniler ve Kürtler arasında yaşanan karışıklıklarda Osmanlı mirasının çok güçlü etkileri bulunmaktadır.